

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი

აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე

ტომი VIII

ნომერი I

ბათუმი - 2025

აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტის შრომების კრებულია. მასში ასახულია, აღმოსავლეთის ისტორიის, პოლიტიკის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, წყაროთმცოდნეობის, ენათმეცნიერებისა და ლიტერატურათმცოდნეობის მნიშვნელოვანი საკითხები.

რედაქტორი:

პროფესორი ემზარ მაკარადე

ინგლისური ტექსტის რედაქტორი:

ასისტენტ პროფესორი შოთა როდინაძე

სარედაქციო საბჭო: აკადემიკოსი როინ მეტრეველი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია; აკადემიკოსი ელიზბარ ჯაველიძე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია; აკადემიკოსი რევაზ გაჩეჩილაძე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია; აკადემიკოსი შაჰინ მუსტაფაევი (აზერბაიჯანის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, აზერბაიჯანი); პროფესორი გიორგი სანიკიძე (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გიორგი წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი); პროფესორი ნანი გელოვანი (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი); პროფესორი ფარდა ასადოვი (აზერბაიჯანის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, აზერბაიჯანი); პროფესორი ნურიე მურატოვა (ბლაგოვეოვგრადის სამხრეთ-დასავლეთ უნივერსიტეტი, ბლაგოვეოვგრადი, ბულგარეთი).

კრებულში გამოთქმული მოსაზრებები ეკუთვნით ავტორებს და შესაძლოა არ ემთხვეოდეს სარედაქციო კოლეგიის თვალსაზრისს.

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი. საქართველო, 6010. რუსთაველი/ნინოშვილი 32/35. ელ.ფოსტა: emzar.makaradze@bsu.edu.ge

ISSN 2587-490X

E-ISSN 2720-8168

Batumi Shota Rustaveli State University

Faculty of Humanities

Department of Oriental Studies

HERALD OF ORIENTAL STUDIES

Volume VIII

№ I

Batumi - 2025

Herald of Oriental Studies is the collection of papers of the department of Oriental Studies at the faculty of Humanities at Batumi Shota Rustaveli State University. The papers are about the noteworthy issues of history, politics, archaeology, ethnology, introduction to linguistics and literary studies of the Eastern countries.

Editor:

Professor Emzar Makaradze

Editor of the English text:

Assistant Professor Shota Rodinadze

EDITORIAL BOARD: Academician Roin Metreveli, Georgian National Academy of Sciences; Academician Elizbar Javedidze, Georgian National Academy of Sciences; Academician Revaz Gachechiladze, Georgian National Academy of Sciences; Academician Shahin Mustafaev (National Academy of Sciences of Azerbaijan, Azerbaijan); Professor Giorgi Sanikidze (Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies, Ilia State University); Professor Nani Gelovani (Institute of Oriental Studies, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University); Professor Farda Asadov (National Academy of Sciences of Azerbaijan, Azerbaijan); Professor Nurie Muratova (South-West University of Blagoevgrad, Blagoevgrad, Bulgaria).

The opinions expressed in this collection belong to the authors and may not necessarily align with the perspectives of the editorial board.

© Department of Oriental Studies

Address: Rustaveli/Ninoshvili Str. 32/35, Batumi, Georgia, 6010,
Batumi Shota Rustaveli State University, Department of Oriental
Studies.

E-mail : emzar.makaradze@bsu.edu.ge

ISSN 2587-490X

E-ISSN 2720-8168

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

გიორგი სანიკიძე

ბიზნესი მე-19 ს-ის მიწურულისა და მე-20 ს-ის დასაწყისის თბილისში (თბილისში გამომავალ ფრანგულ ჟურნალში “Le Caucase illustré” განთავსებული რეკლამების მიხედვით) -----10

George Sanikidze

BUSINESS IN TBILISI AT THE END OF THE 19TH CENTURY AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (ACCORDING TO THE ADVERTISEMENTS IN THE FRENCH MAGAZINE “LE CAUCASE ILLUSTRÉ” PUBLISHED IN TBILISI) -----25

თამთა ბოკუჩავა

მუსლიმი რეფორმატორები თბილისში - ჟურნალ „მოლა ნასრედინის“ მაგალითი -----38

Tamta Bokuchava

MUSLIM REFORMERS IN TBILISI – THE CASE OF THE MAGAZINE ‘MOLLĀ NASREDDIN’-----57

მარიამ გურეშიძე

ჩერქეზეთში რუსეთის იმპერიის სტრატეგიული მიზნების განხორციელება -----72

Mariam Gureshidze

Execution of the Russian Empire's strategic objectives in Circassia---85

მირიან მახარაძე, ზაზა შაშიკაძე

1554-1555 წლის მუჰიმე დავთარები საქართველოს შესახებ -----96

Mirian Makharadze, Zaza Shashikadze

1554-1555 y. Muhimme Deters about Georgia -----107

Aliaksandr Filipau

Martyrdom in the Mamluk Egypt in the Early Bahri Period (1252-1299) -----117

ალექსანდრ ფილიპაუ

მოწამეობა მამლუქთა ეგვიპტეში ბაჰრის ადრეულ პერიოდში (1252-1299) -----127

დავით კუხალაშვილი, დაჩი დანელია

უცხო ქვეყნების დაზვერვის როლი თურქეთის პოლიტიკურ და სამხედრო უსაფრთხოებაზე -----129

Davit Kukhalashvili, Dachi Danelia

The Role of Foreign Intelligence in Turkey's Political and Military Security -----148

შალვა შალიკაძე, ირაკლი გორგილაძე

პოსტ საბჭოთა სივრცის რევიზია და ზღვის სტრატეგია თანამედროვე ეტაპზე (შავი ზღვა) -----164

Shalva Shalikadze, Irakli Gorgiladze

Revision of the Post-Soviet Space and Maritime Strategy in the Contemporary Stage (Black Sea) -----183

ნინო კოპალიანი

თურქეთის როლის გაძლიერება სამხრეთ კავკასიაში პოსტსაბჭოთა პერიოდში -----200

Nino Kopaliani

The Strengthening of Turkey's Role in the South Caucasus in the Post-Soviet Period -----222

მაია კაპანაძე, ოთარ თურმანიძე

იორდანის როლი ახლო აღმოსავლეთის რეგიონულ უსაფრთხოებაში -----241

Maia Kapanadze, Omar Turmanidze

Jordan's Role in Regional Security in the Middle East -----272

მარინე ჯიბლაძე

აგვისტოს მოვლენების (2008) მსოფლიოზე გავლენის ანალიზი ჩინურ სამეცნიერო ლიტერატურაში -----298

Marine Jibladze

The Impact of the August Events (2008) on the World: Analysis in Chinese Scholarly Literature -----321

ანნა მახარაძე

ტრადიციული პეკინური საცხოვრისების ტრანსფორმაცია
ისტორიული პროცესების კრილში -----341

Anna Makharadze

The Transformation of Traditional Beijing Courtyard Residences
In the Context of Historical Processes -----354

შალვა ჩიხლაძე

კლასიკური ჩინური სამხედრო სტრატეგიების პროექცია პოლიტიკასა და კორპორატიულ ურთიერთობებში-შემთხვევათა ანალიზი -----365

Shalva Chikhladze

The Projection of Classical Chinese Military Strategies onto Politics
and Corporate Relations: A Multi-Case Study Analysis -----388

ნელი ახოზაძე

ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის შეთანხმება მეგობრობაზე, ალიანსა და ურთიერთდახმარებაზე (1950-1980 წწ.) -----411

Neli Akhobadze

Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance and Mutual Assistance
(1950-1980) -----439

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

მზევინარი ჯანაშვილი

მთიანი ყარაბაღის ომის შედეგად გამოწვეული სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი ნ.აბგარიანის, ა.აილისლის და გ. მოვლუდის შემოქმედებაში -----463

Mzevinari Janashvili

The life-and-death issue caused by the Nagorno-Karabakh war
(according to N. Abgaryan's, A. Aylisli's, G. Movlud's novels) -----487

ირინე შოთაშვილი

არაბული ქალური განვითარების რომანის ზოგიერთი ასპექტი
იმან ჰუმაიდანის რომანში „ველური თუთა“ -----507

Irine Shotashvili

Some Aspects of the Arabic Female Bildungsroman in Iman Humaydan's novel „Wild Mulberries“ -----519

Nana Stambolishvili, Lile Tandilava

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT “EYE” IN GERMAN, ENGLISH, TURKISH AND GEORGIAN LANGUAGES - COMPARATIVE ANALYSIS -----530

ნანა სტამბოლიშვილი, ლილე თანდილავა

ფრაზეოლოგიური ერთეულები კომპონენტით „თვალი“ გერმანულ, ინგლისურ, თურქულ და ქართულ ენებზე - შედარებითი ანალიზი -----539

ვენერა კოჭლამაზაშვილი

საბას ლავრის ტიპიკონის XVII ს. არაბული თარგმანი და მისი როლი ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის აღორძინებაში -----541

Venera Kotchlamazashvili

Peculiarities of the 17th c. Arabic Translation of the Typicon of Mar Sabas's Laura and Its Role in the Revival of Christian Arabic Literature -----564

Teona Beridze, Nona Metreveli, Maia Dumbadze

Nathan der Weise and the Enlightenment: East, Tolerance, and Universal Ethics -----584

თეონა ბერიძე, ნონა მეტრეველი, მაია დუმბაძე

ნათან ბრძენი და განმანათლებლობა: აღმოსავლეთი, ტოლერანტობა და უნივერსალური ეთიკა -----602

**კულტურა, ფილოსოფია, სოციოლოგია
CULTURE, PHILOSOPHY, SOCIOLOGY**

ქეთევან ოთარაშვილი

თბილისელი სომეხი თვითნასწავლი მხატვრები და კ. გრიგორიანცის უცნობი ტილო -----605

Ketevan Otarashvili

Armenian self-taught painters from Tbilisi and an unknown canvas by
K. Grigoryants -----620

თარგმანი

TRANSLATION

ნატო ხარშილაძე

ომერ სეიფედინი(1884-1920) - „მემკვიდრეობა“ -----633

Nato Kharshiladze

Omer Seyfeddin(1884-19420) – „Inheritance“ -----644

ასმათ ჯაფარიძე

იუნუს ემრე - ლექსი -----645

Asmat Japaridze

Yunus Emre – Poem -----647

რეცენზია

REVIEW

გიორგი ახალკაციშვილი

რეცენზია ემზარ მაკარაძის მონოგრაფიაზე - „თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები 2000-2024 წლებში“. გამომცემლობა: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია. თბილისი, 2025 -----648

George Akhalkatsishvili

A Review of Emzar Makaradze's Book: „The Main Issues of Turkey's Domestic Policy 2000–2024.“ Publishing House: Georgian National Academy of Sciences. Tbilisi, 2025 -----655

ემზარ მაკარაძე

„ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები“ - აკადემიური რეცენზია ---660

Emzar Makaradze

Academic Review of "Outline of China Studies"-----663

**ბიზნესი მე-19 ს-ის მიწურულისა და მე-20 ს-ის დასაწყისის
თბილისში (თბილისში გამომავალ ფრანგულ ჟურნალში “Le
Caucase illustré” განთავსებული რეკლამების მიხედვით)***

გიორგი სანიკიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი.
საქართველო, თბილისი, გ. წერეთლის პ.
+995 599901423; giorgi.sanikidze@iliauni.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0002-0043-1981>

ანოტაცია

1889-1892 და 1899-1902 წლებში თბილისში გამოიცემოდა ფრანგული ჟურნალი “Le Caucase illustré” („ილუსტრირებული კავკასია“). ჟურნალის დამფუძნებელი და გამომცემელი იყო ფრანგი ჟურნალისტი ჟიულ მურიე. ჟურნალში იბეჭდებოდა სტატიები კავკასიის ხალხების ისტორიის, ხელოვნების, ლიტერატურის, ყოფის, რეგიონში მრეწველობის განვითარების პერსპექტივების შესახებ. ეს მასალები ქართველი და უცხოელი ისტორიკოსების მიერ მეტნაკლებად შესწავლილია. წინამდებარე სტატიაში კი ყურადღება გამახვილებულია ჟურნალის განუყოფელ ნაწილზე - მასში განთავსებულ სარეკლამო განცხადებებზე, რისთვისაც ჯერჯერობით მეცნიერებს ყურადღება არ მიუქცევიათ.

* სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ მხარდაჭერილი პროექტის „თბილისის ეთნოლოგიური მოზაიკა (1801-1921)“ (გრანტი #FR- 21-8081) ფარგლებში.

რეკლამებს ჟურნალში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია და მათი დაჯგუფება შემდეგი კატეგორიების მიხედვით შეიძლება: 1) ნავთობის ბიზნესი. 2) ბანკები და საბანკო მომსახურება. 3) ტრანსპორტი და გადაზიდვები. 4) სხვადასხვა ტიპის მაღაზიები. 5) სასტუმროები და რესტორნები. 6) სხვადასხვა (სანოტარო და სათარჯიმნო მომსახურება, მკურნალობა, ფოტოატელიები და სხვ.).

ჟურნალში გამოქვეყნებული სარეკლამო განცხადებების საფუძველზე იქმნება იმ პერიოდის თბილისში არსებული ბიზნეს აქტივობების საკმაოდ სრული სურათი, ასევე იკვეთება თბილისის მნიშვნელოვანი როლი საერთაშორისო ვაჭრობაში.

საკვანძო სიტყვები: ჟიულ მურიე; „Le Caucase illustre“ კავკასია; თბილისი; რეკლამა.

შესავალი

ფრანგული ჟურნალი „Le Caucase illustré“ თბილისში გამოდიოდა 1889-1892 და 1899-1902 წლებში (სულ გამოიცა 49 ნომერი). ჟურნალის გამომცემელი და მთავარი რედაქტორი იყო ფრანგი ჟურნალისტი ჟიულ მურიე. ჟურნალის დანიშნულებას წარმოადგენდა ფრანგულენოვანი მკითხველისთვის (როგორც თბილისში, ისე რუსეთის იმპერიის ცენტრებსა და ევროპაში) კავკასიის ხალხების ისტორიის, ლიტერატურის, კულტურული მემკვიდრეობის, ყოფის, კავკასიის ფლორისა და ფაუნის, ადგილობრივი მრეწველობის გაცნობა. ჟურნალში ასევე იბეჭდებოდა კავკასიური ფოლკლორის და ლიტერატურის ნიმუშების ფრანგული თარგმანები. მურიე ჟურნალის ერთ-ერთ მთავარ მიზნად სახავდა კავკასიის ხალხების ხელოვნების ევროპელი მკითხველისთვის გაცნობას. საგულისხმოა, რომ ჟურნალი იმ დროისთვის მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე იბეჭდებოდა და ის უხვად იყო დასურათებული. ჟურნალი, თავისი ხასიათით, აპოლიტიკური იყო - საერთოდ ყურადღების მიღმა იყო დარჩენილი იმდროინდელ კავკასიაში არსებული სხვადასხვა სახის პრობლემები.

ჟურნალის ამგვარი ხასიათი განაპირობებდა მის გამოცემის დაშვებას რუსეთის იმპერიის ცენზურის მიერ.

ჟურნალის ყდა მისი გამოცემის პირველ პერიოდში და მეორე პერიოდის დასაწყისში არ შეცვლილა - შეიარაღებული მთიელი მუსიკალური ინსტრუმენტით ხელში კავკასიის მთებისა და ციხესიმაგრის ნანგრევების ფონზე. მხოლოდ 1901 წლიდან იცვლება ყდაზე ფოტოები და ამის შესახებ ოდნავ ქვემოთ.

ბუნებრივია, ჟურნალი თავის დროზეც დიდ ყურადღებას იქცევდა და მასში დაბეჭდილ მასალებზე სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემებში გამოხმაურებებიც იბეჭდებოდა (როგორც ნეგატიური, ისე პოზიტიური ხასიათისა). ჟურნალი თანამედროვე მკვლევრების ყურადღებასაც იქცევს როგორც საქართველოში, ისე უცხოეთში. მაგალითისთვის, დავასახელებ ბატონ ლევან ბრეგაძის მცირე მოცულობის წიგნს „მოგზაურობა "ლე კოკაზილიუსტრეს" ფურცლებზე“, რომელშიც შესწავლილია ჟურნალში გამოქვეყნებული საქართველოსთან და ქართულ-ფრანგულ ურთიერთობებთან დაკავშირებული მასალები.

წინამდებარე სტატიაში კი განვიხილავ ამ ჟურნალის შემადგენელ ერთ მნიშვნელოვან ნაწილს - რეკლამებს. ამ სფეროს ჯერჯერობით არ მიუპყრია მკვლევართა ყურადღება. ამასთანავე კი, ეს სარეკლამო განცხადებები ქმნის იმდროინდელ საქართველოში, ასევე მთლიანად სამხრეთ კავკასიაში, მეწარმეობის, საერთაშორისო ვაჭრობის, სხვადასხვა სახის ბიზნეს-აქტივობებს შესახებ უდავოდ საინტერესო და მეტნაკლებად სრულ სურათს.

მეთოდები

კვლევის პროცესში გამოყენებული იყო როგორც თვისებრივი (რეკლამების სხვადასხვა ტიპების შედარება, გარკვეული სახის რეკლამებისთვის ჟურნალის რედაქციის მიერ პრიორიტეტული მნიშვნელობის მინიჭების განმაპირობებელი ფაქტორების სიღრმისეული შესწავლა და ა.შ.), ასევე რაოდენობრივი მეთოდი (მაგ., იმ მიზეზების კვლევა, თუ რამ განაპირობა „Le Caucase illustré“-ს გამოცემის პერიოდში რეკლამების სიუხვე და გამოცემის მეორე პერიოდში მათი შემცირება).

შედეგები

კვლევის შედეგად, გამოიკვეთა სარეკლამო განცხადებების ძირითადი კატეგორიები. ესენია: 1) ნავთობის ბიზნესი. 2) ბანკები და საბანკო მომსახურება. 3) ტრანსპორტი და გადაზიდვები. 4) სხვადასხვა ტიპის მაღაზიები. 4) სასტუმროები და რესტორნები. 5) სხვადასხვა (სანოტარო და სათარჯიმნო მომსახურება, მკურნალობა, ფოტოატელიეები და ა.შ.). რეკლამების ხასიათიდან გამომდინარე, დადგინდა ჟურნალის გავრცელების არეალი და სამიზნე აუდიტორია. შესწავლილ იქნა “Le Caucase illustré”-ს გამოცემის ორ პერიოდის მანძილზე მასში განთავსებულ რეკლამებს შორის განსხვავებების მიზეზები და ჟურნალის გამოცემის მეორე პერიოდში სარეკლამო განცხადებების შემცირების განმაპირობებელი ფაქტორები.

მსჯელობა

დასაწყისში რამდენიმე სიტყვით შევეხები საკუთრივ ჟიულ მურიესა და ასევე თვალსაჩინოებისთვის წარმოვადგენ ჟურნალში გამოქვეყნებულ ზოგიერთ მასალას.

მურიე კავკასიაში 1879 წელს ჩამოვიდა საფრანგეთის განათლების სამინისტროს მიერ დაკისრებული სპეციალური მისიით - შეესწავლა კავკასიის ხალხების ისტორია და კულტურა. ის ძირითადად თბილისსა და ზუგდიდში ცხოვრობდა. მურიე ბევრს მოგზაურობდა და ატარებდა არქეოლოგიურ გათხრებსაც.

მას არაერთი წიგნი, მათ შორის თარგმანები, აქვს გამოქვეყნებული. მისი ნაშრომებიდან შეიძლება დასახელდეს „ხელოვნება კავკასიაში“, „ეჩმიაძინის ბიბლიოთეკა და სომხური ხელნაწერები“, სულხან ბარათაშვილის „საქართველოს ისტორიის თარგმანი“, „კავკასიური ზღაპრები და ლეგენდები“ და ა.შ. ცალკე აღნიშვნის ღირსია მისი წიგნი „სამეგრელო“. (იხ. ლეონიძე, 1989: 16-18). მისი წიგნები გამოცემულია თბილისში, ოდესაში, პარიზში. ფრანგულენოვანი მკითხველისთვის უპირობოდ ყველაზე მნიშვნელოვანია 1894 წელს პარიზში გამოცემული მისი ნაშრომი „კავკასიის გზამკვლევი“ (Cheishvili, 2013: 13-14).

აქვე აღსანიშნავია, რომ მის ნაწერებში ზოგჯერ იკვეთება აროგანტული დამოკიდებულებაც ზოგადად კავკასიელების მიმართ. შესაბამისად, იმდროინდელი ქართული საზოგადოების (ასევე სომხური საზოგადოების) მხრიდან მურიე საკმაოდ წინააღმდეგობრივად აღიქმებოდა. მაგალითისთვის, მას ეჭვი შეჰქონდა ქართველების სურვილში განათლება მიეღოთ და, საერთოდ, სკეპტიკურად აფასებდა კავკასიელთა ინტელექტუალურ შესაძლებლობებს; საკმაოდ აკნინებდა „ვეფხისტყაოსნის“ მნიშვნელობასაც. თუმცა, დიდი დახმარება გაუწია იონა მეუნარგიას პოემის ფრანგულად თარგმნისას. გადმოცემით, ილია ჭავჭავაძის ის დუელშიც კი გამოუწვევია, ხოლო აკაკის სწორედ მისთვის მიუძღვნია ცნობილი ლექსი „პატარა მურია“.

მაგალითისთვის, მოვიყვანთ ამონარიდებს ილიას „ივერიიდან“ მურიეს მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ შეფასების შესახებ: „ბ-ნ მურიემ გამოსცა ფრანგულს ენაზედ მოკლე გარჩევა ი. მეუნარგიასაგან ფრანგულ ენაზედ გადათარგმნილის „ვეფხვის-ტყაოსნისა“. ამ წიგნს სახელად „შოთა რუსთაველი“ ეწოდება და გარჩეულია „ვეფხვის-ტყაოსანი“, რომელიც მეტად მდარე თხზულებად მიუღია ავტორს.“ (ივერია, 1886, #137: 2).

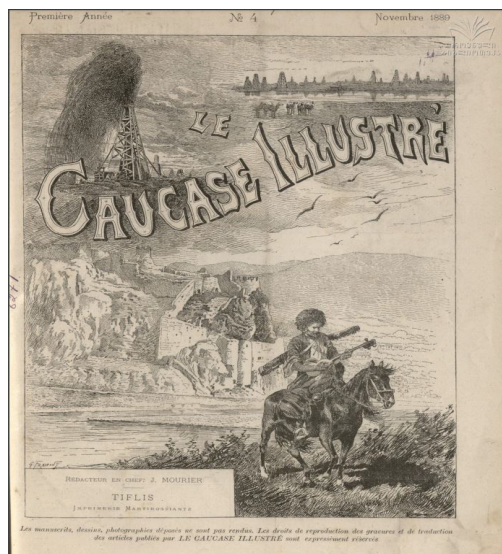
ბევრად უფრო ხისტია მურიეს შეფასებები „ივერიის“ იმავე წლის უფრო გვიანდელ ნომერში: „პაწია და უსახელო მურიე ეპოტინება და ემუქრება დიდებულს და სახელოვანს შოთას... ჩვენ არ ჩავუდგებით კვალში ბ-ნ მურიეს „კრიტიკას“, - ეს ხომ დიდი პატივისცემა იქნებოდა „კრიტიკოსისათვის“ და არა ნაკლები შეურაცხყოფა რუსთაველის სახელისთვის“ (ივერია, 1886, #178: 2).

მეორე მხრივ, მურიე საკმაოდ მაღალ შეფასებას აძლევდა ქართულ (და ზოგადად კავკასიურ) კულტურას, რაც კარგად ჩანს ჟურნალშიც. საგულისხმოა, რომ ილია ჭავჭავაძემაც მოგვიანებით მას მეტად თბილი და კეთილგანწყობით აღსავსე წერილი უძღვნა და სათანადოდ დააფასა მისი ღვაწლი. (Le Caucase illustré, 1899-1900, #2: 15-26).

ალბათ, უნდა გავიზიაროთ მ. იამანიძის მოსაზრება: „უცხო ქვეყნის მრავალმხრივი შესწავლისა და აღწერის რთულ პრობ-

ლემას ჟ. მურიემ, სამწუხაროდ, უშეცდომოდ ვერ გაართვა თავი, მიუხედავად ამისა, მან თავისი შემოქმედებით დიდი სამსახური გაუწია როგორც ქართველ, ისე ფრანგ ხალხს - იგი წლების მანძილზე აწვდიდა დაინტერესებულ თანამემამულეებს მდიდარ და მრავალფეროვან ცნობებს საქართველოს და ამიერკავკასიის ხალხთა ყოფისა და კულტურის შესახებ“ (იამანიძე, 1989: 66).

მურიემ ჟურნალის დაფუძნების უფლება 1889 წლის 31 აგვისტოს მიიღო კავკასიის საცენზურო კომიტეტისგან (და მაშინვე შეუდგა მის გამოცემას. ჟურნალის გამოცემა 1892 წელს შეწყდა მურიეს სამშობლოში გამგზავრების გამო. 1899 წელს, საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, მურიემ აღადგინა ჟურნალი და ის 1902 წლის ჩათვლით გამოდიოდა (Батова, 1971: 287-288).

ჟურნალის გარეკანი გამოცემის პირველ პერიოდში

ლ. ბრეგაძე ხაზს უსვამს, რომ მურიე სულაც არ აპირებდა ჟურნალის გამოცემის შეწყვეტას, რაც „იქიდანაც ჩანს, რომ 1892 წლის პირველ და ერთადერთ ნომერში დაბეჭდილია მიხაილ ლერმონტოვის პოემის „დემონის“ [ფრანგული თარგმანის] პირვ-

ელი ნაწილი..., რომელსაც ბოლოში მინაწერი ახლავს: გაგრძელება შემდეგ ნომერში“ (ზრეგადე, 2013: 23-24).

სანამ “Le Caucase illustré”-ს გამოცემას დაიწყებდა, 1887-1888 წლებში მურიე თბილისში გამოსცემდა ასევე ფრანგულ ჟურნალს “Revue industrielle et commerciale du Caucase” („კავკასიის სამრეწველო და სავაჭრო ჟურნალი“), რომელშიც ძირითადი ყურადღება გამახვილებული იყო კავკასიის სამრეწველო პოტენციალზე. ნავთობის მნიშვნელობის გაზრდის პირობებში, უპირველესი ყურადღება ბაქოს ნავთობსა და მისი მსოფლიო ბაზრებზე გატანის პერსპექტივებს ეხებოდა. რეკლამები ამ ჟურნალშიც იყო განთავსებული, თუმცა მათ მცირე ადგილი ეკავათ.¹

ვფიქრობ, თვალსაჩინოებისთვის საინტერესო იქნება ჟურნალის ერთ-ერთი რიგითი ნომერის შინაარსის გადმოცემა (“Le Caucase illustré”, #2, 1890).

- სამეგრელო და მისი როლი აღმოსავლეთის ომში
- კავკასიის რელიგიური არქიტექტურა
- კავკასიის რელიგიური მინანქარი
- ჩეჩნური ლეგენდა
- თბილისის ხედები - ფოტოები
- სომხური ზღაპარი
- ფრანგული გამოფენა მოსკოვში 1891 წელს.

1889-1892 წლების ჟურნალის პირველი გვერდი ეთმობოდა სარეკლამო განცხადებებს მსხვილი ბიზნესის შესახებ. ნათელია, რომ პირველ გვერდზე რეკლამის განთავსება ბევრად უფრო ძვირი იქნებოდა, ვიდრე უკანასკნელ გვერდებზე. პირველ რიგში, ეს არის, ნავთობთან და ნავთობით ვაჭრობასთან დაკავშირებული რეკლამები. ბუნებრივია, ამ შემთხვევაში, თბილისში მდებარე საწარმოების შესახებ საუბარია ნაკლებადაა. ეს არის ბაქოში, ბათუმში, საფრანგეთში, რუსეთში არსებული ნავთობის მომპოვ-

¹ საქართველოს ბიბლიოთეკებსა და არქივებში ამ ჟურნალის მოძიება ვერ მოხერხდა. საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკაში დაცული ჟურნალის რამდენიმე ნომრის ფოტოასლი მოგვაწოდა პარიზში მოღვაწე ქართველმა მკვლევარმა თამარ სვანიძემ, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით.

ბელი, ნავთობის გადამამუშავებელი, ნავთობით მოვაჭრე კომპანიები. ხაზგასასმელია, რომ კომპანიების ჩამონათვალი ჟურნალის გამოცემის პირველი პერიოდის მანძილზე პრაქტიკულად არ იცვლება (ემატება მცირე რაოდენობით სხვა ტიპის განცხადებები). ეს კი მიუთითებს, რომ მსხვილი ბიზნესი (ბაქოსთან ნავთობის აღმოჩენისა და ნავთობპროდუქტებზე მოთხოვნილების უსწრაფესად გაზრდის პირობებში, ნავთობი მართლაც იქცა მთლიანად კავკასიის ეკონომიკის წარმართველად) დაინტერესებული იყო ამ ჟურნალში საკუთარი პროდუქციის რეკლამირებით. შესაბამისად, ჟურნალს გასაღების ფართო ბაზარი ჰქონდა. მაგალითისთვის, ფრანგული კომპანიის რეკლამიდან ადვილად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჟურნალი საფრანგეთში ვრცელდებოდა. ამგვარად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჟურნალის ტირაჟი საკმაოდ დიდი იყო იმ დროისთვის (თუმცა, ზუსტი ციფრები ვერ მოვიძიეთ). ისიც სავარაუდოა, რომ კომპანიებს წინასწარ ჰქონდათ რეკლამისთვის თანხა გადახდილი (ერთი წლით ან მეტით).

ძმებ ნობელების კომპანიის რეკლამა

მე-19 საუკუნის მიწურულის ეს სანავთობო „ბუმი“ გარკვეულწილად ეხმიანება დღევანდელ ვითარებასაც. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ალექსანდრე მანთაშევის კუთვნილი ბათუმში არსებული ნავთობის ექსპორტის კომპანიის რეკლამა. ამგვარად, საქართველო იმ დროსაც ასრულებდა ენერგომატარებლების ექსპორტისთვის სატრანზიტო ქვეყნის როლს.

ყურადღებას იპყრობს ასევე, თუ ვინ იყვნენ ამ კომპანიების მფლობელები. ზოგ შემთხვევაში, მფლობელი დასახელებული არ

არის. დასახელებულ მესაკუთრეთა შორის, მაგალითად, ვხდებით კარგად ცნობილ „ძმები ნობელების საზოგადოებას“. მფლობელები უმეტეს შემთხვევაში ევროპელები არიან. თუმცა, ასევე ვხვდებით წარმოშობით სომეხ მეწარმეებსაც, ასევე რუსებს.

სხვა სახის რეკლამები პირველ გვერდზე უფრო იშვიათია. მაგალითისთვის, შეიძლება დავასახელოთ ამერიკელი კბილის ექიმის, ვინმე ფეიგინბერგის მიერ განთავსებული რეკლამა (რამდენიმე ნომერში). სავარაუდოდ, ის თბილისის ევროპულენოვან მოსახლეობაში საკმაო პოპულარობით სარგებლობდა და საშუალება ჰქონდა ჟურნალის პირველ გვერდზე განთავსებინა სარეკლამო განცხადება.

ამერიკელი დანტისტი ი. ფეიგინბერგი

პირველ გვერდზე ვხვდებით ასევე განცხადებებს საბანკო მომსახურების შესახებ. ერთ-ერთი ასეთია ა. ფრიდონოვის (სავარაუდოდ ფრიდონიშვილის - ერთადერთი ქართველის, რომელიც მოხსენებულია ბანკებთან დაკავშირებულ რეკლამებში) „საბანკო სახლს“.

ა. ფრიდონოვის „საბანკო სახლი“

ახლა შევეხები სხვა კატეგორიებს.

ექსპორტ-იმპორტთან, ტრანსპორტთან და გადაზიდვებთან დაკავშირებით არაერთი საინტერესო სარეკლამო განცხადება გვხვდება. მაგალითად, ჩემი ყურადღება მიიპყრო კარაპეტ მუტაფოვის სარეკლამო განცხადებამ, რომლის კომპანიაც თბილისსა და ბაქოში არსებობდა და დაკავებული იყო სპარსეთიდან ბამბის ქსოვილების, აბრეშუმის, ხალიჩების ექსპორტით.

მეორე ასეთი რეკლამა ნაითისა და მატყევიჩის კომპანიისა, რომელიც ევროპის ქალაქებიდან სხვადასხვა სახის საქონლის ექსპორტს ეწეოდა.

ტრანსპორტთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს ნ. პაკეს თბომავლების ფრანგული კომპანია. თბომავალი რეგულარულ რეისებს ახორციელებდნენ ბათუმიდან მარსელში და უკან ყოველ ხუთშაბათს ტრაბზონის, სამსუნის და კონსტანტინოპოლის გავლით.

საფოსტო გზავნილებით ბათუმიდან ლონდონში თვეში ორჯერ მიდიოდა თბომავლით, რომელიც ჩერდებოდა კონსტანტინოპოლში, მარსელსა და ჰავრში.

ბუნებრივია, ინტერესს იწვევს სასტუმროები და რესტორნები. სასტუმროების თემა მე-19 საუკუნის თბილისში კარგადაა შესწავლილი. გამოვყოფთ მხოლოდ რამდენიმე სასტუმროს, რომელთა რეკლამაც განთავსებულია ჟურნალში. ესენია კარგად ცნობილი სასტუმრო „ლონდონი“, რომელის მფლობელიც იყო ჰ. რიხტერი; „დვორცოვიე ნომერა“ - მადამ ოკტავი ბარბერონის მიერ ფრანგულ სტილში მოწყობილი ოთახები და ბინები; სასტუმრო „პანია“ და სხვ.

რაც შეეხება რესტორნებს. ძირითადად რეკლამირებულია რესტორნები ქართულ-ფრანგული სამზარეულოთი და ქართული ღვინით. მათ შორის შეიძლება გამოიყოს მუშტაიდის ბაღის რესტორანი, რესტორანი „პურ-ღვინო“. მითითებულია მუშაობის დროც. მაგალითად „პურ-ღვინო“ მთელი ღამე მუშაობდა და სხვ.

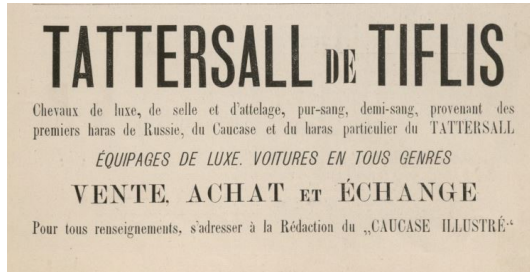

რესტორანი „პურ-ღვინო“

აქ ერთ მნიშვნელოვან მომენტს უნდა გაესვას ხაზი: იმ პერიოდში საქართველოში გამომავალ პერიოდულ გამოცემებში რეკლამა თითქმის არ გვხვდება. არის მხოლოდ განცხადებები (მაგ., რაიმე მოვლენისადმი მიძღვნილი მეჯლისის გამართვის დრო და ადგილი, თეატრალური წარმოდგენები, ჟურნალ-გაზეთების გამოწერა, ცალკეული წიგნები - ამ მხრივ, ქართველიშვილისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შეძენის მსურველთათვის სარეკლამო განცხადება გვხვდება როგორც „ივერიაში“, ისე ‘Le Caucase illustré’-ში). იმავე „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ ორიოდ განცხადებას თუ შეიძლება ეწოდოს რეკლამა (მაგ., ხველების საწინააღმდეგო წამალი, ლითონის საწმენდი საშუალება). რესტორანი „პურ-ღვინო“ „ივერიის“ ფურცლებზეც გვხვდება, ოღონდ ეს არა რესტორნის რეკლამა, არამედ ირონიული განცხადებაა ამ რესტორანში არსებული მაღალი ფასების შესახებ.

გადავიდეთ მაღაზიებზე. აქაც მრავალი საინტერესო რეკლამა გვხვდება. არის არაერთი სარეკლამო განცხადება ევროპული მაღაზიების შესახებ. ეს, სხვა მონაცემებთან ერთად, კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ თბილისში უხვად შემოდოდა ევროპული საქონელი. მაგალითისთვის, დავასახელებთ მაღამ ერვიეს და მაღამ ოვრეის „მოდის, კაბებისა და მზა ტანსაცმლის“ მაღაზიებს (იყო სხვა ფრანგული მაღაზიებიც); გაბრიელ ჩარახიანოვის პარიზული საქონლის მაღაზიას (ქუდები, ხელთათმანები, საწვიმრები, ქოლგები, ბიჟუტერია, პარფიუმერია) და სხვ. ოპტიკის, იარაღის, საკანცელარიო საქონლის, მუსიკალური ინსტრუმენტების, პარფიუმერიის, ძვირფასეულობის, ანტიკვარიატის, ვე-

ლოსიპედების, შოკოლადის, ყველის და ა.შ. მაღაზიებს. ასევე იყო აფთიაქების რეკლამები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თვითონ ჟიულ მურიეც იყო ჩართული კომერციულ საქმიანობაში. ჟურნალში საკმაოდ დიდი ადგილი ეთმობა ცხენებით ვაჭრობის რეკლამას (ყიდვა, გაყიდვა, გაცვლა) და აღნიშნულია, რომ დაინტერესებულ პირებს უნდა მიემართათ ჟურნალის რედაქციისთვის.

ცხენებით ვაჭრობის რეკლამა

ცალკე უნდა აღინიშნოს ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების რეკლამები. ჟურნალის გამოცემის პირველ პერიოდში თითქმის ყველა ნომერშია ამ სახის ქართული პროდუქციის რეკლამები. მაგალითად, პრინც ბაგრატიონ-მუხრანსკის ღვინოებისა დილმიდან და მუხრანიდან - აღნიშნულია რომ ამ ღვინოებს არაერთი საერთაშორისო ჯილდო აქვთ მიღებული. ბუნებრივია, წარმოდგენილია დავით სარაჯიშვილის კომპანიის რეკლამაც. არის სერგეი (სერგო) მეღვინოვის არყის სახდელი ქარხნის რეკლამა; თავად ჯორჯაძის ღვინოების, თავად ილია დავითის ძე ჭავჭავაძის მარნების რეკლამა.

მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა სურსათის და სასმელების რეკლამირებასაც. ჩემზე პირადად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ევროპული ლუდსახარშების რეკლამამ. ამ მხრივაც, საბჭოთა პერიოდისგან განსხვავებით, თბილისი, შეიძლება ითქვას, სრულად მარაგდებოდა. ყურადღებას იპყრობს ჩაის მაღაზიის რეკლამაც.

იარაღის მაღაზიის რეკლამა

ბოლო კატეგორიაში მოვაქციე სხვადასხვა სახის რეკლამები. მაგალითისთვის, ეს არის სათარჯიმნო მომსახურება, სანოტარო მომსახურება - ნოტარიუსი ყიფიანი უწევს ამ კუთხით საკუთარ საქმიანობას რეკლამას; არის საბაჟო ფორმალობების მოგვარებასთან დაკავშირებული რეკლამები, ფოტოატელიების რეკლამები, ასევე სამედიცინო სფეროსთან დაკავშირებული სარეკლამო განცხადებებები. განსაკუთრებით გამოვყოფდი ვინმე მადამ პორტუგალოვის სარეკლამო განცხადებას, რომელიც ერთდროულად იყო ექიმი, ქირურგი და დანტისტი. არის იარაღის მაღაზიის რეკლამაც, როგორც ზემოთ ითქვა, განთავსებულია ასევე განცხადება ქართველიშვისეული „ვეფხისტაოსნის“ შესახებ.

მადამ პორტუგალოვი - ექიმი-ქირურგი-დანტისტი

რაც შეეხება ჟურნალის გამოცემის მეორე პერიოდს, აქ სარეკლამო განცხადებების რაოდენობა მკვეთრად იკლებს, ზოგიერთ ნომერში კი საერთოდ არ არის.

ბუნებრივია, ისმის კითხვა, თუ რამ გამოიწვია ეს, როდესაც გამოცემის პირველ პერიოდში ჟურნალი ბიზნესის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობდა. ერთი მხრივ, ეს შეიძლება უკავშირდებოდეს ბიზნესის მხრიდან ჟურნალისადმი ინტერესის დაკარგვას, მაგრამ მეორე მხრივ, არ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ მურიემ დაფინანსების სხვა წყაროები მოიძია. ეს წყარო შეიძლება ყოფილიყო პირველ პერიოდთან შედარებით ჟურნალის გაცილებით უფრო უხვად დასურათება სახელმწიფო მოღვაწეების, ბიზნესმენების, მრეწველების, ასევე ევროპელი მსახიობების პორტრეტებით. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისინი არ იშურებდნენ სახსრებს 'თვითრეკლამირებისთვის'. ასევე სავარაუდოა, რომ ამანაც განაპირობა ჟურნალისთვის ტრადიციული ყდის ცვლილებაც.

დასკვნა

ჟიულ მურიეს 'Le Caucase illustré' პირველი პერიოდული გამოცემა კავკასიაში, რომელშიც დაიწყო თანამედროვე გაგებით კომერციული რეკლამების გამოქვეყნება; ამ სარეკლამო განცხადებებს კი ჟურნალის მთლიანი მოცულობის მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. ჟურნალში გამოქვეყნებული რეკლამების შინაარსი საშუალებას იძლევა შეიქმნას კავკასიის რეგიონში და კონკრეტულად თბილისში ფინანსური, სამრეწველო, კომერციული აქტივობების მეტნაკლებად სრული სურათი; ასევე იკვეთება თბილისის, როგორც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელი ადგილის, საკვანძო ეკონომიკური როლი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბრეგაძე, ლევან. (2013). *მოგზაურობა „ლე კოკაზ ილიუსტრეს“ ფურცლებზე*. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“.
- იამანიძე, მანანა. (1989). „ჟ. მურიეს მოღვაწეობა საქართველოში.“ მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია, No 4, 59-67.
- ივერია*, 1886, #137.
- ივერია*, 1886, #178.
- ლეონიძე, ნანა (1989). „მურიე და საქართველო“. *დროშა*, #2, 16-18.

- Cheishvili, Ana. "Jules Mourier, un voyageur publiciste au Caucase."
Le Canard du Caucase, N°12 - décembre 2013, 13-14.
- Le Caucase illustré* - https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/192490/1/Le_Caucase_Illustre
- Revue industrielle et commerciale du Caucase* (1887-1888).
- Ватова, А.Б. (1971). "О первых французских журналах в Грузии."
ჟურნალისტიკის თეორიის და ისტორიის საკითხები, II.
რედ. დ. გამეზარდაშვილი. თბილისი: თბილისის სახელ-
მწიფო უნივერსიტეტი, 1971.

**BUSINESS IN TBILISI AT THE END OF THE 19TH CENTURY AND
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (ACCORDING TO THE
ADVERTISEMENTS IN THE FRENCH MAGAZINE “LE CAUCASE
ILLUSTRÉ” PUBLISHED IN TBILISI)***

George Sanikidze

PhD (History), Professor

Ilia State University, G. Tsereteli

Institute of Oriental Studies

+995 599901423; giorgi.sanikidze@iliauni.edu.ge

<https://orcid.org/0000-0002-0043-1981>

Abstract

The French magazine “Le Caucase illustré” was published in Tbilisi from 1889 to 1892 and again from 1899 to 1902. Founded and edited by French journalist Jules Mourier, the magazine featured articles on the history, art, literature, and daily life of the Caucasian peoples. While many of these topics have been explored to some extent, this paper focuses on an integral yet largely unexplored aspect of the magazine: its advertisements.

Advertisements in “Le Caucase illustré” can be categorized into the following groups: 1) Oil industry. 2) Banking services. 3) Transport-

* The article is prepared in the frame of the project “Ethnoreligious Mosaics of Tbilisi (1801-1921),” supported by the Shota Rustaveli National Scientific Foundation (grant # FR- 21-8081).

tation. 4) Hotels and dining establishments. 5) Various retail shops. 6) Other services (including notary, translation, medical services, photography studios, etc.).

Through an analysis of the advertisements featured in the magazine, a comprehensive overview of business activities in Tbilisi is presented, emphasizing the city's significance in international commercial relations.

Keywords: Jules Mourier; “Le Caucase illustré”; Tbilisi; Caucasus; advertisements.

Introduction

The French magazine “Le Caucase illustré” was published in Tbilisi from 1889 to 1892 and again from 1899 to 1902 (in total, 49 issues were published) under the direction of French journalist Jules Mourier, who served as both the publisher and editor. The primary aim of these journals was to introduce Francophone readers—both in Tbilisi and throughout the cities of the Russian Empire and Europe—to the history and literature of the Caucasian peoples, their cultural heritage, as well as the region's unique flora, fauna, and local industrial advancements. The journals also featured translations of various Caucasian folktales and literary works. Jules Mourier believed that one of the main objectives of the publications was to showcase the arts of the Caucasian peoples to European audiences. Notably, the magazine was produced with high-quality printing for its time and was richly illustrated. Characteristically, the journal maintained an apolitical stance, opting not to address the various social issues prevalent in the Caucasus during that era. This neutral approach likely facilitated approval for its publication from the Russian Empire's censors.

The cover of the journal remained unchanged throughout its initial period and into the early stages of its second period, featuring an armed highlander holding a musical instrument against the backdrop of the Caucasus Mountains and ruins of an ancient stronghold. It

wasn't until 1901 that photos on the cover were altered, and the reasons for this change will be explored further below.

The journal has clearly garnered significant attention, with reviews of its published articles frequently appearing in various periodicals, both positive and negative. It captivates modern scholars, both in Georgia and internationally. A notable example is the small book by Prof. Levan Bregadze, titled 'A Journey on the Pages of 'Le Caucase illustré,' which analyzes materials related to Georgia and Franco-Georgian relations.

This article examines a significant yet underexplored aspect of the journal: advertisements. This subject has largely been overlooked by researchers up to now. Nonetheless, these advertisements provide a fascinating and relatively comprehensive portrayal of entrepreneurship, international trade, and various business activities in Georgia and the broader South Caucasus region during that period.

Methods

In this study, both qualitative and quantitative methods are employed. The qualitative approach includes comparative analyses of various types of advertisements and an in-depth examination of the reasons behind the editorial board's preference for certain advertisements. The quantitative methods focus on investigating why advertisements held significant prominence during the publication's initial period and why their presence declined in the subsequent period.

Results

The study identified several major categories of advertisements published in the magazine: 1. Oil industry. 2. Banking services. 3. Transportation. 4. Hotels and dining establishments. 5. Various retail shops. 6. Other services (including notary, translation, medical services, photography studios, etc.)

Based on these advertisement categories, the magazine's distribution area and target audience were determined. The study also analyzed the reasons for the high volume of advertisements during the

magazine's initial publication period, as well as the decline in advertisements during the subsequent period.

Discussion

Before delving into the main topic of this article, I will provide a brief introduction to Jules Mourier and highlight some types of articles published in the journal.

Mourier arrived in the Caucasus in 1879 on a special mission from the French Ministry of Education, tasked with studying the history and culture of the Caucasian peoples. He primarily resided in Tbilisi and Zugdidi, and he undertook extensive travel, during which he also conducted archaeological excavations.

He has authored several books, including various translations. Notable among these are "Art in the Caucasus," "The Library of Etchmiadzin and Armenian Manuscripts," the translation of "The History of Georgia" by Sulkhan Baratashvili, and "Caucasian Fairy Tales and Legends." His work titled "Mingrelia" merits special attention. (see: Leonidze, 1989: 16-18). For French readers, his most significant contribution is undoubtedly "The Guide of the Caucasus." (Cheishvili, 2013: 13-14).

It is worth noting that at times, his writings displayed an arrogant attitude towards Caucasians in general. As a result, Mourier's activities were perceived quite controversially by both Georgian and Armenian communities. For instance, he expressed skepticism regarding Georgians' attitude towards education and harbored doubts about the intellectual capabilities of Caucasians overall. Additionally, he underestimated the significance of 'The Knight in Panther's Skin,' despite assisting Iona Meunargia with its translation into French. There are even rumors that Ilia Chachhavadze challenged him to a duel, while Akaki Tsereteli dedicated his famous poem "Little Doggie" to him.

I will present a few excerpts from Illa Chavchadadze's 'Iveria' regarding Mourier's assessment of 'The Knight in the Panther's Skin.' It states, "Mr. Mourier has published a brief analysis of 'The Knight in

the Panther's Skin,' translated into French by I. Meunargia. The author deemed it a work of extremely low quality." (Iveria, 1886, #137: 2).

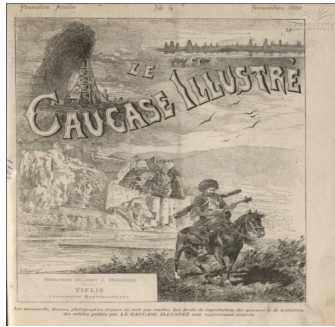
In a later issue of 'Iveria' from the same year, Mourier's critique becomes even more severe: "A little-known Mourier has seized upon the great and renowned Shota... We shall not engage with Mourier's criticism-doing so would be a significant honor for him and an equally unjust slight against the name of Rustaveli." (Iveria, 1886, #178: 2).

Conversely, Mourier expressed a deep appreciation for Georgian and, more broadly, Caucasian culture, which is evident throughout the Journal. It is worth mentioning that later on, Ilia Chavchavadze wrote a warm and gracious letter about Mourier, acknowledging his contributions. (Le Caucase illustré, 1899-1900, #2: 15-26).

It is likely that we should align with M. Iamanidze's viewpoint: "Regrettably, J. Mourier did not fully succeed in addressing the complex challenge of comprehensively studying and describing the culture of a foreign country. Nevertheless, through his efforts, he made significant contributions to both the Georgian and French people—over the years, he provided a wealth of information to his compatriots about the everyday life and culture of the Georgian and Transcaucasian peoples." (Iamanidze, 1989: 66).

Mourier received the permit to publish "Le Caucase illustré" on August 31, 1889, from the Caucasian Committee of Censorship and promptly commenced its publication. However, the magazine was discontinued in 1892 when Mourier returned to his homeland. In 1899, upon his return to Georgia, he revived the publication, which continued until 1902. (Vatova, 1971: 287-288).

L. Bregadze emphasizes that Mourier did not anticipate the cancellation of the magazine's publication. This is clearly demonstrated in both the first and final issue of 1992, where the opening segment of M. Lermontov's poem "Demon" appears, accompanied by a note stating: "to be continued in the next issue." (Bregadze, 2013: 23-24).

Before the launch of “Le Caucase illustré”, Mourier published another French magazine in Tbilisi during 1887-88, titled “Revue industrielle et commerciale du Caucase.” This magazine primarily focused on the industrial potential of the Caucasian region. Given the rising significance of oil during this period, particular attention was devoted to Baku's oil industry and the prospects for its transportation. Although the magazine included advertisements, they occupied only a minor section of its content.*

For illustrative purposes, it may be intriguing to showcase the content from one of the magazine's issues, which includes the following topics:

- Mengrelia and its significance in the Eastern War
- Religious architecture of the Caucasus
- The art of Caucasian enamel
- The Chechen Legend
- Noteworthy sights in Tbilisi
- An Armenian fairy tale
- The French exhibition held in Moscow in 1891 (“Le Caucase illustré”, #2, 1890).

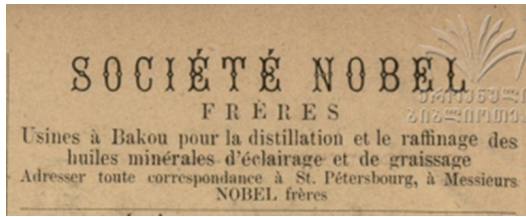
* I was unable to find this magazine in the libraries and archives of Georgia. I would like to thank Georgian researcher Tamar Svanidze, who works in Paris, for discovering some issues of “Revue industrielle et commerciale du Caucase” in the National Library of France and sending me their photocopies.

Between 1889 and 1992, the first page of magazines prominently featured advertisements from large business corporations. Undoubtedly, the cost of placing ads on the front page was significantly higher than that of the back pages. Notably, many of these advertisements were from oil companies and businesses associated with the oil trade. It is clear that the headquarters of these companies were not based in Tbilisi. These companies are engaged in oil extraction, refining, and trading. It is important to note that the list of these companies remained largely unchanged during the initial period of the magazine's publication, with only a few advertisements for other types of businesses being added. This consistency suggests that major enterprises were keen to promote their products in the magazine—following the discovery of oil fields near Baku and the subsequent surge in demand for oil products, oil has emerged as a fundamental driver of the entire Caucasian economy.

As a result, the magazine enjoyed a broad market presence. For instance, based on an advertisement from a French company, we can deduce that the magazine was also distributed in France. This suggests that the magazine's circulation was substantial for its time, although we were unable to find precise figures. Additionally, it is probable that companies paid for advertisements in advance, covering a period of one year or more.

The oil boom at the end of the 19th century parallels some aspects of contemporary realities. In this context, the advertisement for the Company of Oil Export, located in Batumi and owned by Alexander Mantashev, is particularly noteworthy. Thus, even during this era, Georgia functioned as a vital transit route for energy resources.

The proprietors of these companies also merit attention, though in some instances they remain unnamed. Among those mentioned is the notable “Society of Nobel Brothers.” While the majority of owners are European, there are also some native Armenians and Russians involved.

On the first page, advertisements of other types are quite scarce. A notable exception is an advertisement placed by American dentist Feiginberg in certain issues. It seems he enjoyed a considerable reputation among the European community in Tbilisi and likely had the financial capacity to secure a prime advertisement placement on the front page.

On the first page, there are advertisements related to banking services. Among them is one for the “Bank House,” attributed to a certain A. Pridonoff (most likely Pridonishvili, as he is the only Georgian featured in the banking ads).

Additionally, there is an advertisement for the Russian magazine “Новое обозрение” (“La nouvelle revue”), which was edited by

Niko Nikoladze. His portrait was prominently displayed on the inside title page of the magazine.

Now, I will address the remaining categories.

There are several intriguing advertisements related to export and import, transportation, and logistics. For instance, one notable ad features Karapet Mutaffov, whose company operated in Tbilisi and Baku and imported cotton fabrics, silk, and carpets from Persia. Another advertisement highlights the Company of Night and Mattievich, which exported various goods from Europe.

Regarding transportation, there is a French company, Motor Ship of N. Paquet, which regularly traveled between Batumi and Marseille, stopping at Trabzon, Samsun, and Constantinople along the way.

Parcels were transported from Batumi to London and back twice a month via motor ship, with scheduled stops in Constantinople, Marseille, and Le Havre.

Additionally, hotels and restaurants merit attention. The history of hotels in the 19th Century Tbilisi is well-studied. Here I will give attention to some hotels, advertisements of which are published in the Magazine. I would like to highlight several hotels whose advertisements were featured in the magazine. Notable mentions include the renowned Hotel "London," owned by H. Richter; "Dvortsovie Nomera," French-style apartments and rooms of Madame Barberon; Hotel "Pania," etc.

When it comes to dining options, many establishments feature a diverse Georgian-French menu complemented by Georgian wines. Notable examples include the Mushtaidi Garden Restaurant and "Pur-Ghvino" (which translates to Bread and Wine). Their operating hours are also indicated; for instance, "Pur-Ghvino" was open all night.

It's important to highlight a significant point: during that period, there were virtually no advertisements in Georgian publications. Instead, only announcements were present, such as invitations to specific events like ballroom dances and theatrical performances and subscriptions for periodicals and books. It is interesting to note that an

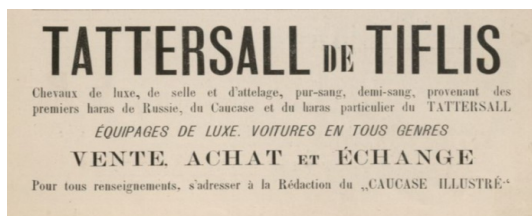
advertisement for “The Knight in Panther’s Skin,” edited by Kartvelishvili, appeared in both “Iveria” and “Le Caucase illustré.” Additionally, “Iveria” featured some announcements that could be classified as advertisements, such as those for cough medicine and metal cleaner. The restaurant “Pur-Ghvino” is also mentioned in “Iveria,” but not as an advertisement; it’s referenced in an ironic note about the restaurant’s high prices.

Let’s discuss the shops. They feature a variety of intriguing advertisements, highlighting the abundant importation of European goods to Tbilisi. Notable examples include the “Mode, Dresses and Prêt-à-Porter” establishments of Madame Hervey and Madame Ovrey, along with other French boutiques. Additionally, there was Gabriel Charakhianoff’s shop specializing in Parisian goods, offering hats, gloves, raincoats, umbrellas, jewelry, and perfumery, among other items. Various shops in the area sold optics, firearms, stationery, musical instruments, antiques, bicycles, chocolates, cheeses, and more. It is also worth mentioning that Jules Mourier was active in commercial endeavors. The magazine prominently features advertisements related to the horse trade, including buying, selling, and trading, emphasizing that interested individuals could contact the editorial staff for inquiries.

Additionally, it is important to highlight the presence of advertisements for wine and spirits. During the initial phase of the magazine’s publication, such advertisements appeared in nearly every issue. For instance, the wines produced by Prince Bagration-Mukhranski in Dighomi and Mukhrani were featured prominently, with claims that these wines have garnered several international awards. Further-

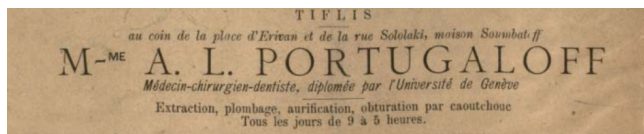
more, advertisements for the David Sarajishvili Company were prevalent. Other notable mentions included promotions for vodka produced by Sergey Megvinoff, along with wines from the wineries of Prince Jorjadze and Prince Ilia Davidovich Chavchavadze.

Advertisements for food and beverages hold significant importance, particularly those from European breweries. In contrast to the Soviet era, Tbilisi was fully stocked with them. Additionally, there is an advertisement for Thea House.

In the last category, various types of ads are grouped together, including translation and notarial services. For example, Notary Kipiani promoted his services. There are also advertisements for customs services, photo studios, and medical services. I would like to particularly highlight an ad for Madame Portugaloff, who was a physician, dentist, and surgeon all at once. Additionally, there is an advertisement for a gun shop. As mentioned earlier, there is also an ad for "The Knight in Panther's Skin," published by Kartvelishvili.

During the second period of the magazine's publication, the number of advertisements dropped significantly, with some issues having no ads at all.

The question naturally arises as to why the magazine experienced this change, especially since it initially garnered significant attention from the business community. On one hand, this decline in interest could be attributed to diminishing enthusiasm from businesses toward the magazine. On the other hand, it's possible that Mourier found alternative sources of funding for its publication. This shift might be linked to the increasing number of images of statesmen, businessmen, industrialists, and European artists featured in the magazine. It likely also contributed to the alteration of the magazine's traditional cover design.

Conclusion

In conclusion, it is essential to highlight that Jules Mourier's "Le Caucase illustré" was the first periodical in the Caucasus to incorporate advertisements in their modern form. These advertisements made up a substantial part of the magazine's content. The ads featured in the publication provide valuable insights into the financial, industrial, and commercial activities in Tbilisi and the wider Caucasus region, while also underscoring Tbilisi's significance in East-West economic interactions.

References:

Bregadze, Levan (2013). *A Journey through the Pages of "Le Caucase illustré"*. Tbilisi: Artanuji. (In Georgian).

- Cheishvili, Ana. "Jules Mourier, un voyageur publiciste au Caucase." *Le Canard du Caucase*, N°12 - décembre 2013, 13-14.
- Iamanidze, Manana. (1989). "Activities of Jules Mourier in Georgia." *Matsne* (Serie of Languages and Literature), No 4, 59-67. (In Georgian).
- Iveria*, 1886, #137. (In Georgian).
- Iveria*, 1886, #178. (In Georgian).
- Le Caucase illustré* - https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/192490/1/Le_Caucase_Illustre
- Leonidze, Nana. (1989). "Mourier and Georgia." *Drosha*, #2, 16-18. (In Georgian).
- Revue industrielle et commerciale du Caucase* (1887-1888).
- Vatova, A. B. (1971). "About the First French Magazines in Georgia." *Issues of Theory and History of Journalism*, II. Ed. by D. Gamezardashvili. Tbilisi: Tbilisi State University Press. (In Russian).

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

**მუსლიმი რეფორმატორები თბილისში - ჟურნალ „მოლა
ნასრედინის“ მაგალითი.²**

თამთა ბოკუჩავა

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გ. წერეთლის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ასისტენტ მკვლევარი.

საქართველო, თბილისი, გ. წერეთლის 3.

+995595502303. tamta.bokuchava.1@iliauni.edu.ge

ORCID: 0009-0009-2483-5022

აბსტრაქტი

XX საუკუნის დასაწყისში, ხელოვანთა და ინტელექტუალთა ჯგუფმა ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ფოლკლორული ფიგურის, მოლა ნასრედინის ხელახალი ინტერპრეტაცია მოახდინა. ამით ისინი ცდილობდნენ ჩამოეყალიბებინათ რეფორმისტული და ანტიკოლონიალური მუსლიმური დისკურსი, რომელსაც აქცენტი სოციალურ და პოლიტიკურ რეფორმებზე ექნებოდა. ფოლკლორის, ვიზუალური ხელოვნებისა და სატირის მეშვეობით პერიოდული გამოცემა Mollā Nasreddin-მა გავლენა იქონია ათიათასობით მუსლიმზე და შეცვალა მთელი თაობის აზროვნება. ავტორები სხვადასხვა სოციალურ ფენას მიეკუთვნებოდნენ. ზოგიერთი მუშათა კლასის ოჯახებიდან იყვნენ, თუმცა ძირითადი ნაწილი მაინც საშუალო ფენის წარმომადგენლები იყვნენ. რედაქტორი ჯალილ მემედყულიზადე, იგივე მირზა ჯალილი (1866–1932), იყო ავტორი, დრამატურგი და აზე-

² სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (#FR-8081) ფარგლებში

რბაიჯანული ლიტერატურის კრიტიკული რეალიზმის სკოლის ერთ-ერთი დამაარსებელი. ომარ ფაიქ ნემანზადე (1872–1937), თანადამფუძნებელი და რედაქტორი, იყო გამოცდილი ჟურნალისტი, რომელიც სწავლობდა თურქეთში. მირზა ჯალილის მეუღლე, ჰამიდე ხანუმი (1873–1955) იყო ქალთა უფლებების დამცველი. 1906 წლიდან 1912 წლამდე თბილისში გამოიცა Mollā Nasreddin-ის დაახლოებით 370 ნომერი. 1906 წლის 7 აპრილს, ჟურნალი გამოვიდა მოკრძალებული, 1000 ეგზემპლარიანი ტირაჟით, მაგრამ ერთ თვეში იბეჭდებოდა კვირაში 25000 ეგზემპლარი. Mollā Nasreddin აკრიტიკებდა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკოსებს, მიწის მესაკუთრეებს და სასულიერო პირებს; ხაზს უსვამდა ქალებისა და ბავშვების ჩაგვრას პატრიარქალურ საზოგადოებაში.

საკვანძო სიტყვები: Mollā Nasreddin; თბილისი; მირზა ჯალილ მემედყულიზა.

შესავალი

XX საუკუნის დასაწყისში, ხელოვანთა და ინტელექტუალებთა ჯგუფმა ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ფოლკლორული ფიგურის, მოლა ნასრედინის ხელახალი ინტერპრეტაცია მოახდინა. ამით ისინი ცდილობდნენ ჩამოეყალიბებინათ რეფორმისტული და ანტიკოლონიალური მუსლიმური დისკურსი, რომელსაც აქცენტი სოციალურ და პოლიტიკურ რეფორმებზე ექნებოდა. ფოლკლორის, ვიზუალური ხელოვნებისა და სატირის მეშვეობით პერიოდული გამოცემა Mollā Nasreddin-მა გავლენა იქონია ათიათასობით მუსლიმზე და შეცვალა მთელი თაობის აზროვნება.

ახლად დაარსებულმა ჟურნალმა მალე შეკრიბა აზერბაიჯანული ინტელიგენციის ყველაზე მოწინავე გუნდი. რედაქტორთან ერთად, ჟურნალის გვერდებზე სხვადასხვა ფსევდონიმებით ქვეყნდებოდნენ ალაქზარ საბირი, აბდულრაჰიმბეი ჰაქკერდიევი, ალი ნაზმი, ალიგულუ გამქუსარი, მამედ საიდ ორდ-

უბადი, ომარ ფაიქ ნემანზადე, სალმან მუმთაზი და სხვა მსგავსი ცნობილი მწერლები და პოეტები.

ავტორები სხვადასხვა სოციალურ ფენას მიეკუთვნებოდნენ. ზოგიერთი მუშათა კლასის ოჯახებიდან იყვნენ, თუმცა ძირითადი ნაწილი მაინც საშუალო ფენის წარმომადგენლები იყვნენ. რედაქტორი ჯალილ მემედყულიზადე, იგივე მირზა ჯალილი (1866–1932), იყო ავტორი, დრამატურგი და აზერბაიჯანული ლიტერატურის კრიტიკული რეალიზმის სკოლის ერთ-ერთი დამაარსებელი. ომარ ფაიქ ნემანზადე (1872–1937), თანადამფუძნებელი და რედაქტორი, იყო გამოცდილი ჟურნალისტი, რომელიც სწავლობდა თურქეთში. მირზა ჯალილის მეუღლე, ჰამიდე ხანუმი (1873–1955) იყო ქალთა უფლებების დამცველი. კიდევ ერთი რეფელარული კონტრიბუტორი იყო მირზა ალაქბარ თაჰერზადე საბერი (1862-1911), XXს-ის ცნობილი აზერბაიჯანულენოვანი პოეტი. გამოცემის ილუსტრაციები ეკუთვნით იოსიფ როტერს და ოსკარ შმერლინგსა და აზიმ აზიმზადეს.

მეთოდოლოგია

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს აღწეროს მუსლიმი, კერძოდ აზერბაიჯანელი რეფორმატორების ცხოვრება და მოღვაწეობა თბილისში მე-20 საუკუნის დასაწყისში მოლა ნასრედინის პერიოდული გამოცემის მაგალითზე. ნაშრომი ეყრდნობა სხვადასხვა კვლევით სტატიებს, მონოგრაფიებს და მოლა ნასრედინის ორიგინალ ნომრებს. ნაშრომში გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის მეთოდები შეგროვებული მონაცემების ანალიზისათვის, ასევე ნარატიული კვლევის მეთოდები რომელიც უფრო შესაფერისია საზოგადოებების, კულტურისა და ხალხების შესასწავლად. ნაშრომი ასევე იყენებს ინდუქციურ მიდგომას, რაც მიზნად ისახავს ინდივიდუალური ფაქტების საფუძველზე დასკვნების გამოსატანას.

მსჯელობა

ჯალილ მამედყულიზადე დაიბადა 1866 წელს ნახჭევანში. ჯერ საეკლესიო სკოლაში ჩაირიცხა და ცამეტი წლის ასაკში ნახჭევანის საქალაქო სკოლაში გადავიდა, სადაც ისწავლა რუსული

ენა. 1882 წელს ჩაირიცხა ქალაქ გორის ამიერკავკასიის პედაგოგთა სემინარიაში, რამაც ძალიან მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე. 1887 წელს სასწავლებლის დასრულების შემდეგ მუშაობა დაიწყო ერევნის გუბერნიის სოფლის სკოლაში მასწავლებლად. 1903 წელს ჯალილ მამედყულიზადემ მუშაობა დაიწყო თბილისში, ადგილობრივ აზერბაიჯანულ გაზეთში „შაგრი რუს“ (რუსეთის აღმოსავლეთი).³ 1905 წელს მან ომარ ფაიქ ნემანზადესთან ერთად მეშედი ალასქარ ბაგიროვის ფინანსური დახმარებით შეიძინეს სტამბა და 1906 წლიდან დაიწყეს სატირული ჟურნალის, Mollā Nasreddin-ის გამოცემა. ჟურნალის სახელი დიდწილად იყო ნაკარნახევი იმ ფაქტით, რომ ყველასთვის ცნობილი და საყვარელი ფოლკლორული გმირის სახელს ხშირად იყენებდნენ, როდესაც სტატიებზე ავტორის მითითება არამიზანშეწონილად იყო მიჩნეული.

ომარ ფაიქ ნემანზადე, მესხეთში, სოფელ აგარაში დაიბადა სუნიტი გლეხების ოჯახში. 1882 წელს დედამისის მოთხოვნით იგი სასწავლებლად წავიდა სტამბოლში, ფათიჰის მედრესეში. მოკლე ხანში მან ბიძამის რეფორმისტულ დარუშაფაკაში გაგზავნა სთხოვა (Darüşşafaka - საშუალო სკოლისა და კოლეჯის სიმბიოზი), სადაც ომარ ფაიქ ნემანზადემ შედარებით თანამედროვე, სეკულარული განათლება მიიღო. რამოდენიმე წელი მან გალათას საფოსტო განყოფილებაში იმუშავა და ჩაერთო ახალგაზრდა თურქთა მოძრაობაში.⁴ დაპატიმრების შიშით, იგი მალევე დაბრუნდა სამხრეთ კავკასიაში, სადაც შემდეგი წლები მოღვაწეობდა სხვადასხვა ქალაქებში, შემახაში, განჯაში, თბილისში და ა.შ. როდესაც ჟურნალის გამოცემა გადაწყვიტეს, ლიცენზიაზე მოთხოვნა მხოლოდ მირზა ჯალილის სახელზე შეიტანეს, რადგან ომარ ფაიქ ნემანზადე ამ პერიოდისათვის რამდენჯერმე იყო დაკავებული და ცნობილი იყო თავისი რადიკალური შეხედულებებით. მას ორმოცამდე ფსევდონომით ავს გამოქვეყნებული სტატიები ჟურნალში, მათ შორის Mollā Nasreddin-ის სახელითაც,

³ Afary & Afary, 2019: 82-85

⁴ Cafarov, 2010

რომელსა მირზა ჯელილთან ერთად იყოფდა. ჟურნალში გამოქვეყნებული რადიკალური სტატიების დიდი ნაწილი სწორედ ომარ ფაიქ ნემანზადეს ეკუთვნის.

ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ, ომარ ფაიქ ნემანზადემ შეწყვიტა მუშაობა Mollā Nasreddin-ის ჟურნალში და მოღვაწეობა დაიწყო არაბოლშევიკურ მუსავათის პარტიაში, რომელიც ერთ-ერთი წამყვანი პოლიტიკური მარტია გახდა ახლად ჩამოყალიბებულ აზერბაიჯანის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში. მირზა ჯალილის გარდაცვალების შემდეგ, ომარ ფაიქ ზემანზადე დაბრუნდა საქართველოში, აგარაში, თუმცა 1937 წელს იგი დააპატიმრეს და სიკვდილით დასაჯეს თურქეთის სასარგებლოდ ჯაშუშობის ბრალდებით.⁵

ჟურნალის განვითარებაში, მის გენდერულ პოლიტიკაში, ქალთა ჩაგვრისა და მათზე ძალადობის წინააღმდეგ მიმართულ გამოსვლებში დიდი წვლილი შეიტანა ჯალილ მამედყულიზადეს მეუღლემ ჰამიდე ხანუმ ჯავანშირმა. დიდწილად, ჟურნალი გადარჩა და წარმატებას მიაღწია სწორედ ჰამიდე ხანუმის ინტელექტუალური და ფინანსური თანადგომის შედეგად. ჰამიდე ხანუმ ჯავანშირი დაიბადა ყარაბაღში. რეგიონის რუსეთის იმპერიის მიერ დაპყრობამდე, ჯავანშირები მის მმართველებს წარმოადგენდნენ, თუმცა XIX საუკუნე მეორე ნახევარში ისინი ჩვეულებრივი რუსიფიცირებული მუსლიმი არისტოკრატიული ოჯახი იყო, სადაც მამაკაცები პეტერბურგის სამხედრო სასწავლებელში სწავლობდნენ და ოფიცრის ჩინით მსახურობდნენ რუსეთის არმიაში. ჰამიდე ხანუმმა განათლება სახლში მიიღო, სადაც მას რუსულად წერა-კითხვა შეასწავლეს, ხოლო პირველი ქმრისა და მამის გარდაცვალების შემდეგ (1903 წ.) ის ოჯახსა და მეურნეობას ჩაუდგა სათავეში. მირზა ჯალილი მან თბილისში გაიცნო, როდესაც მამამისის ლიტერატურული შემოქმედების გამოსაქვეყნებლად იყო ჩამოუღი. აქ მან მირზა ჯალილის რჩევით მუსლიმ ქალთა მეგობრული საზოგადოება დააარსა, რომელმაც საკმაოდ სწრაფად მოახერხა პირველი დაწყებითი სკოლის გახსნა

⁵ Afary and Afary, 2022: 114

მუსლიმი გოგონებისათვის. მირზა ჯალილი და ჰამიდე ხანუმი ერთმანეთში სწორედ პროგრესულად მოაზროვნე დასაყრდენს ხედავდნენ. Mollā Nasreddin-ის სტატიების აბსოლუტური უმრავლესობა ეხებოდა მუსლიმ ქალთა უფლებებს, მათ შორის საკითხებს, რომლებიც შეეხო ჰამიდე ხანუმს და მის ცხოვრებაში არსებულ სხვა ქალებს. ხშირად სწორედ ჰამიდე ხანუმისა და სხვა წარმატებული, დამოუკიდებელი მუსლიმი ქალების ცხოვრება იყო ის უმაღლესი მიზანი, რომელსაც მირზა ჯალილი ადარებდა სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები, ტრადიციული მუსლიმი ოჯახების ყოფას.⁶

ქორწინების შემდეგაც მირზა ჯალილმა და ჰამიდე ხანუმმა ცხოვრება მეტწილად ცალ-ცალკე განაგრძეს. ჰამიდე ხანუმი ქაპრიზოლოში (ყარაბაღი) განაგრძობდა მოღვაწეობას, ხოლო მირზა ჯალილი თბილისში. წელიწადში რამდენჯერმე, მირზა ჯალილი სტუმრობდა მეუღლეს ყარაბაღში და მასთან ერთად ატარებდა დროს შუშაში.⁷ ქორწინების შემდეგ ირზა ჯალილმა მიიღო საჭირო ფინანსური მხარდაჭერა ჰამიდე ხანუმისაგან და შეძლო მთლიანად დაეთმო ყურადღება პერიოდული გამოცემისათვის. ჰამიდე ხანუმისათვისაც მნიშვნელოვანი იყო აღნიშნული ქორწინება, რომელმაც ერთის მხრივ საშუალება მისცა შეენაჩუნებინა დამოუკიდებლობა და მეორეს მხრივ მეტად ყოფილიყო ჩართული საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მნიშვნელოვანი წვლილი შეეტანა ქალთა უფლებების დაცვაში.

შუშასა და თბილისში ჰამიდე ხანუმი აწყობდა სპექტაკლებს, ბენეფიტებსა სხვა ღონისძიებებს სახსრების ასაგროვებლად, რომლებსაც შემდგომ ღარიბი ბავშვების განათლების მხარდასაჭერად იყენებდა. მან მჭიდრო კავშირები დაამყარა სომეხ ქალთა საზოგადოებასთან და ისინი ერთად ცდილობდნენ მეგობრული ურთიერთობების დამყარებას დაპირისპირებულ ეთნიკურ თემებს შორის. თავის მხრივ მირზა ჯალილი ხელს უწყობდა ჰამიდე ხანუმის ამ წამოწყებებს ჟურნალის სტატიებში, სად-

⁶ Afary and Afary, 2022: 93-97

⁷ Javanshir, 2016: 43-51

აც ის ხშირად აკრიტიკებდა საზოგადოების ისეთ წევრებს, რომლებიც არ იღებდნენ მონაწილეობას საქველმოქმედი შემოწირულობებში და მოუწოდებდა საზოგადოების მდიდარ ნაწილს გამხდარიყო უფრო გულუხვი ქველმოქმედებაში.

ჯალილ მამედყულიზადეს სიკვდილის შემდეგ ჰამიდე ხანუმი აქტიურად ცდოლობდა მისი ნაშრომების პოპულარიზაციას, თარგმნიდა და აქვეყნებდა მათ. 1939 წელს იგი გახდა აზერბაიჯანის მწერალთა ასოციაციის წევრი და დაწერა მემუარები მათი ერთობლივი ცხოვრების შესახებ. ეს ნაშრომი, შეიძლება ჩაითვალოს მირზა ჯალილისა და Mollā Nasreddin-ის ცხოვრების ყველაზე ამომწურავ ისტორიად. ის ბევრ რამეს ავლენს მათი თანამედროვე ქორწინების შესახებ. გვიჩვენებს, რომ ქმრისა და მისი საქმიანობის უპირობო მხარდაჭერის მიუხედავად, მან შეინარჩუნა საკუთარი ხმა, ხედვა და დამოუკიდებლობა, როგორც მათი ოცდახუთწლიანი ქორწინების დროს, ასევე მის შემდეგაც.

ალაქბარ თაჰერზადე საბერი, დაიბადა 1862 წელს შემახაში, შირვანის პროვინციაში. განათლება პოეტ აზიმ შირვანის მიერ დაარსებულ ახალი მეთოდის სკოლაში მიიღო, სადაც თავადაც დაიწყო ლექსების წერა. საბერი პოპულარული პოეტი და ორატორი იყო, ორმელიც რელიგიურ ცერემონიებზე მადიდებლად მუშაობდა. ადრეულ ასაკში, მან ძმებთან და დედასთან ერთად ცენტრალური აზიისა (სამარყანდი, ბუხარა) და ახლო აღმოსავლეთის (ირანი, ერაყი) მნიშვნელოვანი ნაწილი მოინახულა, რამაც წარმოდგენა შეუქმნა რეგიონის სოციალურ ყოფაზე. შემახაში დაბრუნების შემდეგ მან ცოლი შეირთო და დაიწყო საპნის წარმოება, თუმცა თავი არ დაუნებებია ლექსების წერასათვის. მნიშვნელოვანი გარდატეხა მის შემოქმედებაში 1905 წლის რუსეთის რევოლუციამ გამოიწვია. ალაქბარ საბერი აქტიურად დაუბრუნდა სოციალურ თემატიკაზე ლექსების წერას, რამაც მისი წერის სტილიც მნიშვნელოვნად გაამდიდრა. ყველაზე წარმატებულად მის შემოქმედებაში 1906-1911 წლები ითხლება, როდესაც იგი აქტიურად თანამშრომლობდა ჟურნალ Mollā Nasreddin-თან სხვა აზერბაიჯანულენოვან გამომცემლობებთან ერთად. ჟურნალში

გამოქვეყნებულ ლექსებს ის სხვადასხვა სატირული ფსევდონიმით აწერდა ხელს, როგორებიცაა „ოფოფი“, რელიგიის სვეტი“, „ცრემლებიანი სიცილი“, მოხუცი ბიძა“, „ბებერი ირანელი“ და „მეცნიერი“.⁸

Mollā Nasreddin-ში გამოქვეყნებული ლექსების გამო იგი მნიშვნელოვანი კრიტიკის სამიზნე გახდა, რამაც დააზარალა მისი საპნის წარმოებაც. 1908 წელს მან ახალი მეთოდის სკოლა გახსნა, თუმცა აქაც კიდევ ერთხელ მწვავედ გააკრიტიკეს თანამედროვე სასწოვლო გეგმის გამო. 1910 წელს იგი იძულებული გახდა ბაქოში გადასულიყო, სადაც მუშაობდა მასწავლებლად და რედაქტირებდა პერიოდულ გამოცემებს, როგორიცაა Tazeh Hayāt და Haqiqat. მალე ის ავად გახდა და შემახში დაბრუნდა, სადაც თირკმლის უკმარისობით გარდაიცვალა 1911 წელს.

ალაქბარ საბერი აზერბაიჯანული ლიტერატურის რევოლუციონერად ითვლება. სატირული ტექნიკის თვალსაზრისით, საბერი იყენებს თითქმის ყველა იმ ფორმასა და ხერხს, რომელსაც მისი წინამორბედებიც იყენებდნენ. ის თავის ნამუშევრებში თანაბრად იყენებს *qasideh*-ს და *ghazel*-ს, *mathnavi*-სა და *ruba'i*-ს. ხანდახან პაროდირებას უკეთებს ცნობილ ლექსს, ან, უფრო ზუსტად, ის იღებს პირველ სტრიქონს და წერს პარალელური სტრუქტურის ლექსს.

ბევრი ლექსი სატირულ მონოლოგს წარმოადგენდა, რომელიც პირადი აზრის გადმოცემის ან ორ ადამიან შორის პირადი საუბრის სცენას წარმოადგენდა, მაგალითად ქმარსა და ცოლს შორის, ან მემამულესა და მუშას შორის და ა.შ. სამხრეთ კავკასიასა და ირანში მშრომელთა გაფიცვებისა და საპროტესტო მოძრაობის გაძლიერების ფონზე საბერმა გამოაქვეყნა ლექსი, რომელიც შეძლებული კლასის მხრიდან ბაქოს მუშებისთვის მიმართვას წარმოადგენდა. საბერი ასევე ხშირად აქვეყნებდა პირადი საუბრების ხასიათის მქონე ლექსებსაც, მაგალითად კაცზე რომელიც დაიღალა ცოლითა და ოთხი შვილით და მეორე ცოლის მოყვანა ურდა, მაგრამ პირველი ცოლი წინააღმდეგი იყო; მოხ-

⁸ Afary and Afary, 2022: 101

უცი ქალის შესახებ, რომელიც ხალგაზრდა რძალს არიგებდა გაფრთხილებოდა საკუთად ფინანსებსა და ემოციურ მდგომარეობას, რადგან კაცები სანდოები არ იყვნენ; ქორწილის ღამე თხუთმეტი წლის გოგონას გადმოსახედიდან, რომელიც დედას ემუდარება არ შეუშვას მისი სამოცდაათი წლის ქმარი საქორწინო ოთახში.⁹

გარდა იმისა, რომ იყო პროგრესული პოეტი, რომელიც ეხმარიანებოდა სამხრეთ კავკასიის მუსლიმების კლასობრივ, გენდერულ და ეთნიკურ საზრუნავებს, საბერმა დაწერა ოცზე მეტი პოემა ირანზე და ახალგაზრდა თურქების რევოლუციაზე. მისი ლექსები ირანზე, განსაკუთრებით რომლებიც ეხებოდა თავრიზის ალყას, ზეპირსიტყვირად გადაიცემოდა აზერბაიჯანელ რევოლუციონერებში.

აბდულრაჰიმბეი ჰაქვერდიევი დაიბადა 1870 წელს შუშაში წარჩინებულთა ოჯახში, თუმცა მშობლების გაცილების გამო საკმაოდ მძიმე ბავშვობა ჰქონდა. თავდაპირველად იგი მამასთან და დედინაცვასთან იზრდებოდა, მამის გარდაცვალების შემდეგ მეურვეება ბიძამისს დაეკისრა, ხოლო 10 წლის ასაკში დედასთან და მამინაცვალთან გადავიდა საცხოვრებლად, სადაც ასწავლეს წერა-კითხვა. იგი გერმანული სტილის სკოლაში სწავლობდა თბილისში, რის შემდეგაც პეტერბურგს ტრანსპორტის ინჟინერიის განყოფილებაზე ჩაირიცხა. თოთხმეტი წლის ასაკიდან ჰაქვერდიევი წერდა პიესებს. პეტერბურგში მოღვაწეობის დროს მან თარგმნა რიგი რუსული პიესებისა აზერბაიჯანულ ენაზე. მას ასევე ეკუთვნის პირველი ეიკური ტრაგედია დაწერილი აზერბაიჯანულ ენაზე *Daghilan Tifag*, ერთიანობის რღვევა. 1906 წელს ჰაქვერდიევი რუსეთის იმპერიის დუმაში აირჩიეს. მუსლიმური თემის ექვსი წარმომადგენლიდან ერთ-ერთი. 1918 წელს იგი ასევე აირჩიეს საქართველო დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტშიც, როგორც მუსლიმური თემის წარმომადგენელი. Mollā Nasreddin-ის ჟურნალში მოღვაწეობის დასაწყისისას იგი მისი რედაქციის ყველაზე ცნობილ ფიგურას წარმოადგენდა.

⁹ Mollā Nasreddin, 2005

Mollā Nasreddin არ წარმოადგენდა პოლიტიკურ პარტიას ან გაერთიანებას, თუმცა მისი თითქმის მთლიანი სარედაქციო ჯგუფი სოციალ-დემოკრატიული განწყობებით გამოირჩეოდა. ჟურნალში დასაქმებული მწერლებისა და პოეტების უმრავლესობა შიიტური აღმსარებლობის იყვნენ, ისევე როგორც Mollā Nasreddin-ის მკითხველთა უმრავლესობაც, თუმცა ჟურნალის თანადამფუძნებელი, ომარ ფაიქ ნემანზადე, სუნიტი იყო, ხოლო ორი მთავარი ილუსტრატორი, შმერლინგი და როტერი ქრისტიანი და ებრაელი იყვნენ შესაბამისად.

თბილისი, სადაც ჟურნალი Mollā Nasreddin ქვეყნდებოდა 1906-1912წწ. მრავალი დისპორული თემის სახლს წარმოადგენდა, საკმაოდ დახვეწილი კულტურით. აქვე ცხოვრობდნენ ჟურნალის თანამშრომელთა უდიდესი ნაწილი. ქალაქის ჩამოყალიბებული არტისტული რეპუტაცია იცავდა Mollā Nasreddin-ის მწერლებსა და ილუსტრატორებს, აძლევდა მათ უსაფრთხო სივრცეს შემოქმედებითი განვითარებისათვის. როგორც მირზა ჯალილმა აღნიშნა, ჟურნალი ვერ გამოქვეყნდებოდაო უფრო სამხრეთით, უფრო ახლოს ბაქოსთან და ირანის საზღვართან, სადაც უფრო დიდი მუსლიმური თემი დახურავდა რადიკალურ პერიოდულ გამოცემას. თბილისშიც კი Mollā Nasreddin-ის რედაქციას მაქსიმალური სიფრთხილის გამოჩენა უწევდა. ჟურნალის სტამბა ქალაქის სომხური თემის უანში მდებარეობდა, ხოლო თვითონ მირზა ჯალილი, მუსლიმი თემისგან მოშორებით, ქართულ უბანში ცხოვრობდა.

1906 წლიდან 1912 წლამდე თბილისში გამოიცა Mollā Nasreddin-ის დაახლოებით 370 ნომერი. 1906 წლის 7 აპრილს, ჟურნალი გამოვიდა მოკრძალებული, 1000 ეგზემპლარიანი ტირაჟით, მაგრამ ერთ თვეში იბეჭდებოდა კვირაში 25000 ეგზემპლარი.¹⁰ Mollā Nasreddin აკრიტიკებდა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკოსებს, მიწის მესაკუთრეებს და სასულიერო პირებს; ხაზს უსვამდა ქალებისა და ბავშვების ჩაგვრას პატრიარქალურ საზოგადოებაში.

¹⁰ Afary and Afary, 2022: 64

რვაგვერდიან, ყოველკვირეულ ჟურნალს ჰქონდა სრულგვერდიანი ლითოგრაფიული ფერადი ილუსტრაციები და წარმოდგენდა ტექსტისა და ილუსტრაციების კარგად დაბალანსებულ ნაზავს. Mollā Nasreddin-ის ნომერი ძირითადად შეიცავდა შემდეგი სახის სტატიებსა და სვეტებს: კარიკატურები და ილუსტრაციები, დისკუსიები, სატირული ისტორიები, ფელეტონები, იუმორისტული, პირადი და ოფიციალური განცხადებები, იუმორისტული ლექსები, დეპეშები, საფოსტო ყუთი.

პირველი ნომრის გარეკანზე გამოსახული ილუსტრაცია „გამოღვიძების“ სახელს ატარებს. მოლა ნასრედინი აღვიძებს „აღმოსავლეთის მძინარე ერების“.¹¹

Mollā Nasreddin-ი უპირველეს ყოვლისა იმდროინდელი სხვა პუბლიკაციებისაგან განსხვავებით ნაკლებად განათლებულ აზერბაიჯანულ მოსახლეობას მიმართავდა, რომლებიც ხშირად იყვნენ თურქული, რუსული თუ ირანული გავლენის ქვეშ. მირზა ჯალილის თქმით, მისი ჟურნალი იყო თავისი დროის პროდუქტი, როდესაც მოსახლეობის უმრავლესობა წერა-კითხვის უცოდინარი იყო, რუსეთისა და სპარსეთის იმპერიების მიერ მართული, რელიგიური ლიდერების ხელმძღვანელობით. ტექსტები იყო მარტივი ენით დაწერილი ხოლო ილუსტრაციები ადვილად გასაგები. ხშირად სასულიერო პირებზე, რომლებსაც ჟურნალის ავტორები განათლებისა და საერო საზოგადოების მტრებად თვლიდნენ.

Mollā Nasreddin-ი პროგრესული იდეოლოგიების ერთგავსინთეზს წარმოადგენდა. იგი თანაბრად აკრიტიკებდა ცარისტულ ბიუროკრატias, მუსლიმურ რელიგიურ ინსტიტუტებს, მიწის მესაკუთრეებს, რომლებიც ზედმეტად ბეგრავდნენ გლეხებს და მოსახლეობის მდიდარ ფენას, რომელიც არასმარის ქველმოქმედებას ეწეოდა. იგი აკრიტიკებდა იმპერიალისტურ ძალებს ახლო აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში ტერიტორიების მიტაცების გამო. სოციალურ და კულტურულ ასპარეზზე Mollā Nasreddin-ი მოუწოდებდა მუსლიმი ქალების მეტი უფლ-

¹¹ Mollā Nasreddin, 1988

ეგებისაკენ, თანამედროვე სკოლებისა და აზერბაიჯანულ ენაზე სწავლებისაკენ.¹²

ჟურნალი თავიდანვე გამოქვეყნდა აზერბაიჯანულ-თურქულ ენაზე, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მისი რედაქციისათვის. შედეგად, ის ხელმისაწვდომი გახდა ირანში მცხოვრები თურქულენოვანი მოსახლეობისათვის და აზერბაიჯანლებისათვის. გამოცემა განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობდა ე.წ. „ინტელექტუალებს“, რომლებიც ისე იყვნენ ჩაფლულნი რუსულ ენასა და კულტურაში, რომ მათთვის დამამცირებელი იყო თურქულად საუბარი. ჟურნალის პირველ ნომერში მოლა ნასრედინი წერს: „ახლა, მე დავასრულე ჩემი გამოსვლა და მხოლოდ ერთი ბოდიში მაქვს. გთხოვთ მომიტევოთ ჩემო თურქო ძმებო, რომ მოგმართეთ თურქულად. ვიცი, რომ სამარცხვინოა და ადამიანის უცოდინრობაზე მიუთითებს, მაგრამ ხანდახან არც ისე ცუდი იქნება, რომ გავიხსენოთ ძველი დღეები, როცა დედა აკვანის რწევისას მშობლიურ ენაზე გვესაუბრებოდა“.¹³

Molla Nasreddin-ის გამოცემა აზერბაიჯანში საგანმანათლებლო მოძრაობას დაემთხვა. რამდენიმე წლით ადრე გასპრინსკის საგანმანათლებლო რეფორმის ახალი მეთოდის (ჯადიდიზმი) შემდეგ გაჩნდა კერძო ორენოვანი რუსულ-აზერბაიჯანული სკოლები. ახალ ლიტერატურულ მოძრაობას სამი კომპონენტი ჰქონდა: ახალი მეთოდის პროგრამების ჩართვა არსებულ სკოლებში და ახალი სკოლების მშენებლობა; საღამოს ზრდასრულთა განათლების პროგრამების შექმნა; მასწავლებელთა გადამზადების პროგრამების დაწესებულება მოსალოდნელი ახალი სტუდენტების მასობრივი ნაკადისთვის გასამკლავებლად.¹⁴ ამ ძალისხმევის შედეგად 1906 წლის შემდეგ სამხრეთ კავკასიაში, განსაკუთრებით ბაქოში, არსებითად გაიზარდა წიგნიერების დონე. მირზა ჯალილი და საბერი ახალი მეთოდისა და გასპრინსკის ძლიერი მხარდამჭერები იყვნენ. შმერლინგის მიერ შეს-

¹² Slavs and Tatars, 2011: 53

¹³ Molla Nasreddin, 1988

¹⁴ Tağızade, 2021

რულებული ილუსტრაციაში ჩანს გასპრინსკი, რომელსაც ხელში თავისი ჟურნალი Tarjomān-ი უჭირავს, მას თავს ესხმის ორი მოლა, რომლებიც გასპრინსკის „ერესში“ სდებენ ბრალს და აცხადებენ, რომ მისი ახალი პედაგოგიური მეთოდები შარიათის კანონებს ეწინააღმდეგება.

რეფორმატორები ორენოვან განათლებას მოითხოვდნენ, სადაც სწავლების მეტი წილი აზერბაიჯანულ ენაზე ჩატარდებოდა. რაზე შეთანხმებაც გაუჭირდათ იყო თუ რომელ, აზერბაიჯანულ თუ თურქულ ენას უნდა დაყრდნობოდა ახალი წერილობითი ენა. რადგან აზერბაიჯანული ჯერ კიდევ არ იყო სტანდარტიზირებული, ხოლო მოსახლეობის გარკვეული ნაწილს ოსმალური განათლება ჰქონდა მიღებული, ოსმალური თურქულის მშობლიურ ენად შემოღებას საკმაოდ ბევრი მომხრე აღმოაჩნდა.¹⁵ მირზა ჯალილი, ისევე როგორც Mollā Nasreddin-ის ჟურნალის რედაქციის უდიდესი ნაწილი თვლიდა, რომ იმის მიუხედავად, რომ აზერბაიჯანული ძალიან ახლოს იდგა ოსმალურთან, მისი ჩანაცვლება ოსმალური თურქულით არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა. აზერბაიჯანელები საკუთარ მშობლიურ ენაზეც კი ძლივს ახერხებენ სათქმელის გადმოცემას, სპარსული და ოსმალური ენები ნამდვილად ვერ იქნება ამ სიტუაციიდან გამოსავალი.

Mollā Nasreddin-ი განსაკუთრებით აკრიტიკებდა მოსახლეობის საშუალო და მაღალ კლასებს, რომლებიც სრულად რუსულ ენაზე იყვნენ გადასულები. „შეიძლება სახელმწიფომ არ მოგვცეს საშუალება, ვისწავლოთ მშობლიური ენა სახელმწიფო სკოლებში, მაგრამ რა გვიშლის ხელს, რომ ბავშვებთან ან საზოგადოებრივ თავშეყრის ადგილებში აზერბაიჯანულად ვისაუბროთ. რატომ ვაძლევთ ჩვენს შვილებს რუსულ სახელებს, ან ვაძლევთ უფლებას, რომ აზერბაიჯანული სახელები რუსულით შეცვალონ, რომ როცა მეგობრის სახლში მისულები და მის

¹⁵ Swietochowski, 1985

პატარა გოგონას მონავეარს დაუმახებთ, შუბლი შეიჭმუნოს, რადგან სახელ „ვარიას“ ამჯობინებს.“¹⁶

ამ სტატიებს მოჰყვა პერიოდული თავდასხმები როგორც ცარისტული ხელისუფლების, ისე ირანისა და ამიერკავკასიის შიიტური სასულიერო პირების მიერ რედაქტორზე, რამაც გამოიწვია ცენზურა, დროდადრო დახურვა და გაზეთის კონფისკაციაც კი ირანის საზღვარზე.

სასულიერო პირების აქტიური კრიტიკა, ჟურნალის სეკულარული მსოფლმხედველობა და ქალების უფლებების აქტიური მხარდაჭერა გარკვეულ რისკებთანაც იყო დაკავშირებული. ჯალილ მამედყულიზადესა და მის ჟურნალს მუდმივად ემუქრებოდნენ. 1907 წელს ოსმალეთის კონსულმა თბილისში, კავკასიის მმართველთან იჩივლა ჟურნალში გამოქვეყნებული კარიკატურების შესახებ, რომლებიც ოსმალეთის სულთანს იყო გამოსახელობა. შედეგად, ჟურნალ Mollā Nasreddin-ს აუკრძალეს ამ თემასთან დაკავშირებით ილუტრაციების გამოქვეყნება. (ჟურნალი მართლაც არ აქვეყნებდა არაფერს ოსმალეთის სულთანთან დაკავშირებით ახალგაზრდა თურქების რევოლუციამდე). ჟურნალი ყურადღების ცენტრში იყო ირანშიც. ირანის პარლამენტის მთელი სხდომა Mollā Nasreddin-ის ერთ-ერთ ნომერში გამოქვეყნებული სტატიისათვის იყო მიძღვნილი. შეუფერებელი ქცევისათვის ჟურნალში გაკრიტიკებული ირანელი პარლამენტარი თავის გამართლებას ცდილობდა სხდომის დამსწრეთა წინაშე.¹⁷ ყველაფრის მიუხედავად ჯალილ მამედყულიზადე თავს მეტწილად დაცულად გრძნობდა თბილისში. მისი თქმით გამომცემლობა თბილისის ნაცვლად ბაქოში ან ერევანში რომ ყოფილიყო მის ოფისს აუცილებლად დაარბევდნენ, ხოლო მას დიდი ალბათობით მოკლავდნენ.¹⁸

1905 წლის სისხლიანი შეტაკებები ეთნიკურ სომხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის მალე გახდა დაპირისპირების მიზეზი

¹⁶ Mollā Nasreddin, 2002

¹⁷ Afary & Afary, 2016:127

¹⁸ Javanshir, 2016: 127

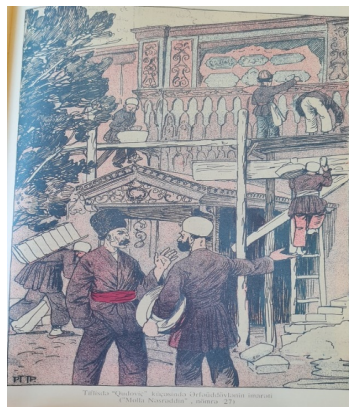
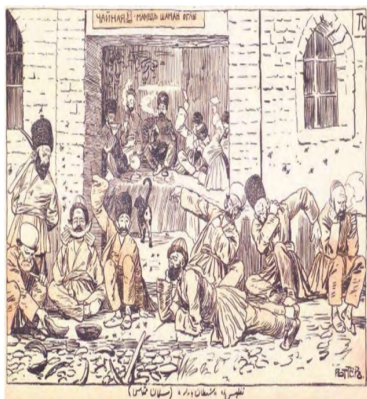
ბაქოსა და თბილისშიც. იქიდან გამომდინარე, რომ Mollā Nasreddin-ის სტამბა თბილისის სომხურ უბანში იყო განთავსებული, ჟურნალის ორი ახალგაზრდა მწერალი კინაღამ შეეწერა ერთ-ერთ შეტაკებას. სიტუაცია იხსნა მხოლოდ იმ ფაქტმა, რომ სტამბის აღდგენა თავის დროზე ორი სომეხი ხელოსანის დახმარებით მოხდა. ამ მოვლენამ ძლიერი გავლენა მოახდინა მირზა ჯალილზე და ომარ ფაექზე და შესაძლოა ხელი შეუწყო მათ მტკიცე მხარდაჭერას მუსლიმებსა და სომხებს შორის ეთნიკური ჰარმონიისადმი. ისინი ასევე ცდილობდნენ ეჩვენებინათ, რომ ორივე ჯგუფი რეალურად რუსული იმპერიალიზმის და „გათიშე და იბატონე“ პოლიტიკის მსხვერპლი გახდა.¹⁹

დასკვნა

ჯალილ მამედყულიზადემ ჟურნალ Mollā Nasreddin-ის მეშვეობით უდიდესი წვლილი შეიტანა აზერბაიჯანულ კულტურაში და დაეხმარა კრიტიკული რეალიზმის განვითარებას განათლებულ აზერბაიჯანულ წრეებში. იგი ზუსტად აღწერდა მე-20 საუკუნის დასაწყისში კავკასიაში არსებულ საშინაო და ეკონომიკურ მდგომარეობას და დასცინოდა ჩამორჩენილობასა და გაუნათლებლობას. დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკა Mollā Nasreddin-ის ჟურნალს გაიხილავს, როგორც აზერბაიჯანული თვითმყოფადობის ადრეულ გამოხატულებას. თუმცა ჟურნალზე პრეტენზიას ირანიც გამოთქვამს. ირანელი ისტორიკოსები ხაზს უსვამენ ამიერკავკასიასა და ირანს შორის არსებულ ისტორიულ და რელიგიურ კავშირებზე, საბერისა და ჯალილ მამედყულიზადეს სპარსულ ფესვებზე და ასევე ჟურნალის გამზაფრებულ ყურადღებას და ერთგვარ ნოსტალგიას ირანისადმი.

¹⁹ Swietochowski, 1985

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Afary, Janet, and Afary, Kamran. (2019).. *Mollā Nasreddin and the creative Cauldron of Transcaucasia*, 2019, British Journal of Middle Eastern Studies.
- Afary, Janet, and Afary, Kamran. (2020). *Mollā Nasreddin, The Making of a Modern Trickster (1906–1911)*, 2022, Edinburgh University Press.
- Cəfərov, Taleh. (2010). 1905-1906-cı il Tiflis hadisələri Ömər Faiq Nemanzadənin gözü ilə, 14 Mart 2010, *Xalq qəzeti*.
- Javanshir, Hamideh Khanum. (2016). *Awake: a Moslem woman's rare memoir of her life and partnership with the editor of Molla Nasreddin, the most influential satirical journal of the Caucasus and Iran, 1907-1931*. Translated by Hasan Javadi and Willem M Floor, 2016, Washington DC : Mage Publishers.
- Mollā Nasreddin* (1906–1931). (1988). Vol. 1, 1906–1907. 1988. Baku: Azerbaijan Academy of Sciences.
- Mollā Nasreddin* (1906–1931). (2002). Vol. 2, 1908–1909. 2002. Baku: Azerbaijan Academy of Sciences.
- Mollā Nasreddin* (1906–1931). (2005). Vol. 3, 1909–1910. 2005. Baku: Azerbaijan Academy of Sciences.
- Mostashari, Firouzeh. (2006). On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus, 2006, *International Library of Historical Studies* 32. New York: I. B. Tauris.
- Slavs and Tatars*, Christoph Keller Edition. (2011). *Mollā Nasreddin: the magazine that would've, could've, should've*, 2011, JRP | Ringier, Zurich.
- Swietochowski, Tadeusz. (1985). *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. 1985, Cambridge University Press.

Tagızade, Vüsale. (2021). Azerbaycan Halkının Sosyokültürel Düşüncesinde Millî İdeal Mefkûresinin Şekillenmesi ve Mollâ Nasreddin Ciler (Ç Memmedkuluzade ve Ö.F. Nemanzade'nin Sanatmarı Temelinde), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 51, 2021, Ankara, Türkiye.

MUSLIM REFORMERS IN TBILISI - THE EXAMPLE OF THE "
MOLLĀ NASREDDIN" MAGAZINE²⁰

Tamta Bokuchava

Assistant Researcher at G. Tsereteli Institute
of Oriental Studies Ilia State University,
Georgia, 0162, Tbilisi, G. Tsereteli St.#3.

+9955595502303. tamta.bokuchava.1@iliauni.edu.ge

ORCID: 0009-0009-2483-5022

Abstract

In the early 20th century, a group of artists and intellectuals reinterpreted one of the most famous folkloric figures of the Middle East, Mollā Nasreddin. In doing so, they sought to shape a reformist and anti-colonial Muslim discourse that focused on social and political reform. Through folklore, visual art, and satire, the periodical *Mollā Nasreddin* influenced tens of thousands of Muslims and changed the thinking of an entire generation. The authors came from a variety of social backgrounds. Some came from working-class families, but the majority were middle-class. Editor Jalil Mammadguluzadeh, also known as Mirza Jalil (1866–1932), was an author, playwright, and one of the founders of the critical realism school of Azerbaijani literature. Omar Faig Nemanzadeh (1872–1937), co-founder and editor, was an experienced journalist who had studied in Turkey. Mirza Jalil's wife,

²⁰ Afary & Afary, 2019: 82-85 The article was prepared within the framework of the project (#FR-8081) funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia

Hamida Khanum (1873–1955), was an advocate for women's rights. About 370 issues of *Mollā Nasreddin* were published in Tbilisi from 1906 to 1912. On April 7, 1906, the magazine was launched with a modest circulation of 1,000 copies, but within a month it was printing 25,000 copies per week. *Mollā Nasreddin* criticized the politicians, landowners, and clergy of the South Caucasus; It emphasized the oppression of women and children in a patriarchal society.

Keywords: Mollā Nasreddin; Tbilisi; Mirza Jalil Mammadguluzadeh.

Introduction

In the early 20th century, a group of artists and intellectuals reinterpreted one of the most famous folkloric figures of the Middle East, Mollā Nasreddin. In doing so, they sought to shape a reformist and anti-colonial Muslim discourse that would focus on social and political reforms. Through folklore, visual art, and satire, the periodical *Mollā Nasreddin* influenced tens of thousands of Muslims and changed the thinking of an entire generation.

The newly founded magazine soon brought together the most advanced group of Azerbaijani intelligentsia. Along with the editor, the magazine's pages under various pseudonyms published such famous writers and poets as Mirza Ali-Akbar Sabir, Abdurrahim bey Hagverdiyev, Ali Nazmi, Aligulu Gamgusar, Mammed Said Ordubadi, Omar Faig Nemanzadeh, Salman Mumtaz and other writers. The authors belonged to various social strata. Some were from working-class families, but the majority were middle-class. The editor, Jalil Mammadguluzadeh, also known as Mirza Jalil (1866–1932), was an author, playwright and one of the founders of the school of critical realism in Azerbaijani literature. Omar Faig Nemanzadeh (1872–1937), the co-founder and editor, was an experienced journalist who had studied in Turkey. Mirza Jalil's wife, Hamida Khanum (1873–1955), was a women's rights activist. Another notable contributor was Mirza Ali-Akbar Sabir (1862–1911), a prominent 20th-century Azerbaijani

poet. The illustrations for the edition are by Josef Rotter, Oscar Schmerling and Azim Azimzade.

Methodology

The current paper aims to describe Muslim, particularly Azerbaijani reformer's life and work in Tbilisi in the early 20th century through the example of the periodical publishing of *Mollā Nasreddin*. The paper relies on different research articles, monographs, and original *Mollā Nasreddin* issues as well. The paper uses qualitative research methods to analyze collected data and narrative research that is more suited for analyzing and understanding societies, cultures, and peoples. In this framework various data were collected, categorized and analyzed. The paper also employs an inductive approach, which is sufficient for drawing conclusions on an individual fact basis.

Discussions

Jalil Mammadguluzadeh was born in 1866 in Nakhchivan. First, he was enrolled in a church school, and at the age of thirteen was transferred to the Nakhchivan city school, where he learned the Russian language. In 1882, he enrolled in the Transcaucasian Teachers' Seminary in the city of Gori, which had a very significant impact on the formation of his worldview. After graduating from school in 1887, he began working as a teacher in a rural school in the Yerevan province. In 1903, Jalil Mammadguluzadeh began working in Tbilisi, in the local Azerbaijani newspaper "*Shagri Rus*" (East of Russia)²¹. In 1905, he and Omar Faig Nemanzadeh, with the financial assistance of Meshedi Alaskar Baghirov, acquired a printing house and, in 1906, began publishing the satirical magazine *Mollā Nasreddin*. The name of the magazine was largely dictated by the fact that the name of a well-known and beloved folk hero was often used when it was considered not preferable to refer to the author in the article.

Omar Faig Nemanzadeh was born in the village of Agara in Meskheti into a family of Sunni peasants. In 1882, at the request of his mother, he went to study in Istanbul, in the Fatih Madrasah. Soon he

²¹ Afary & Afary, 2019: 82-85

asked his uncle to send him to the reformist Darüṣṣafaka (a symbiosis of a high school and a college), where Omar Faig Nemanzadeh received a relatively modern, secular education. For several years he worked at the Galata post office and became involved in the Young Turk movement.²² Fearing arrest, he soon returned to the South Caucasus, where he worked in various cities for the next few years, including Shamakhi, Ganja, Tbilisi, etc. When it was decided to publish the magazine, the license application was submitted only in the name of Mirza Jalil, because Omar Faig Nemanzadeh had been arrested several times by this time and was known for his radical views. He published articles in the magazine under about forty pseudonyms, including the name Mollā Nasreddin, which he shared with Mirza Jalil. Most of the articles with radical views that were published in the magazine belong to Omar Faig Nemanzadeh.

After the Bolshevik Revolution, Omar Faig Nemanzadeh stopped working for *Mollā Nasreddin's* magazine and began working for the non-Bolshevik Musavat Party, which became one of the leading political parties in the newly formed Azerbaijan Democratic Republic. After Mirza Jalil's death, Omar Faig Nemanzadeh returned to Georgia, to Agara, but in 1937 he was arrested and executed on charges of espionage for Turkey.²³

Jalil Mammadgulizadeh's wife, Hamida Khanum Javanshir, made a great contribution to the development of the magazine, its gender policy, and its position against the oppression and violence against women. The magazine mostly survived and achieved success thanks to Hamida Khanum's intellectual and financial support. Hamida Khanum Javanshir was born in Karabakh. Before the conquest of the region by the Russian Empire, the Javanshirs were its rulers, but in the second half of the 19th century they were an ordinary Russified Muslim aristocratic family, where the men studied at the St. Petersburg Military Academy and served as officers in the Russian army. Hamida Khanum

²² Cəfərov, 2010

²³ Afary and Afary, 2022: 114

was educated at home, where she was taught to read and write in Russian, and after the death of her first husband and father (1903), she took charge of the family and the farm. She met Mirza Jalil in Tbilisi when she came to publish her father's literary works. Here, on the advice of Mirza Jalil, she founded a friendly society of Muslim women, which quickly managed to open the first elementary school for Muslim girls. Mirza Jalil and Hamida Khanum saw each other as progressive thinkers and a support for each other. The vast majority of *Mollā Nasreddin's* articles dealt with the rights of Muslim women, including issues that affected Hamida Khanum and the other women in his life. Often, it was the lives of Hamida Khanum and other successful, independent Muslim women that provided the highest goal that Mirza Jalili compared to the lives of traditional Muslim families living in the South Caucasus.²⁴

After their marriage, Mirza Jalil and Hamida Khanum continued to live largely separately. Hamida Khanum continued her work in Kahrizli (Karabakh), while Mirza Jalil continued to work in Tbilisi. Several times a year, Mirza Jalil visited her husband in Karabakh and spent time with him in Shusha.²⁵ After the marriage, Mirza Jalil received the necessary financial support from Hamida Khanum and was able to devote himself entirely to the periodical publication. This marriage was also important for Hamida Khanum, which, on the one hand, allowed her to maintain her independence and, on the other hand, to be more involved in public life and make a significant contribution to the protection of women's rights. In Shusha and Tbilisi, Hamida Khanum organized performances, benefits, and other events to raise funds, which she later used to support the education of poor children. She established close ties with the Armenian women's community, and together they tried to establish friendly relations between the opposing ethnic communities. Mirza Jalil, in turn, supported Hamida Khanum's initiatives in journal articles, where she often criticized those members

²⁴ Afary and Afary, 2022: 93-97

²⁵ Javanshir, 2016: 43-51

of society who did not participate in charitable donations and called on the wealthy part of society to become more generous in charity.

After the death of Jalil Mammadguluzadeh, Hamida Khanum actively tried to popularize his works, translating and publishing them. In 1939, she became a member of the Azerbaijani Writers' Association and wrote memoirs about her life together with Mirza Jalil. This work can be considered the most comprehensive history of the lives of Mirza Jalil and Mollā Nasreddin. It reveals much about their contemporary marriage. It shows that despite her husband's unconditional support for her and his work, she maintained her own voice, vision, and independence, both during and after their twenty-five-year marriage.

Mirza Ali-Akbar Sabir was born in 1862 in Shamakhi, Shirvan province. He received his education at the New Method School founded by the poet Azim Shirvan, where he also began writing poetry. Sabir was a popular poet and orator and performed as a lute at religious ceremonies. At an early age, he visited a significant part of Central Asia (Samarkand, Bukhara) and the Middle East (Iran, Iraq) together with his brothers and mother, which gave him an idea of the social life of the region. After returning to Shamakhi, he married and began producing soap, although he did not give up writing poetry. The Russian revolution of 1905 caused an important turning point in his work. Ali-Akbar Sabir actively returned to writing poems on social topics, which significantly enriched his writing style. The most successful years in his work are the years 1906-1911, when he actively collaborated with the magazine *Mollā Nasreddin* along with other Azerbaijani-language publishing houses. He signed the poems published in the magazine with various satirical pseudonyms, such as "hoopoe", "Pillar of Religion", "Tearful Laughter", "Old Uncle", "Old Iranian" and "Scientist".²⁶

He became the target of considerable criticism for his poems published in *Mollā Nasreddin*, which also affected his soap production. In 1908, he opened a school of the New Method, but here again he was

²⁶ Afary and Afary, 2022: 101

severely criticized for its modernist curriculum. In 1910, he was forced to move to Baku, where he worked as a teacher and edited periodicals such as *Tazeh Hayāt* and *Haqiqat*. Soon he fell ill and returned to Shamakhi, where he died of kidney failure in 1911.

Ali-Akbar Sabir is considered a revolutionary of Azerbaijani literature. In terms of satirical techniques, Sabir uses almost all the forms and methods that his predecessors used. He uses qasideh and ghazel, mathnavi and ruba'i equally in his works. Sometimes he parodies a well-known poem, or, more accurately, he takes the first line and writes a poem of parallel structure.

Many of the poems were satirical monologues, expressing a personal opinion or a scene of a private conversation between two people, for example, between a husband and wife or between a landlord and a worker etc. Against the backdrop of workers' strikes and the strengthening of the protest movement in the South Caucasus and Iran, Sabir published a poem that was an appeal from the wealthy class to the workers of Baku. Sabir also often published poems that had the character of private conversations, for example, about a man who was tired of his wife and four children and wanted to take a second wife, but his first wife was against it; An old woman who gave her young daughter-in-law a warning about her own finances and emotional state, because men were not trustworthy; A wedding night from the perspective of a fifteen-year-old girl who begs her mother not to let her seventy-year-old husband into the bridal chamber.²⁷

In addition to being a progressive poet who spoke to the class, gender, and ethnic concerns of the Muslims of the South Caucasus, Sabir wrote more than twenty poems about Iran and the Young Turk Revolution. His poems about Iran, especially those about the Siege of Tabriz, were passed down orally among Azerbaijani revolutionaries.

Abdurrahim bey Hagverdiyev was born in 1870 in Shusha into a noble family but had a rather difficult childhood due to the separation of his parents. At first, he grew up with his father and stepmother,

²⁷ Mollā Nasreddin, 2005

after his father's death, his guardianship was entrusted to his uncle, and at the age of 10 he moved to live with his mother and stepfather, where he was taught to read and write. He studied at a German-style school in Tbilisi, after which he was enrolled in the Department of Transport Engineering in St. Petersburg. From the age of fourteen, Hagverdiyev began writing plays. While working in St. Petersburg, he translated several Russian plays into the Azerbaijani language. He also wrote the first epic tragedy written in the Azerbaijani language, *Dagh-ilan Tifag*, The Disruption of Unity. In 1906, Hagverdiyev was elected to the Duma of the Russian Empire. One of the six representatives of the Muslim community. In 1918, he was also elected to the Parliament of the Democratic Republic of Georgia as a representative of the Muslim community. At the beginning of his work at the magazine *Mollā Nasreddin*, he was the most prominent figure in its editorial staff.

Mollā Nasreddin did not represent a political party or union, although almost its entire editorial team was distinguished by social-democratic sentiments. Most of the writers and poets employed by the magazine were of the Shiite faith, as were the majority of the readers of *Mollā Nasreddin*, although the magazine's co-founder, Omar Faig Nemanzadeh, was Sunni, and the two main illustrators, Schmerling and Rotter, were Christian and Jewish, respectively.

Tbilisi, where the magazine *Mollā Nasreddin* was published from 1906 to 1912, was home to many diaspora communities, with a rather sophisticated culture. The majority of the magazine's staff also lived here. The city's established artistic reputation protected *Mollā Nasreddin*'s writers and illustrators, providing them with a safe space for creative development. As Mirza Jalil noted, the magazine could not have been published further south, closer to Baku and the Iranian border, where the larger Muslim community would have shut down a radical periodical publishing. Even in Tbilisi, the editorial staff of *Mollā Nasreddin* had to exercise the utmost caution. The magazine's printing house was located in the Armenian community of the city,

while Mirza Jalil himself lived in a Georgian neighborhood, far from the Muslim community.

From 1906 to 1912, approximately 370 issues of *Mollā Nasreddin* were published in Tbilisi. On April 7, 1906, the magazine was launched with a modest print run of 1,000 copies, but within a month, 25,000 copies were printed per week.²⁸ *Mollā Nasreddin* criticized the politicians, landowners, and clergy of the South Caucasus; it emphasized the oppression of women and children in a patriarchal society.

The eight-page, weekly magazine had full-page lithographic color illustrations and presented a well-balanced mix of text and illustrations. The issue of *Mollā Nasreddin* mainly contained the following types of articles and columns: caricatures and illustrations, discussions, satirical stories, feuilletons, personal and official statements, humorous poems, telegrams, a mailbox.

The illustration on the cover of the first issue is called “Awakening”. *Mollā Nasreddin* awakens the “sleeping nations of the East”.²⁹

Mollā Nasreddin, unlike other publications of the time, primarily addressed the less educated Azerbaijani population, who were often under Turkish, Russian, or Iranian influence. According to Mirza Jalil, his magazine was a product of its time, when the majority of the population was illiterate, ruled by the Russian and Persian empires, under the guidance of religious leaders. The texts were written in simple language, and the illustrations were easy to understand. They often dealt with clerics, whom the magazine's authors considered enemies of education and secular society.

Mollā Nasreddin represented a synthesis of progressive ideologies. He equally criticized the tsarist bureaucracy, Muslim religious institutions, landowners who overtaxed the peasants, and the wealthy strata of the population who did not do enough charity. He criticized the imperialist powers for their territorial conquests in the Middle East and North Africa. In the social and cultural arena, *Mollā Nasreddin*

²⁸ Afary and Afary, 2022: 64

²⁹ *Mollā Nasreddin*, 1988.

called for greater rights for Muslim women, modern schools, and education in the Azerbaijani language.³⁰

The magazine was originally published in Azerbaijani Turkish, which was of great importance to its editors. As a result, it became accessible to the Turkish-speaking population living in Iran and to Azerbaijanis. The publication paid special attention to the so-called "intellectuals", who were so immersed in the Russian language and culture that it was humiliating for them to speak Turkish. In the first issue of the magazine, Mollā Nasreddin writes: "Now, I have finished my speech, and I have only one apology. Please forgive me, my Turkish brothers, for addressing you in Turkish. I know that it is shameful and indicates human ignorance, but sometimes it would not be so bad to remember the old days when mothers would speak to us in our native language while rocking the cradle."³¹

The publication of *Mollā Nasreddin* coincided with the educational movement in Azerbaijan. A few years earlier, private bilingual Russian Azerbaijani schools had emerged following Gasprinsky's new method of educational reform (Jadidism). The new literary movement had three components: the introduction of new method programs into existing schools and the construction of new schools; the creation of evening adult education programs; and the establishment of teacher training programs to cope with the expected influx of new students.³² As a result of these efforts, literacy rates in the South Caucasus, especially in Baku, rose substantially after 1906. Mirza Jalil and Sabir were strong supporters of the new method and Gasprinsky. An illustration by Schmerling shows Gasprinsky, holding his magazine *Tarjomān*, being attacked by two mullahs who accuse Gasprinsky of "heresy" and claim that his new pedagogical methods contradict Sharia law.

The reformers demanded bilingual education, where most of the instruction would be in Azerbaijani. What they found difficult to

³⁰ Slavs and Tatars, 2011: 53

³¹ Mollā Nasreddin, 1988

³² Tağızade, 2021

agree on was whether the new written language, Azerbaijani or Turkish, should be based on. Since Azerbaijani had not yet been standardized, and a certain part of the population had received an Ottoman education, there were quite a few supporters of introducing Ottoman Turkish as the native language.³³ Mirza Jalil, like most of the editorial staff of *Mollā Nasreddin's* magazine, believed that, even though Azerbaijani was very close to Ottoman, it could not be replaced by Ottoman Turkish under any circumstances. Azerbaijanis could barely express themselves even in their own language, and Persian and Ottoman languages were certainly no way out of this situation.

Mollā Nasreddin was particularly critical of the middle and upper classes of the population, who had completely switched to the Russian language. "The state may not allow us to learn our native language in state schools, but what prevents us from speaking Azerbaijani with children or in public places? Why do we give our children Russian names or allow them to change Azerbaijani names to Russian ones, so that when you come to a friend's house and call his little girl Monavar, she frowns because she prefers the name "Varia."³⁴

These articles were followed by periodic attacks on the editor by both the tsarist authorities and Shiite clerics in Iran and Transcaucasia, which led to censorship, occasional closure, and even the confiscation of the newspaper at the Iranian border.

The magazine's active criticism of the clergy, its secular outlook, and its active support for women's rights were also associated with certain risks. Jalil Mammadguluzadeh and his magazine were constantly threatened. In 1907, the Ottoman consul in Tbilisi complained to the ruler of the Caucasus about caricatures published in the magazine, which depicted the Ottoman Sultan. As a result, the magazine *Mollā Nasreddin* was forbidden to publish illustrations on this topic. (The magazine did not publish anything about the Ottoman Sultan until the Young Turk Revolution). The magazine was also in the spotlight in

³³ Swietochowski, 1985

³⁴ Mollā Nasreddin, 2002

Iran. An entire session of the Iranian parliament was dedicated to an article published in one of the issues of *Mollā Nasreddin*. An Iranian parliamentarian, criticized in the magazine for inappropriate behavior, tried to justify himself to the audience.³⁵ Despite everything, Jalil Mammadguluzadeh felt largely safe in Tbilisi. He said that if the publishing house had been in Baku or Yerevan instead of Tbilisi, his office would have been raided, and he would most likely have been killed.³⁶

The bloody clashes of 1905 between ethnic Armenians and Azerbaijanis soon became a cause of conflict in Baku and Tbilisi as well. Given that Mollā Nasreddin's printing house was located in the Armenian quarter of Tbilisi, two young writers of the magazine almost got involved in one of the clashes. The situation was saved only by the fact that the printing house was restored at the time with the help of two Armenian craftsmen. This event had a strong influence on Mirza Jalil and Omar Faeq and may have contributed to their strong support for ethnic harmony between Muslims and Armenians. They also tried to show that both groups were victims of Russian imperialism and the "divide and rule" policy.³⁷

Conclusion

Jalil Mammadguluzadeh, through the magazine *Mollā Nasreddin*, made a great contribution to Azerbaijani culture and helped develop critical realism in educated Azerbaijani circles. It accurately described the domestic and economic situation in the Caucasus at the beginning of the 20th century and ridiculed backwardness and illiteracy. The current Republic of Azerbaijan sees *Mollā Nasreddin's* magazine as an early expression of Azerbaijani identity. However, Iran also claims ownership of the magazine. Iranian historians emphasize the historical and religious ties between Transcaucasia and Iran, the

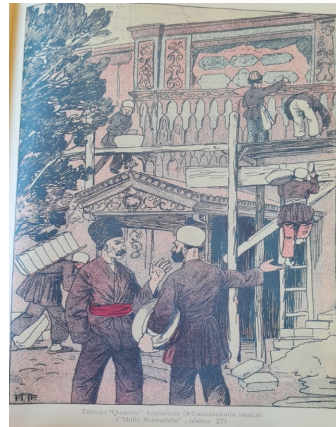
³⁵ Afary & Afary, 2016:127

³⁶ Javanshir, 2016: 127

³⁷ Swietochowski, 1985

Persian roots of Sabir and Jalil Mammadguluzadeh, as well as the magazine's heightened focus and a kind of nostalgia for Iran.

References:

- Afary, Janet, and Afary, Kamran. (2019). *Mollā Nasreddin and the creative Cauldron of Transcaucasia*, 2019, British Journal of Middle Eastern Studies.
- Afary, Janet, and Afary, Kamran. (2020). *Mollā Nasreddin, The Making of a Modern Trickster (1906–1911)*, 2022, Edinburgh University Press.
- Cəfərov, Taleh. (2010). 1905-1906-cı il Tiflis hadisələri Ömər Faiq Nemanzadənin gözü ilə, 14 Mart 2010, *Xalq qəzeti*.
- Javanshir, Hamideh Khanum. (2016). *Awake: a Moslem woman's rare memoir of her life and partnership with the editor of Molla Nasreddin, the most influential satirical journal of the Caucasus and Iran, 1907-1931*. Translated by Hasan Javadi and Willem M Floor, 2016, Washington DC : Mage Publishers.
- Mollā Nasreddin* (1906–1931). (1988). Vol. 1, 1906–1907. 1988. Baku: Azerbaijan Academy of Sciences.
- Mollā Nasreddin* (1906–1931). (2002). Vol. 2, 1908–1909. 2002. Baku: Azerbaijan Academy of Sciences.
- Mollā Nasreddin* (1906–1931). (2005). Vol. 3, 1909–1910. 2005. Baku: Azerbaijan Academy of Sciences.
- Mostashari, Firouzeh. (2006). On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus, 2006, *International Library of Historical Studies* 32. New York: I. B. Tauris.
- Slavs and Tatars*, Christoph Keller Edition. (2011). *Mollā Nasreddin: the magazine that would've, could've, should've*, 2011, JRP | Ringler, Zurich.
- Swietochowski, Tadeusz. (1985). *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. 1985, Cambridge University Press.
- Tagızade, Vüsale. (2021). Azərbaycan Halkının Sosyokültürel Düşüncesinde Millî İdeal Mefkûresinin Şekillenmesi ve Mollā Nasreddin Ciler (Ç Memmedkuluzade ve Ö.F. Nemanzade'nin Sanatmarı Temelinde), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 51, 2021, Ankara, Türkiye.

**ჩერქეზეთში რუსეთის იმპერიის სტრატეგიული მიზნების
განხორციელება**

მარიამ გურეშიძე

ილიას უნივერსიტეტის გ. წერეთლის
აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის
ასისტენტ მკვლევარი. საქართველო,
0162. თბილისი, გიორგი წერეთელის ქ. 3.
+995551 127 855. mariagureshidze@gmail.com
ORCID : 0000-0002-9825-0651

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის განმავლობაში რუსეთის კოლონიური ექსპანსიის თემაზე ალბათ ყველაზე მეტი პუბლიკაცია კავკასიას და მის დაპყრობას ეძღვნება. ომის შესახებ წერდნენ მისი თანამედროვენი, მონაწილენი, ჟურნალისტები, სამხედრო საქმის სპეციალისტები, მწერლები, ისტორიკოსები და სხვა. პრობლემას დღემდე არ დაუკარგავს აქტუალობა და მისი კვლევა ახლაც ინტენსიურად წარმოებს (კავკასიის ისტორია, 2023:93).

ვ. ლაპინის თვალსაზრისით, ომი კავკასიის დაპყრობისთვის პეტრე პირველის კასპიისპირეთში ლაშქრობის დროიდან დაიწყო და 150 წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა. რუსი სამხედრო ისტორიკოსის, გენერალ - მაიორ რ. ფადეევის თანახმად, ომი 1801 წელს დაიწყო, როდესაც რუსეთმა ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა და აღმოსავლეთ საქართველო მიიერთა. ამით სათავე დაედო კავკასიის სხვა ტერიტორიების დაპყრობას და იმპერიის

საზღვრების გაფართოებას. რევოლუციამდელი რუსი პუბლიცისტი, პოლკოვნიკი დ. რომანოვსკი, ასევე, საბჭოთა და თანამედროვე რუსი ისტორიკოსების ნაწილი (ი. გორდინი, მ. ბლიევი, ვ. დეგოევი, ნ. სლადკოვა და სხვ.) მიიჩნევენ, რომ კავკასიური ომი 1817-1864 წლებში ა. ერმოლოვის მიერ გროზნოს ციხესიმაგრის დაარსებიდან ჩერქეზთა ორგანიზებული წინააღმდეგობის შეწყვეტამდე წარმოებდა. ეს თარიღი მეტ-ნაკლებად გასაზრებელია, რადგან საბრძოლო ოპერაციების პროცესი ჩრდილო კავკასიაში უმთავრესად ამ პერიოდით იფარგლება, რასაც შედეგად კავკასიის რუსეთის იმპერიაში ინკორპორაცია მოჰყვა (კავკასიის ისტორია, 2023:93-94). სტატიაში ყურადღებას ჩერქეზეთზე შევაჩერებთ.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილო კავკასია; ჩერქეზეთი; რუსეთის იმპერია; გადასახლება.

შესავალი

XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის მიერ ჩრდილო კავკასიაში წარმოებული ომი (1817-1864 წწ.) განპირობებული იყო შემდეგი ფაქტორით: რუსეთი ჩრდილო კავკასიაზე გავლენის მოპოვების გარეშე კავკასიაში სრულად კონტროლს ვერ დაამყარებდა. კავკასია მთლიანად უნდა მოქცეულიყო ერთ სოციალურ-კულტურულ და ეკონომიკურ არეალში. რაც სტაბილურ ეკონომიკურ სარგებელს მოუტანდა რუსეთის იმპერიას. აბრეშუმის გზის კავკასიაზე გამავალი მონაკვეთის ხელში ჩაგდების პირველ ეტაპს წარმოადგენდა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან დადებული ტრაქტატი (1783 წ.). როგორც ჩანს, პერსპექტივაში საიმპერატორო კარს ხსენებული გზის შენარჩუნებასთან ერთად მისი დაცვა და განვითარებაც ჰქონდა დაგეგმილი. ხშირი ურთიერთ მეტოქეობითა და ომებით აშლილ კავკასიაში სტაბილური სიტუაციის დამყარებას მისი გაძლიერება აღორძინება-განვითარებაც უნდა მოჰყოლოდა. ეს ყოველივე გავლენას მოახდენდა კავკასიის თხემის სამხრეთით მდებარე საქართველოზეც, რომე-

ლიც ევროპასა და აზიას შორის ვაჭრობის, კულტურის, დიპლომატიის, ეკონომიკური კავშირების განვითარებაში ჩაერთვებოდა (გურეშიძე, 2021:55). საქართველოს დაპყრობის შემდეგ კი ჩრდილო კავკასიაში ომი უკვე გარდაუვალ აუცილებლობად იქცა, რათა მთლიანად კავკასია, ერთიან პოლიტიკურ, სოციალურ - ეკონომიკურ და სტრატეგიულ სისტემაში მოქცეულიყო. სტატიაში ჩერქეზეთის მიმართ რუსეთის იმპერიის ინტერესებზე და ჩერქეზთა გადასახლებაზე ვამახვილებთ ყურადღებას.

მეთოდი

ნაშრომში ერთმანეთთან რამდენიმე ისტორიული მოვლენაა დაკავშირებული, რომელთა ანალიზის საფუძველზე, მთლიანი სურათი იქმნება. დამუშავებულ საარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობით, რიგი მეცნიერების გამოცემული კვლევების საშუალებით ანალიტიკური კვლევა წარმოვადგინე.

შედეგები

კავკასია მსოფლიოს ერთი იმ რეგიონივითაა, სადაც უძველესი დროიდან დღემდე მრავალი სახელმწიფოს ინტერესი იკვეთებოდა და იკვეთება. კავკასიაზე, როგორც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელ ხიდზე, კონტროლის დამყარება მეტოქე სახელმწიფოებზე მნიშვნელოვანი უპირატესობის მოპოვებას ნიშნავდა. ამის გამო ეს სივრცე მუდამ იყო ომების, კონფლიქტებისა და დაპირისპირების ასპარეზი. პერიფერიული მდებარეობა როგორც აღმოსავლური სამყაროს, ისე დასავლეთის მიმართ, კავკასიის ერთ-ერთი დომინანტური მახასიათებელია, პარალელურად იმისა, რომ იგი განსხვავებულ რელიგიათა, ცივილიზაციებისა თუ კულტურების საკონტაქტო ზონაცაა (კავკასიის ისტორია, 2023:15). პეტრე I სურვილი იყო, კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროს გასწვრივ, სპარსეთის სამფლობელოს გავლით, უშუალოდ ინდოეთთან ვაჭრობისთვის განკუთვნილი გზა გაეჭრა (Дурновин, 1866:6) აღნიშნულის განსახორციელებლად რუსეთის იმპერიას ჩერქეზეთის დაპყრობაც მოუწია.

ჩერქეზების თვითსახელწოდებაა ადიღე, უძველესი დროიდან ჩერქეზთა წინაპრები თავიანთ თავს ადიღეს უწოდებდნენ.

ჩერქეზები მუსლიმი სუნიტები არიან. ჩერქეზეთი დამოკიდებული არავისზე იყო და რამდენადაც მოსახერხებლად თვლიდა, იმდენად აღიარებდა ყირიმის ხანის მფარველობას; ასე იყო 1723 წელს, როდესაც ყირიმის ხანმა კაპლან-გირაიმ მოინდომა ყაბარდოს პროვინციის დავალებულიება რათა მას დადგენილზე მეტი მონები გაეგზავნა, ხალხმა სისხლისმღვრელი ბრძოლა გამართა და ერთიანად გაანადგურა თათრები (ბრძოლის ველზე 5000 დაეცა) ხანმა კი თავს გაქცევით ძლივს უშველა. ბრძოლამ ბევრი დიდგვაროვანი თათარი შეიწირა. დანარჩენ პროვინციებში ყაბარდომ მხარდაჭერა ვერ მოიპოვა, ამიტომ მიმართა მოსკოვის მეფეს და ბეიმ მძევლად საკუთარი ვაჟი გადასცა. ბეის ვაჟმა შემდგომში ქრისტიანობა მიიღო. ჩერქეზეთის დანარჩენი ოლქები ყაბარდოს დაუპირისპირდნენ და ყირიმის ხანს მიემხრნენ (Главани, Ксаверио, 1893:10-12). ჩერქეზეთისა და ცალკე აღებული მისი პროვინციების სარწმუნოება შერეული იყო: ისინი გამოყოფდნენ შაბათს, კვირას და პარასკევს. აღდგომას ქრისტიანებთან ზეიმობდნენ, ხოლო ბაირამის³⁸ დღესასწაულს თურქებთან ერთად. ქრისტიანებთან მარხვას არ იცავდნენ, თურქებთან ყოფნისას თურქობას ადასტურებდნენ; ასე იქცეოდნენ სხვა რელიგიებთან მიმართებაშიც (Главани, Ксаверио, 1893:17). აქედან გამომდინარე ვვარაუდობ, რომ ჩერქეზები თურქებს ანიჭებდნენ უპირატესობას/ან თურქებისგან განიცდიდნენ უფრო მეტ გავლენას. აღსანიშნავია, რომ XIV-XV სს-ში ჩერქეზები ქრისტიანებად ითვლებოდნენ. ქრისტიანობა X-XII საუკუნეებში ბიზანტიიდან და საქართველოდან გავრცელდა, მაგრამ დომინანტ რელიგიად ვერ იქცა. ქრისტიანობის განმტკიცებას ხელი ისლამმა შეუშალა, რომელმაც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში XIV ს-ში დაიწყო შეღწევა. ისლამის ძლიერი გავლენის მიუხედავად, ჩერქეზებში ძველი წარმართული რწმენა-წარმოდგენებისა და

³⁸ ბაირამი, იდ ალ-ადჰა-['იდ ალ-ადჰა, სხვაგვარად 'იდ ალ-ქაბირ. 'იდ ან-ნაჰრ. თურქ. ყურბან-ბაირამ]-მსხვერპლშეწირვის დღესასწაული, რომელიც თავისი მნიშვნელობით პირველია ისლამში. ენციკლოპედიური ცნობარი, *ისლამი*. თბილისი 1999. (გვ. 82)

ქრისტიანობის ნაკვალევი XX ს-მდე შემორჩა. XVIII ს-სა და XIX ს-ში კი ზოგიერთი ჩერქეზული ტომი ჯვარს ეთაყვანებოდა (თოფჩიშვილი, 2007:52). რაც შეეხება ქართველი და ადიღელი ხალხების ურთიერთობას, ასეთია: ქართულ-ადიღური თანამშრომლობა XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნამდე ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის უკანასკნელ პერიოდამდე გრძელდებოდა. ერეკლე II -ის შთამომავლობას ადიღი თავადები დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ. მათ ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდათ ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფესთან, ჩერქეზი თავადის ყოფილ სასიძოსთან, გიორგი XII-სთან (ჯავახიშვილი, 2005: 156). XIX საუკუნის I ნახევარში ყარაჩაი-ჩერქეზეთი რუსეთს შეუერთდა. 1868 წელს გაუქმდა ბატონყმობა (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 1986:629). ტერიტორია, რომელიც დღეს ჩერქეზეთის სახელწოდებითაა ცნობილი, ადიღელთა წინაპრების მიერ ჯერ კიდევ V-VII სს-ში იყო დასახლებული. დღევანდელ ჩერქეზეთში, მდ. ყუბანის დაბლობში, ადიღელთა და ბესლანელთა მიგრაცია XII-XIII სს-ში მოხდა. XIX ს-ში, მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის გამო, ყაბარდოელები ჩერქეზეთში მასობრივად გადასახლდნენ. მათი ეს მიგრაცია 1825 წელს შეწყდა. ამ დროისთვის ჩერქეზეთის ტერიტორიაზე ყაბარდოელებს უკვე 62 აული ჰქონდათ დაფუძნებული (თოფჩიშვილი, 2007:51). ჩერქეზები თვლიდნენ, რომ მათი ოლქები ყირიმში გენუელების ბატონობის დროიდან არსებობდნენ. ზოგიერთი გვარი ფრანკულ სახელებს ატარებდა. არსებობს მოსაზრება, რომ ჩერქეზული ენა დაზიანებულ იტალიურს ჰგავდა. მათი ყველა ჩვეულება ახლოს იყო ფრანკულთან. ქვეყანაში იყო რამდენიმე ეკლესია გაურკვეველი წარწერით. ძველთაძველ საფლავებზე გამოსახულია ჯვრები და მათ ლათინურ ჯვარს ამსგავსებენ (Главани, Ксаверио, 1893:14).

ყირიმის ომის (1853-56 წწ.) დამთავრების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლებამ ჩრილო კავკასიაზე შეტევა გააძლიერა. სამხედრო ქმედებების სწრაფი დასრულებისათვის და დაუმორჩილებელი მთიელების „დასამოშმინებლად“ სხვადასხვა გეგმები

მუშავდებოდა. ამ გეგმების არსი შემდეგში მდგომარეობდა, დასავლეთ ჩერქეზეთში მცხოვრები ჩერქეზების შავიზღვისპირეთის მთებიდან განდევნა, მთისწინეთიდან ყუბანში, დონზე ან ოსმალეთის იმპერიაში. ამის დასტურია კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსის გენერალ დ. ა. მილიუტინის წერილობითი მოხსენება (ასაბუთებს ჩერქეზების გადასახლებას დონზე) და კავკასიის ხაზის მარჯვენა ფლანგისა და შავი ზღვისპირეთის ჯარების მეთაურის გენერალი ნ. ი. ევდოკიმოვის დასაბუთებული მტკიცება (ჩერქეზების თურქეთში გადასახლებასთან დაკავშირებით). 1858 წლის დასასრულიდან რუსეთისა და თურქეთის ხელისუფალთა დიპლომატიური მიმოწერა წარმოადგენდა ჩერქეზეთის დასავლეთ ნაწილში მცხოვრები ჩერქეზების გადასახლების საკითხს. ჩერქეზეთის ტერიტორიის შავი ზღვის პირა ნაწილი იყო ერთ-ერთი მთავარი ტერიტორია საიდანაც, რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ საბრძოლველად, თურქეთიდან ჩერქეზების მომარაგება სამხედრო აღჭურვილობით, საბრძოლო მასალებით, ემისრებით, სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო საგნებით და ა.შ. ხდებოდა, ასევე საქართველოში, როგორც აფხაზეთში და სხვა რეგიონებში თარეშისა და გატაცებული ადამიანების მონებად გაყიდვისათვის. ვფიქრობ, რომ ჩერქეზეთის შავი ზღვისპირეთის ტერიტორია თავისი სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო შეიძლება რუსეთის წინააღმდეგ ომის დროს სხვა სახელმწიფოების პლაცდარმი გამხდარიყო. ამის დასტურია მეფის არმიის გენერლის (სამხედრო ისტორიკოსის) რ. ა. ფადეევის მოსაზრება: „აღმოსავლეთ და დასავლეთ კავკასიას შორის არსებობს ის ძირეული განსხვავება, რომ ჩერქეზები შავი ზღვისპირეთში არსებული თავიანთი სტრატეგიული მდებარეობით ვერანაირად იქნებოდნენ რუსეთთან მყარად მიმაგრებული. მშვიდობიან პერიოდში ყუბანს იქეთ მცხოვრებთა დამორჩილება რუსულ მმართველობაზე ხანგრძლივ, სისხლიან და ძვირადღირებულ ომს ითხოვდა. მიუხედავად ამისა ომის დაწყებისთანავე ისინი გამოვიდოდნენ რუსეთის წინააღმდეგ, ყუბანის 10 ოლქი გადაიქცეოდა ღია კარებად კავკასიის გულში მტრის შესაღწევად“

(<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 06.04.2020) ეს მოსაზრება ქვემოთ მოყვანილი საარქივო დოკუმენტებით მყარდება.

ჩერქეზებს თავიანთი ცხოვრების წეს-ჩვეულებების შენარჩუნებისა და დაცვისათვის სრული თავისუფლება და დამოუკიდებლობა სურდათ. შედეგად რუსეთის იმპერიის ექსპანსიას დაუპირისპირდნენ, რაც ინგლისმა და ოსმალეთმა გეოპოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე გამოიყენეს. შინაგან საქმეთა სამინისტროს დოკუმენტურ საარქივო მასალებში წარმოდგენილია: კერძოდ, 1829 წლის 12 ივნისს ჩერქეზეთის ნაპირებთან დაიჭირეს ტრაპიზონიდან მიმავალი თურქულ-ბერძნული ერთ ანძიანი გემი, რომელიც დატვირთული იყო: მარილით, რკინით, სპილენძის ქვაბებით, სხვადასხვა უბრალო თურქული ქაღალდის საქონელით და სამხედრო დანიშნულების ჭურვებით. დენთით სავსე 5 მომცრო კასრით და ორი თიხის ჭურჭელით, სამასი 6 ფუნტიანი კალიბრის ჭურვით და ორი ფუთი საბრძოლო ტყვიით; გემზე იმყოფებოდა 11 კაციანი ეკიპაჟი. დაკავებულებმა განაცხადეს, რომ ტრაპიზონში მზადდებოდა კიდევ ერთი თურქული გემი არიფ-რეიზინის მეთაურობით მთიელი ხალხისთვის საბრძოლო/სამხედრო ჭურვების მისაწოდებლად (Архивное управление МВД грузинской сср, 1953:26:27). ასევე საგულისხმოა რაპორტი, რომლის თანახმადაც 1831 წელს, თურქი მუსტაფა ქამნილაქ ოღლუს განცხადებით კონსტანტინოპოლიდან შესულმა ორ ანძიანმა გემმა სუნჯუკალესა და გელენჯიკს შორის მდებარე უალ დაბა-ში ჩატვირთა საკმაო რაოდენობის დენთი, ტყვია და რკინა. რუსეთის გენერალიტეტი თვლიდა, რომ მთიელი ხალხის ნაპირებთან გემების ამგვარი სახის შესვლის დაშვება გარდაუვლად წარმოქმნიდა ადამიანებით ვაჭრობას, რაც სავსებით ეწინააღმდეგებოდა მათ სახელმწიფო ნებას (Архивное управление МВД грузинской сср, 1953:26-27). საინტერესოა ცნობა ინგლისელი აგენტების ჩერქეზებთან კავშირის შესახებ (1834 წ.). საარქივო დოკუმენტებში აღნიშნულია, რომ გემით მგზავრობდა ორი ინგლისელი და მათი თანმხლები თურქული ენის თარჯიმანი, რომლებიც ჩერქეზი ვაჭრის ალი-შაბადზას სახლში ადგილობ-

რივ დიდგვაროვნებს შეხვდნენ. მათ ცნობილი მოღალატის საფარ-ბეის მოკითხვა და შეტყობინება გადასცეს, რომ ერთი თვის შემდეგ იგი ჩერქეზებს შეხვდებოდა. შემდეგ ინგლისელები ამ დიდგვაროვნებთან ერთად ანაპიტად 40 ვერსზე მდებარე ასტაგაიში გაემგზავრნენ; სადაც მათ 150-მდე ნატუხაელი დახვდათ“ (Архивное управление Мвд грузинской сср, 1953:49-50). ბარონ როზენის შეტყობინებაში, რომელიც სახელმწიფო ვიცე-კანცლერს ნისელროდეს გაეგზავნა, აღნიშნულია, საფარ-ბეისა და მისი ინგლისელი-თურქი უფროსების რუსეთის საწინააღმდეგო მცდელობების შესახებ, კერძოდ საფარ-ბეი აგზავნიდა წერილებს და მოწოდებებს მთიელი ხალხის ასაბუნტებლად. ამასთან არწმუნებდა მათ, რომ ეგვიპტის ფაშა, სულთანი, ინგლისი და საფრანგეთი მათ დასახმარებლად ჯარებს გააგზავნიდა. საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაგზავნილი შეტყობინებებიდან ერთ-ერთში აღნიშნულია შემდეგი ფაქტი: „ტრაპიზონიდან წასული ორი მოგზაურის (იტალიელი და ინგლისელი) მიზანია რუსეთის იმპერიის საზღვრების დაზვერვა და მთიელ ხალხთან შეღწევა“ (Архивное управление Мвд грузинской сср, 1953:84). ასევე საგულისხმოა საფრანგეთის კონსულების მიერ საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაგზავნილი შეტყობინებები, რაც კიდევ უფრო კონკრეტულ სურათს წარმოგვიდგენს ზემოთ განხილულ ფაქტებთან დაკავშირებით. კერძოდ, შეტყობინებაში აღნიშნულია, რომ რუსებმა შემლეს საკმაოდ დიდი გზის გაყვანა. მასშტაბური მანევრი, რის შედეგადაც უნდა მომხდარიყო ჩერქეზებთან დაჯგუფება, რომელსაც ყაზარდოს ნაწილი მიუერთდებოდა (Мамуля, 2022:284-285). საიდუმლო რაპორტიდან (1837 წ.) შემდეგი ფაქტი ვლინდება: შავი ზღვის ფლოტისა და პორტების ვიცე ადმირალის ლაზარევის საიდუმლო ბრძანების თანახმად, ინგლისური შხუნები და განსაკუთრებით შხუნა Wizard-ი (შკიპერი Lovey) არ უნდა დაეშვათ, რომ მთიელებთან სავაჭრო ურთიერთობის საწარმოებლად მიცურებულ-იყვნენ. ამავე დროს ვიღაც ინგლისელმა ურკვატმა ჩერქეზები-სათვის დროშა დაამზადა, რომელიც, კონსტანტინოპოლში მათ-

თვის საერთო აჯანყების დროს გამოსაყენებლად უნდა გადაეცათ (управление МВД грузинской сср, 1953: 107). აღსანიშნავია, რომ ინგლისს არასოდეს დაუკარგავს ჩრდილო კავკასიაზე ინტერესი და 1918 წელსაც ჰქონდა გათვლები. კერძოდ, 1918 წლის ნოემბერში მთიელთა რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰაიდარ ბამატი ნოემბერში შვეიცარიაში ჩავიდა და ინგლის-საფრანგეთის მხარდაჭერის მისაღებად დიპლომატიური მოღვაწეობა დაიწყო (ბაციკაძე, 2024:223).

კავკასიაში რუსეთის უმაღლესი მეთაურების თათბირზე (ვლადიკავკაზი 1860 წლის 3 ოქტომბერი) დასავლეთ ნაწილში მცხოვრებ ჩერქეზებთან ბრძოლის ახალი გეგმა მიიღეს. გეგმის არსი მთებში სამხედრო ლაშქრობებზე უარის თქმა იყო და ჩერქეზების მთებიდან დაბლობში, შემდგომ კი ოსმალეთის იმპერიაში განდევნა. გამოთავისუფლებელ მიწებზე კაზაკების დასახლება. აღნიშნული გეგმის ავტორი გენერალი ნ. ი. ევდოკიმოვი ვალდებულებას იღებდა, რომ გეგმას 2-3 წელიწადში განახორციელებდა. ამ გეგმის თანახმად, ჩერქეზებს, რომლებიც მეფის ხელისუფლებას დაემორჩილებოდნენ უფლება ეძლეოდათ ყუბანის მახლობლად დასახლებულიყვნენ (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 16:15). 1861 წლის 11 სექტემბერს აზმახებთან შეხვედრისას რუსეთის იმპერატორის შემდეგი სიტყვები გავიხსენოთ: *„მე თქვენთან ჩამოვედი არა როგორც მტერი, არამედ როგორც კეთილი მეგობარი. მე მინდა, რომ თქვენი ხალხები შენარჩუნდნენ, რომ მათ არ დატოვონ მშობლიური ადგილები, რომ ისინი თანახმა იყვნენ, იცხოვრონ ჩვენთან მშვიდობიანად და მეგობრულად. რუსეთი დიდი სახელმწიფოა, რომლის წინაშეც დგას დიდი ისტორიული ამოცანები. ჩვენთვის აუცილებელია გავამაგროთ ჩვენი საზღვრები, შემოვიერთოთ ზღვები სხვა ქვეყნებთან გასასვლელად. ჩვენი ვაჭრობა სხვა ქვეყნებთან ზღვებით უნდა განხორციელდეს ... ამიტომ ჩვენ არ შეგვიძლია ყოფნა შავი ზღვის გარეშე. გთავაზობთ, მოგვცეთ თანხმობა შავი ზღვისაკენ თქვენ მიწებზე გავიყვანოთ სამი გზა: ანაპისკენ, ნოვოროსიისკენ და ტუაფსისკენ. ჩემი ხაზინა ანაზ-*

ლაურებას გადაუხდის იმ აულებს, რომლებსაც მოუწევთ გადასახლება გზის გასაყვანი ტერიტორიებიდან. თქვენ უნდა აღიაროთ რუსეთის მეფის ქვეშევრდომობა, ეს არ წაგართმევთ თქვენ ეროვნულ თვითმყოფადობას: იცხოვრებთ და განახორციელებთ მართვას თქვენი ადათ-წესებით, ხელშეუხებელი დარჩება თქვენი რელიგია, არავინ ჩაერევა თქვენს საშინაო საქმეებში. ადმინისტრაცია და სასამართლო იქნება თქვენ მიერ არჩეული ადამიანებისგან. თქვენ ბევრი ათეული წელი მამაცურად იბრძვით, მაგრამ თქვენი საუკეთესო ადამიანები ილუპებიან და თქვენ ვერ შეინარჩუნებთ დამოუკიდებლობას იმიტომ, რომ ჩემი არმია დიდი და ძლიერია. ნათლად ჩანს დასასრული: კავკასია რუსეთის იქნება. არ არსებობს არავითარი გონიერი საფუძველი ხალხის შემდგომი დაღუპვისა. თუ თქვენ შეწყვეტთ დამღუპველ ომს, თქვენი ხალხი შენარჩუნდება და ის უკეთესად იცხოვრებს. რუსეთის სახელმწიფო თქვენ დაგიცავთ მტრებისგან და გაატარებს თქვენს ინტერესებს, მომუშადება ჭრილობები, განელდება მტრობა და დაგვაგიწყდება გულისწყრომა. ნახევარი საუკუნის შემდეგ თქვენ იცხოვრებთ სახელმწიფოებრივი ცხოვრებით და სამართლიანი კანონებით...” (კვიციანი, 2015:41-42). 1861 წლის 18 სექტემბერს მოხდა ისტორიული შეხვედრა ჩერქეზეთის დეპუტატისა და რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე II შორის. დეპუტატის თხოვნა იყო: შეწყვეტილიყო სამხედრო მოქმედებები, აულების განადგურება და კაზაკების ჩასახლება. იმპერატორის კატეგორიული პასუხი იყო: „გადასახლება ან წინასწარ მითითებულ ადგილზე ან/და თურქეთში.“ ამის შემდეგ მეფის რუსეთის მხრიდან ჩერქეზების ყველა თხოვნაზე უარყოფითი პასუხები იგზავნებოდა (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 16:30). რუსეთის ინტერესების პარალელურად ოსმალეთის იმპერიის ხელისუფლებაც დაინტერესებული იყო ჩერქეზების გადასახლებით, რათა გადასახლებულებით შეევსო თავისი დაუკომპლექტებელი სამხედრო ძალები. ამით აემალლებინა იმპერიის ბძოლისუნარიანობა. ამ მიზნით ოსმალეთიდან წარგზავნილმა ემისრებმა სააგიტაციო კამპანია გაშალეს. სულთნის

სახელით პროკლამაციები ვრცელდებოდა, სადაც ჩერქეზებს დემაგოგიურად არწმუნებდნენ, რომ მათთვის გამოყოფილ საუკეთესო მიწებზე სახლები იყო აშენებული. ვინაიდან კავკასიაზე გამავალი სახმელეთო გზით აკრძალული იყო რუსეთის ხელისუფლების მიერ ჩერქეზების გადასახლება, ამიტომ ძირითადად რუსული და ოსმალური გემებით ხდებოდა მათი გადაყვანა.

გადასახლებას ჩერქეზი ხალხისთვის უმტკივნეულოდ არ ჩაუვლია. გადასახლებისათვის, ზღვისპირეთში თავმოყრილი ჩერქეზებიდან ბევრი დაიღუპა, ზამთრის სიცივეების, შიმშილობის და ინფექციური დაავადებების (ტიფი და შავი ჭირი) შედეგად (1863-64 წლები). ხოლო ნაწილი გზაში დაიხოცა. თურქ გემთფლობელებს მაქსიმალური მოგების მიზნით 50-60 ადამიანზე გათვლილ გემზე 200-300 ადამიანი აჰყავდათ. ამის შედეგი იყო პროდუქტების უკმარისობა და სივიწროვე. ბევრი ბარკასი შემოდგომა-ზამთრის პერიოდში ცუდი ამინდებისა და გადატვირთულობის გამო იძირებოდა. ადგილი ჰქონდა კრიმინალურ ქმედებებსაც: გადასახლებულებს სვამდნენ ჩაძირვისათვის განწირულ ძირგავარდნილ ბარკასებში (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 17:17). 1864 წელს მეფის რუსეთის ხელისუფლებამ მთლიანობაში დაასრულა ჩერქეზეთის დასავლეთში მცხოვრები ჩერქეზების გადასახლება. ოსმალეთის ხელისუფლების დავალებით, ჩინოვნიკი სალაჰედინ-ბეი აწარმოებდა ჩერქეზების გადასახლებასთან დაკავშირებული სტატისტიკური მონაცემების შეგროვებას. მისი ინფორმაციით 1867 წელს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე 595 ათასი ჩერქეზი იმყოფებოდა. 1863-64 წლებში ჩატარებული გადასახლების პერიოდში დაღუპულ ჩერქეზთა რიცხვი დაახლოებით 100 ათასზე მეტი ჩინოვნიკის ინფორმაციაში არ მოიხსენიება (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 20:56).

დასკვნა

2006 წელს ევროპარლამენტს მიმართა ჩერქეზთა ჯგუფმა, მეცხრამეტე საუკუნეში მიმდინარე ომის დროს ჩერქეზების გენოციდის აღიარების მოთხოვნით. ასევე ამგვარი თხოვნით მიმ-

ართეს რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტს ვლადიმერ პუტინს, ვინაიდან 2005 წელს რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო დუმამ უარი განაცხადა გენოციდის აღიარებაზე. აღსანიშნავია, რომ 1994 წლიდან ყარაჩაი-ჩერქეზეთში დაწესებულია კავკასიის ომის მხვერპლთა დღე, რომელიც ყოველი წლის 21 მაისს აღინიშნება. ხოლო 2011 წლის 20 მაისს საქართველოს პარლამენტმა ჩერქეზების გენოციდის აღიარებასთან დაკავშირებით რეზოლუცია მიიღო (<https://lenta.ru/news/2011/05/20/cherkesy/> 2020 21:03). საქართველოს პარლამენტის ამ ნაბიჯს წინ უძღვოდა შემდეგი მოვლენა: 2010 წლის 20-21 მარტს ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიმართა ჩრდილო კავკასიის ხალხებისადმი მიძღვნილი კონფერენცია, რომელშიც მონაწილეობა სხვადასხვა დელეგატებმა მიიღეს და მათ შორის ამერიკის Jamestown Foundation ფონდიდან (<https://lenta.ru/news/2010/03/22/ask/> 2020 21:10). მიმაჩნია, რომ საქართველოს პარლამენტის მიღებული აღიარება არის გონივრული ნაბიჯი იორდანიაში არსებული ჩერქეზული დიასპორის კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად აფხაზური ლობის საპირწონედ. ამას გარდა ისტორიული ფაქტია, რომ საქართველო ხელს უწყობდა მთიელების დამოუკიდებლობას, კერძოდ 1918 წლის 11 მაისის მთიელთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში ჩაიწერა, რომ სამხრეთ საზღვარი ამიერკავკასიის მთავრობასთან შეთანხმებით განისაზღვრებოდა. რთული გასაგები არავისთვის იყო, რომ მთიელთა დამოუკიდებლობა და საქართველოსთან მეგობრული ურთიერთობები ერთმანეთთან იყო გადაჯაჭვული (ბაციკაძე, 2024: 222).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბაციკაძე, გიორგი. (2024). *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღმოსავლური პოლიტიკა: ურთიერთობა ჩრდილოეთ კავკასიასთან (1918-1921)*. აღმოსავლეთმცოდნეობის მაგნე. ტომი 7. ნომერი 2. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/8276>.

- გურუშიძე, მარიამი. (2021). *მეფე ერეკლე II და მისი შიდა პოლიტიკა*. თბილისი.
- თოფჩიშვილი, როლანდ. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია*. თბილისი.
- კავკასიის ისტორია. (2023). ტომი II., თბილისი.
- კვიციანი, ჯონი. (2015). *ადილები (ჩერქეზები) XVIII-XIX საუკუნეებში*. თბილისი.
- ჯავახიშვილი, ნიკო. (2005). *ნარკვევები ქართველი და ადიგელი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან*. თბილისი.
- Архивное управление Мвд грузинской сср. (1953). *шамиль-ставленник султанской турции и Английских колонизаторов. сборник документальных материалов*. Тбилиси.
- Мамуля, Георгий. (2022). *Имам Шамиль и национально-освободительная борьба горцев северо-восточного Кавказа в сообщениях французских консулов из Тифлиса*.
- Главани, Ксаверио, *Описание Черкессии*. 1729 г. / Ксаверио Главани; пер. и примеч. Е. Г. Вейденбаума. - Тифлис, 1893.
- Дубровин, Николай., *Закавказье от 1803-1806 года*. Санктпетербург 1866.
- ენციკლოპედიური ცნობარი. (1999). ისლამი. თბილისი.
- ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. (1986). ტომი 10. თბილისი.
- <https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763>
- <https://lenta.ru/news/2011/05/20/cherkesy/>.

Execution of the Russian Empire's strategic objectives in Circassia

Mariam Gureshidze

Ilia State University G. Tsereteli

Institute of Oriental Study Assistant Researcher.

Georgia, 0162.Tbilisi, G. Tsereteli st.3

+995 551 127 855. mariagureshidze@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9825-0651

Abstract

The Caucasus and its conquest are the subject of the most writings about Russian colonial expansion in the 19th century. The writers, historians, journalists, military experts, contemporaries, and others were writing about the war. Research on the issue is still being done extensively because it is relevant nowadays (History of the Caucasus, 2023:93).

According to V. Lapin, the war for the conquest of the Caucasus began at Peter I's campaign in the Caspian Sea and lasted more than 150. The Russian military historian General - Major R. Fadeyev considers that, the war began in 1801, when Russia abolished the Kartli-Kakheti Kingdom and joined Eastern Georgia. This meant the start of the empire's boundary extension and the conquest of other Caucasus lands. The Caucasian War, according to some Soviet and contemporary Russian historians I. Gordin, M. Bliev, V. Degoev, N. Sladkova, etc., was from 1817 to 1867. It continued until the end of

Circassian organized resistance. This date is more or less understandable, since it was precisely to this period that the process of military actions in the North Caucasus was mainly confined, ending with the inclusion of the Caucasus into the Russian Empire (History of the Caucasus, 2023:93-94). In this article, we will focus on Circassia.

Keywords: North Caucasus; Circassia; Russian Empire; exile.

Introduction

The Russian Empire's war in the North Caucasus in the 19th century (1817-1864) was determined by the following factor: Russia could not fully establish control over the Caucasus without strengthening its influence in the North Caucasus. The Caucasus had to be fully integrated into a single socio-cultural and economic space. Which would bring the stable economic benefits to the Russian Empire. The first stage of the conquest of the Caucasian section of the Silk Road was the treaty with the Kingdom of Kartli-Kakheti (1783). Apparently, in the long term, the imperial court planned to protect and develop the aforementioned road, as well as to preserve it. The establishment of a stable situation in the Caucasus, which was disturbed by frequent strife and wars, was to lead to its strengthening, revival, and development. Georgia, situated south of the Caucasus Mountains, would have played a role in the growth of trade, culture, diplomacy, and economic relations between Europe and Asia (Gureshidze, 2021: 55). In order to unite the entire Caucasus into a single political, socioeconomic, and strategic framework, the war in the North Caucasus became an unavoidable necessity after the following annexation of Georgia. The article looks at the deportation of the Circassians and the Russian Empire's interests in the region.

Methods

The work weaves together a number of historical occurrences, the study of which paints a whole picture. I have given an analytical

analysis based on processed archive records and the published works of several scientists.

Discussion

The Caucasus is one of those regions of the world where the interests of many states intersect. Establishing control over the Caucasus as a bridge that connects the East and the West meant gaining a significant advantage over rival states. This space was always an arena of wars, conflicts, and confrontations. The Caucasus's peripheral location in respect to both the Eastern and Western worlds is a zone of contact for various religions, civilizations, and cultures, which is one of its most notable features (History of the Caucasus, 2023:15). Peter I aimed to establish a trade route to India by the Persian Empire along the western shore of the Caspian Sea (Dubrovin, 1866:6). That's why the Russian Empire wanted to take over Circassia in order to accomplish this.

The Circassians or Circassian people, also called Cherkess or Adyghe are a Northwest Caucasian ethnic group and nation who originated in Circassia, a region and former country in the North Caucasus. Circassians are Sunni Muslims. Circassia did not depend on anyone and accepted the patronage of the Crimean Khan. When the Crimean Khan Qaplan-Giray wanted to force the Kabardin province to bring him more slaves in 1723, the people engaged in a brutal struggle and wiped off the Tatars (5,000 died on the battlefield) the Khan barely made it out alive after war. Numerous honorable Tatars lost their lives throughout the struggle. Kabardino sought assistance from the Moscow Tsar after failing to obtain backing in other provinces, and the Bey offered him his own son as a hostage. Later, the Bey's son became a Christian. The remaining regions of Circassia opposed Kabardino and sided with the Crimean Khan (Veidenbaum, 1893:10-12). The faith of Circassia and its individual provinces was mixed: they distinguished the days - Saturday, Sunday, and Friday. They celebrated

Easter with the Christians and Bayram³⁹ with the Turks. They did not observe the fast among the Christians, but among the Turks they confirmed their Turkishness; they behaved in exactly the same way towards other religions (Veidenbaum, 1893:17). Therefore, I suppose that the Circassians preferred the Turks or were heavily influenced by them. It is noteworthy that in the 14th-15th centuries, the Circassians were considered Christians. Christianity spread from Byzantium and Georgia in the 10th-12th centuries but did not become the dominant religion. The strengthening of Christianity was hindered by Islam, which began to penetrate the Northwestern Caucasus in the 14th century. Despite the strong influence of Islam, traces of ancient pagan beliefs and Christianity remained among the Circassians until the 20th century. In the 18th and 19th centuries, some Circassian tribes worshiped the cross (Topchishvili, 2007:52). As for the relations the Georgian and Adyghe peoples, the Georgian-Adyghe cooperation continued until the turn of the 18th-19th centuries. The descendants of Erekle II enjoyed great respect among the Adyghe nobility. Circassians had close and friendly relations with the last king of Kartli-Kakheti, the former bride of the Circassian prince George XII (Javakhishvili, 2005:156). In the first half of the 19th century, Karachay-Cherkessia became part of Russia. In 1868, serfdom was abolished (kartuli sabch'ota entsik'lop'edia, 1986:629). The territory known today as Circassia was inhabited by the ancestors of the Adyghe in the 5th-7th centuries. In modern Circassia, the migration of the Adyghe and Beslan people to the Kuban plain occurred in the 12th-13th centuries. In the 19th century, due to the colonial policy of Tsarist Russia, the Kabardians migrated in to Circassia. Their migration ceased in 1825. By this time, the Kabardians had already founded 62 aul on the territory of Circassia (Topchishvili, 2007:51). Circassians believed that their districts in

³⁹ Ramadan Bayram, also known as Eid al-Fitr, which Turks often refer to as Şeker Bayramı, or the holiday of sweets, is upon us. Ramadan Bayram is a celebration of the end of a trying month of fasting for the Holy Month of Ramadan. <https://www.dailysabah.com/expat-corner/2019/06/04/all-about-ramadan-bayram-the-sweetest-of-holidays> 2/25/2025 1:44

Crimea had existed since the time of Genoese rule. Some family names were of Frank (Latin: Franci) origin. There is an opinion that the Circassian language resembled a broken Italian. All their customs were close to the Frank (Latin: Franci) ones. There were several churches in the country with incomprehensible inscriptions. Crosses were depicted on ancient tombs and resemble the Latin cross (Veidenbaum, 1893:14).

After the end of the Crimean War (1853-56), the Russian government stepped up its offensive in the Caucasus. Various plans were developed to quickly end military actions and "pacify" the rebellious highlanders. The essence of these plans boiled down to the expulsion of the Circassians living in Western Circassia from the Black Sea region to the Kuban, Don, or the Ottoman Empire. This is evidenced by the Report of the Chief of the General Staff of the Caucasian Army, General D. A. Milyutin (proof of the resettlement of Circassians to the Don), and the reasoned statement of the Commander of the Right Flank of the Caucasian Line and the Black Sea Troops, General N. Ya. Evdokimov (the deportation of Circassians to Turkey). From the end of 1858, the issue of deportation of Circassians living in the western part of Circassia was discussed in diplomatic correspondence between the Russian and Turkish authorities. The Black Sea coast of the Circassian region was one of the main areas to fight against the Russian Empire and was supplied with military equipment, ammunition, emissaries, various household items, etc. I think that the Black Sea region of Circassia, due to its strategic importance, could have become a springboard for other states during the war with Russia. According to military historian and commander of the royal army R. A. Fadeyev: "There is a fundamental difference between the Eastern and Western Caucasus: Circassians, having a strategic position on the Black Sea coast, could in no way be firmly attached to Russia." In peacetime, it took a protracted, costly, and brutal struggle to subjugate the people of Kuban to the Russian authority. They will, however, strike Russia as soon as the conflict starts, and ten districts of Kuban will become opening for the

enemy to enter the very center of the Caucasus." (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=1276306.04.2020>).

The Circassians wanted complete freedom and independence in order to preserve and protect their way of life and customs. That's why they opposed the expansion of the Russian Empire, which England and the Ottoman Empire used in their geopolitical interests. The archival materials of the Ministry of Internal Affairs present: on June 12, 1829, a Turkish-Greek ship sailing from Trebizond was captured at the coast of Circassia, carrying salt, iron, copper boilers, various simple Turkish paper goods, and military ammunition. With five small barrels and two clay pots full of gunpowder, three hundred 6-pound shells, and two pounds of live ammunition, the ship had a crew of 11 people on board. The detainees stated that another Turkish ship was being prepared in Trabzon under the command of Arif-Reyzin to deliver the ammunition to the mountaineers (The Georgian SSR Ministry of Internal Affairs' Archival Department. 1953:26-27). Also notability is the report that in 1831, according to the statement of the Turk Mustafa Kashnilak oglu, a two vessel that entered Constantinople from Ual-Village, located between Sundzukale and Gelendzhik, loaded a significant amount of gunpowder, lead, and iron. Russian Generals believed that allowing ships to enter the Highlanders shores inevitably would bring human trafficking, which completely resisted the Russian state's will (The Georgian SSR Ministry of Internal Affairs' Archival Department. 1953:26-27). Interesting information is about the ties of English agents and the Circassians (1834). Archival documents indicate that two Englishmen and a Turkish interpreter who accompanied them traveled on the ship and met with local nobility in the house of the Circassian merchant Ali-Shabadz. They conveyed greetings from the famous traitor Safar-bey and the message that he would meet with the Circassians after a month. Then the Englishmen, together with these noblemen, went to Astagai, 40 miles from Anapa, "where they met with approximately 150 inhabitants of the Natukh tribe" (The Georgian SSR Ministry of Internal Affairs' Archival Department. 1953:49-50). In a

message from Baron Rosen to the State Vice-Chancellor Nesselrode, the anti-Russian efforts of Safar Bey and his Anglo-Turkish superiors were mentioned; in particular, Safar Bey sent out letters and appeals, inciting the highlanders to revolt. He also assured them that the Egyptian Pasha, the Sultan, England, and France would send troops to help them. In one of the messages sent to the Ministry of Foreign Affairs, the following fact is mentioned: "Two travelers, an Englishman and an Italian, set off from Trebizond with the intention of exploring the Russian Empire's borders and infiltrating the highlands" (The Georgian SSR Ministry of Internal Affairs' Archival Department. 1953: 84). The reports that French consuls submit to the French Ministry of Foreign Affairs are also worth mentioning because they offer a more tangible depiction of the previously mentioned facts. In the report, in particular, mentioned that the Russians managed to build a fairly large road. To make the large-scale maneuver to unify with the Circassians, which would be joined the part of Kabardino (Мамуля, 2022:284-285). From a secret report (1837) the following fact is revealed: according to a secret order of Vice-Admiral Lazarev, commander of the Black Sea Fleet and ports, English schooners, and especially the schooner Wizard (skipper Lovey), were not allowed to go out to sea to establish trade relations with the mountaineers. At the same time, one Englishman made a flag for the Circassians, which was to be given to them in Constantinople for use during the general uprising (The Georgian SSR Ministry of Internal Affairs' Archival Department. 1953:107). It is notability that England never lost interest in the North Caucasus and had its own plans even in 1918. In particular, Haydar Bamat, the Minister of Foreign Affairs of the Mountaineers Republic, travelled to Switzerland to initiate diplomatic efforts aimed at securing support from England and France (Batsikadze, 2024:223).

On October 3, 1860, the leading Russian commanders in the Vladikavkaz region met and decided on a new plan of action to combat Circassians. The main essence of the plan was to drive the Circassians from the mountains to the plain and eventually then to the Ottoman

Empire. Also, the Russian Empire wanted to settle the Cossacks on these territories. This plan was written by General N. Ya. Evdokimov, who committed to carrying out the plan in two to three years. (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 16:15).

Recall the remarks made by the Russian Emperor at his September 11, 1861, meeting with the Abazdekhs: *"I have come to you as a good friend, not as an enemy. I want those people to live in their homelands and to coexist peacefully and amicably with us. Russia is a great state that has big tasks. We need to strengthen our borders and connect the seas to reach other countries. Our trade with other countries must be carried out by sea... Therefore, we cannot exist without the Black Sea. We propose that you give us permission to build three roads to the Black Sea through your lands: to Anapa, Novorossiysk, and Tuapse. My treasury will pay compensation to those villages that will have to be resettled from the areas where the road will be built. Your national identity will not be taken away from you. You must accept your subordination to the Russian Tsar. You will continue to live and govern in accordance with your traditions, your religion will be unassailable, and no one will meddle in your domestic affairs. You will select the members of the judicial and administrative branches. You have fought bravely for many decades, but your best people are dying, despite decades of valiant fighting, you are unable to maintain your freedom because to the size and might of my army. The conclusion is clear: There is no excuse for additional fatalities. If you halt the harmful strife, your people will live better and survive. As the Russian government protects your interests and protects you from enemies, wounds will heal, hostility will decrease, and grievances will be forgotten. In fifty years, you will live in a state with equitable laws."* (Kvitsiani, 2015:41-42). On September 18, 1861, a historic meeting of the Circassian delegation with the Russian Emperor Alexander II took place. The delegation's request was to stop military actions, the destruction of villages, and the resettlement of Cossacks. The Emperor gave a categorical answer: "Deportation either to the specified place or to

Turkey." After this, all requests from the Circassians from Tsarist Russia were answered negatively (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 16:30). The Ottoman Empire was likewise interested in deporting the Circassians to resupply its understaffed army with exiles, which ran parallel to Russian goals. This was done to make the empire more capable of combat. Envoys from the Ottoman Empire launched an agitation campaign in order to achieve this. The Circassians were demagogically reassured by proclamations issued in the Sultan's name that homes had been constructed on the best lands allotted to them. Circassians were mostly transported on Russian and Ottoman ships since the Russian government forbade their resettlement by land across the Caucasus.

The Circassian people experienced a painless migration. The winter cold, starvation, and infectious diseases (typhoid and plague) killed many of the Circassians who had congregated along the shore for deportation (1863–64). On the route, some people perished. Turkish shipowners put 200–300 people aboard a ship that was intended for 50–60 persons in order to increase revenues. There was a food shortage as a result. Overcrowding and poor weather caused numerous vessels to sink in the fall and winter. Criminal violations were also committed, such as forcing exiles onto flimsy ships that would eventually sink. (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 17:17). In 1864, the Russian tsarist authorities eventually deported the Circassians who were living in Western Circassia. For the Ottoman government, an officer named Salaheddin Bey collected data on the deportation of the Circassians. According to his research, there were 595 thousand Circassians living in the Ottoman Empire in 1867. The estimated 100,000 or more Circassians who died during the 1863–1864 deportations are not mentioned in official sources (<https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763> 2020 20:56).

Conclusion

A group of Circassians petitioned the European Parliament in 2006 to acknowledge the Circassian genocide that occurred during the

19th-century conflict. Since the Russian Federation's State Duma rejected the genocide in 2005, a similar petition was made to Vladimir Putin, the president of the Russian Federation. Notably, Karachay-Cherkessia has been celebrating the Day of the Victims of the Caucasian War on May 21 every year since 1994. Additionally, a resolution acknowledging the Circassian genocide was voted by the Georgian Parliament on May 20, 2011. This step of the Georgian parliament was preceded by the following event: on March 20-21, 2010, a conference dedicated to the peoples of the North Caucasus was held at Ilia State University, in which various delegates took part, including those from the American Jamestown Foundation. I assume the Georgian Parliament's recognition is a logical step toward gaining the support of the Circassian Diaspora in Jordan against counterbalancing to the Abkhaz lobby. The declaration of independence from the Mountaineers Republic on May 11, 1918, stated that the southern border would be determined through negotiations with the Transcaucasian government. It was evident that the independence of the mountaineers and their friendly relations with Georgia were closely intertwined (Batsikadze, 2024:222).

References:

- Batsikadze, Giorgi. (2024). The Eastern Policy of the Democratic Republic of Georgia: Relations with the North Caucasus (1918-1921). *Herald of Eastern Studies*. Volume 7. Number 2. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/8276>.
- Gureshidze, Mariami. (2021). King Erekle II and his domestic politics. Tbilisi.
- Topchishvili, Roland. (2007). *Ethnography of the Peoples of the Caucasus*. Tbilisi.
- History of the Caucasus. (2023). Volume II., Tbilisi.
- Kvitsiani, John. (2015). *Adyghe (Circassian) in the 18th-19th centuries*. Tbilisi.

- Javakhishvili, Niko. (2005). Essays from the history of relations between the Georgian and Adyghe peoples. Tbilisi.
- The Georgian SSR Ministry of Internal Affairs' Archival Department. (1953) Shamil a protégé of the English colonists and the Sultan of Turkey. A compilation of documentary resources. Tbilisi. (In Russian).
- Mamoulia, Georges. (2022) Imam Shamil and the National Liberation Struggle of the North-Eastern Caucasus Highlanders in French Consuls reports. Tbilisi. (In Russian).
- Veidenbaum, Evgeni. (1893). translation and comments for "description of Circassia," a 1729 work. Tbilisi. (In Russian)
- Dubrovin, Nikolay. (1866). Transcaucasia in 1803-1806 years. St. Petersburg. (In Russian).
- Encyclopedic Reference. (1999). Islam. Tbilisi.
- Georgian Soviet Encyclopedia. (1986). Volume 10. Tbilisi.
- <https://www.adygi.ru/index.php?newsid=12763>
- <https://lenta.ru/news/2011/05/20/cherkesy/>.

1554-1555 წლის მუჰიმე დავთარები საქართველოს შესახებ⁴⁰

მირიან მახარაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.
ქ. თბილისი. ი. ჭავჭავაძის გამზირი N1, 0179, საქართველო.
+995599943993.Makhradji@tsuu.ge
ORCID. 0000-0003-1931-0570

ზაზა შაშიკაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის
დეპარტამენტის პროფესორი. საქართველო,
6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.
+995577 999 767. zaza.shashikadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-5406-577X

ანოტაცია

საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია „მუჰიმე დავთრები“ (Mühimme Defteri). მათში დაცული ჩანაწერები მრავალ საინტერესო ცნობას შეიცავს, რაც სიახლეა ქართული საისტორიო ლიტერატურისათვის.

⁴⁰ კვლევა (გრანტის ნომერი FR-21-2069) განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით“

თურქეთის არქივებში დაცულია აღნიშნული დავთრების 260-ზე მეტი ტომი ინახება. მათი ძირითადი ნაწილი სტამბოლში, საპრეზიდენტო საარქივო სამმართველოს ოსმალურ არქივშია. დოკუმენტები ოსმალური ხელითაა დაწერილი. XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყო მათი გამოცემა ლათინური ტრანსკრიფციის თანხლებით, თუმცა ამ დროისათვის მხოლოდ მცირე ნაწილი, რამდენიმე ტომია გამოცემული.

სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივში დაცულ „მუჰიმე დავთრებში“ ცნობების გადმოცემა იწყება ჰიჯრის 961 (1553/54) წლით. აღნიშნული პერიოდი ემთხვევა ოსმალეთის სულთან სულეიმან I-ის მესამე ლაშქრობას ირანის წინააღმდეგ. პიველ დავთრებში, რომლებიც საქართველოს ეხება უმთავრესად გადმოცემულია სხვადასხვა პირთა დაჯილდოება, იმის გამო რომ მათ მონაწილეობა მიიღეს ნახიჭევანისა და ოლთისის ლაშქრობებში. აგრეთვე ასახულია ქართველი ხალხის ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ, ბრძოლა ილგართან და ქიამხისთან, ქართულ ტერიტორიებზე ოსმალთა მმართველობის დამყარებაზე.

მუჰიმე დავთრების თარგმნა, სათანადო კომენტარების დართვა და გამოცემა უთუოდ მნიშვნელოვანია საქართველოს ისტორიის მრავალი საკითხის შესასავლლად.

შესავალი

საქართველოს უძველესი ნაწილი - მესხეთი, რომელსაც XIV ს-დან სამცხე-საათაბაგო ეწოდებოდა, ოდითგანვე დიდ როლს თამაშობდა მთლიანი ქვეყნის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკაში და მისი ისტორიული განვითარების საერთო მსვლელობაში. ერთიანი საქართველოს სამეფოს დაშლა-დანაწევრების შემდეგ სამცხე-საათაბაგო დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული გახდა. საკუთარი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, მას უაღრესად დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ორი იმპერიის - ოსმალეთისა და სპარსეთის დაპირისპირებაში.

XVI ს-ის დასაწყისში თეთრბატკნიანთა კონფედერაციული სახელმწიფოს ადგილზე ჩამოყალიბდა სეფიანთა ირანის იმპერია

(მახარაძე, 2004 :59-64). ამ ეტაპიდან იწყება სუნიტური ოსმალეთისა და შიიტური ირანის დაპირისპირება. საქართველოს დაშლილი სამეფო-სამთავროები ამ ორი იმპერიის საომარ მოედნად გადაიქცა. ჯერ კიდევ 1514 წელს ირანში ლაშქრობის დროს ოსმალეთის სულტანი სელიმ პირველი სამცხის ათაბაგს სურსათ სანოვავით დახმარებას თხოვდა (სვანიძე, 2008 :35), ხოლო სეფიანთა ირანის შაჰი ისმაილ პირველი ქართველებისაგან ცოცხალი ძალით დახმარებას ითხოვდა. 1515 წელს მხეჭაბუკმა და შაჰ ისმაილმა გააფორმეს კიდევაც ურთიერთდახმარების აქტი ოსმალების წინააღმდეგ (მამისთვალაშვილი, 1981: 42-43).

საქართველოს საკითხი უფრო მწვავედ დაისვა ამ იმპერიების შემდგომი მმართველების პერიოდში. ოსმალეთის სულთანმა სულეიმან პირველი და ირანის შაჰი თამაზ პირველი სამჯერ დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს და ორი უკანასკნელი საბრძოლო ასპარეზი სამცხე-საათაბაგო გადაიქცა.

ქართული პოლიტიკური ელიტა კარგად ხედავდა, რომ ოსმალეთის საფრთხე ადრე თუ გვიან დადგებოდა და მიზნის განსახორციელებლად ისინი სამცხის ტერიტორიებს გამოიყენებდნენ. ამიტომაც, 1535 წელს იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ (1510-1565 წწ.), სამცხიდან ოსმალთა შემოჭრის საფრთხის გასაწეიტრალეზლად, ათაბაგის წინააღმდეგ გაილაშქრა. 13 აგვისტოს ახალქალაქთან ახლოს, სოფელ მუჯახეთთან მან დაამარცხა ყვარყვარე და ტყვედ ჩაიგდო იგი. საათაბაგოს დიდი ნაწილი იმერეთის სამეფოს დაექვემდებარა (შაშიკაძე, 2023: 13).

XVI ს-ის 40-იან წლებამდე სამცხის მიმართ აქტიური საბრძოლო პოზიცია არც ოსმალეთს ეკავა და არც ირანს. ორივე მის შინაურ საქმეებში ჩარევით შემოიფარგლებოდა. სწორედ 40-იანი წლების ბოლოს, როდესაც მორიგი დაპირისპირება მიდიოდა ათაბაგობისათვის, იწყებენ ოსმალები სამცხე-საათაბაგოს საშინაო საქმეებში აქტიურ ჩარევას და მისი ტერიტორიების დაპყრობას. ამ პერიოდიდან მოყოლებული, სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიები იქცა ძირითად ასპარეზად ოსმალეთ-ირანს შორის გაჩაღებული საუკუნოვანი ბრძოლებისა.

XVI ს-ის მეორე ნახევარში ოსმალებმა მოახერხეს სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიების დაპყრობა და იმპერიისადმი დაქვემდებარება. აღნიშნული დაპყრობები ქრონოლოგიურად შეიძლება ორ ეტაპად დავეყოთ. პირველი ეტაპი მიმდინარეობდა 40-იანი წლებიდან 1561 წლამდე, როდესაც ოსმალებმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიებს შორის ყველაზე ბოლოს აჭარა (იგულისხმება მდ. აჭარისწყლის ხეობა) დაიპყრეს. ამ დროისათვის ოსმალები უკვე ფლობდნენ არტანუს, აჭარას, შავშეთ-მაჭახელს, კლარჯეთს და ამიერ და იმიერ ტაოს. ამ დროს დაპყრობილი ქართული ტერიტორიები ძირითადად 1535 წელს შექმნილ არზრუმის საფაშოში იყო გაერთიანებული.

საისტორიო დოკუმენტები ცხადყოფს, რომ XVI ს-ის 60-იანი წლების ჩათვლით აღნიშნული ტერიტორიები არზრუმის საბეგლარბეგოს ცალკეულ სანჯაყებს ანუ სადროშოებს წარმოადგენდნენ, რომლის ძირითადი ნაწილი ოდნავ მოგვიანებით „გურჯისტანის ვილაიეთში“ გაერთიანდა. ესენია: სპერი, ბასიანი, მამირვანი, აქჩაკალე, ოლთისი, თორთომი, ფერთექრექი, ტაოსკარი, ქემხისი, ფანასკერტი, არტანუჯი, ლივანა (ლიგანი), არტანანი, მცირე არტანანი, ქურთქალე (მგელციხე), ბათუმი, შავშეთი, აჭარა, მაჭახელი და იმერხევი.

ოსმალთა იმპერიის მიერ ქართული ტერიტორიების დაპყრობის მეორე ეტაპი დაიწყო 1578 წელს ლალა მუსტაფა ფაშას აღმოსავლეთის ლაშქრობით. ლალა ფაშამ მოახერხა ირანელთა დამარცხება და მთელი კავკასია დალაშქრა, მაგრამ მისი შენარჩუნება ვერ მოახერხა. საბოლოო ჯამში ოსმალეთის სულთანმა 1579 წელს ახლად დაპყრობილი ტერიტორიების ხარჯზე შექმნა „ახალციხის საფაშო“, სადაც ახალციხის, ხერთვისის, ახალქალაქის, ჩალდირის, ფოცხოვის, პეტრეს, ფანაკის და დიდი არტანანის სადროშოები გააერთიანა (სვანიძე, 1971: 187-188). უფრო მოგვიანებით, XVII ს-ის დასაწყისში, ზემოთ მოცემული ქართული ტერიტორიების უმთავრესი ნაწილი გურჯისტანის ვილაიეთში გაერთიანდა.

ოსმალთა იმპერიისადმი დაქვემდებარების შემდგომ, ქართული ტერიტორიების შესახებ ცნობების მოპოვება ძირითადად თურქულ წყაროებშია შესაძლებელი.

შედეგები

წინამდებარე ნაშრომში მოცემული საკითხის კვლევის დროს გამოყენებული იქნა ისტორიული შემეცნების და შედარებითი ანალიზის მეთოდები; კრიტიკულად არის გაანალიზებული საკვლევ თემასთან დაკავშირებული საისტორიო წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელთა გათვალისწინება და შედარება მნიშვნელოვანია მოვლენათა ზუსტი და ობიექტური შეფასებისათვის.

შედეგი

კვლევის შედეგად დგინდება არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც არ იყო ცნობილი და საკმაოდ დიდ სამეცნიერო ინტერესს წარმოადგენდა. დღესდღეობით თურქულ არქივებში დაცულ მრავალი სახის წყაროებს შორის საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია „მუჰიმე დავთრები“ (Mühimme Defteri). მათში დაცული ჩანაწერები მრავალ საინტერესო ცნობას შეიცავს, რაც სიახლეა ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

დისკუსია

„მუჰიმე“ (Mühim) ოსმალურიდან ითარგმნება როგორც საყურადღებო, განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე. აღნიშნული დავთრები სულთნის კარზე შედგენილი დოკუმენტების ერთ-ერთი სახეობაა. „მუჰიმე დავთრები“ თავის მხრივ რამდენიმე სახისაა. მათი ერთი კატეგორია ასახავდა სულთნის უმაღლეს სათათბირო ორგანოში (დივან) მიმდინარე მოვლენებს, სადაც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის აღრიცხული და აღწერილი ყველა შემოსული ცნობა და გაცემული ბრძანება მთელი იმპერიის მასშტაბით.

განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე დავთრებს „უავგუსტოესის დივანის რეესტრსაც“ უწოდებდნენ, სადაც აღწუსხავდნენ დივანზე მომზადებული სულთნის ბრძანებების - ფირმ-

ანების და ბერათების მოკლე შინაარსს. 1649 წლამდე „მუჰიმე დავთრებში“ აისახებოდა ყველა შინაარსის ფირმანი და ბრძანება. აღნიშნული წლიდან მათში მხოლოდ სახელმწიფო დოკუმენტები აღირიცხებოდა, ხოლო ისეთი საკითხები, რომლებიც პირთა შორის დავის საკითხებს ეხებოდა „სარჩელთა დავთარში“ (Şikayet Defterleri) ფიქსირდებოდა. 1742 წლიდან ეს უკანასკნელი ვილაეტების მიხედვით ცალკეულ რეესტრებში იწერებოდა, რომლებსაც „სარჩელთა განაჩენები“ (Ahkamı Şikayet) ან „ბრძანებათა დავთრები“ ერქვა (Kütükoğlu, 2006 :520).

თურქეთის არქივებში დაცულია „მუჰიმე დავთრების“ 400-ზე მეტი ტომი. ძირითადი ნაწილი ინახება სტამბოლის ამჟამად უკვე თურქეთის რესპუბლიკის საპრეზიდენტო საარქივო სამმართველოს ოსმალურ არქივში⁴¹. დოკუმენტები ოსმალური დამწერლობითაა შედგენილი. XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყო მათი გამოცემა ლათინური ტრანსკრიფციის თანხლებით, თუმცა ამ დროისათვის მხოლოდ მცირე ნაწილი, რამდენიმე ტომია გამოცემული

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მუჰიმე დავთრებს პირველად შეეხო პროფესორი ნოდარ შენგელია და გამოსცა რამდენიმე სტატია საქართველოს შესახებ არსებულ მუჰიმე დავთრებზე (შენგელია, 2018: 256-261; შენგელია, 2006: 373-393; შენგელია, 2008: 267-301; შენგელია, 20019 :81-88). რამდენიმე ჩანაწერი მუჰიმე დავთრებიდან აჭარის, კლარჯეთის და ტაოს შესახებ გამოქვეყნებული აქვს აგრეთვე ზაზა შაშიკაძეს (შაშიკაძე, 2019: 63-80). მათში დაცული ცნობები ხშირად სიახლეა ქართული საისტორიო მეცნიერებისთვის. ისინი გვეხმარება არაერთი დღემდე უცნობი საკითხის შესწავლაში, მოვლენებისა და თარიღების დაზუსტებაში.

სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივში დაცული „მუჰიმე დავთრებში“ ცნობების გადმოცემა იწყება ჰიჯრის 961 (1553/54) წლით. აღნიშნული პერიოდი ემთხვევა ოსმალეთის სულთან

⁴¹ ბოლო პერიოდამდე აღნიშნული არქივი იწოდებოდა როგორც თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტის საარქივო სამმართველოს ოსმალური არქივი.

სულეიმან I-ის მესამე ლაშქრობას ირანის წინააღმდეგ. აღსანიშნავია, რომ ოსმალთა მიერ ქართული ტერიტორიების აქტიური ანექსია დაიწყო სულეიმან I-ის მეორე ირანული ლაშქრობის დროს. 1548 წლის 27 ივლისს მან თავრიზი აიღო და სეფიანთა ირანის პროვინციები მოაოხრა. საქართველოს ტერიტორიებზე სულემანმა 1549 წელს გამოილაშქრა. 13 სექტემბერს მათ ალყა შემოარტყეს თორთუმის ციხეს და აიღეს იგი. გარდა თორთუმისა ოსმალებმა აიღეს ნიხახი, ახჩაყალა, ამირახორი, ფანასკერტი, მეორე ახჩაყალა, თალხისა, ლივანა, დადელის მხარე და სხვა. (ჯიქია, 1964: 27-28). ჰასან რუმლუს გადმოცემით: „ამ წელს ოსმალეთის ხელმწიფემ სულეიმანმა მეორე ვეზირი აჰმედ ფაშა ორმოცი ათასი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარით საქართველოში გაგზავნა. მათ აიღეს დად ელი, რომელიც ყვარყვარეს ეკუთვნოდა და თავის ქვეყანაში წავიდნენ“ (ფუთურიძე, 1966: 26).

სულეიმან I-ის ლაშქარი საქართველოში ირანის მესამე ლაშქრობის დროსაც შემოიჭრა, კერძოდ 1454 წელს. სწორედ ამ პერიოდს ეხება სტამბულის მინისტრთა საბჭოს არქივში დაცული პირველი მუჰიმე დავთრები საქართველოს შესახებ. პირველი ცნობა, რომელიც საქართველოს შეეხება გადმოცემულია ნახიჭევანსა და ოლთისის ლაშქრობაში ვინმე მასიანის ძე მეჰმედისათვის ბოზოქის ბეილიქში მიწის გადაცემას (BOA,BA,MD: d-1, g-185). აღნიშნული ცნობა დათარიღებულია ჰიჯრის 961 წლის შევალის პირველი რიცხვით (1554 წლის 30 აგვისტო). მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალებმა ოლთისი 1454 წლის 9 სექტემბერს აიღეს, ზემოთ აღნიშნული პირი გაწეული სამსახურისათვის უკვე დაუჯილდოვებიათ. 961 წლით დათარიღებული დაახლოებით 40-მდე საბუთი გვხვდება, რომელშიც გადმოცემულია სხვადასხვა პირების დაჯილდოება ოლთისის ლაშქრობაში მონაწილეობისათვის (BOA,BA,MD: d-1, g-184; d-1, g-234; d-1, g-240; d-1, g-266; d-1, g-268; d-1, g-274; d-1, g-305; d-1, g-311; d-1, g-826; d-1, g-847; d-1, g-1044; d-1, g-1103; d-1, g-1107; d-1, g-322; d-1, g-326; d-1, g-337; d-1, g-395; d-1, g-478; d-1, g-567; d-1, g-576; d-1, g-582; d-1, g-602; d-1, g-603; d-1, g-609; d-1, g-616; d-1, g-617; d-1, g-621; d-1, g-638; d-1, g-

641; d-1, g-733; d-1, g-774; d-1, g-796). აგრეთვე გადმოცემულია სხვადასხვა პირთა მიწით დაჯილდოება არტანუჯისა და სხვა ქართული ტერიტორიების დაპყრობისათვის (BOA,BA,MD: d-1, g-950; d-1, g-782). ქართულ ტერიტორიებზე მიწების ადაცემა ხდება არა მარტო ოლთისის ლაშქრობაში მონაწილეობის გამო. ასე მაგალითად: ვინმე ჰასანის მიერ არტაანში გიორგი მელიქისდმი თიმარისა და ზეამეთის საზღაურის გაცემის შესახებ (BOA,BA,MD: d-1, g-144). ასევე არის ოსმალეთის იმპერიაში მიწის გაცვლის დოკუმენტები, სადაც სხვადასხვა პირი ტოვებს თავის მიწას ოსმალეთის სხვა პროვინციაში და სანაცვლოდ ახალ მიწას იღებს ახალდაპყრობილ ქართულ ტერიტორიაზე (BOA,BA,MD: d-1, g-138; d-1, g-167; d-1, g-173). აღსანიშნავია, რომ ოსმალების მიერ ოლთისის დაპყრობის დროს ჰიჯრის 961 წლის 11 შევალს (1554 წლის 9 სექტემბერი) ოლთისის ყადისადმი გაიცა ბრძანება, რომ არ მომხდარიყო სოფელ სამოჰინის არამუსლიმი თემის შევიწროება (BOA,BA,MD: d-1, g-124; d-1, g-141). შესაძლებელია, რომ აღნიშნული სოფელი ოსმალებმა უბრძოლველად აიღეს. აგრეთვე მუჰიმე დავთრებიდან ვიგებთ, რომ ზოგიერთი ქართული სოფლის მოსახლეობა ოსმალების მხარეს იყო გადასული და მონაწილეობდა მათ სამხედრო შენაერთებში. 1554 წლის 16 სექტემბრის ერზრუმის ბეგლარბეგისადმი გაცემული ბრძანების მიხედვით ოსმალთა ხელისუფლება ითხოვდა არ მომხდარიყო ოლთისის ნაჰიედან ომში წასული მოსახლეობის ქონების ხელყოფა (BOA,BA,MD: d-1, g-144). ასევე ქართველ თავადს ვინმე როთანს ოსმალთა სამსახურის გამო გაეზარდა თიმარი და ეს მოხდა ვინმე გიორგი მელიქის წარდგინების საფუძველზე (BOA,BA,MD: d-1, g-147; d-1, g-307).

961 წლით დათარიღებულ მუჰიმე დავთრებში გადმოცემულია აგრეთვე ქართველი ხალხის ბრძოლა ოსმალო დამპყრობლების წინააღმდეგ. 961 წლის 7 შევალის (1554 წლის 5 სექტემბერი) ცნობაში გადმოცემულია აჰმედ ფაშას მიერ „გურჯისტანის მიწებიდან ილგარის მხარეში გალაშქრების“ შესახებ (BOA,BA,MD: d-1, g-138). ილგარის მთა მდებარეობს ფოცხოვსა და დამალს

შორის. აღსანიშნავია, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე ლაშქრობა მოხდა ოლთისის დაპყრობამდე, რაც იმის მანიშნებელია, რომ აჰმედ ფაშა ფოცხოვ-არტაანის გზით გამოემართა ოლთისისაკენ.

მუჰიმე დავთრების მიხედვით ვიგებთ, რომ 1554 წლის 13 სექტემბერს ქიამხისთან მოხდა შეტაკება ქართველებსა და ოსმალებს, შორის (BOA,BA,MD: d-1, g-129). ამ შეტაკებაში ოსმალებს ეხმარებოდა არტაანის გამგებელი ვინმე მეჰმედი (BOA,BA,MD: d-1, g-129) და ფერთეჟრეჟის გამგებლის ძმა სახელად ალი (BOA,BA,MD: d-1, g-124; d-1, g-129). ფერთეჟრეჟი ოსმალებმა ჯერ კიდევ 1549 წლის ლაშქრობაში აიღეს, სადაც გამგებლად მათი ერთგული პირი დანიშნეს. აღნიშნული შეტაკება ოსმალთა გამარჯვებით დამთავრდა და მათ მრავალი ტყვე ჩაუვარდათ ხელთ. მუჰიმე დავთრებშია გადმოცემული სწორედ იმ პირთა დაწინაურების შესახებ, რომლებმაც ტყვეთა დაკითხვაში მიიღეს მონაწილეობა (BOA,BA,MD: d-1, g-246; d-1, g-247; d-1, g-639; d-1, g-730).

მუჰიმე დავთრებში ასევე ვხვდებით ცნობებს, რომ ამ პერიოდში საქართველოს გარკვეულ ტერიტორიებზე უკვე დამყარებულა ოსმალური მართვა-გამგეობა. ასე მაგალითად მამირვანის სანჯაყ ბეგსა და ყადის ებრძანა სოფელ სამაის მოსახლეობის საჩივრის განხილვა ყოფილი სანჯაყბეგის, ვინმე სულეიმანის მიმართ (BOA, BA,MD: d-1, g-203; d-1, g-208; d-1, g-235; d-1, g-1020; d-1, g-325; d-1, g-367; d-1, g-370; d-1, g-411; d-1, g-498), აგრეთვე მოცემულია სხვადასხვა თანამდებობაზე დანიშვნა. ასე მაგალითად: მამირვანის ყოფილ სანჯაყბეგს ნიშნავენ აქსარის სანჯაყში (BOA, BA,MD: d-1, g-837), ხოლო ვინმე დელი ყილიჩს, რომელიც ვერ ახორციელებდა ოლთისთან სასაზღვრო კონტროლს მისი შემოსავლის ნაწილი გადაცემოდა ვინმე რუსტემს (BOA,BA,MD: d-1, g-360).

დასკვნა

წარმოდგენილი დოკუმენტები საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან ქართული ისტორიოგრაფიისათვის დღემდე უც-

ნობი ლაშქრობის და იმ დროს განვითარებული მოვლენების შესახებ.

მუჰიმე დავთრებში ზოგადად დაცულია ქართულ-ოსმალური ურთიერთობის ამსახველი უამრავი ცნობა. მათი თარგმნა და გამოქვეყნება დიდად დაეხმარება ქართველ მეცნიერებს საქართველოს ისტორიის რიგი საკითხების შესწავლა-დაზუსტებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- მამისტვალიშვილი, ელდარ. (1981). *XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები სსრკ-ის შესახებ*. მოამზადა ელდარ მამისტვალიშვილმა, თბილისი.
- მახარაძე, მირიან. (2004). *ოსმალეთისა და სეფიანთა ირანის ურთიერთობები XVI საუკუნის დასაწყისში*. აღმოსავლეთი და კავკასია 2, თბილისი.
- სვანიძე, მიხეილ. (1973). *საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობები XVI-XVII საუკუნეებში*. თბილისი.
- სვანიძე, მიხეილ. (2008). *სელიმ პირველის ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ, საერთაშორისო ურთიერთობები ახლო აღმოსავლეთში ოსმალეთ-ირანის ომების დროს და საქართველო*. თბილისი.
- შაშიკაძე, ზაზა. (2019). *XVII საუკუნის მუჰიმე დავთრები საქართველოს შესახებ (XVII საუკუნის მუჰიმე დავთრები ბათუმისა და გონიოს შესახებ)*. აღმოსავლეთი და კავკასია 8, თბილისი.
- შაშიკაძე, ზაზა. (2023). *ბათუმის საბოლოო დაპრობა და ადმინისტრაციული მმართველობის შემოღება ოსმალთა მიერ, აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე*, ტ. 6, # 2, ბათუმი. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/issue/view/861>

- შენგელია, ნოდარ. (2006). *ხუთი დოკუმენტი მუჰიმე დავთრებიდან სიმონ ქართლის მეფის შესახებ*. შოთა მესხია 90, თბილისი.
- შენგელია, ნოდარ. (2008). *ოთხი დოკუმენტი მუჰიმე დავთრებიდან თბილისის შესახებ*. დავით კობიძე 100, თბილისი
- შენგელია, ნოდარ. (2018). *მუჰიმე დავთრები*. აღმოსავლეთმცოდნეობა 7, თბილისი.
- შენგელია, ნოდარ. (2019). *XVIII საუკუნის რამოდენიმე მუჰიმე დავთარი საქართველოს შესახებ*. აღმოსავლეთი და კავკასია 8, თბილისი.
- ჯიქია, სერგი. (1964). იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. მოამზადა სერგი ჯიქიამ, თბილისი.
- ფუთურიძე, ვლადიმერდა., კიკნაძე, ვაჟა. (1966). *ჰასან რუმელის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*. მოამზადეს ვლადიმერ ფუთურიძემ და ვაჟა კიკნაძემ, თბილისი.
- Kütükoğlu Mühabat S. (2006). *Mühimme Defterleri, Islam Ansiklopedisi v. 31, Ankara.*
- BOA, BA, MD, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Bab-ı Asafi (BA), Mühime defterleri (MD) - d-1, g- 124; 129; 138; 141; 144; 147; 167; 173; 184; 185; 203; 208; 234; 235; 246; 247; 268; 274; 305; 307; 311; 322; 325; 326; 337; 360; 367; 370; 395; 411; 478; 498; 567; 576; 582; 602; 603; 609; 616; 617; 621; 638; 639; 641; 730; 733; 774; 782; 796; 837; 847; 950; 1020; 1044; 1103; 1107

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

1554-1555 y. Muhimme Defters about Georgia⁴²

Mirian Makharadze

Doctor of History,

Associate Professor Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

Georgia. 0179. Tbilisi. I. Chavchavadze Avenue N1.

+995599943993mirian.makharadze@tsu.ge

ORCID: 0000-0003-1931-0570

Zaza Shashikadze

Doctor of History,

Professor of the Department of Oriental Studies of

Batumi Shota Rustaveli State University.

Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili Str. 32/35

+995999765. zaza.shashikadze@bsu.edu.ge

ORCID: 0000-0002-5406-577X

Abstract

One of the most important sources in studying Georgian history is the “Muhimme Defter”. The records kept in them contain many interesting references, which is a novelty for Georgian historical literature.

More than 260 volumes of these records are preserved in the Turkish archives. Most of them are in the Ottoman Archive of the

⁴² (This research [grant number FR -21-2069] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG))

Presidential Archives Division in Istanbul. Documents are written in Ottoman writing. Their publication began in the 1970's with the accompaniment of Latin transcription, however, only a small fraction of several volumes has been published so far.

Reporting to the “Muhimme Defter” kept in the archives of the Council of Ministers of Istanbul begins with 961 year (1553/54) of Hegira. This period coincides with the third siege of the Ottoman Sultan Suleiman I against Iran. The first records that concern Georgia are mainly the awarding of various individuals for their participation in the Nakhichevan and Oltisi attacks. It also reflects the struggle of the Georgian people against the Ottomans, the struggle in Ilgar and Kiamhis, the establishment of Ottoman rule in Georgian territories.

Translating, publishing, commenting on and publishing the “Muhimme Defters” of great importance for the study of many issues in the history of Georgia.

Keyword: Ottoman; Georgia; Muhimme; Defters.

Introduction

The ancient part of Georgia - Meskheta, which was called Samtskhe-Javakheti since the XIV century, has long played a major role in the domestic and foreign policy of the entire country and in the overall course of its historical development. After the disintegration and fragmentation of the United Kingdom of Georgia, Samtskhe-Javakheti became an independent political entity. Due to its geographical location, it was of great military-strategic importance in the confrontation between the two empires - Ottoman and Persian.

At the beginning of the XVI century, the Iranian empire of the Safavids was formed on the site of the White Sheep Confederate State (Makharadze, 2004: 59-64) From this point the confrontation between Sunni Ottoman and Shiite Iran begins. The disintegrated kingdoms of Georgia became the battleground of these two empires.

As early as in 1514, while attacking Iran, the Ottoman Sultan Selim I. asked the Atabeg of Samtskhe for food aid (Svanidze, 20008: 35), and the Shah of Safavid Iran, Ismail I was asking the Georgians for help with live force. In 1515, Mzetchabuk and Shah Ismail signed a mutual aid act against the Ottomans (Mamistvalishvili, 1981: 42-43).

The Georgian political elite was acutely aware of the impending Ottoman threat, recognizing that the Samtskhe territories could be strategically utilized for their objectives. Consequently, in 1535, King Bagrat III (1510-1565) of Imereti launched a campaign against Atabag to counter the looming Ottoman invasion originating from Samtskhe. On August 13, near Akhalkalaki, adjacent to the Mujakheti village, he engaged and defeated Kvarkvare, ultimately capturing him. A substantial portion of Saatabago fell under the dominion of the Kingdom of Imereti. In return for their support, Gurieli regained control of Chaneti and Adjara, while Bagrat ceded Javakheti to King Luarsab I (1527-1556) of Kartli. This settlement marked a temporary pause in hostilities (Shashikadze, 2023: 36).

The issue of Georgia became more acute during the period of the subsequent rulers of these empires. Ottoman Sultan Suleiman I and Iran's Shah Tahmas I. confronted each other three times and the last two battlefields turned into Samtskhe- Saatabago.

Until the 1540s, neither Ottoman nor Iran had an active fighting position against Samtskhe. Both were confined to interference in his internal affairs. It was in the late 1540s, when another confrontation struck for the office of Samtskhe's Atabag, the Ottomans began to interfere in the domestic affairs of Samtskhe-Saatabago ate and occupy its territories. Since that time, the territories of southern Georgia have become the battlefield of centuries-long confrontation between Ottoman-Iranian relations.

In the second half of the XVI century the Ottomans managed to conquer the territories of southern Georgia and subjugate to the empire. These conquests can be divided into two stages in chronological order. The first stage took place from the 1540s until 1561,

when the Ottomans occupied Adjara as the last one (the Adjariatskali River Valley) among the territories of southwestern Georgia. By this time the Ottomans had already had Artaani, Adjara, Shavshet-Machakheli, Klarjeti and both sides of Tao. The Georgian territories conquered at that time were mainly united in the Erzurum Eyalet created in 1535.

Historical documents show that by the 1560s these territories constituted separate Sanjaks of the Beglarbega of Erzurum, or the Administrative division, the main part of which was later merged into the Gurjistan vilayet. These included: Speri, Basiani, Mamirvani, Akchakale, Oltisi, Tortomi, Pertekreki, Taoskari, Kemkhisi, Panaskerti, Artanuji, Livana (Ligani), Artaani, Small Artaani, Kurtkale (MgELTSIKHE), Batumi, Shavsheti, Adjara, Machakheli and Imerkhevi.

The second stage of the conquest of the Georgian territories by the Ottoman Empire began in 1578 with the eastern invasion of Lala Mustafa Pasha. Lala Pasha managed to defeat the Iranians and raided the entire Caucasus, but failed to maintain it. Eventually, the Ottoman Sultan created a new Akhaltsikhe Eyalet at the expense of the newly conquered territories in 1579, where he merged the administrative divisions of Akhaltsikhe, Khertvisi, Akhalkalaki, Chaldiri, Potskhovi, Petre, Panak and Greater Artaan (Svanidze, 1971:187-188) Later, in the early XVII century, most of the above-mentioned Georgian territories were united in Gurjistan vilayet.

After subordinating to the Ottoman Empire, information on Georgian territories has been mainly available in Turkish sources.

Methods

In this study, the research approach employed historical cognition and comparative analysis methods. We critically evaluated historical sources and relevant scientific literature pertaining to the research topic. This meticulous examination and comparison of these sources are essential for ensuring an accurate and unbiased assessment of historical events.

Results

The research has yielded several significant findings of considerable scientific interest, shedding light on previously unknown aspects of historical relevance. Muhimme Defter is one of the most important sources for studying the history of Georgia among the many sources preserved in the Turkish archives today. The texts contained therein contain many interesting references that are new to Georgian historiography.

Discussion

"Muhimme" is translated from Ottoman as *noteworthy, very important*. These defters are one of the types of documents on the Sultan's door. "Muhimme Defter" in turn are of several types. One category reflected the events in the Supreme Sultanate (Divan), where all incoming references and orders issued throughout the empire were registered in chronological order.

The defters of particular importance were also referred to as the "Divan Registry of August issimuss", which contained a brief summary of the orders (firmans and berats) of the sultan trained at Divan. Until 1649, the "Muhimme Defter" contained all the firmans and orders of the contents. Since then, only state documents have been recorded in them, and issues related to disputes between individuals have been fixed in the "List of Claims" (Şikayet Defterleri). Since 1742 the latter has been recorded in separate registries under the vilayets, which were called "Verdicts of Claims" (Ahkamı Şikayet) or "List of Orders" (Kütükoğlu, 2006: 520).

The Turkish archives contain more than 260 volumes of the "Muhimme Defter". Much of it is stored in the Ottoman Archive of the Presidency Archives of the Republic of Turkey in Istanbul⁴³. The documents are drawn by Ottoman writing. Their publication began

⁴³Until recently, the archive was referred to as the Ottoman Archive of the Archives Division of the Prime Minister of the Republic of Turkey.

in the 1979s with Latin transcription, though only a few volumes have been published so far.

In Georgian historiography, the “Muhimme Defter” was first touched upon by professor Nodar Shengelia who published several articles on the existing “Mühimme Defter” (Shengelia, 2018: 256-261; Shengelia, 2006: 373-393; Shengelia, 2008: 267-301; Shengelia, 2019: 81-88). Several recordings of “Muhimme Defter” on Adjara, Klarjeti and Tao has also been published by Zaza Shashikadze (Shashikadze, 2019: 63-80). The information contained therein is often a novelty to Georgian scholars. They help us to study many unknown issues, to specify events and dates.

The information contained in the “Muhimme Defter” kept in the archives of the Council of Ministers of Istanbul begins with the year of Hegira 961 (1553/54). This period coincides with the third siege of the Ottoman Sultan Suleiman I against Iran. It is noteworthy that the Ottomans began active annexation of Georgian territories during the second Iranian invasion of Suleiman I. On July 27, 1548, he took over Tabriz and seized the provinces of Safavid Iran. Suleiman invaded the Georgian territories in 1549. On September 13, they besieged Tortum Castle and seized it. In addition to Tortum, the Ottomans seized Nikhakh, Akhchakhala, Amirakhori, Panaske-rti, the Second Akhchakala, Talkhisa, Livana, Dedeli Side, etc. (Jikia, 1964: 27-28). According to Hasan Rumlu: “This year the Ottoman ruler Suleyman sent the second vizier Ahmed Pasha with forty thousand cavalry and infantry to Georgia. They took over Dad Eli that belonged to Khvarkhvare and went to their country.” (Putur-idze, 1966: 26).

Suleyman I's army also invaded Georgia during the third Iranian invasion, in 1454. The first “Muhimme Defter” on Georgia, preserved in the archives of the Council of Ministers of Istanbul, refer to this period. The first report on Georgia relates to the transfer of land to Mehmed, the son of Masyan in Bozok Baylık during the Nak-hichevan and Oltisi siege (BOA, BA, MD: d-1, g-185).

This report is dated to the first Shawwal of Hegira 961 (30th August, 1554). Although the Ottomans seized Oltisi on September 9, 1454, the aforesaid person was already rewarded for his service. There are about 40 documents dating back to 961, which reflect the reward history of various individuals for participating in the Oltisi seizure (BOA,BA,MD: d-1, g-184; d-1, g-234; d-1, g-240; d-1, g-266; d-1, g-268; d-1, g-274; d-1, g-305; d-1, g-311; d-1, g-826; d-1, g-847; d-1, g-1044; d-1, g-1103; d-1, g-1107; d-1, g-322; d-1, g-326; d-1, g-337; d-1, g-395; d-1, g-478; d-1, g-567; d-1, g-576; d-1, g-582; d-1, g-602; d-1, g-603; d-1, g-609; d-1, g-616; d-1, g-617; d-1, g-621; d-1, g-638; d-1, g-641; d-1, g-733; d-1, g-774; d-1, g-796). Here is also reported the histories of awarding various individuals with land for the conquest of Artanuji and other Georgian territories (BOA, BA, MD: d-1, g-950; d-1, g-782). The lands on the Georgian territories are not only due to participation in the Oltisi seizure. For example: on granting Timar and Zeamet to Giorgi Melik by Hassan in Artaan (BOA, BA, MD: d-1, g-144). There are also documents of exchange of land in the Ottoman Empire, where different individuals leave their land in another Ottoman province and in return receive new land in the newly occupied Georgian territory (BOA, BA, MD: d-1, g-138; d-1, g-167; d-1, g-173). It is noteworthy that during the Ottoman conquest of Oltisi on Shawwal 11, 961 of Hegira (9 September 1554), Oltisi Qadi was ordered not to oppress the non-Muslim community of the village of Samohin (BOA, BA, MD: d-1, g-124; d-1, g-141). It is possible that the mentioned Ottomans conquered the village without a fight. We also find from "Muhimme Defter" that some of the Georgian villagers moved to the Ottomans side and participated in their military operations. According to an order issued by Erzurum Beglarbeg on September 16, 1554, the Ottoman authorities demanded that the property of the people who had gone to war from Oltisi's Nahiyah not be seized (BOA, BA, MD: d-1, g-144). Also, Timar was raised to Georgian Prince, some Rotan, because of his

Ottoman service, and this was done on the basis of the suggestion of Giorgi Melik (BOA, BA, MD: d-1, g-147; d-1, g-307).

The “Muhimme Defter”, dated 961, also mentions the struggle of the Georgian people against the Ottoman invaders. The reference of the 7th of Shawwal, 961 (5 September 1554) reports on Ahmed Pasha's “Conquest of the Ilgar Division from Gurjistan Lands” (BOA, BA, MD: d-1, g-138). Mountain Ilgaris located between Potskhovi and Damali. It is noteworthy that the area had been invaded before the conquest of Oltisi, which indicates that Ahmed Pasha headed towards Oltisi through Potskhovi-Artaani route.

According to “Muhimme Defter”, we find that on September 13, 1554, a clash took place between the Georgians and the Ottomans at Kiamhis (BOA, BA, MD: d-1, g-129 BOA, BA, MD: d-1, g-129). In this clash, the Ottomans were assisted by the governor of Artaan, Mehmed and the brother of the governor of Pertekreki, Ali (BOA, BA, MD: d-1, g-124; d-1, g-129) Pertekreki was captured by the Ottomans as early as 1549 and they appointed their faithful person as a governor. The clash ended with the victory of the Ottomans and they captured a lot of people. The “Muhimme Defter” states in detail the promotion of those who took part in the interrogation of prisoners (BOA, BA, MD: d-1, g-246; d-1, g-247; d-1, g-639; d-1, g-730).

We also find in the “Muhimme Defter” that Ottoman administration has already been established in certain areas of Georgia during this period. For example, Mamirvani Sanjak Beg and Qadi were ordered to discuss the complaint of the residents of the village of Samai against former Sanjakbeg, Suleiman (BOA, BA, MD: d-1, g-203; d-1, g-208; d-1, g-235; d-1, g-1020; d-1, g-325; d-1, g-367; d-1, g-370; d-1, g-411; d-1, g-498). Here is also discussed the appointments to various positions. For example: Former Sanjakbeg of Mamirvani was appointed to Aksar Sanjak (BOA, BA, MD: d-1, g-837), and a part of some Delhi Kilichi's income who could not control the

border in Oltisi would transfer to some Rustem (BOA, BA, MD: d-1, g-360).

Conclusions

The presented documents give a very clear picture of the hitherto unknown seizure for the history of Georgian historiography and the events that took place at that time.

There are numerous references to the Georgian-Ottoman relations in the “Muhimme Defter” in general. Their translation and publication will greatly help Georgian scholars to study and clarify a number of issues in the history of Georgia.

REFERENCES:

- Kütükoğlu, Mühabat S. (2006). *Mühimme Defterleri*, *Islam Ansiklopedisi* v. 31, Ankara.
- Mamistvalishvili, Eldar. (1981). The Italians of the XV Century about Georgia (By Mamistvalashvili, Eldar), Tbilisi. (in Georgian).
- Makharadze, Mirian. (2004). Relations of Ottoman and Sefevi Iran in the Beginning XVI Century, *The East and Caucasus* 2, Tbilisi. (in Georgian).
- Shashikadze, Zaza. (2019). *Mühime Defter* describing XVII century of Georgia (*Mühime Defters* of XVII century documents about Batumi and Gonio), Tbilisi (in Georgian; in Turkish).
- Shashikadze, Zaza. (2023). The final seizure of Batumi and the establishment of Ottoman administrative authority, *Herald of Oriental Studies*, v. 6, # 2, Batumi. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/issue/view/861>
- Svanidze, Miheil. (1971). The Relations Between Georgia and Ottoman (XVI-XVII c.), Tbilisi (in Georgian).
- Svanidze, Mikheil. (2008). Selim's Campaign against Iran, International Relations in the Near East During the Ottoman-Iran Wars and Georgia (XVI Century) (in Georgian).

- Shengelia, Nodar. (2006). Five documents from Mühime defters on Simon king of Kartli, Shota Meskhia 90, Tbilisi (in Georgian).
- Shengelia, Nodar. (2008). Four documents from Mühime Defters about Tbilisi, Davit Kobidze 100, Tbilisi (in Georgian).
- Shengelia, Nodar. (2018). Mühimme defter, Oriental Studies 7, Tbilisi (in Georgian).
- Shengelia, Nodar. (2019). Several Ottoman documents Mühime Defter describing XVIII century of Georgia, Tbilisi (in Georgian; in Turkish).
- Jikia, Sergi. (1964). Ibrah'm Pechevi's record concerning Georgia and the Caucasus (By Jikia Sergi), Tbilisi (in Georgian).
- Puturidze Valdimer. (1966). Hasan Rumly's record concerning Georgia and the Caucasus (By Puturidze Vladimer and Kiknadze Vaja), Tbilisi (in Georgian).
- BOA, BA, MD, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Bab-ı Asafî (BA), Mühime defterleri (MD) - d-1, g- 124; 129; 138; 141; 144; 147; 167; 173; 184; 185; 203; 208; 234; 235; 246; 247; 268; 274; 305; 307; 311; 322; 325; 326; 337; 360; 367; 370; 395; 411; 478; 498; 567; 576; 582; 602; 603; 609; 616; 617; 621; 638; 639; 641; 730; 733; 774; 782; 796; 837; 847; 950; 1020; 1044; 1103; 1107.

**Martyrdom in the Mamluk Egypt in the Early Bahri Period
(1252-1299)**

Aliaksandr Filipau

PhD (Political Studies)

Director, Belarusian State University of Culture and Arts

Institute of Advanced Training and Further Education

Belarus, 220007, Minsk, Rabkorovskaya-17

+375297654138. Alexfilippov1983@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9619-3075>

Abstract

Martyrdom for the faith (“istishhādiyya(t)”) is one of the most important concepts in Islam, which got a detailed theological discussion in the Middle Ages and continues to be of high significance in the present period. However, its meaning was a subject to changes depending on a historical period and geographical area.

The paper argues that the institution of martyrdom was simplified as much as possible in the early Bahri period (the second half of the 13th century). Moreover, it has become an element in the process of glorification and legitimization of the reign of the sultan al-Mansur Qalawun [1279-1290] in many aspects regardless the actual contribution of a proclaimed ‘shahid’. Thus, this gap between the considerations of the ruling elite and views of the Islamic circles on martyrdom was deepened. For example, For the attribution of a Mamluk amir, it was preferable that he demonstrate his loyalty to the sultan and even more preferable that he be from among the amirs of the sultan al-Mansur Qalawun.

Keywords: Mamluks; Bahri period; martyrdom; shahid; Egypt.

Introduction

The Mamluk period is a key period in the history of Islamic Egypt. It is peculiar due to the Turks domination in political sphere. Historiography defines its chronological frames since 1248/1250 to 1517 AD. The first date is linked to the Mamluk penetration into the highest echelons of power (joint reign with the last Egyptian Ayyubid), the second one is related to the Ottoman conquest of Egypt when the independent Mamluk state stopped to exist. Institutionally the Mamluk period continued till the 19th century having been the longest period in the history of Islamic Egypt.

In this period many Islamic institutions were transformed, while many of such transformation were a ground for conflicts between the ruling political and military elite from one side and religious circles from the other side, as, for example, in the case of Ibn Taymiyya (Filippov, 2021).

Martyrdom for the faith ('*istishhādiyya(t)*') occupies a special place in Islamic studies. This is probably largely due to the importance that this institution has acquired in the media space in the modern world. It is all the more interesting to look at its status in different historical periods and in different regions of the Islamic world.

Methodology

This paper examines the institution of '*istishhādiyya(t)*' in Mamluk Egypt as it is reflected in the pages of the historical work of one of the representatives of the Mamluk elite, Baybars al-Mansuri al-Nasiri (died in 1325), '*Zubda(t) al-Fikra(t) fī Ta'rich al-Hijra(t) / The Cream of Thought in the History of the Hijra*'.

Methodologically, the work is based on the selection of all references to shahids or '*istishhādiyya(t)*' in this chronicle from 650 A.H. (1252 AD) to 699 A.H. (end of 1299 AD), that is, from one of the

accepted dates of the beginning of the Mamluk state to the second battle of Homs, at which the Mamluk army suffered a crushing defeat from the troops of the Ilkhanate.

In Islamic tradition, it is believed that “shahids” in the meaning of “martyrs / martyrs for the faith” are mentioned directly already in the Qur'an (e.g., 4:69 “And he who obeys Allah and the Messenger - they shall be with those whom Allah has favoured -the Prophets, those steadfast in truthfulness, the martyrs, and the righteous." How excellent will they be for companions!").

Subsequent religious literature is full of detailed descriptions of the benefits that await martyrs in Paradise. In addition, the authors of such works discussed in detail various aspects of who should be classified as martyrs, how to treat their bodies, etc. (Kohlberg, 1998, pp. 204-205). In particular, which is important for the present work, many authors distinguished “martyrs who fell in battle” and “warrior-martyrs who died not in battle” (Kohlberg, 1998, pp. 204-205). Later, in the martyrological literature, the classifications became more complicated; it is obvious that this topic was of great interest to Muslim scholars.

Results

In this context, Baybars al-Mansuri's information regarding martyrs looks much less intricate and far removed from the detailed studies conducted by experts in this field.

In total, during this period, ‘Zubda(t) al-Fikra(t)...’. mentions 26 individuals named as ‘shahids’ or characterized as “martyred for the faith.” Their list is presented in the following table:

AH	Name	Social function	Circumstances of death or mentioning
655	al-Musta‘şim bi-‘llāh	Caliph in Baghdad	Killed under the order of Hulagu. Appeared in Paradise, lives in eternity.
656	Abu al-Hasan ben al-Niyyar al-Baghdadi	Shaykh of the shaykhs	Describes as ‘Shaykh of the shaykhs’ by

			Sadr al-Din, died in Baghdad during the attack of Tatars.
656	Abu al-Muhasin Yusuf ben Abu al-Farj ben al-Juzi	Shaykh, ambassador istadiriyya al-dar in Baghdad	Circumstances are not mentioned directly
656	A son of the above mentioned	Not described	Became a martyr with his father
656	Abu al-Munaqib Mahmud ben Ahmad	A famous faqih and alim, the Shafiite leader in Baghdad	Died in Baghdad during the attack of Tatars
658	Abu al-Fadl ben Abu al-Mukarim al-Taratusi	Shaykh	Died in Halab during the attack of Tatars
658	An unidentified number of people	Many righteous, pious, scribes and scholars	Died in Halab during the attack of Tatars
659	Al-Mustansir bi-'llāh	Caliph	Died with glory during his unsuccessful campaign against Tatars in Iraq Imam al-Mustansir bi-'llāh died as a 'shahid' at the hands of the infidels, killed by the swords of the Tatars (mentioned again in 661 AH).
662	An unidentified person		The madrasah of Baybars in Cairo is built near his tomb
669	Rukn al-Din Manqurs al-Dawadari	Amir in Baybars's troops	He was praying in his tent when a stone flew in and Rukn al-Din died (during the successful siege of Akkar)
676	Al-Zahir Baybars	Sultan, malik	Mentioned as a 'shahid' in one of the mourning poems
688	Izz al-Din Maghana	Amir in Qalawun's troops	During the successful capture of Tripoli
688	Rukn al-Din Menqubars al-Fariqani	Amir in Qalawun's troops	During the successful capture of Tripoli
688	Badr al-Din Shaka al-	Amir in Qalawun's	During the successful

	Ala'i	troops	capture of Tripoli
688	Shihab al-Din Ahmad ben al-Asl	Amir in Qalawun's troops	During the successful capture of Tripoli
689	Al-Mansur Qalawun	Sultan, malik	Because of disease, at start of military campaign
690	Ala al-Din Qashtaghadi al-Shamsi	Mamluk amir	Died during the successful capture of Akko
690	Badr al-Din al-Bilik al-Masudi	Mamluk amir	Died during the successful capture of Akko
690	Sharaf al-Din Kayran al-Saqqazi	Mamluk amir	Died during the successful capture of Akko
699	Sayf al-Din Qard	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Nasir al-Din Muhammad	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Badr al-Din Bilik al-Mansuri	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Sayf al-Din Balaban al-Taqawi	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Rukn al-Din Baybars al-Alami	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Sarim al-Din Azbek al-Taghrili	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Sayf al-Din Nukiya al-Salahdar al-Tatari	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs
699	Jamal al-Din Aqqush al-Kurdi	Mamluk amir	Died during the second battle art Homs. And among those who fell as 'shahid' amirs were those who fell in battle and those who were wounded and then died.

Discussion

The following observations can be made from the table:

Certainly the list of 'shahid's, particularly taken into consideration that 'Zubda(t) al-Fikra(t)...', albeit with peculiarities, tries to describe the global history, is far from exhaustive. The 'shahids' mentioned by Baybars al-Mansuri are predominantly Mamluk amirs with whom the author was at least acquainted in absentia, two caliphs, one sultan, and a group of religious figures who died during the Mongol invasion of Baghdad and Halab (Aleppo). Obviously, he had little interest in martyrdom outside the social group close to Baybars al-Mansuri, and the inclusion of persons from outside the circle was apparently based on hearsay (e.g., from the refugees who streamed into Egypt after Hulagu's campaign).

In cases where the information was less detailed, such as when describing the struggle between Muslims and Christians on the Iberian Peninsula or when characterizing the events in Asia Minor, no 'shahids' appear in Baybars al-Mansuri's work, and he himself refrains from assessments. The reasons for this restraint, perhaps, can only be speculated about.

The author of 'Zubda(t) al-Fikra(t)...' does not make any distinction in terms of social status among 'shahids', although the emphasis on Mamluk amirs is obvious; ordinary soldiers, who also apparently died in campaigns against infidels, for example, during the unsuccessful Iraqi campaign of the Caliph al-Mustansir bi-'llāh in 1261, are not mentioned even in any unnamed group of people.

One can only become a 'shahid' in the course of a war against the infidels (in the context of the realities of 'Zubda(t) al-Fikra(t)...' - the Mongols or the Crusaders); death in the course of conflicts between Muslims, even if it concerns a person who had previously made a great contribution to the cause of fighting the infidels, does not make him a 'shahid'. Thus, for example, the malik al-Mudza'ffar Qutuz, who defeated the Mongols in the battle at Ain Jalut (1261 AD) and effectively stopped their advance in the Middle East, was killed on his return to Egypt by conspiratorial amirs and thus, despite all his merits, did not become a 'shahid'. Amir Sayf al-Din Balaghan al-Ashrafi, who

died in 655 A.H. in the struggle between the malik in al-Karak and the malik al-Mudzaffar Qutuz, though belonging to the al-Bahri faction that gave the name to the first (and the only one known to the author of this chronicle) period in the history of the Mamluk state, was not honored by Baybars al-Mansuri to be called a 'shahid'.

On the contrary, amir Rukn al-Din Manqurs al-Dawadari, who died during the successful siege of Akkar, did not die in battle but while praying in his tent. But if in the case of this amir at least there is a causal link between his death and the war with the infidels, in the case of the sultan al-Mansur Qalawun there is outwardly no such a link. The ruler died at the beginning of another campaign against the Crusaders, but from illness, and in 'Zubda(t) al-Fikra(t)...' no open and explicit attempt is made to connect, for example, this illness with the hardships of the journey. Nevertheless, the martyrdom of al-Mansur Qalawun is beyond any doubt and is repeatedly emphasized in the chronicle.

However, even death in a combat encounter with infidels did not guarantee that the author of 'Zubda(t) al-Fikra(t)...' would call the deceased a 'shahid'.

For example, amir Alam al-Din Jaqam al-Ashrafi died in 659 A.H. during a skirmish with the Tatars, but was not characterized by Baybars al-Mansuri as a 'shahid'. This is probably due to the fact that he was in the army of the rebellious amir Shams al-Din Aqqush al-Barli al-Azizi, who had previously opposed the new malik, al-Zahir Baybars.

The situation with the amir Fakhr al-Din al-Tunba al-Faisi, who was killed in 668 A.H. during a raid organized by the sultan al-Zahir Baybars against the crusaders of Akka ("Also in this year, the Sultan raided the Yaqub Meadow and the lands around Akka. He captured a group from the retinue of the Franks, killed naib Francis at Akka, and of the Muslims only the amir Fakhr al-Din al-Tunba al-Faizi was killed. The Sultan returned to Safed, and ahead of him the heads of the slain were carried strung on spears"). Amir Husam al-Din, 'killed by

the Franks', is not called a 'shahid' as well, even despite his high rank of ustaz al-dar ('Also in this year (in 670 - A.F.) the fedayeen went with gifts to Edward, the malik of the Franks. One of them rushed upon him and killed him, and the fedain himself was killed at the same time. This was in response to what he made of the attack on Qaqun, killing in particular Husam al-Din, the ustaz al-Dar, repaying evil with similar evil').

The most notable, apparently, is the case of the sultan al-Zahir Baybars. In the period under consideration, this ruler conducted the largest number of military campaigns against infidels, both Mongols and crusaders. In fact, his reign was the peak of foreign policy activity of the early Mamluk state. The sultan died of illness (a common version is that of poisoning) in Damascus, when, as Baybars al-Mansuri notes, he was 'sure that the whole world was in his hands'. Nevertheless, the death took place against the backdrop of the sultan's numerous military campaigns and while he was preparing to repel the proposed campaign of the Ilkhan Abaqa. For his inner circle, the status of al-Zahir Baybars as a 'shahid' was apparently beyond doubt, as one of the poems composed on the occasion of the sultan's death attests. However, the author of 'Zubda(t) al-Fikra(t)...', being a mamluk of al-Mansur Qalawun and later of his son, al-Nasir Muhammad, seems to have been much more reserved about al-Zahir Baybars' 'shahid' status, although he was not stingy in his praise and glorification of him.

But the group of amirs who died in the second battle of Homs is universally called 'shahids', although technically they fought against an army led by a Muslim commander - in 1295 Ilkhan Ghazan Khan [1295-1304] accepted Islam, after which many Mongol commanders followed his example (Amitai-Preiss, 2015; The Cambridge History ..., 2023, p. 208). As we can see, Baybars al-Mansuri was not embarrassed at all.

Conclusion

Thus, we can make the following conclusions:

The institution of martyrdom was simplified as much as possible in the chronicle of Baybars al-Mansuri, despite the existence of a long martyrological tradition in Islam.

The author of the 'Zubda(t) al-Fikra(t)...' did not strictly distinguish between any types of martyrs, but he limited the circle of 'shahids' themselves to people associated with the caliph (and the caliphs themselves) and the Mamluk amirs.

For the attribution of a Mamluk amir, it was preferable that he demonstrate his loyalty to the sultan and even more preferable that he be from among the amirs of the sultan al-Mansur Qalawun.

A prerequisite was death as a result of participation in a war against an external enemy, and, as the case of Ilhan Ghazan Khan shows, it did not necessarily have to be a fight against the infidels.

Death as a result of internal conflicts in the Mamluk state or natural death did not confer martyrdom, regardless of the previous merits of the deceased.

In fact, the institution of martyrs was considered by Baybars al-Mansuri as one of the auxiliary elements of the ideological assertion of the superiority of the state of al-Mansur Qalawun and his descendants, among others, in relation to Islamic states. In this context, the previous and foreign 'shahids' were not singled out (although their status was certainly not directly denied), and the new Qalawunid 'shahids' were celebrated in every possible way.

References:

Amitai-Preiss, R. (2015) Gazan Khan, Mahmud. The Encyclopaedia Iranica Foundation. Electronic resource: <https://www.Iranicaonline.org/articles/gazan-khan-mahmud>

Baybars al-Mansūrī (1998). Zubda(t) al-Fikra(e) fī Ta'rīkh al-Hijra(t). Publisher: "Das Arabische Buch". Berlin

- Filippov, A. A. (2021). The formation of the Mamluk state in Egypt in the second half of the 13th century. Publisher: Minsk, "IVTS Minfina".
- Hatina M. (2014). Martyrdom in Modern Islam. Piety, Power, and Politics. Publisher: Cambridge University Press.
- Kohlberg, E (1998). Shahīd // Encyclopaedia of Islam, Volume IX (San-Sze). Publisher: Brill, p. 202-207.
- The Cambridge History of the Mongol Empire (2023), Vol. 1. Publisher: Cambridge University Press, p. 208.

**მოწამეობა მამლუქთა ეგვიპტეში ბაჰრის ადრეულ პერიოდში
(1252-1299)**

ალექსანდრ ფილიპოვ

PhD (პოლიტიკური მეცნიერებები)

დირექტორი, ბელარუსიის კულტურისა და ხელოვნების

სახელმწიფო უნივერსიტეტი კვალიფიკაციის

ამაღლები და შემდგომი განათლების ინსტიტუტი

ბელარუსია, 220007, მინსკი, რაბკოროვსკაიას ქ. #17

+375297654138. Alexfilippov1983@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9619-3075>

აბსტრაქტი

რწმენისთვის წამება („ისტიმჰადია(თ)“) ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ცნებაა ისლამში, რომელმაც დეტალური საღვთისმეტყველო განხილვის საგანი გახდა შუა საუკუნეებში და კვლავაც უმნიშვნელოვანესია დღევანდელ პერიოდშიც. თუმცა, მისი მნიშვნელობა ექვემდებარებოდა ცვლილებებს ისტორიული პერიოდისა და გეოგრაფიული არეალის მიხედვით.

წინამდებარე ნაშრომი ამტკიცებს, რომ მოწამეობის ინსტიტუტი მაქსიმალურად გამარტივდა ადრეულ ბაჰრის პერიოდში (XIII საუკუნის მეორე ნახევარი). უფრო მეტიც, იგი გახდა სულთან ალ-მანსურ ქალაქუნის [1279-1290] მეფობის განდიდებისა და ლეგიტიმაციის განუყოფელი ნაწილი მრავალი ასპექტით, მიუხედავად გამოცხადებული „შაჰიდისა“. ამრიგად, ეს უფსკრული მმართველი ელიტის მოსაზრებებსა და მოწამეობის შესახებ ისლამური წრეების შეხედულებებს შორის გაღრმავდა. მაგალი-

თად, მამლუქის ამირის ატრიბუტიკისთვის სასურველი იყო, რომ მან გამოავლინოს თავისი ერთგულება სულთანის მიმართ და კიდევ უფრო სასურველია იყოს სულთან ალ-მანსურ ქალავუნის ამირებიდან.

საკვანძო სიტყვები: მამლუქები; ბაჰრის პერიოდი; მოწამეობა; შაჰიდი; ეგვიპტე.

**უცხო ქვეყნების დაზვერვის როლი თურქეთის პოლიტიკურ და
სამხედრო უსაფრთხოებაზე**

დავით კუხალაშვილი

ისტორიის დოქტორი,

პროფესიული უსაფრთხოების დოქტორი,

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი.

საქართველო, ქ.თბილისი, ჩარგლის ქუჩა 73, 0179,

+995577771055. davit_kukhalashvili@ciu.edu.ge

ORCID 0009-0006-8249-296X

დაჩი დანელია

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის,

სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა

ფაკულტეტის მაგისტრი.

საქართველო, ქ.თბილისი, ჩარგლის ქუჩა 73, 0179,

+995555167039. Dachi.Danelia@ciu.edu.ge

ORCID 0009-0008-6940-7622

აბსტრაქტი

თურქეთი რეგიონში დომინირებისათვის მებრძოლი სახელმწიფოა, რომლის წინააღმდეგ ხორციელდება სადაზვერვო აქტივობები. უახლესი ისტორიის ანალიზი აჩვენებს, რომ თურქეთი, როგორც სამიზნე სახელმწიფო უცხო ქვეყნების პოლიტიკური და სამხედრო ხასიათის სადაზვერვო შედგენადობის საფრთხის ქვეშ იმყოფება. არსებობს პრაქტიკა იმისა, რომ თურქეთში შექმნილი პოლიტიკური პარტია გარდაიქმნა ტერორისტულ ორგანიზაც-

იად და ძირს უთხრის ქვეყნის პოლიტიკურ და სამხედრო სტაბილურობას. პოლიტიკური და სამხედრო დაზვერვის კუთხით ფიქსირდება ქვეყნის შიგნით და გარეთ მოქმედი სასულიერო სასწავლებლები, რომლებიც უხოური ცენტრებიდან ფინანსდებიან. თურქეთში განვითარებული პროცესების ანალიზი, სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო კუთხით საფრთხეების იდენტიფიცირება და სათანადო კლასიფიკატორის შედგენა სახელმწიფოს პოლიტიკური და სამხედრო უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში, მნიშვნელოვანი სახელმძღვანელო მასალა იქნება. იგი გამოადგება დარგის მკვლევრებსაც.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი; ტერორიზმი; დაზვერვა; კონტრდაზვერვა.

შესავალი

კვლევის მიზანი: გამოვიკვლიოთ უცხო ქვეყნების სადაზვერვო ქმედებების როლი თურქეთის პოლიტიკურ და სამხედრო უსაფრთხოებაზე

კვლევის ობიექტი: სადაზვერვო საქმიანობა

კვლევის საგანი: უცხო ქვეყნების სადაზვერვო ქმედებები თურქეთში და საერთაშორისო არენაზე ამავე ქვეყნის წინააღმდეგ **ჰიპოტეზა**

უცხო ქვეყნის სადაზვერვო შეღწევადობით შესაძლებელია სამიზნე ქვეყანაში ხელი შეეწყოს სამხედრო გადატრიალების ორგანიზების პროცესს. ამ პროცესის წარმატებისთ დასრულებისათვის შესაძლებელია სამიზნე ქვეყნის შიგნით და გარეთ, უცხო სახელმწიფოდან დაფინანსებით სასულიერო სკოლების გამოყენება, მათ შორის სადაზვერვო პროპაგანდის გავრცელების თვალსაზრისით. სახელმწიფოს პოლიტიკური დესტაბილიზაციისათვის მნიშვნელოვანია, ეთნიკური კუთხით შექმნილ პოლიტიკურ პარტიაზე სადაზვერვო შეღწევადობა, მის ტერორისტულ ორგანიზაციად გარდაქმნა, მორალური და ფინანსური მხარდაჭერა.

საკვლევი კითხვები:

რა ზეგავლენა აქვს დაზვერვას სამიზნე ქვეყნი პოლიტიკურ დესტაბილიზაციაზე?

რა კავშირში არის მზვერავი ქვეყნის სამხედრო დაზვერვა თურქეთის სამხედრო გადატრიალებასთან?

რა როლი შეასრულა სასულიერო სკოლებმა თურქეთის პოლიტიკურ დესტაბილიზაციაში?

რა როლი შეასრულა „ქურთისტანის მუშათა პარტია“ თურქეთის პოლიტიკურ დესტაბილიზაციაზე?

მეთოდები

კვლევაში გამოყენებულია კონტენტანალიზის მეთოდი.

შედეგები

ჰიპოთეზა დადასტურდა. გამოიკვეთა, რომ უცხო ქვეყნის სადაზვერვო შეღწევადობის ნიშნების მქონე ქმედებებით შეასაძლებელი გახდა სამიზნე ქვეყანაში სამხედრო გადატრიალების ორგანიზების პროცესზე ხელშეწყობა. თურქეთის პოლიტიკურ უსაფრთხოებაზე დამაზიანებლად იმოქმედა უცხო ქვეყნიდან მართულმა სასულიერო სასწავლებლების აქტივობებმა, რომლებიც სადაზვერვო ქმედებების ნიშნებს შეიცავდნენ. თურქეთის პოლიტიკურ უსაფრთხოებაზე დამაზიანებლად იმოქმედა უცხო ქვეყნიდან მართულმა სასულიერო სკოლების და ტერორისტული ორგანიზაციის მიერ განხორციელებულმა პროპაგანდისტულმა ქმედებებმა, რომლებიც თურქეთისადმი მტრულად განწყობილი ქვეყნების სადაზვერვო ინტერესების თანხვედრილი იყო. თურქეთის პოლიტიკური დესტაბილიზაციის მაინსპირირებელ ქმედებებს ახორციელებდა ეთნიკური ნიშნით შექმნილი „ქურთისტანის მუშათა პარტია“, რომლის ქმედებები შეიცავდა თურქეთისადმი მტრულად განწყობილი ქვეყნების თანხვედრილ სტრატეგიულ ინტერესს.

მსჯელობა

თურქეთის რესპუბლიკა უნიკალური გეოგრაფიული მდებარეობისა და პოლიტიკური ტრადიციების გათვალისწინებით მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო სახელმწიფოს წარმ-

ოადგენს. ორ კონტინენტზე მდებარე ქვეყანა საკუთარ თავში აერთიანებს აზიურ ღირებულებებსა და ევროპულ პრინციპებს, რაც თურქეთს, როგორც ორივე კონტინენტის ერთ-ერთ წამყვან და მნიშვნელოვან სახელმწიფოს, საერთაშორისო ურთიერთობათა სისტემის გამორჩეულ წევრად აქცევს. მე-20 საუკუნის ბოლო ათწლეული მსოფლიო მნიშვნელობის მქონე პოლიტიკური მოვლენებით ხასიათდება, რამაც სამუდამოდ შეცვალა საერთაშორისო ურთიერთობა სისტემის ის სახე, რომელიც მანამდე არსებობდა. ცხადია, თურქეთის რესპუბლიკაც, რომელიც ჯერ კიდევ 1923 წელს შეიქმნა (The Birth of the Republic of Turkey, 2016). ოსმალეთის იმპერიის დაშლის შემდგომ, რაც პირველ მსოფლიო ომში მისი დამარცხების პირდაპირი შედეგი იყო, არ ჩამორჩა ცვალებად გეოპოლიტიკურ პროცესებს. მნიშვნელოვანი რეფორმებისა და ცვლილებების შედეგად თურქეთმა მოახერხა, დაეკავებინა მნიშვნელოვანი ადგილი „საერთაშორისო თანამეგობრობაში“ და გამხდარიყო ერთ-ერთი მოწინავე სახელმწიფო კავკასიის რეგიონსა და ევრაზიის კონტინენტზე. თურქეთი ჯერ კიდევ 1952 წელს საბერძნეთთან ერთად, ნატოს გაფართოების პირველი ტალღის შედეგად ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციის წევრი-სახელმწიფოების რიგს შეუერთდა. (North Atlantic Treaty Organization, Verification date: 18.02.2025) დღესდღეობით ის ერთადერთი სახელმწიფოა ორგანიზაციაში, რომელსაც ტერიტორია აზიის კონტინენტზეც გააჩნია. ამავდროულად თურქეთი ალიანსში შემავალი სახელმწიფოებიდან არმიის სიდიდის მაჩვენებლით მეორე ადგილს იკავებს. რესპუბლიკის ერთ-ერთ უმთავრეს პოლიტიკურ ინტერესს ევროსივრცეში ინტეგრაციაც წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ თურქეთის რესპუბლიკა ამ ორგანიზაციის წევრი არაა, ის რჩება, როგორც ევროკავშირის ერთ-ერთი უმთავრესი პარტნიორი როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიკურ საკითხებში.

თურქეთში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების ანალიზისას ხშირად წავაწყდებით სახელმწიფოებრივი წყობის ძალადობრივი, სამხედრო გზით დამხობისა და ახალი მმართველ-

ობითი სისტემის ჩამოყალიბების მცდელობებს. (AlJazeera, Verification date: 25.02.2025) უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთში განხორციელდა 4 წარმატებული სამხედრო გადატრიალებები (1960, 1971, 1980, 1997 წწ.) და ამავე მიმართულებით ერთი წარუმატებელი მცდელობა (2016). თურქეთის რესპუბლიკის საშინაო პოლიტიკური ვითარებისა და საგარეო პოლიტიკური კურსის ფორმირების პროცესში 2016 წლის სახელმწიფო გადატრიალების წარუმატებელი მცდელობა წყალგამყოფ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს. აჯანყება, რომელიც სულ რაღაც ერთი ღამე გაგრძელდა და ასობით ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა, თურქეთის პოლიტიკურ სივრცეში არსებული უთანხმოებისა და საფრთხეების შედეგად გამოწვეული პოლიტიკური დისბალანსის ცხადი გმოვლინება გახდა. სამხედრო აჯანყების ორგანიზატორად თურქული არმიის ის ნაწილი იყო მოაზრებული, რომელიც გამოეყო მთავარ შენაერთებს და დაარსა საბჭო სახელად „მშვიდობა სახლში“, რაც თურქეთის რესპუბლიკის დამაარსებლის, მუსტაფა ქემალ ათათურქის ცნობილი ფრაზის პირდაპირი მეტაფორაა. მათ მთავარ სამიზნეს თურქეთის სახელმწიფოს მმართველი ძირითადი ორგანოები და ინსტიტუტები, თავად პრეზიდენტი და რეჯეფ თაიფ ერდოღანი წარმოადგენდნენ. საინტეროა ის ფუნდამენტური მიზეზები, რომლებიც საბჭომ გადატრიალების საბაბად დაასახელა: სეკულარიზმის ეროზია; დემოკრატიული მმართველობის აღმოფხვრა; ადამიანის უფლებების უგულვებელყოფა და თურქეთის ლეგიტიმურობისა და მნიშვნელობის დაკარგვა საერთაშორისო ასპარეზზე. (AMB. W. ROBERT PEARSON, July 16, 2016). საბჭოს წევრი გენერლებისა და სამხედრო პერსონალის მოსაზრებით, ერდოღანი თურქეთში ავტორიტარული რეჟიმის დამყარებასა და პიროვნების კულტის შექმნას გეგმავდა, რაც ეწინააღმდეგებოდა თურქეთისთვის მნიშვნელოვან დემოკრატიულ პრინციპებსა და ღირებულებებს. სწორედ ამ მოტივით, საბჭოს დაქვემდებარების ქვეშ მყოფმა შენაერთებმა სცადეს მნიშვნელოვანი შენობების ხელში ჩაგდება, ქვეყნის უდიდეს ქალაქ სტამბოლში, თურქეთის დედაქალაქ ანკარაში, მარმარისში და სხვ.

საყურადღებოა ისიც, რომ ერდოლანი გადატრიალების პროცესში მარმარისში დღესასწაულის აღსანიშნად იმყოფებოდა, რაც ცხადყოფს იმას, რომ აჯანყების ორგანიზატორებმა სპეციალურად შეარჩიეს დრო, როდესაც ქვეყნის პრეზიდენტი არ იქნებოდა ქვეყნის მნიშვნელოვან ქალაქებში, როგორიცაა ანკარა ან სტამბოლი და ისინი უფრო მარტივად და სწრაფად შეძლებდნენ არსებული ხელისუფლების ძალადობრივი გზით გადატრიალებას. 2016 წლის სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობის უნიკალურობას ხაზს უსვამს თანამედროვე ტექნოლოგიისა და სოციალური ქსელის აქტიური გამოყენებაც. პროცესის მსვლელობისას ერდოლანი სწორედ სოციალური მედიის დახმარებით ეკონტაქტებოდა მის მხარდამჭერებს, მოუწოდებდა მათ, გასულიყვნენ ქუჩებში და შეწინააღმდეგებოდნენ ქვეყნის მოღალატეებს. პრეზიდენტის განცხადებით მოტივირებულმა თურქებმა ანკარასა და სტამბულში მნიშვნელოვანი ადგილები დაიკავეს და აჯანყებაში მონაწილე სამხედრო შენაერთებს საკუთარი მიზნის განხორციელებაში უშლიდნენ ხელს. შემდგომში მათ სხვადასხვა საინფორმაციო წყაროს შეფასებით „დემოკრატიის მცველები” ეწოდათ. (Klaus Jurgens, 2021).

2016 წლის აჯანყების მცდელობისა და მისი შემდგომი პროცესების ანალიზისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მუჰამედ ფეტჰულა გიულენს. იგი ცნობილი თურქი ბიზნესმენი და მეცნიერია, რომელიც ისლამისტური მოსაზრებებითა და ნეო-ოტომანისტური შეხედულებებით გამოირჩეოდა. რელიგიური მოღვაწე 1999 წლიდან ამერიკის შეერთებულ შტატებში, პენსილვანიაში ცხოვრობს და მას 2017 წელს თურქეთის ხელისუფლებამ მოქალაქეობის უფლება ჩამოართვა. (TM, 2017).

მუჰამედ ფეტჰულა დამაარსებელი და ლიდერია ორგანიზაციისა, რომელიც „გიულენის მოძრაობის“ სახელითაა ცნობილი. ორგანიზაცია, რომელიც სუნიტური ისლამის იდეოლოგიაზე დაფუძნებული, თურქეთის ხელისუფლების მიერ ტერორისტულ ორგანიზაციადაა შეფასებული. ერდოლანის მთავრობის მიერ გაკეთებული განცხადებების თანახმად, მათ აქვთ ზუსტი

ინფორმაცია და მტკიცებულებები, რაც „გიულენის მოძრაობის“ კავშირს 2016 წლის სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობასთან, გეგმის უკან კი სწორედ გიულენის დგომას ადასტურებს, რომელიც ამერიკის შეერთებული შტატებიდან ახდენდა მოვლენათა ორგანიზებას. (Press, 2017). ამ ბრალდებას კი თავად გიულენი უარყოფს. ფეთქულა გიულენთან დაკავშირებულმა საკითხებმა მნიშვნელოვანი ცვლილებები გამოიწვია თურქეთის როგორც საშინაო, ასევე საგარეო პოლიტიკურ კურსში. განსაკუთრებით დაიძაბა ურთიერთობა თურქეთის რესპუბლიკასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის. თურქეთის ხელისუფლების განცხადებით, აშშ გიულენის თავშესაფარს წარმოადგენდა და ის განუწყვეტლივ ითხოვდა მის ექსტრადიციას ამერიკიდან, რაზეც აშშ-სგან უარყოფით პასუხს იღებდა. (Amy La Porte, Ivan Watson and Gul Tuysuz, 2016).

გიულენთან სავარაუდო კავშირების ბრალდებით მასობრივი დაპატიმრებებისას 77 ათასზე მეტი ადამიანი დააკავეს, ხოლო 160 ათასზე მეტი გაათავისუფლეს სახელმწიფო სექტორში დაკავებული თანამდებობებიდან. განსაკუთრებული ზეწოლა იქნა მიტანილი სამხედრო პირებზე, მოსამართლეებსა და საგანმანათლებლო სფეროში ჩართულ ადამიანებზე. დაკავებული იქნა სულ მცირე 10 ათასი ჯარისკაცი, დაახლოებით 2750 მოსამართლე და სწავლების ლიცენზია გაუუქმდა კერძო და საჯარო საგანმანათლებლო ცენტრებში მომუშავე 35 ათასზე მეტ ადამიანს, მას შემდეგ, რაც თურქეთის ხელისუფლებამ ისინი გიულენის ერთგულ მუშაკებად გამოაცხადა. (Sanchez, 2016).

საინტერესოა ისიც, რომ ზოგიერთი სახელმწიფოს ოფიციალური განცხადების თანახმად, ისინი ეწინააღმდეგებიან ერდოღანის მიერ მიღებულ კონტრზომებს. მაგალითად, 2017 წლის მარტში გერმანიის სადაზვერვო სამსახურის უფროსმა განაცხადა, რომ გერმანია „არ იყო დარწმუნებული ერდოღანის მიერ სახელმწიფო გადატრიალებაში გიულენის დადანაშაულების ლეგიტიმურობაში“. (Barigazzi, 2017) იმავე თვეში ბრიტანეთის პარლამენტის საგარეო ურთიერთობათა შერჩეული კომიტეტის წარმო-

მადგენელმა განაცხადა, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი გიულენისტი მონაწილეობდა სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობაში, არ იქნა აღმოჩენილი მყარი მტკიცებულება იმისა, რომ ფეთქულა გიულენი იყო მთავარი ორგანიზატორი წარუმატებელი გადატრიალებისა და არ არსებობდა მტკიცე საბაზი, რომელიც გაერთიანებული სამეფოს მიერ გიულენის მოძრაობის „ტერორისტულ ორგანიზაციად“ შერაცხვას გაამართლებდა. (PARLAMENT.UK, 2017).

განხილულ მოვლენებთან და ფაქტებთან მიმართებაში საყურადღებოა ღია წყაროებში არსებული ინფორმაცია. თურქეთის სადაზვერვო სამსახურის მიერ მოპოვებული მონაცემების თანახმად სახელმწიფო გადატრიალებაში მონაწილეობდა ორგანიზაცია „ფეტო“, რომელიც „მოქმედებს 170 ქვეყანაში, მისი მთავარი შტაბი მდებარეობს აშშ-ში და იგი მუშაობს უცხო ქვეყნების სადაზვერვო სამსახურების ეგიდით“. საყურადღებოა ევროკავშირის სადაზვერვო ცენტრის მიერ (EUINTCEN) 2016 წლის აგვისტოში გაკეთებული დასკვნა, რომელიც გამოქვეყნდა გაზეთში The Times, სადაც ნათქვამი იყო: „ნაკლებად დამაჯერებელია, რომ გიულენმა უშუალოდ ითამაშა როლს სახელმწიფო გადატრიალებაში.“ (Euronews, 2017). გერმანიისა და დიდი ბრიტანეთის ოფიციალური განცხადებების ანალიზიც მიანიშნებდა, რომ ეს ქვეყნები გიულენის გადატრიალების მონაწილეობის შესახებ მტკიცებულებითი დოკუმენტების ნაკლებობას განიცდიდნენ. აღნიშნული ინფორმაციები მიანიშნებენ და ამყარებენ მოსაზრებას თურქეთში სახელმწიფო გადატრიალების ორგანიზებაში უცხო ქვეყნების სადაზვერვო სამსახურების მონაწილეობის შესახებ.

თურქეთის სახელმწიფოებრიობისა და პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო სტაბილურობის შენარჩუნებისთვის ერთ-ერთ ყველაზე დიდ გამოწვევას ტერორიზმი წარმოადგენდა და წარმოადგენს. გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე თურქეთი, არაერთხელ გამხდარა შიდა თუ გარე მტრულად განწყობილი ორგანიზაციებისა და დაჯგუფებების მიერ განხორციელებული ტერორისტული აქტების სამიზნე.

საინტერესო და მნიშვნელოვანია ტერორისტული აქტების მახასიათებლებისა და მათ მიერ მიღებული შედეგების განხილვა კონკრეტული ტერორისტული ორგანიზაციის „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ („PKK“) მაგალითზე, რომელიც თურქეთისთვის ფუნდამენტურ საფრთხესა და პრობლემას წარმოადგენს და იგი 1949 წელს დაბადებული, ეროვნებით ქურთი თურქეთის მოქალაქის აბდულა ოჯალანის მიერ არის ჩამოყალიბებული. იგი თურქეთის ტერიტორიაზე ყველაზე აქტიურ სეპარატისტულ-ტერორისტულ ორგანიზაციაა, რომელიც როგორც, შეიარაღებული პოლიტიკური გაერთიანება, პარტიზანულ ომს აწარმოებს თურქეთისა და ახლო აღმოსავლეთის სხვადასხვა სახელმწიფოს, განსაკუთრებით ერაყის ტერიტორიაზე. (IRANIAN KURDISTAN HUMAN RIGHTS WATH, Verified: 18.02.2025) „PKK“-ის საწყის მოტივს ქურთებით მჭიდროდ დასახლებული ტერიტორიების გაერთიანებით ერთიანი ქურთისტანის სახელმწიფოს ჩამოყალიბება წარმოადგენდა, თუმცა მათი სამიზნე ობიექტები გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან შეიცვალა. დღესდღეობით ორგანიზაცია თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქურთების ავტონომიისა და პოლიტიკური და კულტურული უფლებების გაზრდის არგუმენტით მოქმედებს. თურქეთში არსებული დაძაბული პოლიტიკური ვითარების ფონზე, რომლის მთავარ მიზეზსაც მემარცხენე და მემარჯვენე პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის დაპირისპირება წარმოადგენდა (ეს პროცესი 1980 წელს სახელმწიფო გადატრიალებით დასრულდა), ოჯალანმა დრო იხელთა და 1978 წელს ოფიციალურად დაარსა ქურთისტანის მუშათა პარტია. მის მთავარ მოკავშირეს სირიის სახელმწიფო წარმოადგენდა, ერთი წლის შემდეგ ის სწორედ სირიაში გაიქცა და მოღვაწეობის დანარჩენი პერიოდის განმავლობაში მის მიერ დაარსებულ პარტიას სწორედ იქიდან მართავდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ გარდა პოლიტიკური და სამხედრო ფაქტორებისა, პარტიის არსებობის განუყოფელ ნაწილს იდეოლოგიური სწავლება წარმოადგენდა. ქურთისტანის მუშათა პარტიის ძირითადი სახელმძღვანელო იდეოლოგია მარქსიზმ-

ლენინიზმია, რომელიც ქურთისტანის ისტორიისა და მემკვიდრეობის მაგალითსაა მორგებული. ქურთისტანის მუშათა პარტიის იდეოლოგიური ფილოსოფია მრავალ მოსაზრებასა და მიმდინარეობას ეფუძნება, რომელთაგანაც ყველაზე მნიშვნელოვანია: ქურთისტანული ნაციონალიზმი, დემოკრატიული კონფედერალიზმი, ანტიკაპიტალიზმი, პროგრესივიზმი და სხვ. განსაკუთრებით საინტერესოა ჯინეოლოგია, იდეოლოგია, რომელიც თავად პარტიის დამაარსებლის, აბდულა ოჯალანის მიერაა შექმნილი. ჯინეოლოგია ფემინისტური მიმდინარეობაა, რომელიც ახლო აღმოსავლეთში ქალების მიერ არსებულ დისკრიმინაციულ მოსაზრებებსა და წესებს ეწინააღმდეგება. ოჯალანის განცხადებით, „სახელმწიფო ვერ იქნება თავისუფალი, თუ უპირველესად მისი ქალები არ იქნებიან თავისუფალნი“. (Benedetta Argentieri, 2015) მნიშვნელოვანია აღინიშნოს სირიის ხელისუფლების მხრიდან ქურთისტანის მუშათა პარტიის სამხედრო მხარდაჭერა, რომლის მეშვეობითაც ოჯალანმა შეძლო, ლიბანის ტერიტორიაზე დაეარსებინა ორი საწვრთნელი ბაზა, რომლებშიც ქურთი სეპარატისტები სამხედროსთან ერთად პოლიტიკური და იდეოლოგიური სწავლებას მიღებას შეძლებდნენ. მოღვაწეობის განმავლობაში ოჯალანს არაერთ სახელმწიფოში მოუწია მოკლედროით ცხოვრება. სირიიდან გაქცევის შემდეგ ის თავიდან რუსეთში იმალებოდა, მალე მას ბერძენმა დიპლომატებმა შესთავაზეს პოლიტიკური თავშესაფარი, თუმცა ოჯალანმა არჩევანი იტალიაზე შეაჩერა. საცხოვრებლის კიდევ მრავალჯერ შეცვლის შემდგომ ის საბოლოოდ კენიის დედაქალაქ ნაირობში 1999 წლის 15 თებერვალს იქნა დაპატიმრებული. (Ferhat Ünlü, Verified: 18.02.2025). სპეცოპერაცია თურქეთის ეროვნული სადაზვერვო ორგანიზაციის მიერ იქნა ჩატარებული ამერიკის სადაზვერვო სამსახურის, CIA-ს დახმარებით. თურქული წყაროს თანახმად, ამერიკელებმა ოჯალანი თურქეთში სასამართლოზე წარდგენის მიზნით გადაიყვანეს და თურქეთის ხელისუფლებას გადასცეს. (Hatice Kamer, 2024) ოჯალანის დაკავებას ევროპის, თურქეთის, ერაყისა და ირანის არაერთ ქალაქში ქურთების მიერ ორგანიზ-

ებული პროტესტი მოჰყვა. სხვადასხვა ჰუმანიტარული ორგანიზაციის მიერ ოჯალანის სასამართლო პროცესია ეჭვქვეშ იქნა დაყენებული. მაგალითად AI-მა (Amnesty International) სასამართლოს ხელახლა ჩატარება მოითხოვა, ხოლო Humans Right Watch საექვოდ თვლის იმ ფაქტს, რომ დაცვის მიერ წარმოდგენილი მოწმეები სასამართლოზე არ იმყოფებოდნენ. (Hacaoglu, 1999) საბოლოოდ, 1999 წლის 29 ივნისს სასამართლომ ოჯალანი სახელმწიფო ღალატსა და სეპარატიზმში ცნო დამნაშავედ და სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა, თუმცა მას შემდეგ, რაც 2002 წელს თურქეთმა სასჯელის უკიდურესი ფორმა-სიკვდილით დასჯა გააუქმა, ოჯალანს სამუდამო პატიმრობა შეუფარდეს. ის დღესაც ცოცხალია და მისი პატიმრობა სრულიად ობოლირებულ სივრცეში გრძელდება, სადაც ვიზიტორების დაშვება მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში ხდება.

ოჯალანის მიერ დაარსებული ქურთისტანის მუშათა პარტია 1984 წლიდან თურქეთთან ასიმეტრიული ომის წარმოების პროცესშია ჩაბმული და მას შემდეგ მათ მიერ არაერთი ტერორისტული აქტი იქნა განხორციელებული. მათი მთავარი შტაბი ქანდილის მთებში მდებარეობს. „PKK“ ასოცირებულია ისეთ ორგანიზაციებთან, დაჯგუფებებთან და პოლიტიკურ პარტიებთან, როგორიცაა „დემოკრატიული ერთობის პარტია“ (PYD), „სახალხო თავდაცვის შენაერთები“ (YPG), „მარქსისტულ-ლენინისტური კომუნისტური პარტია“ (MLKP), „ქურთისტანის პატრიოტული ერთობა“ (PUK) და სხვ.

საინტერესოა საერთაშორისო დონეზე „PKK“-ს აღიარების საკითხიც. მას ტერორისტულ დაჯგუფებად ცნობს თურქეთი, ამერიკის შეერთებული შტატები, ევროკავშირი, კანადა, საფრანგეთი, ახალი ზელანდია და გაერთიანებული სამეფო. აღსანიშნავია, რომ ამ მოსაზრებას კატეგორიულად ეწინააღმდეგება ზოგიერთი სპეციალისტი და კონფლიქტოლოგი. (Bloomberg News, 2014). ქურთისტანის მუშათა პარტიის სტატუსზე მსჯელობა 2016 წლიდან კიდევ ერთხელ განახლდა, მას შემდეგ, რაც დაჯგუფებამ ისევ აქტიურად დაიწყო ტერორისტული მახასიათებლების

მქონე აქტების ხშირი განხორციელება. 2018 წელს „ევროკავშირის იუსტიციის სასამართლომ“ (Court of Justice of European Union) „PKK“ ტერორისტულ ორგანიზაციად ცნო. (Prakken d'Oliveira , 2018) ათწლეულების განმავლობაში პარტიის/ტერორისტული ორგანიზაციის აქტივობებს 40,000-ზე მეტი ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა, რომელთა აბსოლუტურ უმრავლესობასაც ქურთი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები შეადგენენ. უნდა აღინიშნოს, რომ პარტიის/ტერორისტული ორგანიზაციის წინააღმდეგ თურქეთის ხელისუფლება იძულებულია ჩაატაროს სპეცოპერაციები, რომლის დროსაც ფიქსირდება „მშვიდობიანი მოსახლეობის უმოწყალოდ განადგურება“. (crisisgroup, 2015) თურქეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ ქურთისტანის მუშათა პარტიის ტერორისტულმა დაჯგუფებებმა არაერთხელ დაბომბეს სხვადასხვა ქალაქის ცენტრები. ამ პროცესების პარალელურად ისინი აქტიურად იყენებდნენ ე.წ. „ბავშვ-მებრძოლებსაც“. უნდა აღინიშნოს, რომ დღესდღეობით ქურთისტანის მუშათა პარტია ყველაზე მაღალშემოსავლიან ტერორისტულ ორგანიზაციათა ჯგუფში 100-180 მილიონის ოდენობის ბიუჯეტით მე-6 ადგილს იკავებს, მისი შემოსავლის ძირითად წყაროს კი სხვა ტერორისტული დაჯგუფებების მსგავსად ნარკოტიკებით, კერძოდ ჰეროინითა და კანაფით ვაჭრობა წარმოადგენს.

დასკვნა

უცხო ქვეყნების სადაზვერვო აქტივობებისათვის მოწყვლად სექტორს თურქეთის შეიარაღებული ძალები წარმოადგენდა. როგორც განვითარებული მოვლენები აჩვენებს, თურქეთისადმი მტრულად განწყობილი სახელმწიფოთა სამხედრო და პოლიტიკური დაზვერვის საქმიანობისათვის ხელსაყრელი პირობაა. აღნიშნული ვითარება კი წარმოადგენდა იდენტიფიცირებულ საფრთხეს, რომლის ნეიტრალიზაცია/ზემოქმედების რისკის შემცირება თურქეთის სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო უწყების წარმატებული საქმიანობის შედეგია. ტერორისტული ორგანიზაციის „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ საქმიანობა თურქეთის პოლიტიკურ უსაფრთხოებაზე მადესტაბილიზირე-

ბელი ძალის მქონედ. ამ ორგანიზაციის ძირითად სამიზნე ობიექტებს თურქეთის ხელისუფლება და საზოგადოება წარმოადგენს. ამ ორგანიზაციის ქმედებები თანხვედრაშია თურქეთისადმი მტრულად განწყობილი ქვეყნების სადაზვერვო ინტერესებთან.

უცხო სახელმწიფოთა მხრიდან განხორციელებული სადაზვერვო აქტივობების მიმართულებით საფრთხის იდენტიფიცირების ხელშეწყობი კლასიფიკატორი:

☞ სათანადო სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო კონტროლის არარსებობის პირობებში სახელმწიფოს პოლიტიკურ და სამხედრო უსაფრთხოებაზე დამაზიანებელი შედეგის მაინსპირირებელი გარემოება შეიძლება გახდეს მზვერავ სახელმწიფოში სამიზნე ქვეყნის სამხედრო პირის სწავლების პროცესი, სადაც მაღალია მისი გადაბირების ალბათობა;

☞ პოლიტიკური დესტაბილიზაციის მიღწევა შესაძლებელია:

ა) გადაწყვეტილების მიღებისას ხელისუფლება აღჭურვილია საფრთხის მაიდენტიფიცირებელი ინფორმაციით და არ ახდენს მის გათვალისწინებას;

ბ) გადაწყვეტილების მიღებისას ხელისუფლება არ არის აღჭურვილი საფრთხის მაიდენტიფიცირებელი ინფორმაციით და არ აქვს მისი გათვალისწინების შესაძლებლობა;

☞ სამიზნე ქვეყნის რელიგიური სკოლები და სამოქალაქო რელიგიური დაჯგუფებები შესაძლებელია წარმოადგენდნენ მოწყვლად სეგმენტს უცხო ქვეყნის პოლიტიკური და სამხედრო დაზვერვის ინტერესების განსახორციელებლად, მათ შორის პოლიტიკური დესტაბილიზაციის ინსპირირებისათვის;

☞ შეიარაღებულ ძალებში საიდუმლო ორგანიზაციის ჩამოყალიბება ქვეყნის სამხედრო-პოლიტიკური დესტაბილიზაციის საფუძველი შეიძლება გახდეს. ორგანიზაციის საქმიანობაში შესაძლოა პოლიტიკოსების, სამხედრო პერსონალისა და ჟურნალისტების კლასიფიცირება, თურქეთის მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების მეთვალყურეობა და სეკულარიზმის დაცვა შედიოდეს;

☞ ხელისუფლებისათვის შეიარაღებული ძალების მიერ შეთავაზებული მემორანდუმი შესაძლოა წარმოადგენდეს შეიარაღებული ძალების საარჩევნო პროცესში ჩარევის, პოლიტიკური კრიზისის ინსპირირების საფრთხეს. აღნიშნული ვითარების მიღწევა შესაძლებელია, როდესაც გადაწყვეტილების მიღებისას ხელისუფლება ხელმძღვანელობს „მე“-ს პრინციპით, რომლის დროს გამოირიცხება პროცესში სპეცსამსახურების, დარგობრივი სპეციალისტების, მეცნიერების მონაწილეობით სამეცნიერო კვლევების ორგანიზება უსაფრთხო გადაწყვეტილების მისაღებად;

☞ სამხედრო და სამხედრო-პოლიტიკური ხასიათის სადაზვერვო საქმიანობისათვის მნიშვნელოვანია მასმედიის, სოციალური ქსელის აქტიური გამოყენება;

☞ სახელმწიფოს ხელისუფლების ძალადობრივი დამხობის პროცესი შესაძლოა იმართებოდეს უცხო სახელმწიფოების სადაზვერვო სამსახურების მეშვეობით, მზვერავ ქვეყანაში მცხოვრები დაზვერვის ობიექტი ქვეყნის მიერ დევნილი პირის ან მის მიერ დაარსებული რელიგიური ორგანიზაციების დახმარებით;

☞ სახელმწიფოს პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამხედრო უსაფრთხოებაზე დამაზიანებელ ზემომოქმედებას იწვევს ტერორიზმისათვის მოწყვლადი კონკრეტული ჯგუფები და იდეოლოგიური მოძრაობები, რომელთაც პოლიტიკური, სოციალური და რელიგიური მოტივები ამოძრავებთ. მათი ქმედების მნიშვნელოვან შედეგებს შესაძლოა წარმოადგენდნენ სახელმწიფოს კონსტიტუციური წყობილების რღვევა, უცხო ქვეყნების ინტერესების გატარების ხარჯზე ანარქიული მდგომარეობის შექმნა;

☞ პოლიტიკური პარტიები და ტერორისტული ორგანიზაციები სახელმწიფოთა მხრიდან სადაზვერვო შეღწევადობის ობიექტებს წარმოადგენენ. ტერორისტულ ორგანიზაციად ჩამოყალიბებამდე მას პოლიტიკური პარტიის გამოცდილება შეიძლება გააჩნდეს, რის გამოც ამ საფრთხის თავიდან აცილების უზრუნველსაყოფად სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო სამსახურებმა პოლიტიკური პარტიის შესაძლო დანაშაულებრივ კავშირებზე

კონტროლი უნდა დააწესონ და გაატარონ პრევენციული ღონისძიებები;

☛ პოლიტიკური დესტაბილიზაციის ინსპირირებისათვის ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენს არსებული ხელისუფლების და წესწყობილების ძალადობრივი დამხობის კუთხით საზოგადოებრივი აზრის ფორმირება და ამ მიზნით მასმედიის საშუალებებში ინფორმაციის განთავსება და გავრცელება. შესაბამისად, სამიზნე ქვეყნის სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო უწყებებმა კონტროლი უნდა იქონიოს საკუთარი ქვეყნის ხელისუფლების და წესწყობილების ძალადობრივი დამხობის კუთხით საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაზე მომუშავე მასმედიის საშუალებებზე და მოახდინოს სათანადო პრევენციული ღონისძიებების გატარება;

☛ ტერორისტული ორგანიზაციის ლიდერის მხარდამჭერი უცხო სახელმწიფოების მხრიდან მასზე თავშესაფრის მიცემა სადაზვერვო შეღწევადობის ნიშნებს შეიცავს და ლიდერის მხრიდან კუთვნილების სახელმწიფოს მიმართ დანაშაულებრივი ქმედებების ორგანიზაციული პროცესის ხელშემწყობია. შესაბამისად, სამიზნე სახელმწიფოს სპეცსამსახურების მოვალეობაა, კონტროლი დააწესოს ტერორისტული ორგანიზაციის ლიდერის და წევრების კავშირებზე უცხო სახელმწიფოებთან და მოახდინოს სათანადო პრევენციული ღონისძიებების გატარება;

☛ ტერორისტული ორგანიზაციის ლიდერის მხარდამჭერი პროტესტები საკუთარ და უცხო სახელმწიფოებში სამიზნე ქვეყნის დისკრედიტაცია-კომპრომეტაციის, სამიზნე ქვეყნის პოლიტიკური დესტაბილიზაციის მიზნით ხორციელდება და იგი როგორც სადაზვერვო ზეგავლენის, ისე შეღწევადობის ნიშნებს შეიცავს. შესაბამისად, სამიზნე ქვეყნის სპეცსამსახურების შესწავლის მიმართულებას უნდა წარმოადგენდეს საკუთარ და უცხო სახელმწიფოებში ტერორისტული ორგანიზაციის ის კავშირები, რომლებიც კუთვნილების სახელმწიფოს ხელისუფლების დისკრედიტაცია-კომპრომეტაციის ორგანიზებისათვის ხორციელდება;

ტერორისტული ორგანიზაციის უცხო ქვეყნის სადაზერვო მხარდაჭერის შენიღბვის უზრუნველსაყოფად შესაძლებელია პოლიტიკური პარტიის, ტერორისტული ორგანიზაციის საკუთარი მიზნებით გამოყენება, შემოსავლის წყაროებზე (მათ შორის ნარკოტიკებით ვაჭრობა) მისაწვდომობის უზრუნველყოფით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Amy La Porte, Ivan Watson and Gul Tuysuz. (2016, July 16). *Who is Fethullah Gulen, the man blamed for coup attempt in Turkey?* Retrieved from CNN: <https://edition.cnn.com/2016/07/16/middleeast/fethullah-gulen-profile/index.html>.
- C. G. (2025, January 20). *Türkiye's PKK Conflict: A Visual Explainer* . Retrieved from crisisgroup.org: <https://www.crisisgroup.org/content/turkiyes-pkk-conflict-visual-explainer>.
- Ünlü, F. (n.d.). - *Türkiye Öcalan için Kenya'ya para Verdi* .
- AlJazeera . (Verification date: 25.02.2025). *A history of Turkish coups* . Retrieved from AlJazeera : <https://www.aljazeera.com/news/2016/7/16/timeline-a-history-of-turkish-coups>.
- AMB. W. ROBERT PEARSON. (July 16, 2016). *What Caused the Turkish Coup Attempt*. Retrieved from POLITICOMAGAZINE: <https://www.politico.com/magazine/story/2016/07/what-caused-the-turkish-coup-attempt-214057/>
- Barigazzi, J. (2017 , March 19). *Erdogan attacks Merkel again Relations between Ankara and Berlin continue to worsen*. Retrieved from POLITICO : <https://www.politico.eu/article/Erdogan-attacks-merkel-again/>
- Benedetta Argentieri. (2015, July 30). *These female Kurdish soldiers wear their femininity with pride*. Retrieved from QUARTZ: <https://qz.com/467159/these-female-kurdish-soldiers-wear-their-femininity-with-pride>

- Benedetta Argentieri. (2015, July 30). *These female Kurdish soldiers wear their femininity with pride*. Retrieved from QUARTZ: <https://qz.com/467159/these-female-kurdish-soldiers-wear-their-femininity-with-pride>
- Bloomberg News . (2014, AUGUST 20). *Kurdish Fighters are not terrorists*. Retrieved from Bloomberg News : <https://www.Bloomberg.com/view/articles/2014-08-20/kurdish-fighters-aren-t-terrorists>
- crisisgroup. (2015, January 20). *Türkiye's PKK Conflict: A Visual Explainer*. Retrieved from crisisgroup: <https://www.Crisisgroup.org/content/turkiyes-pkk-conflict-visual-explainer>
- Euronews. (2017, July 13). *Batılı istihbarat örgütlerinin 15 Temmuz raporları*. Retrieved from Euronews: <https://tr.euronews.com/2017/07/13/batili-istihbarat-orgutlerinin-15-temmuz-raporlari>
- Ferhat Ünlü . (Verified: 18.02.2025). *Türkiye Öcalan için Kenya'ya para verdi*. Retrieved from SABAH: <https://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/17/haber,025EFB746B684ED8B16B1759BE71DE6F.html>
- Hacaoglu, S. (1999, Jun 29). *OCALAN SETENCED TO DEATH*. Retrieved from The Argus-Press – Google News Archive Search: <https://news.google.com/newspapers?nid=1988&dat=19990629&id=uEYiAAAAIBAJ&pg=1200,5352234&hl=en>
- Hatice Kamer. (2024, Ekim 25). *Öcalan'ın mesajı Diyarbakır'da nasıl yorumlandı?*. Retrieved from BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c9qlv0432qjo>
- IRANIAN KURDISTAN HUMAN RIGHTS WATH. (Verified: 18.02. 2025). *Anniversary of the historic order of Abdullah Ocalan*. Retrieved from IRANIAN KURDISTAN HUMAN RIGHTS WATH: <https://www.ikhrw.com/en/article/anniversary-of-the-historic-order-of-abdullah-ocalan/>
- Klaus Jurgens. (2021, Jul 15). *July 15, 2016: The night Turkey stood up for democracy*. Retrieved from DAILY SABAH: <https://www.>

- dailysabah.com/opinion/op-ed/july-15-2016-the-night-turkey-stood-up-for-democracy
- Klaus Jurgens. (2021, Jul 15). *July 15, 2016: The night Turkey stood up for democracy*. Retrieved from DAILY SABAH: <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/july-15-2016-the-night-turkey-stood-up-for-democracy>
- New Zealand History . (2016). The Birth of the Republic of Turkey, 1920-23. *NZ HISTORY*, 10.
- New Zealand History . (2016). - The Birth of the Republic of Turkey, 1920-23 . *NZ HISTORY*, 10.
- North Atlantic Treaty Organization. (Verification date: 18.02.2025). *MY COUNTRY AND NATO TÜRKIYE AND NATO*. Retrieved from NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION: HTTPS://WWW.NATO.INT/CPS/EN/NATOHQ/DECLASSIFIED_191048.HTM
- PARLAMENT.UK. (2017, March 23). *The UK's relations with Turkey, 3The coup attempt, and the 'Gülenists' The coup attempt of 15 July 2016*. Retrieved from PARLAMENT.UK: https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmfaff/615/61507.htm#_idTextAnchor067
- Prakken d'Oliveira . (2018, November 15). *European Court: decisions placing the PKK on the list of terrorist organizations annulled* . Retrieved from Prakken d'Oliveira HUMAN RIGHTS LAWYERS:<https://www.prakkendoliveira.nl/en/news/2018/european-court-decisions-placing-the-pkk-on-the-list-of-terrorist-organizations-annulled>
- Press, A. (2017, January 11). *Turkey arrests 60 businessmen for alleged Gulen ties*. Retrieved from ARABNEWS : <https://www.Arabnews.com/node/1037486/amp>
- Sanchez, S. M. (2016, July 17). *Turkey coup attempt: Erdogan rounds up suspected plotters*. Retrieved from CNN: [https:// edition.cnn.com/2016/07/17/asia/turkey-attempted-coup/index.Html](https://edition.cnn.com/2016/07/17/asia/turkey-attempted-coup/index.Html)

- The Birth of the Republic of Turkey, 1.-2. (2016). *Birth of the Turkish Republic*. Retrieved from NZ HISTORY: <https://nzhistory.govt.nz/war/ottoman-empire/birth-of-turkey>
- TM. (2017, June 5). *TURKISH MINTE*. Retrieved from Turkey to revoke citizenship of 130 abroad including Gülen, HDP deputies: <https://www.turkishminute.com/2017/06/05/turkey-to-revoke-citizenship-of-130-abroad-including-gulen-hdp-deputies/>
- Makaradze, E. (2024). Analysis of Two Main Political Doctrines of Modern Turkiye. BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (vol. 18: no. 1. p.158-164). Publishing House of the Georgian Academy of Sciences
- Makaradze, E. (2019). Issues of intercultural dialogue and national identity in modern Turkey. *Herald of Oriental Studies*. (Vol: 2. p.23-30).<https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2775>

The Role of Foreign Intelligence in Turkey's Political and Military Security

Davit Kukhalashvili

Dr. of History,
Dr. of Occupational Safety,
Associate Professor at Caucasus International University.
Georgia, Tbilisi, Chargali St. 73, 0179,
+995 577 771055. davit_kukhalashvili@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0006-8249-296X>

Dachi Danelia

Caucasus International University,
Master of Faculty of Social Sciences and Humanities.
Georgia, Tbilisi, Chargali St. 73, 0179,
+995 555 167039. Dachi.Danelia@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0008-6940-7622>

Abstract

Turkey is a state fighting for dominance in the Caucasus region, therefore intelligence activities are often carried out against the country. Analysis of recent history shows that Turkey, as a target state, is under the threat of intelligence penetration of a political and military nature by foreign countries. There is a practice that a political party created in Turkey is sometimes transformed into a terrorist organization and undermines the political and military stability of the country. In terms of political and military intelligence, there are

religious schools operating inside and outside the country, which are financed from foreign actors. Analysis of the processes taking place in Turkey, identification of threats in terms of intelligence and counterintelligence, and compilation of an adequate classifier in ensuring the political and military security of the state will be an important guide. It will also be useful for researchers in the field.

Keywords: Turkey; terrorism; intelligence; counterintelligence

Introduction

Aim of the study:

To investigate the role of foreign intelligence activities on Turkey's political and military security

Object of the study:

Intelligence activities

Subject of the study:

Intelligence activities of foreign states against Turkey within the country and in the international arena.

Hypothesis

Intelligence penetration of a foreign country can facilitate the process of organizing a military coup in the target country. For the successful completion of this process, it is possible to use religious schools funded by a foreign state inside and outside the target country, including in terms of spreading intelligence propaganda. For the political destabilization of the state, intelligence penetration of a political party created on an ethnic basis, its transformation into a terrorist organization, and moral and financial support are important.

Research Questions

1. What is the impact of intelligence on the political destabilization of the target country?

2. What is the connection between the military intelligence of the spying country and the military coup in Turkey?

3. What role did the religious schools play in the political destabilization of Turkey?

4. What role did the Kurdistan Workers' Party play in the political destabilization of Turkey?

Methods

The study uses the content analysis method.

Results

The hypothesis was confirmed. It was revealed that actions with signs of foreign intelligence penetration made it possible to facilitate the process of organizing a military coup in the target country. The political security of Turkey was adversely affected by the activities of religious schools controlled from a foreign country, which contained signs of intelligence activities. The political security of Turkey was adversely affected by the propaganda actions carried out by religious schools controlled from a foreign country and terrorist organizations, which coincided with the intelligence interests of countries hostile to Turkey. The actions inspiring the political destabilization of Turkey were carried out by the ethnically formed "Kurdistan Workers' Party", whose actions contained the coincident strategic interests of countries hostile to Turkey.

Discussion

The Republic of Turkey is one of the most interesting states in the world, given its unique geographical location and political traditions. The country, located on two continents, combines Asian values and European principles, which makes Turkey, as one of the leading and important states of both continents, a prominent member of the system of international relations. The last decade of the 20th century was characterized by political events of global importance, which forever changed the face of the international relations system that existed before. Of course, the Republic of Turkey, which was established back in 1923 (The Birth of the Republic of Turkey, 2016). After

the collapse of the Ottoman Empire, which was a direct result of its defeat in the First World War, did not lag behind the changing geopolitical processes. As a result of significant reforms and changes, Turkey has managed to occupy an important place in the "international community" and become one of the leading states in the Caucasus region and the Eurasian continent. Turkey joined the ranks of member states of the North Atlantic Treaty Organization as early as 1952, along with Greece, as a result of the first wave of NATO expansion. (North Atlantic Treaty Organization, Verification date: 18.02.2025). Today, it is the only state in the organization that has territory on the Asian continent. At the same time, Turkey ranks second among the states in the alliance in terms of the size of the army. One of the main political interests of the republic is integration into the European space. Despite the fact that the Republic of Turkey is not yet a member of this organization, it remains one of the most important partners of the European Union in both political and economic matters.

When analyzing the political processes taking place in Turkey, we often encounter attempts to overthrow the state system through violence and military means and establish a new system of government. (AlJazeera, Verification date: 25.02.2025) It should be noted that there have been 4 successful military coups in Turkey (1960, 1971, 1980, 1997) and one unsuccessful attempt of the same nature (2016).

The failed coup attempt of 2016 can be considered a watershed event in the process of shaping the domestic political situation and foreign policy of the Republic of Turkey. The uprising, which lasted just one night and claimed the lives of hundreds of people, became a clear manifestation of the political imbalance caused by the existing disagreements and threats in the political space of Turkey. The organizer of the military coup was considered to be a part of the Turkish army that separated from the main units and established a council called "Peace at Home", which is a direct metaphor for the famous phrase of the founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk. Their main targets were the main governing bodies and inst-

institutions of the Turkish state, the president himself and Recep Tayyip Erdogan. The fundamental reasons that the council named as the reason for the coup are interesting: the erosion of secularism; the elimination of democratic governance; disregard for human rights and the loss of Turkey's legitimacy and importance on the international stage. (AMB. W. ROBERT PEARSON, July 16, 2016). According to the generals and military personnel who were members of the council, Erdogan planned to establish an authoritarian regime in Turkey and create a cult of personality, which contradicted the democratic principles and values that are important to Turkey. For this reason, units under the command of the council tried to seize important buildings in the country's largest city, Istanbul, the capital of Turkey, Ankara, Marmaris, etc. It is also noteworthy that Erdogan was in Marmaris to celebrate a holiday during the coup, which indicates that the organizers of the uprising specifically chose a time when the country's president would not be in important cities such as Ankara or Istanbul and they would be able to overthrow the current government more easily and quickly by force. The uniqueness of the 2016 coup attempt is also emphasized by the active use of modern technology and social networks. During the process, Erdogan contacted his supporters using social media, urging them to take to the streets and oppose the traitors to the country. Motivated by the president's statement, the Turks occupied important places in Ankara and Istanbul and prevented the military units participating in the uprising from achieving their goal. Later, according to various information sources, they were called "guardians of democracy". (Klaus Jurgens, 2021)

While analyzing the 2016 coup attempt and its aftermath, special importance is attached to Mehmet Fethullah Gülen. He is a well-known Turkish businessman and scholar who was distinguished by his Islamist and neo-Ottomanist views. The religious figure has lived in Pennsylvania, USA, since 1999 and was stripped of his citizenship by the Turkish authorities in 2017. (TM, 2017)

Mehmet Fethullah is the founder and leader of the organization known as the “Gülen Movement.” The organization, which is based on the ideology of Sunni Islam, is considered a terrorist organization by the Turkish government. According to statements made by the Erdogan government, they have accurate information and evidence that links the “Gülen Movement” to the 2016 coup attempt, and that Gulen was behind the plan, organizing the events from the United States. (Press, 2017) Gulen himself denies this accusation. Issues related to Fethullah Gulen have led to significant changes in both Turkey’s domestic and foreign policy. Relations between the Republic of Turkey and the United States have been particularly strained. According to the Turkish government, the US provided refuge to Gulen and Turkey continuously requested his extradition from the US, to which Turkey received a negative response from the US. (Amy La Porte, Ivan Watson and Gul Tuysuz, 2016). Over 77,000 people have been arrested in mass arrests being accused of links to Gulen, and over 160,000 have been dismissed from public sector positions. Particular pressure has been placed on military personnel, judges, and those involved in education. At least 10,000 soldiers have been arrested, as have around 2,750 judges, and the teaching licenses of over 35,000 people working in private and public education centers have been revoked after the Turkish authorities declared them to be loyal to Gulen. (Sanchez, 2016)

It is also interesting to note that some states have officially stated that they oppose Erdogan’s countermeasures. For example, in March 2017, the head of Germany’s intelligence service stated that Germany was “not convinced of the legitimacy of Erdogan’s accusation of Gulen’s involvement in the coup.” (Barigazzi, 2017) In the same month, a representative of the British Parliament’s Foreign Affairs Select Committee stated that while some Gulenists had participated in the coup attempt, there was no solid evidence that Fethullah Gulen was the main mastermind of the failed coup and there was no compelling

reason for the United Kingdom to designate the Gulen movement as a “terrorist organization.” (PARLIAMENT.UK, 2017)

In relation to the events and facts discussed, attention should also be paid to the information available in open sources. According to data obtained by the Turkish intelligence service, the organization “FETO”, which “operates in 170 countries, its main headquarters is located in the USA and works under the auspices of foreign intelligence services, participated in the coup d’état.” Of note is the conclusion made by the European Union Intelligence Center (EUIINTCEN) in August 2016, published in The Times newspaper, which stated: “It is less convincing that Gülen played a direct role in the coup d’état.” (Euronews, 2017) Analysis of official statements from Germany and the UK also indicated that these countries lacked documentary evidence of Gülen’s participation in the coup. The above information indicates and reinforces the opinion about the participation of foreign intelligence services in organizing the coup in Turkey.

Terrorism has been and continues to be one of the greatest challenges to Turkey's statehood and to its political, economic, and military stability. Due to its geopolitical location, Turkey has repeatedly become the target of terrorist acts carried out by internal and external hostile organizations and groups.

It is interesting and important to discuss the characteristics of terrorist acts and their consequences on the example of a specific terrorist organization, the Kurdistan Workers' Party (PKK), which represents a fundamental threat and problem for Turkey and was formed by Abdullah Ocalan, a Turkish citizen of Kurdish nationality, born in 1949. It is the most active separatist-terrorist organization on the territory of Turkey, which, as an armed political association, is waging a guerrilla war in various countries of Turkey and the Middle East, especially Iraq. (IRANIAN KURDISTAN HUMAN RIGHTS WATCH, Verified: 18.02.2025) The initial motive of the PKK was to establish a unified Kurdish state by uniting territories densely populated by Kurds, although their targets have changed since the 1990s. Today, the

organization operates with the argument of increasing the autonomy and political and cultural rights of the Kurds living in Turkey. During an extremely tense political situation in Turkey, the main reason for which was the confrontation between left-wing and right-wing political groups (this process ended with a coup in 1980), Öcalan seized the opportunity and officially founded the Kurdistan Workers' Party in 1978. His main ally was the Syrian state, a year later he fled to Syria and for the rest of his life he led the party he founded from there.

It is also worth noting that, in addition to political and military factors, ideological teaching was an integral part of the party's existence. The main guiding ideology of the Kurdistan Workers' Party is Marxism-Leninism, which is adapted to the example of the history and heritage of Kurdistan. The ideological philosophy of the Kurdistan Workers' Party is based on many ideas and trends, the most important of which are: Kurdish nationalism, democratic confederalism, anti-capitalism, progressivism, etc. Of particular interest is Jineology, an ideology created by the party's founder, Abdullah Öcalan. Jineology is a feminist movement that opposes the discriminatory ideas and rules that exist against women in the Middle East. According to Öcalan, "A state cannot be free unless its women are free first." (Benedetta Argentieri, 2015) It is important to note the military support of the Kurdistan Workers' Party from the Syrian government, through which Öcalan was able to establish two training bases in Lebanon, where Kurdish separatists could receive political and ideological training along with the military. Öcalan had to live in several countries for short periods of time during his career. After fleeing Syria, he initially hid in Russia, then Greek diplomats soon offered him political asylum, but Öcalan chose Italy. After changing his residence several times, he was finally arrested in the Kenyan capital, Nairobi, on February 15, 1999. (Ferhat Ünlü, Verified: 18.02.2025)

The special operation was carried out by the Turkish National Intelligence Organization with the assistance of the American intelligence service, the CIA. According to a Turkish source, the Ame-

ricans took Öcalan to Turkey for trial and handed him over to the Turkish authorities. (Hatice Kamer, 2024) Öcalan's arrest was followed by protests organized by Kurds in several cities in Europe, Turkey, Iraq and Iran. Various humanitarian organizations have questioned Öcalan's trial. For example, AI (Amnesty International) has demanded a retrial, while Human Rights Watch considers the fact that witnesses presented by the defense were not present at the trial to be suspicious. (Hacaoglu, 1999) Finally, on June 29, 1999, the court found Öcalan guilty of treason and separatism and sentenced him to death, although after Turkey abolished the death penalty in 2002, Öcalan was sentenced to life imprisonment. He is still alive today and continues to be imprisoned in a completely isolated area, where visitors are allowed only in certain cases.

The Kurdistan Workers' Party, founded by Öcalan, has been engaged in an asymmetric warfare with Turkey since 1984 and has carried out numerous terrorist acts since then. Its headquarters are located in the Qandil Mountains. The PKK is associated with organizations, groups, and political parties such as the Democratic Unity Party (PYD), the People's Protection Units (YPG), the Marxist-Leninist Communist Party (MLKP), the Patriotic Union of Kurdistan (PUK), and others.

The issue of international recognition of the PKK is also interesting. It is recognized as a terrorist group by Turkey, the United States, the European Union, Canada, France, New Zealand, and the United Kingdom. It is noteworthy that this opinion is categorically opposed by some specialists and conflictologists. (Bloomberg News, 2014) The discussion on the status of the Kurdistan Workers' Party has been renewed since 2016, after the group again began to actively carry out frequent acts with terrorist characteristics. In 2018, the Court of Justice of the European Union recognized the PKK as a terrorist organization. (Prakken d'Oliveira, 2018) Over the decades, the activities of the party/terrorist organization have claimed the lives of more than 40,000 people, the vast majority of whom are members of the Kurdish

ethnic group. It should be noted that the Turkish government is forced to conduct special operations against the party/terrorist organization, during which “merciless destruction of the peaceful population” is recorded. (crisisgroup,2015) Against the Turkish government, the terrorist groups of the Kurdistan Workers’ Party have repeatedly bombed the centers of various cities. In parallel with these processes, they have also actively used the so-called “child fighters”. It should be noted that today the Kurdistan Workers’ Party ranks 6th among the highest-income terrorist organizations with a budget of 100-180 million, and its main source of income, like other terrorist groups, is the trade in drugs, in particular heroin and cannabis.

Conclusion

1. The Turkish Armed Forces were a vulnerable sector for intelligence activities of foreign countries. As the developments show, there are favorable conditions for military and political intelligence activities of states hostile to Turkey. The above-mentioned situation represented an identified threat, the neutralization of which / reduction of the risk of impact is the result of the successful activities of the Turkish intelligence and counterintelligence agencies. The activities of the terrorist organization "Kurdistan Workers' Party" have a destabilizing effect on the political security of Turkey. The main targets of this organization are the Turkish government and society. The actions of this organization are in line with the intelligence interests of countries hostile to Turkey.

2. Classifier to help identify threats from intelligence activities carried out by foreign states:

☞ In the absence of proper intelligence and counterintelligence control, the process of training a military person from the target country in the spying state, where the probability of his recruitment is high, can be a circumstance that can lead to detrimental consequences for the political and military security of the state;

☞ Political destabilization can be achieved:

- a) when making a decision, the government is equipped with information identifying the threat and does not take it into account;
- b) when making a decision, the government is not equipped with information identifying the threat and does not have the opportunity to take it into account;

☞ Religious schools and civil religious groups of the target country may represent a vulnerable segment for the implementation of the political and military intelligence interests of a foreign country, including for inspiring political destabilization;

☞ The formation of a secret organization in the armed forces may become the basis for the military-political destabilization of the country. The organization's activities may include the classification of politicians, military personnel and journalists, monitoring the current political processes in Turkey and protecting secularism;

☞ The memorandum proposed by the armed forces to the government may pose a threat of interference by the armed forces in the election process and inspiring a political crisis. This situation can be achieved when the government is guided by the "I" principle when making decisions, which excludes the organization of scientific research with the participation of special services, sectoral specialists, and scientists in the process to make a safe decision;

☞ Active use of mass media and social networks is important for military and military-political intelligence activities;

☞ The process of violent overthrow of the state government may be carried out through the intelligence services of foreign states, with the help of a person displaced by the country or religious organizations founded by the target of intelligence residing in the country of the spy;

☞ The political, economic and military security of a state is adversely affected by specific groups and ideological movements vulnerable to terrorism, driven by political, social and religious motives. The significant consequences of their actions may be the disruption of the constitutional order of the state, the creation of anarchic conditions at the expense of pursuing the interests of foreign countries;

☞ Political parties and terrorist organizations are targets of intelligence penetration by states. Before becoming a terrorist organization, it may have experience as a political party, which is why in order to prevent this threat, intelligence and counterintelligence services should establish control over possible criminal connections of a political party and carry out preventive measures;

☞ A favorable condition for inspiring political destabilization is the formation of public opinion in favor of the violent overthrow of the existing government and order, and the placement and dissemination of information in the media for this purpose. Accordingly, the intelligence and counterintelligence agencies of the target country should control the media working on the formation of public opinion in favor of the violent overthrow of the government and order in their own country and take appropriate preventive measures;

☞ Providing asylum to the leader of a terrorist organization by foreign states contains signs of intelligence penetration and facilitates the organizational process of criminal acts against the state of affiliation by the leader. Accordingly, it is the duty of the special services of the target state to establish control over the connections of the leader and members of the terrorist organization with foreign states and to take appropriate preventive measures;

☞ Protests in support of the leader of a terrorist organization in their own and foreign countries are carried out with the aim of discrediting and compromising the target country, and of politically destabilizing it, and contain signs of both intelligence influence and penetration. Accordingly, the direction of study of the special services of the target country should be the connections of the terrorist organization in their own and foreign countries, which are carried out for the purpose of discrediting and compromising the government of the state of affiliation;

☞ In order to provide cover for foreign intelligence support for a terrorist organization, it is possible to use a political party or terrorist

organization by providing access to sources of income (including drug trafficking).

References:

- Amy La Porte, Ivan Watson and Gul Tuysuz. (2016, July 16). *Who is Fethullah Gulen, the man blamed for coup attempt in Turkey?* Retrieved from CNN: <https://edition.cnn.com/2016/07/16/middleeast/fethullah-gulen-profile/index.html>.
- C. G. (2025, January 20). *Türkiye's PKK Conflict: A Visual Explainer* . Retrieved from crisisgroup.org: <https://www.crisisgroup.org/content/turkiyes-pkk-conflict-visual-explainer>.
- Ünlü, F. (n.d.). - *Türkiye Öcalan için Kenya'ya para Verdi* .
- AlJazeera . (Verification date: 25.02.2025). *A history of Turkish coups* . Retrieved from AlJazeera : <https://www.aljazeera.com/news/2016/7/16/timeline-a-history-of-turkish-coups>.
- AMB. W. ROBERT PEARSON. (July 16, 2016). *What Caused the Turkish Coup Attempt*. Retrieved from POLITICO: <https://www.politico.com/magazine/story/2016/07/what-caused-the-turkish-coup-attempt-214057/>
- Barigazzi, J. (2017 , March 19). *Erdogan attacks Merkel again Relations between Ankara and Berlin continue to worsen*. Retrieved from POLITICO : <https://www.politico.eu/article/Erdogan-attacks-merkel-again/>
- Benedetta Argentieri. (2015, July 30). *These female Kurdish soldiers wear their femininity with pride*. Retrieved from QUARTZ: <https://qz.com/467159/these-female-kurdish-soldiers-wear-their-femininity-with-pride>
- Benedetta Argentieri. (2015, July 30). *These female Kurdish soldiers wear their femininity with pride*. Retrieved from QUARTZ:

<https://qz.com/467159/these-female-kurdish-soldiers-wear-their-femininity-with-pride>

Bloomberg News . (2014, AUGUST 20). *Kurdish Fighters are not terrorists*. Retrieved from Bloomberg News : <https://www.Bloomberg.com/view/articles/2014-08-20/kurdish-fighters-aren-t-terrorists>

crisisgroup. (2015, January 20). *Türkiye's PKK Conflict: A Visual Explainer*. Retrieved from crisisgroup: <https://www.Crisisgroup.org/content/turkiyes-pkk-conflict-visual-explainer>

Euronews. (2017, July 13). *Batılı istihbarat örgütlerinin 15 Temmuz raporları*. Retrieved from Euronews: <https://tr.euronews.com/2017/07/13/batili-istihbarat-orgutlerinin-15-temmuz-raporlari>

Ferhat Ünlü. (Verified: 18.02.2025). *Türkiye Öcalan için Kenya'ya para verdi*. Retrieved from SABAH: <https://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/17/haber,025EFB746B684ED8B16B1759BE71DE6F.html>

Hacaoglu, S. (1999, Jun 29). *OCALAN SETENCED TO DEATH*. Retrieved from The Argus-Press – Google News Archive Search: <https://news.google.com/newspapers?nid=1988&dat=19990629&id=uEYiAAAAIBA&pg=1200,5352234&hl=en>

Hatice Kamer. (2024, Ekim 25). *Öcalan'ın mesajı Diyarbakır'da nasıl yorumlandı?*. Retrieved from BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c9qlv0432qjo>

IRANIAN KURDISTAN HUMAN RIGHTS WATH. (Verified: 18.02.2025). *Anniversary of the historic order of Abdullah Ocalan*. Retrieved from IRANIAN KURDISTAN HUMAN RIGHTS WATH: <https://www.ikhrw.com/en/article/anniversa-ry-of-the-historic-order-of-abdullah-ocalan/>

Klaus Jurgens. (2021, Jul 15). *July 15, 2016: The night Turkey stood up for democracy*. Retrieved from DAILY SABAH: <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/july-15-2016-the-night-turkey-stood-up-for-democracy>

- Klaus Jurgens. (2021, Jul 15). *July 15, 2016: The night Turkey stood up for democracy*. Retrieved from DAILY SABAH: <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/july-15-2016-the-night-turkey-stood-up-for-democracy>
- New Zealand History . (2016). The Birth of the Republic of Turkey, 1920-23. *NZ HISTORY*, 10.
- New Zealand History . (2016). - The Birth of the Republic of Turkey, 1920-23 . *NZ HISTORY*, 10.
- North Atlantic Treaty Organization. (Verification date: 18.02.2025). *MY COUNTRY AND NATO TÜRKIYE AND NATO* . Retrieved from NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION: HTTPS://WWW.NATO.INT/CPS/EN/NATOHQ/DECLASSIFIED_191048.HTM
- PARLAMENT.UK. (2017, March 23). *The UK's relations with Turkey, 3The coup attempt, and the 'Gülenists' The coup attempt of 15 July 2016*. Retrieved from PARLAMENT.UK: https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmfa/615/61507.htm#_idTextAnchor067
- Prakken d'Oliveira . (2018, November 15). *European Court: decisions placing the PKK on the list of terrorist organizations annulled* . Retrieved from Prakken d'Oliveira HUMAN RIGHTS LAWYERS:<https://www.prakkendoliveira.nl/en/news/2018/european-court-decisions-placing-the-pkk-on-the-list-of-terrorist-organizations-annulled>
- Press, A. (2017, January 11). *Turkey arrests 60 businessmen for alleged Gulen ties*. Retrieved from ARABNEWS : <https://www.Arabnews.com/node/1037486/amp>
- Sanchez, S. M. (2016, July 17). *Turkey coup attempt: Erdogan rounds up suspected plotters*. Retrieved from CNN: [https:// edition.cnn.com/2016/07/17/asia/turkey-attempted-coup/index.html](https://edition.cnn.com/2016/07/17/asia/turkey-attempted-coup/index.html)

- The Birth of the Republic of Turkey, 1.-2. (2016). *Birth of the Turkish Republic*. Retrieved from NZ HISTORY: <https://nzhistory.govt.nz/war/ottoman-empire/birth-of-turkey>
- TM. (2017, June 5). *TURKISH MINTE*. Retrieved from Turkey to revoke citizenship of 130 abroad including Gülen, HDP deputies: <https://www.turkishminute.com/2017/06/05/turkey-to-revoke-citizenship-of-130-abroad-including-gulen-hdp-deputies/>
- Makaradze, E. (2024). Analysis of Two Main Political Doctrines of Modern Turkiye. BULLETIN OF THE GEORGIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (vol. 18: no. 1. p.158-164). Publishing House of the Georgian Academy of Sciences
- Makaradze, E. (2019). Issues of intercultural dialogue and national identity in modern Turkey. *Herald of Oriental Studies*. (Vol: 2. p.23-30).<https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2775>

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

**პოსტ საბჭოთა სივრცის რევიზია და ზღვის სტრატეგია
თანამედროვე ეტაპზე (შავი ზღვა)**

შალვა შალიკაძე

მსოფლიო ისტორიის მაგისტრანტი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995 555 363 833. shalva.shalikadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0006-1400-2615

ირაკლი გორგილაძე

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.
+995 577 252 500. irakli.gorgiladze@bsu.edu.ge
ORCID: 0009-0005-4714-5631

აბსტრაქტი

სტატიაში გაანალიზებულია შავი ზღვის რეგიონის გეოპოლიტიკური მდგომარეობა და უსაფრთხოების საკითხები მრავალმხრივი მეთოდოლოგიური მიდგომით. დოკუმენტური ანალიზის მეშვეობით განიხილება ისტორიული და თანამედროვე გეოპოლიტიკური თეორიები, ფაქტობრივი მონაცემები და საერთაშორისო მოვლენები.

კვლევა ეფუძნება საერთაშორისო წყაროების, პოლიტიკური ანგარიშებისა და აკადემიური ლიტერატურის გამოყენებას. განსა-

კუთრებული ყურადღება დაეთმო პოსტსაბჭოთა პერიოდის დოკუმენტაციასა და რეგიონული კონფლიქტების კვლევას, როგორცაა რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსია და თურქეთის როლი შავ ზღვაზე.

სტრატეგიული ანალიზის ფარგლებში გამოყენებული იქნა ჰართლენდის და ზღვის ძალის თეორიები, რაც ხელს უწყობს შავი ზღვის სტრატეგიული მნიშვნელობის შეფასებას გლობალურ პოლიტიკურ პროცესებში. შედარებითი ანალიზით შესწავლილია გეოპოლიტიკური აქტორების, როგორიცაა ნატო, რუსეთი და თურქეთი, სტრატეგიები.

კვლევის შედეგები ხაზს უსვამს შავი ზღვის რეგიონში მიმდინარე მოვლენების გლობალურ მნიშვნელობას და რეგიონული უსაფრთხოების არქიტექტურაზე ზეგავლენას.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვის რეგიონი; რეგიონალური კონფლიქტები; უსაფრთხოება პოსტსაბჭოთა სივრცე; საზღვაო სტრატეგია.

შესავალი

XX საუკუნის მიწურულს საბჭოთა კავშირი დაიშალა, რასაც პოსტსაბჭოთა სივრცეში ახალი სახელწმიფოების სუვერენიზაცია მოჰყვა. მიუხედავად არსებული დაპირისპირებებისა, განსაკუთრებით შავი ზღვის აუზში არსებული წინააღმდეგობები, არსად გამქრალა, საბჭოთა მემკვიდრეობა XXI საუკუნის 20-იან წლებშიც გვახსენებს თავს.

შავი ზღვის სტატუსი დღემდე გადაუჭრელი პრობლემაა, ხოლო თავად რეგიონი გეოპოლიტიკურად ერთ ძალას არ ექვემდებარება. პრობლემა თანამედროვე რეალობაში მიმდინარე პროცესებმა განსაკუთრებით გამოკვეთა, რადგან შავი ზღვის უსაფრთხოების საბოლოო კონცეფცია, რომელიც რეალურად უზრუნველყოფს ზღვის უსაფრთხოებას, არ არსებობს.

შავი ზღვის უსაფრთხოება, როგორც რეგიონის ისე დასავლეთის ქვეყნებში მნიშვნელოვან თავსატეხად იქცა. ვითარებას კიდევ უფრო ართულებს რეგიონში გაჭიანურებული კონფლიქტები და სამხედრო ფორმირებები. ფაქტია, რომ მიმდინარეობს სივრცის მილიტარიზაცია, რაც რეგიონს მომეტებული რისკის ქვეშ აყენებს.

რუსეთის მიერ უკრაინაში შეჭრის შემდეგ, შავი ზღვის გავლით ევროპამ ენერგო უსაფრთხოების ახალი სისტემების ფორმირებაზე დაიწყო ფიქრი, რაც ენერგორესურსებით უზრუნველყოფის გარანტიებს ქმნის. (Euronews, 2022). შესაბამისად შავ ზღვაში მიმდინარე მოვლენები კონტინენტური ევროპის ინტერესის ცენტრშია და გარკვეულწილად ევროპული მშვიდობის საყრდენს წარმოადგენს.

სტატიის მიზანია, გავანალიზოთ შავი ზღვის რეგიონის, როგორც ახალი სივრცის სტატუსი. შევაფასოთ, პოსტსაბჭოთა პერიოდში, რეგიონში მიმდინარე ცვლილებები. შევისწავლოთ მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები, რაც ცალკეული მოვლენების სიღრმისეული ანალიზის საშუალებას მოგვცემს. მათ შორის კონფლიქტი, კონფრონტაცია და კონსესუსი. ასევე გავანალიზოთ უსაფრთხოების კონცეპტი პანორამულ ჭრილში. ამასთან, განვიხილოთ შავ ზღვაში მიმდინარე და სამომავლო პროცესები სხვადასხვა თეორიულ კონტექსტში.

კვლევის მეთოდი

სტატიაში, შავი ზღვის რეგიონის გეოპოლიტიკური მდგომარეობის და უსაფრთხოების საკითხების შესასწავლად გამოყენებულია კვლევის ინტერდისციპლინური მიდგომა. კვლევის მიზნებისთვის ვიყენებთ პირველადი და მეორადი წყაროების შედარებას რაც გარკვეული დროის პერიოდში შექმნილი მასალების მეორად წყაროებთან (პროფესიული ანალიზი, ინტერვიუ, სტატისტიკა, ანალიტიკური ანგარიშები) დადარების საშუალებას გვაძლევს. ასევე თანამედროვე ისტორიული ანალიზი, რაც თანამედროვე იდეების გათვალისწინებით ისტორიის გაანალიზების -

წარსულის თანამედროვეობაზე გავლენის იდენტიფიცირებაში გვეხმარება.

თეორიული ჩარჩო

ჰართლენდის (ჰალფორდ მაკინდერი, 1904 წელი) იდეოლოგიით, გლობალური დომინირების გასაღები ევრაზიის ცენტრის კონტროლშია (Alcenat, 2008), სადაც სახელმწიფოების ინტერესები იკვეთება და გადამწყვეტ როლს თამაშობს ევრაზიის უსაფრთხოების დინამიკაში. ჰართლენდზე კონტროლი უზრუნველყოფს წვდომას უზარმაზარ რესურსებზე და სტრატეგიულ სამხედრო პოზიციაზე, რომელსაც პირდაპირ შეუძლია გავლენა მოახდინოს რეგიონებზე, მათ შორის ევროპაზე, ახლო აღმოსავლეთზე და აზიაზე. „ვინც მართავს აღმოსავლეთ ევროპას, მართავს ჰართლენდს, ვინც მართავს ჰართლენდს, მართავს მსოფლიო-კუნძულს, ვინც მართავს მსოფლიო-კუნძულს, მართავს მსოფლიოს“ (Shah, 2018).

ჰართლენდის თეორიის კონტექსტში, შავი ზღვის უსაფრთხოება შემდეგნაირად იკითხება, შავი ზღვა წარმოადგენს გეოპოლიტიკურ ხიდს ევროპას, აზიასა და ახლო აღმოსავლეთს შორის. ის არის მნიშვნელოვანი დერეფანი სავაჭრო გზებისა და ენერგომომარაგებისთვის. (ენერგეტიკული უსაფრთხოების თვალსაზრისით, შავი ზღვა არის კრიტიკულად მნიშვნელოვანი ზონა. მილსადენებისა და სამარშრუტო ხაზების საშუალებით, ხდება ნავთობისა და ბუნებრივი აირის ტრანსპორტირება კასპიის რეგიონიდან ევროპაში.) აღნიშნული მარშრუტების უსაფრთხოება კიდევ ორი მნიშვნელობითაა განპირობებული, პირველი - ევროპის ენერგოუსაფრთხოება და მეორე - ევროპის რუსეთზე დამოკიდებულების შემცირება. ჰართლენდის თეორია კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს შავი ზღვის გლობალურ მნიშვნელობას.

ადმირალი ჯეიმს სტავრიდი, წიგნში „ზღვის ძალა“, ეროვნული უსაფრთხოებისა და გლობალური გავლენის მისაღწევად ხაზს უსვამს საზღვაო დომინირებისა და ზღვების კონტროლის სტრატეგიულ მნიშვნელობას. სახელმწიფოს კეთილდღეობაზე დიდ გავლენას ახდენს: ზღვების კონტროლი, ძალაუფლების დემ-

ონსტრირება, სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ობიექტის ფლობა, სავაჭრო გზების კონტროლი, ძლიერი საზღვაო ფლოტი, გეოპოლიტიკური პოზიცია, წვდომა მნიშვნელოვან ზღვებზე და ნავსადგურებზე (Stavridis, 2017). შავი ზღვის აუზის წამყვანი პოლიტიკური აქტორები, განსაკუთრებით რუსეთი და თურქეთი, ცდილობენ ზღვის ძალის თეორიით განჭვრეტელი სტრატეგიული უპირატესობის მოპოვებას. თავის მხვრივ, „ზღვის ძალის“ თეორიის გამოყენება შავი ზღვის უსაფრთხოების არქტიტექტურაში გულისხმობს იმის ანალიზს, თუ როგორ მოქმედებს შავ ზღვაზე კონტროლი რეგიონული და გლობალური ძალაუფლების დინამიკაზე, განსაკუთრებით ზღვისპირა სახელმწიფოებისა და გარე ძალების, როგორცაა ნატოს სტრატეგიული ინტერესების, გათვალისწინებით.

რუსეთის - საზღვაო სტრატეგია შავ ზღვაში ემყარება სტავრიდისის პრინციპებს. შავი ზღვის ფლოტი, რომელიც ლოკალიზებულია ყირიმში, სევასტოპოლში, გადამწყვეტ მნიშვნელობას იძენს რეგიონში რუსეთის ძალაუფლების გამყარებისთვის. 2014 წელს ყირიმის ანექსიამ მნიშვნელოვნად გააძლიერა რუსეთის სტრატეგიული პოზიცია, რამაც მას საშუალება მისცა გაეკონტროლებინა ძირითადი საზღვაო მარშრუტები.

თურქეთი - აკონტროლებს სრუტეებს, რაც მას შავ ზღვაზე დომინირებისთვის მნიშვნელოვან პლაცდარმს უქმნის. როგორც ნატოს წევრი, ის ორმაგი თამაშით ცდილობს დააბალანსოს დომინანტი ძალები. მისი საზღვაო სტრატეგია ორიენტირებულია მონტრიეს კონვენციით შეინარჩუნოს კონტროლი სრუტეებზე და შესაბამისად, სტაბილურობა რეგიონში, რადგან ქაოსი პირველ რიგში მას აზიანებს.

ნატო და აშშ - ნატოს არსებობა შავ ზღვაში მიზნად ისახავს რუსეთის შეკავებასა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების უსაფრთხოების უზრუნველყოფას. აშშ და ნატო ატარებენ რეგულარულ საზღვაო წვრთნებსა და პატრულირებას რეგიონში, მათთვის მნიშვნელოვანია რეგიონის სტაბილურობა, რადგან აქ განვითარებ-

ული მოვლენები პირველ რიგში დასავლეთის უსაფრთხოებაზე ახდენს გავლენას.

რუმინეთი და ბულგარეთი - როგორც ნატოს წევრები, რუმინეთი და ბულგარეთი მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ რეგიონულ უსაფრთხოებაში. მათი საზღვაო ძალები ხელს უწყობენ ნატოს კოლექტიური თავდაცვის ძალისხმევას და მონაწილეობენ ერთობლივ წვრთნებში.

უკრაინა - ყირიმის ანექსიის შემდეგ უკრაინამ ყურადღება გაამახვილა თავისი საზღვაო შესაძლებლობების აღდგენასა და საზღვაო უსაფრთხოების გაძლიერებაზე. რუსეთის დომინირების შესამცირებლად და განსაკუთრებით წამოწყებული ომის მოსაგებად ნატოსთან და სხვა დასავლელ მოკავშირეებთან თანამშრომლობა გადამწყვეტია უკრაინისთვის.

რეალიზმის ფუძემდებელი ჰანს მორგენტაუს მტკიცებით ადამიანები ბუნებით ეგოისტურები არიან და ისინი ყოველთვის ელტვიან ძალაუფლებას. საერთაშორისო სისტემა ძალაუფლებისთვის ბრძოლაა, სადაც არ არსებობს არბიტრი, შესაბამისად იგი ანარქიულია და სანამ იარსებებენ სუვერენული სახელმწიფოები ისინი იბრძოლებენ ძალაუფლებისთვის, რათა გადარჩენ. თუმცა ადრეულ რეალისტებს გამოორჩათ ის, რომ მიუხედავად საერთაშორისო სისტემის ანარქიული ნუმებისა ქვეყნებს შორის მაინც შესაძლებელია თანამშრომლობა (O.brusylovska,V. dubovyk and I.koval, 2020). რეალიზმის თეორიით ახსნილ საერთაშორისო სისტემაში თანამშრომლობის დაშვებით და სხვა საკითხების რევიზიით განვითარდა სტრუქტურული რეალიზმი. სტრუქტურული რეალიზმითა და სახელმწიფოთა ეროვნულ ინტერესებზე დაკვირვებით შესაძლებელია აიხსნას თანამედროვე ეტაპზე რეგიონში შექმნილი პოლიტიკური მდგომარეობაც.

სტრუქტურულმა რეალიზმმა აღიარა, რომ საერთაშორისო სისტემა ანარქიული ბუნებისაა, იგი არ ჰგავს თომას ჰობსის მიერ დანახულ „ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“ თუმცა არც გამორიცხავს მას. სახელმწიფოთა გლობალიზაციის პროცესში ჩართვა, თავისუფალი საბაზრო სისტემა და სხვა, ზრდის ურთიერთდამ-

ოკიდებულების ხარისხს. გამომდინარე იქედან, რომ სახელმწიფოთა უმრავლესობა იაზრებს იმ დომინოს პრინციპს პოლიტიკაში, რომელიც შეიძლება ერთი სახელმწიფოს სტაგნაციით და სხვა სახელმწიფოთა ჩათრევით დასრულდეს, ამიტომ გარკვეული დაძაბულობის მომენტზე შეეცდებიან მის განმუხტვას.

ბარი ბუზანისა და ოლე ვავერის მიერ შემუშავებულ რეგიონული უსაფრთხოების კომპლექსური თეორია, რომელიც კოპენჰაგენის უსაფრთხოების კვლევების სკოლის ჩარჩოა ამტკიცებს, რომ სახელმწიფოების უსაფრთხოება არ შეიძლება იყოს გაგებული ცალ-ცალკე, ვინაიდან თანამედროვე სამყაროში სახელმწიფოთა ურთიერთკავშირი და ურთიერთდამოკიდებულება გაზრდილია და პირდაპირ კავშირშია რეგიონულ უსაფრთხოებასთან. რეგიონები განისაზღვრება უსაფრთხოების საკითხთა ურთიერთდამოკიდებულებით იმ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც გეოგრაფიულად ახლოს არიან და იზიარებენ ისტორიულ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კავშირებს. თეორია პირადად კავშირშია შავი ზღვის, როგორც რეგიონის უსაფრთხოების შემუშავებასთან (Barry Buzan and Ole Wæver, 2003).

თეორიის გააზრებითა და პოსტსაბჭოთა პერიოდის შემდეგ განვითარებულ მოვლენებზე დაკვირვებით შეგვიძლია გამოვყოთ რეგიონალური უსაფრთხოების დინამიკის ოთხი დონე.

1.დამოუკიდებელი პოლიტიკა (კონფრონტაცია) - ისტორიული და მიმდინარე კონფლიქტები, როგორიცაა რუსეთსა - უკრაინას, რუსეთ - თურქეთს, ნატოს წევრ ქვეყანათა და მათ მოწინააღმდეგეთა შორის, განსაზღვრავს რეგიონული უსაფრთხოების ლანდშაფტის დიდ ნაწილს. საქართველოზე თავდასხვა, ყირიმის ანექსია და კონფლიქტი აღმოსავლეთ უკრაინაში რეგიონის მთავარი საკითხებია, რომლებიც რეგიონში იწვევს ფრაგმენტაციას და ყოფს ქვეყნებს დაპირისპირებულ მხარეებად.

2.კოლექტიურობა - ნატოს წევრებს შორის თანამშრომლობა (მაგ. რუმინეთი, ბულგარეთი და თურქეთი) და მათი კოლექტიური თავდაცვის ინიციატივები წარმოადგენს ურთიერთდ-

ამოკიდებულების მაღალი დონის ნიშნებს, რომლებიც აწონასწორებენ რეგიონულ დაძაბულობას.

3.ლოკალურობა - შავი ზღვის ქვეყნებში შიდა პოლიტიკური მოვლენები გავლენას ახდენს რეგიონულ უსაფრთხოებაზე. შესაბამისად შესაძლებელია მოხდეს შავი ზღვის სტატუსის ხელახალი რევიზია. შეიძლება სრულიად შეცვალოს მოვლენები და გარდამტეხი ცვლილებები შეიტანოს შავი ზღვის უსაფრთხოებაში.

4.გარე ფაქტორები - მნიშვნელოვან როლს თამაშობს შეერთებული შტატებისა და ევროპის ქვეყნების სტრატეგიული ინტერესები. აშშ-სა და ნატოს საზღვაო განლაგება, ერთობლივი სამხედრო წვრთნები აყალიბებს უსაფრთხო გარემოს. გარდა ამისა, ევროკავშირის ეკონომიკური ინტეგრაციის მცდელობები და რუსეთის წინააღმდეგ სანქციები ხელს უშლის რომელიმე ერთი ქვეყნის დომინირებას შავი ზღვის აუზში. ჩინეთის დაინტერესება ახალი სამარშრუტო გზით კიდევ უფრო დიდ გავლენას ახდენს რეგიონზე.

გამომდინარე აქედან შავი ზღვის უსაფრთხოება ან მიმდინარე პროცესების კონტროლი განსაკუთრებით იმ ქვეყანათა ინტერესშია, რომლებსაც უშუალოდ აქვთ გასასვლელი შავ ზღვაზე. ესენია: საქართველო, თურქეთი, ბულგარეთი, რუმინეთი, უკრაინა და რუსეთი. ასევე, რეგიონის სხვა ქვეყნებს, რომელთაც აღნიშნული ორიენტაცია არ გააჩნიათ.

რუსეთის ინტერესები შავი ზღვის აუზში

საბჭოთა კავშირის დაშლასთან ერთად თითქოს დაასრულა ცივი ომი და შემდგომი პერიოდი სრულიად განსხვავებულ ფაზაში გადავიდა. თუმცა, სსრკ-ს სამართალმემკვიდრე რუსეთის დემოკრატიზაცია, სრული ტყუილი აღმოჩნდა. რუსეთის ახალი პოლიტიკური ელიტა ვერ ეგუებოდა სსრკ-ს დაშლას, განსაკუთრებით გავლენების დაკარგვას კავკასიის, აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთი ევროპის ტერიტორიებზე.

ვლადიმერ პუტინი, (რუსეთის პრეზიდენტი 2000 წ-დან 2008 წ-მდე, და 2012 წ-დან დღემდე) მალევე შევიდა დასავლეთთან, უფრო ზუსტად კი აშშ-სთან კონფრონტაციაში. მან 2007 წელს სამყაროს რუსეთის ახალი საგარეო დოქტრინა წარუდგინა. მიუნხენის უსაფრთხოების კონფერენციაზე სსრკ-ს დაშლა XX საუკუნის გეოპოლიტიკური კატასტროფად შეაფასა, შესაბამისად, ახალი დოქტრინის ავტორი ჩანდა იზრუნებდა საბჭოთა კავშირის გავლენების აღდგენაზე. (dlugy, 2022) იმპერიალისტური, ევრაზიონისტული თეორიით თუ სუვერენული დემოკრატით იდეოლოგიზირებულმა რუსეთმა პირველი დარტყმები კავკასიაზე, საქართველოზე მიიტანა. 2008 წელს საქართველოზე თავდასხმით დასავლეთს, კერძოდ აშშ-ს მოსკოვმა მიანიშნა, რომ კავკასიას რუსეთი საკუთარი გავლენის სფეროდ აღიქვამდა და შესაბამისად მათ ნატოში გაწევრიანებას, ან ნატოსთან დაახლოებას არ შეეგუება. შედეგად დღემდე ოკუპირებულია აფხაზეთი, რომელიც საქართველოს სანაპირო სიგრძის 310 კილომეტრიდან - 195 კილომეტრს მოიცავს.

2008 წელს დასავლეთის სუსტმა რეაგირებამ წაახალისა რუსეთი და შემდგომი სამიზნე ყირიმი გახდა (Dickinson, August 7, 2021). 2014 წელი ევრომაიდანის შემდგომი პერიოდია, რუსეთმა გააცნობიერა, რომ უკრაინა მიიწევდა ევროკავშირისა და ნატოსკენ. (ლიკლიკაძე, 2018) ამიტომაც შავ ზღვაში სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ნახევარკუნძული ყირიმი სრულად დაიკავა. 2022 წელს რუსეთის შეჭრა უკრაინაში მისი საგარეო დოქტრინით აიხსნება (A. Kuimova and S. T. Wezeman, 2018). უტყუარია, რომ რუსეთი ცდილობს არ დაუშვას დასავლეთის მოახლოება მის ტერიტორიებთან, განსაკუთრებით კი არ ჩაიკეტოს შავ ზღვაში (ბატიაშვილი, 2021).

დღეს შავი ზღვის რეგიონში ოკუპირებულია: აფხაზეთი, სამხრეთ ოსეთი, ყირიმის ნახევარკუნძული, ლუგანსკისა და დონეცკის, ასევე უკრაინის ტერიტორიები და დნესტრისპირეთი.

რუსეთის საგარეო დოქტრინაში ორი მიმართულება იკვეთება, პირველი, დომინირების მოპოვება მეზობელ სახელმწიფო-

ოებზე და მეორე დასავლეთის წინააღმდეგ რუსეთის გავლენების ზრდა, რასაც რა თქმა უნდა უზრუნველყოფს შავი ზღვა (Trenin, Aug 28, 2019). რუსეთს დასავლეთით არ გააჩნია გეოგრაფიული ნიშნის საზღვარი, ამიტომ მისთვის მნიშვნელოვანია შავი ზღვის კონტროლი, ან მათი ბუფერულ ზონად გადაქცევა (ბატიაშვილი, 2021). თუმცა ბუფერულ ზონებზე დასავლეთთან მოლაპარაკება ვერ შედგება. I - იმიტომ, რომ დასავლეთისთვის მიუღებელია შავი ზღვის ფაქტობრივად რუსეთისთვის დათმობა, ამას არ შეეგუება თურქეთი. II - დასავლეთი პატივს სცემს და მისაღებია შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნების სურვილი ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში ინტეგრაციის შესახებ.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება ის, რომ რუსეთი სრულიად ჩაიკეტა ბალტიის ზღვაზე, ფინეთისა და შვედეთის ნატოში გაწევრიანებით რუსეთისთვის დასრულდა ძალის დემონსტრირება ჩრდილოეთით და ერთადერთ გასასვლელს იგი შავ ზღვაზე ნახულობს, სადაც ჯერ კიდევ შეუძლია საკუთარი ძალაუფლების გაფართოება (Nicholas Lokker and Heli Hautala, 2023).

მართალია რუსეთს აქვს საზღვაო გასასვლელი შავ ზღვაზე, აზოვის ზღვაში, მაგრამ მას უკრაინაც ესაზღვრება. ევრომაიდანის შემდეგ ყირიმის დაპყრობა და მიდინარე ომი, მიზნად ისახავდა აზოვის ზღვის დაცვას. თუ ყირიმი რუსეთისთვის მიუღებელი ძალების ხელში იქნება მაშინ, იგი სრულიად დაუცველი გახდება ხოლო თუ რუსეთი გააკონტროლებს ყირიმს, მაშინ აზოვის ზღვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ობიექტებს დაიცავს, რითაც შექმნის უსაფრთხოების გარანტიას.

გამომდინარე აქედან, რუსეთის მისწრაფება გაზარდოს შავ ზღვაზე კონტროლი, შიშით, უსაფრთხოების საკუთარი გარანტიების შექმნითა და ეკონომიკური ფაქტორებით აიხსნება, რაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია, რუსეთის ფედერაციისთვის.

თურქეთის ინტერესები შავი ზღვის რეგიონში

შავი ზღვის უსაფრთხოების თურქული მოდელი ბუნდოვანია - ანკარა ცდილობს პოლიტიკური გაორებით შეინარჩუნოს

არსებითი გავლენები ზღვაზე. ჯერ ერთი, რუსეთთან ერთად არ დაუშვას სხვა აქტიორების გაძლიერება აქ და მეორე, ისარგებლოს არსებული გარემოებებით და მაქსიმალურად გაზარდოს საკუთარი პოზიციები რეგიონში.

დღეს არსებული მდგომარეობის ფონზე რუსეთი ცდილობს თურქეთთან დაახლოებას, საზღვაო აკვატორიის ათვისებას და დასავლეთთან კიდევ უფრო მეტ კონფრონტაციაში მის ჩათრევას. ნათელია, რომ რუსეთსა და თურქეთს კარგი ურთიერთობა ჩამოუყალიბდათ. ამის ერთ-ერთი მაგალითი იყო 2016 წლის თურქეთში სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობისას რუსეთის დახმარება, რუსეთ-თურქეთის ეკონომიკური კავშირის გაძლიერება და რუსეთისგან სამხედრო ავიაციის შესყიდვა. ასევე, 2022 წლის 14 ოქტომბერს ვლადიმერ პუტინსა და რეჯეფ თაიფ ერდოღანს შორის შეხვედრა შედგა - მხარეებმა განიხილეს გეგმა, რომელიც თურქეთს ნავთობის მთავარ ჰაზად გადააქცევდა ევროპისთვის (ბატიაშვილი, 2021), (Ibadoghlu, 2021), (LITVINOVA, 2022).

თურქეთის ინტერესები შავ ზღვაში ეწინააღმდეგება, როგორც რუსეთის ისე აშშ-ის ინტერესებს, თუმცა არსებობს მათ შორის საერთო. (ბატიაშვილი, 2021) თურქეთი მიზანია, არცერთი სახელმწიფოს დომინირება არ დაუშვას შავ ზღვაში, რათა არ დაკარგოს ის უპირატესობა, რომელიც გეოგრაფიული მდებარეობითა და მონტროს კონვენციით უჭირავს. თურქეთი და ამერიკის შეერთებული შტატები გაუთავებელ და გაუცნობიერებელ ანტაგონიზმში არიან ერთმანეთთან. ეს არის NATO ალიანსის ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობაში მნიშვნელოვანი ბზარი და ვფიქრობ ამ ბზარს კარგად იყენებს მათი მთავარი მოწინააღმდეგე რუსეთი. (გაფრინდაშვილი, 2019)

თურქეთი რუსეთთან ურთიერთობით, აბალანსებს ამერიკის შეერთებული შტატების მიზნებს - გახდეს დომინანტური ძალა შავი ზღვის რეგიონში და გადამწყვეტი როლი ითამაშოს რეგიონის უსაფრთხოებაში. თუმცა, აღსანიშნავია რომ თურქეთი ნატოს წევრი ქვეყანაა და უკიდურეს შემთხვევაში იგი ნატოს ინტერესებს დაიცავს.

ჩრდილო ატლანტიკური ორგანიზაცია (NATO) -ს ინტერესები შავ ზღვასთან მიმართებით

ჩრდილო ატლანტიკური ორგანიზაცია (NATO) შავი ზღვის რეგიონში წარმოდგენილია სამი წევრი და ორი პროდასავლური პოლიტიკის მქონე ქვეყნით (საქართველო; უკრაინა). შავი ზღვის უსაფრთხოებით ნატო ძირითადად 2017 წლიდან დაინტერესდა, მართალია მანამდეც იყო უსაფრთხოებისთვის გადადგმული ნაბიჯები თუმცა მასშტაბული ინტერესები ნატოს 2017 წლიდან გაუჩნდა.

2014 წელს ყირიმის ანექსია, მანამდე კი 2008 წელს რუსეთის შეჭრამ საქართველოში, 2022 წელს კი უკრაინაში, ნატო პოლიტიკურად გადატვირთა. მისი მთავრი მოწინააღმდეგე შავ ზღვაში იბრძვის დომინირებისკენ. ბრუსელში კარგად ესმით, რომ თუ არ იქნება ნატოს საზღვრებთან მშვიდობა, ასევე მოსაზღვრე ქვეყნებში სტაბილურობა, საფრთხე ალიანსს დაემუქრება. აღმოსავლეთ ევროპის თავდაცვისთვის შავი ზღვა უდიდეს მნიშვნელობას იძენს (ამერიკისხმა, 2022).

შავი ზღვის რეგიონში ნატოს მიზანს წარმოადგენს რუსული აგრესიის შეკავება, ამის ნათელი გამოხატულება იყო ვარშავის სამიტზე მიღებული განცხადება, სადაც ნახსენები იყო, რომ რუსული პროვოკაციული ქმედებები, მილიტარიზმი და ძალის დემონსტრირება საფრთხე უქმნის ნატოს წევრებსა და ნატოს საზღვრებს (ამერიკისხმა, 2022). მეორე მიზანი, რომელიც საერთაშორისო ვითარებაზე დაკვირვებით შეიძლება გამოვიტანოთ, ესაა თურქეთთან კონკურენცია, თუმცა იგი ნატოს წევრია და აქ აუცილებელია დათმობა. მესამე, ნატოს მიზანია რეგიონალურ ინტეგრაციას მიაღწიოს შავიზღვისპირეთის ქვეყნებთან და მის უსაფრთხოებაში ჩართოს ნატოს წევრ ქვეყნებთან ერთად საქართველოც და უკრაინაც. 2019 წელს ნატოს 70 საიუბილეო ღონისძიებაზე დამტკიცდა ნატოს შავი ზღვის პაკეტი, რომლის მიზანია საქართველოსა და უკრაინას ხელი შეუწყონ შავი ზღვის უსაფრთხოების მიმართულებით (ამერიკისხმა, 2022). ბენ ჰოჯესი თავის სტრატეგიულ ნაშრომში „The Black sea or a Black hole” ნატოს

სამომავლო 12 ნაბიჯი პირველ ადგილზე აყენებს საქართველოს და უკრაინის ნატოში გაწევრიანებისთვის მომზადებას. (B.hodges, 2021). ბენ ჰოჯეს კარგად ესმის თუ რა მნიშვნელობას შეიძენს საქართველოს ყოფნა ალიანსში, როგორც შავი ზღვის უსაფრთხოების ისე გეოსტრატეგიული კუთხით.

ევროკავშირის ინტერესები შავ ზღვაში

შავ ზღვას სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, კონტინენტური ევროპისთვის. ის კონტინენტში ღრმადია შეჭრილი და აღმოსავლეთ-დასავლეთს შორის სატრანზიტო როლს ასრულებს.

ევროკავშირი 2007 წლიდან (გაფართოება) აქტიურად ერთვება შავ ზღვაში მიმდინარე ეკონომიკურ-პოლიტიკურ პროცესებში (გოგოლაშვილი, 2018). მისი მიზანია რეგიონის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის გაღრმავება, უსაფრთხოების, ეკოლოგიური თუ ეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევა. ამისათვის ევროკავშირის საგარეო პოლიტიკა, განსაკუთრებით კი ევროკავშირის აღმოსავლეთ პარტნიორობის პოლიტიკა. ევროკავშირმა 2007 წლიდან ამოქმედა შავი ზღვის სინერგიის პროგრამა (გოგოლაშვილი, 2018). სინერგიის ერთ-ერთ ამოცანას წარმოადგენდა კოლექტიური ქმედებებისათვის სახელმწიფოებს შორის რეგიონული კონსოლიდაციისა და კონსენსუსის მიღწევა. თუმცა იგი ვერ უზრუნველყოფს შავი ზღვის უსაფრთხოებისთვის საჭირო ერთობას.

2016 წელს ნატოს ვარშავის სამიტზე ევროკავშირსა და ნატოს შორის დაიდო შეთანხმება რომელიც ითალისწინებს აღმოსავლეთით-სამხრეთით ნატოს და ევროკავშირის პარტნიორების თავდაცვისა და უსაფრთხოების შესაძლებლობებისა და გამძლეობის გაზრდის ხელშეწყობას ცალკეული მიმღები სახელმწიფოთათვის სხვადასხვა სფეროში კონკრეტული პროექტების განხორციელებით, მათ შორის საზღვაო შესაძლებლობების გაზრდით.

უკრაინაში მიმდინარე ომმა შეცვალა მსოფლიო ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება. ომის პარალელურად ევროკავ-

შირისა და ნატოს წევრი ქვეყნები აქტიურ მხარდაჭერას უცხადებენ უკრაინას, როგორც ფინანსურ, ჰუმანიტარულ ისე სამხედრო საკითხებში. აღნიშნულმა, რუსეთის გაღიზიანება გამოიწვია და დაიწყო ევროპის შანტაჟი იმ ენერგორესურსებით, რომლის მთავარი ექსპორტიორია ევროპაში. ომმა აჩვენა კონტინენტურ ევროპას, რომ დამოკიდებულება რუსეთის ენერგორესურსებზე, მასზე უარყოფითად აისახება. 2021 წელს ევროკავშირმა რუსეთიდან 155 მილიარდი კუბური მეტრის გაზი შეისყიდა, რაც ევროკავშირში იმპორტირებული გაზის 45% შეადგენს. (ამერიკისხმა, 2022). 2021 წელს ევროპამ რუსეთისგან შეიძინა 108 მილიონი ტონა ნედლი ნავთობი, 91 მილიონი ტონა ნავთობპროდუქტები და 51 მილიონი ტონა ქვანახშირი. რუსულ ენერგორესურსებზე დამოკიდებულება განსაკუთრებით მაღალია ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში, სადაც 18 ბირთვული ბლოკი, როსატომიდან მიწოდებული საწვავით ფუნქციონირებს (გოგოლაშვილი, 2018). ხოლო, 2023 წლიდან ნორვეგია და შეერთებული შტატები გაზის მთავარი მომწოდებლები იყვნენ. ნორვეგიამ უზრუნველყო გაზის მთელი იმპორტის თითქმის 30%. ოფიციალურ წყაროზე დაყრდნობით ევროპისთვის გაზის მიმწოდებელი რუსული კომპანიების წილი დაეცა 40%-მდე და ეს მოვლენები უკრაინაში წამოწყებულმა ომმა დააჩქარა (Henley).

მაშასადამე, 2022 წელიდან ევროკავშირის ახალ რეალობასთან გამკვლავება უწევს, მისი მიზანია შეამციროს დამოკიდებულება რუსულ გაზზე და იგი სხვა იმპორტირებული გაზით ჩაანაცვლოს. აღნიშნულ მიზანს კი ახალ რეალობაში გადაყვავართ სადაც შავი ზღვა კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება კონტინენტური ევროპის უსაფრთხოებისათვის, როგორც „ერთადერთი“ ტრანზიტული გზა დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის.

დასკვნები

2023 წლიდან, ასოცირებული ტრიო, საქართველო, უკრაინა და მოლდოვა ევროკავშირის წევრობის კანდიდატი ქვეყნები არიან, რაც მნიშვნელოვნად ცვლის შავ ზღვაში არსებულ რეალობას. ნათელია, რომ კანდიდატობის გზაზე ამ ქვეყნების მიმართ ინტე-

რესი უფრო მეტად გაიზრდება, შესაბამისად გაიზრდება და გადაიხედება ევროპის საგარეო პოლიტიკაც განსაკუთრებით შავი ზღვის აუზთან და მის კანდიდატ ქვეყნებთან მიმართებით. საბოლოო კანდიდატობამდე ამ ქვეყნების დემოკრატიზაციის პროცესს შეუძლია რეგიონი მიიყვანოს სტაბილურობამდე, რადგან დემოკრატიული თეორიის თანახმად, დემოკრატიულ სახელწმიფოებს შორის თანამშრომლობა უპირატესი იქნება, რაც საკუთრივ ხელს შეუწყობს რეგიონული უსაფრთხოების ჩამოყალიბებას გრძელვადიან პერიოდში.

საქართველო, უკრაინა და მოლდოვა სტრატეგიულად განლაგებულია ევროპის აღმოსავლეთ კიდეზე და მოქმედებენ როგორც ბუფერები ევროკავშირსა და რუსეთს შორის. ეს სამი ქვეყანა არის დემოკრატიის საზღვარი და დემოკრატიის ნაპირებზე, პერიფერიებზე მდებარეობენ. ამ ქვეყნების მხარდაჭერით ევროკავშირი მიზნად ისახავს გააძლიეროს რეგიონული სტაბილურობა და თავიდან აიცილოს კონფლიქტების გავრცელება. რეგიონში მიმდინარე კონფლიქტებში, ევროკავშირი ირგებს მედიატორის როლს. როგორცაა: უკრაინა - რუსეთი, მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი, საქართველო - რუსეთი და სხვა. ევროკავშირის მხარდაჭერა ეხმარება ამ ქვეყნებს წინააღმდეგობა გაუწიონ რუსეთის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ზეწოლას.

სწორედ აქ იბადება შავი ზღვის, როგორც „ახალი სივრცის“ კონცეფციის სტრუქტურა, რაც რეგიონის გეოპოლიტიკური ლანდშაფტის ცვლილებამ გამოიწვია. ამ ტრანსფორმაციას განაპირობებს სხვადასხვა ფაქტორები: გაზრდილი საერთაშორისო ინტერესი, სტრატეგიული სამხედრო ფორმირებები, ფრაგმენტულობა ინტეგრაციის დაბალი დონე. რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსიამ მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა ბალანსი შავ ზღვაში, გააძლიერა მისი სტრატეგიული პოზიცია და სამხედრო შესაძლებლობები რეგიონში. „ახალი სივრცე“ შავ ზღვაზე ნიშნავს ტრანსფორმირებულ გეოპოლიტიკურ გარემოს, რომელიც გამოირჩევა საერთაშორისო ინტერესით, სტრატეგიული სამხედრო განვითარებით და მნიშვნელოვანი ეკონომიკური პოტენციალით. შედეგად, შავი

ზღვის რეგიონი გახდა საერთაშორისო დიპლომატიის, სამხედრო სტრატეგიისა და ეკონომიკური განვითარების ჰაზი, რაც აყალიბებს მის მომავალ ტრანსპორტის ფართო გლობალური დინამიკის კონტექსტში.

შავი ზღვის უსაფრთხოება მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს მიმდებარე ქვეყნებისა თუ სუპრანაციონალური გაერთიანებების ან ალიანსთან დღის წესრიგში. თუმცა შავ ზღვას გააჩნია იდენტობის პრობლემა, რაც დაბალი ინტეგრაციისა და სახელმწიფოთა შორის სუსტი ურთიერთობის შედეგია. რეგიონის უსაფრთხოების კონცეფცია ჩამოუყალიბებელია, რასაც არსებული კონფლიქტები, ზღვის მილიტარიზაცია ემატება და შავ ზღვას რისკ ქვეშ ამყოფებს. საბოლოო ჯამში, სხვადასხვა თეორიების განხილვით, ჩანს რომ ინტერესთა კონფლიქტი იწვევს შავი ზღვის უსაფრთხოების კონცეფციის არ არსებობას და მისი ჩამოყალიბების შეფერხებას.

შავი ზღვის ძლიერ პოლიტიკური სუბიექტებს, როგორც რუსეთი, თურქეთი, ნატო ან ევროკავშირია განსხვავებული ინტერესები გააჩნიათ. აღნიშნული იწვევს სუბიექტებს შორის კონკურენციის ზრდას, რაც ხელს უშლის ინტეგრაციის პროცესს. თითოეული ქვეყნისთვის გადამწყვეტ და ზოგჯერ არსებობისთვის საჭირო მნიშვნელობას იძენს შავ ზღვაზე დომინირება ან სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული ობიექტების ფლობა.

თანამედროვე მოვლენების ფონზე, შავი ზღვა, როგორც ახალი სივრცე მსოფლიოს მნიშვნელოვანი აქტიორების ინტერესად გადაიქცა. ნატოს მისწრაფებები შეძლოს შავი ზღვისპირელ ქვეყნებთან თანამშრომლობით უსაფრთხოების შემუშავება დაბრკოლებულია რუსეთის ფენომენით. იგი შავ ზღვას საკუთარი გავლენის სფეროდ განიხილავს მამასადამე ნატო მიუღებელი მეზობელია მისთვის.

თურქეთი, მიუხედავად ნატოს წევრობისა ცდილობს დამოუკიდებელ აქტიორად მოგვევლინოს რეგიონში და განსხვავებული პოლიტიკა გაატაროს. ამ ეტაპზე მის ხელთაა „მთავარი

გასაღები“ მონტროს კონვენცია, რითაც შეიძლება ითქვას აბალანსებს რუსეთსა და ნატოს.

რუსეთ-უკრაინაში ომმა კონტინენტური ევროპა „გამოაღვიძა“ მოემია ენერგო რესურსების სხვა ალტერნატიული გზა. რამაც გამოიწვია ევროკავშირის საგარეო პოლიტიკის რევიზია შავ ზღვასთან მიმართებით, ევროკავშირმა სწორად გაიაზრა, რომ შავი ზღვა მისი უსაფრთხოების გარანტორი უნდა გახდეს, სადაც არ უნდა დაუშვას სხვა ქვეყნების დომინირება. ამ მიზნით „სამი ზღვის“ ინიციატივის გააქტიურება მნიშვნელოვნად ზრდის შავი ზღვის სტატუსს კონტინენტური ევროპის უსაფრთხოებისთვის.

საბოლოო ჯამში, შავი ზღვის მთავარ პრობლემად ინტერესთა კონფლიქტი, სტრატეგიული ფრაგმენტაცია გვევლინება, რაც ბადებს მუდმივ დაძაბულობას, ომებს, მილიტარიზაციას და ინტეგრაციის დაბალ დინეს. შავი ზღვის უსაფრთხოების გასაღები მხოლოდ ინტეგრაციაშია, რადგან უსაფრთხოება ვერ განიხილება რომელიმე ერთი სახელწმიფოს გამოკლებით, არამედ შავი ზღვის უსაფრთხოება პირველ რიგში რეგიონის ქვეყნებს შორის თანამშრომლობითა და ურთიერთდამოკიდებულების ზრდით უნდა იქნეს მიღწეული.

არაპროგნოზირებადი პროცესები, მზარდი მილიტარიზმი, ინტეგრაციის დაბალი დონე, გლობალურ აქტიორთა ინტერესები, სტრატეგიული ფრაგმენტაცია: ამგვარია ამჟამად შავი ზღვის პოლიტიკური მდგომარეობა. შესაბამისად აღნიშნული ხელს უშლის რეგიონში უსაფრთხო გარემოს შექმნას, გამომდინარე აქედან არ არის გამორიცხული შავ ზღვაში პროცესები კიდევ უფრო დაიძაბოს, განსაკუთრებით მაშინ თუ უკრაინაში დაწყებული ომი მალე არ დასრულდება ან რუსეთი შეძლებს საკუთარი გავლენების კიდევ უფრო გაფართოებას.

ბიბლიოგრაფია:

A. Kuimova and S. T. Wezeman. (2018). Russia and Black Sea Security. *SIPRI*.

- Alcenat, M. S. (2008). *Revisiting the Pivot: The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics*. Macalester College .
- B.Hodges. (2021). „*The black sea or a black hole*”. Washington: the Center for European Policy Analysis.
- Barry Buzan and Ole Wæver. (2003). *Regions and Powers The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press.
- D.LITVINOVA, S. a. (2022). Putin tempts Turkey, suggests making it Europe's new gas hub.
- Dickinson, P. (August 7, 2021). The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *Atlantic Council*.
- Dlugy, Y. (2022). From Gorbachov to Putin. *The New York Times*.
- Economist, I. (2020). Democracy Index 2020 In sickness and in health? *Democracy Index*, გვ. 11 - 12 - 53.
- Euronews. (2022 წლის 19 July). EU agrees deal with Azerbaijan to double gas exports by 2027, July 19, 2022. <https://www.მომკვებული> <https://www.euronews.com/my-europe/2022/07/18/von-der-leyen-heads-to-azerbaijan-to-secure-new-gas-import-deal-დან>
- European commission. (Brussels, 28 February 2012). EU support to the Europe-Caucasus-Asia Transport Corridor.
- Henley, J. (თ. გ.). EU imports of Russian liquified gas leap by 40% since Ukraine invasion. *The Guardian*.
- Ibadoghlu, G. (2021). Who stands to gain from closer relations between Russia and Turkey?
- North atlantic treaty organization. (2020). *NATO MEMBER COUNTRIES*.
- O. Brusylovskaya, V. Dubovyk and I. Koval. (2020). “Black sea region in world policy: actors, factors and scenarios of the future”. *Odesa Mechnikov national university press*, 6-7-9.
- Shah, A. M. (2018). *Foundamentals of Physical and Human Geograohy*.
- Stavridis, A. J. (2017). *Sea Power (The History And Geopolitics Of The World's Oceans*. New York : Penguin Press.

- Trenin, D. (Aug 28, 2019). 20 Years of Vladimir Putin: How Russian Foreign Policy Has Changed. *Carnegie Moscow Center*.
- ამერიკისხმა. (2022). *ზამთარი ევროპაში და რუსული გაზი*. ვაშინგტონი: ამერიკის ხმა.
- გაფრინდაშვილი, ნ. (2019). *საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გეომორფოლოგიური და გეოდინამიკური ცვლილებების და რისკების საზღაო ინფრასტრუქტურის განვითარებასთან დაკავშირებით*. თბილისი: საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტე.
- ბატიაშვილი, დ. (2021). *უსაფრთხოების მიმოხილვა*. თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი.
- ბატიაშვილი, ზ. (2021). *უსაფრთხოების მიმოხილვა, თურქეთი და შავი ზღის უსაფრთხოების საკითხები*. თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი.
- გოგოლაშვილი, კ. (2018). *ევროკავშირის შავი ზღის პოლიტიკა და გაფართოება*. თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი.
- ლიკლიკაძე, კ. (2018). *სისხლიანი ევრომაიდან*. თბილისი: რადიო თავისუფლება.

**Revision of the Post-Soviet Space and Maritime Strategy in the
Contemporary Stage (Black Sea)**

Shalva Shalikadze

Master in World History

Batumi Shota Rustaveli State University

Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili Str. 32/35

+995 555 363 833. shalva.shalikadze@bsu.edu.ge

ORCID: 0009-0006-1400-2615

Irakli Gorgiladze

Candidate of Historical Sciences, Professor

Batumi Shota Rustaveli State University

Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili Str. 32/35

+995 577 252 500. irakli.gorgiladze@bsu.edu.ge

ORCID: 0009-0005-4714-5631

Abstract

The article analyzes the geopolitical situation and security issues of the Black Sea region through a multifaceted methodological approach. Using documentary analysis, it examines historical and contemporary geopolitical theories, factual data, and international events.

The research draws on international sources, political reports, and academic literature, with particular emphasis on post-Soviet documentation and the study of regional conflicts, such as Russia's annexation of Crimea and Turkey's role in the Black Sea.

Within the framework of strategic analysis, the Heartland and Sea Power theories were employed to assess the strategic importance of the Black Sea in global political processes. A comparative analysis was conducted to explore the strategies of geopolitical actors such as NATO, Russia, and Turkey.

The research findings highlight the global significance of ongoing events in the Black Sea region and their impact on the regional security architecture.

Keywords: Black Sea region; regional conflicts; security; post-Soviet space; naval strategy.

Introduction

At the end of the 20th century, the Soviet Union collapsed, leading to the sovereignty of new states in the post-Soviet space. Despite ongoing conflicts, particularly the tensions in the Black Sea basin, Soviet legacies have not disappeared and continue to manifest even in the 2020s.

The legal and geopolitical status of the Black Sea remains an open question, with the region characterized by a multipolar power dynamic rather than dominance by a single actor. Ongoing geopolitical shifts have further underscored this challenge, as no definitive security strategy has yet been established to guarantee the long-term stability and security of the Black Sea.

Black Sea security has emerged as a significant geopolitical challenge for both the region and Western states. The persistence of unresolved conflicts and ongoing military activities further exacerbates the situation. The evident militarization of the area continues to increase geopolitical risks, making the region particularly volatile.

In response to Russia's aggression against Ukraine, Europe has initiated discussions on reconfiguring its energy security architecture through the Black Sea, seeking to establish alternative supply routes and reinforce energy independence (Euronews, 2022). Consequently, devel-

opments in the Black Sea region remain at the forefront of European strategic considerations, influencing the broader framework of continental security and stability.

This **objective** of this article is to examine the Black Sea region's status as a newly evolving geopolitical entity. It evaluates the political transformations that have unfolded in the region since the post-Soviet era and investigates ongoing processes through an in-depth analysis of individual events, including conflicts, confrontations, and instances of consensus. Furthermore, the research aims to assess security concepts from a broad perspective and to contextualize both current and anticipated developments in the Black Sea region within diverse theoretical paradigms.

This study employs an interdisciplinary research **methodology** to explore the geopolitical landscape and security issues of the Black Sea region. The analysis is based on a comparative approach to primary and secondary sources, allowing for a cross-examination of materials produced over a given period with professional assessments, interviews, statistical data, and analytical reports. Furthermore, the research applies a modern historical analysis, which aids in understanding the impact of historical events on contemporary realities by integrating current theoretical perspectives into the interpretation of the past.

Theoretical Framework: The Heartland Theory, formulated by Halford Mackinder in 1904, posits that global supremacy hinges on control over the central region of Eurasia (Alcenat, 2008). This geopolitical doctrine underscores the strategic importance of the Heartland, where the interests of various states intersect, shaping the broader security architecture of Eurasia. Dominance over this region ensures access to extensive resources and a pivotal military advantage, enabling direct influence over key areas such as Europe, the Middle East, and Asia. Mackinder's assertion encapsulates this idea: "Who controls Eastern Europe controls the Heartland; who controls the Heartland controls the World-Island; who controls the World-Island controls the world" (Shah, 2018).

The Heartland Theory provides a crucial framework for understanding the security dynamics of the Black Sea. As a pivotal geopolitical hub, the Black Sea bridges Europe, Asia, and the Middle East, serving as a key artery for international trade and energy transportation. In terms of energy security, the region is of paramount importance, as it facilitates the transit of oil and natural gas from the Caspian Basin to European markets via pipelines and maritime routes. The stability of these transit corridors is essential for two primary reasons: safeguarding Europe's energy security and mitigating its dependence on Russian energy supplies. Thus, the Heartland Theory underscores the Black Sea's overarching geopolitical and strategic significance in global affairs.

Admiral James Stavridis, in his book **Sea Power**, underscores the critical role of maritime dominance in shaping national security and global influence. The ability to control maritime domains, project power, secure strategically significant locations, regulate vital trade routes, maintain a strong naval fleet, and ensure access to key seas and ports all contribute to a state's geopolitical strength and economic stability (Stavridis, 2017). In the Black Sea region, dominant political players, particularly Russia and Turkey, endeavor to establish strategic superiority through the principles of sea power theory. Applying this theory to the security architecture of the Black Sea requires an evaluation of how maritime control affects both regional stability and the broader balance of power, particularly in the context of littoral states and external forces such as NATO's strategic imperatives.

Russia's naval strategy in the Black Sea adheres to Stavridis' principles. The Black Sea Fleet, headquartered in Sevastopol, Crimea, serves as a key instrument for bolstering Russian influence in the region. The annexation of Crimea in 2014 further solidified Russia's geostrategic position, enabling it to control crucial maritime corridors.

Turkey, on the other hand, holds strategic leverage over the Black Sea through its control of the straits. This positioning provides a significant advantage for regional dominance. As a NATO ally, Turkey employs a careful balancing act between competing powers. Its mar-

itime policy is primarily focused on upholding the Montreux Convention, thereby maintaining control over the straits and ensuring regional stability - an essential factor in safeguarding its national security and strategic interests.

NATO and the US - NATO's presence in the Black Sea is aimed at deterring Russia and ensuring the security of Eastern European countries. The US and NATO conduct regular naval exercises and partols in the region, and the stability of the region is important to them, since developments here primarily affect the security of the West.

Romania and Bulgaria - As NATO members, Romania and Bulgaria play an important role in regional security. Their naval forces contribute to NATO's collective defence efforts and participate in joint exercises.

Ukraine - After the annexation of Crimea, Ukraine has prioritized the reconstruction of its naval forces and the enhancement of maritime security. In order to diminish Russian dominance and, most importantly, to achieve victory in the ongoing conflict, collaboration with NATO and other Western partners remains crucial for Ukraine.

According to the founder of realism, Hans Morgenthau, people are selfish by nature and they always strive for power. The international system is a struggle for power, where there is no arbitrator, therefore it is anarchic, and as long as sovereign states exist, they will fight for power in order to survive. However, early realists missed the fact that despite the anarchic nature of the international system, cooperation between countries is still possible (O. Brusylovska, V. Dubovyk and I. Koval, 2020). Structural realism developed by allowing cooperation in the international system explained by the theory of realism and revising other issues. Structural realism and observation of the national interests of states can also explain the political situation in the region at the modern stage.

Structural realism has recognized the inherently anarchic nature of the international system. Although it does not directly equate to Thomas Hobbes' concept of a "war of all against all," it does not dismiss

the possibility of such a scenario. The engagement of states in globalization, the expansion of the free market system, and other mechanisms enhance interdependence among nations. Since most states acknowledge the domino effect in politics, where the stagnation of one state could trigger crises in others, they are likely to pursue de-escalation strategies in times of heightened tensions.

The **Regional Security Complex Theory (RSCT)**, developed by **Barry Buzan and Ole Wæver** within the framework of the **Copenhagen School of Security Studies**, asserts that the security of states cannot be understood in isolation. In the modern world, interconnections and interdependencies among states have significantly increased, directly influencing regional security dynamics. According to this theory, regions are defined by the interdependence of security concerns among geographically proximate states that share historical, political, and economic ties. This theoretical approach is directly relevant to the security considerations of the Black Sea region as a distinct geopolitical entity (Barry Buzan and Ole Wæver, 2003).

By understanding the theory and observing developments since the post-Soviet period, we can distinguish four levels of regional security dynamics:

1. Independent Politics (Confrontation) - The security dynamics of the Black Sea region are largely shaped by both historical and ongoing conflicts, including the Russia-Ukraine and Russia-Turkey confrontations, as well as the broader geopolitical struggle between NATO and its adversaries. Key developments such as Russia's military intervention in Georgia, the annexation of Crimea, and the prolonged conflict in Eastern Ukraine have led to increasing regional fragmentation, dividing states into opposing factions.

2. Collective Security – The collaboration among NATO allies, particularly Romania, Bulgaria, and Turkey, exemplifies a strong level of interdependence in the region.

3. Locality - Domestic political developments in the Black Sea countries affect regional security. Accordingly, a re-examination of the

status of the Black Sea is possible. It could completely change events and bring about a turning point in Black Sea security.

4. External Influences – The strategic interests of global powers such as the United States and the European Union significantly impact the Black Sea region. U.S. and NATO military deployments, joint exercises, and maritime operations help establish a security equilibrium. Simultaneously, the European Union's economic policies and sanctions against Russia act as deterrents to unilateral dominance in the region. Moreover, China's increasing focus on alternative trade routes adds another layer of complexity to the regional geopolitical equation.

Given these factors, Black Sea security and the management of regional dynamics are of paramount importance to the littoral states - Georgia, Turkey, Bulgaria, Romania, Ukraine, and Russia - as well as to other regional and global stakeholders who, despite lacking direct maritime access, remain actively engaged in Black Sea affairs.

Russia's Interests in the Black Sea Region

With the collapse of the Soviet Union, the Cold War seemed to have ended and the subsequent period entered a completely different phase. However, the democratization of Russia, the legal successor to the USSR, turned out to be a complete illusion. The new Russian political elite could not accept the collapse of the Soviet Union, especially the loss of influence in the Caucasus, Eastern and Northern Europe.

Vladimir Putin (President of Russia from 2000 to 2008, and from 2012 to the present) soon entered into a confrontation with the West, more precisely with the USA. In 2007, he introduced Russia's new foreign doctrine to the world. During the Munich Security Conference, he assessed the collapse of the USSR as the geopolitical catastrophe of the 20th century, therefore, the author of the new doctrine seemed to care about restoring the influence of the Soviet Union (Dlugy, 2022). Russia, ideologized by imperialist, Eurasianist theory or sovereign democracy, struck its first blows at the Caucasus, at Georgia. By attacking Georgia in 2008, Moscow sent a clear message to the West, in

particular the USA, that Russia perceived the Caucasus as its sphere of influence and, accordingly, would not tolerate their joining NATO or rapprochement with NATO. As a result, to this day, Abkhazia remains occupied, covering 195 kilometers of Georgia's 310-kilometer-long coastline.

Russia was encouraged by the West's weak response in 2008, making Crimea its next target (Dickinson, August 7, 2021). Following the 2014 Euromaidan movement, Russia realized Ukraine was moving closer to the EU and NATO (Liklikadze, 2018). That is why it completely occupied the strategically important peninsula of Crimea in the Black Sea. Russia's 2022 invasion of Ukraine is consistent with its broader foreign policy objectives (Kuimova and S. T. Wezeman, 2018). Clearly, Russia aims to prevent Western encroachment on its borders and, above all, avoid being strategically cornered in the Black Sea (Batiashvili, 2021).

Today, the following are occupied in the Black Sea region: Abkhazia, South Ossetia, the Crimean peninsula, the territories of Luhansk and Donetsk, as well as Ukraine and Transnistria.

Russia's foreign policy follows two main objectives: securing dominance over its neighbours and expanding its influence against the West, both largely reliant on the Black Sea (Trenin, Aug 28, 2019). Since Russia lacks a natural western boundary, controlling the Black Sea or turning neighbouring states into buffer zones is crucial (Batiashvili, 2021). However, establishing such buffer zones through negotiations with the West is impossible because: I - Because it is unacceptable for the West to actually cede the Black Sea to Russia, Turkey will not tolerate this; II - The West respects and accepts the desire of the countries of the Black Sea region to integrate into Euro-Atlantic structures.

Another important circumstance is Russia's complete isolation from the Baltic Sea. The accession of Finland and Sweden to NATO has ended its northern power projection, leaving the Black Sea as the only

region where it can still assert and expand its influence (Nicholas Lokker and Heli Hautala, 2023).

Although Russia has a sea outlet to the Black Sea, the Sea of Azov, it also borders Ukraine. After the Euromaidan, the seizure of Crimea and the subsequent war were driven by Moscow's intent to safeguard its interests in the Sea of Azov. If Crimea falls into the hands of forces unacceptable to Russia, it will become completely defenseless, and if Russia controls Crimea, it will protect strategically important objects in the Sea of Azov, thereby creating a security guarantee.

Accordingly, Russia's aspiration to increase its control over the Black Sea can be explained by a combination of fear, the pursuit of its own security guarantees, and economic considerations - all of which are of vital importance to the Russian Federation.

Turkey's interests in the Black Sea region

The Turkish model of Black Sea security remains ambiguous - Ankara seeks to maintain significant influence on the sea through political maneuvering. On the one hand, it aims to prevent the strengthening of other actors in the area in cooperation with Russia; on the other hand, it attempts to take advantage of the existing circumstances to maximize its own strategic position in the region.

Against the backdrop of the current situation, Russia is seeking closer ties with Turkey, seize its maritime waters, aiming to exploit the maritime space and draw Turkey into deeper confrontation with the West. It is evident that Russia and Turkey have developed strong relations. One example of this was Russia's support during the attempted coup in Turkey in 2016, the strengthening of economic ties between the two countries, and Turkey's purchase of military aircraft from Russia. Also, on October 14, 2022, a meeting was held between Vladimir Putin and Recep Tayyip Erdogan - the parties discussed a plan that would turn Turkey into a major oil hub for Europe (Batiashvili, 2021), (Ibadoghlu, 2021), (Litvinova, 2022).

Turkey's interests in the Black Sea contradict both Russia's and the US's interests, although there is common ground between them (Batiashvili, 2021). Turkey's primary goal is to prevent the dominance of any single power in the Black Sea in order to preserve its strategic advantage, which stems from its geographic location and the Montreux Convention.

Turkey and the United States are in endless and unconscious antagonism with each other. This is a significant rift in the relationship between the two NATO countries, and I think their main adversary, Russia, is taking advantage of this rift (Gaprindashvili, 2019).

Through its relationship with Russia, Turkey balances the ambitions of the United States - to become the dominant power in the Black Sea region and to play a decisive role in regional security. However, it is important to note that Turkey is a NATO member state and, in an extreme situation, it will ultimately align with and defend NATO's interests.

North Atlantic Treaty Organization (NATO) interests in the Black Sea

The North Atlantic Treaty Organization (NATO) is represented in the Black Sea region by three member states and two countries with pro-Western political orientations (Georgia and Ukraine). Although certain steps had been taken prior to this, NATO's substantial interest in Black Sea security has emerged primarily since 2017.

The 2014 annexation of Crimea - preceded by Russia's 2008 invasion of Georgia and followed by the 2022 invasion of Ukraine - prompted a political recalibration within NATO. Its primary adversary is striving for dominance in the Black Sea region. Brussels clearly recognizes that without peace along NATO's borders and stability in neighbouring countries, the Alliance itself could be at risk. In this context, the Black Sea has acquired critical strategic importance for the defence of Eastern Europe (Voice of America, 2022).

NATO's goal in the Black Sea region is to deter Russian aggression, a clear expression of this was the statement adopted at the

Warsaw Summit, which mentioned that Russian provocative actions, militarism, and demonstrations of force pose a threat to NATO members and its borders (Voice of America, 2022). A second objective - one that can be inferred from observations of the international landscape - is competition with Turkey, despite the fact that it is a NATO member. In this context, compromises are essential. Third, NATO's goal is to achieve regional integration with the Black Sea countries and to include Georgia and Ukraine in its security along with NATO member states. In 2019, during NATO's 70th anniversary events, the Black Sea Package was approved, with the goal of supporting Georgia and Ukraine in enhancing Black Sea security (Voice of America, 2022). In his strategic work "The Black Sea or a Black Hole", Ben Hodges puts the preparation of Georgia and Ukraine for NATO membership at the top of NATO's 12 future steps. (Hodges, 2021). Hodges clearly recognizes the strategic significance of Georgia's NATO accession, both in terms of Black Sea security and broader geostrategic considerations.

EU interests in the Black Sea

The Black Sea holds a strategically important place for continental Europe. It penetrates deep into the continent and plays a transit role between East and West.

The European Union has been actively engaged in the economic and political processes of the Black Sea region since its enlargement in 2007 (Gogolashvili, 2018). Its objective is to deepen cooperation among the countries of the region and to promote security, environmental sustainability, and economic stability. To achieve this, the EU relies on its foreign policy tools, particularly the Eastern Partnership initiative. The EU launched the Black Sea Synergy program in 2007 (Gogolashvili, 2018). One of the key goals of the Synergy was to foster regional consolidation and consensus among states for the purpose of joint action. However, the initiative has not succeeded in ensuring the level of unity necessary for guaranteeing security in the Black Sea.

At the NATO Warsaw Summit in 2016, an agreement was signed between the EU and NATO, which aims to contribute to increasing the defence and security capabilities and resilience of NATO and EU partners to the East and South by implementing specific projects in various areas for individual recipient states, including increasing maritime capabilities.

The ongoing war in Ukraine has altered the global economic and political landscape. Alongside the conflict, member states of the European Union and NATO have shown active support for Ukraine – financially, humanitarially, and militarily. This has irritated Russia and led to its blackmailing of Europe with energy resources, of which it is the main exporter in Europe. The war revealed to continental Europe that dependence on Russian energy resources has a negative impact. In 2021, the European Union imported 155 billion cubic meters of gas from Russia, accounting for 45% of the EU's total gas imports (Voice of America, 2022). That same year, Europe purchased 108 million tons of crude oil, 91 million tons of petroleum products, and 51 million tons of coal from Russia. Dependence on Russian energy is especially high in Central and Eastern Europe, where 18 nuclear units operate using fuel supplied by Rosatom (Gogolashvili, 2018). Meanwhile, since 2023, Norway and the United States have been the main suppliers of gas. Norway provided almost 30% of all gas imports. According to official sources, the share of Russian companies supplying gas to Europe has fallen to 40%, and this development was accelerated by the war in Ukraine (Henley).

Thus, since 2022, the European Union has had to confront a new reality. Its goal is to reduce dependence on Russian gas and replace it with gas imported from other sources. This objective, in turn, leads to a new geopolitical context in which the Black Sea becomes even more crucial for the security of continental Europe - as the "only" transit corridor between the West and the East.

Conclusions

Since 2023, the Associated Trio, Georgia, Ukraine and Moldova, have been candidate countries for EU membership, which significantly

changes the reality in the Black Sea region. It is evident that the interest in these countries will increase further on the path to candidacy, and accordingly, European foreign policy will also increase and be revised, especially in relation to the Black Sea basin and its candidate countries. The democratization process in these countries, prior to full candidacy, has the potential to lead the region toward stability. According to democratic theory, cooperation among democratic states is prioritized, which in turn contributes to the formation of long-term regional security.

Georgia, Ukraine and Moldova are strategically located on the eastern edge of Europe and act as buffers between the EU and Russia. These three countries represent the frontier of democracy and are situated on its peripheries. Through supporting these states, the European Union aims to strengthen regional stability and prevent the spread of conflicts. In ongoing regional conflicts, the EU assumes the role of mediator - for instance, in the Ukraine - Russia conflict, the Nagorno - Karabakh conflict, the Georgia - Russia conflict, and others. The EU's support helps these countries resist Russia's political and economic pressure.

It is precisely at this point that the structure of the concept of the Black Sea as a "new space" emerges - an outcome of the shifting geopolitical landscape of the region. This transformation is driven by various factors: increased international interest, strategic military formations, fragmentation, and a low level of integration. Russia's annexation of Crimea significantly altered the balance of power in the Black Sea, enhancing its strategic position and military capabilities in the region. The notion of a "new space" in the Black Sea refers to a transformed geopolitical environment characterized by heightened international attention, strategic military developments, and considerable economic potential. As a result, the Black Sea region has become a hub of international diplomacy, military strategy, and economic development, shaping its future trajectory in the context of broader global dynamics.

Black Sea security is a key issue on the agenda of both neighbouring countries and supranational unions or alliances. However, the

Black Sea suffers from an identity problem, which stems from low levels of integration and weak inter-state relations. The security concept of the region is unformed, which is compounded by existing conflicts and the militarization of the sea, which puts the Black Sea at risk. Ultimately, an analysis of various theories reveals that conflicting interests hinder the development of a unified security concept for the Black Sea and delay its formation.

The major political actors in the Black Sea region - such as Russia, Turkey, NATO, and the European Union - pursue divergent interests. This divergence intensifies competition among these actors, hindering the process of regional integration. For each of these countries, dominance over the Black Sea or control of strategically significant geographic locations often acquires decisive, and at times existential, importance.

Against the backdrop of contemporary developments, the Black Sea has emerged as a "new space" of strategic interest for major global actors. NATO's aspirations to develop security in cooperation with the Black Sea littoral states are hampered by the phenomenon of Russia. Russia perceives the Black Sea as its sphere of influence, and therefore considers NATO an unwelcome neighbour.

Turkey, despite being a NATO member, is trying to present itself as an independent actor in the region and pursue a different policy. At this stage, the "main key" in its hands is the Montreux Convention, which can be said to balance Russia and NATO.

The war between Russia and Ukraine served as a wake-up call for continental Europe, prompting a search for alternative sources of energy. This development led to a re-evaluation of the European Union's foreign policy toward the Black Sea. The EU came to the strategic realization that the Black Sea must become a guarantor of its own security - an area where the dominance of external powers cannot be permitted. To this end, the revitalization of the "Three Seas" initiative has significantly elevated the strategic importance of the Black Sea in ensuring the security of continental Europe.

Ultimately, the core challenges facing the Black Sea region stem from conflicting interests and strategic fragmentation, which generate persistent tensions, wars, militarization, and a low level of regional integration. The key to security in the Black Sea lies in integration, as security cannot be achieved in isolation by any single state. Rather, the security of the Black Sea must be attained through enhanced cooperation and growing interdependence among the countries of the region.

Unpredictable processes, growing militarism, low level of integration, interests of global actors, strategic fragmentation: this is the current political situation in the Black Sea. Consequently, these factors hinder the creation of a secure environment in the region, and it is not ruled out that tensions in the Black Sea could escalate further, especially if the war in Ukraine does not end soon or if Russia manages to expand its influence even more.

References:

- A. Kuimova, A., Wezeman. S. T. (2018). Russia and Black Sea Security. *SIPRI*.
- Alcenat, M. S. (2008). *Revisiting the Pivot: The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics*. Macalester College.
- Hodges, B. (2021). „*The black sea or a black hole*”. Washington: the Center for European Policy Analysis.
- Barry Buzan and Ole Wæver. (2003). *Regions and Powers The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press.
- D.LITVINOVA, S. a. (2022). Putin tempts Turkey, suggests making it Europe's new gas hub.
- Dickinson, P. (August 7, 2021). The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *Atlantic Council*.
- Dlugy, Y. (2022). From Gorbachov to Putin. *The New York Times*.
- Economist, I. (2020). Democracy Index 2020 In sickness and in health? *Democracy Index*, P. 11 - 12 - 53.

- Euronews. (19.2022). EU agrees deal with Azerbaijan to double gas exports by 2027, July 19, 2022. <https://www.euronews.com/my-europe/2022/07/18/von-der-leyen-heads-to-azerbaijan-to-secure-new-gas-import-deal>
- European commission. (Brussels, 28 February 2012). EU support to the Europe-Caucasus-Asia Transport Corridor.
- Henley, J. (ო. გ.). EU imports of Russian liquified gas leap by 40% since Ukraine invasion. *The Guardian*.
- Ibadoghlu, G. (2021). Who stands to gain from closer relations between Russia and Turkey?
- North atlantic treaty organization. (2020). *NATO MEMBER COUNTRIES*.
- O. Brusylovska, V. Dubovyk and I. Koval. (2020). “Black sea region in world policy: actors, factors and scenarios of the future”. *Odesa Mechnikov national university press*, 6-7-9.
- Shah, A. M. (2018). *Foundaments of Physical and Human Geograohy*.
- Stavridis, A. J. (2017). *Sea Power (The History and Geopolitics of The World's Oceans*. New York: Penguin Press.
- Trenin, D. (Aug 28, 2019). 20 Years of Vladimir Putin: How Russian Foreign Policy Has Changed. *Carnegie Moscow Center*.
- Voice of America. (2022). Winter in Europe and Russian Gas. Washington: Voice of America.
- Gaprindashvili, N. (2019). Geomorphological and geodynamic changes of the Black Sea coastline of Georgia and risks related to the development of coastal infrastructure”. Tbilisi: St. Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia
- Batiashvili, D. (2021). Security Review. Tbilisi: Georgian Foundation for Strategic and International Relations Research.
- Batiashvili, Z. (2021). Security Review, Turkey and Black Sea Security Issues. Tbilisi: Georgian Foundation for Strategic and International Relations Research.

Gogolashvili, K. (2018). EU Black Sea Policy and Enlargement. Tbilisi: Georgian Foundation for Strategic and International Relations Research.

Liklikadze, K. (2018). Bloody Euromaidan. Tbilisi: Radio Liberty.

**თურქეთის როლის გაძლიერება სამხრეთ კავკასიაში
პოსტსაბჭოთა პერიოდში**

ნინო კოპალიანი

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ქ. ქუთაისი, თამარ მეფის № 59. 4600, საქართველო
+995 577 38 51 92. kopaliani.nino@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0002-0203-9641>

აბსტრაქტი

თურქეთი ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში მდებარე ძლიერი პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური შესაძლებლობების მქონე სახელმწიფოა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მან განსაკუთრებით გააქტიურა ურთიერთობა სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებთან (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი). საწყის ეტაპზე თავად ქვეყნის შიგნით არსებულმა პრობლემებმა, პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ სფეროში წამოჭრილმა სირთულეებმა, გარკვეულწილად, ხელი შეუშალა ანკარას გამხდარიყო „თურქული სამყაროს“ ლიდერი და მოეხდინა რეგიონულ დონეზე საკუთარი პოლიტიკური შესაძლებლობებისა და ძალის დემონსტრირება. სამხრეთ კავკასიაში თავისი გავლენის გავრცელების მიზნით თურქეთი ცდილობს კეთილმეზობლური ურთიერთობები დაამყაროს რეგიონის სამივე სახელმწიფოსთან და მათთან არსებული რელიგიური, ეთნიკური, კულტურული თუ გეოგრაფიული სიახლოვე მოხერხებულად გამოიყენოს მოწინავე რეგიონული აქტორის იმიჯის შესაქმნელად. თავისი მიზნის განხორციელების გზაზე ის აქტიურად თანამშრომლობს სამხ-

რეთ კავკასიის ქვეყნებთან ენერგეტიკულ, პოლიტიკურ თუ სამხედრო სფეროში, ასევე განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს ამ რეგიონში სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტების გაფართოებაზე. თურქეთის რესპუბლიკის სათავეში 2002 წელს მოსული სამართლიანობისა და განვითარების პარტია, სწორად იაზრებს რა თავისი ქვეყნის გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას, არ უშინდება რისკებს და ცდილობს ამოავსოს ის ვაკუუმი, რომელმაც პოსტსაბჭოთა სივრცეში მდებარე სახელმწიფოების ხელისუფლებაში იჩინა თავი. რისკებად მოიაზრება რუსეთის ფედერაციასთან კონფრონტაციის საფრთხე, რადგანაც საბჭოთა კავშირის დაშლის მიუხედავად იგი არ აპირებს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებზე უარის თქმას და ერთ-ერთი რთული პოლიტიკური მოთამაშა რეგიონში. გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან მოყოლებული დღემდე თურქეთმა ქმედითი ნაბიჯები გადადგა, რათა მოეხდინა როგორც ირანისა და რუსეთის გავლენების დაბალანსება, ასევე არარეგიონული აქტორების გავლენების შესუსტება სამხრეთ კავკასიაში. დავუთოლღუს ახალი საგარეოპოლიტიკური დოქტრინის მიხედვით, თურქეთის მისწრაფება წამყვანი რეგიონული ქვეყნის თუ ახალი გეოსტრატეგიული როლის მორგებისაკენ შეუთავსებელი არ უნდა იყოს საერთაშორისო აქტორების ინტერესებთან (Grigoriadis I, 2010:7). რეჟეფ თაიფ ერდოღანის ახალი ვადით მოსვლა ხელისუფლებაში კიდევ უფრო გააქტიურებს ანკარის კავკასიურ პოლიტიკას.

საძიებო სიტყვები: საქართველო; თურქეთი; რეგიონი; პოლიტიკა; აზერბაიჯანი; ირანი; კავკასია; სომხეთი.

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიო წესრიგი მუდმივად განიცდის ცვლილებებს, შესაბამისად ბლოკებს, ქვეყნებსა და რეგიონებს შორის ურთიერთობებიც ცვალებად ხასიათს ატარებს და ხშირად იქმნება სიტუაცია, როდესაც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტებს შორის რთული ხდება ურთიერთობის დარეგულირება.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ სამხრეთ კავკასიაზე არ დარჩენილა მსოფლიოში მიმდინარე გლობალური პროცესებისა და პოლიტიკური რყევების მიღმა და XX ს-ის ბოლოდან ამ რეგიონში განვითარებულმა მოვლენებმა მსოფლიოს ყურადღება მიიპყრო. დღეს ამ ტერიტორიაზე ერთმანეთს უპირისპირდება როგორც რეგიონული, ისე საერთაშორისო აქტორების გლობალური ინტერესები და მათ შორის ერთ-ერთი მთავარი აქტორია თურქეთი.

საკითხი საკმაოდ აქტუალურია, რამდენადაც სამხრეთ კავკასიაში ადგილი აქვს თურქეთ-რუსეთის ინტერესთა შეჯახება-თანხვედრას: რუსეთი თავის თავს მიიჩნევს იმ ერთადერთ და ძლიერ აქტორად, რომელსაც შესწევს უნარი შუამავლის როლი მოიღვოს რეგიონში, თავის მხრივ თურქეთს სურს, რომ რეგიონული კონფლიქტების მოგვარების პროცესში შუამავლობა თავად იკისროს. სამხრეთ კავკასიის სტრატეგიულად ხელსაყრელი მდებარეობის გამო ამ რეგიონში პოზიციების ზრდას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც რუსეთისათვის, ასევე თურქეთისათვის კასპიისპირეთსა და შავი ზღვისპირეთში გავლენების გაზრდის თვალსაზრისით.

კვლევის მიზანი: გამოვიკვლიოთ რა ადგილი უჭირავს სამხრეთ კავკასიას თურქეთის საგარეო პოლიტიკაში და როგორ აისახა მისი გავლენა ამ რეგიონზე პოსტსაბჭოთა პერიოდში.

საკვლევი კითხვები:

- რამ განაპირობა თურქეთის საგარეო პოლიტიკური კურსის ცვლილება სამხრეთ კავკასიაში პოსტსაბჭოთა პერიოდში?
- რა საშუალებებით ცდილობს თურქეთი სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებში თავისი ინტერესების გატარებას?
- რა თავისებურებებით ხასიათდება თურქეთის მმართველი პარტიის კავკასიური პოლიტიკა?

ჰიპოთეზა: პოსტსაბჭოთა პერიოდში თურქეთის საგარეო პოლიტიკამ განიცადა ტრანსფორმაცია. ის მისთვის სტრატეგიუ-

ლად მნიშვნელოვან სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ატარებს აქტიურ და პრაგმატულ საგარეო პოლიტიკას, რომელიც მიზნად ისახავს დაბალანსოს ორი მთავარი აქტორის ირანისა და რუსეთის გავლენა და თავად გახდეს მთავარი რეგიონული ძალა სამხრეთ კავკასიაში. ამ მიმართულებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება რეგიონის ქვეყნებში მშვიდობისა და უსაფრთხოების შენარჩუნებას.

კვლევის ობიექტი: თურქეთის საგარეო პოლიტიკა.

კვლევის საგანი: თურქეთის საგარეოპოლიტიკური კურსის ცვლილება სამხრეთ კავკასიაში.

მართალია თურქეთის საგარეო პოლიტიკის აქტუალურ საკითხებზე არაერთი უცხოელი თუ თურქი მკვლევარი მუშაობს, რაც თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ანალიზისა და სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი საქართველოში, თურქეთის ინტერესების განხილვის შესაძლებლობასაც გვაძლევს, თუმცა ქართული სამეცნიერო სივრცე აღნიშნულ საკითხზე მრავალრიცხოვანი კვლევებით ნამდვილად არ არის განებივრებული. კვლევაზე მუშაობის პროცესში დიდი დახმარება გაგვიწია სხვადასხვა ავტორთა სამეცნიერო კვლევებმა: ე. მაკარაძე ნაშრომში „თურქეთის სტრატეგია სამხრეთ კავკასიაში და ურთიერთობა საქართველოსთან 1991-2008 წლებში“ (მაკარაძე ე, 2018) საინტერესოდ საუბრობს საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ კავკასიაში წარმოქმნილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებით თურქეთის დაინტერესების, კავკასიის რეგიონთან მიმართებაში მისი ამბიციური გეგმების, საქართველო-თურქეთ-აზერბაიჯანის ეკონომიკური, სამხედრო და პოლიტიკური თანამშრომლობის, ასევე რეგიონული განვითარებისა და ინტეგრაციისაკენ მიმართული ერთობლივი აქტიური ქმედებების შესახებ. მ. მანჩხაშვილის „თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 1990-2008 წლებში“ (მანჩხაშვილი მ, 2014) გახლავთ თურქულიდან თარგმნილი სქელტანიანი სახელმძღვანელო, რომელიც თურქეთის ექსპრემიერის აჰმედ დავუთოღლუს შრომებით იწყება. სახელმძღვანელოში ვრცლად და საინტერესოდ არის წარმოდგენილი სახელმწიფო ინსტიტუტების ფუნქცია და

როლი ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მიმოხილული არის თურქეთის საგარეო პოლიტიკური სისტემა, ამ ქვეყნის გეოპოლიტიკური მდებარეობის მნიშვნელობა აქტიური რეგიონული თუ გლობალური პოლიტიკის წარმოების კუთხით; ზ. ბერიძის ნაშრომში „თურქეთისა და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობები XX საუკუნის 90-იან წლებში“ (ბერიძე ზ, 2019) ავტორს განხილული აქვს: თურქეთის გეოსტრატეგიული მიზნები ამიერკავკასიაში და რუსეთის ფაქტორი, საუბრობს სამხრეთ კავკასიაში თურქეთისა და ირანის პოლიტიკური ინტერესების თანხედრა-შეჯახების შესახებ, ყურადღებას ამახვილებს საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომ თურქეთ-საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობების ჩამოყალიბებაზე და თურქეთ-საქართველოს ეკონომიკურ პარტნიორობასთან დაკავშირებით, ასევე საინტერესოდ გვიყვება თურქეთსა და სომხეთს შორის დიპლომატიური ურთიერთობის აღდგენის პერსპექტივებზე და იმ ერთობლივ ენერგოპროექტებზე, რომლებიც დიდ გავლენას ახდენენ თურქეთისა და სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნების ურთიერთთანამშრომლობაზე; ხოზრევანიძე ლ. თავის მონოგრაფიაში „თურქეთის საგარეო პოლიტიკის თანამედროვე ასპექტები“ (ხოზრევანიძე ლ, 2019) განხილული აქვს თურქეთის რესპუბლიკის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის თანამედროვე ასპექტები. ავტორი საუბრობს სამხრეთ კავკასიასთან ამ ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის, თურქეთის ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური მდებარეობის შესახებ, ახასიათებს მის პოლიტიკურ სისტემას და გვიზიარებს თავის შეხედულებებს; სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მმართველობის პერიოდში თურქეთის საგარეო პოლიტიკა დაკავშირებულია პრემიერ-მინისტრ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის მთავრობაში საგარეო პოლიტიკის საკითხებში მთავარი მრჩეველის აჰმედ დავუთოღლუს სახელთან. დავუთოღლუს „ნულოვანი პრობლემები ახალ ეპოქაში“ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ჩვენი ნაშრომისათვის (Davutoglu A, 2013). თურქი დიპლომატის სტრატეგიული ხედვა და ახალი საგარეო პოლიტიკური დოქტრინა საინტერესოდ აქვს

განხილული იოანის გრიგორიადის თავის ნაშრომში „დავუთო-
ლლუს დოქტრინა და თურქეთის საგარეო პოლიტიკა“ (Grigoriadis
I. 2010). დავუთოლლუს აზრით თურქეთის ხელსაყრელი გეოგრა-
ფიული მდებარეობა მას საკუთარ ინტერესებზე ორიენტირე-
ბული საგარეო პოლიტიკის გატარების შესაძლებლობას აძლევს,
რაც გულისხმობს მეზობლებთან მშვიდობიანი ურთიერთობების
დამყარებას და ამ მიზნით მათ შორის არსებული ლინგვისტური,
ისტორიული თუ კულტურული კავშირების გამოყენებას; გ.
მაჭავარიანი თავის სტატიაში „საქართველო-თურქეთის ურთიე-
რობათა ხასიათი და თავისებურებები თანამედროვე ეტაპზე“
(Machavariani G. 2017) განიხილავს ამ ორი ქვეყნის თანამშრომ-
ლობას სხვადასხვა სფეროში საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ.

წინამდებარე კვლევა რუსეთ-თურქეთ-საქართველოს ურ-
თიერთობით დაინტერესებული დარგის სპეციალისტების, მეც-
ნიერებისა და მკვლევარების მიერ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს
აღნიშნული საკითხის შემდგომი კვლევისათვის.

მეთოდი

სამეცნიერო სტატია ეფუძნება კვლევის ისეთ მეთოდებს,
როგორიცაა: შედარებით-ისტორიული მეთოდი, კონტენტ ანა-
ლიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

დადასტურდა ჰიპოთეზა. პოსტსაბჭოთა პერიოდში მნიშვ-
ნელოვანი ცვლილებები განიცადა თურქეთის საგარეო პოლიტი-
კურმა კურსმა. მას აქვს გართულებული ურთიერთობები სომხ-
ეთთან, რომლის ნორმალიზაციის მცდელობა გარკვეულ პრობ-
ლემებს ქმნის აზერბაიჯანთან ურთიერთობებში, მაგრამ ამ ქვეყ-
ნებს შორის ურთიერთთანამშრომლობა ანკარისათვის უაღრესად
მნიშვნელოვანია რეგიონული უსაფრთხოების კუთხით. ამიტო-
მაც მან უარი თქვა მეზობელ ქვეყნებთან პრობლემურ ურთი-
ერთობებზე და ქვეყნის წინაშე მდგარი გამოწვევების გადას-
აჭრელად უპირატესობა მიანიჭა „მეზობლებთან ნულოვანი
პრობლემის“ პრინციპს, რამაც თურქეთი ერთ-ერთ გამორჩეულ
ქვეყნად აქცია როგორც რეგიონულ, ისე საერთაშორისო სისტ-

ემაში. იგი ერთობლივი საინვესტიციო, ეკონომიკური, სატრანსპორტო-ენერგეტიკული და სხვა სახის პროექტების განხორციელებით ატარებს თავის ინტერესებს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში და ეწინააღმდეგება ძალთა გადანაცვლებას რეგიონში რომელიმე სხვა პოლიტიკური აქტორის სასარგებლოდ.

დისკუსია

სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ხანგრძლივი მშვიდობის დამყარებას საუკუნეების განმავლობაში ამ რეგიონის ძირითად გეოპოლიტიკურ მოთამაშეთა ინტერესები განსაზღვრავდა. პოსტსაბჭოთა სივცეში პოზიციების გამყარება სამი მთავარი რეგიონული აქტორის ირანის, თურქეთისა და რუსეთის ინტერესებში შედის, რომლებიც ცდილობენ ძალთა ბალანსი სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში თავის სასარგებლოდ შეცვალონ. ბუნებრივია, თითოეულ აქტორს განსხვავებულად წარმოუდგენია თუ როგორი იქნება თავისი ქვეყნის ადგილი და როლი როგორც საერთაშორისო, ისე რეგიონულ პოლიტიკაში და, შესაბამისად, ამ ქვეყნებში მოქმედი ხელისუფლებისა და დღევანდელი პოლიტიკური ელიტის შეხედულებები თუ მოსაზრებები ამ მიმართულებით საგრძნობლად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

კავკასია არ წარმოადგენს მშვიდ რეგიონს, რამდენადაც აქ წლებია მიმდინარეობს ტერიტორიული კონფლიქტები რიგ მეზობელ სახელმწიფოებს შორის, რომელთა მოგვარებაშიც სხვადასხვა სამთავრობო და არასამთავრობო ორგანიზაციებია ჩართული ამერიკისა და ევროპის ქვეყნებიდან, თუმცა მათი მშვიდობიანი მოგვარება დღემდე ვერ ხერხდება. ეს კონფლიქტები სხვადასხვა სახელმწიფოებს, პოლიტიკურ სუბიექტებსა თუ პოლიტიკურ მოძრაობებს შორის ბუნებრივია, ერთბაშად არ წარმოქმნილა და უკვე სამი ათწლეულია აფერხებს სამხრეთ კავკასიის მშვიდობიან განვითარებას, ხელს უშლის რეგიონის ქვეყნების ძალთა კონსოლიდაციას საერთო პრობლემის აღმოფხვრაში. გარდა ამისა საკმაოდ მრავალი წლის განმავლობაში სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ყოფნამ საბჭოთა კავშირის შემადგ-

ენლობაში გარკვეულწილად გამოიწვია კიდევ მათი დისტანცირება მეზობელი სახელმწიფოებისაგანაც სხვადასხვა სფეროში.

რამდენადაც სამხრეთ კავკასიის ტერიტორია მოქცეულია შავ ზღვასა და კასპიის ზღვებს შორის, თურქეთის, ირანისა და რუსეთის გარემოცვაში, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ეს რეგიონი ამ სამი დიდი სახელმწიფოს გეოპოლიტიკური დაპირისპირების არეალად იქცა. სსრკ-ის ჩამოშლამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა საქართველოსა და აზერბაიჯანში თურქეთის როლის გაძლიერებისათვის, სომხეთში კი ხელი შეუწყო ირანისა და რუსეთის პოზიციების განმტკიცებას.

პოსტსაბჭოთა სივრცეში თურქეთის როლის გაძლიერება ძირითადად განპირობებულია მოქმედი ხელისუფლებების სურვილით დაუბრუნონ ქვეყანას ოსმალეთის იმპერიისდროინდელი ძლიერება. ბოლო პერიოდში მსოფლიოში მიმდინარე გეოპოლიტიკურმა ძვრებმა ანკარას სამეზობლოზე თავისი გავლენის გაფართოების შესაძლებლობა მისცა (Александрян, 2017: 32). თურქეთი იყო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა, რომელმაც მხარი დაუჭირა აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს დამოუკიდებლობას და დაამყარა მათთან დიპლომატიური ურთიერთობები. თუმცა კეთილმეზობლური დამოკიდებულება ვერ შენარჩუნდა თურქეთ-სომხეთის ურთიერთობებში. ამ შემთხვევაში საქმე გაართულა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტმა, უფრო მეტიც, 1993 წელს სომხეთის მიერ აზერბაიჯანის კალბაჯარის ოლქის ოკუპაციის შემდეგ ორ ქვეყანას შორის საზღვარი დაიკეტა (Ministry of Foreign Affairs: Türkiye's Relations with Southern Caucasus Countries, 2022).

1990-იანი წლებიდან თურქეთის მისწრაფებას და ამბიციას, რომ გამხდარიყო მთავარი რეგიონული ძალა სამხრეთ კავკასიაში, აქტიურად დაუპირისპირდა რუსეთი და მალევე დაადასტურა თავისი უპირატესობა. რეგიონში თურქეთის გავლენის განმტკიცებას, გარკვეულწილად, ხელი შეუშალა თავად ამ ქვეყნის საშინაო პოლიტიკაში მიმდინარე ცვლილებებმა როგორცაა: შიდაპოლიტიკური ბატალიები, მთავრობათა ხშირი ცვლა

თუ ეკონომიკური ხასიათის პრობლემები. თურქეთი ცდილობდა გამხდარიყო რეგიონში მიმდინარე მოვლენების „აუცილებელი“ თანამონაწილე, (Сборник Института Кавказа, 2008: 22) თუმცა კარგად ხვდებოდა იმასაც, რომ ნებისმიერ მის აქტიურობას სამხრეთ კავკასიაში არ უნდა გამოეწვია რუსეთის უკმაყოფილება, რადგან იგი მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებული იყო და არის რუსულ ბუნებრივ აირსა (63%) და ნავთობზე (29%) (Гоксел, 2008: 15). დღეს თურქეთი აქტიურად ცდილობს გათავისუფლდეს ამ დამოკიდებულებისაგან და ბუნებრივი გაზისა და ნავთობის საჭირო მარაგი აზერბაიჯანისა და სხვა ქვეყნებისაგან მიიღოს.

სურდა რა სამხრეთ კავკასიაში თავისი გავლენის გავრცელება ანკარა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა მჭიდრო კავშირების შენარჩუნებას აზერბაიჯანთან. თურქეთ-აზერბაიჯანის სიახლოვეს ყველაზე კარგად აღწერს გამოთქმა „ერთი ხალხი, ორი სახელმწიფო“ (Hovsepyan, 2021:21). თურქეთი განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს თურქულენოვანი ქვეყნებისა და ხალხების კულტურულ და ენობრივ ერთიანობაზე. მათ კავშირს კიდევ უფრო განამტკიცებს და ამყარებს ხშირ შემთხვევაში ასევე საერთო რელიგიაც. გარდა ამისა, დღეს თურქეთი იმ ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც მსოფლიოს წამყვან ეკონომიკურ ოცეულში შედიან. მისი კაპიტალის დიდი ნაწილი სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებიდან სწორედ აზერბაიჯანში არის დაბანდებული. ისინი თანამონაწილენი არიან იმ დიდი რეგიონული პროექტებისა, რომლებიც განხორციელდა ან მიმდინარეობს სამხრეთ კავკასიაში: ბაქო-თბილისი-ყარსის (BTK) რკინიგზა, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი, ბაქო-თბილისი-ერზერუმის გაზსადენი და სხვ. ამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთ-თანამშრომლობა არ მოიცავს მხოლოდ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სფეროს, ისინი ერთმანეთს უზიარებენ გამოცდილებას სამხედრო საქმეშიც. ცნობილია, რომ თურქეთს მრავალრიცხოვანი და კარგად შეიარაღებული სამხედრო ძალები ჰყავს. სომხეთთან მიმდინარე ომში მან აზერბაიჯანი თანამედროვე იარაღით მოამარაგა და სამხედრო მრჩევლებიც გაუზავნა (Dem-

ourian, 2020:2). ამით, ერთის მხრივ აზერბაიჯანის სამხედრო უპირატესობისთვის ნოყიერი ნიადაგი შექმნა, მეორეს მხრივ კი თავისი გავლენაც მეტ-ნაკლებად გააძლიერა რეგიონის ქვეყნებზე.

სამხრეთ კავკასიის უსაფრთხოება და რეგიონული მშვიდობის დამყარება დიდწილად დამოკიდებული იყო ყარაბაღის საკითხის მოგვარებაზე, სომხეთ-თურქეთის ურთიერთობების ნორმალიზებაზე. ეს კონფლიქტი XX ს-ის 20-იანი წლებიდან იღებს სათავეს. მას შემდეგ, რაც საბჭოთა ხელისუფლებამ სომხებით დასახლებული ყარაბაღი ჯერ სომხეთს, ხოლო რამდენიმე დღეში აზერბაიჯანს მიაკუთვნა თურქეთის ინტერესების გათვალისწინებით (Gekjian, 2012:247). ასე გადაწყვიტა ორმა დიდმა რეგიონულმა მოთამაშემ წლების წინ ყარაბაღის საკითხი და ამით კონფლიქტის შემდგომი ესკალაციისათვის შექმნა ბაზა. საბჭოთა კავშირის დაშლიდან მალევე და შემდეგ უკვე 1988 წლიდან კვლავ დაიძაბა ურთიერთობა მთიან ყარაბაღში განსახლებულ სომხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის. მიუხედავად საომარი ოპერაციების შეწყვეტის არაერთგზის საერთაშორისო მცდელობისა ვერც 1991 წლის ჟელეზნოვოდსკის დეკლარაციამ, ვერც 1992 წელს შექმნილმა „მინსკის ჯგუფმა“ აშშ-ს, რუსეთისა და საფრანგეთის შუამდგომლობით, რომლის მიხედვითაც მხარეები საომარი მოქმედებების შეწყვეტის ვალდებულებას იღებდნენ, ვერ უზრუნველყო კონფლიქტის სწრაფი და მშვიდობიანი დასასრული. თუ საწყის ეტაპზე თურქეთის მხარდაჭერა აზერბაიჯანის მიმართ მხოლოდ დიპლომატიურ ხასიათს ატარებდა და დაპირისპირებულ მხარეებს ცეცხლის შეწყვეტისაკენ მოუწოდებდა, მოგვიანებით მინსკის ჯგუფის წევრ სახელმწიფოებს თურქეთი უნდობლობას უცხადებდა და კონფლიქტში მისი შესაძლო ჩართულობის შესახებ უკვე ხმამაღლა დაიწყო საუბარი (მაღალაძე, 2020:1). რაც მართლაც განხორციელდა 2020 წელს განახლებულ ყარაბაღის კონფლიქტში. პრეზიდენტმა რეჯევ თაიფ ერდოღანმა მოუწოდა სომხეთის მთავრობას გასულიყო

მთიანი ყარაბაღიდან და თქვა, რომ საჭიროების შემთხვევაში ანკარა სამხედრო დახმარებას გაუწევდა ბაქოს.

თურქეთის მიერ აზერბაიჯანისათვის გაწეულმა დახმარებამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ამ უკანასკნელის სამხედრო წარმატებას აღნიშნულ კონფლიქტში. გარდა თანამედროვე, უახლესი ტიპის სხვადასხვა სამხედრო ტექნიკის მიწოდებისა წყაროებით დასტურდება, რომ თურქეთის ძალისხმევით განხორციელდა ათასობით სირიელი მეზრდოლის გადაყვანა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა ამ უკანასკნელის სამხედრო პოტენციალი (Khurshudyan, 2020:1). ერდოღანმა საერთაშორისო დონის შეხვედრებზე ბაქოს მიმართ ხმამაღლა და აშკარად დაფიქსირებული პოზიციით რუსეთს შეახსენა, რომ შავი ზღვის რეგიონში და პოსტსაბჭოთა სივრცეში მას თავისი პრეტენზიები გააჩნდა და შეეცდებოდა ძალთა ბალანსი სამხრეთ კავკასიაში სხვა სახელმწიფოს სასარგებლოდ არ გადახრილიყო (მაისტერი, 2020:1). თუმცა წლების განმავლობაში სომხეთ-თურქეთის ურთიერთობებში არსებულმა პოლიტიკურმა სირთულეებმა და დიპლომატიური კავშირების გაწყვეტამ ფაქტობრივად განსაზღვრა სომხეთის არჩევანი - ურთიერთობა დაემყარებინა რუსეთთან. ორი ქვეყნის დაახლოებას დიდად შეუწყო ხელი იმ გარემოებამაც, რომ რუსეთში ძალიან ბევრი სომეხი ცხოვრობს და არა მხოლოდ თურქეთ-სომხეთის ურთიერთობაში არსებულმა სირთულეებმა, არამედ რუსეთში სომხური დიასპორის სიმრავლემაც აიძულა სომხეთი, ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ გაეკეთებინა პოლიტიკური არჩევანი.

მშვიდობის დამყარებას ალტერნატივა არა აქვს, ბოლო პერიოდში თურქეთის სამხრეთ კავკასიური პოლიტიკის ძირითად ასპექტად იქცა მეზობელ სახელმწიფოებთან დაპირისპირების გარეშე ცხოვრება, მათთან საინვესტიციო, ეკონომიკური და სავაჭრო კავშირების დამყარება. კავკასიის რეგიონის როლი, როგორც ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი სატრანზიტო დერეფნისა, საგრძნობლად დიდია. გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით მისი ხელსაყრელი სტრატეგიული მდებარეობა აიძულებს

თურქეთს, არ დაუშვას არასტაბილურობა სამხრეთ კავკასიაში და თავისი პოლიტიკური ამბიციებიდან გამომდინარე წამყვანი ადგილი დაიკავოს კასპიისპირეთის ენერგორესურსების მოპოვებისა და ტრანსპორტირების საქმეში (ბერიძე, 2019:91).

ჯერ კიდევ 2000 წელს სულეიმან დემირელის მიერ შემოთავაზებული „კავკასიის სტაბილურობის პაქტი“, მიზნად ისახავდა რეგიონულ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული საკითხების მოგვარებას. პაქტი ჯერ საქართველოს იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ, შემდეგ კი სომხეთმა და აზერბაიჯანმაც მოიწონეს და 1998-2008 წლებში სომხეთის პრეზიდენტის ინიციატივით 3+3+2 პლატფორმის ამოქმედება დაიგეგმა, რომელშიც ერთის მხრივ გაერთიანდებოდა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი, ხოლო მეორეს მხრივ ირანი, რუსეთი და თურქეთი, რომელთაც დაემატებოდა აშშ და ევროკავშირი (მანჩხაშვილი, 2014: 95). თუმცა ეს ინიციატივა უშედეგოდ დასრულდა. მეორედ თურქეთი მსგავსი ინიციატივით 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ გამოვიდა. ამჯერად „კავკასიის უსაფრთხოების პლატფორმა“ თურქეთის, რუსეთის, აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს ჩართულობას მოიაზრებდა, რომლითაც ანკარა შეეცადა მის ინტერესებზე მორგებული რეალობა შეექმნა სამხრეთ კავკასიაში. თუმცა ვერცერთმა ინიციატივამ რეგიონში უსაფრთხოების საკითხის დარეგულირების კუთხით შედეგი ვერ გამოიღო (მაკარაძე, 2018:173), ვინაიდან რუსეთი არ იყო დაინტერესებული რეგიონში მშვიდობის დამყარებით და სხვა აქტორების გავლენის ზრდით. ამის შემდეგ თურქეთის მოქმედმა ხელისუფლებამ ბალკანეთში, ცენტრალური აზიისა და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში დააფუძნა „თურქეთის თანამშრომლობისა და განვითარების სააგენტო“ (TIKA), რომლის მიზანს წარმოადგენს ეკონომიკურ სფეროში თანამშრომლობა და სხვადასხვა პროექტების დაფინანსება-განხორციელება (მაკარაძე, 2018:172).

სწორედ 2002-2008 წლებში თურქეთის მმართველმა პარტიამ დაიწყო ახალი სტრატეგიის შემუშავება საგარეო პოლიტიკაში, რაშიც დიდი როლი მიუძღვის ცნობილ თურქ პოლი-

ტიკოსსა და დიპლომატს აჰმედ დავუთოღლუს. მან თავისი თეზისები ჩამოაყალიბა 2001 წელს გამოცემულ წიგნში „სტრატეგიული სიღრმე“ და მოქმედ მთავრობას მეზობლებთან მშვიდობიანი ურთიერთობების დამყარებისა და „დინამიური და მრავალგანზომილებიანი“ საგარეო პოლიტიკის გატარებისაკენ მოუწოდა: „თურქმა ხალხმა უნდა დაიწყოს საკუთარი მეზობლის დანახვა არა როგორც პრობლემებისა და პოტენციური საფრთხეების წყაროდ, არამედ როგორც თანამშრომლობისა და პარტნიორობის ასპარეზად“-ამბოზდა იგი (Davutoğlu, 2013).

2020 წლის დეკემბერში სამხრეთ კავკასიაში „მტკიცე მშვიდობისა და სტაბილურობის უზრუნველსაყოფად რეგიონული თანამშრომლობის“ ინიციატივით გამოვიდნენ თურქეთისა და აზერბაიჯანის პრეზიდენტები რეჟეფ ტაიფ ერდოღანი და ილჰამ ალიევი. ეს პლატფორმა 3+3 ფორმატის სახელით არის ცნობილი. რეგიონული ფორმატის შეხვედრები თავიდანვე ექვსი სახელმწიფოს მონაწილეობას გულისხმობდა. 2021 წლის დეკემბერში მოსკოვში გამართული პირველი შეხვედრის შემდეგ, „3+3“ ფორმატით მორიგი შეხვედრა გაიმართა 2023 წლის 23 ოქტომბერს თეირანში, რომელსაც ესწრებოდნენ რუსეთის, თურქეთის, ირანის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის საგარეო საქმეთა მინისტრები (ქართულმა მხარემ თავი შეიკავა შეხვედრებში მონაწილეობისაგან იმ მიზეზით, რომ საქართველოს ტერიტორიის 20 % რუსეთის მიერ არის ოკუპირებული), თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ჰაკან ფიდანმა განაცხადა, რომ დიალოგის გზით პრობლემის მოგვარება აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის უზრუნველყოფდა სტაბილურობას და მდგრად მშვიდობას სამხრეთ კავკასიაში (Московское время, 2023:1). გარდა ამისა, თუ თავიდან „3+3“ ფორმატი ტრანსპორტის, ეკონომიკისა და პოლიტიკის სფეროში თანამშრომლობას ითვალისწინებდა, 2024 წლის ოქტომბერში სტამბულში მიმდინარე შეხვედრაზე რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა სერგეი ლავროვმა ჰუმანიტარული მიმართულება გამოკვეთა და კულტურული ურთიერთობების აუცილებლობაზეც ისაუბრა (კუნჭულია, 2020:1). აქვე ვიტყვით, რომ

გასული წლის ივნის-აგვისტოში თურქეთმა და აზერბაიჯანმა ოფიციალური განაცხადი გააკეთეს „ბრიქსში“ გაწევრიანებაზე (მაჩაიძე, 2024). ამ ორგანიზაციაში დიდი გავლენით სარგებლობს მეორე რეგიონული აქტორი რუსეთი. თურქეთი, ალბათ, შეეცდება ეს პლატფორმა მისივე პირადი ინტერესებიდან გამომდინარე გამოიყენოს, რათა მოახერხოს ურთიერთობის ნორმალიზაცია ირანთან. ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თურქეთისა და აზერბაიჯანის შესაძლო გაწევრიანება „ბრიქსში“ გარკვეულ ცვლილებებს გამოიწვევს რეგიონის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში.

მართალია, 1993 წლიდან თურქეთმა გაწყვიტა სომხეთთან ოფიციალური სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობა და სომხეთი არ არის ჩართული არცერთ ენერგეტიკულ თუ სატრანსპორტო პროექტში, რომელიც რეგიონში ხორციელდება თურქეთისა და აზერბაიჯანის მონაწილეობით., თუმცა ანკარა დღემდე რჩება სომხეთის აქტიურ სავაჭრო პარტნიორად (Марабян, 2022: 131). ამ ორ ქვეყანას შორის არსებული უთანხმოება გახდა მიზეზი იმისა, რომ უკვე მოქმედი ყარსი-გიუმრის სარკინიგზო გზის ნაცვლად განხორციელდა ახალი სარკინიგზო მაგისტრალის ყარსი-ახალქალაქი-თბილისი-ბაქოს რკინიგზის მშენებლობაც (Марабян, 2022:132).

ბოლო წლებში თურქეთთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა სომხეთის საგარეო-პოლიტიკურ კურსში: თუ ამ ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი ნიკოლ ფაშინიანი ყარაბაღში ვიზის დროს 2019 წელს ხაზგასმით ამტკიცებდა, რომ „ყარაბაღი სომხეთია“, 2020 წელს მან გააკეთა განცხადება, რომ მზად იყო წასულიყო გარკვეულ კომპრომისზე ყარაბაღის საკითხთან მიმართებაში (მაღალაძე, 2020:1). მის ამ გადაწყვეტილებას ქვეყნის შიგნით გამოუჩნდნენ როგორც მომხრეები, ასევე მოწინააღმდეგეები: მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა მხარი არ დაუჭირა თურქეთთან კეთილმეზობლური ურთიერთობების დამყარებას, როგორც ჩანს მათ ვერ დაივიწყეს 1915 წელს ოსმალეთის იმპერიის ხელისუფალთა მიერ სომეხთა მიმართ განხორციელებულ გენ-

ოციდი, თუმცა გარკვეული ნაწილი არ შეეწინააღმდეგა მთავრობის მიერ არჩეულ პოლიტიკურ კურსს.

სომხეთის მმართველი წრეები ფიქრობენ, რომ თუ სომხეთსა და თურქეთს შორის სასაზღვრო შეზღუდვები არ იარსებებს, ამ ორ ქვეყანას შორის ვაჭრობის ხვედრითი წილი კიდევ უფრო გაიზრდება, ეს კი გამოიწვევს თურქეთის გავლენის ზრდას სომხეთში და, შესაბამისად, შეასუსტებს რუსეთის როლს სამხრეთ კავკასიის რეგიონში. თუმცა ერევანისათვის მოსკოვი წარმოადგენს იმ ძირითად სამხედრო ძალას, რომელიც აცხადებს, რომ შეუძლია განახორციელოს ნახიჭევანისა და აზერბაიჯანის დამაკავშირებელი ზანგეზურის დერეფნის ზედამხედველობა. რუსი სამშვიდობოების სამხრეთ კავკასიაში ყოფნით თავად რუსეთიც კმაყოფილია და არც ირანი აპროტესტებს რუსი სამხედროების განთავსებას რეგიონში, რადგან მას არ აწყობს თავის საზღვართან ახლოს ახალი სამხედრო კონფლიქტი და არც ზანგეზურის დერეფნის ამოქმედება იქედან გამომდინარე, რომ ამ შემთხვევაში თურქეთი შეძლებს აზერბაიჯანთან სახმელეთო გზით დაკავშირებას. ირანისათვის, რომელიც ყარაბაღის კონფლიქტში იარაღით, ნავთობითა და სხვა საჭირო რესურსებით ამარაგებდა სომხეთს, სამხრეთ კავკასიაში ერთ-ერთ ძლიერ მოწინააღმდეგეს სწორედ თურქეთი წარმოადგენს, რუსი სამშვიდობოები კი გარკვეულ დაბრკოლებას შეუქმნიან თურქული დიპლომატიის ფართომასშტაბიან პოლიტიკურ საქმიანობას და ხელს შეუშლიან მისი გავლენის გაზრდას სამხრეთ კავკასიაში. თუმცა აქვე ვიტყვით, რომ ანკარის ჩართვა ყარაბაღის კონფლიქტში და აზერბაიჯანის გამარჯვება უშუალოდ თურქეთის სამხედრო დახმარების წყალობით, უკვე ამ უკანასკნელის გამარჯვებისა და რეგიონში მისი პოლიტიკური გავლენის გაფართოების დასტურად შეიძლება ჩაითვალოს (ანთაძე, 2020:3).

რაც შეეხება საქართველო-თურქეთის ურთიერთობებს, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და 1991 წელს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარების შემდეგ ანკარამ დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა ჩვენს ქვეყანასთან 1992 წლიდან. ამავე

წელს თურქეთის პრენიერ-მინისტრი სულეიმან დემირელი ესტუმრა საქართველოს და ორი მეზობელი სახელმწიფო შეთანხმდა ურთიერთთანამშრომლობაზე განათლების, მეცნიერების, კულტურისა და სპორტის სფეროში (Свободная Грузия, 2000:1). თურქეთ-სომხეთის დაპირისპირების და სომხეთ-აზერბაიჯანის გამწვავებული ურთიერთობების ფონზე საქართველო მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს თურქეთის საგარეო პოლიტიკაში. ანკარისათვის ეს პატარა მეზობელი ქვეყანა საინტერესოა არა მხოლოდ აქტიური და რაციონალური რეგიონული პოლიტიკის განხორციელების თვალსაზრისით, არამედ ის ერთგვარ დერეფანს წარმოადგენს ცენტრალური აზიის თურქულენოვან ქვეყნებთან დასაკავშირებლად.

თურქეთი ნატოს წევრი ქვეყანაა, ხოლო საქართველო ისწრაფვის ამ სამხედრო ალიანსში გაწევრიანებისაკენ, ასეთ ვითარებაში ჩვენი ქვეყნისთვის ძალზედ მნიშვნელოვანი არის სამხრეთელ მეზობელთან მშვიდობიანი ურთიერთობის შენარჩუნება. საქართველო მონაწილეობს რამდენიმე მნიშვნელოვან ენერგეტიკულ თუ სატრანსპორტო პროექტებში, რომელშიც აქტიურად არის ჩართული თურქეთიც, ერთობლივი პროექტები ერთის მხრივ დადებითად მოქმედებს ეკონომიკის განვითარებაზე, ეკონომიკური თანამშრომლობა კი არსებით გავლენას ახდენს პოლიტიკაზე და ხელს უწყობს ახალი პოლიტიკის ჩამოყალიბებას რეგიონში.

განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ საქართველოს თანამშრომლობა თურქეთთან სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით. ის აქტიურად ეხმარება ჩვენს ქვეყანას სხვადასხვა სამხედრო პროგრამების რეალიზებაში, შეიარაღებული ძალების მომზადებაში, ბრძოლისუნარიანობის ამაღლებაში, რათა ქართული ჯარი იყოს შესაბამისობაში ნატოს სტანდარტებთან (ხოზრევანიძე, 2019:129). საქართველო-თურქეთის პარტნიორობას უსაფრთხოებისა და თავდაცვის სფეროში ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ თურქეთი აღიარებს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას და მხარს უჭერს მის გაწევრიანებას ევროატლანტიკურ

სტრუქტურებში. ამავდროულად, სწორედ საქართველოზე გადის კასპიის ზღვის რესურსებზე დაფუძნებული თურქეთის ენერგეტიკული თუ პოლიტიკური ინტერესები. ყარაბაღის კონფლიქტის გამო სომხეთთან გართულებული ურთიერთობის ფონზე საქართველო თურქეთს სჭირდება როგორც ერთგვარი დამაკავშირებელი ხიდი, ტერიტორია, რომლითაც ის რუსეთის გვერდის ავლით განახორციელებს კასპიის ენერგორესურსების გადაზიდვას დასავლეთის ბაზარზე (Machavariani, 2017:4). სწორედ ეს ჩანაფიქრი დაედო საფუძვლად ჯერ კიდევ 1999 წლის ნოემბერში საქართველოს, აზერბაიჯანსა და თურქეთს შორის ხელმოწერილ შეთანხმებას საქართველოს ტერიტორიაზე გლობალური მნიშვნელობის ნავთობსადენის „ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის“ მშენებლობასთან დაკავშირებით (2002წ) (Ekedahl., Goodman, 1997:257). ცოტა მოგვიანებით კი ხელი მოეწერა შეთანხმებას ბაქო-თბილისი-ერზერუმის გაზსადენის მშენებლობის შესახებაც (2007წ).

მ. სააკაშვილის ადმინისტრაციის მმართველობის პერიოდში, 2004 წლიდან თურქეთის გავლენა საქართველოში საგრძნობლად გაიზარდა. ამის დასტურია საქართველოს პრეზიდენტის ვიზიტი ანკარაში ამავე წლის 20 მაისს და შეხვედრა პრეზიდენტ ა. სეზერთან, პრემიერ-მინისტრ ერდოღანთან და სხვა ოფიციალურ პირებთან, სადაც პრეზიდენტმა მიხეილ სააკაშვილმა განაცხადა, რომ საქართველო და თურქეთი „ბუნებრივი მოკავშირეები და მეგობრები არიან“ (Civil Georgia, 2004:1). სამდღიანი ოფიციალური ვიზიტის დროს მხარეები შეთანხმდნენ ორმხრივი თანამშრომლობის შესახებ. ამავე პერიოდში მოხდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის იმჟამინდელი თავჯდომარის ასლან აბაშიძის მიერ თანამდებობის დატოვება, სამი წლის შემდეგ კი საქართველო-რუსეთს შორის 2006 წელს სოჭში დადებული შეთანხმების შესაბამისად რუსეთმა სამხედრო ბაზები გაიყვანა ბათუმიდან (2007 წლის 13 ნოემბერი) და ახალქალაქიდან (2007 წლის ივნისი), რასაც მოჰყვა თურქეთის სამხედრო-პოლიტიკური გავლენის გაძლიერება და რუსეთის როლის შესუსტება სამხრეთ კავკასიაში, თუმცა საქართველოს დღესაც

მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს კრემლის კავკასიურ პოლიტიკაში (Civil Georgia, 2007).

2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ თურქეთმა ნელ-ნელა განიმტკიცა თავისი პოზიციები ქვემო ქართლში და სამცხე-ჯავახეთში, ის გარემოება, რომ ქვემო ქართლი დასახლებულია ეთნიკურად აზერბაიჯანული მოსახლეობით და მათ საერთო ენა და კულტურა აკავშირებთ თურქეთთან, კიდევ უფრო უწყობს ხელს თურქული გავლენის ზრდას, აჭარაში მცხოვრები ქართველი მუსლიმებიც მტკიცე დასაყრდენს წარმოადგენს ანკარისათვის. საქართველო-თურქეთს შორის 2007 წელს გაფორმებული თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება და 2012 წლიდან არსებული უვიზო მიმოსვლა კიდევ უფრო ამარტივებს შრომითი მიგრანტების თავისუფალ გადაადგილებას ამ ორ მეზობელ სახელმწიფოს შორის. თურქეთს თავის ბიზნესინტერესები აქვს აფხაზეთთან მიმართებაშიც და მათ დასაცავად ცდილობს თავისი პოზიციების განმტკიცებას ამ ტერიტორიაზეც, რაც საქართველოს ხელისუფლების უკმაყოფილებას იწვევს და არასახარბიელო ასახვას ჰპოვებს ამ ორი მეზობელი ქვეყნის ურთიერთობაზე.

თურქეთის მხარე ცდილობდა საგანმანათლებლო სფეროშიც მტკიცედ მოეკიდებინა ფეხი ჩვენს ქვეყანაში. საქართველოში არსებულ ჩადლარის საგანმანათლებლო ქსელში ექვსი სასწავლო დაწესებულება შედიოდა: შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი IBSU, დემირელის სახელობის კოლეჯი, შაჰინის სახელობის სკოლა-ლიცეუმი, ნიკოლოზ წერეთლის სახელობის საერთაშორისო სკოლა, ქუთაისში მოქმედი ნიკო ნიკოლაძის სკოლა-ლიცეუმი და მარნეულში არსებული დავით აღმაშენებლის სახელობის სკოლა. ყველა ზემოხსენებული საგანმანათლებლო დაწესებულებები ეკუთვნოდა ერდოღანის მიერ ტერორისტულ ორგანიზაციად გამოცხადებულ „ჰიზმეთს“, რომლის დამაარსებელ ფეთჰულა გიულენს თურქეთის ახლანდელი ხელისუფლების საწინააღმდეგო სახელმწიფო გადატრიალების მოწყობის მცდელობაში ედებოდა ბრალი (2016).

ჩაღლარის საგანმანათლებლო ქსელის მოშლას თითქოს უნდა შეესუსტებინა თურქეთის გავლენა საქართველოში, თუმცა ფაქტია, რომ ანკარა კვლავ რჩება ერთ-ერთ გავლენიან პოლიტიკურ მოთამაშედ ჩვენს ქვეყანაში (ფიფია., ვარდიაშვილი., მიქაძე ლ. 2018).

დასკვნა

თავისი ეკონომიკური შესაძლებლობებით და უკვე მოქმედი თუ განსახორციელებელი ენერგეტიკული პროექტებით თურქეთმა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში გავლენის გაზრდის რეალური შესაძლებლობები მიიღო. ყარაბაღის კონფლიქტში ჩარევა იყო ერთგვარი სიგნალი თურქეთის მხრიდან, რომ მას ამ რეგიონის ქვეყნებში თავისი თავის გავლენიან მოთამაშედ წარმოჩენის პრეტენზია აქვს. მიზნის განხორციელების გზაზე მან აქტიურად გამოიყენა ეს კონფლიქტი თავისი პოლიტიკური გავლენის გასაზრდელად. თურქეთი სამხრეთ კავკასიასთან დაკავშირებულია უმნიშვნელოვანესი ერთობლივი პროექტებით. ასეთი გრანდიოზული პროექტების რეალიზაცია, ბუნებრივია, მოითხოვს ბევრ დროსა და ფინანსებს, მიმდინარე გლობალური და არაპროგნოზირებადი ეკონომიკური თუ პოლიტიკური პროცესების პარალელურად თურქეთის ხელისუფლება ახერხებს გამოიყენოს მის ხელთ არსებული ყველა ინსტრუმენტი და მისთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან სამხრეთ კავკასიის რეგიონში დაიკავოს ლიდერის პოზიცია. ეს ხდება იმ პირობებში, როდესაც გეოპოლიტიკური დაპირისპირება თურქეთს, ირანსა და რუსეთს შორის ამ რეგიონისათვის დღემდე გრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ანთაძე, გ. (2020). ყარაბაღის ომის გეოპოლიტიკური შუქ-ჩრდილები, <https://tinyurl.com/2nb93k74> (3.01.2025).
- ახალი ამბები Civil Georgia: ბათუმის ბაზა ბოლო რუსულმა სამხედრო ემელონმა დატოვა,. (2007). <https://civil.ge/ka/archives/142003> (3.01.2025).

- ბერიძე, ზ. (2019). თურქეთისა და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობები XX ს-ის 90-იან წლებში, ბათუმი, <https://tinyurl.com/4e34wtk9> (3.01.2025).
- ბერიძე, ზ. (2018). თურქეთ - აზერბაიჯანის სტრატეგიული ურთიერთობები და საქართველო. საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე. გვ.91-102. ტომი I. 2018. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2809>.
- BBC: კავკასიის რეგიონში რუსეთის გაძლიერება საქართველოს ახალ პრობლემებს შეუქმნის, (2020). <https://tinyurl.com/2rbs2jub> (5.01.2025).
- კუნჭულია, ლ. (2020). 3+3, ლავროვის მიღწევები და ცარიელი სკამები თბილისისთვის ჩრდილოეთსა და დასავლეთში, <https://tinyurl.com/tehcfpty> (5.01.2025).
- მაისტერი, შ. (2020). არასტაბილური მშვიდობა-მთიანი ყარაბაღი ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ შეთანხმების ხელმოწერის შემდეგ, <https://tinyurl.com/ykvp9tcw> (6.01.2025).
- მაკარაძე, ე. (2018). თურქეთის სტრატეგია სამხრეთ კავკასიაში და ურთიერთობა საქართველოსთან 1991-2008 წლებში, პოლიტიკა კავკასიის ირგვლივ, III საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, შრომათა კრებული, თსუ გამომცემლობა, <https://tinyurl.com/3uwa9fvn> (23.03.2025).
- მაკარაძე, ე. (2020). პოლიტიკური დევნის საკითხები თანამედროვე თურქეთში. საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე. გვ.10-19. ტომი 3. 2020. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2854>
- მანჩხაშვილი, მ. (2014). თურქეთი XX საუკუნის ბოლოს და XXI საუკუნის დამდეგს. თბილისი.
- მანჩხაშვილი, მ. (2018). რუსეთი და სამხრეთ კავკასია. საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე. გვ.73-90. ტომი I. 2018. <https://hos.Openjournals.ge/index.php/hos/article/view/2808>.

- მაღალდაძე, ე. (2020). მთიანი ყარაბაღი-რეგიონულ მოთამაშეთა ინტერესები, <https://tinyurl.com/3ysewfxb> (10.01.2025).
- მაჩაიძე, რ. (2024). საქართველო "ბრიკსის" "ალყაში"?! - რას შეცვლის კავკასიაში თურქეთისა და აზერბაიჯანის „ბრიკსში“ გაწევრება, <https://tinyurl.com/3sd95kjd> (12.01.2025).
- ფიფია. დ., ვარდიაშვილი, მ., მიქაძე, ლ. (2018). თურქული სკოლები საქართველოში - პოლიტიკური ზეწოლის მსხვერპლნი? <https://tinyurl.com/584fw6np> (16.01.2025).
- ხოზრევანიძე, ლ. (2019). თურქეთის საგარეო პოლიტიკის თანამედროვე ასპექტები, გამომცემლობა „დანი“, თბილისი.
- Алексанян, М. (2017). Турецко-грузинские отношения в контексте региональной политики Турции на современном этапе, <https://tinyurl.com/ebvyby8n> (12.02.25)
- Гоксел, Д. (2008). Кавказская политика Турции, <https://tinyurl.com/25ktfpt4> (12.02.2025).
- Кавказское соседство Турция и Южные Кавказ. (2008). Институт Кавказа Ереван.
- Марабян, К. (2022). Особенности современной политики Турции на Южном Кавказе, <https://tinyurl.com/mr2mcbtr> (17.02.2025).
- Мачавариани, Г. (2017). Характер и особенности Грузино-Турецких отношениях на современном этапе. <https://tinyurl.com/54bjfusu> (2.03.2025).
- Московское время. (2023). Фидан: Стабильность на Кавказе возможна с мирным договором между Азербайджаном и Арменией, <https://tinyurl.com/3p69ardr> (2.03.2025).
- Свободная Грузия: Грузия-Турция: Сотрудничество на благо двух стран - в Тбилиси прибыл с официальным визитом Президент Турецкой Республики Сулейман Демирель. (2000). <https://tinyurl.com/4ett5f93> (5.03.2025).
- Шафиев, Н. (2023). Встреча „3+3“ в Тегеране значение и неразрешенные вопросы, <https://tinyurl.com/2x4pvbt6> (6.03.2025).

- Civil Georgia. (2004). Saakashvili: Georgia, Turkey 'Natural Allies', <https://old.civil.ge/eng/article.php?id=6974&search=>(19.03.2025).
- Davutoglu, A. (2013). "Zero Problems in a New Era: Realpolitik is no answer to the challenges posed by the Arab Spring", Foreign Policy Magazine, <https://tinyurl.com/59pfj59b> (19.03.2025).
- Demourian, A. (2020). Russia FM: 2000 Mideast militants fight in Nagorno-Karabakh, <https://tinyurl.com/5n83dt3t> (20.03.2025).
- Ekedahl, C., Goodman, A. (1997). The wars of Eduard Shevardnadze, Pennsylvania, <https://tinyurl.com/5b4u5h92> (20.03.2025).
- Gekjian, O. (2012). Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy. London: Ashgate, <https://tinyurl.com/24rb5jdb> (25.03.2025).
- Grigoriadis, I. (2010). The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy, <https://tinyurl.com/2hmtt9yv> (25.03.2025).
- Hovsepyan, L. (2021). The Trends of Militarization of the Foreign and Regional Policy of Modern Turkey, <https://tinyurl.com/4ub24x6n> (29.03.2025).
- Khurshudyian, I. (2020). Deaths of Syrian mercenaries show how Turkey, Russia could get sucked into Nagorno-Karabakh conflict, <https://tinyurl.com/3k8b459u> (29.03.2025).
- Ministry of Foreign Affairs: Türkiye's Relations with Southern Caucasus Countries. (2022). <https://tinyurl.com/5aykk2bp> (29.03.2025).

The Strengthening of Turkey's Role in the South Caucasus in the Post-Soviet Period

Nino Kopaliani

Doctor of Political Science

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi, Queen Tamar Str. 59. 4600, Georgia

+995 577 38 51 92. kopaliani.nino@ciu.edu.ge

<https://orcid.org/0000-0002-0203-9641>

Abstract

Turkey is a state with strong political, military, and economic capabilities located in the Middle East region. Following the collapse of the Soviet Union, it particularly intensified its relations with the countries of the South Caucasus region (Georgia, Armenia, Azerbaijan). In the initial stage, the problems within the country itself, the difficulties that arose in the political and economic spheres, to a certain extent, prevented Ankara from becoming the leader of the "Turkish world" and demonstrating its political capabilities and power at the regional level. To expand its influence in the South Caucasus, Turkey strives to establish good neighbourly relations with all three states in the region and skilfully utilizes its existing religious, ethnic, cultural, and geographical proximity to them in order to create the image of a leading regional actor. On its path to achieving this goal, it actively cooperates with the South Caucasus countries in the energy, political, and military spheres, and also pays particular attention to expanding trade and economic contacts in this region. Having come to power in 2002, the Justice and Development Party of the Republic of

Turkey correctly understands its country's geopolitical significance, is not afraid of risks, and seeks to fill the vacuum that has emerged in the governments of the post-Soviet states. The risks are seen in the threat of confrontation with the Russian Federation, as despite the collapse of the Soviet Union, it does not intend to renounce the countries of the South Caucasus and remains one of the complex political players in the region. Since the 1980s, Turkey has taken active steps to balance the influence of Iran and Russia, as well as to weaken the influence of non-regional actors in the South Caucasus. According to Davutoglu's new foreign policy doctrine, Turkey's aspiration to become a leading regional country should not be incompatible with the interests of international actors (Grigoriadis I, 2010: 7). The coming to power of Recep Tayyip Erdogan for a new term will further intensify Ankara's Caucasian policy.

Keywords: Georgia; Turkey; Region; Politics; Azerbaijan; Iran; Caucasus; Armenia.

Introduction

The modern world order is in a constant state of flux. Consequently, the relationships between blocs, countries, and regions also exhibit a changing nature. This frequently creates situations where regulating interactions between subjects of international law becomes challenging. Following the collapse of the Soviet Union, the South Caucasus was not immune to the global processes and political fluctuations unfolding worldwide, and events in this region from the late 20th century onwards drew global attention. Today, the global interests of both regional and international actors clash in this territory, and Turkey is one of the main actors among them.

This issue is quite topical, particularly as the South Caucasus experiences both a clash and convergence of Turkish and Russian interests. Russia considers itself the sole and powerful actor capable of assuming the role of mediator in the region, while Turkey, for its part,

desires to take on the mediation of regional conflicts itself. Due to the strategically advantageous location of the South Caucasus, increasing positions in this region is particularly important for both Russia and Turkey in terms of increasing their influence.

Research Objective:

To investigate the place of the South Caucasus in Turkey's foreign policy and how its influence has been reflected in this region during the post-Soviet period in the Caspian and Black Sea regions.

Research Questions:

* What factors determined the change in Turkey's foreign policy course in the South Caucasus during the post-Soviet period?

* By what means does Turkey attempt to pursue its interests in the countries of the South Caucasus region?

* What are the specific characteristics of the Turkish ruling party's Caucasus policy?

Hypothesis:

In the post-Soviet period, Turkey's foreign policy has undergone a transformation. It pursues an active and pragmatic foreign policy in the South Caucasus region, which is strategically important for it, aiming to balance the influence of the two main actors, Iran and Russia, and to become the main regional power in the South Caucasus itself. In this regard, great importance is attached to maintaining peace and security in the countries of the region.

Object of the Research:

Turkey's Foreign Policy

Subject of the Research:

The Change in Turkey's Foreign Policy Course in the South Caucasus.

While numerous foreign and Turkish researchers are working on current issues in Turkish foreign policy, which allows for the analysis of Turkish foreign policy and the discussion of Turkey's interests in the South Caucasus, particularly in Georgia, the Georgian scientific community is certainly not spoiled with numerous studies on this

topic. In the process of working on the research, we were greatly helped by scientific studies by various authors: E. Makaradze in his work "Turkey's Strategy in the South Caucasus and Relations with Georgia in 1991-2008" (Makaradze E, 2018) interestingly talks about Turkey's interest in the independent states that emerged in the Caucasus after the collapse of the Soviet Union, and also talks about its ambitious plans for the Caucasus region, the economic, military and political cooperation of Georgia-Turkey-Azerbaijan, as well as joint active actions aimed at regional development and integration; M. Manchkhkhashvili's "Turkish Foreign Policy in 1990-2008" (Manchkhkhashvili M, 2014) is a substantial textbook translated from Turkish, beginning with the works of former Turkish Prime Minister Ahmet Davutoğlu. The textbook comprehensively and interestingly presents the function and role of state institutions in the country's political life, reviews Turkey's foreign policy system, and highlights the significance of this country's geopolitical location in terms of pursuing an active regional and global policy. In Z. Beridze's work, "Relations between Turkey and the South Caucasus countries in the 1990s" (Beridze Z, 2019), the author discusses: Turkey's geostrategic goals in the South Caucasus and the Russian factor; the convergence and clash of political interests between Turkey and Iran in the South Caucasus; the formation of Turkish-Georgian political and cultural relations after the collapse of the Soviet Union; and Turkish-Georgian economic partnership, it also interestingly discusses the prospects for the restoration of diplomatic relations between Turkey and Armenia and the joint energy projects that significantly impact the cooperation between Turkey and the countries of the South Caucasus region; L. Khozrevanidze L. in his monograph "Modern Aspects of Turkish Foreign Policy" (Khozrevanidze L, 2019) discusses the modern aspects of the domestic and foreign policy of the Republic of Turkey. The author talks about the country's foreign policy towards the South Caucasus, Turkey's favourable geopolitical location, characterizes its political system, and shares his views with us; during the Justice and Devel-

opment Party's rule, Turkey's foreign policy is associated with the name of Ahmet Davutoğlu, the chief advisor on foreign policy issues to Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan's government. Davutoğlu's "Zero Problems in a New Era" (Davutoglu A, 2013) is a significant source for our work. The Turkish diplomat's strategic vision and new foreign policy doctrine are interestingly discussed by Ioannis Grigoriadis in his work "Davutoğlu's Doctrine and Turkish Foreign Policy" (Grigoriadis I. 2010). According to Davutoğlu, Turkey's favourable geographical location allows it to pursue a foreign policy oriented towards its own interests, which involves establishing peaceful relations with its neighbours and using existing linguistic, historical, or cultural ties between them for this purpose. G. Machavariani, in his article "The Nature and Peculiarities of Georgia-Turkey Relations at the Modern Stage" (Machavariani G. 2017), examines the cooperation between these two countries in various fields after the collapse of the Soviet Union.

The present study can be utilized by specialists, academics, and researchers interested in the relationship between Russia, Turkey, and Georgia for further investigation of this issue.

Methods

The scientific article is based on research methods such as: the comparative-historical method, content analysis, and systems analysis.

Results

The hypothesis was confirmed. Significant changes occurred in Turkey's foreign policy course in the post-Soviet period. It has complex relations with Armenia, and attempts to normalize these relations create certain problems in its relationship with Azerbaijan. However, cooperation between these two countries is extremely important for Ankara in terms of regional security. Therefore, Turkey abandoned problematic relations with neighbouring countries and prioritized the "zero problems with neighbours" principle to address the challenges facing the country, which has made Turkey a prominent country in both the regional and international systems. By implementing joint

investment, economic, transport, energy, and other projects, it pursues its interests in the South Caucasus countries and opposes the shift of power in the region in favour of any other political actor.

Discussion

Establishing lasting peace in the South Caucasus region has been determined by the interests of the main geopolitical players in this region for centuries. Strengthening positions in the post-Soviet space is in the interests of three main regional actors – Iran, Turkey, and Russia – which are trying to shift the balance of power in the South Caucasus countries in their favour. Naturally, each actor has a different vision of its country's place and role in both international and regional politics, and accordingly, the views and opinions of the governments in power and the current political elites in these countries differ significantly from one another in this regard.

The Caucasus is not a peaceful region, as territorial conflicts have been ongoing here for years between several neighbouring states. Various governmental and non-governmental organizations from America and European countries are involved in their resolution, but a peaceful settlement has not been achieved to this day. These conflicts between different states, political entities, and political movements naturally did not arise suddenly and have been hindering the peaceful development of the South Caucasus for three decades already, preventing the consolidation of the region's countries' efforts in addressing common problems. Furthermore, the South Caucasus countries' membership in the Soviet Union for quite a long time to some extent even caused their distancing from neighbouring states in various fields.

Given that the territory of the South Caucasus is situated between the Black Sea and the Caspian Sea, surrounded by Turkey, Iran, and Russia, this region became an arena for the geopolitical confrontation of these three major states after the collapse of the Soviet Union. The dissolution of the USSR created favourable conditions for strengthening Turkey's role in Georgia and Azerbaijan, while

in Armenia, it facilitated the consolidation of the positions of Iran and Russia.

The strengthening of Turkey's role in the post-Soviet space is mainly due to the desire of the ruling authorities to restore the influence and power the country held during the Ottoman Empire. The recent geopolitical shifts in the world have given Ankara the opportunity to expand its influence in its neighbourhood (Aleksanyan, 2017:32). Turkey was one of the first countries to support the independence of Azerbaijan, Armenia, and Georgia and establish diplomatic relations with them. However, good neighbourly relations could not be maintained in Turkish-Armenian relations. In this case, the Nagorno-Karabakh conflict complicated matters; moreover, after Armenia's occupation of Azerbaijan's Kalbajar region in 1993, the border between the two countries was closed (Ministry of Foreign Affairs: Türkiye's Relations with Southern Caucasus Countries, 2022).

Since the 1990s, Turkey's aspiration and ambition to become a major regional power in the South Caucasus has been actively opposed by Russia, which quickly reaffirmed its dominance. The strengthening of Turkey's influence in the region was somewhat hindered by the changes taking place in the country's domestic politics, such as internal political battles, frequent changes of government, and economic problems. Turkey tried to become an "indispensable" participant in the events taking place in the region (Collection of the Caucasus Institute, 2008: 22), but it was also well aware that any of its activity in the South Caucasus should not cause Russia's dissatisfaction, as it was and is significantly dependent on Russian natural gas (63%) and oil (29%) (Göksel, 2008: 15). Today, Turkey is actively trying to free itself from this dependence and obtain the necessary reserves of natural gas and oil from Azerbaijan and other countries.

Seeking to expand its influence in the South Caucasus, Ankara attached particular importance to maintaining close ties with Azerbaijan. The closeness between Turkey and Azerbaijan is best described by the expression "one nation, two states" (Hovsepyan, 2021: 21). Tur-

key pays special attention to the cultural and linguistic unity of Turkic-speaking countries and peoples. Their connection is further strengthened and solidified in many cases by a shared religion as well. Furthermore, today Turkey is among the countries that are part of the world's leading economic G20. A significant portion of its capital is invested specifically in Azerbaijan. They are partners in major regional projects that have been implemented or are currently underway in the South Caucasus, such as the Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway, the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline, and others. The cooperation between these two states does not only encompass the economic and political spheres; they also share experience in military affairs. It is known that Turkey has numerous and well-equipped armed forces. In the ongoing war with Armenia, it supplied Azerbaijan with modern weapons and also sent military advisors to this country (Demourian, 2020: 2). This, on the one hand, created fertile ground for Azerbaijan's military superiority, and on the other hand, more or less strengthened its influence over the countries of the region.

The security of the South Caucasus and the establishment of regional peace have largely depended on the resolution of the Karabakh issue and the normalization of Armenian-Turkish relations. This conflict dates back to the 1920s, after the Soviet authorities initially assigned Armenian-populated Karabakh to Armenia and then, a few days later, to Azerbaijan, taking into account Turkey's interests (Gekjian, 2012:247). Thus, two major regional players decided the Karabakh issue years ago, creating a foundation for further escalation of the conflict. Shortly after the collapse of the Soviet Union, and subsequently from 1988, tensions re-emerged between the Armenians and Azerbaijanis residing in Nagorno-Karabakh. Despite numerous international attempts to cease military operations, neither the 1991 Zhelznovodsk Declaration nor the "Minsk Group" established in 1992 under the mediation of the USA, Russia, and France – according to which the parties undertook to cease hostilities – could ensure a swift

and peaceful resolution to the conflict. While Turkey's initial support for Azerbaijan was only diplomatic, urging the opposing sides to cease fire, Turkey later expressed distrust towards the Minsk Group member states, and there was increasing open discussion about its potential involvement in the conflict (Maghaladze, 2020:1). This indeed materialized in the renewed Karabakh conflict in 2020. President Recep Tayyip Erdoğan called on the Armenian government to withdraw from Nagorno-Karabakh and stated that Ankara would provide military assistance to Baku if necessary (Górecki W, Chudziak M. 2021:3).

Turkey's assistance to Azerbaijan significantly contributed to the latter's military success in this conflict. Besides supplying modern, state-of-the-art military equipment, sources confirm that Turkey facilitated the transfer of thousands of Syrian fighters to Azerbaijani territory, which further increased the latter's military potential (Khurshudyan, 2020:1). With his loud and clearly stated position in favour of Baku at international meetings, Erdoğan reminded Russia that it had its own claims in the Black Sea region and the post-Soviet space and would try to prevent the balance of power in the South Caucasus from shifting in favour of another state (Maister, 2020:1). However, the political complexities and the severance of diplomatic ties that had persisted in Armenian-Turkish relations for years effectively determined Armenia's choice – to establish relations with Russia. The large Armenian population in Russia also greatly facilitated the rapprochement between the two countries. Thus, not only the difficulties in Turkish-Armenian relations but also the large Armenian diaspora in Russia compelled Armenia to make a political choice in the latter's favour.

There is no alternative to establishing peace. In recent times, the main aspect of Turkey's South Caucasus policy has become coexisting with neighbouring states without confrontation, and establishing investment, economic, and trade ties with them. The role of the Caucasus region as a transit corridor connecting Europe and Asia is significantly large. From a geopolitical perspective, its favourable strategic

location compels Turkey to prevent instability in the South Caucasus and, stemming from its political ambitions, to occupy a leading position in the extraction and transportation of Caspian energy resources (Beridze, 2019:91).

Back in 2000, the "Caucasus Stability Pact" proposed by Süleyman Demirel aimed to address issues related to regional security. The pact was initially approved by the then-government of Georgia, followed by Armenia and Azerbaijan. Furthermore, between 1998 and 2008, at the initiative of the President of Armenia, the implementation of a 3+3+2 platform was planned, which would unite Georgia, Armenia, and Azerbaijan on one side, and Iran, Russia, and Turkey on the other, with the addition of the USA and the European Union (Manchkhashvili, 2014:95). However, this initiative ended without success. Turkey made a similar initiative for the second time after the August 2008 war (Dzamukashvili S, 2022). This time, the "Caucasus Security Platform" envisioned the involvement of Turkey, Russia, Azerbaijan, Armenia, and Georgia, through which Ankara attempted to create a reality in the South Caucasus tailored to its interests. However, neither initiative yielded results in terms of regulating security issues in the region (Makaradze, 2018:173), as Russia was not interested in establishing peace in the region and the growth of influence of other actors. Following this, the current Turkish government established the "Turkish Cooperation and Coordination Agency" (TIKA) in the Balkans, Central Asia, and the South Caucasus countries, whose goal is cooperation in the economic sphere and the financing and implementation of various projects (Makaradze, 2018:172).

It was precisely between 2002 and 2008 that Turkey's ruling party began developing a new strategy in foreign policy, in which the renowned Turkish politician and diplomat Ahmet Davutoğlu played a significant role. He formulated his theses in his 2001 book "Strategic Depth" and urged the current government to establish peaceful relations with neighbours and pursue a "dynamic and multidimensional" foreign policy: "The Turkish people must begin to see their neighbours

not as sources of problems and potential threats, but as arenas for cooperation and partnership," he stated (Davutoğlu, 2013).

In December 2020, the presidents of Turkey and Azerbaijan, Recep Tayyip Erdoğan and Ilham Aliyev, initiated the "regional cooperation to ensure lasting peace and stability in the South Caucasus." This platform is known as the 3+3 format. From the outset, the regional format meetings implied the participation of six states. Following the first meeting held in Moscow in December 2021, the next "3+3" format meeting took place in Tehran on October 23, 2023, attended by the foreign ministers of Russia, Turkey, Iran, Azerbaijan, and Armenia (the Georgian side refrained from participating in the meetings due to the fact that 20% of Georgia's territory is occupied by Russia). Turkish Foreign Minister Hakan Fidan stated that resolving problems through dialogue between Azerbaijan and Armenia would ensure stability and lasting peace in the South Caucasus (Moskovskoye Vremya, 2023:1). Furthermore, while the "3+3" format initially envisioned cooperation in the fields of transport, economy, and politics, at the meeting held in Istanbul in October 2024, Russian Foreign Minister Sergey Lavrov highlighted the humanitarian aspect and spoke about the necessity of cultural relations (Kunchulia, 2020:1). It is also worth noting that in June-August of last year, Turkey and Azerbaijan officially applied for membership in BRICS (Machaidze, 2024). Russia, another regional actor, holds significant influence in this organization (Baunov A. 2024). Turkey will likely attempt to use this platform to its advantage, aiming to normalize relations with Iran. Therefore, it can be assumed that the possible accession of Turkey and Azerbaijan to BRICS will cause certain changes in the region's political and economic life.

Although Turkey severed official interstate relations with Armenia in 1993, and Armenia is not involved in any energy or transport projects implemented in the region with the participation of Turkey and Azerbaijan, Ankara remains an active trading partner for Armenia to this day (Marabyan, 2022:131). The disagreement between these two countries was the reason why, instead of the already existing Kars-

Gyumri railway line, the construction of a new railway, the Kars-Akhalkalaki-Tbilisi-Baku railway, was carried out (Marabyan, 2022: 132).

In recent years, significant shifts have occurred in Armenia's foreign policy course regarding Turkey: while Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan emphatically asserted "Karabakh is Armenia" during a visit to Karabakh in 2019, he made a statement in 2020 indicating his readiness to make certain compromises on the Karabakh issue (Maghaladze, 2020:1). This decision of his drew both supporters and opponents within the country: a segment of the population did not support the establishment of good neighbourly relations with Turkey, seemingly unable to forget the genocide committed against Armenians by the authorities of the Ottoman Empire in 1915. However, a certain portion did not oppose the political course chosen by the government.

Armenia's ruling circles believe that if there were no border restrictions between Armenia and Turkey, the share of trade between these two countries would increase even further. This, in turn, would lead to a growth in Turkey's influence in Armenia and, consequently, weaken Russia's role in the South Caucasus region. However, for Yerevan, Moscow represents the main military force that claims it can oversee the Zangezur corridor connecting Nakhichevan and Azerbaijan. Russia itself is satisfied with the presence of Russian peacekeepers in the South Caucasus, and Iran also does not protest the deployment of Russian troops in the region, as it is not in its interest to have a new military conflict near its borders, nor the activation of the Zangezur corridor, given that in this case, Turkey would be able to connect with Azerbaijan by land. For Iran, which supplied Armenia with weapons, oil, and other necessary resources during the Karabakh conflict, Turkey represents one of its strongest adversaries in the South Caucasus. Russian peacekeepers, on the other hand, create a certain obstacle to the large-scale political activities of Turkish diplomacy and hinder the growth of its influence in the South Caucasus. However, it is worth noting that Ankara's involvement in the Karabakh conflict

and Azerbaijan's victory, directly due to Turkish military assistance, can already be considered confirmation of the latter's triumph and the expansion of its political influence in the region (Antadze, 2020:3).

Regarding Georgia-Turkey relations, following the collapse of the Soviet Union and Georgia's declaration of independence in 1991, Ankara established diplomatic relations with our country in 1992. In the same year, Turkish Prime Minister Süleyman Demirel visited Georgia, and the two neighbouring states agreed to cooperate in the fields of education, science, culture, and sports (Svobodnaya Gruziya, 2000:1). Against the backdrop of Turkish-Armenian confrontation and heightened Armenian-Azerbaijani tensions, Georgia occupies an important place in Turkey's foreign policy (Sukiasyan S. 2016:162). For Ankara, this small neighbouring country is of interest not only in terms of pursuing an active and rational regional policy but also as a kind of corridor for connecting with the Turkic-speaking countries of Central Asia (Aleksanyan L, 201 7:310).

As Turkey is a member state of NATO, and Georgia aspires to become a member of this military alliance, maintaining peaceful relations with our southern neighbour is extremely important for our country in this situation. Georgia, together with Turkey, participates in several significant energy and transport projects. These joint projects, on the one hand, positively impact economic development, and economic cooperation, in turn, has a substantial influence on politics and contributes to the formation of new policies in the region.

It is particularly important to highlight Georgia's cooperation with Turkey from a military-political standpoint. Turkey actively assists our country in the implementation of various military programs, the training of armed forces, and the enhancement of combat readiness, so that the Georgian army aligns with NATO standards (Khozrevanidze, 2019:129). The partnership between Georgia and Turkey in the security and defence sphere is facilitated by the fact that Turkey recognizes Georgia's territorial integrity and supports its membership in Euro-Atlantic structures. Simultaneously, it is precisely through

Georgia that Turkey's energy and political interests, based on the resources of the Caspian Sea, pass. Against the backdrop of complicated relations with Armenia due to the Karabakh conflict, Georgia is needed by Turkey as a kind of connecting bridge, a territory through which it will transport Caspian energy resources to Western markets, bypassing Russia (Machavariani, 2017:4). This very idea formed the basis of the agreement signed in November 1999 between Georgia, Azerbaijan, and Turkey regarding the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline of global significance on Georgian territory (2002) (Ekedahl & Goodman, 1997:257). A little later, an agreement was also signed on the construction of the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline (2007).

During the administration of M. Saakashvili, starting from 2004, Turkey's influence in Georgia increased significantly. This is evidenced by the Georgian President's visit to Ankara on May 20 of the same year and meetings with President A. Sezer, Prime Minister Erdoğan, and other officials, where President Mikheil Saakashvili stated that Georgia and Turkey are "natural allies and friends." During the three-day official visit, the parties agreed on bilateral cooperation (Civil Georgia, 2004:1). During the same period, the then-chairman of the Adjara Autonomous Republic, Aslan Abashidze, resigned from his post. Three years later, in accordance with the agreement concluded between Georgia and Russia in Sochi in 2006, Russia withdrew its military bases from Batumi (November 13, 2007) and Akhalkalaki (June 2007). This was followed by the strengthening of Turkey's military-political influence and the weakening of Russia's role in the South Caucasus. However, Georgia still holds an important place in the Kremlin's Caucasian policy (Civil Georgia, 2007).

Following the 2008 Russia-Georgia war, Turkey gradually strengthened its positions in Kvemo Kartli and Samtskhe-Javakheti. The fact that Kvemo Kartli is populated by ethnic Azerbaijanis who share a common language and culture with Turkey further facilitates the growth of Turkish influence. The Georgian Muslims living in Adjara

also represent a strong foothold for Ankara. The Free Trade Agreement signed between Georgia and Turkey in 2007 and the visa-free travel regime in place since 2012 further simplifies the free movement of labour migrants between these two neighbouring states. Turkey also has its business interests in relation to Abkhazia and, to protect them, tries to strengthen its positions in this territory as well, which causes dissatisfaction from the Georgian authorities and has an unfavourable impact on the relations between these two neighbouring countries.

The Turkish side has also tried to firmly establish itself in our country's educational sphere. The Çağlar educational network in Georgia included six educational institutions: the International Black Sea University (IBSU), the Demirel College, the Şahin School-Lyceum, the Nikoloz Tsereteli International School, the Niko Nikoladze School-Lyceum in Kutaisi, and the David Aghmashenebeli School in Marneuli. All the aforementioned educational institutions belonged to "Hizmet," declared a terrorist organization by Erdoğan, whose founder, Fethullah Gülen, was accused of attempting to orchestrate a coup d'état against the current Turkish government (2016). The dismantling of the Çağlar educational network should seemingly have weakened Turkey's influence in Georgia, but the fact remains that Ankara continues to be one of the influential political players in our country (Pipia, Vardiashvili, Mikadze L. 2018).

In conclusion

With its economic capabilities and existing or planned energy projects, Turkey has gained real opportunities to increase its influence in the South Caucasus region. Its involvement in the Karabakh conflict was a kind of signal from Turkey that it has to present itself as an influential player in the countries of this region. On the path to achieving this goal, it actively used this conflict to expand its political influence. Turkey is connected to the South Caucasus through crucial joint projects. The realization of such grand projects naturally requires a lot of time and financial resources. In parallel with the current global and unpredictable economic and political processes, the Turkish

government manages to utilize all the instruments at its disposal and to occupy a leading position in the strategically important South Caucasus region for it. This is happening in conditions where the geopolitical confrontation between Turkey, Iran, and Russia for this region continues to this day. Gekjian, O. (2012). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*. London: Ashgate, <https://tinyurl.com/24rb5jdb> (25.03.2025).

Bibliography:

- Aleksanyan, M. (2017). Turkish-Georgian Relations in the Context of Turkey's Regional Policy at the Present Stage, <https://tinyurl.com/ebvyby8n> (12.02.25).
- Antadze, G. (2020). Geopolitical Highlights and Shadows of the Karabakh War, <https://tinyurl.com/2nb93k74> (3.01.2025).
- Baunov A. (2024). New Identity for BRICS, <https://tinyurl.com/wjdp9y9f> (22.04.2025).
- Beridze, Z. (2019). Relations between Turkey and the South Caucasus Countries in the 1990s, Batumi, <https://tinyurl.com/4e34wtk9> (3.01.2025).
- Beridze, Z. (2018). Turkey-Azerbaijan Strategic Relations and Georgia. International Scientific Journal Herald of Oriental Studies. Volume I. 2018. <https://tinyurl.com/mr2hr4mw> (18.03.2025)
- BBC: Russia's Strengthening in the Caucasus Region Will Create New Problems for Georgia. (2020). <https://tinyurl.com/2rbs2jub> (5.01.2025).
- Caucasian Neighbourhood: Turkey and the South Caucasus. (2008). Caucasus Institute Yerevan.
- Civil Georgia. (2007). News: The Last Russian Military Echelon Leaves the Batumi Base. <https://civil.ge/ka/archives/142003> (3.01.2025).
- Civil Georgia. (2004). Saakashvili: Georgia, Turkey 'Natural Allies', <https://civil.ge/archives/105956> (19.03.2025).

- Davutoglu, A. (2013). "Zero Problems in a New Era: Realpolitik is no answer to the challenges posed by the Arab Spring", *Foreign Policy Magazine*, <https://tinyurl.com/59pfj59b> (19.03.2025).
- Demourian, A. (2020). Russia FM: 2000 Mideast militants fight in Nagorno-Karabakh, <https://tinyurl.com/5n83dt3t> (20.03.2025).
- Dzamukashvili S. (2022). What Threat Does the 3+3 Regional Cooperation Pose for Georgia? <https://tinyurl.com/4fuez54w> (22.04.2025).
- Ekedahl, C., Goodman, A. (1997). The wars of Eduard Shevardnadze, Pennsylvania, <https://tinyurl.com/5b4u5h92> (20.03.2025).
- Gekjian, O. (2012). Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy. London: Ashgate, <https://tinyurl.com/24rb5jdb> (25.03.2025).
- Górecki W, Chudziak M. (2021). The (pan-)Turkic Caucasus The Baku-Ankara alliance and its regional importance, <https://tinyurl.com/yxysvdy5> (22-04.2025)
- Göksel, D. (2008). Turkey's Caucasus Policy, <https://tinyurl.Com/25ktfpt4> (12.02.2025).
- Grigoriadis, I. (2010). The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy, <https://tinyurl.com/2hmtt9yv> (25.03.2025).
- Hovsepyan, L. (2021). The Trends of Militarization of the Foreign and Regional Policy of Modern Turkey, <https://tinyurl.com/4ub24x6n> (29.03.2025).
- Khozrevanidze, L. (2019). Modern Aspects of Turkish Foreign Policy, Publishing House "Dani," Tbilisi.
- Khurshudyan, I. (2020). Deaths of Syrian mercenaries show how Turkey, Russia could get sucked into Nagorno-Karabakh conflict, <https://tinyurl.com/3k8b459u> (29.03.2025).
- Kunchulia, L. (2020). 3+3, Lavrov's Achievements and Empty Chairs for Tbilisi in the North and West, <https://tinyurl.com/tehcftpy> (5.01.2025).

- Machaidze, R. (2024). Georgia in the "BRICS" "Siege"? - What Will Turkey's and Azerbaijan's Accession to "BRICS" Change in the Caucasus, <https://tinyurl.com/3sd95kjd> (12.01.2025).
- Machavariani, G. (2017). The Nature and Features of Georgian-Turkish Relations at the Present Stage, <https://tinyurl.com/54bjfusu> (2.03.2025).
- Maghaladze, E. (2020). Nagorno-Karabakh - Interests of Regional Players, <https://tinyurl.com/3ysewfxb> (10.01.2025).
- Maister, S. (2020). Unstable Peace - Nagorno-Karabakh After the Signing of the Ceasefire Agreement, <https://tinyurl.com/ykvp9tcw> (6.01.2025).
- Makaradze, E. (2018). Turkey's Strategy in the South Caucasus and Relations with Georgia in 1991-2008, Politics Around the Caucasus, III International Scientific Conference, Collection of Works, TSU Publishing House, <https://tinyurl.com/3uwa9fvn> (23.03.2025).
- Makaradze, E. (2020). Issues of Political Persecution in Modern Turkey. International Scientific Journal Herald of Oriental Studies. Volume 3. 2020. <https://tinyurl.com/4tpz62va> (19;03; 2025)
- Manchkhashvili, M. (2014). Turkey at the End of the 20th and the Beginning of the 21st Century. Tbilisi.
- Manchkhashvili, M. (2018). Russia and the South Caucasus. International Scientific Journal Herald of Oriental Studies. Volume I. 2018. <https://tinyurl.com/5ftew8eu> (20.03.2025)
- Marabyan, K. (2022). Features of Modern Turkish Policy in the South Caucasus, <https://tinyurl.com/mr2mcbtr> (17.02.2025).
- Ministry of Foreign Affairs: Türkiye's Relations with Southern Caucasus Countries. (2022). <https://tinyurl.com/5aykk2bp> (29.03.2025).
- Moskovskoye Vremya. (2023). Fidan: Stability in the Caucasus is Possible with a Peace Treaty Between Azerbaijan and Armenia, <https://tinyurl.com/3p69ardr> (2.03.2025).

- Pipia, D., Vardiashvili, M., Mikadze, L. (2018). Turkish Schools in Georgia - Victims of Political Pressure? <https://tinyurl.com/584fw6np> (16.01.2025).
- Svobodnaya Gruzija: Georgia-Turkey: Cooperation for the Benefit of Two Countries - President of the Republic of Turkey Süleyman Demirel Arrives in Tbilisi on an Official Visit. (2000). <https://tinyurl.com/4ett5f93> (5.03.2025).
- Shafiyev, N. (2023). The "3+3" Meeting in Tehran: Significance and Unresolved Issues, <https://tinyurl.com/2x4pvbt6>, (22.03.2025)
- Sukiasyan S. (2016). Peculiarities of Turkey's foreign policy towards Georgia in 2002-2016, <https://tinyurl.com/yewetxnv>(22.04.2025)

**იორდანის როლი ახლო აღმოსავლეთის რეგიონულ
უსაფრთხოებაში**

მაია კაპანაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი.
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.
საქართველო, ქ. თბილისი, ჩარგლის ქუჩა 73, 0179.
+995 558 766 887. maia.kspanadze@ciu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0002-7460-5374>

ომარ თურმანიძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პოლიტიკის
მეცნიერების სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი.
სსიპ დავით აღმაშენებლის სახელობის ეროვნული
თავდაცვის აკადემიის ბაკალავრიატის თავდაცვისა
და უსაფრთხოების მიმართულების უფროსი.
საქართველო, ქ. თბილისი, ჩარგლის ქუჩა 73, 0179.
+995 577 195 709 . o.turmanidze1984@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-3957-4472>

აბსტრაქტი

იორდანია ახლო აღმოსავლეთის და ამავე დროს სპარსეთის ყურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქვეყანაა. ის რეგიონში მიმდინარე რთული პოლიტიკური ვითარების ფონზე ცდილობს თავიდან აირიდოს ის რყევები, რასაც ამ რეგიონის ბევრი ქვეყანა განიცდის.

იორდანია აქტიურად ერთვებოდა ისრაელ-არაბულ ქვეყნებს შორის წარმოებულ ომებში. მისი მიზანი არა პალესტინისათვის დახმარების აღმოჩენა, არამედ საკუთრივ იორდანია-ათვის გარკვეული ტერიტორიული შენაძენის მიღება. სპარსეთის ყურის ომების დროს იორდანის ჰაშიმიტების სამეფომ ნეიტრალური პოზიცია დაიკავა და ცდილობდა მშვიდობის დამყარებისათვის გარკვეული როლი შეესრულებინა სპარსეთის ყურის ქვეყნებს შორის.

იორდანია დროთა განმავლობაში თავისი საგარეო პოლიტიკური კურსი ახლო აღმოსავლეთის რეგიონის სამეზობლო ქვეყნებს შორის შეცვალა. მისი მიზანი უკვე გასული საუკუნის ბოლოდან ამ კონფლიქტებით გამორჩეულ რეგიონში მშვიდობის შენარჩუნება გახდა. აქედან მოყოლებული, იორდანია ცდილობს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის დამაბულობა განხმუხტოს და ხელი შეუშალოს საომარი მოქმედებების ესკალაციას. ამისი ერთ-ერთი მაგალითია ის, რომ უკვე კარგა ხანია, იორდანია არცერთ კონფლიქტში მხარეს არ წარმოადგენს და ამავე დროს, იღებს ლტოლვილებს პალესტინიდან, სირიიდან, ლიბანიდან და ერაყიდან. სხვა ქვეყნებისგან განსხვავებით, ამ ლტოლვილებს შედარებით უკეთესი პირობები იორდანიაში აქვთ.

მიუხედავად იმისა, რომ იორდანია იზიარებს რეგიონში არსებულ პრობლემებს, მისმა მმართველებმა მშვიდობისა და სტაბილურობის შენარჩუნების ვალდებულება იკისრეს.

საკვანძო სიტყვები: იორდანია; რეგიონი; ყურე; კონფლიქტი; ლტოლვილი.

შესავალი

იორდანია როგორც სახელმწიფო, ომთაშორის პერიოდში ჩამოყალიბდა. ამ ქვეყნის სრული სახელწოდებაა იორდანია-ის ჰაშიმიანთა სამეფო. ამ ქვეყნის სახელმწიფო წყობილება კონსტიტუციური მონარქიაა. იორდანია ერთადერთი ქვეყანაა, რომელსაც სათავეში უდგას ჰაშიმიანთა (მოციქულ მუჰამადის პირ-

დაპირი შთამომავლები) დინასტია. ეს სახელმწიფო აქტიურად იყო ჩართული ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში მიმდინარე კონფლიქტებში. XX საუკუნის დასასრულიდან იორდანიამ შედარებით მშვიდი პოლიტიკა აირჩია, ამიტომ ის ცდილობს ნაკლებად ჩაერთოს ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელ კონფლიქტურ სიტუაციებში, მაგრამ მაინც ვერ ახერხებს რეგიონში მიმდინარე პრობლემებისგან დისტანცირებას.

ჰიპოთეზა

იორდანია, რომელიც ცდილობს მშვიდი პოლიტიკური კურსის გატარებას ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში, ის მაინც მუდმივად ჩართულია რეგიონულ პრობლემატიკაში. ეს გარდაუვალიცაა, რადგან ქვეყანა ამ რეგიონშია და თავისი პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებს. ის ასევე „სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭოს“ წევრიცაა, რომელიც ერთ-ერთი ქმნედიტუნარიანი ორგანიზაციაა ამ რეგიონში.

საკვლევი კითხვები

რატომ ერთვებოდა იორდანია ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტში?

რა როლი შეასრულა იორდანიამ „სპარსეთის ყურის ომების“ დროს?

რატომ შეცვალა იორდანიამ საგარეო პოლიტიკური კურსი რეგიონის ფარგლებში?

მეთოდები

სტატია ეფუძნება ისტორიული-აღწერილობითი, ინტერდისციპლინარულ და კონტენტ-ანალიზის კვლევის მეთოდებს.

შედეგები

ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგად გამოვკვეთეთ, თუ რამდენად ახერხებს იორდანია ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში მიმდინარე რთული პოლიტიკური მოვლენების ფონზე თავიდან აირიდოს ის რყევები, რასაც ამ რეგიონის ბევრი ქვეყანა განიცდის.

დისკუსია

იორდანია ახალგაზრდა არაბული სახელმწიფოა, რომელიც უძველეს მიწაზე მდებარეობს და ატარებს მრავალი ცივილიზაციის კვალს. აქ ისლამის გავრცელება VII საუკუნიდან დაიწყო, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ ამ ტერიტორიაზე არაბთა სახალიფომ მოიპოვა ჰეგემონობა. შუა საუკუნეებში იორდანია მამლუქთა ეგვიპტეს ექვემდებარებოდა, ხოლო 1516 წელს ის ოსმალებმა დაიპყრეს, მაგრამ მან ავტონომიურობა შეინარჩუნა XIX საუკუნის შუა ხანებამდე, თანზიმათამდე. იმ დროიდან კი ოსმალეთის იმპერიამ რეგიონში გაამკაცრა კონტროლი, განსაკუთრებით ლევანტის ტერიტორიებზე (Maggiolini, 2011:11-12).

თანდათან მოხდა ჰაშიმიტთა პოლიტიკურ ველზე გააქტიურება და ტრანსიორდანის სახელმწიფოს წარმოქმნა. ჯერ დაარსდა საამირო, შემდეგ სამეფო. საჭიროდ მიგვაჩნია, მოკლედ ვისაუბროთ იორდანის მმართველი ოჯახის, ჰაშიმიტების შესახებ. ეს დინასტია წინასწარმეტყველ მუჰამადის პირდაპირი შთამომავლები არიან (ჰაშიმიტები - არაბ. الهاشميون, al-Hāshimīyūn ან „ბანი ჰაშემი“ - “Bani Hashem”)(ყურეიმის ტომიდან. თვითონ ჰაშიმიტების სახელი ჰაშემისგან მომდინარეობს, რომელიც იყო კუსაის შვილიშვილი, წინასწარმეტყველ მუჰამადის წინაპარი. ამრიგად, იორდანის ჰაშიმიტები არიან წინასწარმეტყველ მუჰამედის უშუალო შთამომავლები. კერძოდ კი, მუჰამადის ქალიშვილის ფატიმასა და მისი მეუღლის (წინასწარმეტყველის ბიძაშვილის), მეოთხე მალმოდწმუნე ხალიფა, ალის შთამომავლები. ალისა და ფატიმას ჰყავდათ ორი ვაჟი: ალ-ჰასანი და ალ-ჰუსეინი. უფროსი ვაჟის, ალ-ჰასანის უშუალო შთამომავლები ცნობილია როგორც „შარიფები“ (წინასწარმეტყველ მუჰამადის შთამომავალთა საპატიო წოდებულება). ხოლო ალ-ჰუსეინის შთამომავლებს „სეიდები“ (ტიტული იმათთვის, რომელთაც პრეტენზია აქვთ მუჰამადის შთამომავლებიდან წარმომავლობისა) ეწოდებათ. იორდანის სამეფო ოჯახი ჰაშიმიტები შარიფიანთა შტოს წარმომადგენლები არიან, ანუ ალ-ჰასანისაგან მოდიან. შარიფების სხვადასხვა ოჯახი ჰიჯაზის რეგიონს 967-1201 წლე-

ბში განაგებდნენ. მეფე ჰუსაინის (ტრანსიორდანიის ამირა აბდ-ალაჰის მამა) ჰაშიმიტური ოჯახის შტო წმინდა ქალაქ მექას 1201 წლიდან 1925 წლამდე მართავდა. თუმცა 1517 წელს მათ აღიარეს ოსმალეთის სულთნის სუვერენიტეტი (Bickerton, 2017:96).

პირველი მსოფლიო ომის შედეგად ოსმალეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ ტრანსიორდანიის ტერიტორიაზე ბრიტანეთის მანდატი გავრცელდა. ტრანსიორდანიის საამირო, რომელსაც მხოლოდ 1950 წელს, დასავლეთ სანაპიროსთან შეერთების შემდეგ ეწოდა იორდანიის ჰაშიმიტური სამეფო. ამ მონარქიის დაარსება ბრიტანელებისა და ჰაშიმიტების პოლიტიკური თამაშის შედეგი იყო (NGhedin, 2012: 124).

ტრანსიორდანიის საამიროს შექმნა დაკავშირებულია მექას შარიფ ალ-ჰუსაინ ბინ ალი ალ-ჰაშიმის (არაბ. الحسين بن علي الهاشمي, 1853-1931 წწ) სახელთან. მისი მოღვაწეობის წლები ოსმალეთის იმპერიაში გამოირჩევა სხვადასხვა პოლიტიკური აქტიურობით. ერთ-ერთი იყო არაბულ ტომებთან კავშირების განმტკიცება. ალ-ჰუსაინი 1908 წელს ოსმალეთის სულთანმა აბდულ ჰამიდ II-მ (1876-1909) მექას შარიფად დანიშნა. ამით მან ჰიჯაზში თავისი მმართველობა გააფართოვა. სულიერი ლიდერის გარდა, ალ-ჰუსაინი აღიარეს არაბთა ტომების მმართველად. 1913 წელს ოსმალეთის დეპუტატთა პალატის 35 წევრმა მექას მმართველ ალ-ჰუსაინს გაუგზავნეს მემორანდუმი, სადაც დეპუტატთა პალატის არაბი დეპუტატების დასტურით ის აღიარეს მექას ემირად. ეს დოკუმენტი წარმოადგენს შარიფ ალ-ჰუსაინის ოფიციალურ აღიარებას მექას ემირად. ეს დოკუმენტი ასევე არის ლიდერობის პირველი აღიარება თანამედროვე არაბთა ისტორიაში (Al-Abbadi, 2020: 5-6).

პირველი მსოფლიო ომის დროს მექას ემირ ალ-ჰუსაინ ბინ ალის საშუალება მიეცა, არაბული მიწები თურქული მმართველობისგან გაეთავისუფლებინა ინგლისელებისა და ფრანგების დახმარებით. ალ-ჰუსაინის მიზანი არაბთა დიდი აჯანყების მოწყობა და ერთიანი დამოუკიდებელი არაბული სახელმწიფოს შექმნა იყო, რომელიც დაფუძნებული იქნებოდა არაბი ხალხის

უმველეს ტრადიციებსა და კულტურაზე და ისლამური იდეალების სრულყოფილად დაცვაზე (Al-Abbadi, 2020: 9-10).

სერ ჰენრი მაკმაჰონისა და ალ-ჰუსაინის წერილების სერიიდან (1915-1916 წწ.) ჩანს, რომ ალ-ჰუსაინმა ბრიტანეთისაგან მიიღო დაპირება, ერთიანი დამოუკიდებელი არაბული სახელმწიფოს შექმნის მხარდაჭერის თაობაზე (Murray, 2018:29). ამან ხელი შეუწყო 1916-1918 წლებში არაბთა დიდ აჯანყებას (Kingdom of Hejaz“ 2021: 23). მასში ჩართულები იყვნენ ჰუსეინის ვაჟები: ალი, აბდლაჰი და ფაისალი. აჯანყების დაწყებიდან მალევე, ალ-ჰუსაინმა თავი არაბთა მეფედ გამოაცხადა. თუმცა მის პან-არაბულ მისწრაფებებს მოკავშირეები არ ცნობდნენ და ის მხოლოდ ჰიჯაზის მეფედ აღიარეს (1916 წ.). ჰიჯაზის მეფე ალ-ჰუსაინის (1916-1925) ბრიტანეთთან ურთიერთობა გაუარესდა მას შემდეგ, რაც ებრაელებს პალესტინაში გადასვლის უფლება მიეცათ (Kingdom of Heja, 2021:34) .

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ბრიტანეთმა მიიღო მანდატი პალესტინაზე. 1921 წელს მან პალესტინიდან ცალკე გამოყო ავტონომიური ერთეული - ტრანსიორდანიის საამირო ('იმ-არა შარკ ალ-'ურდუნ), რომელიც სამართავად გადასცა ამირა აბდლაჰ იბნ ალ-ჰუსაინს (1921-1946 წწ. ამირა. 1946-1951 წწ. მეფე), როელმაც სათავე დაუდო იორდანიის ჰაშიმიანთა დინასტიას (Glubb, 1959:148). 1921 წლის 2 მარტს აბდლაჰი ჩავიდა ამანში და ოფიციალურად გამოაცხადა, რომ იგი აკონტროლებდა ამ ტერიტორიას მამის, მეფე ალ-ჰუსაინის სახელით. უინსტონ ჩერჩილი 1921 წლის 28-30 მარტს აბდლაჰთან ერთად მონაწილეობდა იერუსალიმში გამართულ მოლაპარაკებებში, რომლის დროსაც ინგლისური მხარე გამოვიდა პალესტინაზე და სირიაზე ჰაშიმიანთა პრეტენზიების წინააღმდეგ და შესთავაზა აბდლაჰს, დარჩენილიყო ტრანსიორდანიაში და სათავეში ჩადგომოდა ახალ სახელმწიფოს.

საბოლოოდ გადაწყდა აღმოსავლეთ სანაპიროზე დაარსებულიყო ტრანსიორდანიის სახელმწიფო დედალაქით ამანი. ამ გზით გამოყოფილ ტრანსიორდანიის მიწებს მიენიჭა ცალკე მონ-

არქიის სტატუსი. მხარეები შეთანხმდნენ, რომ: აბდალაჰი აღიარებდა ბრიტანეთის მანდატს ტრანსიორდანიასზე, როგორც პალესტინის მანდატის ნაწილს და შექმნიდა არაბულ მთავრობას. ტრანსიორდანიასში უნდა ჩამოყალიბებულიყო სახელმწიფო, რომელსაც სათავეში ჩაუდგებოდა აბდალაჰ იბნ ალ-ჰუსაინი; ტრანსიორდანის მთავრობა განახორციელებდა იმ ღონისძიებებს, რაც აუცილებელი იყო დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნისა და ფუნქციონირებისათვის; ამანში დაინიშნებოდა სამანდატო ხელისუფლების წარმომადგენელი, რომელიც შეინარჩუნებდა კონტროლს ქვეყნის საგარეო და კონცესიურ პოლიტიკაზე, კანონმდებლობაზე, ფინანსებზე, შეიარაღებულ ძალებსა და გადასახადებზე; ტრანსიორდანია არ შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული, როგორც ბაზა რაიმე ოპერაციის დროს სირიისა და პალესტინის წინააღმდეგ; ინგლისი შეინარჩუნებდა უფლებას, აემუნებინა ავიაბაზები ამანში, ჰყოლოდა თავისი შეიარაღებული ძალები, შეექმნა და გაეკონტროლებინა ადგილობრივი სამხედრო დაჯგუფებების მოქმედება, გამოეცხადებინა საომარი მდგომარეობა; ბრიტანელებს სამომავლოდ უნდა ეღიარებინათ ტრანსიორდანის დამოუკიდებლობა (Al-Husseini, 2013: 86-88).

1921 წლის 11 აპრილს ამირა აბდალაჰმა ჩამოაყალიბა ტრანსიორდანის პირველი მთავრობა - „მრჩეველთა საბჭო“, რომელიც წარმოადგენდა სათათბირო ორგანოს. 1922 წლის 16 სექტემბერს „ერთა ლიგა“ დათანხმდა ინგლისის წინადადებას, გამოეყო ტრანსიორდანია პალესტინის მანდატიდან. 15 ოქტომბერს აბდალაჰი ჩავიდა ლონდონში ბრიტანეთთან ხელშეკრულების გასაფორმებლად, მაგრამ ბრიტანეთის მთავრობამ თავი შეიკავა ტრანსიორდანისთან ხელშეკრულების გაფორმებაზე. მიზეზი ის იყო, რომ ინგლისის წინააღმდეგ ტრანსიორდანის მრავალ რაიონში დაიწყო გამოსვლები. არ ცხრებოდა ბედუინთა ტომის მღელვარებები (Mitchell, 2011: 96). ამ ვიზიტს მოჰყვა წერილობითი გარანტია, რომ „ერთა ლიგის“ დამტკიცების შემთხვევაში ბრიტანეთის მთავრობა აღიარებს დამოუკიდებელი მთავრობის არსებობას ტრანსიორდანიაში მისი უმაღლესობის ამირ აბდალაჰ იბნ

ალ-ჰუსაინის მმართველობის ქვეშ, იმ პირობით, რომ მთავრობა იქნება კონსტიტუციური და დაემორჩილება ბრიტანეთის უდიდებულესობის მთავრობას (Murray, 2018: 37-40). ამის შემდეგ ტრანსიორდანიის შექმნა გაფორმდა ცალკე დამოუკიდებელ პოლიტიკურ სუბიექტად.

პალესტინის უმაღლესმა კომისარმა სერ ჰერბერტ სემუელმა 1923 წლის 25 აპრილს გამოაცხადა ტრანსიორდანიის დამოუკიდებლობა. სამანდატო პირობებიდან გამომდინარე, უნდა მიეღოთ კონსტიტუცია. ამავე წლის 25 მაისს ბრიტანელებმა ოფიციალურად აღიარეს ტრანსიორდანიის დამოუკიდებლობა ამირა აბდალაჰის მმართველობის ქვეშ, მაგრამ ფინანსური, სამხედრო და საგარეო საქმეთა საკითხები რჩებოდა ბრიტანელების ხელში. 1928 წლის 19 აპრილს ტრანსიორდანიის მთავრობამ გამოაქვეყნა პირველი კონსტიტუცია, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფოს მეთაური ამირა იყო, რომელსაც უფლება ჰქონდა მიეღო და დაემტკიცებინა კანონები, ესარგებლა „საკანონმდებლო საბჭოს“ მოწვევისა და დათხოვნის უფლებით და ა.შ. (Murray, 2018: 175).

ინგლისი ყურადღებას ტრანსიორდანიაში მხოლოდ თავის სტრატეგიულ ინტერესებს უთმობდა. მათ ჩამოაყალიბეს „არაბული ლეგიონი“ ბედუინებისგან. ქვეყანა ცხოვრობდა ინგლისური სუბსიდიების ხარჯზე, რაც „არაბული ლეგიონის“ შესანახად იყო გამოყოფილი. ბიუჯეტის დეფიციტის გამო ბრიტანეთი ფინანსურად ეხმარებოდა ქვეყანას, რაც მის ინგლისზე დამოკიდებულებას ზრდიდა. ინგლისელთა ინტერესების გათვალისწინებით ხდებოდა მეზობელ არაბულ სახელმწიფოებთან ტრანსიორდანიის პოლიტიკის დაგეგმვა (Schenker, 2015: 116).

1946 წლის 25 მაისს ტრანსიორდანია დამოუკიდებელ სამეფოდ იქცა, ამირა აბდალაჰმა თავი მეფედ გამოაცხადა. გამოაქვეყნდა ახალი კონსტიტუცია. 1949 წელს სახელმწიფოს სახელი შეიცვალა და ის გახდა იორდანიის ჰაშიმიანთა სამეფო. თუმცა ქვეყანაში ინგლისის ჯარები მაინც დარჩა და ის კიდევ 25 წლის განმავლობაში დომინირებდა ამ ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრე-

ბაში. ინგლისმა იორდანიაში შექმნა და გაწვრთნა რეგიონის ერთ-ერთ ყველაზე ეფექტურ არმია, „არაბული ლეგიონი“, რომელსაც ჯონ ბაგოთ გლაბი მეთაურობდა (Amadouny, 1993: 253). მეფე აბდალაჰის მნიშვნელოვან ძალას სწორედ ეს „არაბული ლეგიონი“ წარმოადგენდა. ის ტრანსიორდანიაში ბრიტანეთის იმპერიული სისტემის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მემკვიდრეობა და ახლო აღმოსავლეთში ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტური არმია. ის აერთიანებდა საპოლიციო და სამხედრო ძალებს. იგი არ იყო ერთადერთი უსაფრთხოების ძალა ქვეყანაში. ბრიტანელებმა ასევე შექმნეს ტრანსიორდანის სასაზღვრო ძალები (TJFF), რომელიც იყო იმპერიული ძალა ბრიტანეთის უშუალო მეთაურობით მის დაშლამდე (1948 წ.). სასაზღვრო ძალების ვალდებულება იყო სასაზღვრო წესრიგის დაცვა, რაც მან ვერ შეძლო.

„არაბული ლეგიონი“ ძირითადად ბედუინებისაგან შედგებოდა. ჯონ გლაბი (იორდანიელების მიერ ცნობილი როგორც გლაბ ფაშა), ამტკიცებდა, რომ ბედუინი მეომრების ტრადიცია მათ ბუნებრივ ჯარი)სკაცებად აქცევდა (Bradshaw, 2016: 32-33). ამით მოხდა ბედუინი ტომების სახელმწიფოში ინტეგრაცია, რამაც ამ ტომების ტრადიციული სამხედრო როლი თავდასხმიდან ორგანიზებულ და დისციპლინირებულ საბრძოლო ძალად გარდაქმნა. თანდათანობით „არაბული ლეგიონი“ კვალიფიციურ საბრძოლო ძალად იქცა, რომელიც გახდა მნიშვნელოვანი იარაღი ამირა აბდალაჰის საგარეო პოლიტიკაში (Bradshaw, 2016: 33-34).

ჯონ ბაგოთ გლაბმა (John Bagot Glubb) ხელმძღვანელობდა და წვრთნიდა ტრანსიორდანის „არაბულ ლეგიონს“ 1939-1956 წლებში (მის გარდაცვალებამდე) (Wroblewski, 2018: 31). ტრანსიორდანიაში ჯ. გლაბის მიერ შექმნილი „არაბული ლეგიონი“ მსუბუქად შეიარაღებული პოლიცია იყო. მაგრამ ეს მდგომარეობა მალე შეიცვალა. 30-იანი წლების ბოლოს პალესტინაში კონფლიქტი დაიწყო, რომელიც გადაიზარდა არაბთა აჯანყებაში. აღმოჩნდა, რომ „არაბული ლეგიონი“ ძალიან სუსტი იყო იმისთვის, რომ არაბი პარტიზანების გადასცლა სირიიდან პალესტინაში აღეკვეთა. ჯ. გლაბმა ამით ისარგებლა და დაარწმუნა

ბრიტანელი პოლიტიკოსები, რომ „არაბული ლეგიონის“ გაძლიერება საჭირო იყო უდაბნოში ბრძოლებისათვის. ბრიტანეთის ადმინისტრაციისგან ამაზე თანხმობის მიღების შემდეგ, ჯ. გლუბმა „არაბული ლეგიონი“ გააძლიერა (Glubb, 1959:138-242).

1946 წლის 22 მარტს დიდ ბრიტანეთისა და ტრანსიორდანიის მიერ ხელმოწერილი მოკავშირეობის ხელშეკრულების შემდეგ ტრანსიორდანია დამოუკიდებელი გახდა de-yure-დ. ამირა აბდალაჰი კი მეფედ გამოცხადდა. ამ ხელშეკრულებამ ბრიტანელებს ტრანსიორდანიაში ბევრი პრივილეგია დაუტოვა, განსაკუთრებით სამხედრო სფეროში (History of Western; 253).

იორდანის ჰაშიმიტთა სამეფო, როგორც სხვა არაბული სახელმწიფოები, ისრაელის მოწინააღმდეგე იყო მისი ახლო აღმოსავლეთის მიწაზე გამოჩენის დღიდან (1948 წ. 14 მაისი). 1948 წლის აპრილში იორდანის მეფე აბდალაჰ I-მა ასე განაცხადა: „ჩვენი მცდელობა, პალესტინის პრობლემის მშვიდობიანი გზით მოგვარების შესახებ მარცხით დამთავრდა, ჩვენ დაგვრჩა მხოლოდ ომის გზა“ (Jordan-Palestine :198).

საომარი მოქმედებები, რომელიც ისრაელის გასანადგურებლად დაიწყო და ისრაელისვე გამარჯვებით დასრულდა, 1949 წლის 7 იანვარს გაეროს დაჟინებული მოთხოვნით შეწყდა. მეფე აბდალაჰი ისრაელთან ომის დაწყების ერთ-ერთი მოთავე იყო, მაგრამ მის მიერ პალესტინის ნაწილის დაკავების შემდეგ, ის ისრაელთან გარიგებაზე წავიდა, რადგანაც პალესტინის გაყოფის შესახებ გარიგებები იორდანისა და ისრაელს შორის ომის დაწყებამდეც მიმდინარეობდა (International, 2015: 169).

იორდანის სახელმწიფო წყობილება ეფუძნება 1952 წლის 8 იანვარს გამოქვეყნებულ კონსტიტუციას, რომლის მიხედვითაც იორდანია არის კონსტიტუციური, მემკვიდრეობითი მონარქია მმართველობის საპარლამენტო ფორმით. მეფე თავის ძალაუფლებას ახორციელებს მის მიერ დანიშნული მთავრობის მეშვეობით, რომელიც პასუხისმგებელია პარლამენტის წინაშე. პარლამენტი ორ პალატიანია: სენატი და წარმომადგენელთა პალატა. სენატს მთლიანად მეფე ნიშნავს (65 წევრი), ხოლო წარმომადგე-

ნელთა პალატას 130 არჩეული წევრი. მასში ადგილი განკუთვნილია ქრისტიანებისათვის, ჩეჩენი და ჩერქეზი უმცირესობებისათვის და ადგილი ქალებისათვის. ორივე პალატის წევრები ოთხი წლის ვადით აირჩევიან. იორდანის კონსტიტუცია წარმოადგენს ქვეყნის ფუნდამენტურ კანონს, მისი XV მუხლში ნათქვამია: „სახელმწიფო უზრუნველყოფს აზრის თავისუფლების გარანტიას. ყოველმა იორდანელმა თავისუფლად უნდა გამოხატოს თავისი აზრი სიტყვით, წერილობით და გამოხატვის სხვა ფორმებით" (The Constitution, 1969: 97).

ძალაუფლება იყოფა ხელისუფლების სამ შტოს შორის, მაგრამ მონარქი ინარჩუნებს ხელისუფლების ფაქტობრივი ძალაუფლების დიდ ნაწილს. მემკვიდრეობითი მონარქიულობის მიუხედავად, მეფეს აქვს უფლება, დანიშნოს საკუთარი მემკვიდრე ოჯახის მამრობითი სქესის წევრებიდან. მეფის გადაყენება შესაძლებელია მხოლოდ ჯანმრთელობის მდგომარეობის მიზეზით. მეფის მოვალეობები მოიცავს კანონებისა და ხელშეკრულებების რატიფიცირებას, ომისა და მშვიდობის გამოცხადებას, სამხედრო წოდებებისა და ღირსების შექმნასა და მინიჭებას, ასევე შეწყალებას. შეუძლია დანიშნოს არჩევნები, მოიწვიოს და დახუროს საკანონმდებლო სხდომები და დაითხოვოს საკანონმდებლო ორგანოს ორივე პალატა. მეფეს აქვს უფლება დანიშნოს და გაათავისუფლოს პრემიერ-მინისტრი და სენატის წევრები. მეფის მიერ პრემიერ-მინისტრის გადაყენების შემგზავვაში ყველა მინისტრი თანამდებობიდან მოიხსნება. ამ კონსტიტუციით ისლამი გახდა სახელმწიფო რელიგია, ხოლო არაბული, სახელმწიფო ენა. კონსტიტუცია აღიარებს რელიგიურ და ეთნიკურ უმცირესობებს (Constitutional, 2020: 99).

რაც შეეხება განათლებას, მოსახლეობის ნახევარზე მეტს მიღებული აქვს საშუალო ან უმაღლესი განათლება (The United, 2019: 98). იორდანის უძველესი უმაღლესი სასწავლებლებია: იორდანის უნივერსიტეტი (1962), იარმუკის (Yarmūk) უნივერსიტეტი (1976) და მუიტას (Mu'tah) უნივერსიტეტი (1981). არის

ბევრი ახალი უნივერსიტეტი და სხვადასხვა სასწავლებლები და კოლეჯები (Kamel, 2012: 75).

გაეროს 2023 წლის ივნისის მონაცემებით იორდანის ამჟამინდელი მოსახლეობა არის 10,500,735 ადამიანი. ქვეყნის მოსახლეობის დაახლოებით 95%-ს მუსლიმია. ამათგან 93% სუნიტები არიან და მცირე ნაწილს შეადგენენ შიიტები. ქრისტიანები კი მოსახლეობის 3%-ია (Religious, 2021: 176).

აბდალაჰ I-ის შემდეგ, 1951 წელს იორდანის მეფე გახდა მისი შვილი ტალალ ბინ აბდალაჰი (1951-1952). ტალალის მიღწევა სამეფოს ისტორიაში იორდანის თანამედროვე კონსტიტუციის მიღება იყო, რომლის მიხედვითაც სამეფო კონსტიტუციურ მონარქიად გადაიქცა (ამ კონსტიტუციის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ). მან ტახტზე მხოლოდ 11 თვე დაჰყო. მეფე ტალალის ფსიქიკური მდგომარეობის გამო პარლამენტმა ის ტახტიდან გადააყენა (Satloff, 1994: 42). სამეფო ტახტი მემკვიდრეობით გადაეცა მისმა უფროსმა ვაჟმა ჰუსაინ ბინ ტალალი (1952-1999).

ჰუსაინ ბინ ტალალმა დაიწყო ახალი ეტაპი იორდანის თანამედროვე ისტორიაში, რომელიც გაგრძელდა ორმოცდამეორე წელი. მისი ლოზუნგი იყო; „მოდით ავაშენოთ ეს ქვეყანა და ვემსახუროთ ამ ერს“ (المليك ; 54). მეფე ჰუსაინ ბინ ტალალი თანამედროვე იორდანის მამა, იყო ლიდერი, რომელმაც მიზნად დაიდგა, იორდანია გამხდარიყო მშვიდობის და სტაბილურობის ოაზისი ახლო აღმოსავლეთში. იორდანიელების ხსოვნაში ის დარჩა როგორც შთაგონება ღიაობის, შემწყნარებლობისა და თანაგრძნობისა. თავის ხალხში ჰუსაინ ბინ ტალალი ცნობილი იყო, როგორც „ჰუმანური მეფე“ (King Hussein, 2018:215).

იორდანია მოქცეულია მასზე ძლიერ მეზობლებს შორის (სირია, ეგვიპტე, საუდის არაბეთი, ერაყი და ისრაელი), მაგრამ თავისი ხანგრძლივი მეფობის განმავლობაში შეძლო უზრუნველყო იორდანის, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს და ასევე ჰაშიმიტების დინასტიის გაძლიერება. მან მემკვიდრეობით მიიღო 1948-49 წლების ისრაელ არაბული ქვეყნების ომის შედ-

ეგად შემოერთებული დასავლეთ სანაპირო. ჰაშიმიტების მიზანი ყოველთვის აღემატებოდა იორდანიაში დაწესებულ საზღვრებს. ეს კარგად ჩანს მეფე ჰუსაინის სიტყვებიდან, იორდანიაში უნდა ჰქონოდა „უფრო დიდი მომავალი, ვიდრე რამდენიმე ათასი კვადრატული მილი ქვიშა“ (Al-Shari, 2016: 271).

ქვეყნის ბუნებრივი რესურსებით სიღარიბეს ემატებოდა 1948-1949 წლების ომის შედეგად პალესტინელ ლტოლვილთა დიდ რაოდენობა. პალესტინელი ფედაიენები იორდანიაში მიერ კონტროლირებად პალესტინის ტერიტორიას იყენებდნენ ისრაელის წინააღმდეგ თავდასხმების განსახორციელებლად, რაც ზოგჯერ იორდანიაში მოქალაქეების წინააღმდეგ ისრაელის თავდაცვის ძალების შურისძიებას იწვევდა (; الحسين 218).

პირველივე დღეებიდან, როდესაც შეუდგა თავისი მოვალეობების შესრულებას, ახალგაზრდა მეფე ჰუსაინმა სწრაფად გაითავისა იორდანიაში სახელმწიფოს მშენებლობის წინაშე მდგარი გამოწვევები. მან გააცნობიერა, რომ პატარა, დაუცველი, ბუნებრივი რესურსებით ღარიბი ქვეყანა არასტაბილურ რეგიონში, დიდი ძალების მეტოქეობის მორევში, შეიძლება გადარჩეს და განვითარდეს საკუთარი ადამიანური რესურსების განვითარებით და ყველა ქვეყანასთან მეგობრული ურთიერთობების შენარჩუნებით. მან იორდანიელი მოსახლეობის ცხოვრების დონის ასამაღლებლად მაქსიმალურად განავითარა განათლება, ჯანდაცვა, ინფრასტრუქტურა. 1950-60-იან წლებში წამოიწყო ისეთი პროექტები, როგორიცაა აკაბას პორტის, ფოსფატის, კალიუმისა და ცემენტის საბადოების განვითარება და წარმოება. დაიწყო მთელ სამეფოში მაგისტრალების ქსელის მშენებლობა, რამაც თავის მხრივ გამოიწვია ინდუსტრიის გაფართოება და ათასობით ახალი სამუშაო ადგილის შექმნა (King Husseni, 2020: 213).

ის დიდ ყურადღებას აქცევდა ისლამის წმინდა ადგილებს, ზრუნავდა და იცავდა მათ. მეფის რწმენით, კულტურასა და რელიგიას სჭირდებოდა ღრმა ურთიერთკავშირი. ყოველთვის ხაზს უსვამდა იმას, რომ იორდანიაში მოქალაქეები - მუსლიმები და ქრისტიანები - არიან მშვიდი ღვთის თაყვანისცემითა და თან-

აბარი მოქალაქეობრივი უფლებებით, მოვალეობებითა და არსებობით ერთ იორდანიულ ოჯახს და არაბულ ერს მიკუთვნებიან. მეფე ჰუსეინმა 1980 წელს ისლამური აზროვნების ინსტიტუტის დაარსებით ხელი შეუწყო ისლამურ-ქრისტიანული იდეების დაახლოებას. ასევე, 1994 წელს ამანში დააარსდა რელიგიათაშორისი კვლევების სამეფო ინსტიტუტი, რომელმაც ხელი შეუწყო სხვადასხვა რელიგიებს შორის თანამშრომლობასა და ურთიერთობების განმტკიცებას („المك الحسين بن“ ; 145).

მეფე ჰუსეინს ყოველთვის სჯეროდა, რომ იორდანიელი ხალხი მისი ყველაზე დიდი ქონებაა და მთელი თავისი მეფობის განმავლობაში ის მოუწოდებდა განურჩევლად ყველას, მიეღწიათ მეტი საკუთარი თავისა და ქვეყნის კეთილდღეობისათვის („King Hussein I, Biography” : 165).

ჰუსეინ ბინ ტალალის დროს ქვეყნის განვითარებას აფერხებდა რეგიონალი კონფლიქტები და მეტოქეება. რეგიონში ხანგრძლივი მშვიდობის მისაღწევად ის ცდილობდა ყველანაირი შესაძლებლობის გამოყენებას. 1967 წლის „ექვს დღიანი“ ომის შემდეგ მან მონაწილეობა მიიღო გაეროს უშიშროების საბჭოს 242-ე რეზოლუციის შემუშავებაში, რომელიც მოუწოდებდა ისრაელს, მშვიდობის სანაცვლოდ გასულიყო 1967 წელს ოკუპირებული არაბული ქვეყნებიდან. ჰუსეინმა ყველა ფორუმზე პალესტინის საკითხისადმი ყურადღება მოითხოვა. 1973 წელს მონაწილეობა მიიღო ჟენევის სამშვიდობო კონფერენციაში. 1984 წელს მოხდა იორდანია-პალესტინის პრინციპების შეთანხმების ხელმოწერა, რომელიც ცნობილია როგორც „11 თებერვლის შეთანხმება“; მან მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა 1991 წლის მადრიდის სამშვიდობო კონფერენციის მოწვევაში. 1994 წლის იორდანია-ისრაელს შორის მიღწეული სამშვიდობო ხელშეკრულება იყო მთავარი ნაბიჯი ახლო აღმოსავლეთში ყოვლისმომცველი და ხანგრძლივი მშვიდობის მისაღწევად (Jordan-Palestine relations, 1999: 242-245).

მეფე ჰუსეინი მუშაობდა ასევე არაბულ სახელმწიფოებს შორის პრობლემების მოგვარებაში. მათ შორის იყო 1990-1991

წლებში სპარსეთის ყურის კრიზისი და ქუვეითის სუვერენიტეტის აღდგენა. მან ასევე შუამავალის როლი შეასრულა იემენის სამოქალაქო ომში (გასული საუკუნის 60-იანი წწ.). თითქმის ყველა გამოსვლასა თუ ფორუმში ის მოუწოდებდა საერთაშორისო ჰუმანიტარული დახმარების აუცილებლობაში ერაყის, პალესტინისა და სხვა არაბული ქვეყნებისათვის ამ ქვეყნების მცხოვრებლების მძიმე სოციალური პირობების შესამსუბუქებლად. ის ხშირად გზავნიდა იორდანიელ ექსპერტებს საზღვარგარეთ სამშვიდობო მისიებში მონაწილეობის მისაღებად. მეფე ჰუსაინის ასეთმა მიდგომამ ხელი შეუწყო იორდანის განვითარების ზრდას ეკონომიკის, განათლების, ჯანდაცვის და სხვა სფეროებში (King Hussein Foundation, 2020: 95).

დემოკრატიის, სამოქალაქო თავისუფლებისა და ადამიანის უფლებებისადმი მეფე ჰუსაინის ერთგულებამ ხელი შეუწყო იორდანის გადაქცევას რეგიონის სანიმუშო სახელმწიფოდ. 1990 წელს მეფე ჰუსეინის მიერ დანიშნულმა სამეფო კომისიამ შეიმუშავა იორდანის „ეროვნული ქარტია“. დღეს ეს „ეროვნული ქარტია“ ამ ქვეყნის კონსტიტუციასთან ერთად წარმოადგენს გზამკვლევს ქვეყანაში დემოკრატიული ინსტიტუციონალიზაციასა და პოლიტიკური პლურალიზმით. 1989, 1993 და 1997 წლებში იორდანიაში ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები, რომელიც საერთაშორისო დონეზე აღიარებულ იყო, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნები, რაც კი ოდესმე ჩატარებულა ახლო აღმოსავლეთში (King Hussein I, Biography: 188).

არა ერთხელ სცადეს მეფე ჰუსაინის ლიკვიდაცია და სახელმწიფო გადატრიალება, მაგრამ უშედეგოდ. ის გარდაიცვალა 1999 წლის 7 თებერვალს. მუსლიმებისთვის გარდაცვლი ჰუსაინი მხოლოდ მეფე არ ყოფილა. ის იყო წინასწარმეტყველ მუჰამმადის 50-ე თაობის პირდაპირი შთამომავალი (King Hussein I, Biography: 197). სამეფოს ტახტი მემკვიდრეობით გადაეცა მის ვაჟს, აბდალაჰ ბინ ჰუსაინს.

მეფე აბდალაჰ II-მ (1999 წლიდან, დღემდე) შეინარჩუნა მამის ზომიერი პროდასავლური პოლიტიკა. მისი მეფობის პირველ ათწლეულში ქვეყანაში გატარდა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეფორმები. გამომდინარე იქედან, რომ იორდანის 80%-ს უდაბნო შეადგენს, რეგიონში იგი ეკონომიკური შესაძლებლობით არც ისე ძლიერია. მეზობელი ქვეყნებისგან განსხვავებით არასაკმარისი ბუნებრივი რესურსები სამეფოში სახელმწიფო ვალების, უმუშევრობისა და სიღარიბის მიზეზი გახდა, რამაც გამოიწვია სპარსეთის ყურის რეგიონში მისი დასავლელი და არაბული მოკავშირეების საგარეო დახმარებაზე დამოკიდებულება (Abdullah II:52).

აბდალაჰ II-მ წამოიწყო ეკონომიკური ლიბერალიზაციის აგრესიული პროგრამა, რაც გახდა უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის, საჯარო და კერძო პარტნიორობის, აკაბას სპეციალური ეკონომიკური ზონის, ქვეყნის მზარდი საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების სექტორების გაუმჯობესების საფუძველი (King Abdullah II:27).

ამ რეფორმების შედეგად იორდანის ეკონომიკური ზრდა გაორმაგდა. გაიზარდა დასავლეთისა და სპარსეთის ყურის ქვეყნების უცხოური ინვესტიციებიც (Abdullah II : 63). იორდანის ეკონომიკა დამოკიდებული იყო ერაყის სუბსიდირებულ ნავთობზე (Burns, 2003: 241). 2003 წელს ერაყში ამერიკის შეჭრამ ერაყიდან შეაჩერა ნავთობის მიწოდება, ამიტომ იორდანიამ გაზის იმპორტი დაიწყო ეგვიპტიდან. არაბული გაზაფხულის საპროტესტო ტალღა გავრცელდა სინაიშიც, სადაც გადიოდა ეგვიპტესა და იორდანის შორის ბუნებრივი აირის მილსადენი (Kirk H. 2016: 98). 2011 წლიდან ISIS-ის მიერ მილსადენზე თავდასხმების განხორციელების გამო, 2014 წელს იგი დაიხურა (Osama Al Sharif, 2916: 86). ამან აიძულა ამანი, შეემძინა ძვირადღირებული ნედლი ნავთობი ღია ბაზარზე. ომებმა ერაყსა და სირიაში შეზღუდა იორდანის ექსპორტიც. იმავდროულად, თითქმის მილიონი სირიელი ლტოლვილის ჩასვლამ იორდანიაში გაზარდა უმრავი

ქონების ფასები და გაამკაცრა სამუშაო ბაზარი (Schenker, 2015: 79).

2018 წლის მაისსა და ივნისში ამანი დემონსტრაციებმა მოიცვა, სადაც აპროტესტებდნენ გადასახადების გაზრდას და სასაქონლო სუბსიდიების შემცირებას. მომიტინგეების დასაშორებინებლად და ეკონომიკური პრობლემის დროებითი შესანელებლად მეფე აბდალაჰ II-მ საუდის არაბეთის და მისი მოკავშირეებისგან საგარეო დახმარება მიიღო. რეგიონულმა არასტაბილურობამ იორდანიაში მნიშვნელოვნად შეაფერხა ტურიზმიც. ამაჰ აიბულა მეფე აბდალაჰ II, მოეთხოვა მთავრობისთვის ჩამოეყალიბებინა ათწლიანი (2015-2025 წწ.) გეგმა (Schenker, 2015: 99).

იორდანიაჰ გააკეთა სტრატეგიული არჩევანი გლობალურ ეკონომიკაში ინტეგრაციისთვის საერთაშორისო ორგანიზაციებთან პარტნიორობის გზით და მიიღო ეკონომიკური ლიბერალიზაციის პრინციპები, რათა სამეფო გამხდარიყო ეფექტური კონკურენციის ნაწილი გლობალურ ეკონომიკაში. შედეგად, განხორციელდა ეკონომიკური და სტრუქტურული რეფორმები, ხელი მოეწერა მნიშვნელოვან ეკონომიკურ შეთანხმებებს არაბულ და საერთაშორისო დონეზე (عبد الله ; الملك, 132-135).

იორდანია არის გაეროს (გაეროს შეუერთდა 1955 წლის 14 დეკემბერს) და რამდენიმე ორგანიზაციის აქტიური წევრი. მათ შორისაა: არაბული ქვეყნების ლიგა; ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაცია; სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაცია; მსოფლიო ბანკი; საერთაშორისო სავალუტო ფონდი; ატომური ენერგიის საერთაშორისო სააგენტო; ისლამური თანამშრომლობის ორგანიზაცია; სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭო (Foreign relations of Jordan: 213).

მეფე აბდალაჰ II-მ დაარსა „მეფე აბდალაჰის დიზაინისა და განვითარების ცენტრი“ (King Abdullah Design and Development Bureau - KADDB), რომელიც მიზნად ისახავს ადგილობრივი წარმოების იარაღის, სამეცნიერო და ტექნიკური სერვისების მიწოდებას იორდანიის შეიარაღებული ძალებისთვის. გაზარდა საზრდოლო თვითმფრინავის საჰაერო ფლოტის რაოდენობა. ააშენა

სამეფო საზღვაო ძალების ახალი ბაზა, დააარსა საჰაერო ძალების კოლეჯი, ჩამოაყალიბა საზღვაო ბატალიონი, და სხვა (Abdullah II of Jordan: 86-88).

რთული ვითარების მიუხედავად, იორდანის ეკონომიკურმა ზრდამ მოლოდინს გადააჭარბა. აღდგა საერთაშორისო ტურიზმი და ექსპორტი გაუმჯობესდა. თუმცა კვლავ რჩება გარკვეული პრობლემები (Jordan Economic, 2022: 232-235).

იორდანია მუდმივად ცდილობდა მშვიდობისა და ზომიერი პოლიტიკური კურსის გატარებას ახლო აღმოსავლეთში არასტაბილურობის ფონზე. ამას ადასტურებს გამონათქვამი „იორდანია არის წყნარი სახლი მშფოთვარე რეგიონში“ („ابن الحسين; عبد الله الثاني الملك“ 198). იორდანის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს პალესტინის საკითხი. იორდანია არის რეგიონში მშვიდობის, უსაფრთხოებისა და სტაბილურობის მხარდამჭერი. მას არ უთქვამს უარი თავის მოვალეობაზე არაბული რეგიონის, განსაკუთრებით იმ ქვეყნების საკითხების მიმართ, რომლებიც კრიტიკულ სიტუაციებში იმყოფებიან (მაგ; სირია, ერაყი, იემენი, ლიბია და ლიბანი). ასევე მეფე აბდალაჰ ბინ ჰუსაინმა შეინარჩუნა იორდანის ღიაობა მეზობლებისა და მეგობრების მიმართ და სათავეში ჩაუდგა მოწოდებას ექსტრემიზმისა და ტერორიზმის წინააღმდეგ მტკიცედ მხარდაჭერის აუცილებლობაზე. 1999 წლიდან იორდანიამ ხელი მოაწერა მრავალ ხელშეკრულებას საერთაშორისო ტერორიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად, ის მნიშვნელოვან როლს ასრულებს საერთაშორისო დონეზე კონფლიქტების მოგვარებაში და აქტიურად მონაწილეობს გაეროს სამშვიდობო ოპერაციებში (ابن الحسين; عبد الله الثاني الملك“ 197).

მეფე აბდალაჰ II დაქორწინებულია რანია ალ-იასინზე, რომელიც არის ქუვეითში მცხოვრები პალესტინური ოჯახიდან (The Royal Family, 2021: 76). საერთაშორისო დონეზე დედოფალი რანია არის ტოლერანტობის, თანაგრძნობის და ყველა კულტურისა და რელიგიის წარმომადგენლის ადამიანების თანაგრძნობი და ხელშემწყობი. ის მუშაობდა გაეროს გოგონების გან-

ათლების ინიციატივის გლობალურ საპატიო თავმჯდომარედ და მხარს უჭერდა განათლების ხელმისაწვდომობას საერთაშორისო ფორუმებსა და შეკრებებზე. მან მონაწილეობა მიიღო მრავალ საერთაშორისო ღონისძიებაში, მათ შორის 2016 წლის გაეროს სამიტზე ლტოლვილებისა და მიგრანტების შესახებ და ეწვია ლტოლვილთა ბანაკებს იორდანიაში, საბერძნეთსა და ბანგლადეშში (Her Majesty Queen Rania Al Abdullah, 2023: 75-79).

2002 წლის ნოემბერში მეფე აბდალაჰ II-ის ინიციატივით გაჩნდა სლოგანი; „იორდანია უპირველეს ყოვლისა“. ეს სლოგანი ხაზს უსვამს იორდანიის ინტერესის უპირატესობას. სამართლიანობის კონცეფციების განმტკიცებასა და თანასწორობას (جلالة الملك ; رسالة 174). ამ სლოგანის მთავარი არსი არის ის, რომ იორდანია უარს ამბობს პანარაბიზმზე და თავისი ქვეყნის ინტერესს აყენებდა პირველ ადგილზე (المملكة الأردنية الهاشمية) 154شعار)

იორდანია დიდი ხანია, უამრავ ლტოლვილს იღებს. მწვავე და დღემდე გადაუჭრელ საკითხად რჩება პალესტინელი არაბი ლტოლვილების დროებითი განსახლება და საბოლოოდ მათი სამშობლოში დაბრუნება. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც ქვეყანა ჯერ კიდევ ტრანსიორდანიის საამიროს სახელით იყო ცნობილი, ჩერქეზები, ჩეჩნები, ასურელები და სომხები ემეზდნენ თავშესაფარს ამ მხარეში. დროთა განსვლილობაში ისინი ინტეგრირდნენ იორდანიის საზოგადოებაში (International Labour, 2015: 14).

არაბ-ისრაელის ომების შედეგად იორდანიის სამეფომ მიიღო ასეულობით ათასი პალესტინელი ლტოლვილი. 1949 წლის დაზავების შემდეგ პალესტინელი არაბის ნაწილი გაიქცა უკვე ეგვიპტის კონტროლქვეშ მყოფ ღაზას რეგიონში (საჯუთრივ ეგვიპტეში ლტოლვილები მცირე რაოდენობით მიიღეს) ან ტრანსიორდანიის მიერ ანექსირებულ „დასავლეთ ნაპირსა“ და აღმოსავლეთ იერუსალიმში (The Danish, 2020: 75-88). ასევე ლიბანში, სირიასა და იორდანიაში (History of Western:99-102). ამაგან იორდანიაში მიიღო ყველაზე მეტი პალესტინელი ლტოლვილი (Dab-

ash, 2022:176). ეს ქვეგანა მასპინძლობს 2 მილიონზე მეტ პალესტინელ ლტოლვილს.

სხვა არაბული ქვეყნებისაგან განსხვავებით, იორდანიაში მიანიჭა სრული მოქალაქეობა ყველა პალესტინელს, ვინც გადავიდა 1948 წლის არაბეთ-ისრაელის პირველი ომის შემდეგ და ასევე მათ, ვინც ჩავიდა დასავლეთ სანაპიროდან 1967 წლის ექვს დღიანი ომის შემდეგ. პალესტინელი წარმოშობის მოქალაქეები ახლა იორდანის მოსახლეობის დიდ ნაწილს შეადგენენ და სარგებლობენ იგივე უფლებებითა და მოვალებებით, როგორც აღმოსავლეთ სანაპიროს წარმოშობით იორდანიელები და ინარჩუნებენ ლტოლვილის სტატუსს და შესაბამისად, პალესტინაში დაბრუნების უფლებას (The Danish, 2020: 187).

სირიის სამოქალაქო ომამდე იორდანიაში მიიღო ასევე ერაყელი ლტოლვილების მნიშვნელოვანი რაოდენობა. ბევრი მათგანი დღესაც ამ ქვეყანაშია. ერაყელები იორდანიაში ჩავიდნენ სხვადასხვა დროს. პირველი ერაყელი ლტოლვილები იქ ჩვიდნენ 1991 წლის სპარსეთის ყურის ომის შემდეგ (European Resettlement, 2007: 244). მეორე ტალღა იყო 2003 წ. ერაყში აშშ-ს შეჭრისა და სადამ ჰუსეინის (1979-2003) რეჟიმის დამხობის შემდეგ. შემდეგი 2006 წელს სუნიტებსა და შიიტებს შორის დაპირისპირების შედეგად მოხდა. გადასახლება მოხდა 2014 წელსაც, როდესაც ათასობით ერაყელი ქრისტიანი გაიქცა ქვეყნიდან ISIS-ის ქცევაში შესვლის შედეგად (Caritas Jordan, 2020: 153-156).

2016 წელს იორდანის მთავრობამ და ევროკავშირმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, რომელიც მიზნად ისახავდა იორდანიაში ლტოლვილთა ნაკადის ჩაბმას ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის საქმეში. 2018 წელს იორდანის ჯანდაცვის სისტემის დასახმარებლად შეიქმნა დონორთა ანგარიშები, რომელიც გამოიყენება ლტოლვილთა ჯანმრთელობის დაცვის სუბსიდირებისთვის (Caritas Jordan, 2020: 147-152).

ცუდი მდგომარეობა შეიქმნა იორდანის პალესტინელთა ბანაკებში. იქ ადვილად ვრცელდებოდა რადიკალური შეხედულებები, რამაც ტერორიზმისა და ისლამური ფუნდამენტალი-

ზმის აღმოცენებას შეუწყო ხელი. პალესტინელ ექსტრემისტთა ჯგუფებმა იორდანის პოლიტიკურ სტაბილურობას შეუქმნეს საფრთხე; 1951 წელს მეფე აბდალაჰი I იერუსალიმში პალესტინელმა შეიარაღებულმა მამაკაცმა მოკლა. თუმცა მისმა მემკვიდრემ მეფე ჰუსეინ I-მა განაგრძო პალესტინელების ინტეგრაცია იორდანიაში. 1954 წლის ცვლილება მოქალაქეობის შესახებ კანონში ადგენდა, რომ მოქალაქეობა მიენიჭებოდა ნებისმიერ პალესტინელს, რომელიც ცხოვრობდა იორდანიაში 1949-1954 წლებში (Bauer, 2022:190-194).

1964 წელს დააარსდა პალესტინის განმათავისუფლებელი ორგანიზაცია „პგო“ (PLO). 1965-1967 წლებში იასერ არაფატის (პგო-ს თავმჯდომარე 1969-2004 წწ) ჯგუფი მეზობელი არაბული ქვეყნებიდან ისრაელში პარტიზანული თავდასხმების განხორციელებას ახდენდა. ეს იმდენად პოპულარული აღმოჩნდა პალესტინელებში, რომ „პგო“-ში (PLO) შემავალმა ჯგუფებმა დაიწყეს სამხედრო აქტივობების ორგანიზება, ამის გამო ის რეგიონში პოპულარული გახდა.

მეფე ჰუსაინს თავისი ინტერესების გამო ისრაელთან მშვიდობა უნდა შეენარჩუნებინა აქტიური და მზარდი რადიკალიზებული პალესტინელი მოსახლეობის ფონზე, რომლებიც საფრთხეს უქმნიდნენ იორდანის სტაბილურობას (Pierre, 2009: 96 - 100). 1967 წლის ექვსდღიანი ომის შემდეგ იორდანია დაკარგა დასავლეთ სანაპირო, რის შედეგადაც იორდანის იურისდიქციის ქვეშ დარჩა მდინარე იორდანეს აღმოსავლეთ ნაპირით, რითაც იგი დაუბრუნდა 1948 წლამდე საზღვრებს (Al Husseini, 2013: 230-245).

1970 წლის სექტემბრის იორდანის სამოქალაქო ომი, ცნობილი როგორც „შავი სექტემბერი“, იყო „პგო“-სა (PLO) და რადიკალური პალესტინის განთავისუფლების სახალხო ფრონტის (PFLP) მცდელობა, დაემხოთ იორდანის მეფე ჰუსაინი და ხელში აეღოთ ქვეყნაზე კონტროლი. 17 სექტემბერს მეფე ჰუსეინმა უბრძანა თავის არმიას, გაედევნა პალესტინელი მეზობელები იორდანიიდან (AFP, 2020: 99-104). შეტაკებები გაგრძელდა ჩრდ-

ილოეთ იორდანის ქალაქებში. ბრძოლაში პალესტინელების მხარეს სირია ჩაერთო, რითაც იორდანის არმია აიძულა, ორ ფრონტზე ებრძოლა. 1970 წლის 25 სექტემბერს კაიროში ჰუსაინმა და „პგო“-მ (PLO) არაბული ქვეყნების შუამავლობით ხელი მოაწერეს ცეცხლის შეწყვეტის შეთანხმებას. 1971 წელს იასირ არაფატი და „პგო“ (PLO) გააძევეს იორდანიიდან, რის შემდეგაც თავი შეაფარეს ლიბანს (Pierre, 2009: 188). 1974 წელს იორდანიზე გარე ზეწოლა განხორციელდა. სუდანის დედაქალაქ რაბატში არაბული ქვეყნების შეხვედრის ერთსულოვანი გადაწყვეტილებით იორდანია უნდა ელიარებინა „პგო“ (PLO), როგორც პალესტინელი ხალხის ერთადერთი, ლეგიტიმური წარმომადგენელი და მხარი დაეჭირა დამოუკიდებელი პალესტინის სახელმწიფოს შექმნაზე დასავლეთ სანაპიროსა და ღაზას სექტორში (Aruri, 1985: 131).

1970-71 წლების სამოქალაქო ომის შედეგად დაძაბული ურთიერთობების დასაბალანსებლად რაბატის სამიტის შემდეგ ჰუსაინი და იასირ არაფათი შეხვდნენ ერთმანეთს. 1975 წლის დასაწყისში მათი დისკუსიების შედეგად მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, რომ იორდანია და „პგო“-მ (PLO) შეწყვიტონ ურთიერთბრალდებები (U.S. 2003: 75). 1977 წლის მარტში ჰუსაინი და არაფატი ერთმანეთს კაიროში შეხვდნენ, რათა მომზადებულიყვნენ ჟენევის მომავალი სამშვიდობო კონფერენციისთვის. ჰუსაინ-არაფატის შემდეგი კონტაქტები შედგა მომდევნო წელს (U.S. 2003: 77).

1982 წელს „პგო“-მ (PLO) გაძევეს ლიბანიდან, რის შემდეგაც მეცე ჰუსაინი დათანხმდა განდევნილ მებრძოლთა მცირე კონტიგენტის მიღებას და 1970-71 წლების სამოქალაქო ომის შემდეგ, პირველად დართო ნება „პგო“-ს (PLO) პოლიტიკური ოფისები გაეხსნათ. მიუხედავად ამისა, არაფატი და ჰუსაინი ვერ შეთანხმდნენ საერთო სტრატეგიაზე. შესაბამისად, იორდანის ურთიერთობა PLO-სთან დაიძაბა (U.S. 2003: 83). ჰუსაინმა და არაფატმა თანამშრომლობა კვლავ განაახლეს და 1985 წელს გამოაცხადეს ერთობლივი, იორდანია-პალესტინის შეთანხმება მშვიდ-

ობის შეახებ. ეს შეთანხმება ხანმოკლე აღმოჩნდა. იორდანის მთავრობა მხარი უჭერდა „პგო“-ს (PLO) ბრძოლას დასავლეთ სანაპიროსა და ღაზას სექტორზე პალესტინის სახელმწიფოს შესაქმნელად სამშვიდობო კონფერენციებზე, რომელიც მოჰყვა მადრიდის სამშვიდობო კონფერენციას (1991 წ.) (jordan–Palestine relations, 1)99:113-117).

დღევანდელი მდგომარეობით იორდანია-პალესტინა ინარჩუნებს მშვიდობიან ურთიერთობას. იორდანის აქვს საელჩო ქალაქ რამალაჰში, ხოლო პალესტინას დედაქალაქ ამანში. ისინი ორივე არიან „არაბული ქვეყნების ლიგის“, „სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭოს“ (OIC) და ხმელთაშუა ზღვის კავშირების წევრები.

რაც შეეხება იორდანია-ისრაელის ურთიერთობებს, ის დაიწყო ბრიტანეთის მანდატის პერიოდიდან. ორივე მხარე ებრძოდა ერთმანეთს და ასევე ინარჩუნებდნენ კარგ ურთიერთქმედებას. სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერამდე ისინი მრავალი წლის განმავლობაში ინარჩუნებდნენ არაფორმალურ კონტაქტებს (Yitzhak, 1018: 122-131). აღსანიშნავია, რომ იორდანია მონაწილეობდა სამ ომში ისრაელის წინააღმდეგ (THE DYNAMIC, 2018:74-77).

1967 წლის ექვს დღიანმა ომმა იმოქმედა იორდანის პოლიტიკაზე ისრაელის მიმართ. კერძოდ, იორდანის პრიორიტეტი შეიცვალა ამ ომში დაკარგული დასავლეთ სანაპიროსა და აღმოსავლეთ იერუსალიმის დაბრუნებასთან დაკავშირებით. იორდანია სხვა პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. 1968 წლის 21 მარტს კარამეს ბრძოლამ გაზარდა PLO-ს პოპულარობა, ამიტომ საჭირო გახდა მისგან მომდინარე გამოწვევისთვის მზადება. იორდანისა და PLO-ს შორის იმ დღის არსებული უკმაყოფილების შემდეგ, 1970 წელს იორდანია გაანდევნა მისი ტერიტორიიდან PLO. ამის შემდეგ მეფე ჰუსაინი მზად იყო ხელი მოეწერა ისრაელთან ორმხრივ სამშვიდობო ხელშეკრულებას. მათ შორის მშვიდობა ვერ დამყარდა 1994 წლამდე. 1994 წლის 26 ოქტომბერს სამშვიდობო ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს იორდანის მეფე ჰუსაინმა და

ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა იცხაკ რაბინმა ვადი არაბას უდაბნოში (THE DYNAMIC, 2018:94-103). იორდანია იყო მეორე არაბული ქვეყანა, რომელმაც ცნო ისრაელის სახელმწიფო (Gro-ssing the Borders. 2027: 156-164).

„არაბული გაზაფხულის“ დროს ეგვიპტეში, ლიბიაში, თუნისსა და სირიაში მიმდინარე აჯანყებების ფონზე ჰაშიმიტური იორდანიის სამეფო სტაბილურობის ოაზის წარმოადგენდა. იორდანიაში არ ყოფილა მოთხოვნა, რევოლუციით რეჟიმის შეცვლის, ქვეყანაში არ მომხდარა სამეზობლოს მსგავსი რყევები. თუმც იყო ქუჩის საპროტესტო აქციები (Abdullah II of Jordan: 118). 2011-2012 წლებში იორდანიაში პროტესტი გამოიწვია ეკონომიკურმა ვითარებამ. მხოლოდ პროტესტანტების მცირე რაოდენობა მოითხოვდა მონარქიის დასრულებას. პროტესტი მიმართული იყო პოლიტიკოსებისკენ, რომლებიც კორუმპირებულები იყვნენ. იორდანიის მონარქია იყო პირველი არაბული პოლიტიკური რეჟიმი, რომელიც „არაბული გაზაფხულის“ დროს პოლიტიკურ დათმობებზე წავიდა. არეულობის დარეგულირება მოხდა რეფორმების გატარებით, კონსტიტუციაში შეტანილი შესწორებით და დამოუკიდებელი საარჩევნო კომისიის შექმნით (Abdullah II of Jordan:123-128). ამის შედეგი იყო ის, რომ 2012-2017 წლებში ვითარება იორდანიის სამეფოში მხოლოდ საპროტესტო გამოსვლებით შემოიფარგლა, რომელიც არ გადაზრდილა რეჟიმის წინააღმდეგ აჯანყებაში. რეგიონული არასტაბილურობის შედეგად გამოწვეული გარე ზეწოლის მიუხედავად, ამანმა აირჩია მშვიდობის შენარჩუნება (Ghedin, 2019:51).

რაც შეეხება იორდანია-ერაყის ურთიერთობებს, თავდაპირველად ისინი ოჯახური კავშირების ფონზე ახლო ურთიერთობას ინარჩუნებდნენ. ერაყში ჰაშიმიტების ჩამოგდების შემდეგ 1958 წელს სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად მათ შორის არც თუ სახარბიელო ურთიერთობა ჩამოყალიბდა. უნდა აღინიშნოს, რომ 1991 წლის სპარსეთის ყურის ომში იორდანია შეერთებული შტატებისა და ყურის არაბული ქვეყნების გასაოცრად, ერაყის მხარეს დადგა. მანამდეც, 1980-88 წლებში ირან-

ერაყის ომის დროს იორდანია მხარს ერაყს უჭერდა. სანაცვლოდ კი ის ერაყიდან ნავთობს საბაზრო ღირებულებაზე ნაკლებ ფასში იღებდა. ამ ომის დროს შეიქმნა „სპარსეთის ყურის არაბული ქვეყნების თანამშრომლობის საბჭო (Arab Cooperation Council - ACC), რომელიც მიზნად ისახავდა წევრებს შორის უფრო მჭიდრო ეკონომიკურ თანამშრომლობას და ინტეგრაციას. ერაყისა და ქუვეითის გარდა, არც ერთი სახელმწიფო არ დაზარალდა ყურის კრიზისისგან ისე, როგორც იორდანია. იმ დროისთვის ჰაშიმიტების სამეფომ დიდი რაოდენობით ლტოლვილი მიიღო. ამან გაზარდა მოთხოვნა წყალმომარაგებაზე და ინფრასტრუქტურაზე, სიღარიბე და უმუშევრობა მკვეთრად გაიზარდა. 2003 წელს აშშ-ს მიერ ერაყში შეჭრის დროს იორდანია შეუერთდა კოალიციას შეერთებული შტატების ხელმძღვანელობით და აშშ-ს ნება დართო, მისი ზოგიერთი ბაზა გამოეყენებინა თავისი სამხედროებისთვის.

2014 წელს იემენში სამოქალაქო ომი დაიწყო. 2015 წელს იორდანია შეუერთდა საუდის არაბეთის მიერ შექმნილ არაბულ სახელმწიფოების კოალიციას მეამბოხე შიიტი ჰუთიების წინააღმდეგ. მოკავშირეებთან ერთად მისი მონაწილეობა იემენის სამხედრო კამპანიაში ადასტურებს საუდის არაბეთისა და სპარსეთის ყურის ქვეყნების უსაფრთხოების მნიშვნელობას იორდანიის სტრატეგიული ინტერესებისთვის. იორდანიის მონაწილეობა ამ სამხედრო კამპანიაში მისი ეროვნული უსაფრთხოების დაცვის საფუძველია.

საუდის არაბეთის მმართველი ოჯახის პირადი კავშირები იორდანიის სამეფო ოჯახებთან ათწლეულებს ითვლის. ამ ორივე ქვეყანაში სუნიტები დომინირებენ. რაც მთავარია, იორდანია არ ისწრაფვის დაუპირისპირდეს საუდის არაბეთის ლიდერის როლს არაბულ ქვეყნებში. იორდანიას ჰყავს კარგად გაწვრთნილი და პროფესიონალი სამხედრო და უსაფრთხოების სამსახურები, რაც აძლიერებს ამ ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის ხარისხს. უნდა აღინიშნოს, რომ იორდანიის თანამშრომლობამ მოკავშირეთა ძალებთან ერაყის ომის დროს (2003 წ.) გაზარდა

მისი უსაფრთხოების აპარატის, განსაკუთრებით მისი სპეცრაზმის შესაძლებლობები ტექნიკისა და აღჭურვილობის თვალსაზრისით (El-Katiri, 2011:4).

იორდანის GCC-ს წევრ ქვეყნებთან აქვს ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირები. განსაკუთრებით კი საუდის არაბეთთან. იორდანია არის ის ქვეყანა, რომელსაც არ აქვს ნახშირწყალბადის რესურსები. ის მთლიანადაა დამოკიდებული ნავთობის მიწოდებაზე შეღავათიანი ტარიფებით GCC-ს ნავთობის ექსპორტიორებისგან. საუდის არაბეთი, ქუვეითი და არაბეთის გაერთიანებული საემიროები ასევე წარმოადგენენ იორდანის განვითარებისათვის დახმარების წყაროს.

იორდანიასა და საუდის არაბეთს შორის კარგ ურთიერთობებს ცხადყოფს ის გარემოება, რომ ამ სახელმწიფოთა მეთაურებს შორის დიდია ვიზიტების რაოდენობა. ასევე მნიშვნელოვანია მათ შორის სამხედრო თანამშრომლობაც. ამას გარდა, დღესდღეობით, სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭო იორდანისათვის სარგებლის მომტანად ითვლება. ისინი მშვიდობიანად აგრძელებენ ერთმანეთს შორის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ თუ სხვა სახის თანამშრომლობას.

დასკვნა

ახლო აღმოსავლეთის რეგიონი, სადაც იორდანია მდებარეობს, პრობლემებით და სხვადასხვა ხასიათის კონფლიქტებითაა სავსე. მიუხედავად ამისა, ის ცდილობს შეინარჩუნოს მშვიდობიანი ურთიერგობა რეგიონის ქვეყნებთან. აქედან გამომდინარე, იორდანის როლი ახლო აღმოსავლეთის უსაფრთხოებაში მნიშვნელოვანია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

„Abdullah II of Jordan”, “عبد الله الثاني بن الحسين”, https://en.Wikipedia.org/wiki/Abdullah_II_of_Jordan.

- AFP, *"Fifty years ago: Black September for PLO"* (Paris, 2020); <https://www.france24.com/en/20200915-fifty-years-ago-black-september-for-plo>.
- Al-Husseini. Jalal, *"Jordan and the Palestinians"* (Presses de l'Ifpo, 2013).
- Al-Sharif. Osama, *"Jordanians fuming over gas deal with Israel"* (Al Monitor, Independent, trusted coverage of the Middle East, 2016); <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/jordan-israel-gas-deal-popular-protest.html>
- Amadouny. Vartan Manoug, *THE BRITISH ROLE IN THE DEVELOPMENT OF AN INFRASTRUCTURE IN TRANSJORDAN DURING THE MANDATE PERIOD, 1921-1946* (University of Southampton, 1993).
- Aruri. Naseer, *"The PLO and the Jordan Option"* (Middle East Report 131,1985); Ashton. Nigel, *"King Hussein of Jordan"*, (201 http://eprints.lse.ac.uk/67106/1/Ashton_King%20Hussein_2016.pdf
- Bickerton. Ian J, *"Jordan"*; 2017. <https://www.britannica.com/place/Jordan> ;
- Bradshaw. Tancred, *"The Glubb Reports: Glubb Pasha and Britain's Empire Project in the Middle East 1920-1956"* (PALGRAVE MACMILLAN, 2016);
- Burns. John F, *"Threats and Responses: Allies; Jordan's King, in Gamble, Lends Hand to the U.S."* (The New York Times, 2003); <https://shorturl.at/fmqzV>
- Caritas Jordan, *"IRAQI REFUGEES IN JORDAN"* (2020); https://www.caritasjordan.org.jo/Resources/site_62/Rep003%20Iraqis%20Refugees%20Situation%20Report%20-%2026112020%20copy.pdf
- "Constitutional history of Jordan"*, 2020. <https://constitutionnet.org/country/jordan>
- Dabash. Dina Dahood, *"From Burden to Economic Asset: Palestine Refugee Camps in Jordan"* (Urbanet,2022);<https://www.urbanet.info/economic-asset-palestine-refugee-camps-jordan/>

- El-Katiri. Mohammed, *“THE GULF COOPERATION COUNCIL ENLARGEMENT: Geopolitics Reconsidered”* (UK: Conflict Studies Research Centre, 2011);
- European Resettlement Network, *“IRAQI REFUGEES IN JORDAN, LEBANON & SYRIA”* (2007); <https://icmc.cmbx.be/page/iraqi-refugees-jordan-lebanon-syria>
- Tristram Pierre, *Black September: The Jordanian-PLO. Civil War of 1970*, ThoughtCo. 2009. *“Foreign relations of Jordan”*; https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_relations_of_Jordan
- Ghedin N, *„Jordanian Winter: Why Jordan was not affected by the Arab Spring?”* (Department of Political Science Master’s Degree in International Relations Global Studies, 2019); http://tesi.luiss.it/25332/1/636072_GHEDIN_NICOLA.pdf?fbclid=IwAR0KNRyljiHYN6er-9BYdvjUdHwXwp5FZExvb2-NNSKSFFkgvCuOno8Z9-w .
- Grossing the Borders*. 2017. <https://amman2jerusalem.com/crossing-borders-jordan-israel-palestine/>.
- Glubb. John Bagot, *“Britain and The Arabs. A Study of Fifty Years 1908 to 1958”* (London: 1959);
- “Her Majesty Queen Rania Al Abdullah”* (2023); <https://www.queenrania.jo/en/rania>
- „History of Western Civilization II: Ch. 31 The Middle East after the Ottoman Empire. Palestinian Refugees“*. Lumen Candela; <https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc/worldhistory2/chapter/palestinian-refugees/>
- International Labour Organization, *“Access to work for Syrian refugees in Jordan: A discussion paper on labour and refugee laws and policies”* (Beirut: ILO Regional Office for Arab States, 2015); https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/doc/uments/publication/wcms_357950.pdf.
- “Jordan Economic Monitor”* (Public Investment: Maximizing the Development Impact, 2022); <https://shorturl.at/cyK34>

- „Jordan–Palestine relations“ 1999. https://en.wikipedia.org/wiki/Jordan%E2%80%93Palestine_relations
- “King Hussein I, Biography”, <http://www.Kinghussein.gov.jo/biography.html>
- Kamel S. AbuJaber, „Government and Society “. 2012. <https://www.britannica.com/place/Jordan/Government-and-society> “King Abdullah II”; <https://kingabdullah.jo/en/page/vision/progress>
- Kirk H. Sowell, *Jordan is Sliding Toward Insolvency* (2016) . <https://shorturl.at/lmr24>
- „King Hussein I, Biography”; <http://www.kinghussein.gov.jo/biography.html>
- King Hussein Foundation, “His Majesty King Hussein” (Amman, Jordan 2020); <https://kinghusseinfoundation.org/en/Home/His-Majesty-King-Hussein>
- Maggiolini. Paolo, „THE HASHEMITE EMIRATE OF TRANSJORDAN“(Milano 2011);
- Mitchell, G. Bard, „Jordan: The History of Modern Jordan“(NY: Alpha Books, 2008); <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-history-of-modern-jordan>
- Murray. Julie, “Legacies of the Anglo-Hashemite Relationship in Jordan: How this symbiotic alliance established the legitimacy and political longevity of the regime in the process of state-formation, 1914-1946” (Tufts University 2018);
- Osama Al Sharif, *Jordanians fuming over gas deal with Israel* (Al Monitor, Independent, trusted coverage of the Middle East, 2016). <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/jordan-israel-gas-deal-popular-protest.html>
- Religious Freedom in the World, “Jordan Religion: LEGAL FRAMEWORK ON FREEDOM OF RELIGION AND ACTUAL APPLICATION” (2021); <https://acninternational.org/religiousfreedomreport/wp-content/uploads/2021/04/Jordan.pdf>
- Satloff. Robert B, “From Abdullah to Hussein. Jordan in Transition” (New York: OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1994);

- Schenker. David, *“Jordan's Economy Surprises”* (The Washington Institute, 2015); [https:// www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/jordans-economy-surprises](https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/jordans-economy-surprises)
- “The Constitution of The Hashemite Kingdom of Jordan”*; 196). <https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf>
- The Danish Immigration Service, *„Palestinian Refugees. Access to registration and UNRWA services, documents, and entry to Jordan“* (The Danish Immigration Service, 2020); <https://www.ecoi.net/en/file/local/2032043/Palestine+Refugees+june+2020.pdf>
- „THE DYNAMIC RELATIONS BETWEEN JORDAN AND ISRAEL“*. 2018. http://repository. umy.ac.id/bitstream/handle/123_456789/11810/g.%20Bab%203.pdf?sequence=7&isAllowed=y&fbclid=IwAR3L7mCIImEUYsSMHlCdxezJy4jLm0AQYf-akVlwRFTb1ROfhMBk55FEXbNg
- “The Royal Family”* (The official site of Jordan Tourism Board, 2021); <https://international.visitjordan.com/page/8/The-Royal-Family>
- The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. 2019
- U.S. Library of Congress, *„The Palestinians and the PLO“*, 2003. <https://countrystudies.us/jordan/62.htm>
- World Food Program USA, *“10 Facts About the Syrian Refugee Crisis in Jordan”* (Washington, 2022); <https://www.wfpusa.org/articles/10-facts-about-the-syrian-refugee-crisis-in-jordan/>
- Yitzhak Gal, *Israel-Jordan Cooperation: A Potential That Can Still Be Fulfilled* (The Israel Institute for Regional Foreign Policies, 2018). https://mitvim.org.il/wp-content/uploads/English-Yitzhak_Gal_-_Israel-Jordan_cooperation_-_May_2018.pdf
- „شعار المملكة الأردنية الهاشمية“*. <https://shorturl.at/joHQU>
- “جلالة الملك عبدالله الثاني إلى رئيس الوزراء علي أبو راغب حول مفهوم الأردن أولاً”* („A message from His Majesty King Abdullah II to Prime Minister Ali Abu Ragheb on the concept of Jordan First“); <https://shorturl.at/oyBU1>

„الحسين بن طلال“, <https://www.mfa.gov.jo/content/King-Hussein-bin-Talal> .

„الملك عبد الله الثاني ابن الحسين“, وزير الخارجية وشؤون المغتربين
<https://www.mfa.gov.jo/content/King-Abdullah-II>.

Jordan's Role in Regional Security in the Middle East

Maia Kapanadze

Doctor of History.

Associate Professor at the Faculty of Social and
Human Sciences, Caucasus International University

73, 0179. Chargali Street, Tbilisi, Georgia

+995 558 766 887. maia.kspanadze@ciu.edu.ge

<https://orcid.org/0000-0002-7460-5374>

Omar Turmanidze

Ph.D. student of poetic science at the

Caucasus International University

Head of Defence and Security Program of Baccalaureate,

LEPL - David Aghmashenebeli National Defence Academy of Georgia.

50, Tskhinvali HW, Gori, Georgia.

+995 577 195 709. o.turmanidze1984@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-3957-4472>

Abstract

Jordan is one of the most important countries in the Middle East and the Persian Gulf region. Amid the complex political situation in the region, it strives to avoid the instability that many other countries in the area experience.

Jordan actively participated in the wars between Israel and the Arab states. Its goal was not to assist Palestine but rather to gain territorial acquisitions for Jordan itself. During the Gulf Wars, the

Hashemite Kingdom of Jordan maintained a neutral stance and sought to establish peace among the Persian Gulf countries.

Over time, Jordan has shifted its foreign policy approach toward its neighboring countries in the Middle East. Since the late 20th century, its primary goal has been to maintain peace in this conflict-prone region. Since then, Jordan has been working to ease tensions among Middle Eastern countries and prevent the escalation of military conflicts. One example of this is that Jordan has long refrained from taking sides in any conflicts while simultaneously accepting refugees from Palestine, Syria, Lebanon, and Iraq. Unlike in other countries, these refugees experience relatively better living conditions in Jordan.

Despite sharing the region's challenges, Jordan's leadership has taken on the responsibility of maintaining peace and stability.

Keywords: Jordan; region; Gulf; conflict; refugee.

Introduction

Jordan emerged as a sovereign state during the interwar period and is officially known as the Hashemite Kingdom of Jordan. It is a constitutional monarchy and the only nation ruled by the Hashemite dynasty, whose lineage traces directly to the Prophet Muhammad.

Historically, Jordan has played an active role in the geopolitical conflicts of the Middle East. However, since the late 20th century, the country has pursued a more restrained foreign policy, prioritizing stability and diplomatic engagement over direct involvement in regional conflicts. Despite these efforts, Jordan remains deeply affected by the security challenges and political turbulence that characterize the Middle East, making complete disengagement from regional crises unfeasible.

Hypothesis

Although Jordan strives to maintain a peaceful and balanced political trajectory within the Middle East, it remains engaged in regi-

onal affairs to a certain extent. Such involvement appears to be inevitable, given the country's geographical location and its pursuit of national political interests. Furthermore, Jordan is a member of the Gulf Cooperation Council (GCC), one of the Middle East's most effective and influential regional organizations.

Research Questions:

What were the reasons behind Jordan's involvement in the Israeli-Palestinian conflict?

What role did Jordan play during the Gulf Wars?

Why did Jordan shift its foreign policy course within the regional context?

Methods

This study is based on historical-descriptive, interdisciplinary, and content analysis research methodologies.

Results

Our research highlights the extent to which Jordan successfully navigates the complex political dynamics of the Middle East, mitigating the instability that affects many other countries in the region.

Discussion

Jordan is a relatively young Arab state situated on an ancient land that bears the legacy of numerous civilizations. The spread of Islam in the region began in the 7th century, facilitated by the establishment of Arab Caliphate dominance. During the medieval period, Jordan was under the control of Mamluk Egypt until its conquest by the Ottoman Empire in 1516. Despite this, Jordan maintained a degree of autonomy until the mid-19th century, particularly before the Tanzimat reforms. From that period onward, the Ottoman Empire tightened its control over the region, particularly in the Levant (Maggiolini, 2011: 11–12).

Over time, the Hashemites became increasingly active in the political landscape, leading to the formation of the state of Transjordan. Initially established as an emirate, it later evolved into a kingdom. Given the historical and political significance of Jordan's ruling family,

a brief discussion of the Hashemite dynasty is warranted. The Hashemite dynasty claims direct descent from the Prophet Muhammad (Arabic: الهاشميون, *al-Hāshimīyūn*, or "Banu Hashem") through the Quraysh tribe. The name "Hashemite" is derived from Hashim, the great-grandfather of the Prophet Muhammad and the grandson of Qusayy. Thus, the Hashemite rulers of Jordan trace their lineage directly to the Prophet Muhammad. More specifically, they descend from Muhammad's daughter, Fatima, and her husband, Ali, who was also the Prophet's cousin and later became the fourth Rightly Guided Caliph. Ali and Fatima had two sons, Al-Hasan and Al-Hussein. The descendants of Al-Hasan are known as "Sharifs" - an honorary title for the Prophet's direct lineage - while the descendants of Al-Hussein are called "Sayyids," a title signifying claims to descent from the Prophet. The Jordanian royal family belongs to the Sharifian branch, descending from Al-Hasan. Various Sharifian families ruled the Hejaz region between 967 and 1201. The Hashemite branch of King Hussein (father of Emir Abdullah of Transjordan) governed the holy city of Mecca from 1201 until 1925. However, in 1517, they formally recognized the sovereignty of the Ottoman sultan (Bickerton, 2017: 96).

After the dissolution of the Ottoman Empire following World War I, the territory of Transjordan came under the British Mandate. The Emirate of Transjordan was later renamed the Hashemite Kingdom of Jordan in 1950, following its unification with the West Bank. The establishment of this monarchy was the result of political maneuvering between the British and the Hashemites (Nghedin, 2012: 124).

The establishment of the Emirate of Transjordan is closely linked to Sharif Al-Hussein bin Ali Al-Hashemi of Mecca (Arabic: الحسين بن علي الهاشمي, 1853–1931). His tenure in the Ottoman Empire was marked by various political activities, including efforts to strengthen alliances with Arab tribes. In 1908, Ottoman Sultan Abdul Hamid II (1876–1909) appointed Al-Hussein as the Sharif of Mecca, thereby expanding his authority in the Hejaz region. In addition to his role as a

spiritual leader, Al-Hussein was also recognized as the ruler of the Arab tribes. In 1913, 35 members of the Ottoman Chamber of Deputies sent a memorandum to Al-Hussein, formally acknowledging him as the Emir of Mecca with the approval of Arab deputies. This document serves as the official recognition of Sharif Al-Hussein as Emir of Mecca and represents the first instance of leadership acknowledgment in modern Arab history (Al-Abbadi, 2020:5–6).

During World War I, Sharif Al-Hussein bin Ali of Mecca was given the opportunity to liberate Arab lands from Turkish rule with the help of the British and the French. Al-Hussein's goal was to launch a large Arab revolt and create a unified, independent Arab state, one that would be founded on the ancient traditions and culture of the Arab people, and fully uphold Islamic ideals (Al-Abbadi, 2020: 9–10).

The correspondence between Sir Henry McMahon and Al-Hussein (1915–1916) reveals that Al-Hussein received a promise from Britain regarding support for the creation of a unified, independent Arab state (Murray, 2018:29). This agreement contributed to the Arab Revolt of 1916–1918 (Kingdom of Hejaz, 2021:23). The revolt involved Al-Hussein's sons: Ali, Abdullah, and Faisal. Shortly after the revolt began, Al-Hussein proclaimed himself the King of the Arabs. However, his pan-Arab aspirations were not recognized by the Allies, and he was only acknowledged as the King of Hejaz in 1916. Al-Hussein's relations with Britain deteriorated after Jews were granted the right to immigrate to Palestine, leading to increased tensions (Kingdom of Hejaz, 2021:34).

After World War I, Britain was granted a mandate over Palestine. In 1921, Britain separated Transjordan from Palestine, creating an autonomous entity, the Emirate of Transjordan (*Imarat Sharq al-Urdun*), which was placed under the governance of Emir Abdullah ibn al-Hussein (Emir from 1921 to 1946 and King from 1946 to 1951). Abdullah thus became the founder of the Hashemite dynasty in Jordan (Glubb, 1959:148). On March 2, 1921, Abdullah arrived in Amman and officially declared that he controlled the territory on behalf of his

father, King Hussein. Winston Churchill, alongside Abdullah, participated in negotiations held in Jerusalem from March 28–30, 1921. During these talks, the British side opposed Hashemite claims to Palestine and Syria, and offered Abdullah the leadership of the new state, urging him to remain in Transjordan.

It was ultimately decided that the state of Transjordan would be established on the eastern bank of the Jordan River, with Amman as its capital. In this way, the newly separated territory of Transjordan was granted the status of a separate monarchy. The parties agreed that: Abdullah would recognize the British Mandate over Transjordan as part of the Palestinian Mandate and would establish an Arab government. A state would be formed in Transjordan, with Abdullah ibn al-Hussein at its helm. The Transjordanian government would implement the necessary measures to establish and maintain a functioning independent state. A representative of the mandatory authority would be appointed in Amman, retaining control over the country's foreign and concessionary policies, legislation, finances, armed forces, and taxes. Transjordan would not be used as a base for any operations against Syria and Palestine. Britain would retain the right to construct airbases in Amman, station its armed forces, create and control local military groups, and declare a state of war. The British would recognize Transjordan's independence in the future (Al-Husseini, 2013:86-88).

On April 11, 1921, Emir Abdullah established the first government of Transjordan, known as the "Council of Advisers," which served as an advisory body. On September 16, 1922, the League of Nations agreed to Britain's proposal to separate Transjordan from the Palestinian Mandate. On October 15, Abdullah traveled to London to sign a treaty with Britain, but the British government refrained from signing an agreement with Transjordan. The reason for this was that uprisings had started in many areas of Transjordan against British rule. The Bedouin tribes continued to stir unrest (Mitchell, 2011:96). This visit was followed by a written guarantee that, upon the League of Nations' approval, the British government would recognize the exis-

tence of an independent government in Transjordan under the leadership of His Highness Emir Abdullah ibn al-Hussein, provided that the government would be constitutional and subordinate to the British government (Murray, 2018:37-40). After this, the establishment of Transjordan as a separate and independent political entity was formalized.

On April 25, 1923, the British High Commissioner for Palestine, Sir Herbert Samuel, declared the independence of Transjordan. According to the terms of the mandate, a constitution was required to be adopted. On May 25 of the same year, the British officially recognized the independence of Transjordan under the rule of Emir Abdullah, but financial, military, and foreign affairs remained under British control. On April 19, 1928, the Transjordanian government published its first constitution, which established the Emir as the head of state, with the authority to enact and approve laws, summon and dismiss the "Legislative Council," and exercise other powers (Murray, 2018:175).

Britain focused on its strategic interests in Transjordan, forming the "Arab Legion" from the Bedouins. The country was largely sustained by British subsidies, which were allocated to maintain the Arab Legion. Due to a budget deficit, Britain financially supported the country, increasing its dependence on British aid. The planning of Transjordan's policies toward neighboring Arab states was conducted with consideration of British interests (Schenker, 2015:116).

On May 25, 1946, Transjordan became an independent kingdom, and Emir Abdullah declared himself king. A new constitution was promulgated. In 1949, the state's name was changed to the Hashemite Kingdom of Jordan. However, British troops remained in the country and continued to dominate Jordan's political affairs for another 25 years. Britain established and trained one of the most effective armies in the region, the "Arab Legion," under the command of John Bagot Glubb (Amadouny, 1993:253). The Arab Legion was a crucial pillar of King Abdullah's power. It was both a legacy of Britain's imperial system in Transjordan and one of the most capable military

forces in the Middle East. The Legion combined police and military functions, but it was not the only security force in the country. The British also established the Transjordan Frontier Force (TJFF), an imperial unit under direct British command until its dissolution in 1948. The TJFF was tasked with maintaining border security, a responsibility it ultimately failed to fulfill.

The "Arab Legion" was primarily composed of Bedouins. John Glubb (known among Jordanians as Glubb Pasha) argued that the Bedouin warrior tradition naturally predisposed them to military service (Bradshaw, 2016:32-33). This facilitated the integration of Bedouin tribes into the state, transforming their traditional military role from tribal raids into an organized and disciplined fighting force. Over time, the Arab Legion developed into a highly trained military unit, becoming a crucial instrument in Emir Abdullah's foreign policy (Bradshaw, 2016: 33-34).

John Bagot Glubb commanded and trained Transjordan's "Arab Legion" from 1939 to 1956 (until his death) (Wroblewski, 2018:31). Initially, the Arab Legion was a lightly armed police force, but this changed rapidly. By the late 1930s, conflict in Palestine had escalated into a full-scale Arab revolt, revealing the Arab Legion's weakness in preventing Arab guerrillas from moving between Syria and Palestine. Recognizing this vulnerability, Glubb leveraged the situation to persuade British policymakers of the necessity to strengthen the Arab Legion for desert warfare. Upon securing British approval, he implemented significant military enhancements to the force (Glubb, 1959:138-242).

On March 22, 1946, following the signing of the Treaty of Alliance between Great Britain and Transjordan, Transjordan gained *de jure* independence. Emir Abdullah was subsequently proclaimed king. However, this treaty preserved numerous privileges for the British in Transjordan, particularly in the military sphere (History of Western, 253).

The Hashemite Kingdom of Jordan, like other Arab states, was opposed to Israel from the moment of its emergence in the Middle East on May 14, 1948. In April 1948, Jordan's King Abdullah I declared: **"Our attempt to resolve the Palestine problem through peaceful means has ended in failure. The only path left to us is war"** (Jordan-Palestine:198).

The military actions, which began with the goal of destroying Israel but ended in Israel's victory, were halted on January 7, 1949, following the UN's persistent demands. King Abdullah was one of the main instigators of the war against Israel, but after occupying part of Palestine, he entered into an arrangement with Israel. This was because negotiations between Jordan and Israel regarding the division of Palestine had already been taking place even before the war began (International, 2015: 169). The state system of Jordan is based on the constitution published on January 8, 1952, which establishes Jordan as a constitutional, hereditary monarchy with a parliamentary form of government. The king exercises his authority through the government he appoints, which is accountable to the parliament. The parliament is bicameral, consisting of the Senate and the House of Representatives. The king appoints the entire Senate (65 members), while the House of Representatives consists of 130 elected members. Seats are reserved for Christians, Chechen and Circassian minorities, and women. Members of both chambers are elected for a four-year term. The Jordanian constitution serves as the fundamental law of the country. Article XV states: "The state guarantees the freedom of opinion. Every Jordanian shall freely express their thoughts through speech, writing, and other forms of expression" (The Constitution, 1969: 97).

Power is divided among the three branches of government, but the monarch retains a significant portion of actual authority. Despite the hereditary nature of the monarchy, the king has the right to appoint his successor from among the male members of the royal family. The king can only be removed from power due to health reasons. The king's responsibilities include ratifying laws and treaties, declaring war

and peace, granting military ranks and honors, and issuing pardons. He has the authority to call elections, convene and dissolve legislative sessions, and dismiss both houses of the legislature. The king also has the power to appoint and dismiss the prime minister and members of the Senate. If the king removes the prime minister, all ministers are also dismissed from office. Under this constitution, Islam was established as the state religion, and Arabic as the official language. The constitution recognizes religious and ethnic minorities (Constitutional, 2020:99).

As for education, more than half of the population has received secondary or higher education (The United, 2019: 98). Jordan's oldest universities are: the University of Jordan (1962), Yarmouk University (1976), and Mu'tah University (1981). There are many new universities, as well as various schools and colleges (Kamel, 2012: 75).

According to the United Nations data from June 2023, Jordan's current population is 10,500,735 people. Approximately 95% of the country's population is Muslim, with 93% being Sunni Muslims and a small portion being Shiites. Christians make up 3% of the population (Religious, 2021: 176).

After the death of Abdullah I, his son, Talal bin Abdullah, ascended to the throne of Jordan in 1951 (1951-1952). One of King Talal's significant contributions to the kingdom was the enactment of Jordan's modern constitution, which formally established the country as a constitutional monarchy, as previously discussed. However, King Talal's reign was short-lived, lasting only 11 months. Due to concerns regarding his mental health, the Jordanian parliament decided to depose him. Consequently, the throne was inherited by his eldest son, Hussein bin Talal, who reigned from 1952 until 1999.

Hussein Bin Talal marked the beginning of a new chapter in modern Jordanian history, which lasted for forty-seven years. His slogan was: "Let us build this country and serve this nation" (الملك; 54). King Hussein bin Talal, the father of modern Jordan, was a leader who aimed to make Jordan a haven of peace and stability in the Middle

East. In the memories of Jordanians, he remains an inspiration for openness, tolerance, and compassion. Among his people, Hussein bin Talal was known as the "Humanitarian King" (King Hussein, 2018: 215).

Jordan is situated among stronger neighbors (Syria, Egypt, Saudi Arabia, Iraq, and Israel), but throughout his long reign, King Hussein was able to secure Jordan's position as an independent state and strengthen the Hashemite dynasty. He inherited the West Bank, which was annexed following the 1948-49 Arab-Israeli War. The Hashemites' ambitions always extended beyond Jordan's established borders. This is reflected in King Hussein's words, as he believed that Jordan should have "a greater future than just a few thousand square miles of sand" (Al-Shari, 2016: 271).

The country's poverty, exacerbated by its lack of natural resources, was further compounded by the large number of Palestinian refugees resulting from the 1948-1949 war. Palestinian fedayeen used the Palestinian territories under Jordanian control to carry out attacks against Israel, which sometimes led to retaliatory actions by the Israel Defense Forces against Jordanian citizens (الحسين: 218).

From the very first days of his reign, young King Hussein quickly understood the challenges facing the construction of the Jordanian state. He realized that a small, vulnerable country with limited natural resources, situated in an unstable region amidst the rivalry of great powers, could survive and develop by focusing on the development of its human resources and maintaining friendly relations with all countries. To improve the living standards of the Jordanian population, he focused on developing education, healthcare, and infrastructure. In the 1950s and 1960s, he initiated projects such as the development of the Aqaba port, the phosphate, potassium, and cement mines, and began the construction of a network of highways across the kingdom, which, in turn, led to the expansion of industry and the creation of thousands of new jobs (King Hussein, 2020: 213).

King Hussein placed great emphasis on the protection and care of Islam's holy sites. In his belief, culture and religion required a deep

connection. He always stressed that the citizens of Jordan - Muslims and Christians - are brothers in God's worship and belong to one Jordanian family, sharing equal civil rights, duties, and existence as part of the Arab nation. In 1980, King Hussein established the Institute for Islamic Thought, which helped foster the rapprochement of Islamic-Christian ideas. Additionally, in 1994, he founded the Royal Institute for Interfaith Studies in Amman, which contributed to enhancing cooperation and strengthening relations between different religions (Ben Hussein, King, 145, الملك الحسين بن,,: 145).

King Hussein always believed that the people of Jordan were his greatest asset, and throughout his reign, he consistently urged everyone, regardless of their background, to strive for the betterment of themselves and the prosperity of the country (King Hussein I, Biography: 165).

During King Hussein bin Talal's reign, the country's development was hindered by regional conflicts and rivalries. In his pursuit of long-term peace in the region, he tried to make use of every opportunity available. After the 1967 "Six-Day War," he participated in the development of UN Security Council Resolution 242, which called for Israel to withdraw from the Arab territories it had occupied in exchange for peace. Hussein called for attention to the Palestinian issue at every forum. In 1973, he took part in the Geneva Peace Conference. In 1984, the Jordan-Palestine Principles Agreement, known as the "February 11 Agreement," was signed, and Hussein played a significant role in convening the 1991 Madrid Peace Conference. The 1994 peace treaty between Jordan and Israel was a key step in achieving a comprehensive and lasting peace in the Middle East (Jordan-Palestine Relations, 1999: 242-245).

King Hussein also worked on resolving issues between Arab states. Among these was the 1990-1991 Gulf Crisis and the restoration of Kuwait's sovereignty. He also played a mediator role in the Yemeni Civil War during the 1960s. In nearly every speech or forum, he emphasized the necessity of international humanitarian aid for Iraq,

Palestine, and other Arab countries, aiming to alleviate the harsh social conditions of their populations. He frequently sent Jordanian experts abroad to participate in peace missions. King Hussein's approach contributed to the growth of Jordan's development in areas such as the economy, education, healthcare, and other sectors (King Hussein Foundation, 2020: 95).

King Hussein's commitment to democracy, civil liberties, and human rights played a key role in transforming Jordan into a model state in the region. In 1990, a royal commission appointed by King Hussein developed Jordan's "National Charter." Today, this "National Charter," along with the country's constitution, serves as a guide for the democratic institutionalization and political pluralism in Jordan. Parliamentary elections were held in 1989, 1993, and 1997, which were internationally recognized as some of the freest and fairest elections ever conducted in the Middle East (King Hussein I, Biography: 188).

King Hussein faced multiple assassination attempts and coup attempts throughout his reign, but they were all unsuccessful. He passed away on February 7, 1999. For Muslims, King Hussein was not just a king; he was a direct descendant of the 50th generation of the Prophet Muhammad (King Hussein I, Biography: 197). After his death, the throne was inherited by his son, Abdullah bin Hussein.

King Abdullah II (from 1999 to present) has maintained his father's moderate pro-Western policies. During the first decade of his reign, significant economic reforms were carried out in the country. Given that 80% of Jordan is desert, the country is not as economically strong in the region. Unlike neighboring countries, Jordan's lack of natural resources has led to state debts, unemployment, and poverty, resulting in the country's dependence on foreign aid from both Western and Arab allies in the Gulf region (Abdullah II: 52).

Abdullah II launched an aggressive economic liberalization program, which became the foundation for attracting foreign investments, public-private partnerships, the development of the Aqaba

Special Economic Zone, and the improvement of the country's growing information and communication technology sectors (King Abdullah II: 27).

As a result of these reforms, Jordan's economic growth doubled. Foreign investments from the West and Gulf countries also increased (Abdullah II: 63). Jordan's economy had been dependent on subsidized oil from Iraq (Burns, 2003: 241). However, after the U.S. invasion of Iraq in 2003, oil supplies from Iraq were halted, leading Jordan to start importing gas from Egypt. The wave of protests from the Arab Spring spread to Sinai, where a natural gas pipeline ran between Egypt and Jordan (Kirk H., 2016: 98). From 2011, ISIS attacks on the pipeline led to its closure in 2014 (Osama Al Sharif, 2016: 86). This forced Amman to purchase expensive raw oil from open markets. The wars in Iraq and Syria also limited Jordan's exports. At the same time, nearly a million Syrian refugees arriving in Jordan increased real estate prices and tightened the job market (Schenker, 2015:79).

In May and June of 2018, Amman was engulfed in demonstrations protesting tax hikes and reductions in commodity subsidies. To appease the protesters and temporarily ease the economic challenges, King Abdullah II received foreign aid from Saudi Arabia and its allies. Regional instability significantly affected tourism in Jordan. This forced King Abdullah II to demand that the government establish a ten-year (2015-2025) plan to address the economic issues (Schenker, 2015: 99).

Jordan made a strategic choice to integrate into the global economy through partnerships with international organizations and adopted the principles of economic liberalization, aiming for the kingdom to become an effective part of global competition. As a result, economic and structural reforms were implemented, and significant economic agreements were signed both at the Arab and international levels (الله الملك عبد, 132-135).

Jordan is an active member of the United Nations (joined on December 14, 1955) and several other organizations. Among them are:

the Arab League, World Health Organization, Food and Agriculture Organization, World Bank, International Monetary Fund, International Atomic Energy Agency, Organization of Islamic Cooperation, and the Gulf Cooperation Council (Foreign relations of Jordan: 213).

King Abdullah II established the King Abdullah Design and Development Bureau (KADDB) to enhance local arms production and provide scientific and technical services to the Jordanian Armed Forces. He expanded the combat aircraft fleet, built a new naval base, founded an Air Force College, and established a naval battalion, among other military advancements (Abdullah II of Jordan: 86-88).

Despite challenges, Jordan's economic growth exceeded expectations. International tourism recovered, and exports improved, though some economic difficulties persist (Jordan Economic, 2022:232-235).

Jordan has consistently pursued peace and a moderate political course despite Middle Eastern instability. This is reflected in the saying: "Jordan is a quiet house in a turbulent region" (الله الثاني ابن الحسين, 198). One of Jordan's key challenges remains the Palestinian issue. The kingdom is a strong supporter of peace, security, and stability in the region. It has maintained its commitment to Arab nations in crisis, such as Syria, Iraq, Yemen, Libya, and Lebanon. King Abdullah II has upheld Jordan's openness to neighbors and allies, leading efforts against extremism and terrorism. Since 1999, Jordan has signed multiple anti-terrorism agreements and plays a key role in international conflict resolution, actively participating in UN peacekeeping missions (الله الثاني ابن الحسين, 197).

Queen Rania of Jordan, originally from a Palestinian family in Kuwait, is internationally recognized as a champion of tolerance, compassion, and inclusivity across all cultures and religions (The Royal Family, 2021:76). She has served as the Global Honorary Chair of the UN Girls' Education Initiative, advocating for educational access on international platforms. Queen Rania has participated in numerous global events, including the 2016 UN Summit on Refugees and Migr-

ants, and has personally visited refugee camps in Jordan, Greece, and Bangladesh (Her Majesty Queen Rania Al Abdullah, 2023: 75-79).

In November 2002, under King Abdullah II's initiative, the slogan "Jordan First" ("أولاً الأردن") was introduced. This slogan emphasizes Jordan's national interests as a priority, reinforcing the principles of justice, equality, and national unity (رسالة جلالة الملك; 174). The core idea behind this slogan was Jordan's shift away from pan-Arabism, instead focusing on strengthening its own sovereignty and stability (شعار المملكة الأردنية الهاشمية; 154).

Jordan has long been a haven for refugees, and one of its most pressing and unresolved issues remains the temporary resettlement and eventual repatriation of Palestinian Arab refugees. Since the late 19th century, when the country was still known as the Emirate of Transjordan, various ethnic groups-including Circassians, Chechens, Assyrians, and Armenians - sought refuge in the region. Over time, these communities successfully integrated into Jordanian society (International Labour, 2015: 14).

The Arab-Israeli wars led the Hashemite Kingdom of Jordan to accept hundreds of thousands of Palestinian refugees. After the 1949 armistice, some Palestinian Arabs fled to Egyptian-controlled Gaza (where Egypt accepted relatively few refugees), while others settled in Transjordan-annexed West Bank and East Jerusalem (The Danish, 2020: 75-88). Many also sought refuge in Lebanon, Syria, and Jordan (History of Western: 99-102). Among these host countries, Jordan took in the largest number of Palestinian refugees (Dabash, 2022: 176) and currently hosts over 2 million Palestinian refugees.

Unlike other Arab countries, Jordan granted full citizenship to all Palestinians who relocated following the 1948 Arab-Israeli War, as well as those who arrived from the West Bank after the Six-Day War in 1967. Today, citizens of Palestinian origin constitute a significant portion of Jordan's population and enjoy the same rights and responsibilities as native Jordanians from the East Bank. At the same time,

they retain their refugee status and, consequently, the right of return to Palestine (The Danish, 2020: 187).

Before the Syrian Civil War, Jordan also received a significant number of Iraqi refugees, many of whom remain in the country today. Iraqis arrived in Jordan at different times. The first wave of Iraqi refugees came after the 1991 Gulf War (European Resettlement, 2007: 244). The second wave followed the 2003 U.S. invasion of Iraq and the fall of Saddam Hussein's regime (1979-2003). Another influx occurred in 2006 due to sectarian violence between Sunnis and Shiites. A further wave of displacement took place in 2014 when thousands of Iraqi Christians fled the country following the entry of ISIS into Iraq (Caritas Jordan, 2020: 153-156).

In 2016, the Jordanian government and the European Union signed an agreement to integrate the influx of refugees into the country's economic growth. In 2018, donor accounts were established to support Jordan's healthcare system, which are used to subsidize healthcare services for refugees (Caritas Jordan, 2020: 147-152).

A dire situation emerged in Jordan's Palestinian refugee camps, where radical ideologies spread easily, contributing to the rise of terrorism and Islamic fundamentalism. Palestinian extremist groups posed a threat to Jordan's political stability; in 1951, King Abdullah I was assassinated in Jerusalem by a Palestinian gunman. However, his successor, King Hussein I, continued efforts to integrate Palestinians into Jordanian society. The 1954 amendment to the citizenship law established that any Palestinian residing in Jordan between 1949 and 1954 would be granted citizenship (Bauer, 2022: 190-194).

In 1964, the Palestine Liberation Organization (PLO) was founded. Between 1965 and 1967, Yasser Arafat's group (Arafat served as the PLO chairman from 1969 to 2004) carried out guerrilla attacks on Israel from neighboring Arab countries. These operations became so popular among Palestinians that various factions within the PLO began organizing military activities, further increasing the organization's regional influence.

King Hussein needed to maintain peace with Israel to protect his own interests while dealing with an increasingly radicalized Palestinian population that posed a threat to Jordan's stability (Pierre, 2009: 96-100). After the Six-Day War in 1967, Jordan lost the West Bank, leaving only the East Bank of the Jordan River under its jurisdiction, effectively returning the country to its pre-1948 borders (Al Hussein, 2013: 230-245).

The Jordanian Civil War of September 1970, known as "Black September," was an attempt by the Palestine Liberation Organization (PLO) and the radical Popular Front for the Liberation of Palestine (PFLP) to overthrow King Hussein and seize control of the country. On September 17, King Hussein ordered his army to expel Palestinian fighters from Jordan (AFP, 2020: 99-104). Clashes continued in northern Jordanian cities, and Syria intervened on the side of the Palestinians, forcing the Jordanian army to fight on two fronts. On September 25, 1970, Hussein and the PLO signed a ceasefire agreement in Cairo through Arab mediation. In 1971, Yasser Arafat and the PLO were expelled from Jordan and took refuge in Lebanon (Pierre, 2009: 188). In 1974, Jordan faced external pressure. At a meeting of Arab states in Rabat, Sudan, it was unanimously decided that Jordan must recognize the PLO as the sole legitimate representative of the Palestinian people and support the establishment of an independent Palestinian state in the West Bank and Gaza Strip (Aruri, 1985: 131).

To balance the strained relations following the 1970-71 civil war, King Hussein and Yasser Arafat met after the Rabat Summit. As a result of their discussions in early 1975, a decision was made for Jordan and the PLO to cease mutual accusations (U.S. 2003: 75). In March 1977, Hussein and Arafat met in Cairo to prepare for the upcoming Geneva Peace Conference. Their next contacts took place the following year (U.S. 2003: 77).

In 1982, the PLO was expelled from Lebanon, after which King Hussein agreed to accept a small contingent of displaced fighters and, for the first time since the 1970-71 civil war, allowed the PLO to open

political offices in Jordan. However, Arafat and Hussein could not agree on a common strategy, leading to strained relations between Jordan and the PLO (U.S. 2003: 83). Hussein and Arafat later resumed cooperation, and in 1985 they announced a joint Jordan-Palestine agreement on peace. However, the agreement was short-lived. The Jordanian government supported the PLO's efforts to establish a Palestinian state in the West Bank and Gaza Strip through peace conferences, including those that followed the Madrid Peace Conference of 1991 (Jordan–Palestine Relations, 1999: 113-117).

As of today, Jordan and Palestine maintain peaceful relations. Jordan has an embassy in Ramallah, while Palestine has its capital in Amman. Both countries are members of the Arab League, the Organization of Islamic Cooperation (OIC), and the Union for the Mediterranean.

Regarding Jordan-Israel relations, they date back to the British Mandate period. Both sides fought each other while also maintaining good interactions. Before the signing of the peace treaty, they maintained informal contacts for many years (Yitzhak, 2018: 122-131). It is noteworthy that Jordan participated in three wars against Israel (THE DYNAMIC, 2018: 74-77).

The Six-Day War of 1967 had a significant impact on Jordan's policy towards Israel. Specifically, Jordan's priority shifted towards the return of the West Bank and East Jerusalem, which it lost during the war. Jordan was faced with a new challenge. On March 21, 1968, the Battle of Karameh increased the popularity of the PLO, making it necessary to prepare for the challenges posed by them. After the discontent between Jordan and the PLO, Jordan expelled the PLO from its territory in 1970. Following this, King Hussein was ready to sign a bilateral peace treaty with Israel. However, peace between them was not established until 1994. On October 26, 1994, the peace treaty was signed by King Hussein of Jordan and Israeli Prime Minister Yitzhak Rabin in the Wadi Araba desert (THE DYNAMIC, 2018: 94-

103). Jordan became the second Arab country to recognize the state of Israel (Grossing the Borders, 2027:156-164).

During the "Arab Spring," amidst uprisings in Egypt, Libya, Tunisia, and Syria, the Hashemite Kingdom of Jordan represented an oasis of stability. In Jordan, there was no demand for a regime change through revolution, and the country did not experience the same upheavals as its neighbors. However, there were street protests (Abdullah II of Jordan; 118). Between 2011 and 2012, protests were sparked by economic conditions. Only a small number of protesters called for the overthrow of the monarchy. The protests were directed at politicians accused of corruption. Jordan's monarchy was the first Arab political regime to make political concessions during the "Arab Spring." The unrest was managed by implementing reforms, amending the constitution, and establishing an independent electoral commission (Abdullah II of Jordan: 123-128). As a result, from 2012 to 2017, the situation in Jordan was limited to protests, which did not escalate into an uprising against the regime. Despite external pressures arising from regional instability, Jordan chose to maintain peace (Ghedin, 2019: 51).

As for the Jordan-Iraq relations, initially, they maintained close ties based on family connections. However, after the overthrow of the Hashemites in Iraq in 1958, relations between the two countries became less favorable. It should be noted that during the 1991 Gulf War, Jordan surprisingly sided with Iraq, rather than with the United States and the Gulf Arab countries. Prior to that, during the 1980-1988 Iran-Iraq war, Jordan supported Iraq. In exchange, Iraq provided Jordan with oil at below-market prices. During this war, the Arab Cooperation Council (ACC) was established with the goal of fostering closer economic cooperation and integration among its members. Apart from Iraq and Kuwait, no country was affected by the Gulf Crisis as much as Jordan. At that time, the Hashemite Kingdom had taken in a large number of refugees, which increased the demand for water and infrastructure, while poverty and unemployment sharply rose. In 2003, during the U.S. invasion of Iraq, Jordan joined the coal-

tion led by the United States and allowed the U.S. to use some of its military bases for its forces.

In 2014, a civil war broke out in Yemen. In 2015, Jordan joined the Arab coalition formed by Saudi Arabia against the Houthi rebels. Along with its allies, Jordan's participation in the Yemeni military campaign underscores the importance of Saudi Arabia and the Gulf countries' security to Jordan's strategic interests. Jordan's involvement in this military campaign is based on the protection of its national security.

The personal ties between the ruling families of Saudi Arabia and Jordan date back decades. Both countries are dominated by Sunni Muslims. Most importantly, Jordan does not seek to challenge Saudi Arabia's leadership role in the Arab world. Jordan has well-trained and professional military and security services, which enhance the country's defense capabilities. It should be noted that Jordan's cooperation with allied forces during the Iraq War (2003) strengthened its security apparatus, particularly its special forces, in terms of technology and equipment (El-Katiri, 2011:4).

Jordan maintains economic and political ties with the GCC member countries, particularly with Saudi Arabia. Jordan is a country that lacks hydrocarbon resources and is entirely dependent on oil supplies at preferential rates from GCC oil exporters. Saudi Arabia, Kuwait, and the United Arab Emirates also serve as sources of assistance for Jordan's development.

The strong relationship between Jordan and Saudi Arabia is evident in the frequent visits exchanged between the leaders of these two countries. Military cooperation between them is also significant. Additionally, today, the Gulf Cooperation Council (GCC) is considered beneficial for Jordan. The two countries continue to peacefully engage in political, economic, cultural, and other forms of cooperation.

Conclusion

The Middle East region, where Jordan is located, is full of challenges and various types of conflicts. Despite this, Jordan strives to

maintain peaceful relations with the countries in the region. Therefore, Jordan's role in the security of the Middle East is crucial.

References:

- „Abdullah II of Jordan”, “عبد الله الثاني بن الحسين”, https://en.Wikipedia.org/wiki/Abdullah_II_of_Jordan.
- AFP, “Fifty years ago: Black September for PLO” (Paris, 2020); <https://www.france24.com/en/20200915-fifty-years-ago-black-september-for-plo>
- Al-Husseini. Jalal, “*Jordan and the Palestinians*” (Presses de l’Ifpo, 2013);
- Al-Sharif. Osama, “*Jordanians fuming over gas deal with Israel*” (Al Monitor, Independent, trusted coverage of the Middle East, 2016); <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/jordan-israel-gas-deal-popular-protest.html>
- Amadouny. Vartan Manoug, *THE BRITISH ROLE IN THE DEVELOPMENT OF AN INFRASTRUCTURE IN TRANSJORDAN DURING THE MANDATE PERIOD, 1921-1946* (University of Southampton, 1993).
- Aruri. Naseer, “*The PLO and the Jordan Option*” (Middle East Report 131,1985); Ashton. Nigel, “*King Hussein of Jordan*”, (201 http://eprints.lse.ac.uk/67106/1/Ashton_King%20Hussein_2016.pdf
- Bickerton. Ian J, „*Jordan*“, 2017. <https://www.britannica.com/place/Jordan> ;
- Bradshaw. Tancred, “*The Glubb Reports: Glubb Pasha and Britain’s Empire Project in the Middle East 1920–1956*” (PALGRAVE MACMILLAN, 2016);
- Burns. John F, “*Threats and Responses: Allies; Jordan’s King, in Gamble, Lends Hand to the U.S.*” (The New York Times, 2003); <https://shorturl.at/fmqzV>

- Caritas Jordan, „*IRAQI REFUGEES IN JORDAN*“ (2020); https://www.caritasjordan.org.jo/Resources/site_62/Rep003%20Iraqis%20Refugees%20Situation%20Report%20-%202026112020%20copy.pdf
- „*Constitutional history of Jordan*“, 2020. <https://constitutionnet.org/country/jordan>
- Dabash. Dina Dahood, „*From Burden to Economic Asset: Palestine Refugee Camps in Jordan*“ (Urbanet, 2022); <https://www.Urbanet.info/economic-asset-palestine-refugee-camps-jordan/>
- El-Katiri. Mohammed, „*THE GULF COOPERATION COUNCIL ENLARGEMENT: Geopolitics Reconsidered*“ (UK: Conflict Studies Research Centre, 2011);
- European Resettlement Network, „*IRAQI REFUGEES IN JORDAN, LEBANON & SYRIA*“ (2007); <https://icmc.cmbx.be/page/iraqi-refugees-jordan-lebanon-syria>
- Tristram Pierre, *Black September: The Jordanian-PLO. Civil War of 1970*, ThoughtCo. 2009. „*Foreign relations of Jordan*“, https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_relations_of_Jordan
- Ghedini N, „*Jordanian Winter: Why Jordan was not affected by the Arab Spring?*“ (Department of Political Science Master's Degree in International Relations Global Studies, 2019); http://tesi.luiss.it/25332/1/636072_GHEDINI_NICOLA.pdf?fbclid=IwAR0KNRyljiHYN6er-9BYdvjUdHwXwp5FZExvb2-NNSKSFFkgvCuOno8Z9-w
- Grossing the Borders*. 2017. <https://amman2jerusalem.com/crossing-borders-jordan-israel-palestine/>.
- Glubb. John Bagoth, „*Britain and The Arabs. A Study of Fifty Years 1908 to 1958*“ (London: 1959);
- „*Her Majesty Queen Rania Al Abdullah*“ (2023); <https://www.queenrania.jo/en/rania>
- „*History of Western Civilization II: Ch. 31 The Middle East after the Ottoman Empire. Palestinian Refugees*“. Lumen Candela; https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc_worldhistory2/chapter/palestinian-refugees/

- International Labour Organization, *“Access to work for Syrian refugees in Jordan: A discussion paper on labour and refugee laws and policies”* (Beirut: ILO Regional Office for Arab States, 2015); https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/doc/uments/publication/wcms_357950.pdf.
- “*Jordan Economic Monitor*” (Public Investment: Maximizing the Development Impact, 2022); <https://shorturl.at/cyK34>
- „*Jordan–Palestine relations*“ 1999. https://en.wikipedia.org/wiki/Jordan%E2%80%93Palestine_relations
- “*King Hussein I, Biography*”, <http://www.kinghussein.gov.jo/biography.html>
- Kamel S. AbuJaber, „*Government and Society* “. 2012. <https://www.britannica.com/place/Jordan/Government-and-society>
- “*King Abdullah II*”; <https://kingabdullah.jo/en/page/vision/progress>
- Kirk H. Sowell, *Jordan is Sliding Toward Insolvency* (2016). <https://shorturl.at/lmr24>
- „*King Hussein I, Biography*”; <http://www.kinghussein.gov.jo/biography.html>
- King Hussein Foundation, “*His Majesty King Hussein*” (Amman, Jordan 2020); <https://kinghusseinfoundation.org/en/Home/His-Majesty-King-Hussein>
- Maggiolini. Paolo, „*THE HASHEMITE EMIRATE OF TRANSJORDAN*“ (Milano 2011);
- Mitchell, G. Bard, „*Jordan: The History of Modern Jordan*“ (NY: Alpha Books, 2008); <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-history-of-modern-jordan>
- Murray. Julie, “*Legacies of the Anglo-Hashemite Relationship in Jordan: How this symbiotic alliance established the legitimacy and political longevity of the regime in the process of state-formation, 1914-1946*” (Tufts University 2018);
- Osama Al Sharif, *Jordanians fuming over gas deal with Israel (Al Monitor, Independent, trusted coverage of the Middle*

- East, 2016). <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/jordan-israel-gas-deal-popular-protest.html>
- Religious Freedom in the World, “*Jordan Religion: LEGAL FRAMEWORK ON FREEDOM OF RELIGION AND ACTUAL APPLICATION*” (2021); <https://acninternational.org/religiousfreedomreport/wp-content/uploads/2021/04/Jordan.pdf>
- Satloff. Robert B, “*From Abdullah to Hussein. Jordan in Transition*” (New York: OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1994);
- Schenker. David, “*Jordan's Economy Surprises*” (The Washington Institute, 2015); <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/jordans-economy-surprises>
- “*The Constitution of The Hashemite Kingdom of Jordan*”; 196). <https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf>
- The Danish Immigration Service, “*Palestinian Refugees. Access to registration and UNRWA services, documents, and entry to Jordan*” (The Danish Immigration Service, 2020); <https://www.ecoi.net/en/file/local/2032043/Palestine+Refugees+june+2020.pdf>
- „*THE DYNAMIC RELATIONS BETWEEN JORDAN AND ISRAEL*“. 2018. <http://repository.umy.ac.id/bitstream/handle/123456789/11810/g.%20Bab%203.pdf?sequence=7&isAllowed=y&fbclid=IwAR3L7mCIImEUYsSMHlCdxezJy4jLm0AQYf-akVlwRFTb1ROfhMBk55FEXbNg>
- “*The Royal Family*” (The official site of Jordan Tourism Board, 2021); <https://international.visitjordan.com/page/8/The-Royal-Family>
- The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. 2019
- U.S. Library of Congress, “*The Palestinians and the PLO*“, 20033. <https://countrystudies.us/jordan/62.htm>
- World Food Program USA, “*10 Facts About the Syrian Refugee Crisis in Jordan*” (Washington, 2022); <https://www.wfpusa.org/articles/10-facts-about-the-syrian-refugee-crisis-in-jordan/>

Yitzhak Gal, *Israel-Jordan Cooperation: A Potential That Can Still Be Fulfilled* (The Israel Institute for Regional Foreign Policies, 2018). https://mitvim.org.il/wp-content/uploads/English_-_Yitzhak_Gal_-_Israel-Jordan_cooperation_-_May_2018.pdf

„شعار المملكة الأردنية الهاشمية“. <https://shorturl.at/joHQU>

جلالة الملك عبدالله الثاني إلى رئيس الوزراء علي أبو راجب حول مفهوم الأردن أولاً “ (A message from His Majesty King Abdullah II to Prime Minister Ali Abu Ragheb on the concept of Jordan First“); <https://shorturl.at/oyBU1>

„الحسين بن طلال“, <https://www.mfa.gov.jo/content/King-Hussein-bin-Talal>

„الملك عبد الله الثاني ابن الحسين“, وزير الخارجية وشؤون المغتربين <https://www.mfa.gov.jo/content/King-Abdullah-II>

**აგვისტოს მოვლენების (2008) მსოფლიოზე გავლენის
ანალიზი ჩინურ სამეცნიერო ლიტერატურაში**

მარინე ჯიბლაძე

ჩინური ფოლოლოგიის დოქტორი, პროფესორი
თავისუფალი უნივერსიტეტი, ისტორიის
მიმართულების დოქტორანტი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, თბილისი,
ილია ჭავჭავაძის გამზირი №1, 0179, საქართველო,
+99559941471.marine.jibladze@tsu.ge,
<https://orcid.org/0000-0002-9001-0426>

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომის კვლევის მიზანია, გამოავლინოს და განიხილოს რუსეთ-საქართველოს ომის მსოფლიოზე, მათ შორის, ჩინეთზე გავლენის შეფასება და ანალიზი ჩინურ სამეცნიერო ლიტერატურაში, რაც დაგვეხმარება, გავარკვიოთ იმდროინდელი ტენდენციები და ხედვები, ინფორმირებულობა და ცნობიერება ჩინურ სამეცნიერო წრეეში.

ჩვეულებრივ, სამეცნიერო წრეები იწყებენ ამა თუ იმ საკითხის კვლევას და შედეგების გაზიარებას, რაც მოგვიანებით შეიძლება, აისახოს ქვეყნის პოლიტიკაზე, მათ შორის, საგარეო პოლიტიკაზე, რაც მეტ მნიშვნელობას სძენს ნაშრომს.

წინამდებარე ნაშრომში ასევე განვიხილავთ ჩინური სამეცნიერო წრეებისთვის აგვისტოს მოვლენების თემის აქტუალობას და დაინტერესების მიზეზებს; ვადგენთ ჩინეთის თვალთდანახულ საქართველოს გეორგაფიულ მდებარეობასა და მის გეოსტრატეგიულ ღირებულებას.

საკვანძო სიტყვები: ომი; რუსეთი; საქართველო; ჩინეთი; მსოფლიო.

შესავალი

წინამდებარე კვლევის მიზანია, გამოავლინოს, როგორია ჩინეთის თვალთდანახული რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომი (შემდგომში ასევე: „აგვისტოს მოვლენები“) და მისი გავლენა მსოფლიოზე, მათ შორის, ჩინეთზე. მიზნის მისაღწევად, საჭიროა შემდეგი ამოცანების შესრულება:

განვიხილოთ ჩინურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აგვისტოს ომის თემა და მასთან დაკავშირებული მოვლენებისა თუ სიტუაციის შეფასება, ომით განპირობებული რუსეთის რეპუტაციისა და მისგან წამოსული სავარაუდო საფრთხეების ანალიზი; განვსაზღვროთ მეცნიერების მიერ ომის შედეგების შეფასება, თუ რა რეალობის წინაშე აღმოჩნდა მსოფლიო და, მათ შორის, ჩინეთი; ვადგენთ ჩინეთის თვალთდანახულ საქართველოს გეორგაფიულ მდებარეობასა და გეოსტრატეგიულ ღირებულებას.

უნდა ითქვას, რომ აგვისტოს ომზე კვლევების რაოდენობა შეზღუდულია. გამოყენებულ ლიტერატურაში მოყვანილია იმ ავტორთა სია, რომელთა შრომები ახლოსაა ჩვენი კვლევის თემატიკასთან. ეს ნაშრომები მოცემულია ჩინურ სამეცნიერო გამოცემებსა და კრებულებში. ქრონოლოგიურად, ძირითადად, მოიცავს სამეცნიერო კვლევებს ომამდე (2006 წლიდან), ომის შემდგომ პერიოდამდე (2009 წლამდე), ასევე რამდენიმე მოგვიანებით გამოქვეყნებულ ნაშრომს.

როგორც ვიგებთ რონალდ დ. ასმუსის წიგნიდან „მცირე ომი, რომელმაც მსოფლიო შეძრა“, „დასავლელი მკითხველისათვის ძალიან მწირი ლიტერატურა თუ მოიპოვება რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომის კონტექსტზე“, თუმცა ჩვენი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს ჩინური სამეცნიერო ლიტერატურა და კვლევის დიდი ნაწილი მათ ემყარება. ჩვენ ნაშრომში არ განვიხილავთ ჩინეთის ოფიციალურ პოზიციას, არამედ მივმართავთ მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურას, რომელიც არის კვლევითი-ანალიტიკური სახის გამოქვეყნებული მასალა. ჩვენ კვლევის შინაარსის ირგვლივ ვმსჯელობთ და, გარკვეულ წილად, ვაწარმოებთ კვლევის შედეგების შეფასებას. ჩვენ მოვიძიეთ წინამდებარე საკვლევ თემასთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც, ძირითადად, გამოქვეყნდა ომის დაწყებამდე რამდენიმე ხნით ადრე და ომის შემდეგ, რის საფუძველზეც შევაგროვეთ საკვლევი საკითხის შესახებ ცოდნა, გავცანით და მოვიყვანეთ განსხვავებული პოზიციები, კონკრეტულად კი, შევაგროვეთ, შევაფასეთ და ანალიზი გავუკეთეთ, ჩინურენოვან პუბლიკაციებს.

რაც შეეხება თემის აქტუალობას, ზოგადად, უახლესი ისტორიის საკითხები თავისთავად აქტუალურია, რადგან მჭიდროდ არის დაკავშირებული დღევანდელობასთან. წინამდებარე ნაშრომის აქტუალობა განპირობებულია ქვეყნებს შორის ურთიერთობების გაღრმავებისა და ქვეყნის შესახებ ცნობადობის ამაღლების საჭიროებით. ნაშრომში მოცემული მოვლენები თუ პროცესები ისტორიის ნაწილია.

ჩვენ სამეცნიერო ლიტერატურიდან ვიგებთ, როგორ აღიქვამენ ჩინეთში ომსა და მასთან დაკავშირებულ მოვლენებს, ვხედავთ რუსეთის ქმედებების გავლენას მსოფლიოზე, ჩინეთზე და სხვა ქვეყნებთან ურთიერთობებზე, ასევე ჩინელი მეცნიერების ხედვას რუსეთის საფრთხეზე, დამოკიდებულებაზე, დასავლეთთან ურთიერთობებზე.

მეთოდი

სამეცნიერო ნაშრომი ეფუძნება შემდეგ მეთოდოლოგიას: მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ანალიზს, სინთეზს, შედარებას, 2008 წლის ომის დროინდელი სამეცნიერო და ანალიტიკური პუბლიკაციების მოძიებას და დამუშავებას. კვლევა მოიცავს დისკუსიებისა და დასკვნების რეალობასთან კავშირის დადგენას, მეცნიერების მიერ დანახულ ჩინეთის საგარეო პოლიტიკის საინტერესო ელემენტებს, ხედვასა და მიდგომას.

შედეგები

ჩინელი მეცნიერების შრომებმა მოგვცა საშუალება გავცნობოდით აგვისტოს მოვლენების (2008) მსოფლიოზე გავლენის ანალიზს ჩინურ სამეცნიერო ლიტერატურაში, მათ ხედვებს ჩინეთის საგარეო პოლიტიკასა და დილემებზე აგვისტოს მოვლენების ფონზე, ასევე სხვა ქვეყნებთან თანამშრომლობის ახალ პერსპექტივებზე. 2008 წლის ომმა აჩვენა, რომ რუსეთი რადიკალურ ნაბიჯებზეა წამსვლელი, რამაც დააფიქრა ქვეყნები ალტერნატიულ გზებზე და საგარეო პოლიტიკის გადახედვაზე. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნავენ, რომ ჩინეთი უნდა ორიენტირდეს ფრთხილ და პრაგმატულ საგარეო პოლიტიკურ კურსზე.

კვლევის შედეგები საინტერესო იქნება არა მხოლოდ სამეცნიერო თვალსაზრისით, არამედ საზოგადოებაში საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელობაზე ცნობადობის ამაღლებისთვის. ასევე სასარგებლო იქნება საქართველოს ისტორიით, და, ზოგადად, საგარეო პოლიტიკის კვლევებით დაინტერესებული პირებისთვის.

დისკუსია

დაახლოებით ასეთ სურათს ვხედავთ ჩინეთის საგარეო პოლიტიკაში: მე-20-ე საუკუნის 90-იანი წლებიდან, ჩინეთი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასთან აქტიურად მუშაობს სტრატეგიული ურთიერთობის აწყობაზე, რაც არ უნდა ყოფილიყო მესამე ქვეყნის წინააღმდეგ მიმართული. ეს წარმოადგენდა ჩინეთის დიპლომატიაში ახალ ცვლილებას.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დაახლოებით ასეთ სურათს ვხედავთ: 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი იყო პირველი დაუფარავი და ღია სრულმასშტაბიანი კონფლიქტი დსთ-ს ქვეყნებს შორის და პირველი პირდაპირი დაპირისპირება აშშ-სა და რუსეთს შორის ცივი ომის დასრულების შემდეგ. რუსეთი აკონტროლებს სამხრეთ ოსეთს, საქართველოს პროდასავლური ლიდერები და ნატო საქართველოს თანადგომას უცხადებენ, რუსეთის არმიამ აფხაზეთი და სამხრეთ ოსეთი დაიკავა და საქართველოს დაბომბვა დაიწყო. ამ ომს აქვს შორსმიმავალი შედეგები, რაც აძლიერებს უთანხმოებებს დსთ-ს შიგნით, ამწვავებს რუსეთ-უკრაინის ურთიერთობებს, ზრდის რუსეთის მიმართ უნდობლობას და სხვა, რაც, საბოლოო ჯამში, ჩინეთის სუვერენიტეტის ურთიერთპატივისცემის საფუძველზე მშვიდობიან გარემოში ურთიერთსარგებლიანი თანამშრომლობის გეგმებს აფერხებს და განვითარების შესაძლებლობას ამცირებს.

მოგვიანებით შექმნილ სტატიაში აღნიშნეს, რომ უკრაინის კონფლიქტისგან განსხვავებით, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთ-საქართველოს ომი მხოლოდ ხუთ დღეს გაგრძელდა, მისმა შორსმიმავალმა ზემოქმედებამ ჩამოაყალიბა გლობალური ლანდშაფტი და აფასებენ, როგორც ახალი გეოპოლიტიკის დაბადებას (ვანგ, ლიდიოუ. 2008).

იმ დროისთვის, ფაქტობრივად, საქართველოც შეუერთდა ნატოს აღმოსავლეთით გაფართოების რიგებს და იკავებს ძალიან მნიშვნელოვან პოზიციას რუსეთის შეკავების მიზნით. ომამდე, საქართველომ დახურა ყველა რუსული სამხედრო ბაზა თავის ტერიტორიაზე. რუსეთმა რამდენჯერმე განიხილა მის წინააღმდეგ „სპეციალური სამხედრო ოპერაციების“ წამოწყება, მაგრამ ნატოს მიერ განხორციელებული უზარმაზარი ზეწოლის შედეგად, იძულებული გახდა ძალის გამოყენების გეგმა შეეჩერებინა (ძი, ჭი-იე. 2008).

ავვისტოს მოვლენების გავლენა საქართველოსა და რუსეთზე. ავვისტოს მოვლენებმა შეაფერხა საქართველოს ევროკავშირსა და ნატოში გაწევრიანების პროცესი, რადგან ჯერ მოსა-

გვარებელი დარჩა ე.წ. „შიდა ეთნიკური“ და ტერიტორიული დავები მშვიდობიანი გზით. საქართველო ტოვებს დსთ-ს, ამ ორგანიზაციის წევრი-ქვეყნების პრობლემის დარეგულირებაში უმოქმედობისა და რუსეთის მათზე დიდი გავლენის გამო და წყვეტს დიპლომატიურ ურთიერთობებს რუსეთთან. ომმა სერიოზული ზიანი მიაყენა საქართველოს ეკონომიკური თვალსაზრისით და ქვეყანა გადავიდა რეაბილიტაციის ეტაპზე. რუსეთი აგრძელებს საქართველოს შევიწროების პოლიტიკის გატარებას თითქმის ყველა მიმართულებით.

ავგისტოს მოვლენებმა მოახდინა გავლენა შემდგომში რუსეთ-საქართველო-ნატოს ურთიერთობებზეც, ასევე ურთიერთობებზე რუსეთსა და ევროპას შორის, რუსეთსა და აშშ-ს შორის. რუსეთმა დაიწყო ახალი ცივი ომი საქართველოში 2008 წლის ომის წარმოებით და რუსეთის ე.წ. „პრაგმატულმა პოლიტიკამ“ ახალი გლობალური გამოწვევების წინაშე დააყენა მსოფლიო, მათ შორის ჩინეთიც. რუსეთის მიმართ ნდობის ხარისხი დაეცა, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანამ, განსაკუთრებით კი დასავლურმა ქვეყნებმა დაიწყეს რუსეთის მიმართ თავისი პოლიტიკის გადახედვა. რუსეთიდან ელვის სისწრაფით დაიწყო უცხოური ინვესტიციების გადინება, რუსული რუბლი მკვეთრად გაუფასურდა, რამაც გამოიწვია ეკონომიკური კრიზისი (ფენგ, სინქაი. 2008).

ავგისტოს მოვლენების გავლენა სხვა პოსტ-საბჭოთა ქვეყნებზე. საქართველო გადის დსთ-დან. 26 ავგისტოს რუსეთმა აღიარა აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებლობა, რის შემდეგაც საქართველომ მასთან გაწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობები. რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის გამწვავებამ არა მხოლოდ გააღრმავა უთანხმოება დსთ-ს შიგნით, არამედ განაპირობა ისიც, რომ რუსეთის მიერ დსთ-ს ბაზრის ინტეგრირების მცდელობები საბოლოოდ ჩავარდა. დსთ-ს ქვეყნებისთვის ნათელი ხდება, რომ რუსეთმა ამ გზით რეაბილიტაცია სცადა, მას სურს ძველი დიდების დაბრუნება და, რომ ეს სამ-

ხედრო საფრთხე არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ რუსეთით და საქართველოთი.

ჩინურ სამეცნიერო წრეებში აღნიშნავენ, რომ 2008 წლის ივლისში რუსეთსა და საქართველოს შორის კონფლიქტის გამწვავების შემდეგ, უკრაინის პრეზიდენტმა ვიქტორ იუშჩენკომ აშკარად დაუჭირა მხარი საქართველოს პრეზიდენტს და დაიწყო ნატოში გაწევრიანების განაცხადზე აქტიური მუშაობა. ამ ნაბიჯმა ასევე დააჩქარა რუსეთ-უკრაინის ურთიერთობების გაუარესება და რუსეთმა მაშინვე დაიკავა პირდაპირი კონფრონტაციული პოზიცია უკრაინის წინააღმდეგ. შავი ზღვის რეგიონში, უკრაინამ და ნატომ სამხედრო წვრთნები დაიწყეს, რის გამოც უკრაინაში იუშჩენკოს ეთნიკური რუსების ძლიერი წინააღმდეგობა შეხვდა და მას ხშირად აკრიტიკებდნენ.⁴⁴ ამ გარემოებამ, საბოლოოდ, გამოიწვია იანუკოვიჩის არჩევა 2010 წელს და, შესაბამისად, უკრაინის ნატოში გაწევრიანების კანონიერი აკრძალვა. ამ ნაბიჯმა კი, თავის მხრივ, გამოიწვია პროდასავლური მოსახლეობის აღშფოთება და რუსებთან დაპირისპირება, რამაც მიიყვანა ქვეყანა 2014 წლის რევოლუციამდე.

აგვისტოს მოვლენებმა საქართველოსთან ერთად, მსოფლიოს დაანახა დსთ-ს უუნარობა, რადგან საქართველოს არსებითი დახმარება დსთ-ს ქვეყნებისგან არ მიუღია რუსეთის მიმართ შიშისა და სავარაუდო საფრთხეების გამო, რაც ამჟღავნებს ე.წ. „თანასწორუფლებიან“ წევრებს შორის მოქმედების არათანაბარ უფლებებსა და სტატუსს. რუსეთის ქმედების გამო, დსთში მისი გავლენის რყევის შემდეგ, ქვეყნებმა დაიწყეს ინდივიდუალურად და დამოუკიდებლად საკითხებზე მუშაობაზე და პრობლემების მოგვარების გზებზე ფიქრი (თან, ტეფენგ. 2009).

აგვისტოს მოვლენები და დასავლეთი. ჩინურ სამეცნიერო წყაროებში წერენ, რომ ომის შედეგად, თითქოს გამოაშკარავდა განსხვავება ნატოსა და ევროკავშირს შორის. რუსეთ-საქარ-

⁴⁴ თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ლიტერატურაში არ ფიქსირდება შიდა პოლიტიკური დაპირისპირება, რომელმაც ასევე ხელი შეუწყო პროდასავლური მოსახლეობის პასიურობას.

თველოს ომის დასრულების შემდეგ, ევროპა მიიჩნევდა, რომ „ომი შეერთებულმა შტატებმა ან ნატომ კი არა, არამედ საფრანგეთის პრეზიდენტმა სარკოზიმ დაასრულა“ ამ ომში სარკოზიმ დიდი პოლიტიკური პოპულარობა მოიპოვა, შედეგად კი, საფრანგეთმა და, ზოგადად, ევროკავშირმაც უფრო მაღალი პოლიტიკური სტატუსი მოიპოვეს.

მეცნიერები თავიანთ შრომებში აღნიშნავენ, რომ ამ ომით რუსეთის მიზანი იყო ნატო-ს აღმოსავლეთით გაფართოებაზე ფიქრისა და შავი ზღვის რეგიონით დაინტერესების შეჩერება. მათი აზრით, ნატოს გავლენა საგრძნობლად შემცირდა, რის შედეგადაც შეერთებული შტატები იძულებული გახდა ევროპაზე კონტროლი შეემცირებინა. გერმანიისა და საფრანგეთის ხელმძღვანელობით, ევროკავშირმა საერთაშორისო ასპარეზზე გარკვეული ხმის გაძლიერება დაიწყო და თანდათან გლობალურ ე.წ. „მეოთხე პოლუსად“ იქცა. ამ მიზნით, შეერთებულ შტატებს მოუწია გარკვეული საგანგებო ზომების მიღება, როგორცაა ბრიტანეთის ევროკავშირის დატოვებისკენ მოწოდება და საფრანგეთთან სავაჭრო სფეროში დაპირისპირება.⁴⁵

2008 წლის ომს რუსეთ-ევროპის ურთიერთობის არა მხოლოდ გაგრილება მოჰყვა, არამედ მთლიანად გადავიდა გარდაუვალ და თანდათანობით დაპირისპირებაში. მართალია, მათ შორის ვაჭრობა გაიზარდა რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგაც, მაგრამ ეს ზრდა განპირობებული იყო ობიექტური მოთხოვნილებით, თუმცა, ფსიქოლოგიურ და იდეოლოგიურ დონეზე, ევროპას რუსეთის მიღება აღარ შეუძლია.

ამ პროცესებს ასევე მოჰყვა ენერგორესურსების ალტერნატიურ გზების მიღებაზე ფიქრი, რათა გათავისუფლებულიყო რუსეთზე ენერგოდამოკიდებულებისაგან.

⁴⁵ მოგვიანებით დაიწერა, რომ რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტის დასაწყისში, საფრანგეთის პრეზიდენტმა მაკრონმა გადაწყვიტა სარკოზის კვალდაკვალ ემოქმედა და სცადა მოსკოვში პირადად წასულიყო რუსეთ-უკრაინის შუამავლად. თუმცა, ვითარება მკვეთრად შეიცვალა, მაკრონის მოგზაურობა მოსკოვში მარცხით დასრულდა, რის გამოც საფრანგეთის საერთაშორისო რეპუტაცია შეილახა. როგორც ჩანს, აქედან აშშ-ევროპის ურთიერთობები ისევ ძველ მდგომარეობას უბრუნდება.

რუსეთ-საქართველოს ომმა გააღრმავა ევროკავშირის უნდობლობა რუსეთის მიმართ. ევროპა აკვირდება, რუსეთი რამდენად შორს წავა; როგორ განვითარდება ურთიერთობები აშშ-სა და რუსეთს შორის; თუმცა ომის შემდეგ ნატოს უკან დახევამ რეალურად განმუხტა დაძაბულობა რუსეთ-ევროკავშირის ურთიერთობებში.

თუ კონკრეტულ ქვეყნებს შევხებით, სამეცნიერო ლიტერატურაში პოლონეთი და ბალტიისპირეთის ქვეყნები ადანაშაულებენ რუსეთს ომის პროვოცირებაში, ასევე მცდელობაში, გაიმართლოს თავი და გადაიბიროს ევროპა.

ევროპა, ერთი მხრივ, სთხოვს რუსეთს გაიყვანოს ჯარი საქართველოდან ისე, რომ რუსეთმა „სახე არ დაკარგოს“, თუმცა ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებს და იწყებს მასთან სხვადასხვა საკითხზე მოლაპარაკებას. ამით, ევროკავშირის ქმედებამ კიდევ ერთხელ დაგვანახა ეკონომიკასა და პოლიტიკას შორის კავშირი და გავლენა, წერენ მეცნიერები, ენერგოდამოკიდებულება აიძულებს მას, იმოქმედოს ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე.

ნატო მხარდაჭერას უცხადებს საქართველოს, რითაც ის რუსეთს კიდევ უფრო შორდება და მათი სხვადასხვა მიმართულებით თანამშრომლობა მუხრუჭდება, თუმცა ბოლომდე არ წყდება.

ევროპაზე ასევე იწერება, რომ მათი აზრით, თუ საქართველოს დაუთმობენ რუსეთს, რუსეთის „იმპერიალისტური გაუმადლობის“ დაკმაყოფილება მოუწევს ევროპას და აცნობიერებს, რომ 15 წლის შემდეგ, იგი ისევ ეცდება გაფართოებას. ინგლისი წინადადებითაც კი გამოვიდა: ჩამოყალიბებულიყო რუსეთისთვის წინააღმდეგობის გასაწევად გაერთიანებული კავშირი, რაზეც რუსეთი პასუხობს, რომ არ ეშინია ახალი ცივი ომის, მიუხედავად იმისა, რომ ამის სურვილი არ გააჩნია და დასავლეთს აკისრებს პასუხისმგებლობას შედეგებზე. საბოლოო ჯამში, ყველა შემოიფარგლა ხმამაღალი კრიტიკით, მოქმედების გარეშე, რასაც ადარებენ „ქუხილს წვიმის გარეშე“ (ჭაო, ხუიეჟუნგ. 2008).

აგვისტოს მოვლენების გავლენა ჩინეთზე. ომამდე გამოქვეყნებული სტატიების ნაწილში ჩინელი ავტორების აზრი გაყოფილია, ნაწილი ვარაუდობს, რომ შეიარაღებულ კონფლიქტამდე საქმე არ მივა (ძირითადად, დასავლეთთან ურთიერთობების შესაძლო გაუარესობის თავიდან აცილების გამო), ხოლო ნაწილი კი, მათ უწინასწარმეტყველებს სიტუაციის გამწვავებას.

რიგ სტატიებში განხილულია რუსეთის მიერ განხორციელებული ძალისმიერი და არადიპლომატიური პოლიტიკა. ჩინეთი ოფიციალურადაც აცხადებს, რომ გმობს რუსეთის მიერ საქართველოს ტერიტორიების დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად გამოცხადებას და პატივს სცემს საქართველოს სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას. იგი გმობს საქართველოს შიდა საქმეებში ჩარევასა და მასზე თავდასხმას, რაც ეფუძნება საერთაშორისო სამართლის მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპებს.

სამეცნიერო სტატიებში აღნიშნავენ, რომ, ერთი მხრივ, დასავლური სამყაროსგან იზოლაციის საფრთხის წინაშე მყოფ რუსეთს ჰაერივით სჭირდება ჩინეთი, რათა განაგრძოს შიდა ეკონომიკური და სოციალური განვითარება. თუმცა, იმავდროულად, რუსი ექპერტები აცხადებენ, რომ ჩინეთი და რუსეთი ობიექტური აუცილებლობიდან გამომდინარე უახლოვდებიან ერთმანეთს, მაგრამ საეჭვოა, რომ ხვალ ეს ისევ ასე დარჩება.

სამეცნიერო წრეებში ფიქსირდება აზრი, რომ რუსეთში ბევრს მიაჩნია, რუსეთისადმი ჩინეთის მხარდაჭერა საკმარისად მტკიცე არ არის, ხოლო მათთვის არასრული მხარდაჭერა ნიშნავს მხარდაჭერის არარსებობას, რითაც ისინი უკმაყოფილონი არიან, უბრალოდ, უკმაყოფილების გამოხატვას, ობიექტური საჭიროებიდან გამომდინარე, ვერ ბედავენ.

მეორე მხრივ, რუსეთ-საქართველოს ომმა და მის მიერ წამოწყებულმა „რუსეთის 21-ე საუკუნის ახალი გაფართოების მეთოდებმა“ წარუშლელი ჩრდილი მიაყენა ჩინეთ-რუსეთის ურთიერთობებს. ჩინეთი მტკიცედ გმობს სხვა ქვეყნის სუვერენიტეტის ხელყოფას, ამ შემთხვევაში კი - რეფერენდუმს დამ-

ოუკიდებლობის შესახებ ან რეფერენდუმს სხვა ქვეყნებთან შეერთების შესახებ, რადგან, ბუნებრივია, იგივე საშუალებები შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო ჩინეთის თაივანის, ჰონგკონგის, ტიბეტის და ა.შ. შემთხვევაშიც.

რადგანაც თავისი ძირითადი გეოსტრატეგიული ინტერესების დასაცავად, რუსეთი უყოყმანოდ უარს აცხადებს სხვის ტერიტორიაზე შეჭრის ტრადიციის დარღვევაზე, სხვისი ტერიტორიების დაპყრობის ხარჯზე თავის ტერიტორიულ გაფართოებაზე, ეს ეწინააღმდეგება სუვერენული ქვეყნის ეროვნულ თვითგამორკვევას და ხელს უწყობს სეპარატიზმს, მიდის დასავლეთთან ურთიერთობების გამწვავებასა და შეწყვეტაზე. ის სამხედრო მოქმედებებსაც კი მიმართავს, ჩინეთი იძულებული ხდება რუსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობების წარმოებისას მეტი სიფრთხილე გამოიჩინოს, რადგან არ არის გამორიცხული, გარდა იმისა, რომ ჩინეთი დასავლეთის წნეხის წინაშე შეიძლება აღმოჩნეს, ასევე შეიძლება მოხდეს გაუგებრობა თაივანის და ტიბეტის საკითხთან დაკავშირებით. ყველაფერთან ერთად, აღინიშნება შრომებში, რომ ჩინეთი ეწინააღმდეგება ძალისმიერ პოლიტიკას.

ერთი მნიშვნელოვანი დეტალიც ახსენეს, დსთ-ქვეყნებს რუსეთის მიერ გაჩაღებულმა ომმა დანახა, რომ სსრკ-ს დაშლის მიუხედავად, ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკები რუსეთის კონტროლიდან ვერ გავლენ და ნებისმიერი მცდელობის შემთხვევაში, მიიღებენ საპასუხო ზომებს. შედეგად, დსთ-ში რუსეთის რეპუტაციისა და გავლენის რყევის შემდეგ, წევრმა ქვეყნებმა დაიწყეს ფიქრი ალტერნატიულ კავშირებისა და ურთიერთობების წარმოებაზე, რამაც განაპირობა მათი ჩინეთთან დაახლოების პოლიტიკა. ამასთანავე, ომის შემდეგ, ობამას ადმინისტრაციამ განაპირობა თავისი პოლიტიკის გატარების შესუსტება სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში, რამაც უფრო თავისუფალი მოქმედების საშუალება მისცა ჩინეთს.

ერთ-ერთ სტატიაში აღნიშნულია, რომ ყოფილი სსრკ-ს ევოლუცია ახალ ფაზაში შევიდა - ძალები მიმართულია ევროპის

წინააღმდეგ, ანუ აღმოსავლეთის სასარგებლოდ. თუმცა, სსრკ-ს დაშლის შემდეგ, რუსეთის სწრაფვა აღიდგინოს ძლიერი სახელმწიფოს სტატუსი და შექმნას გავლენის სფეროები მის საზღვრებთან, სამხედრო ხერხით ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკის ტერიტორიის და საზღვრის შეცვლის მცდელობა, ჩინეთის გეოსტრატეგიულ ინტერესებსაც გადაეკვეთა.

ჩინეთი ხაზს უსვამს საქართველოს მნიშვნელობას კავკასიის რეგიონში და, ზოგადად, გლობალური პოლიტიკის დაფაზე. საქართველო, ტრადიციულად, რჩება ქვეყნების დაპირისპირების მიზეზად და „ბრძოლის ველად“. თუმცა, თუ ადრე საქართველო მხოლოდ რეგიონული მნიშვნელობის ქვეყანა იყო, ახლა ის მოექცა მსოფლიო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მოთამაშეების ყურადღების ქვეშ, რადგან საიმედო პარტნიორი სახით, საქართველოს შეუძლია, უზრუნველყოს უსაფრთხო ენერგოტრანზიტი დასავლეთის მიმართულებით.

ჩინეთი დგას შემდეგი ფაქტების წინაშე: ერთი მხრივ, თუ საქართველო გახდება ევროკავშირისა და ნატოს წევრი ქვეყანა, გაიხსნება აზიის, განსაკუთრებით კი შუა აზიის ენერგომატარებლების ტრანზიტული ჰაზი ევროპაში. ეს თავისუფლად მისცემს შუა აზიის ქვეყნებს თავისი ენერგორესურსი მიამართოს ევროპას უმოკლესი გზით შუამავლის გარეშე და ნაკლებად დამოკიდებულს ხდის რუსეთსა და ჩინეთზე, გარდა ამისა, ეს აშშ-ს მისცემს უფრო თავისუფალი მოქმედების საშუალებას აღმოსავლეთის მიმართულებით. მეორე მხრივ კი, რუსეთის გავლენის პირობებში, ჩინეთს ექმნება დასავლეთთან პირდაპირი კომუნიკაციის საფრთხე. შესაბამისად, საქართველო თანდათან ჩინეთის ინტერესების არეალშიც ექცევა.

რომ შევაჯამოთ, სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია რუსეთის „გამოღვიძება“, რუსეთის ძალის დემონსტრირება, რაც, საბოლოო ჯამში, ართულებს ურთიერთობებს ყველასთან, ჩნდება მის მიმართ უნდობლობა და ეჭვი. დასავლური სამყაროსგან იზოლაციის საფრთხის წინაშე მყოფი რუსეთი, რათა განაგრძოს შიდა ეკონომიკური და სოციალური განვითარება, იძულებული

ხდება, დაუახლოვდეს ჩინეთს, თუმცა ბოლომდე არ სჯერა მისი ერთგულების. ჩინეთს კი, თავის მხრივ, აქტიური განვითარების საშუალებას აძლევს იზოლაციაში მოქცეული რუსეთი და ეს ურთიერთობა უფრო საჭიროებიდან გამომდინარე პრაგმატულია. იმავდროულად, ჩინეთი გმობს რუსეთის ძალისმიერ პოლიტიკას, ხაზგასმულია რუსეთის მხრიდან თავისი ინტერესებისა და მიზნების გამო, დიპლომატიური გზების უგულვებელყოფა, მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპების უხეში დარღვევა, რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წინააღმდეგობაში მოდის ჩინეთის საგარეო პოლიტიკის პრინციპებთან. გარდა ამისა, რუსეთის მიერ, თვითნებურად რეფერენდუმის ჩატარებას საქართველოს ტერიტორიებზე აბსოლუტურად ეწინააღმდეგება ჩინეთის ინტერესებს, რადგან ეს ფაქტი შეიძლება ცუდ პრეცედენტად იქცეს ჩინეთისთვის თავიანთის საკითხში. ჩინეთი პატივს სცემს საქართველოს სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას და პრინციპულად უცვლელი რჩება ეს პოზიცია საქართველო-ჩინეთის ურთიერთობის ისტორიაში და თანამედროვეობაში.

რუსეთ-საქართველოსა და რუსეთ-უკრაინის ომებს შორის პარალელის გავლებაც ხშირია სამეცნიერო ლიტერატურაში, თუმცა აქ გასათვალისწინებელია განსხვავებული დრო, გარემოება და ქვეყნის განსხვავებული ადგილმდებარეობა, განსხვავებული შესაძლებლობები, აშშ-ს ფაქტორი და სხვა.

სტატიების ავტორები გულდასმით აკვირდებიან ნატოს, ევროკავშირისა და რუსეთის რეაქციას ამა თუ იმ მოვლენებზე, მათ ქმედებებს და მათ პრიორიტეტებს ამა თუ იმ საკითხში. ცვლილებების შესაბამისად, ჩინეთის საგარეო პოლიტიკას, მიუხედავად მთავარი ფიქსირებული ღერძისა, კონკრეტულ სიტუაციაში მოქნილობა ახასიათებს.

დასკვნა

აგვისტოს მოვლენების მსოფლიოზე გავლენის ანალიზზე მსჯელობის პროცესში, დავადგინეთ ჩინური სამეცნიერო წრეების შემდეგი შეფასება:

საგარეო პოლიტიკის პრინციპების ჩარჩოში ურთიერთობების მოქცევა. როგორც სამეცნიერო წრეები აღნიშნავენ, ჩინეტი აცნობიერებს, რომ ამ ჩარჩოდან ნებისმიერი მიზეზით გამოსვლა იწვევს გლობალურ დონეზე ურთიერთობების ჩახლართვას. რუსეთის ხისტმა პოლიტიკამ პრობლემები შეუქმნა ინვესტირებას, დააფრთხო და დააფიქრა ქვეყნები. მას შეეღობა რეპუტაცია მსოფლიოში, რადგან დაარღვია საერთაშორისო სამართლის საკვანძო პრინციპები, რაც დიპლომატიური კრახის ტოლფასია. თავისი გეოსტრატეგიული ინტერესების გამო, აგრესიის მკადრებელია, რაც ეწინააღმდეგება სუვერენული ქვეყნის ეროვნულ თვითგამორკვევას და ხელს უწყობს სეპარატიზმს. დასავლეთთან ურთიერთობებს ამწვავებს და მასვე ადანაშაულებს ამაში. ჩინეთი იძულებულია როგორმე ადაპტირდეს გლობალურ ცვლილებებთან, აწარმოოს ფრთხილი პოლიტიკა, რათა აირიდოს პრობლემები რუსეთისგან, ზეწოლა სხვა ქვეყნებისგან სხვადასხვა საკითხებთან დაკავშირებით და გააგრძელოს ქვეყნებთან მეგობრული და პარტნიორული ურთიერთობების განვითარება.

საგარეო პოლიტიკის პრინციპების ჩარჩოში თაივანის საკითხის მოქცევა. მეცნიერების აზრით, რუსეთის მიერ საქართველოს ტერიტორიებზე თვითნებურად რეფერენდუმის ჩატარებას ეწინააღმდეგება ჩინეთის ინტერესებს, რადგან ეს ფაქტი ცუდ პრეცედენტად შეიძლება იქცეს ჩინეთისთვის თაივანის საკითხში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში წერენ, რომ აგვისტოს მოვლენების ანალიზის შედეგად, გაჩნდა მოსაზრება, რომ აუცილებელია საგარეო პოლიტიკასა და დიპლომატიაში ლოზუნგი „თაივანის მშვიდობიანი გზით დაბრუნება“ ჩანაცვლდეს მოწოდებით „თაივანი ჩინეთის განუყოფელი ნაწილია“ და მის სხვაგვარად მოხსენიება არის ჩინეთის სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის უპატივცემულობა და უგულველყოფა შიდა საქმეებში უხეშ ჩარევად აღიქმება, თაივანის გამო საომარი მოქმედება კი - საერთაშორისო სამართლის მიხედვით, ურთიერთთავდაუხსნელობის პრინციპის დარღვევად ჩაითვლება, რაც

სერიოზულად დააზიანებს ქვეყნებს შორის ურთიერთობებს. შესაბამისად, ჩინეთმა მოაქცია თაივანის თემა „მშვიდობიანი თანა-არსებობის ხუთი პრინციპის“ ჩარჩოში (განსაკუთრებით გამო-ყოფენ სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის პატი-ვისცემას; შიდა პოლიტიკაში ურთიერთჩაურევლობას; ურთი-ერთთავდაუსხმელობას). ხუთიდან, განსაკუთრებით, ამ სამი პრინციპის დარღვევის საპასუხოდ, ჩინეთი უნდა იყოს ეკონ-ომიკურ და სამხედრო მზადყოფნაში.

ომი განაპირობებს ეკონომიკურ კრიზისს. ჩინურ სამეც-ნიერო წრეში მიიჩნევენ, რომ ომი სერიოზულ ეკონომიკურ ზიანს აყენებს ომში მონაწილე ქვეყნებს და არა მხოლოდ მათ. ამ დროს, დიდი ქვეყნის მიმართ ნდობის ხარისხი ეცემა, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანა, განსაკუთრებით კი დასავლური ქვეყნები იწყებენ მის მიმართ თავისი პოლიტიკის გადახედვას. ქვეყნიდან იწყება უცხოური ინვესტიციების გადინება, ეროვნული ვალუტა უფასურდება, რაც იწვევს ეკონომიკურ კრიზისს და ქვეყანა უმწეო მდგომარეობაში, ფაქტობრივად, ეძებს შველას.

ჩინეთის გეოსტრატეგიული ინტერესების გამოკვეთა. სამ-ეცნიერო წრეებში აწარმოებდნენ საქართველოს გეორგაფიულ მდებარეობასა და გეოსტრატეგიულ ღირებულებაზე მსჯელო-ობასდა, როგორც ზოგადად, ისე, კონკრეტულად, ჩინეთისთვის მნიშვნელოვნების შეფასებას. ისინი ხაზს უსვამს საქართველოს მნიშვნელობას კავკასიის რეგიონში და, ზოგადად, გლობალური პოლიტიკის დაფაზე და აღნიშნავენ, რომ, საქართველო ახლა მოექცა მსოფლიო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მოთამაშეების ყურადღების ქვეშ. მათი აზრით, მართალია, რუსეთის რეპუ-ტაციისა და გავლენის რყევამ განაპირობა ნაწილი ქვეყნების ჩინეთთან უფრო დაახლოება, თუმცა ჩინეთი აღმოჩნდა შემდეგი ურთიერთსაპირისპირო ფაქტების წინაშე: ერთი მხრივ, თუ საქართველო გახდება ევროკავშირისა და ნატოს წევრი ქვეყანა, იქმნება აზიის, განსაკუთრებით კი შუა აზიის ენერგომატარებ-ლების ტრანზიტული ჰაბი ევროპაში. გარდა ამისა, აშშ-ს მისცემს მათ უფრო თავისუფალი მოქმედების საშუალებას აღმოსავლეთის

მიმართულებით. მეორე მხრივ, რუსეთის გავლენის პირობებში კი, ჩინეთს ასევე ეზღუდება მოქმედების თავისუფლება. რუსეთის ეს დაპყრობითი პოლიტიკა შეიძლება ჩინეთის გეოსტრატეგიულ ინტერესებსაც გადაეკვეთოს.

წინამდებარე კვლევის სამეცნიერო სიახლედ ვასახელებთ: ჩინურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აგვისტოს მოვლენების საკითხით ჩინეთის დიდი დაინტერესების მიზეზების დადგენა; ქვეყნებისა თუ საერთაშორისო ორგანიზაციების პოზიციებზე, რეაქციებზე, მოქმედებასა თუ უმოქმედობაზე, მიზეზებზე ჩინეთის მიერ დაკვირვების წარმოება; ზოგჯერ, საქართველოსა და ჩინეთს შორის, ინფორმაციის გაცვლის ნაკლებობის პირობებში, რუსეთის პროპაგანდის ნაწილობრივი და დროებითი გავლენა; ჩინეთის მრავალპოლარული საგარეო პოლიტიკისკენ სწრაფვა; შიგადაშიგ, საქართველოს არჩევანსა და პრიორიტეტებზე დაკვირვება, მათი ომის ჩინეთზე გავლენის კვლევა და ახალ გეოპოლიტიკურ გარემოსთან ადაპტირების მცდელობა.

აღსანიშნავია, რომ ონფორმაციის სიმწირის გამო, რუსეთის პროპაგანდისტულ წყაროებს, დროდადრო, შეცდომაში შეჰყავთ ჩინელი მეცნიერები და ანალიტიკოსები.

პრაქტიკაში გამოყენებას რაც შეეხება, პროგნოზის სახით კვლევის გამოყენების შემთხვევაში, შესაძლებელია დიპლომატიურ საქმიანობაში სამომავლო შესაძლებლობების გონივრული გააზრება და ინტერპრეტირება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ფანგ, ლესიენ. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი და მისი გავლენა რუსეთისა და დასავლეთის ურთიერთობებზე. ფორმები და პოლიტიკა*, 11.
2. ჭუ, ფენგ. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის საერთაშორისო პოლიტიკური ინტერპრეტაცია. თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები*, 11.

3. ჭაო, ხუიეჟუნგ. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის შემდეგ რუსეთისა და დასავლეთის ურთიერთობები. თანამედროვე მსოფლიო*, 10.
4. ჭანგ, იაო. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის გავლენა საერთაშორისო სიტუაციაზე. თანამედროვე მსოფლიო*, 10.
5. ჩენ, ვენსიენ. (2008, აგვისტო). *ინვესტორები რუსეთს სწრაფი ტემპით ტოვებენ რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის შემდეგ. სინხუა დღევანდელი ტელეგრაფი*, 12.
6. ლი, ტუნგ. (2006). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის უკან და მომავალი. საერთაშორისო მონაცემები და ინფორმაცია*, 10.
7. მა, ძიენ (2006, 30 სექტემბერი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის ესკალაცია. ჟენმინ ჟიპაო, საერთაშორისო სიახლეები*, 003.
8. ძი, ჭი-იე (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის გავლენა საერთაშორისო ურთიერთობებზე. თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობები*, 9.
9. სიუე, იუვენ (2008, სექტემბერი). *ევროპის როლი რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტში. მსოფლიო გაზეთი*, 005.
10. ჩენ, სიასან. (2008, სექტემბერი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი ართულეებს რუსეთის WTO-ში გაწევრიანებას. საერთაშორისო ბიზნესის გაზეთი*, 003.
11. ლი, ხუაფენგ. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის გავლენა ჩინეთის თავიანთის საკითხზე. ლიაოჩენგის უნივერსიტეტის ჟურნალი*, 6.
12. ლიანგ, ციანგ. (2008). *შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციის სამიტის "განსხვავებული პოზიცია" რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტისადმი. მსოფლიო საერთაშორისო*, 19.
13. ვანგ, ჩუნშენგ. (2008). *უკრაინა რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის ჩრდილში. მსოფლიო სამხედრო ამბები*.
14. ვანგ, ნა. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი და მისი გავლენა მსოფლიო წესრიგზე. საერთაშორისო მიმოხილვა, ენციკლოპედიური ცოდნა*, 10.

15. ჟენ, ძინგძინგ. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მიღმა დიდი ძალების თამაში სამხრეთ კავკასიაში. მსოფლიო პერსპექტივა, ჩინეთის პარტიის და მთავრობის ფორუმი*, 10.
16. ვანგ, ვანჟენგ. (2008, 2 სექტემბერი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის სამი ფენა ნისლის გარღვევა. საერთაშორისო ტენდენციები, მიმდინარე საკითხების ანგარიში*, 9.
17. ვანგ, ნა. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი: დიდი ძალების თამაშის მიკრო კოსმოსი სამხრეთ კავკასიაში. ლიდერის დაიჯესტი*, 20.
18. ვანგ, ლიძიოუ. (2008, ოქტომბერი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის საერთაშორისო გავლენის ანალიზი. დიპლომატიური შესწავლები, ქვეყანა და რეგიონული შესწავლები*, 10.
19. ჭანგ, ფალინგი. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი და დიდი ძალების თამაშები. იდეოლოგიის და პოლიტიკის სწავლება*, 10.
20. ჟუნგ, ხუეი. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის შემდგომი მიმდინარეობა რუსეთის ცენტრალური აზიის პოლიტიკაში. აზია-აფრიკის მიმოხილვა*, 6.
21. ფენგ, იუევეი. (2008, ნოემბერი). *ვალუტის ომი, რომელიც არის რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მიღმა. ჩინეთის ნავთობი და ნათობქიმია, სპეციალური კვლევა*, 22.
22. ფენგ, იუძიუნგი. (2008). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის შედეგების ანალიზი. რუსეთის, ცენტრალური აზიისა და ცენტრალური ევროპის კვლევები*, 6.
23. ლი, ხაილუნგი. (2008). *ფსიქოლოგიური საბრძოლო ველი რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტში. მსოფლიო სამხედრო ამბები*, 186.
24. თიენ, პაოკუო. (2008, ივნისი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი, საერთაშორისო ცვლილებები და ჩინეთის საგარეო პოლიტიკის კორექტირება. მოხსენება მიმდინარე მოვლენებზე*, 6.

25. ლიოუ, ვეიტუნგი. (2008, ივნისი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის განხილვა. ლიაოჩენგის უნივერსიტეტის ჟურნალი, სოციალური მეცნიერებების გამოცემა, 6.*
26. ვეი, სიენჩაო. (2008, ივნისი). *რუსეთის საგარეო სტრატეგიის ცვლილებები დანახვა რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მეშვეობით. ლიაოჩენგის უნივერსიტეტის ჟურნალი, 6.*
27. ლი, კანგლინ. (2008, დეკემბერი). *დიდი საუბარი რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტზე. მსოფლიო სამხედრო ამბები, 188.*
28. ჭანგ, იაო. (2008, დეკემბერი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი: ანალიზი გეოპოლიტიკის ფარგლებში. რუსეთის კვლევები, 6.*
29. ფენგ, სინჟაი. (2008, დეკემბერი). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის რუსეთის დიპლომატიაზე გავლენის მოკლე ანალიზი. ციმბირის კვლევები, 35(6).*
30. ხუანგ, ტენგსიუე. (2009). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის ფესვის ძიება. ჩრდილოეთ აზიის ფორუმი, 18(1).*
31. იუ, სუეი. *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მიზეზები, არსი და გავლენა: ინტერვიუ მკვლევართან და ექსპერტთან. მკვლევართა ინტერვიუები, ექსპერტთა ინტერვიუები.*
32. ხუანგ, ტენგსიუე. (2009). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის გავლენის ანალიზი. საერთაშორისო ფორუმი, 1(1).*
33. ვეი, მინგკე. (2009). *დასავლეთის მედიის საინფორმაციო ომი რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მეშვეობით. ხმისა და ეკრანის მსოფლიო, 2.*
34. ცუეი, ციმინგ. (2009). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის საერთაშორისო შედეგები. სოციალისტური კვლევები, 1.*
35. ჭაო, ხუაშენგ. (2009). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი და მანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაცია. მშვიდობა და განვითარება, 1.*
36. თან, ტეფენგ. (2009). *რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი და რუსეთ-დსთ-ს პოლიტიკის მომავალი. საერთაშორისო ურთიერთობების ჟურნალი, 2.*

37. იე, ს-ერ. (2014). კავკასიის ლანდშაფტი რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის შემდეგ. რუსული, აღმოსავლეთ ევროპის და ცენტრალური აზიის კვლევები, 2.
38. ჭანგ, ინძიაო. (2009). რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის ანალიზი რუსეთის-ამერიკის ურთიერთობების კუთხით. მიენ-იანგის პედაგოგიური უნივერსიტეტის ჟურნალი, 29(9).
39. იანგ, შუ. (2010). რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის შემდგომი ვითარება. რუსეთის, აღმოსავლეთ აზიისა და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევები, 1.
40. იანგ, ძიემიენ. (2019). ჩინეთის საგარეო პოლიტიკა და მშვიდობის განვითარება. სახალხო გამომცემლობა.
41. ვანგ, ციაოჟუნგ. (2021). ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ისტორია. თანამედროვე გამომცემლობა.
42. სიაო, ლიფინგ, & სხვ. (2024). თანამედროვე ჩინეთის საგარეო პოლიტიკა: თექვსმეტი ლექცია.

参考文献

- 1) 房乐宪. (2008). 俄格冲突及其对俄罗斯与西方关系的影响. 形式与政策, 2008(11), 112-123.
- 2) 朱锋. (2008). 俄格冲突的国际政治解读. 现代国际关系, 2008(11), 45-56.
- 3) 赵会荣. (2008). 俄格冲突后的俄罗斯与西方关系. 当代世界, 2008(10), 67-78.
- 4) 张耀. (2008). 俄格冲突对国际局势的影响. 当大世界, 2008(10), 79-91.
- 5) 陈文仙. (2008, 8 月). 俄格冲突, 投资者以“最快速度”从俄逃走. 新华每日电讯, 第 12 版.
- 6) 李东. (2006). 俄格冲突的幕后与前景. 国际资料信息, 2006(10), 45-56.
- 7) 马剑. (2006, 9 月). 俄格冲突升级. 人民日报, 第 003 版.

- 8) 季志业. (2008). 俄格冲突对国际关系的影响探析. 现代国际关系, 2008(9), 23-35.
- 9) 薛雨闻. (2008, 9 月). 俄格冲突中欧洲角色面临拐点. 世界报, 第 005 版.
- 10) 陈小三. (2008, 9 月). 俄格冲突令俄入世添变数. 国际商报, 第 003 版.
- 11) 李华锋. (2008). 格俄冲突对中国解决台湾问题的启示. 聊城大学学报, 2008 年, 12-22.
- 12) 梁强. (2008). 上合峰会“区别对待”俄格冲突. World 国际, 2008 年, 第 19 期, 34-45.
- 13) 王春生. (2008). 俄格冲突阴影下的乌克兰. 环球军事, 2008 年.
- 14) 王娜. (2008). 改变世界格局的俄格冲突. 国际纵横, 2008 年 10 月, 45-56.
- 15) 任晶晶. (2008). 俄格冲突背后的外高加索大国博弈. 环球视野, 2008 年 10 月, 34-45.
- 16) 王万征. (2008, 9 月 2 日). 拨开俄格冲突三重迷雾. 国际大势, 12-22.
- 17) 王娜. (2008). 俄格冲突-外高加索大国博弈的缩影. 领导博览, 2008 年 20 期, 56-67.
- 18) 王郅久. (2008). 俄格冲突的国际影响分析. 外交研究, 2008 年 10 月, 45-56.
- 19) 张发岭. (2008). 俄格冲突与大国博弈. 思想政治课教学, 2008(10), 12-22.
- 20) 荣慧. (2008). 俄格冲突后俄罗斯中亚政策走向. 亚非纵横, 2008(6), 45-56.
- 21) 冯跃威. (2008, 11 月). 俄格冲突背后的货币战争. 中国石油石化, 第 22 期, 12-24.
- 22) 冯玉军. (2008). 试析俄格冲突的战略内涵. 俄罗斯中亚中欧研究, 2008(6), 12-23.

- 23) 李海龙. (2008). 俄格冲突角力“心理地带”. 环球军事, 2008 年 11 期, No.186, 23-35.
- 24) 田保国. (2008). 俄格冲突、国际变局及我国面临的对外政策的调整. 时事报告, 2008 年 6 月.
- 25) 刘卫东. (2008). 俄格冲突问题笔谈. 聊城大学学报, 社科版, 2008 年 6 期, 45-56.
- 26) 魏宪朝. (2008). 从俄格冲突看俄罗斯对外战略的变化. 聊城大学学报, 2008 年 6 期, 34-45.
- 27) 李钢林. (2008). 大话俄格冲突. 环球军事, 2008 年 12 期, No.188, 12-23.
- 28) 张耀. (2008). 俄格冲突-地缘政治框架下的分析. 俄罗斯研究, 2008 年 12 月, 第 6 期, 45-56.
- 29) 冯新凯. (2008). 俄格冲突对俄罗斯外交的影响浅析. 西伯利亚研究, 2008 年 12 月, 第 35 卷, 第 6 期, 12-23.
- 30) 黄登学. (2009). 俄格冲突的根源探析. 东北亚论坛, 2009 年 1 月, 第 18 卷, 第 1 期, 34-45.
- 31) 俞邃. (2009). 俄格冲突的缘由、实质与影响. 研究员访谈, 2009 年, 56-67.
- 32) 黄登学. (2009). 俄格冲突的影响探析. 国际论坛, 2009 年 1 月, 第 1 卷, 第 1 期, 12-23.
- 33) 魏明革. (2009). 从俄格冲突看西方媒体的舆论战. 声屏世界, 2009 年 2 月, 23-34.
- 34) 崔启明. (2009). 俄格冲突的国际影响分析. 社会主义研究, 2009 年, 第 1 期, 45-56.
- 35) 赵华胜. (2009). 俄格冲突与上海合作组织. 和平与发展, 2009 年, 第 1 期, 34-45.
- 36) 谭德峰. (2009). 俄格冲突与俄罗斯独联体政策的未来. 国际研究, 2009 年 3 月, 第 2 期, 23-34.
- 37) 张英姣. (2008). 从俄美博弈视角审度俄格冲突. 绵阳师范学院学报, 2008 年, 第 29 卷, 第 9 期, 45

- 38) 杨恕. (2010). *俄格冲突后的格鲁吉亚局势*. *俄罗斯东亚东欧研究*, 2010 年, 第 1 期, 12-23.
- 39) 杨洁勉. (2019). *中国外交与和平发展*. 人民出版社.
- 40) 王巧荣. (2021). *中华人民共和国外交史*. 当代出版社.
- 41) 夏莉萍等. (2024). *当代中国外交十六讲*. 人民出版社.

**The Impact of the August Events (2008) on the World:
Analysis in Chinese Scholarly Literature**

Marine Jibladze

Doctor of Chinese Philology, Professor

Free University of Tbilisi,

PhD student in History

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Faculty of Humanities, Tbilisi,

1 Ilia Tchavtchavadze Avenue, 0179, Georgia,

+995599414716.marine.jibladze@tsu.ge,

<https://orcid.org/0000-0002-9001-0426>

Abstract

The aim of this study is to identify and examine the evaluation and analysis of the global impact of the Russia–Georgia war, including its influence on China, as reflected in Chinese academic literature. This analysis will help clarify the prevailing trends, perceptions, levels of awareness, and the degree of scholarly engagement within the Chinese academic community during that period.

Typically, academic circles initiate research and share results that may later influence national policies, including foreign policy, thus underscoring the broader significance of this research.

This paper also explores the relevance of the August 2008 events to Chinese academia and investigates the reasons behind the scholarly interest in the topic. Furthermore, the study assesses China's pers-

pective on Georgia's geographical position and its geostrategic significance.

Keywords: War; Russia; Georgia; China; World.

Introduction

The purpose of the present study is to examine how the August 2008 Russia–Georgia war (hereafter also referred to as the “August Events”) and its global impact, including its influence on China, are perceived from the Chinese perspective. To achieve this goal, the following objectives have been set:

- To analyze the representation of the August War and the evaluation of related events and circumstances in Chinese academic literature.
- To assess analyses concerning Russia's reputation and the potential threats posed by Russia as perceived in the aftermath of the war.
- To identify scholars' evaluations of the war's consequences and the new realities faced by the world, including China.
- To determine how Georgia's geographical location and its geostrategic value are perceived from a Chinese viewpoint.

It should be noted that the number of studies dedicated to the August War is relatively limited. The literature referenced in this study includes works by authors whose research is closely related to the topic under investigation. These works are published in Chinese academic journals and collected volumes. Chronologically, the research mainly covers studies conducted prior to the war (starting from 2006), the immediate post-war period (up to 2009), and a few later publications.

As Ronald D. Asmus states in his book *A Little War That Shook the World*, there is a scarcity of literature available to Western readers concerning the context of the August 2008 Russia–Georgia war. How-

ever, the present study specifically focuses on Chinese academic literature, which constitutes the primary foundation of the research.

This paper does not examine China's official governmental stance but rather relies exclusively on scientific literature of a research-analytical nature. Through critical discussion, the study evaluates and reflects on the findings of the research. Relevant academic publications were collected, predominantly those published shortly before and after the war. On this basis, knowledge on the topic was synthesized, and differing perspectives were considered, evaluated, and analyzed, particularly through the lens of Chinese-language sources.

Regarding the relevance of the topic, it should be emphasized that issues related to contemporary history are inherently significant, given their close connection to current realities. The relevance of this study is further heightened by the necessity to deepen international relations and to enhance awareness about the respective countries involved. The events and processes discussed in this paper are part of a broader historical narrative.

By examining the academic literature, this study reveals how the war and related events are perceived within China, highlights the global influence of Russia's actions—including their impact on China and on international relations more broadly—and presents Chinese scholars' views regarding the perceived threats posed by Russia, its behavior, and its relations with the West.

Methodology

The present research is based on the following methodological approaches: analysis of cause-and-effect relationships, synthesis, and comparison. It also involves the collection and critical examination of scientific and analytical publications related to the 2008 war. The study establishes the link between scholarly discussions and actual developments, explores elements of Chinese foreign policy as observed by scholars, and examines the perspectives and approaches adopted within Chinese academic discourse.

Results

The works of Chinese scholars provided valuable insights into the analysis of the global impact of the August 2008 events. They also offered perspectives on China's foreign policy dilemmas in the aftermath of the August events and highlighted new prospects for international cooperation. The 2008 war demonstrated that Russia was willing to take radical actions, prompting other countries to reconsider alternative strategies and reassess their foreign policies. Scholarly literature emphasizes that China should pursue a cautious and pragmatic course in its foreign policy.

The findings of this research are significant not only from an academic standpoint but also in terms of raising public awareness about the importance of foreign policy. Moreover, the study will be of interest to individuals engaged in the study of Georgian history and foreign policy more broadly.

Discussion

The following picture emerges regarding China's foreign policy: since the 1990s, China has been actively working to build strategic relations with countries around the world—relations that were not intended to be directed against any third country. This marked a new shift in China's diplomatic approach.

In academic literature, a similar picture is drawn: the 2008 Russia–Georgia war was the first overt and full-scale conflict between CIS countries, and the first direct confrontation between the United States and Russia since the end of the Cold War. Russia asserted control over South Ossetia, while Georgia's pro-Western leaders and NATO declared their support for Georgia. Russian forces occupied Abkhazia and South Ossetia and began bombing Georgian territory. This war had far-reaching consequences: it deepened internal divisions within the CIS, worsened Russia–Ukraine relations, increased distrust toward Russia, and, overall, hindered China's efforts to promote mutually bene-

ficial cooperation based on the principle of respect for sovereignty and peaceful development, thereby reducing development opportunities.

Later scholarly analyses noted that, unlike the conflict in Ukraine, the Russia–Georgia war, though lasting only five days, had a profound and lasting impact, shaping the global landscape and being evaluated as the “birth of a new geopolitics” (Wang Lijiu, 2008).

At that time, Georgia had effectively joined the ranks of NATO’s eastward expansion and occupied a critical position for containing Russia. Prior to the war, Georgia had closed all Russian military bases on its territory. Russia reportedly considered launching “special military operations” against Georgia on several occasions, but massive pressure from NATO forced it to postpone such plans (Ji Zhiye, 2008).

The impact of the August events on Georgia and Russia:

The August events delayed Georgia’s accession process to the European Union and NATO, as so-called “internal ethnic” and territorial conflicts remained to be resolved peacefully. Georgia withdrew from the CIS due to the organization’s inaction in resolving member countries’ issues and Russia’s dominant influence over the bloc and severed diplomatic ties with Russia. Economically, the war inflicted serious damage on Georgia, pushing it into a stage of rehabilitation. Russia continued to pursue a policy of pressure against Georgia in almost all spheres.

The August war also influenced the subsequent Russia–Georgia–NATO relations, as well as Russia’s relations with Europe and the United States. By launching the 2008 war in Georgia, Russia effectively initiated a new Cold War. Russia’s so-called “pragmatic policy” presented new global challenges, affecting the entire international community, including China. Trust in Russia declined sharply, leading many countries, especially in the West, to reassess their policies toward Russia. Foreign investments fled Russia at lightning speed, and the

ruble sharply depreciated, causing a major economic crisis (Feng Xinkai, 2008).

The Influence of the August Events on Other Post-Soviet Countries: Georgia's Withdrawal from the CIS. The August events had a significant impact on other post-Soviet nations. Georgia initiated its withdrawal from the Commonwealth of Independent States (CIS). On August 26th, Russia recognized the independence of Abkhazia and South Ossetia, leading Georgia to sever diplomatic relations with Russia. The escalation of the Russo-Georgian conflict not only deepened disagreements within the CIS but also ultimately undermined Russia's attempts to integrate the CIS market. It became clear to CIS member states that Russia was attempting to rehabilitate its former glory and that this military threat was not limited to Russia and Georgia alone.

Chinese academic circles note that following the escalation of the conflict between Russia and Georgia in July 2008, Ukrainian President Viktor Yushchenko openly supported the Georgian President and actively pursued NATO membership. This step also accelerated the deterioration of Russo-Ukrainian relations, with Russia immediately adopting a direct confrontational stance against Ukraine. In the Black Sea region, Ukraine and NATO began joint military exercises, which provoked strong opposition from ethnic Russians in Ukraine and led to frequent criticism of Yushchenko. Ultimately, this environment contributed to the election of Viktor Yanukovych in 2010 and, consequently, the legal prohibition of Ukraine's accession to NATO. This move, in turn, triggered outrage among the pro-Western population and confrontations with Russians, culminating in the 2014 revolution in Ukraine.

The August events, alongside the situation in Georgia, exposed the CIS's ineffectiveness. Georgia received no substantial assistance from other CIS countries due to their fear of Russia and perceived threats, revealing the unequal rights and status among the supposedly "equal" member states. Following the erosion of Russia's influence

within the CIS due to its actions, member states began to work on issues and seek solutions individually and independently (Tan Defeng, 2009).

The August Events and the West. Chinese academic sources suggest that the war seemingly revealed a divergence between NATO and the European Union. Following the Russo-Georgian War, Europe considered that "the war was ended not by the United States or NATO, but by French President Sarkozy." Sarkozy gained significant political popularity in this conflict, consequently elevating the political status of France and the European Union in general.

Scholars note in their work that Russia's aim in this war was to halt considerations of NATO's eastward expansion and interest in the Black Sea region. In their view, NATO's influence significantly decreased, forcing the United States to reduce its control over Europe. Under the leadership of Germany and France, the European Union began to strengthen its voice on the international stage, gradually becoming a de facto "fourth pole" in global politics. To counter this, the United States was compelled to take certain extraordinary measures, such as advocating for Britain's exit from the European Union and engaging in trade disputes with France.

The 2008 war not only cooled Russo-European relations but also shifted them entirely towards an inevitable and gradual confrontation. Although trade between them increased even after the Russo-Georgian War, this growth was driven by objective necessity. However, on a psychological and ideological level, Europe could no longer accept Russia.

These processes also led to considerations of adopting alternative energy routes to break free from energy dependence on Russia.

The Russo-Georgian War deepened the European Union's distrust of Russia. Europe is observing how far Russia will go and how relations between the US and Russia will develop. However, NATO's

retreat after the war actually eased tensions in Russo-European Union relations.

Regarding specific countries, scholarly literature indicates that Poland and the Baltic states accuse Russia of provoking the war and attempting to justify itself and win over Europe.

Europe, on the one hand, asks Russia to withdraw its troops from Georgia in a way that allows Russia to "save face," but on the other hand, it acts out of economic interests and begins negotiations with Russia on various issues. In doing so, the European Union's actions once again demonstrate the connection and influence between economics and politics, scholars write, with energy dependence forcing it to act in accordance with economic interests.

NATO expresses support for Georgia, further distancing itself from Russia and hindering their cooperation in various areas, although it does not completely cease.

Regarding Europe, it is also written that, in their view, if Georgia is conceded to Russia, Europe will have to satisfy Russia's "imperialist greed" and realizes that in 15 years, Russia will try to expand again. England even proposed forming a united alliance to resist Russia, to which Russia responded that it is not afraid of a new Cold War, despite not desiring one, and holds the West responsible for the consequences. Ultimately, everyone limited themselves to loud criticism without action, which is compared to "thunder without rain" (Zhao Huirong, 2008).

The Influence of the August Events on China. In some articles published before the war, Chinese authors held divided opinions. Some predicted that the situation would not escalate to armed conflict (mainly due to the potential for worsening relations with the West), while others foresaw an exacerbation of the situation.

A number of articles discussed Russia's forceful and undiplomatic policies. China officially stated its condemnation of Russia's recognition of Georgia's territories as independent states and affirmed its respect for Georgia's sovereignty and territorial integrity. It also condemned interference in Georgia's internal affairs and the attack on it, based on the principles of peaceful coexistence in international law.

Scholarly articles note that, on the one hand, Russia, facing the threat of isolation from the Western world, desperately needed China to continue its internal economic and social development. However, Russian experts simultaneously stated that China and Russia were drawing closer due to objective necessity, but it was doubtful that this would remain the case in the future.

Within academic circles, the view is held that many in Russia believe China's support for Russia is not strong enough, and for them, incomplete support equates to a lack of support, which they are dissatisfied with. However, due to objective needs, they do not dare to express their dissatisfaction openly.

On the other hand, the Russo-Georgian War and the "new methods of Russian expansion in the 21st century" it initiated cast an indelible shadow on Sino-Russian relations. China firmly condemns the violation of another country's sovereignty, in this case, referendums on independence or unification with other countries, because, naturally, the same means could be used in the cases of China's Taiwan, Hong Kong, Tibet, and so on.

Because Russia, to protect its fundamental geostrategic interests, unhesitatingly refuses to abandon the tradition of invading foreign territory and expanding its territory at the expense of conquering others, which contradicts the national self-determination of sovereign states and promotes separatism, leading to the exacerbation and severance of relations with the West, and even resorting to military action, China is forced to exercise greater caution in conducting diplomatic

relations with Russia. This is because there is a possibility that, in addition to China potentially facing pressure from the West, misunderstandings could also arise regarding the issues of Taiwan and Tibet. Moreover, scholarly works note that China opposes forceful policies.

One important detail mentioned is that the war waged by Russia against CIS countries showed them that despite the dissolution of the USSR, the former Soviet republics could not escape Russia's control and would face retaliatory measures in case of any attempt to do so. Consequently, following the erosion of Russia's reputation and influence in the CIS, member states began to consider establishing alternative alliances and relationships, which led to their policy of rapprochement with China. Furthermore, after the war, the Obama administration's weakening of its policy implementation in the South Caucasus and Central Asia allowed China more freedom of action.

One article notes that the evolution of the former USSR has entered a new phase – forces are directed against Europe, meaning in favor of the East. However, after the collapse of the USSR, Russia's aspiration to restore its status as a powerful state and create spheres of influence near its borders, its attempt to change the territory and borders of a former Soviet republic by military means, also intersected with China's geostrategic interests.

China emphasizes Georgia's importance in the Caucasus region and on the global political stage in general. Georgia traditionally remains a cause of confrontation and a "battlefield" between countries. However, while Georgia was previously only a country of regional significance, it has now come under the attention of important global political players because, as a reliable partner, Georgia can ensure the safe transit of energy to the West.

China faces the following realities: on the one hand, if Georgia becomes a member of the European Union and NATO, a transit hub for Asian, especially Central Asian, energy carriers to Europe will

open. This will freely allow Central Asian countries to direct their energy resources to Europe via the shortest route without intermediaries and make them less dependent on Russia and China. Furthermore, this will give the US more freedom of action in the Eastern direction. On the other hand, under Russian influence, China faces the risk of direct communication with the West being hindered. Consequently, Georgia is gradually falling within China's sphere of interest as well.

To summarize, scholarly literature notes Russia's "awakening," Russia's demonstration of force, which ultimately complicates relations with everyone, leading to distrust and suspicion towards it. Russia, facing the threat of isolation from the Western world, is forced to draw closer to China to continue its internal economic and social development, although it does not fully trust China's loyalty. China, for its part, is afforded the opportunity for active development by an isolated Russia, and this relationship is more pragmatic, driven by necessity. At the same time, China condemns Russia's forceful policies. Emphasis is placed on Russia's disregard for diplomatic avenues and gross violation of the principles of peaceful coexistence due to its own interests and goals, which, as already mentioned, contradicts the principles of China's foreign policy. Furthermore, Russia's unilateral conduct of referendums in Georgian territories is contrary to China's interests, as this fact could set a bad precedent for China regarding the Taiwan issue. China respects Georgia's sovereignty and territorial integrity, and this position has remained fundamentally unchanged throughout the history and present of Georgia-China relations.

Drawing parallels between the Russo-Georgian and Russo-Ukrainian wars is also frequent in scholarly literature, although it is important to consider the different times, circumstances, different geographical locations of the countries, different capabilities, the US factor, and other aspects.

The authors of the articles carefully observe the reactions of NATO, the European Union, and Russia to various events, their actions, and their priorities in different matters. Corresponding to the changes, China's foreign policy, despite its main fixed axis, is characterized by flexibility in specific situations.

Conclusion

In the process of analyzing the global impact of the August events, we have identified the following assessments from Chinese academic circles:

Framing Relations within the Principles of Foreign Policy. As academic circles note, China recognizes that any deviation from this framework, for any reason, leads to the entanglement of relations at a global level. Russia's rigid policy created problems for investors, alarming and causing reflection among countries. Its global reputation was damaged as it violated key principles of international law, which is tantamount to diplomatic failure. Due to its geostrategic interests, Russia is capable of aggression, which contradicts the national self-determination of sovereign states and promotes separatism. It exacerbates relations with the West and blames the West for this. China is forced to somehow adapt to global changes, pursue a cautious policy to avoid problems with Russia, pressure from other countries on various issues, and continue to develop friendly and partner relations with other nations.

Framing the Taiwan Issue within the Principles of Foreign Policy. According to scholars, Russia's unilateral conduct of referendums in Georgian territories contradicts China's interests, as this fact could set a bad precedent for China regarding the Taiwan issue.

Scholarly literature states that because of analyzing the August events, the opinion emerged that it is necessary to replace the slogan "peaceful reunification of Taiwan" in foreign policy and diplomacy with the call "Taiwan is an inseparable part of China." Any other

reference to it is considered a disrespect and disregard for China's sovereignty and territorial integrity and is perceived as gross interference in its internal affairs. Military action over Taiwan, according to international law, would be considered a violation of the principle of non-aggression, which would seriously damage relations between countries. Accordingly, China has framed the Taiwan issue within the "Five Principles of Peaceful Coexistence" (particularly highlighting respect for sovereignty and territorial integrity; mutual non-interference in internal affairs; and mutual non-aggression). China must be in economic and military readiness to respond to violations of these three principles in particular.

War Leads to Economic Crisis. Chinese academic circles believe that war causes serious economic damage to the participating countries and not only to them. During wartime, the level of trust in a large country decrease, and various countries around the world, especially Western countries, begin to reconsider their policies towards it. Capital flight begins from the country, the national currency depreciates, leading to an economic crisis, and the country, in a helpless state, effectively seeks assistance.

Articulation of China's Geostrategic Interests. Academic circles engaged in discussions regarding Georgia's geographical location and geostrategic value, assessing its significance both generally and specifically for China. They emphasize Georgia's importance in the Caucasus region and on the global political stage, noting that Georgia has now come under the attention of significant global political actors. In their view, while the erosion of Russia's reputation and influence led some countries to move closer to China, China found itself facing the following contradictory realities: on the one hand, if Georgia becomes a member of the European Union and NATO, a transit hub for Asian, especially Central Asian, energy carriers to Europe will be created. Furthermore, this will grant the US greater freedom of action in the Eastern direction. On the other hand, under conditions of Russian

influence, China's freedom of action is also limited. This expansionist policy of Russia may also intersect with China's geostrategic interests.

We identify the following as the scholarly novelty of this research: determining the reasons for China's significant interest in the August events in Chinese academic literature; China's observation of the positions, reactions, actions, or inaction of countries and international organizations, and the reasons behind them; the partial and temporary influence of Russian propaganda, at times, under conditions of limited information exchange between Georgia and China; China's aspiration towards a multipolar foreign policy; intermittent observation of Georgia's choices and priorities, research into the war's impact on China, and attempts to adapt to the new geopolitical environment.

It is noteworthy that due to the scarcity of information, Russian propaganda sources occasionally mislead Chinese scholars and analysts.

Regarding practical applications, in the case of using the research as a forecast, it is possible to reasonably understand and interpret future opportunities in diplomatic activities.

References:

1. Fang, L. X. (2008). *The Russia-Georgia conflict and its impact on Russia-West relations*. **Forms and Policies**, 11.
2. Zhu, F. (2008). *An international political interpretation of the Russia-Georgia conflict*. **Modern International Relations**, 11.
3. Zhao, H. R. (2008). *Russia-West relations after the Russia-Georgia conflict*. The contemporary **World**, 10.
4. Zhang, Y. (2008). *The impact of the Russia-Georgia conflict on international affairs*. **The Big World**, 10.

5. Chen, W. X. (2008, August 24). *Investors fleeing Russia at "the fastest speed" after the Russia-Georgia conflict*. **Xinhua Daily Telegraph**, 12.
6. Li, D. (2006). *Behind and future of the Russia-Georgia conflict*. **International Data Information**, 10.
7. Ma, J. (2006, September). *The escalation of the Russia-Georgia conflict*. **People's Daily**, International News, 003.
8. Ji, Z. Y. (2008). *An analysis of the impact of the Russia-Georgia conflict on international relations*. **Modern International Relations**, 9.
9. Xue, Y. W. (2008, September). *The role of Europe facing a turning point in the Russia-Georgia conflict*. **World News**, 005.
10. Chen, X. S. (2008, September). *The Russia-Georgia conflict complicates Russia's WTO accession*. **International Business News**, 003.
11. Li, H. F. (2008). *The Russia-Georgia conflict and its implications for China's Taiwan issue*. **Journal of Liaocheng University**, 6.
12. Liang, Q. (2008). *The Shanghai Cooperation Organization summit's "differentiated treatment" of the Russia-Georgia conflict*. **World International**, 19.
13. Wang, C. S. (2008). *Ukraine under the shadow of the Russia-Georgia conflict*. **Global Military**.
14. Wang, N. (2008). *The Russia-Georgia conflict and its impact on the world order*. **International Overview, Encyclopedia Knowledge**, 10.
15. Ren, J. J. (2008). *The great power game behind the Russia-Georgia conflict in the South Caucasus*. **Global Perspective, Chinese Party and Government Forum**, 10.
16. Wang, W. Z. (2008, September). *Clearing the three layers of fog in the Russia-Georgia conflict*. **International Trends, Current Affairs Report**, 9.

17. Wang, N. (2008). *The Russia-Georgia conflict: A microcosm of the great power game in the South Caucasus*. **Leader's Digest**, 20.
18. Wang, L. J. (2008, October). *An analysis of the international impact of the Russia-Georgia conflict*. **Diplomatic Studies, Country and Region Studies**, 10.
19. Zhang, F. L. (2008). *The Russia-Georgia conflict and great power games*. **Teaching Ideology and Politics**, 10.
20. Rong, H. (2008). *The post-Russia-Georgia conflict trend of Russia's Central Asia policy*. **Asia and Africa Review**, 6.
21. Feng, Y. W. (2008, November). *The currency war behind the Russia-Georgia conflict*. **China Petroleum and Petrochemical, Special Research**, 22.
22. Feng, Y. J. (2008). *An analysis of the strategic implications of the Russia-Georgia conflict*. **Russian, Central Asia, and Central European Studies**, 6.
23. Li, H. L. (2008). *The psychological battlefield of the Russia-Georgia conflict*. **Global Military**, 186.
24. Tian, B. G. (2008, June). *The Russia-Georgia conflict, international changes, and adjustments to China's foreign policy*. **Unspecified Journal**, 6.
25. Liu, W. D. (2008, June). *A discussion on the Russia-Georgia conflict*. **Journal of Liaocheng University, Social Sciences Edition**, 6.
26. Wei, X. C. (2008, June). *Changes in Russia's foreign strategy seen through the Russia-Georgia conflict*. **Journal of Liaocheng University**, 6.
27. Li, G. L. (2008, December). *A discussion on the Russia-Georgia conflict*. **Global Military**, 188.
28. Zhang, Y. (2008, December). *The Russia-Georgia conflict: An analysis within the framework of geopolitics*. **Russia Studies**, 6.

29. Feng, X. K. (2008, December). *A brief analysis of the impact of the Russia-Georgia conflict on Russian diplomacy*. **Siberian Studies**, 35(6).
30. Huang, D. X. (2009). *An exploration of the roots of the Russia-Georgia conflict*. **Northeast Asia Forum**, 18(1).
31. Yu, S. (n.d.). *The causes, essence, and impact of the Russia-Georgia conflict: Interview with a researcher and expert*. **Researcher Interviews, Expert Interviews**.
32. Huang, D. X. (2009). *An analysis of the impact of the Russia-Georgia conflict*. **International Forum**, 1(1).
33. Wei, M. G. (2009). *The Western media's information warfare from the perspective of the Russia-Georgia conflict*. **Voice and Screen World**, 2.
34. Cui, Q. M. (2009). *The international implications of the Russia-Georgia conflict*. **Socialist Research**, 1.
35. Zhao, H. S. (2009). *The Russia-Georgia conflict and the Shanghai Cooperation Organization*. **Peace and Development**, 1.
36. Tan, D. F. (2009). *The Russia-Georgia conflict and the future of Russia's Commonwealth of Independent States policy*. **Journal of International Relations**, 2.
37. Zhang, Y. J. (2009). *An analysis of the Russia-Georgia conflict from the perspective of Russia-U.S. relations*. **Mianyang Normal University Journal**, 29(9).
38. Yang, S. (2010). *The situation in Georgia after the Russia-Georgia conflict*. **Russian, East Asian, and Eastern European Studies**, 1.
39. Yang, J. M. (2019). **Chinese diplomacy and peaceful development**. People's Publishing House.
40. Wang, Q. R. (2021). **The diplomatic history of the People's Republic of China**. Contemporary Publishing House.
41. Xia, L. P., et al. (2024). **Sixteen lectures on contemporary Chinese diplomacy**.

参考文献

- 1) 房乐宪. (2008). 俄格冲突及其对俄罗斯与西方关系的影响. 形式与政策, 2008(11), 112-123.
- 2) 朱锋. (2008). 俄格冲突的国际政治解读. 现代国际关系, 2008(11), 45-56.
- 3) 赵会荣. (2008). 俄格冲突后的俄罗斯与西方关系. 当代世界, 2008(10), 67-78.
- 4) 张耀. (2008). 俄格冲突对国际局势的影响. 当大世界, 2008(10), 79-91.
- 5) 陈文仙. (2008, 8 月). 俄格冲突, 投资者以“最快速度”从俄逃走. 新华每日电讯, 第 12 版.
- 6) 李东. (2006). 俄格冲突的幕后与前景. 国际资料信息, 2006(10), 45-56.
- 7) 马剑. (2006, 9 月). 俄格冲突升级. 人民日报, 第 003 版.
- 8) 季志业. (2008). 俄格冲突对国际关系的影响探析. 现代国际关系, 2008(9), 23-35.
- 9) 薛雨闻. (2008, 9 月). 俄格冲突中欧洲角色面临拐点. 世界报, 第 005 版.
- 10) 陈小三. (2008, 9 月). 俄格冲突令俄入世添变数. 国际商报, 第 003 版.
- 11) 李华锋. (2008). 格俄冲突对中国解决台湾问题的启示. 聊城大学学报, 2008 年, 12-22.
- 12) 梁强. (2008). 上合峰会“区别对待”俄格冲突. World 国际, 2008 年, 第 19 期, 34-45.
- 13) 王春生. (2008). 俄格冲突阴影下的乌克兰. 环球军事, 2008 年.
- 14) 王娜. (2008). 改变世界格局的俄格冲突. 国际纵横, 2008 年 10 月, 45-56.
- 15) 任晶晶. (2008). 俄格冲突背后的外高加索大国博弈. 环球视野, 2008 年 10 月, 34-45.

- 16) 王万征. (2008, 9月2日). 拨开俄格冲突三重迷雾. 国际大势, 12-22.
- 17) 王娜. (2008). 俄格冲突-外高加索大国博弈的缩影. 领导博览, 2008年20期, 56-67.
- 18) 王郅久. (2008). 俄格冲突的国际影响分析. 外交研究, 2008年10月, 45-56.
- 19) 张发岭. (2008). 俄格冲突与大国博弈. 思想政治课教学, 2008(10), 12-22.
- 20) 荣慧. (2008). 俄格冲突后俄罗斯中亚政策走向. 亚非纵横, 2008(6), 45-56.
- 21) 冯跃威. (2008, 11月). 俄格冲突背后的货币战争. 中国石油石化, 第22期, 12-24.
- 22) 冯玉军. (2008). 试析俄格冲突的战略内涵. 俄罗斯中亚中欧研究, 2008(6), 12-23.
- 23) 李海龙. (2008). 俄格冲突角力“心理地带”. 环球军事, 2008年11期, No.186, 23-35.
- 24) 田保国. (2008). 俄格冲突、国际变局及我国面临的对外政策的调整. 时事报告, 2008年6月.
- 25) 刘卫东. (2008). 俄格冲突问题笔谈. 聊城大学学报, 社科版, 2008年6期, 45-56.
- 26) 魏宪朝. (2008). 从俄格冲突看俄罗斯对外战略的变化. 聊城大学学报, 2008年6期, 34-45.
- 27) 李钢林. (2008). 大话俄格冲突. 环球军事, 2008年12期, No.188, 12-23.
- 28) 张耀. (2008). 俄格冲突-地缘政治框架下的分析. 俄罗斯研究, 2008年12月, 第6期, 45-56.
- 29) 冯新凯. (2008). 俄格冲突对俄罗斯外交的影响浅析. 西伯利亚研究, 2008年12月, 第35卷, 第6期, 12-23.
- 30) 黄登学. (2009). 俄格冲突的根源探析. 东北亚论坛, 2009年1月, 第18卷, 第1期, 34-45.

- 31) 俞邃. (2009). 俄格冲突的缘由、实质与影响. 研究员访谈, 2009 年, 56-67.
- 32) 黄登学. (2009). 俄格冲突的影响探析. 国际论坛, 2009 年 1 月, 第 1 卷, 第 1 期, 12-23.
- 33) 魏明革. (2009). 从俄格冲突看西方媒体的舆论战. 声屏世界, 2009 年 2 月, 23-34.
- 34) 崔启明. (2009). 俄格冲突的国际影响分析. 社会主义研究, 2009 年, 第 1 期, 45-56.
- 35) 赵华胜. (2009). 俄格冲突与上海合作组织. 和平与发展, 2009 年, 第 1 期, 34-45.
- 36) 谭德峰. (2009). 俄格冲突与俄罗斯独联体政策的未来. 国际研究, 2009 年 3 月, 第 2 期, 23-34.
- 37) 张英姣. (2008). 从俄美博弈视角审度俄格冲突. 绵阳师范学院学报, 2008 年, 第 29 卷, 第 9 期, 45
- 38) 杨恕. (2010). 俄格冲突后的格鲁吉亚局势. 俄罗斯东亚东欧研究, 2010 年, 第 1 期, 12-23.
- 39) 杨洁勉. (2019). 中国外交与和平发展. 人民出版社.
- 40) 王巧荣. (2021). 中华人民共和国外交史. 当代出版社.
- 41) 夏莉萍等. (2024). 当代中国外交十六讲. 人民出版社.

ტრადიციული პეკინური საცხოვრისების ტრანსფორმაცია
ისტორიული პროცესების ჭრილში

ანნა მახარაძე

ჩინეთის კვლევების კავკასიური ასოციაცია
თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, კულტურის კვლევების დოქტორანტი
ქ.თბილისი, ი.ჭავჭავაძის გამზირი N1, 0179, საქართველო
+995 599 13 62 15. Annamakhadze01@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-5690-6194>

აბსტრაქტი

ტრადიციული პეკინური საცხოვრისი — *სხეიუენი* საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა ჩინური არქიტექტურის, ოჯახის სტრუქტურისა და ფილოსოფიური შეხედულებების სივრცობრივ გამოხატულებას. სტატია ასახავს მის არქიტექტურულ და ფუნქციურ განვითარებას ისტორიული პროცესების ჭრილში. ყურადღება გამახვილებულია იმ ცვლილებებზე, რომლებიც მოიტანა კერძო საკუთრების გაუქმებამ, მოსახლეობის ხელოვნურმა შესახლება და კულტურული რევოლუციის პერიოდში მიმდინარე პროცესებმა. სტატიაში ასევე განხილულია *ხუთუნგების* თანამედროვე მდგომარეობა, რესტავრაციის პოლიტიკა და სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული მცდელობები ისტორიული საცხოვრისების თანამედროვე სტანდარტებთან შესაბამისობაში მოსაყვანად.

საკვანძო სიტყვები: სხეიუენი; ხუთუნგი; კულტურული რევოლუცია; ურბანული მემკვიდრეობა; ტრადიციული საცხოვრისი.

შესავალი

ჩინური არქიტექტურის ისტორიაში ტრადიციულ საცხოვრისებს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. პეკინის *სხეიუენი*⁴⁶ წარმოადგენს სახლის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო მოდელს, სადაც არქიტექტურული სტრუქტურა ასახავს სოციალურ იერარქიას, ოჯახურ სტრუქტურასა და ტრადიციულ ჩინურ ფილოსოფიურ მრწამსს. (李瑞君, 2021).

სოციო-პოლიტიკურმა რყევებმა, განსაკუთრებით ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსებამ (1949) და კულტურულმა რევოლუციამ (1966-1976), ძირეულად შეცვალა ამ საცხოვრისების ფუნქცია და სახე. სტატია მიმოიხილავს, როგორ გადაიქცა *სხეიუენი* ინდივიდუალური საცხოვრებლიდან კოლექტიურ სივრცედ, როგორ აისახა ეს ცვლილებები ურბანულ იერსახესა და პეკინის მოსახლეობის სოციალურ ცხოვრებაზე. ასევე განიხილება XXI საუკუნეში ამ ისტორიული ძეგლების მდგომარეობა და მათი რესტავრაციის საკითხები.

მეთოდი

კვლევა ეფუძნება როგორც ისტორიული დოკუმენტების ანალიზს, ასევე თანამედროვე კვლევებისა და მეცნიერული ნაშრომების განხილვას. გამოიყენება კომპარატიული ანალიზის მეთოდი, რაც საშუალებას იძლევა შევადაროთ სხვადასხვა ეპოქის პოლიტიკური და კულტურული პროცესები პეკინურ საცხოვრისებზე მათი გავლენის კუთხით. საველე კვლევის მეშვეობით შესაძლებელია პეკინში არსებული ტრადიციული საცხოვრისების მდგომარეობის შეფასება და მათი შენარჩუნების თანამედროვე მიდგომების დადგენა.

⁴⁶ 四合院 (sìhéyuàn) სახლი შიდა ეზოთი. ოთხი სახლი, რომელსაც ერთი ეზო აერთიანებს.

四(sì) - ოთხი 合(hé) - შეერთება 院(yuàn) - ეზო

მსჯელობა

არქეოლოგიური კვლევების მიხედვით, *სხეიუენების* პირვანდელი მოდელი, სათავეს იღებს დასავლეთ ჭოუს პერიოდიდან (ძვ.წ. 1046–770). მისი არქიტექტურული განვითარება განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა ხანის დინასტიის დროს (ძვ.წ. 206 – ახ.წ. 220). უკვე ამ დროიდან სახლების დაგეგმარება ფენ-შუის პრინციპებს ემორჩილებოდა. ოთახების განლაგება მკაცრ წესებს ემორჩილებოდა, სივრცე ჰარმონიულად იყო მოწყობილი ოჯახური კეთილდღეობისა და სულიერი ბალანსის უზრუნველსაყოფად. (李瑞君, 2021).

უშუალოდ პეკინში ასეთი საცხოვრისების ფართომასშტაბიანი მშენებლობა იუენის დინასტიის (1271-1368) მმართველობის პერიოდიდან იწყება, როცა პეკინი იქცა იმპერიულ დედაქალაქად. (陆波, 2024) იმ დროინდელი ტატუს⁴⁷ დაგეგმარება ეფუძნებოდა სიმეტრიულ და ფუნქციურ პრინციპებს — სახლები აშენებული იყო ისე, რომ თითოეულ ოთახში კარგად შესულიყო მზის შუქი, გამართული იყო სავენტილაციო სისტემა და ამ პერიოდისთვის ქუჩათა ქსელი იყო მოწესრიგებული.

მინგისა (1368–1644) და ცინგის (1644–1911) დინასტიების პერიოდში ქალაქის მოსახლეობის მკვეთრ ზრდასა და ახალ მშენებლობებთან ერთად, დაიწყო მოწესრიგებული ქუჩათა სისტემის რღვევა. სახლები იგებოდა ერთი მეორესთან ძალიან ახლოს, რის შედეგადაც იქმნებოდა ვიწრო ქუჩები და ბილიკები. ასეთ პატარა ქუჩებს ეწოდება *ხუთუნგი*⁴⁸. დროთა განმავლობაში *ხუთუნგები* იქცა არა მხოლოდ საცხოვრებელ სივრცედ, არამედ ეკონომიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების კერადაც: მათ შორის ფუნქციონირებდა ტაძრები, საწყობები, ბაზრები და გასართობი დაწესებულებები. (陆波, 2024).

⁴⁷ იუენის დინასტიის პერიოდში დედაქალაქი გადაიტანეს დღევანდელი პეკინის ტერიტორიაზე და მას უწოდეს 大都 (Dàdū), რაც ითარგმნება როგორც „დიდი დედაქალაქი“. დასავლურ წყაროებში იგი ცნობილია როგორც Tatu ან Khanbalik — „ხანის ქალაქი“.

⁴⁸ 胡同 (hútòng) - შესახვევი, ვიწრო ქუჩა, სახლებს შორის ვიწრო გასასვლელი.

სხეიუენის აღწერა

სხეიუენს მხოლოდ ერთი შესასვლელი უკეთდებოდა ⁴⁹ (სურ.1). ის ძირითადად განლაგებული იყო სამხრეთ აღმოსავლეთ მხარეს. მაცხოვრებლების აზრით, კარის ამგვარი განლაგება უზრუნველყოფდა სახლში დადებითი ენერგიის მოზიდვას. საცხოვრისის კარები და ფანჯრები მიმართული იყო შიდა ეზოსკენ, ხოლო ქუჩის მხარეს ძირითადად ყრუ კედლები იყო, ძალიან იშვიათად მცირე ზომის ღიობებით. ჩინელების მოსაზრებით, ამგვარი კედელი იცავდა სახლს ბოროტი სულებისა და ავი თვალისაგან, თუმცა, ცხადია მათ ჰქონდათ პრაქტიკული დანიშნულებაც. განსაკუთრებით მაღალი იყო ჩრდილო და დასავლეთ კედლები, ისინი იცავდნენ სახლს ცივი ქარებისა და მტვრისგან, რაც განსაკუთრებით ხშირია ჩინეთის ჩრდილოეთ ნაწილში. (賈琨, 2022).

სურ.1

მთავარი შესასვლელი კარის მოპირდაპირე მხარეს განლაგებულია დეკორატიული კედელი⁵⁰ (სურ.2). *სხეიუენი* დაგეგმილია ისე, რომ გარეშე პირების მზერას ვერ შეედწია ინტერიერში.

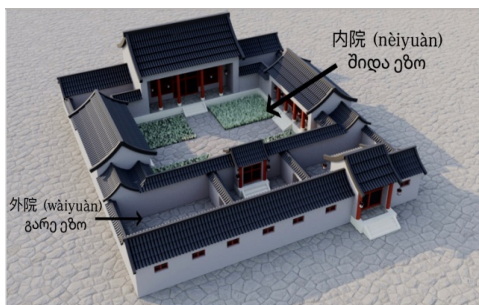
⁴⁹ 正门 (zhèngmén) ან 大门 (dàmén) მთავარი კარი, წინა კარი, ჭიშკარი

⁵⁰ 影壁 (yǐngbì) დეკორატიული კედელი

მათი მზერა ყოველთვის ხვდება კედელს ან ეკრანს, რადგან დაიცვას სახლი უცხო მზერისა და ავი სულებისგან. სახლებს ხშირად უკეთდებოდათ მცირე მართკუთხა გარე ეზო ⁵¹, რომელის გავლითაც, მეორე კარის ⁵² მეშვეობით შედიოდნენ ძირითად, შიდა ეზოში ⁵³ (სურ.3).

სურ.2

სურ.3⁵⁴

სხეიუენში თითოეული შენობის განლაგება მკაცრად ემორჩილებოდა იერარქიულ პრინციპებს. ყველაზე საპატიო ადგილი, ჩრდილოეთის მხარეს განლაგებული მთავარი სახლი ⁵⁵, ტრადიციულად ეკუთვნოდა ოჯახის უფროს წევრებს — ბებიას და ბაბუას, ან მშობლებს. კომპლექსში ზომით ყველაზე დიდი, მზის სხივებისგან დაცული და მყუდრო, სწორედ ასე გამოხატავდა ოჯახის პატივისცემას ასაკოვანი თაობის მიმართ. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სახლები ⁵⁶, როგორც წესი, შთა-

⁵¹ 外院 (wàiyuàn) გარე ეზო

⁵² 二门 (èrmén) მეორე კარი

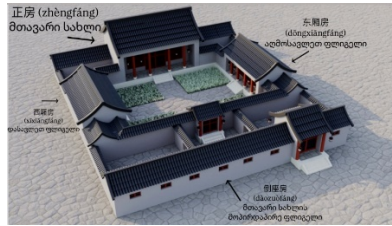
⁵³ 内院 (nèiyuàn) შიდა ეზო

⁵⁴ მოცემული სამგანზომილებიანი ვიზუალიზაცია სპეციალურად ამ სტატიისთვის შემუშავდა ავთანდილ ახალაძის მიერ

⁵⁵ 正房 (zhèngfáng) მთავარი სახლი

⁵⁶ 厢房 (xiāngfáng) გვერდითი მიშენებული ოთახი (ფრთა), ფლიგელი:

მომავლებისთვის იყო განკუთვნილი. ერთ მხარეს ცხოვრობდა უფროსი შვილი და მისი ცოლი, ხოლო მეორე მხარეს უმცროსი ვაჟი დაუოჯახებელი ქალიშვილი. სამხრეთის მხარე⁵⁷, გამოიყენებოდა საკუჭნაოებისთვის, სამზარეულოსთვის, მსახურთა განსათავსებლად, ასევე აქ შეედლო გაეთია ღამე სტუმარსაც (李瑞君, 2021)(სურ.4).

სურ.4

სხეიუენის შიდა ეზოს მორთვას პეკინელები დიდი ყურადღებით ეკიდებოდნენ. აქ წარმოდგენილი იყო ჩინური ბაღის განუყოფელი ელემენტები: დეკორატიული ქვები, ტბორი, ყვავილები და ხეები. პეკინის შემთხვევაში ეზოებში ყველაზე ხშირად ირგვებოდა ბროწეული (სურ.5),(სურ.6).

სურ.5

სურ.6

⁵⁷ 倒座房 (dǎozuòfáng) მთავარი სახლის მოპირდაპირე ფლიგელი

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, *სხეიუენი* ნიშნავს ერთი ეზოს ირგვლივ გაერთიანებულ ოთხ სახლს. თუმცა ეს არის ასეთი საცხოვრისის ყველაზე ადრეული და მარტივი მოდელი. დროთა განმავლობაში ამ კონფიგურაციაში შედიოდა მცირედი ცვლილებები, ჩნდებოდა დამატებითი შენობები და შესაბამისად იზრდებოდა ეზოთა რაოდენობაც. ტრადიციული მოდელის გვერდით, ნელ-ნელა ჩნდებოდა უფრო რთული კომპლექსები ორი ან მეტი ეზოთი და დამატებითი მინაშენებით. ასეთი მრავალეზოიანი სახლები ხშირად მინაშენებდა ოჯახის მაღალ სოციალურ სტატუსსა და მატერიალურ შესაძლებლობებზე.

ისტორიულ-პოლიტიკური კონტექსტი XX საუკუნის ჩინეთში

მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში ჩინეთი გახდა ინტენსიური გეოპოლიტიკური კონფლიქტებისა და შიდა დაპირისპირების ეპიცენტრი. 1930-იან წლებში იაპონიის აგრესიამ და შემდეგ მეორე მსოფლიო ომმა მნიშვნელოვნად გააღრმავა ქვეყანაში არსებული კრიზისები. ომის დასრულების შემდეგ, სამოქალაქო დაპირისპირება ჩინეთის კომუნისტურ პარტიასა და კუომინტანგს შორის გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა. 1949 წელს მათ მებრუნმა⁵⁸ პეკინში გამოაცხადა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსება, სოციალისტური სახელმწიფოს დაფუძნება, რომელმაც მოიტანა პოლიტიკური სისტემისა და საკუთრების ფორმების ფუნდამენტური ცვლილება. (陆波, 2024)

1950-იან წლებში დაიწყო ფართომასშტაბიანი რეფორმები, მათ შორის ინდუსტრიალიზაცია და კერძო საკუთრების ნაციონალიზაცია. შემდეგი ათწლეულის მანძილზე განხორციელდა ეკონომიკური და სოციალური ექსპერიმენტები, რომელთა პიკს წარმოადგენდა „დიდი ნახტომი“ (1958) და კულტურული რევოლუცია (1966–1976) — რადიკალური მოძრაობა, რომელიც

⁵⁸ 毛泽东 (Máo Zédōng) მათ წედუნგი- ჩინეთის კომუნისტური პარტიის ლიდერი. 1949 წელს გახდა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დამფუძნებელი.

მიზნად ისახავდა ტრადიციული კულტურის, განათლებისა და ინსტიტუტების გარდაქმნას.

ამ მოვლენებმა შეცვალეს არა მხოლოდ პოლიტიკური სისტემა, არამედ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონიეს ურბანულ სტრუქტურებზე, მათ შორის, პეკინის ისტორიულ საცხოვრისებზე. კერძო საკუთრების გაუქმებამ, მოსახლეობის რეორგანიზაციამ და კულტურული მემკვიდრეობის უგულვებელყოფამ საფუძველი ჩაუყარა იმ არქიტექტურულ და სოციალურ ცვლილებებს, რომლებიც *სხეიუენის* ტრანსფორმაციის პროცესში აისახა.

სხეიუენის ტრანსფორმაცია „ტაწაიუენად“⁵⁹

ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსების შემდეგ, ქვეყნის სოციალისტურმა კურსმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა საცხოვრისებზე. კერძო საკუთრების გაუქმების შედეგად, ტრადიციული პეკინური სახლებიც გადავიდა სახელმწიფო მფლობელობაში (Uffelen, 2021). საცხოვრებელ კომპლექსებში, რომლებიც ისტორიულად მხოლოდ ერთი ოჯახის საკუთრებას წარმოადგენდა, ეტაპობრივად, ძველი მფლობელების ნების საწინააღმდეგოდ შეასახლეს რამდენიმე ახალი ოჯახი.

ამ პროცესმა წარმოშვა ტერმინი „ტაწაიუენი“ სიტყვასიტყვით ნიშნავს „დიდი შერეულ ეზოს“⁶⁰. თუ თავდაპირველად საცხოვრისი ინარჩუნებდა პრინციპს „ერთი სხეიუენი — ერთი ოჯახი“, XX საუკუნის მეორე ნახევარში ეს სტრუქტურა შეიცვალა მოდელით „ერთი *სხეიუენი* — მრავალი ოჯახი“. მოსახლეობის სწრაფმა მატებამ და საცხოვრებელი სივრცის არათანაბარმა განაწილებამ მნიშვნელოვნად გააუარესა საცხოვრებელი პირობები.

1960-იანი წლებისთვის, ერთ სულ მოსახლეზე განკუთვნილი საცხოვრებელი ფართობი საშუალოდ 3 კვადრატულ მეტრამდე შემცირდა. მრავალთაობიანი ოჯახები ხშირად ორ ოთა-

⁵⁹ 大杂院 (dàzáyuàn) მრავალი ოჯახით დასახლებული (ერთსართულიანი)

საცხოვრებელი კომპლექსი შიდა ეზოთი.

⁶⁰ 大 (dà) - დიდი 杂 (zá) - შერეული 院 (yuàn) - ეზო

ხში ცხოვრობდნენ, რაც ქმნიდა გადატვირთულ და არაკომფორტულ გარემოს. დამატებითი ფართობის საჭიროებამ მოსახლეობას უბიძგა თვითნებურ მინაშენთა აგებისკენ — უმეტესად შიდა ეზოებში, რაც არღვევდა *სხეიუნის* ტრადიციულ სივრცით სტრუქტურას და ანადგურებდა მის ჰარმონიულ კონცეფციას (სურ.7),(სურ.8). (罗东生, 2021)

სურ.7

სურ.8

კულტურული რევოლუციის პერიოდში (1966–1976) მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა. საცხოვრებელი გარემოსთვის ზიანთან ერთად, მასობრივი კამპანიები მიმართული იყო ისტორიული და არქიტექტურული მემკვიდრეობის წინააღმდეგაც. არაერთი *ხუთუნგი* განადგურდა, დაზიანდა ან თავისი ავთენტურობა დაკარგა.

ხუთუნგების დღევანდელი მდგომარეობა

ზემოთ აღწერილი ცვლილებების შემდეგ, ძველი სიხეიუნების უმეტესობა, დღესაც ფუნქციონირებს როგორც ერთგვარი კოლექტიური სახლი. ასეთ პირობებში რთულია საყოფაცხოვ-

რეზო სტანდარტების დაცვა. ხშირ შემთხვევაში, ძველი ნაგებობების ფიზიკური მდგომარეობა მძიმეა, კედლები და სახურავები ვეღარ ინარჩუნებენ სითბოს, ხოლო წვიმის სეზონზე წყლის ჩამოსვლა და ტენიანობა პრობლემად რჩება. ერთ-ერთი უმთავრესი გამოწვევა სველი წერტილების ნაკლებობაა. ბევრ *სხეიუნში* არ არის ინდივიდუალური სანიტარული სივრცე, რის გამოც მოსახლეობას უწევს გარე, საერთო საპირფარეშოების გამოყენება.

ხშირად, მოსახლეობა ცდილობს საცხოვრებელი პირობების დამოუკიდებლად გაუმჯობესებას, თუმცა *ხუთუნგების* ისტორიულად ღირებული ძეგლებია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ნებისმიერი რეკონსტრუქცია საჭიროებს ნებართვას ადგილობრივი ხელისუფლებისგან და მკაცრი ნორმების დაცვას.

პეკინის ურბანული მოდერნიზაციის პარალელურად, ტრადიციული *ხუთუნგები* სულ უფრო მეტად განიხილებოდა როგორც ქალაქის განვითარების პრობლემური სივრცეები — ისინი იკავებდნენ დიდ ტერიტორიას ქალაქის ცენტრში, მაგრამ ფიზიკურად და ფუნქციურად აღარ შეესაბამებოდნენ თანამედროვე მოთხოვნებს. 1990-იანი წლებიდან დაწყებული სწრაფი ეკონომიკური ზრდის ფონზე, ხელისუფლებამ მიიღო გადაწყვეტილება, ეტაპობრივად დაენგრიათ მძიმე მდგომარეობაში მყოფი საცხოვრებლები და მათი ნაცვლად აშენებულიყო მრავალსართულიანი კომპლექსები.

სახლების მდგომარეობის შეფასების შედეგად, ისინი დაყოფილი იყო ხუთ კატეგორიად. კრიტიკულად ავარიულ შენობებად მიჩნეულ IV-V კატეგორიებს აქტიურად ანგრევდნენ XX საუკუნის მიწურულს. ამის შედეგად ათასობით კვადრატული მეტრზე განლაგებული საცხოვრისები სამუდამოდ განადგურდა და მოსახლეობა გადაყვანილ იქნა ახალ აშენებულ, მაღალკორპუსიან სახლებში. თუმცა, ის ისტორიული ღირებულების მქონე სახლები, რომლებიც სტრუქტურულად ჯერ კიდევ მდგრადი იყო, გადაურჩა დემონტაჟს.

2002 წელს პეკინის მუნიციპალურმა მთავრობამ დაიწყო 25-წლიანი გეგმა, რომელიც ითვალისწინებს ყოველწლიურად 0.5

მილიარდ იუანზე მეტი ინვესტიციის ჩადებას *სხეიუნების* განახლებაში და შიდა ქალაქის მოსახლეობის საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესებაში. (Resources, 2023)

არქიტექტურული სტუდია URBANUS⁶¹-მა 2015 წელს განახორციელა პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავდა პეკინის, კერძოდ ციენმენის უბნის *ხუთუნგების* დეტალურ დოკუმენტაციასა და ანალიზს (სურ.9). მათი კვლევები და რეკომენდაციები საფუძვლად დაედო შემდგომ პრაქტიკულ ნაბიჯებს, რომლებიც სხვა არქიტექტურულმა კომპანიებმა განახორციელეს. ამ კომპანიებმა დაიწყეს ისტორიული სივრცეების ტრანსფორმაცია და მათი თანამედროვე სტანდარტებთან შესაბამისობაში მოყვანა. ამგვარად, URBANUS-ის პროექტმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა *ხუთუნგების* შენარჩუნებისა და განახლების პროცესში, რასაც მოჰყვა სხვა არქიტექტურული კომპანიების აქტიურ ჩართულობას ამ მიმართულებით. (urbanus.com, 2015)

სურ.9

დასკვნა

ტრადიციული პეკინური საცხოვრისების ტრანსფორმაცია ისტორიული პროცესების ჭრილში, ასახავს იმ სიღრმისეულ პოლიტიკურ და სოციალურ ძვრებს, რომლებმაც განსაზღვრა

⁶¹ URBANUS - დაარსდა 1999 წელს, წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან დამოუკიდებელ არქიტექტურულ ბიუროს ჩინეთში, რომელიც გამოირჩევა კვლევებზე დაფუძნებული მიდგომით ურბანული ტრანსფორმაციისა და ისტორიული მემკვიდრეობის რენოვაციის მიმართულებით.

ქალაქის იერსახე და ცხოვრების წესი XX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XXI საუკუნის დასაწყისში. *სხეიუენების* ინდივიდუალური სივრციდან კოლექტიურ საცხოვრებლად გადაქცევა სიმპტომატურია იმ ეპოქისთვის, როდესაც საკუთრების ფორმა რადიკალურად შეიცვალა. მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულ უბნებში ჩარევამ მრავალჯერ დააზიანა მათი პირვანდელი სახე, ბოლო წლებში დაწყებულმა კონსერვაციისა და რეაბილიტაციის პროცესებმა გააჩინა იმედი ამ უნიკალური მემკვიდრეობის შენარჩუნებისა. ამ ტიპის საცხოვრისების განხილვა მნიშვნელოვან წარმოდგენას იძლევა არქიტექტურისა და ქვეყანაში მიმდინარე პროცესების ურთიერთდამოკიდებულებაზე, ისევე როგორც ტრადიციისა და თანამედროვეობის თანაარსებობის მოდელზე, რომელიც დღევანდელი ურბანული პოლიტიკისთვის კვლავ აქტუალურია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Morris, R. (1988). *Khubilai Khan: His life and times*. University of California Press.
- Resources, B. M. (2023). *Beijing City Planning Chart*. Beijing : Beijing Municipal Urban Planning and Design Institute, Beijing City Planning Institute.
- Uffelen, C. v. (2021). *China- The New Creative Power in Architecture*. Braun Publishing AG.
- urbanus.com. (2015). მოპოვებული URBANUS: <http://www.urbanus.com.cn/projects/hutong-yansheng/>-დან
- 李瑞君. (2021). *北京四合院建筑及环境设计研究*. 北京: 中国建筑工业出版社(=ლი ჟუეიდიუნ.(2021).პეკინის სხეიუენის არქიტექტურისა და გარემოს დიზაინის კვლევა. ჩინეთის სამშენებლო მრეწველობის გამომცემლობა. პეკინი).
- 罗东生. (2021). *镜头时光机穿越京城160年：帝都皇城*. 北京: 故宫出

- 版社(=ლოლო ტუნგშენგი. (2021). დროის მანქანით პეკინში მოგზაურობა 160 წელი: დიდი იმპერიული დედაქალაქი. აკრძალული ქალაქის გამომცემლობა. პეკინი).
- 贾珺. (2022). *北京四合院*. 北京: 清华大学出版社(=ძია ძიუნი.(2022) პეკინის სხეიუენი.ცინგზუას უნივერსიტეტის გამომცემლობა. პეკინი).
- 陆波. (2024). *北京的历史细节*. 北京: 人民文学出版社(=ლო პო. პეკინის ისტორიული დეტალები. სახალხო ლიტერატურის გამომცემლობა. პეკინი).

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა

HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

The Transformation of Traditional Beijing Courtyard Residences In the Context of Historical Processes

Anna Makharadze

Caucasian Association of Chinese Studies

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

PhD Student in Cultural Studies

Tbilisi. I. Chavchavadze Avenue N1, 0179, Georgia

+995 599 13 62 15. Annamakharadze01@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-5690-6194>

Abstract

The traditional Beijing courtyard residence—*Siheyuan*—has for centuries embodied the spatial expression of Chinese architecture, family structure, and philosophical worldview. This article explores its architectural and functional evolution through the lens of historical processes. It focuses on the transformations brought about by the abolition of private property, the artificial resettlement of the population, and the developments during the Cultural Revolution. The article also examines the contemporary condition of *Hutongs*, restoration policies, and state-led efforts to align historic courtyard residences with modern standards.

Keywords: Siheyuan; Hutong; Cultural Revolution; urban heritage; traditional residence.

Introduction

Traditional residential structures occupy a distinct place in the history of Chinese architecture. The *Siheyuan*⁶² of Beijing stands out as one of the most prominent residential models, in which architectural design reflects social hierarchy, family organization, and the principles of traditional Chinese philosophy (李瑞君, 2021).

Socio-political upheavals, especially the founding of the People's Republic of China in 1949 and the Cultural Revolution (1966–1976) profoundly transformed both the function and appearance of these residences. This article examines how the *Siheyuan* evolved from a private dwelling into a collective space and explores how these transformations influenced the urban landscape and the social life of Beijing's residents. It also addresses the current condition of these historical structures in the 21st century and the challenges related to their restoration.

Methods

The research is based on the analysis of historical documents as well as the review of contemporary studies and academic literature. A comparative analysis method is employed to examine how political and cultural processes of different historical periods have influenced traditional courtyard residences in Beijing. Through field research, it is possible to assess the current condition of these traditional dwellings and to identify modern approaches to their preservation.

⁶² The term Siheyuan refers to a traditional Chinese courtyard residence composed of four buildings arranged around a central courtyard. The Chinese characters 四 (sì) – “four”, 合 (hé) – “joined”, and 院 (yuàn) – “courtyard” together convey the concept of a dwelling made up of four joined structures enclosing a shared yard.

Discussion

According to archaeological research, the earliest model of the siheyuan dates back to the Western Zhou period (1046–770 BCE). Its architectural development became particularly notable during the Han dynasty (206 BCE – 220 CE). By that time, residential planning already adhered to the principles of feng shui. The arrangement of rooms followed strict rules, and the spatial composition was designed to promote family well-being and spiritual harmony. (李瑞君, 2021)

The large-scale construction of such courtyard residences in Beijing began during the Yuan dynasty (1271–1368), when Beijing became the imperial capital⁶³ (陆波, 2024). The urban planning of that period was based on principles of symmetry and functionality—houses were built to allow ample sunlight into each room, equipped with proper ventilation systems, and the street network was well-organized for its time.

During the Ming (1368–1644) and Qing (1644–1911) dynasties, the rapid growth of the urban population and new construction led to the gradual breakdown of the previously orderly street system. Houses were built in very close proximity to one another, resulting in the formation of narrow streets and alleyways. These small lanes are known as *Hutong*⁶⁴. Over time, hutongs evolved into spaces that were not only residential but also centers of economic and social activity, housing temples, warehouses, markets, and entertainment venues. (陆波, 2024)

Description of the Siheyuan

A siheyuan typically had only one entrance⁶⁵ (Fig. 1), usually located on the southeastern side. According to residents, this orie-

⁶³ During the Yuan dynasty, the imperial capital was relocated to the area of present-day Beijing and was named Dàdū (大都), which translates as “Great Capital.” In Western sources, it is known as Tatu or Khanbalik, meaning “City of the Khan.”

⁶⁴ The term hutong (胡同) refers to narrow lanes or alleyways formed between closely built residential structures—literally meaning “alley” or “narrow passage.”

⁶⁵ The main gate (zhèngmén 正门 or dàmén 大门) was typically located on the southeastern side of the courtyard.

ntation was believed to attract positive energy into the home. The doors and windows of the residence faced inward toward the courtyard, while the exterior facing the street was mostly enclosed by solid walls, with only occasional small openings. It was widely believed that such walls protected the home from evil spirits and the “evil eye”; however, they also served practical functions. The northern and western walls were particularly high, shielding the residence from cold winds and dust, which are especially common in northern China. (贾珺, 2022)

Fig. 1

Directly opposite the main entrance stood a decorative screen wall⁶⁶ (Fig. 2). The Siheyuan was designed in such a way that outsiders could not see into the interior. Their line of sight would always be blocked by a wall or screen, intended to protect the household from prying eyes and malevolent spirits. Residences often included a small rectangular forecourt⁶⁷, through which one passed a second gate⁶⁸ to enter the main inner yard⁶⁹ (Fig. 3).

⁶⁶ 影壁 (yǐngbì) – decorative screen wall

⁶⁷ 外院 (wàiyuàn) – entrance yard

⁶⁸ 二门 (èrmén) second gate

⁶⁹ 内院 (nèiyuàn) – inner yard

Fig.2

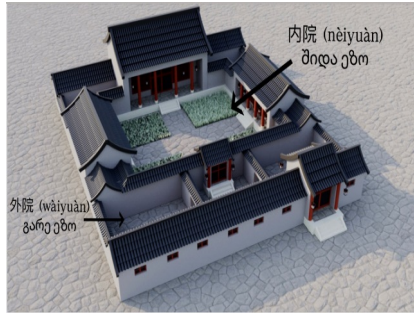

Fig.3⁷⁰

In a Siheyuan, the layout of each building strictly followed hierarchical principles. The most honorable position, the main house⁷¹ located on the northern side, traditionally belonged to the eldest members of the family, such as the grandparents or parents. As the largest, most shaded, and most comfortable part of the complex, this placement expressed the family's respect for the older generation. The eastern and western wings⁷² were typically assigned to the descendants: the elder son and his wife lived on one side, while the younger son or unmarried daughter resided on the other. The southern section⁷³ was used for storage rooms, the kitchen, servant quarters, or could accommodate guests overnight (李瑞君, 2021) (Fig. 4).

⁷⁰ The presented three-dimensional visualization was specially created for this article by Avtandil Akhaladze.

⁷¹ 正房 (zhèngfáng) the main house

⁷² 厢房 (xiāngfáng) The eastern and western wings

⁷³ 倒座房 (dǎozuòfáng) the wing opposite the main house

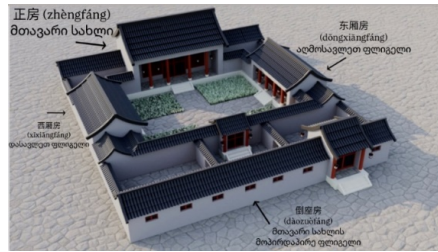

Fig. 4

Residents of Beijing paid great attention to the decoration of the inner yard of the Siheyuan. It featured essential elements of a traditional Chinese garden: decorative rocks, a pond, flowers, and trees. In the case of Beijing, pomegranate trees were most commonly planted in these yards (Fig. 5),(Fig. 6).

Fig.5

Fig.6

As noted above, a siheyuan refers to four houses arranged around a single yard. However, this represents the earliest and simplest model of such a residence. Over time, this configuration underwent slight modifications, with additional structures appearing and the number of yards increasing accordingly. Alongside the traditional model, more complex compounds gradually emerged, featuring two or more yards and supplementary buildings. Such multi-yard residences often indicated the family's high social status and material wealth.

Historical-Political Context in 20th-Century China

In the first half of the 20th century, China became the epicenter of intense geopolitical conflicts and internal strife. Japanese aggression in the 1930s, followed by the Second World War, significantly deepened the existing crises within the country. After the war, the civil conflict between the Chinese Communist Party and the Kuomintang entered its decisive phase. In 1949, Mao Zedong⁷⁴ proclaimed the founding of the People's Republic of China in Beijing, establishing a socialist state that brought about fundamental changes in the political system and forms of property ownership (陆波, 2024).

In the 1950s, large-scale reforms were launched, including industrialization and the nationalization of private property. Over the following decade, a series of economic and social experiments were carried out, culminating in the "Great Leap Forward" (1958) and the Cultural Revolution (1966–1976)—a radical movement aimed at transforming traditional culture, education, and institutions.

These events not only reshaped the political system but also had a significant impact on urban structures, including the historic residences of Beijing. The abolition of private property, the reorganization of the population, and the neglect of cultural heritage laid the groundwork for the architectural and social changes that became evident in the transformation of the Siheyuan.

The Transformation of the Siheyuan into "Dazayuan"⁷⁵

Following the establishment of the People's Republic of China, the country's socialist orientation had a significant impact on residential spaces. As a result of the abolition of private property, traditional Beijing homes were transferred into state ownership. (Uffelen, 2021). Residential complexes that had historically belonged to a single

⁷⁴ 毛泽东 (Máo Zédōng) – Mao Zedong: leader of the Chinese Communist Party and founder of the People's Republic of China in 1949.

⁷⁵ 大杂院 (dàzáyuàn) – a single-story courtyard residential complex inhabited by multiple families; literally "large mixed-yard."

family were gradually inhabited by multiple new families often against the wishes of the original owners.

This process gave rise to the term *Dàzáyuàn*, which literally means “large mixed yard.”⁷⁶ Whereas the original principle was “one Siheyuan—one family,” in the second half of the 20th century, this structure shifted to “one Siheyuan—multiple families.” Rapid population growth and the uneven distribution of living space significantly worsened housing conditions.

By the 1960s, the average living space per person had decreased to just 3 square meters. Multigenerational families often lived within two rooms, creating overcrowded and uncomfortable conditions. The need for additional space drove residents to build unauthorized extensions—mostly within the inner yards—disrupting the traditional spatial structure of the siheyuan and destroying its harmonious design (Fig. 7, Fig. 8). (罗东生, 2021)

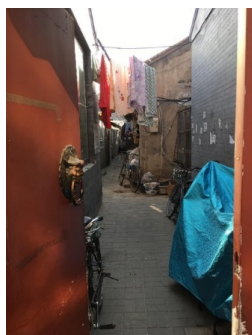

Fig.7

Fig.8

During the Cultural Revolution (1966–1976), the situation worsened even further. In addition to damage inflicted on the living environment, mass campaigns also targeted historical and architectural heritage. Numerous hutongs were destroyed, damaged, or stripped of their authenticity.

⁷⁶ 大 (dà) – large, 杂 (zá) – mixed, 院 (yuàn) – yard

The Current Condition of Hutongs

Following the transformations described above, most of the old Siheyuan today still function as a kind of collective housing. Under such conditions, it is difficult to maintain proper living standards. In many cases, the physical state of these old buildings is poor walls and roofs can no longer retain heat, and during the rainy season, leaks and humidity remain persistent problems. One of the most pressing challenges is the lack of private sanitation facilities. In many Siheyuan, there are no individual bathrooms, forcing residents to rely on shared, outdoor public toilets.

Residents often attempt to improve their living conditions independently; however, since hutongs are considered sites of historical value, any reconstruction requires permission from local authorities and must comply with strict regulations.

Alongside Beijing's urban modernization, traditional hutongs increasingly came to be seen as problematic spaces for urban development - they occupied large areas in the city center but no longer met physical or functional standards of modern life. Against the backdrop of rapid economic growth beginning in the 1990s, the government decided to gradually demolish deteriorated housing and replace it with high-rise residential complexes.

Based on assessments of housing conditions, buildings were classified into five categories. Those in critical condition—categories IV and V—were actively demolished toward the end of the 20th century. As a result, residential structures occupying thousands of square meters were permanently destroyed, and the population was relocated to newly constructed high-rise apartment buildings. However, historically significant houses that remained structurally sound were spared from demolition.

In 2002, the Beijing municipal government launched a 25-year plan that includes an annual investment of over 0.5 billion yuan for the renovation of Siheyuan and the improvement of living conditions for residents in the inner city (Resources, 2023).

In 2015, the architectural studio URBANUS⁷⁷ carried out a project aimed at the detailed documentation and analysis of hutongs in Beijing, specifically in the Qianmen district (Fig. 9). Their research and recommendations laid the groundwork for subsequent practical initiatives undertaken by other architectural firms. These firms began transforming historic spaces and adapting them to modern standards. Thus, the URBANUS project played a significant role in the preservation and revitalization of hutongs, leading to the active involvement of other architectural companies in this direction. (urbanus.com, 2015)

Fig.9

Conclusion

The transformation of traditional Beijing courtyard residences in the context of historical processes reflects the profound political and social shifts that reshaped the city's landscape and way of life in the second half of the 20th century and the early 21st century. The transition of Siheyuan from individual family spaces to collective housing is emblematic of an era in which forms of property ownership underwent radical change. Although repeated interventions in historic neighborhoods have often damaged their original character, the recent efforts in conservation and rehabilitation have offered renewed hope

⁷⁷ Founded in 1999, URBANUS is one of the most influential independent architectural firms in China, distinguished by its research-based approach to urban transformation and the renovation of historical heritage.

for preserving this unique heritage. The study of such residential forms provides important insights into the interrelation between architecture and broader societal developments, as well as into models of coexistence between tradition and modernity that remain relevant for today's urban policy.

Bibliography:

- Morris, R. (1988). *Khubilai Khan: His life and times*. University of California Press.
- Resources, B. M. (2023). *Beijing City Plannung Chart*. Beijing : Beijing Municipal Urban Planning and Design Institute, Beijing City Planning Institute.
- Uffelen, C. v. (2021). *China- The New Creative Power in Architecture*. Braun Publishing AG.
- urbanus.com. (2015). URBANUS都市实践: <http://www.urbanus.com.cn/projects/hutong-yansheng/-Qo5>
- 李瑞君. (2021). *北京四合院建筑及环境设计研究*. 北京: 中国建筑工业出版社 (=Li Ruijun. (2021). Research on the Architecture and Environmental Design of Siheyuan. Beijing: China Architecture & Building Press).
- 罗东生. (2021). *镜头时光机穿越京城160年：帝都皇城*. 北京: 故宫出版社 (=Luo Dongsheng. (2021). Time Travel Through the Lens: 160 Years in Beijing – The Imperial City. Beijing: The Palace Museum Press).
- 贾珺. (2022). *北京四合院*. 北京: 清华大学出版社(=Jia Jun. (2022). Beijing Siheyuan. Beijing: Tsinghua University Press.).
- 陆波. (2024). *北京的历史细节*. 北京: 人民文学出版社(=Lu Bo. (2024). Historical Details of Beijing. Beijing: People's Literature Publishing House).

კლასიკური ჩინური სამხედრო სტრატეგიების პროექცია
პოლიტიკასა და კორპორატიულ ურთიერთობებში-შემთხვევათა
ანალიზი

შალვა ჩიხლაძე

ჩინეთის კვლევების კავკასიური ასოციაციის პრეზიდენტი,
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი.

თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი, #1
+995 558 36 53 31. Shalva.chikhladze@tsu.ge

<https://orcid.org/0000-0001-8265-7847>

აბსტრაქტი

კლასიკური ჩინური სტრატეგიები მსოფლიო ფილოსოფიური და ლიტერატურული აზროვნების განუყოფელი და ღირებული მემკვიდრეობაა და შესანიშნავად აღწერს ერთ-ერთი ყველაზე ძველი და უწყვეტი ცივილიზაციის სამხედრო, პოლიტიკური და დიპლომატიური აზრის გრადაციის პერიპეტიებს. შინაარსობრივი მრავალფეროვნებისა და უნივერსალურობიდან გამომდინარე სტატიაში გაანალიზებულია ოთხი კლასიკური სტრატეგიის: ომის ხელოვნება, 36 ხრიკი, სიმას მეთოდები და 6 საიდუმლო სტრატეგიული სწავლება და მათი გამოყენება თანამედროვე ჩინურ პოლიტიკურ და კორპორატიულ ურთიერთობებში. შემთხვევათა ანალიზი დაფუძნებულია ხსენებული ოთხი ტექსტის კონკრეტული სტრატაგემების პრაქტიკულ-შინაარსობრივ კვლევასა და მათ ადაპტაციაზე თანამედროვე ჩინურ პოლიტიკურ და კორპორატიულ ურთიერთობებში. საკითხის ამ პრიზმიდან გაშუქება ქართული აკადემიური სივრცისთვის წარმოა-

დგენს სრულ სიახლეს და კიდევ ერთხელ ადასტურებს თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია თანამედროვე ჩინურ ბიზნეს თუ გეოპოლიტიკური სტრატეგიის ფორმირების პროცესში ტრადიციული ფილოსოფიური აზრი და მათი თანამედროვე ინტერპრეტაცია. შემთხვევათა ანალიზი მოიცავს ბოლო რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში გლობალურ პროცესებში ჩინურ კორპორატიულ და პოლიტიკური მანევრების ხსენებული პრიზმიდან კვლევასა და მიზნად ისახავს კლასიკურ სტრატეგიებთან მათი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ჩვენებას.

საკვანძო სიტყვები: ომის ხელოვნება; 36 ხრიკი; სიმას მეთოდები; 6 საიდუმლო სწავლება; ჩინური კლასიკური სტრატეგიები.

შესავალი

მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა ჩინური ცივილიზაციის ერთ-ერთ უნიკალური მახასიათებელია, რომელიც უწყვეტი არსებობის რამდენიმე ათასწლეულს მოიცავს. საუკუნეთა მანძილზე დაგროვილი უზარმაზარი ცოდნა დღეს კლასიკად არის ქცეული და გამორჩეული ადგილი უჭირავს მსოფლიო ლიტერატურულ საგანძურში. ჩანაწერებს ისტორიული ქრონიკების სახით, პოეტურ კრებულებს, ფილოსოფიურ და რელიგიურ ტექსტებს ამდიდრებს შვიდი კლასიკური სამხედრო სტრატეგიული სწავლება, რომლის ანალოგიც რთულად მოიძებნება სხვა ძველი ცივილიზაციების ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში. შვიდი კლასიკური ჩინური სტრატეგიების, იგივე- 武经七书-wu jing qi shu ერთად შეკრება სუნგის დინასტიის⁷⁸ იმპერატორს შენწონგს⁷⁹ მიეწერება, როდესაც მან მოკრიბა სხვადასხვა ტექსტები ერთად და ის შეატანინა სუნგის დინასტიის ისტორიულ ქრონიკებში, ასევე სამოხელეო და სამხედრო საქმის სახელმწიფო გამოცდების პროგრამებშიც (Sawyer, 1993). გარდა შვიდი კლას-

⁷⁸ 宋朝-Song Chao-960-1279

⁷⁹ 神宗-shen zong

იკური სამხედრო ტრაქტატისა, ასევე უმნიშვნელოვანესი ტექსტებია “36 ხრიკი” და “ექვსი საიდუმლო სწავლება”, რომლებიც კიდევ უფრო ამდიდრებენ ზემოთხსენებულ ტექსტებს. ზოგადად ჩინური კლასიკური ტექსტები ტექსტი მოიცავს სამხედრო-პოლიტიკურ და მმართველობით რჩევებსა და რეკომენდაციებს, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა და დღეს მათი უნიკალური, უნივერსალური პრიზმიდან სამაგიდო წიგნს წარმოადგენს მსოფლიოს სხვადასხვა სამხედრო აკადემიისა და სტრატეგიების შემსწავლელი კურსანტებისთვის.

ჩინური კლასიკური სტრატეგიების მოცულობისა და რთული, კომპლექსური ფილოსოფიური ღირებულებიდან გამომდინარე, შეუძლებელია მათი ერთ სტატიაში განხილვა, შესაბამისად საკვლევ ტექსტად აღებულია ოთხი ნაწარმოების ის მონაკვეთები, რომელიც რელევანტურია თანამედროვე ჩინური პოლიტიკურ და კორპორატიული ურთიერთობების გასააზრებლად. შესაბამისად, აღნიშნული კვლევა აანალიზებს შემდეგ ოთხ კლასიკურ სტრატეგიას:

- ❖ ომის ხელოვნება-სუნ ძი
- ❖ 36 ხრიკი
- ❖ 6 საიდუმლო სტრატეგიული სწავლება-ძიანგ წიია
- ❖ სიმას მეთოდები-სიმა ჟანგძუ

ღია და არაკლასიფიცირებულ წყაროებზე დაყრდნობით ირკვევა რომ თანამედროვე ჩინური განათლების სისტემა და პოლიტიკური გადაწყვეტის მიმღები პირები აქტიურად სწავლობენ, აანალიზებენ და პრაქტიკაში იყენებენ საუკუნეთა განმავლობაში დაგროვილ ცოდნასა და მეთოდიკასა სტრატეგიული გადაწყვეტილების მიღებისას (Liu, 2024). შესაბამისად კონკრეტულ სტრატაგემებზე რელევანტური შემთხვევის მოძებნა უპრიანი და აქტუალურია ქართული საზოგადოებისთვის, რომელიც არც თუ ახლოს იცნობს აღნიშნულ საკითხს. სტატია შინაარსობრივად აანალიზებს ბოლო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ჩინური პოლიტიკური და კორპორატიული კულტურისა და მიდგომების შემთხვევებს და აკავშირებს მათ ხსენებული

კლასიკური ტექსტების კონკრეტულ სტრატაგემებთან, რაც კრეატიული მიდგომაა, თუმცა შეუძლებელია მიდგომის ზუსტი ემპირიული კანონზომიერების დადგენა და ღია ინტერპრეტაციისთვის.

მეთოდი

კვლევის პროცესში ძირითადად გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის მეთოდები, სადაც გაანალიზებულია პირველადი და მეორეული წყაროები და მისადაგებულია კონკრეტულ შემთხვევებს შინაარსობრივი კავშირიდან გამომდინარე. ამასთან ერთად ადაპტირებულია თანამედროვე ტექნოლოგიური სიახლეები, რომელთა დახმარებით მოხდა კლასიფიცირება თუ რამდენად ხშირად და აქტიურად იყენებენ თანამედროვე ჩინელი გადაწყვეტილების მიმღები პირები მათ საჯარო გამოსვლებში კლასიკურ ავტორებსა და მათ ფილოსოფიურ აზრს. ხოლო, რელევანტურობის დადგენა მოხდა იმ შინაარსობრივი მოცემულობიდან გამომდინარე რაც კონკრეტულ სტრატაგემასა და მის შესაბამის მოვლენას ახასიათებთ.

შედეგები

კვლევის შედეგად კიდევ ერთხელ გამოიკვეთა ფაქტი რომ თანამედროვე ჩინურ პოლიტიკურ და კორპორატიულ გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში აქტიურად სწავლობენ, ანალიზებენ და აინტეგრირებენ კლასიკურ ჩინურ სტრატეგიებსა და იმ უნივერსალურ ცოდნას, რაც საუკუნეებმა გამოსცდა და ჩვენამდე მოიტანა. კონკრეტული შემთხვევები გლობალურ ბაზარზე კორპორატიული მიდგომებისა, კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს იმ კომპლექსურ და გრძელვადიან მიდგომებს რაც ჩინურ საზოგადოებას ახასიათებს და რაც ესოდენ რთული გასაგებია არა მარტო ქართული არამედ საერთაშორისო საზოგადოებისთვის. ამასთან, კვლევის მიგნებები ხაზს უსვამს აღნიშნული თემატიკის უფრო სიღრმისეულ შესწავლის აუცილებლობას და ქართული საზოგადოებისთვის გაცნობას, რათა სამომავლოდ გეოპოლიტიკურ ტურბულენტობაში უფრო მომზადებული ვიყოთ.

დისკუსია

ომის ხელოვნება-ყველაზე ცნობილი ჩინური სტრატეგიაა, რომელიც ძვ.წ მეხუთე საუკუნეში უნდა იყოს შექმნილი სუნ ძის⁸⁰ მიერ. ისტორიული ნარკვევების მიხედვით სუნ ძი მოღვაწეობდა სამეფო “უ-ს” კარზე, თუმცა მისი რეალურ პიროვნებად არსებობის საკითხი ჯერ კიდევ დავის საგანია მკვლევრებს შორის, თუმცა ის ჩინელ და უცხოელ ისტორიკოსებს შორის შეთანხმების საგანია “ომის ხელოვნების” უნივერსალურობას ეხება *(Liu, 2012) იმ მიგნებებს რაც უკვე 2500 წელია ერთნაირი პრაქტიკული წარმატებით შეიძლება გამოიყენოს როგორც შუა საუკუნეების სარდალმა, ასევე თანამედროვე პოლიტიკოსმა თუ კორპორაციის მენეჯერმა (Wu, 1996:115).

კვლევის პროცესში გაანალიზებულია სუნ ძის “ომის ხელოვნების” ქართული თარგმანი: ძველი ჩინურიდან (თარგმნილი სინოლოგ ზურაბ მამნიაშვილის მიერ).

პირველ თავში სუნ ძი გათვლასა და დაგეგმარებაზე საუბრობს: *“ომი მუდამ ფლიდობის გზაა, ამიტომ თუ რამე ძალგიძს, თუ რამეს აპირებ, დააჯერე რომ არ აპირებ, თუ უახლოვდები, აფიქრებინე რომ შორდები, თუ შორდები დაარწმუნე რომ უახლოვდები, თუ მტერი რამეს დახარბებია გაიტყუე იმავე სარგებლით, თუ არეულობას მოუცავს-მყის დაასწარ და იხელთე, თუ ძალით სავსეა ჯერ მოუფრთხილდი, თუ ჯარით მძლავრობს ჯერ მოერიდე, თუ რისხვას მოუცავს-გააშმაგე, თუ რიდიანობს გაადიდგულე, თუ დასვენებულია დაქანცე, თუ თანხმობა აქვს -გათიშე, დაჰკარ იქ სადაც არ ელის. აი, ჭეშმარიტი ოსტატობა სარდლის”* (სუნ ძი, 2023:16). აღნიშნული სტრატეგია ხაზს უსვამს სხვადასხვა მეთოდების გამოყენებას საბრძოლო პროცესებამდე, მისთვის მნიშვნელოვანია არა უბრალოდ გამარჯვება არამედ გამარჯვება ეფექტური გზით-ფსიქოლოგიური და ირიბი მეთოდებით. ზემოთხსენებულ სტრატეგიაზე დაკვირვებით და მის თანამედროვე კონტექსტში გადმოტანით შეიძლება განხილვა ერთი

⁸⁰ ჩინურ-ქართული ტრანსლიტერაციის მიხედვით სუნ წი, თუმცა ქართულ სალიტერატურო სივრცეში დამკვიდრების გამო უცვლელად ვტოვებთ.

ჩინეთის პოლიტიკის და კონტინენტური ჩინეთის სტრატეგიის აღადგინო/გაავრცელოს პეკინის იურისდიქცია კუნძულ თაივანზე, რომელიც ჩინეთის რესპუბლიკის სამართალმემკვიდრედ აცხადებს თავს. თუმცა აღნიშნული გეგმის სისრულეში მოსაყვანად ის არ იყენებს პირდაპირ, სამხედრო მეთოდებს (თუმცა ხაზს უსვამს რომ გარკვეული პირობების არსებობის პირობებში ამ მეთოდსაც არ მოერიდება) თაივანთან მიმართებით ერთმანეთთან უნისონში მოქმედებს როგორც ისტორიული მეხსიერების ფაქტორი (Xi, 2019) ასევე ეკონომიკური-კულტურული ურთიერდაკავშირებულობა, რომელიც წლიდან წლამდე იზრდება, ამ ყველაფერთან ერთად პერიოდულად სამხედრო კომპონენტის გააქტიურებაც გამოიყენება, მათ შორის წვრთნების ჩატარება კუნძულის ირგვლივ, რომელიც ქმნის ბლოკადის ან სამომავლო კუნძულის დასაკავებლად ჩასატარებელი ღონისძიებების მოლოდინს (Mahadzir, 2025).

მეორე თავი ეხება საომრად დამგრის (作战) ხელოვნებას და იმ სტრატეგიულ რჩევებს, რაც უცხო ქვეყანაში წარგზავნილი ჯარის მეთაურმა უნდა გაიაზროს. ხსენებულ ნაწილში საინტერესოა რესურსების დაზოგვის პოლიტიკა, რაზეც სუნ ძი წერს: *“ლაშქრობები აღარიბებს სახელმწიფოებს, რადგან ომი ყოველთვის მოითხოვს ჯარისთვის სურსათის შორ გზაზე ზიდვას. ჯარის შენახვა და შორ გზებზე მომარაგება აღატაკებს ქვეყნის მოსახლეობას. ჯარის ბანაკთან ახლოს მცხოვრებნი კი ყველაფერს ხუთჯერ ძვირად ყიდიან, ქვეყნის ხაზინა ცარიელდება და ბეგარა ხალხს აცარიელებს. სახელმწიფო შემოსავლის ექვსი მეათედი ხმარდება გატეხილ ურმებსა და დაუძლურებულ ცხენებს, აბჯარ-ჩაჩქნებისა და შუბების აღდგენასა და გაკეთებას. ამიტომ, ბრძენი სარდალი ყოველთვის ცდილობს იკვებოს მტრის ხარჯზე, რადგან მოწინააღმდეგისთვის წართმეული ჭუნგი (640 ლიტრა) უდრის ოცი ჭუნგის დაზოგვას საკუთარი მარაგიდან, მტრის მიწაზე ნაშოვნი ტანი (100 ლიტრა) ალავი უდრის ოცი ტანის დაზოგვას სახლში”* (სუნ ძი, 2023:19). ამ კონკრეტულ მონაკვეთში ბუნებრივია ავტორი უშუალოდ სამხედრო კამპანიაზე

საუბრობს, თუმცა კონტექსტის ფართო პრიზმაში გაანალიზების შემდგომ დავინახავთ რომ თანამედროვე ჩინური გარემოს დაცვითი და ინდუსტრიული პოლიტიკა გარკვეულწილად ესადაგება ამ სტრატაგემას. სახელდობრ, ბოლო წლებში მიუხედავად ქვეყნის მზარდი ინდუსტრიული განვითარებისა, მწვანე საფარის რიცხვი ეროვნულ დონეზე მზარდია, რაც გეგმაზომიერი მწვანე პოლიტიკის შედეგია. სხვადასხვა რეგიონალური და რესპუბლიკური მასშტაბის გატყიანების და გარემოს დაცვითმა პოლიტიკამ საბოლოო ჯამში მკვეთრად გაზარდა მწვანე საფარის ფართობი, მათ შორის აზიური უდიდესი უდაბნოების მომიჯნავე რეგიონებში კი (Wei, Liu & etc, 2024). ამავდროულად ლოგიკურია კითხვა დაისვას, მაშინ საიდან მოდის ხე-ტყის ის რესურსი რაც მსოფლიოს მოწინავე მანუფაქტურულ ძალას სჭირდება? Forest Trends-ის გამოკვლევით ბოლო 15 წლის განმავლობაში საგრძნობლად მოიმატა იმპორტირებული ხე-ტყის მასალამ ჩინეთის ტერიტორიაზე, შემომტანი ქვეყნები მრავალფეროვანია და მოიცავს როგორც რუსეთის ციმბირის ტერიტორიებს, ასევე აღმოსავლეთ ევროპას, სამხ-აღმოსავლეთ აზიას, ტროპიკულ აფრიკასა და ამერიკის ორივე კონტინენტს. აღნიშნული მაგალითი კარგად აჩვენებს ომის ხელოვნების მეორე თავის უნივერსალურობასა და აქტუალურობას თანამედროვე პროცესებში.

ომის ხელოვნების მესამე თავი ეხება შეტევის ოსტატობას, კერძოდ: *„მიტომ, ასჯერ ბრძოლაში ასჯერვე გამარჯვება არ ნიშნავს უმაღლეს ოსტატობას ოსტატობათა შორის, უმაღლესი ოსტატობა ოსტატობათა შორის ნიშნავს მტრის ჯარის დამორჩილებას ბრძოლის გარეშე, ამიტომ ომის ყველაზე კარგი ხერხია მტრის საომარი გეგმების ჩაშლა, მომდევნო-სხვებთან მისი კავშირის მოშლა, შემდეგია-ბრძოლით მისი ჯარის მოსპობა, ბოლო და ყველაზე უარესია-მტრის ქსლაქების ალყით აღება“* - ამავე ნაწილში სუნ ძი საუბრობს მოწინააღმდეგის შესაძლებლობებისა და რესურსების შეფასებაზე, კერძოდ თუ იცი შენი და მოწინააღმდეგის შესაძლებლობები მაშინ დიდი შანსია გაიმარჯვო, თუ მხოლოდ შენი შესაძლებლობა იცი ხოლო მოწინააღმდეგის არა,

მაშინ შანსი მცირდება, ხოლო თუ არც შენი შესაძლებლობა იცი და არც მოწინააღმდეგის, მაშინ უპირობოდ განწირული ხარ მარცხისკენ. ხსენებული სტარატეგემა ნათლად აჩვენებს რომ ომის ხელოვნების ავტორი უმაღლეს ოსტატობად მიიჩნევს ომის მოგებას პირდაპირი კონფრონტაციის გარეშე, ხოლო მოგებას ალყისა და დიდი მსხვერპლის შედეგად ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებს (სუნ ძი, 2023:26) თანამედროვე კორპორატიულ კონტექსტში გადმოტანისას უცილობლოდ ყურადსაღებია ისეთი დიდი სატელეკომუნიკაციო ბრენდების როგორებიცაა სიაომი და ხუავეი (მოგვიანებით უკვე ელექტრო მანქანებიც) ნელი და ჩუმი გამოჩენა განვითარებადი ქვეყნების ბაზარზე, იაფ სეგმენტზე ფოკუსირება და შემდგომ შემოტანა მაღალი ხარისხისა და ფასის პროდუქტის, რომელიც პირდაპირი კონკურენტი გახდა აიფონის, სამსუნგისა და სხვა სმარტფონების (Acelingo. (n.d). ხოლო, იდენტური ხაზი შეიძლება განვაკითხოთ იშვიათი მინერალების შესახებ ჩინურ სტრატეგიაზე, როდესაც 21-ე საუკუნის მესამე ათწლეულში აღმოჩნდა რომ მიწოდების ჯაჭვში სრულად დომინირებს ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა (Karve International, 2024) ისე რომ ამისთვის არც რაიმე ტიპის გლობალური კონფლიქტი დასჭირვებია და არც სხვა ტიპის ძალისმიერი მეთოდი, მით უფრო რომ მინერალების მთელი ნაირსახეობა ჩინეთის გარეთ-სხვადასხვა კონტინენტებზე მოიპოვებოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც რომ შეერთებულ შტატებსა და უკრაინას შორის ბოლო დროინდელ აქტუალური საკითხი მინერალების შესახებ გარკვეულწილად ბმაშია იმ ფაქტთან რომ შტატები ცდილობს ეროვნული უსაფრთხოების იმ გამოწვევას გაუმკლავდეს, რაც ჩინეთის მონოპოლიამ შექმნა ხსენებულ ინდუსტრიაში (Levimnt, 2024).

ომის ხელოვნების მესამე თავში ავტორი ასევე საუბრობს სარდლის/მმართველის უნარიანობას და მის სიძლიერეზე: *“ამადაა რომ სარდალი და თავისი ქვეყნის საყრდენი ბურჯია, თუ ბურჯი მრთელია და მყარად დგას-ქვეყანა ძლიერია, თუ ბურჯი დაბზარულია და ირყევა-ქვეყანა სუსტია”* (სუნ ძი, 2023:24). მიუ-

ხედავად იმისა რომ ჩინეთი პარტია-სახელმწიფოა, სადაც ხელისუფლების რეკრუტირების წყარო ძირითადად ერთი პოლიტიკური ორგანიზაციაა-CCP, უშუალოდ მმართველ პოლიტიკურ გუნდში არსებობს საკმაოდ მკაცრი მერიტოკრატიული სისტემა და ნიჭიერი კადრების მოზიდვის სხვადასხვა მეთოდიკა (CGTN, 2019). ამ საკითხის მნიშვნელობას ადასტურებს გენერალური მდივნის საგანგებო მიმართვაც, რომელიც ხაზს უსვამს ტალანტებისა და კვალიფიციური კადრების მოზიდვასა და შესაძლებლობების მიცემას როგორც სახელმწიფო ასევე კერძო სექტორშიც (The State Council of the People's Republic of China, 2021).

თავი მეხუთე “势 shi” -ამ თავში სუნ ძი საუბრობს იმ ფანდებსა და სტრატეგიულ მოთმინებაზე, რომლის კარგად გააზრების შემდეგ შესაძლებელია ჯარის ისე მართვა რომ უპირობო გამარჯვება დადგეს, სახელდობრ: აუცილებელია ჯარის პირდაპირი და ირიბი (ტყუილი) სვლები ისე რომ დააბნიო მოწინააღმდეგე. ჯარის მანევრირებით და სწორი პოზიციის შერჩევით უნდა მიაღწიო ისეთ ტაქტიკურ უპირატესობას რომ შენი მეომრების შეტევა მტერზე დაემსგავსოს მთიდან დაშვებული უზარმაზარი ლოდების სრბოლას. საჭირო დროსა და საჭირო ადგილას შეტევა ჩინური გლობალური კორპორატიული კულტურის ერთ-ერთი ნიშანსვეტია, მაგალითისთვის საინტერესოა ტიკტოკის მსოფლიო გასართობ ბაზარზე გამოჩენა: Tiktok (Douyin) -ის გაშვება ისეთ დროსა და ისეთ პერიოდში მოხდა რომ მან წალეკა მთელი ახალგაზრდული ბაზარი, განსაკუთრებით დასავლეთის ქვეყნები და გახდა ერთ-ერთი ლიდერი ამ სფეროში (Karimi & Fox, 2023). კულტურული გავლენა ისეთი დიდია რომ თვით შეერთებული შტატებიც კი იძულებული იყო უკან დაეხია მის აკრძალვაზე, ხოლო რუმინეთის არჩევნების შედეგებზე ტიკტოკზე წარმოებულმა საარჩევნო კამპანიამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა ამომრჩევლის (განსაკუთრებით ახალგაზრდების) ელექტორალურ ქცევაზე (Reuters, 2025).

მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ომის ხელოვნებაში ინფორმაციისა და დაზვერვის მნიშვნელობას, რომელიც უმნიშვნ-

ელოვანესი კომპონენტია წარმატების მისაღწევად, რასაც სუნ მი შემდეგნაირად ხსნის: „ამიტომ, კარგად განჭვრიტე მტრის ზრახვანი, რომ შეაფასო მისი გეგმების ავი და კარგი; გამოიწვიე ის, რომ გაუგო საბრძოლო წყობა და ქმედების წესი; აცდუნე იგი რათა მიაგნო მის ყველაზე სუსტ და ძლიერ ადგილს; შეერკინე მას, რათა მოსინჯო, სად ჰყავს ჭარბი და სად ნაკლები ძალები”- ბუნებრივია როგორც ყველა დიდი სახელწმიფო ჩინეთიც იყენებს საკუთარ საინფორმაციო ქსელებს, მათ შორის დიასპორას, ეკონომიკურ კავშირებსა და პარტნიორებს, რათა ზუსტად იცოდეს სამიზნე ქვეყანა (არ იგულისხმება სამხედრო თვალსაზრისით) და იქაური ბიზნეს სექტორი რა მიმართულებით ვითარდება, რა არის მათი სურვილები, მოთხოვნები, რა ტიპის საწარმოო შესაძლებლობები აქვს, არის თუ არა საჭიროება და შესაძლებლობა იმპორტის, ინვესტიციის ან თუნდაც მინერალების მოპოვების და ა.შ სწორედ ხსენებული ტიპის ინფორმაციის გაანალიზების შემდეგ ხდება დაგეგმვა სხვადასხვა ტიპის ღონისძიებების, მათ შორის ინვესტიციის, იმპორტის და ა.შ, დიასპორას კი როგორც ღია წყაროებისა და საკანონმდებლო აქტების ანალიზის შედეგად ვიგებთ, ამ ყველაფერში საგულისხმო როლი აქვს დიასპორას (Pubrick, 2023).

ომის ხელოვნების მერვე თავში სუნ მი საუბრობს ადაპტაციის უნარსა და იმ ნაკლზე რამაც მეთაურს შეიძლება ომი წააგებინოს: „ამიტომ ხუთმა დიდმა ნაკლმა შეიძლება ავნოს ჯარის სარდალს; უგზურად მამაცს-ადვილად მოჰკლავენ, სიცოცხლის მოტრფიალეს-ადვილად დაატყვევებენ, უზომოდ ვიცხს-ადვილად გააბრიყვებენ, მეტისმეტად სპეტაკს-ადვილად შეზღავლავენ, ხალხზე გადაგებულს-ადვილად გააწამებენ” (სუნ მი, 2023: 54). 1978 წლიდან მოყოლებული ჩინეთის საგარეო პოლიტიკა პირველი რამდენიმე ათწლეული ეფუძნებოდა “ინერტული პოლიტიკის” სტრატეგიას - სტრატეგიის მიხედვით ქვეყანა ორიენტირებული უნდა ყოფილიყო სოციო-ეკონომიკურ ტრანსფორმაციაზე და ნაკლებად ჩართულიყო გეოპოლიტიკურ ბატალიონში, მთელი წლები მსოფლიოში მიმდინარე კონფლიქტებსა და

ტურბულენტურ მოვლენებში, ჩინეთი როგორც წესი პროტოკოლური დიპლომატიური განცხადებით შემოიფარგლებოდა და მიჰყევოდა ტენგ სიაოფინგის პოლიტიკურ ანდერძს “韬光养晦 tao guang yuan hui”, რომელსაც დიდი ჩინურ-ქართული ელექტრონული ლექსიკონი შემდეგნაირად განმარტავს: “*სინათლეს ემალება და სიბნელებში ძლიერდება - გადატ.* (ხელსაყრელი დროის, მარჯვე შემთხვევის, საშური მომენტის მოლოდინში) საკუთარი შესაძლებლობების დაფარვა, საკუთარი სიძლიერის არწარმოჩენა, ჩრდილში ყოფნა; ♪ ჩუმად თავის დროს ელის; ჩრდილში დგას და ჩუმად ძლიერდება; ... გმირი უნდა იყვე და ჯაბანივით დადიოდე, ოსტატი უნდა იყვე და ხელმოცარულად მოგქონდეს თავი ... (კონსტანტინე გამსახურდია, "დიდოსტატის მარჯვენა") (chinese.ge, 2025). ზემოთ ხსენებული პარალელი ნათლად აჩვენებს თუ როგორ ცდილობდა რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ჩინეთი დისტანცირებულიყო ისეთი გეოპოლიტიკური მოვლენებიდან, რომელიც მის ეკონომიკურ ტრანსფორმაციას ხელს შეუშლიდა და არ მოეხდინა რაიმე ფორმის ესკალაცია რეგიონალურ თუ გლობალურ აქტორებთან. ომის ხელოვნებიდან მოყვანილი რამდენიმე მაგალითი და მათი თანამედროვე პარალელების მოყვანა, კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ჩინური კლასიკური სტრატეგიების უნივერსალურობას, რა თქმა უნდა, გარდა ზემოთ ხსენებული მაგალითებისა ეს თუ ის ხრიკი/რჩევა შეიძლება სხვა თანამედროვე მოვლენასაც შეიძლება შეესაბამებოდეს, ეს უკვე მკვლევრის ინტერპრეტაციასა და მოსაზრებებზეა დამოკიდებული.

36 ხრიკი 三十六计 san shi liu ji- კიდევ ერთი ცნობილი ჩინური კლასიკური სტრატეგიების კრებულია, რომლის შექმნის ზუსტი თარიღი ისტორიოგრაფიაში დღესაც საკამათოა, თუმცა მისი საბოლოო კომპილაცია მინგის ან ცინგის დინასტიის პერიოდში უნდა მომხდარიყო, როდესაც გაერთიანდა 1500-2000 წლის განმავლობაში არსებული სხვადასხვა ხრიკები და რჩევები (Zhou, 2015). სტატიაში ძირითადად გამოყენებულია მალხაზ უთურაშვილის მიერ ქართულად ნათარგმნი ტექსტი „36 ხრიკი, სამ-

ხედრო ხელოვნების საიდუმლო წიგნი”, რომელიც გამომცემლობა მერიდიანმა გამოსცა 2019 წელს.

სტატიაში ოცდათექვსმეტი ხრიკიდან რამდენიმე ხრიკია გაანალიზებული იმავსე პრინციპით, როგორც ომის ხელოვნების შერჩეული სტრატაგემები. მაგალითად, მესამე სტრატაგემა “借刀杀人⁸¹-სხვისი ხელით ნარის გლეჯა საკმაოდ კარგად ესადაგება ცივი ომის მეორე ნახევარში ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დიდ სტრატეგიას, რომლის მიხედვითაც ის გახსნილობის რეფორმის შემდგომ ცდილობდა არ ჩარეულიყო გეოპოლიტიკურ რბოლაში, ნაკლებად შედიოდა კონფრონტაციაში გარე აქტორებთან (გამონაკლისია კონფლიქტი ვიეტნამთან) პეკინი ცდილობდა მოეგო დრო და განევიტარებინა საკუთარი ინდუსტრია. სსრკ-სთან კონფრონტანცია მან შეერთებულ შტატებს დაუთმო, ხოლო მთელი 13 წელი თავად მშვიდად ახდენდა იმდროინდელ გლობალურ სივრცეში კონკურენციას. მოგვიანებით, მაშინ როდესაც სსრკ, შემდგომში რუსეთი, ერაყი, იუგოსლავია, ავღანეთი იყო წინა პლანზე, ჩინეთი საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზებას ახდენდა უცხოური ინვესტიციების მოზიდვითა და შიდა ტრანსფორმაციაზე ფოკუსირებით (ჩიხლაძე, 2025:250) ის არ იყო აღქმული გეოპოლიტიკურ საფრთხედ, სხვა თანადროული საფრთხეების მომეტების გამო, ამას ემატებოდა პეკინის ინერტული პროფილი საგარეო პოლიტიკის მხრივ რაზეც ომის ხელოვნების განხილვისას აღინიშნა.

მეხუთე სტრატაგემა - 趁火打劫⁸²-ცეცხლის დროს მარცვა (სხვისი გაჭირვებით ხელის მოთბობა)-გლობალური პანდემიის დროს ფაქტობრივად არ დარჩენილა არც ერთი დიდი თუ პატარა სახელმწიფო, რომელსაც ფინანსური ან ლოჯისტიკური პრობლემა არ ჰქონია, ბუნებრივია მათ რიგებში ჩინეთიც იყო, თუმცა ფაქტობრივად ეგზისტენციალური საფრთხე დაუდგა H&M, ZARA-ს, შეკვეთები გვიანდებოდა, ფასები იზრდებოდა და მომხარებელი უკმაყოფილიყო იყო, სწორედ მაშინ გამოიყენა SHEIN-

⁸¹ ფინიით: jie dao sha ren -პირდაპირი თარგმანი :ითხოვო დანა სხვის მოსაკლავად

⁸² Chen huo da jie ცეცხლის დროს სახლის მარცვა

მა სამხრეთ ჩინეთის ქალაქ გუანჭოუს პორტში არსებული გამართული მიწოდების ჯაჭვი, საკუთარი ტექნოლოგიური პარკითა და ინტეგრირებული საწარმოო შესაძლებლობებით, რომელშიც გაერთიანებული იყო ჩინეთის ტერიტორიაზე არსებული 6000-მდე ფაბრიკა-ქარხანა (Sabio, 2024). ეფექტურმა მენეჯმენტმა იმ დროს როდესაც მთელი მსოფლიო კარანტინის პირობებში ცხოვრობდა მიწოდების ჯაჭვი ფაქტობრივად გამართულად არ მუშაობდა, შეინის ინოვაციური მიდგომებით მისი გაყიდვები ისტორიულ მაქსიმუმში ავიდა. (Zhang et al., 2023).

მერვე სტრატაგემა 暗度陈仓⁸³-an du chen cang-ერთ რაღაცას ამოფარებული, მეორე რაღაცის კეთება (ფარული გამოსვლა ჩენ ცანგიდან)-აღნიშნული სტრატეგემა ხაზს უსვამს შეფარულ ქმედებას, სხვა ღია ქმედების პარალელურად. ხსენებულ ხრიკზე საუბრისას ჩნდება ასოციაციური კავშირი ჩრდილოეთ კორეის შემთხვევაზე-ჩინეთის ჩრდილოეთ კორეის ყველაზე ახლო პარტნიორია, ის ცალი ხელით ეხმარება კორეას ვაჭრობაში და ტექნოლოგიებში, მეორე ხელით კონსტრუქციული აქტორია კორეის ბირთვულ საკითხზე მოლაპარაკებებში და ზოგჯერ სანქციებზეც კი უწესებს მას. იყენებს რა ჩრდილოეთ კორეის მილიტარისტულ პოლიტიკას, პოზიციონირებს როგორც პროგნოზირებადი აქტორი, ამავდროულად იტოვებს კორეის რეჟიმს ბუფერად მასსა და ამერიკულ ბაზებს შორის, რომელიც სამხრეთ კორეაში არის განლაგებული (fong, 2024).

მეცხრე სტრატეგემა 隔岸观火⁸⁴-მოპირდაპირე ნაპირიდან ცეცხლზე თვალითვალი იდენტურია როგორც 坐山观虎斗⁸⁵ - მთაზე წამომჯდარი უცქერდე ვეფხვების (მოწინააღმდეგეების ბრძოლას) - აღნიშნული სტრატეგია დომინირებს ჩინეთის საგარეო პოლიტიკაში ბოლო 45 წლის განმავლობაში, ის ფაქტობრივად არ ერევა არც ერთ გლობალურ კონფლიქტში, მხოლოდ კონფლიქტის ბოლო ფაზაში გამოჩნდება მედიატორის (ირან-

⁸³ An duo chen cang ფარულად გამოსვლა ქალაქ ცანგიდან

⁸⁴ Ge an guan huo

⁸⁵ Zuo shan guang hu dou

საუდის არაბეთის შემთხვევა) ან ნაწილობრივი ნეიტრალურობით შემოიფარგლება (ჩრდილოეთ კორეის ბირთვული პროგრამა).

სამხედრო ხელოვნების საიდუმლო წიგნის მე-14 სტრატეგემა; 借尸还魂⁸⁶ ითხოვო გვამი სულის დასაბრუნებლად, ძველი იდეის/პროცესის ახლებურად გამოყენება /ინტერპრეტაციას გვა-სწავლის, რომელის თანამედროვე და უზუსტესი შესატყვისი სარტყელი და გზა ინიციატივაა, რომელიც თავის მხრივ უძველესი აბრეშუმის გზის მოდერნული და ახლებური გააზრებაა. სარტყელისა და გზის ინიციატივა გახდა 21-ე საუკუნეში ჩინეთის დიდი სტრატეგიის ერთ-ერთი მთავარი ხაზია, მთელი მისი ჩანართებით, ამასთან ინიციატივის პირველ ეტაპზე ძველი აბრეშუმის გზის ახლებური გაცოცხლების იდეა აშკარად გლობალური ინიციატივით სარგებლობდა საერთაშორისო დონეზე (Feng, 2015).

36 ხრიკის მე-17 სტრატეგმა 抛砖引⁸⁷- აგურის გასროლით ნეფრიტის დაუფლება, იგივეა რაც მცირე ქმედებით დიდ შედეგზე გასვლა ამ სტრატაგემას შეგვიძლია შევუსაბამოდ ჩინეთის ანტი-კოლონიური და სპეციალური სტრატეგია განვითარებადი (ე.წ მესამე მსოფლიოს) ქვეყნების მიმართ, როდესაც ის გამოდიოდა თანასწორობის, ანტი-კოლონიური მიდგომით, მხარს უჭერდა მათ საერთაშორისო დონეზე და ვერბალურად აპროტესტებდა მათ „ჩაგვრას“ საერთაშორისო არენაზე (Shinn, 2019:62). გრძელვადიანი პოლიტიკის შედეგად, დღესდღეობით ჩინეთი ერთ-ერთი ყველაზე მიღებული პარტნიორია აფრიკის კონტინენტზე, საიდანაც მოიპოვებს ამა თუ იმ მინერალურ რესურსებსა და ნედლეულს (Afripoli, 2023) ამავედროულად გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში მუდმივად იღებს მხარდაჭერას ზემოთ ხსენებული ქვეყნებიდან.

გასული საუკუნის 60-იან წლებში 23-ე სტრატაგემის გამოყენების ფაქტობრივად დადასტურებული ისტორიული შემთხ-

⁸⁶ Jie shi huan hun

⁸⁷ Pao zhuan yin yu

ვევა გვაქვს, როდესაც გეოპოლიტიკური ალყის გაღვევა მაო ძედუნმა ზუსტად იდენტური ხედვით მოახერხა. სტრატეგმა გვასწავლის 远交近攻⁸⁸ -ემეგობრე შორეულს, ებრძოლე ახლოში მყოფს, რაც ერთი-ერთში ესადაგება ჩინეთის ამერიკასთან დაახლოების პოლიტიკას, მაშინ როდესაც პეკინს ინდოეთთანაც და საბჭოთა კავშირთანაც საკმაოდ დაძაბული და რთული ურთიერთობა ჰქონდა (Kissinger, 2011).

六韜-liu tao ექვსი საიდუმლო სტრატეგიული სწავლება, რომლის ავტორი ძიანგ წიაა რჩევებს იძლევა არამხოლოდ სამხედრო მიმართულებით, არამედ ის ანალიზებს სამოქალაქო (სამოხელეო) საქმეებსაც და მის პრაქტიკულ მაგალითებსაც. გამომდინარე იქედან რომ აღნიშნული ტექსტი ქართულად ჯერ-ჯერობით არ არის თარგმნილი, სტატიაში გამოყენებულია შაუნ კორნერსის მიერ რედაქტირებული და ჩენგ სუნგის მიერ თარგმნილ-ადაპტირებული (თანამედროვე ჩინური-ინგლისური) ტექსტის ნიმუშები (Connors, 2013).

"文韜" (სამოქალაქო "თაო"- სტრატეგია) გამოხატავს ჩინური პოლიტიკური ფილოსოფიის ძირითად პრინციპებს, რომლებიც ხაზს უსვამენ მორალურ ლიდერობას, მერიტოკრატიულ მიდგომას და სახალხო კეთილდღეობას. იდეალური მმართველი უნდა გამოირჩეოდეს ეთიკური საქციელით, რათა მოიპოვოს საზოგადოების ნდობა, ხოლო თანამდებობები უნდა უკავდებოდეს ნიჭიერებს, არა მხოლოდ წარჩინებულთა წრის წარმომადგენლებს. ამასთან, მმართველმა უნდა აერთიანოს სამოქალაქო და სამხედრო ხელმძღვანელობის უნარები, რადგან სახელმწიფოს სტაბილურობა დამოკიდებულია ორივე სფეროს ჰარმონიულ ფუნქციონირებაზე. ყველაფერი ეს კი ემსახურება მთავარ მიზანს – ხალხის კეთილდღეობას, რადგან სწორედ მოსახლეობა არის სახელმწიფოს ფუნდამენტი, ხოლო მისი ეკონომიკური გადატვირთვა (მაგ., ზედმეტი გადასახადები) საფრთხეს უქმნის მთელ სისტემას. ეს პოსტულატები, რომლებიც აერთიანებს კონფუციანურ და ლეგისტურ იდეებს, ჩინური სახელმწიფოებრიობის

⁸⁸ Yuan jiao jing gong

თვალსაზრისით კლასიკურ მმართველობით მოდელს წარმოადგენს (Conners, 2013:23).

"武韜" (Wu Tao) წარმოადგენს ომის სტრატეგიის თავს იმავე ნაშრომში, რომელიც უკავშირდება არა მხოლოდ სამხედრო ტაქტიკას, არამედ მმართველის მორალურ და სტრატეგიულ კომპეტენციას. იდეალური სარდალი უნდა გააერთიანოს სიმამაცე, ეთიკური პრინციპები და ღრმა აღქმა კონფლიქტების ბუნებისა. ომის წარმატება პირდაპირ კავშირშია საზოგადოების მხარდაჭერასთან – ხალხის ნდობის გარეშე ნებისმიერი კამპანია რისკავს წინააღმდეგობებს ან დაშლას (Conners, 2013:49) აქედან გამომდინარე, ომი უნდა იყოს მორალურად გამართლებული და წამოწყებული მხოლოდ უკიდურესი აუცილებლობის შემთხვევაში (Liu, 2012) Wu Tao ხაზს უსვამს არაპირდაპირ მეთოდებს:

აგენტურული ქსელების გამოყენება მტრის შესახებ ინფორმაციის მოსაპოვებლად;

ფსიქოლოგიურ ომს, რომელიც არღვევს მოწინააღმდეგის სულიერებას;

არასამხედრო ინსტრუმენტების (ეკონომიკური, დიპლომატიური) ინტეგრაციას სტრატეგიაში.

ეს პრინციპები, რომლებიც ასახავს ძველი ჩინური ტრაქტატების (მაგ., „სამხედრო ხელოვნების" 孫子兵法) იდეებს, დღესაც აქტუალურია როგორც ტრადიციული, ისე ასიმეტრიული ომების კონტექსტში.

龍韜 (დრაკონის სტრატეგია) – მოქნილობა და ადაპტაცია

დრაკონის სტრატეგია ხაზს უსვამს გარემო პირობების ჭკვიანურ გამოყენებას და ტაქტიკურ მანევრირებას. ის არ ეყრდნობა უხეშ ძალას, არამედ მოითხოვს მოქნილობას, მოულოდნელობას და კრეატიულობას ბრძოლის ველზე. აქ მნიშვნელოვანია მტრის სისუსტეების გამოყენება, რაც მოიცავს ფსიქოლოგიურ ომს, დეზინფორმაციას და დინამიკურ დაგეგმარებას. (Conners, 2013:64).

虎韜 (ვეფხვის სტრატეგია) – აგრესიული შეტევა

ვეფხვის სტრატეგია წარმოადგენს პირდაპირ და დამანგრეველ ტაქტიკას, რომელიც ეფუძნება სწრაფ, დამაკნინებელ შეტევებს. ეს მიდგომა აქტუალურია მაშინ, როდესაც საჭიროა მტრის რესურსების ან მორალის სწრაფი დასუსტება. თუმცა, ის მოითხოვს ძლიერ რესურსებს და რისკიანია, თუ არ არის სათანადოდ მომზადებული. (Conners, 2013:116).

豹韜 (ლეოპარდის სტრატეგია) – სისწრაფე და მანიპულაცია
ლეოპარდის სტრატეგია, ვეფხვისგან განსხვავებით, არ ეყრდნობა უხეშ ძალას, არამედ სისწრაფეს, მოტყუებასა და არაპირდაპირ მეთოდებს. ის იდეალურია სუსტი, მაგრამ მოქნილი ძალებისთვის, რომლებიც უნდა იბრძოლონ უფრო დიდი მტრის წინააღმდეგ. მისი ძირითადი ინსტრუმენტებია:

ალიანსების ფორმირება

მტრებს შორის დაპირისპირების გამოწვევა

ფსიქოლოგიური ზეწოლა (ჭორები, დეზინფორმაცია (Conners, 2013:119)

犬韜 (ძაღლის სტრატეგია) – შიდა სტაბილურობა და ლოიალურობა

ძაღლის სტრატეგია არ ეხება პირდაპირ ომს, არამედ შიდა მმართველობასა და საზოგადოებრივ წესრიგს. ის ხაზს უსვამს: იერარქიისა და დისციპლინის მნიშვნელობას, ასევე მოსახლეობის ლოიალურობის შენარჩუნებას და ეროვნული უსაფრთხოების განმტკიცებას (Conners, 2013:126).

ბოლო კლასიკური ჩინური სტრატეგია, რომელსაც სტატიაში მიმოვიხილავთ სიმა ჟანგძუს კლასიკური ტრაქტატია "司馬法". დარად ძიანგ წიას ნაშრომისა, სიმას მეთოდებიც არ არის ქართულად ნათარგმნი, შესაბამისად ამ შემთხვევაშიც ვიყენებთ შუან კორნესის მიერ რედაქტირებულ და ჩენგ სუნგის მიერ ნათარგმნ ანთოლოგიას ჩინური კლასიკური სტრატეგიების შესახებ. ხსენებული ტექსტი წარმოადგენს სამხედრო, პოლიტიკური და სამართლებრივი სიბრძნის ნაირსახეობიან სინთეზს, სადაც ძირითადი აქცენტი კეთდება სისტემატურობასა და სტრატეგიულ მოქნილობაზე. ეს ტექსტი აერთიანებს ორ ფუნდამენტურ პრინ-

ციპს: მკაცრ დისციპლინას, როგორც ძალაუფლების საფუძველს, და კრეატიულ ადაპტაციას, როგორც გამარჯვების ინსტრუმენტს.

ხედვები მოიცავს სამხედრო-პოლიტიკურ რჩევათა ფართო სპექტრს, მათ შორისაა ორგანიზაციული სრულყოფილობის მოთხოვნები და ფსიქოლოგიურ ომის ზოგადი ასპექტებიც კი. კერძოდ, სიმას მიხედვით ჯარი უნდა იყოს მკაცრად დისციპლინირებული და იერარქიულად სტრუქტურირებული, სადაც ყველა ელემენტი მოქმედებს ერთიანი მექანიზმის ნაწილივით. თუმცა, ნამდვილი ხელოვნება იწყება ომამდე - მტრის დეზორიენტაციით, მისი რესურსების შეფერხებით და მორალის დაუსტეხებით. ამასთან, სტრატეგია არ უნდა იყოს დოგმატური: წარმატებული მმართველი იცენებს გარემო პირობებს, მაგრამ არ ეყრდნობა მხოლოდ მათ.

პოლიტიკურ დონეზე სიმა ჟანგძუ ხაზს უსვამს ერთიანობას და ლოიალურობას, რომლებიც უზრუნველყოფილი უნდა იყოს სამართლებრივი სამართლიანობითა და ჯილდოების გამჭვირვალე სისტემით. ამასთან, ის განიხილავს ალიანსებს, როგორც „ძალის დროებით სესხებას" (接力) - მათი გამოყენება კრიტიკულია მტრის იზოლირებისთვის ან რესურსების მობილიზებისთვის, მაგრამ გრძელვადიან პერსპექტივაში მასზე დამოკიდებულება წარმოადგენს სისუსტეს (Corners, 2013:226). სწორედ ამ კონტექსტში შეგვიძლია დავაკავშიროთ ჩინეთის დამოკიდებულება ფორმალური ალიანსების მიმართ, როდესაც ის ეწინააღმდეგება სამხედრო ალიანსებს მსოფლიო პოლიტიკაში და მას დესტაბილიზაციის საფრთხედ მიიჩნევს (Jevans, 2024).

თანამედროვე კონტექსტში სიმა მეთოდები შეიძლება გამოყენებულ იქნას როგორც სამხედრო სტრატეგიაში, ასევე კორპორატიულ მენეჯმენტსა და პოლიტიკურ ანალიზში. მისი ძირითადი გაგება მდგომარეობს იმაში, რომ ნებისმიერი ორგანიზებული სისტემის წარმატება დამოკიდებულია:

სტანდარტიზებულ პროცედურებზე (დისციპლინა),

რესურსების მოქნილ მართვაზე (ადაპტაცია),

ფსიქოლოგიურ უპირატესობაზე (დეზორიენტაცია),

დროებითი ალიანსების სტრატეგიულ გამოყენებაზე.

ეს პრინციპები, რომლებიც ჩამოყალიბდა ძვ. წ. IV საუკუნეში, დღესაც აქტუალური რჩება რთული და დინამიური გარემოსთან შესაბამისობისთვის.

დასკვნა

ჩინური კლასიკური სტრატეგიები კაცობრიობის ლიტერატურულ და ფილოსოფიურ საგანძურს წარმომადგენენ. სტატიაში განხილული 4 ტექსტი სხვადასხვა ეპოქას ეკუთვნის, უძველესი იწყება ძვ.წ მეცხრე საუკუნეში და უახლესი როგორც მინიმუმ რამდენიმე ასეულ წელს უნდა მოითვლიდეს. გარდა იმ უზარმაზარი ფილოსოფიური მიგნებებისა, რაც საუკუნეების განმავლობაში იყო როგორც ჩინელი ასევე დასავლელი მხედართმთავრების ერთ-ერთი მთავარი მრჩეველი სამხედრო-პოლიტიკური საქმის წარმოებისა, ჩინური სამხედრო სტრატეგიები ხასიათდება შინაარსობრივი უნივერსალიზმით-რჩევათა ის ფართო სპექტრი რაც კვლევის პროცესში გაანალიზდა სცდება დროსა და სამხედრო დარგის ვიწრო სპეციფიკას. ის შეიძლება გამოიყენოს როგორც 21-ე საუკუნის პოლიტიკოსმა, ასევე ბიზნესისა თუ ორგანიზაციის მმართველმა-სტატიაში განხილული მაგალითი (რომლის ინტერპრეტაცია უსასრულოდ შეიძლება გაგრძელდეს და არ შემოიფარგლება ამ კონკრეტული შემთხვევებით) ან ყველაფრის უპირველესი დამადასტურებელია. ჩინური კლასიკური სამხედრო სტრატეგიები არ არის ჯეროვნად შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიასა და სინოლოგიაში, ვიმედოვნებ რომ აღნიშნული სტატია კიდევ უფრო მეტ მკვლევარს შეაგულიანებს, სხვადასხვა რა კურსით გაანალიზოს იდენტური ან დარჩენილი ტექსტები და გაამდიდროს ქართული სტრატეგიული ხედვა მიმდინარე პოლიტიკურ და გეოპოლიტიკურ საკითხებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Accelingo. (n.d.). **Xiaomi's global strategy**. <https://www.accelingo.com/xiaomis-global-strategy/>
- Afripoli. (2023). **China's role in Africa's critical minerals landscape: Challenges and key opportunities**. <https://afripoli.org/chinas-role-in-africas-critical-minerals-landscape-challenges-and-key-opportunities>
- Berge, J. V. (2021). "Hide your strength, bide your time"? An analysis of Chinese nuclear posture, technological development, and the Sino-U.S. deterrence relationship. **University of Oslo**.
- CGTN. (2019, December 21). **China's meritocracy: Selection and election of officials**. <https://news.cgtn.com/news/2019-12-21/China-s-meritocracy-Selection-and-election-of-officials--MA53VFP8t2/index.html>
- Conners, S. (Ed.). (2013). **Military strategy classics of ancient China: English & Chinese: The Art of War, Methods of War, 36 Stratagems & selected teachings** (C. Song, Trans.).
- Feng, B. (2015). "一带一路": 全球发展的中国逻辑 [The Belt and Road: The Chinese Logic of Global Development]. 中国民主法制出版社 [China Democracy and Legal System Publishing House].
- Fong, C. (2024, November 21). **The China-North Korea relationship. Council on Foreign Relations**. <https://www.cfr.org/background/china-north-korea-relationship>
- Karimi, K., & Fox, R. L. (2023). Scrolling, simping, and mobilizing: TikTok's influence over Generation Z's political behavior. **The Journal of Social Media in Society**, 12(1), 181–208. <https://thejsms.org>
- Karve International. (2024). **The impact of China's rare earth supply chain monopoly on national security**. Karve International.
- Kissinger, H. A. (2011). **On China**. Penguin Press.
- Lin, H. (2022). The strategy for Huawei going global: Huawei's initial market strategy for entering the European market. **Advances in**

- Economics, Business and Management Research**, 215, 353–358. Atlantis Press.
- Liu, X. (2024). Lessons in the dragon's lair: The People's Liberation Army's professional military education. **Journal of Indo-Pacific Affairs**. <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/3540678/lessons-in-the-dragons-lair-the-peoples-liberation-armys-professional-military/>
- Livemint. (2024, January 10). Donald Trump's obsession with rare earth elements, explained: What are they and what they mean for US economy. <https://www.livemint.com/news/us-news/donald-trump-s-obsession-with-rare-earth-elements-explained-what-are-they-and-what-they-mean-for-us-economy-11740902504810.html>
- Mahadzir, D. (2025, April 2). Chinese military wraps intimidation drills off Taiwan. **USNI News**. <https://news.usni.org/2025/04/02/chinese-military-wraps-intimidation-drills-off-taiwan>
- Purbrick, M. (2023, April 12). United Front work and beyond: How the Chinese Communist Party penetrates the United States and Western societies. **The Jamestown Foundation**. <https://jamestown.org/program/united-front-work-and-beyond-how-the-chinese-communist-party-penetrates-the-united-states-and-western-societies/>
- Reuters. (2025, May 1). Romanian voters again turn to TikTok for guidance in rerun of annulled election. <https://www.reuters.com/world/europe/romanian-voters-again-turn-tiktok-guidance-rerun-annulled-election-2025-05-01/>
- Sawyer, R. D. (Trans.). (1993). **The seven military classics of ancient China**. Basic Books.
- Sabio, C. J. (2024). Cross-border e-commerce revolution: Analyzing Shein's supply chain advantage. In **Proceedings of the 5th Asia Pacific Conference on Industrial Engineering and Operations Management** (pp. [insert page numbers if available]). **IEOM Society International**. <https://doi.org/10.46254/AP05.20240055>

- Shinn, D. H. (2019). China–Africa ties in historical context. In A. Oqubay & J. Y. Lin (Eds.), **China-Africa and an economic transformation** (Chap. 4). Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198830504.003.0004>
- State Council of the People's Republic of China. (2021, December 15). [Xi Jinping: Deeply implement the strategy of strengthening the country through talent in the new era and accelerate the construction of an important talent center and innovation highland in the world] [中国国务院新闻]. http://www.gov.cn/xinwen/2021-12/15/content_5660938.htm
- Wei, X., Liu, R., Liu, Y., He, J., Chen, J., Qi, L., Zhou, Y., Qin, Y., Wu, C., Dong, J., Xiao, X., Chen, J., & Ge, Q. (2024). Forest areas in China are recovering since the 21st century. **Geophysical Research Letters**, 51(22), e2024GL110312. <https://doi.org/10.1029/2024GL110312>
- Wu, R. (1996). **Rou Wu Lu: Zhongguo Gudian Zhanlue Zhiyao** [On 'Soft Combat': The Quintessence of Classical Chinese Strategy]. **Zhongguo Junshi Kexue**, (1), 111–128.
- Xinhua News Agency. (2019, January 2). **Speech at the meeting marking the 40th anniversary of the issuance of the message to compatriots in Taiwan** [Xi, J.]. <https://interpret.csis.org/tranlations/speech-at-the-meeting-marking-the-40th-anniversary-of-the-issuance-of-the-message-to-compatriots-in-taiwan/>
- Zhang, D., Zhang, X., & Zou, Y. (2023). Analysis on SHEIN's overseas success during COVID-19 from the perspective of supply chain management. In **Proceedings of the 7th International Conference on Economic Management and Green Development**. https://www.Researchgate.net/publication/375551498Analysis_on_SHEIN's_Overseas_Success_During_COVID-19_from_the_Perspective_of_Supply_Chain_Management
- Zhang, S. (2004). **Economic reforms and development strategies in China: A historical perspective**. China Social Sciences Press.

- Zou, J. (2015). **Cong junshi dao zhian: Sanshiliu ji** [从军事到治安: 三十六计; **From military to public security: The thirty-six stratagems**]. Central Police University Press.
- Liu, X. (2012, February 9). The Art of War and China's foreign and defense policies [Speech transcript]. Embassy of the People's Republic of China in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. <http://gb.china-embassy.gov.cn/dshd/2012/201202/t201202113378816.htm>
- Nyabiage, Jevans. "How the Non-Aligned Movement Fits China's Global Geopolitical Ambitions." South China Morning Post, January 20, 2024. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3249189/how-non-aligned-movement-fits-chinas-global-geopolitical-ambitions>.
- სვენ ძი. (2023). **სამხედრო ხელოვნების შესახებ** (ზ. მამნიაშვილი, Trans.). საგა.
- უთურაშვილი, მ. (თარგმ.). (2019). 36 ხრიკი, სამხედრო ხელოვნების საიდუმლო წიგნი. მერიდიანი.
- სუნ ძი. (2019). ომის ხელოვნება (ი. აბულაშვილი, თარგმ.). წიგნები ბათუმში. (თავდაპირველი ნაშრომი გამოქვეყნებული ძვ. წ. V საუკუნეში).
- ჩიხლაძე, შ. (2025). ჩინეთის ეკონომიკა წარსულსა და თანამედროვეობაში. ნ. გელაშვილის (რედ.), **ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები** (გვ. 250). ქარჩხადის გამომცემლობა.

The Projection of Classical Chinese Military Strategies onto Politics and Corporate Relations: A Multi-Case Study Analysis

Shalva Chikhladze

President of the Caucasian Association of China Studies,

Lecturer at Tbilisi State University

Tbilisi, Ilia Chavchavadze Avenue #1

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8265-7847>

Email: Shalva.chikhladze@tsu.ge

Phone: +995 558 36 53 31

Abstract

Classical Chinese military strategies constitute an integral and invaluable component of global philosophical and literary thought, offering profound insights into the evolution of military, political, and diplomatic reasoning within one of the world's oldest and most enduring civilizations. Given their substantive diversity and universal applicability, this article examines four seminal classical strategic treatises—The Art of War, The Thirty-Six Stratagems, The Methods of Sima, and The Six Secret Teachings—and their application in contemporary Chinese political and corporate relations. Employing a case-study methodology, the analysis focuses on the practical implementation of specific stratagems from these texts and their adaptation to modern Chinese political and corporate interactions. This investigation represents a novel contribution to Georgian academic discourse, underscoring the enduring significance of traditional philosophical thought and its modern reinterpretation in shaping contemporary Chinese

business and geopolitical strategies. The case studies encompass an examination of Chinese corporate and political maneuvers within global processes over recent decades, aiming to elucidate the causal relationship between these practices and their classical strategic foundations.

Keywords: The Art of War; The Thirty-Six Stratagems; The Methods of Sim; The Six Secret Teachings; Classical Chinese Military Strategies.

introduction

The rich literary heritage of Chinese civilization stands as one of its most distinctive features, encompassing millennia of continuous existence. Over centuries, this vast repository of knowledge has attained classical status, occupying a prominent place within the global literary canon. Alongside historical chronicles, poetic anthologies, and philosophical and religious texts, the Chinese tradition is further enriched by The Seven Classical Military Strategems (Wujing Qishu), a collection unparalleled in the literary legacy of other ancient civilizations.

The compilation of The Seven Military Classics (Wujing Qishu) is traditionally attributed to Emperor Shenzong of the Song Dynasty (960–1279 CE), who consolidated these texts into a unified corpus, subsequently incorporating them into the dynasty's historical records, bureaucratic examinations, and military training programs (Sawyer, 1993). Beyond these seven foundational treatises, other critical works—such as The Thirty-Six Stratagems and The Six Secret Teachings—further augment this strategic tradition. Collectively, these texts encapsulate military-political doctrines, governance principles, and tactical recommendations, transmitted across generations and now serving as essential reference material for military academies and strategy scholars worldwide.

Given the extensive scope and intricate philosophical depth of classical Chinese strategic thought, a comprehensive analysis within a single article is unfeasible. Therefore, this study focuses on four key texts whose insights remain relevant to contemporary Chinese political and corporate relations:

The Art of War (Sun zi Bingfa)

The Thirty-Six Stratagems

The Six Secret Teachings (Jiang Ziya)

The Methods of Sima (Sima Rangju)

Open-source and declassified materials reveal that modern Chinese education systems and decision-making elites actively study, analyze, and apply these centuries-old strategic methodologies (Liu, 2024). Consequently, identifying specific stratagems and their real-world applications holds significant value for Georgian academia, where such discourse remains underexplored. This article examines case studies from recent decades, linking observed political and corporate behaviors in China to specific stratagems from the aforementioned classical texts. While this approach offers a creative analytical framework, it does not assert empirical causality, instead inviting interpretative engagement with the materia.

Methodology

This study primarily employs qualitative research methods, analyzing both primary and secondary sources while contextualizing findings through case-specific content analysis. Modern technological tools were utilized to systematically classify and quantify the frequency with which contemporary Chinese decision-makers reference classical authors and their philosophical tenets in public discourse. Relevance was determined through substantive alignment between specific stratagems and their corresponding real-world applications.

Findings

The findings of this study once again underscore the fact that contemporary Chinese political and corporate decision-making processes actively engage with, analyze, and integrate classical Chinese stra-

tegic thought and the body of universal knowledge that has withstood the test of centuries. Specific cases drawn from corporate practices in the global market further emphasize the complex and long-term strategic approaches characteristic of Chinese society—approaches that remain challenging to fully comprehend not only for the Georgian public but also for the international community. Moreover, the research highlights the pressing need for a more in-depth examination of this subject matter and the importance of raising awareness within Georgian society. Such understanding is crucial to ensuring that, in the face of future geopolitical turbulence, we are better equipped and more strategically prepared.

Discussion

The Art of War is arguably the most renowned Chinese strategic treatise, believed to have been composed in the 5th century BCE by Sun Zi (more commonly known as Sun Tzu, though we retain the conventional Georgian transliteration "სუნ ძი" due to its established use in the local literary context). According to historical accounts, Sun Zi was active at the court of the state of Wu, although the historicity of his person remains a subject of scholarly debate. Nevertheless, there is broad consensus among both Chinese and international historians regarding the universal applicability of **The Art of War** (Liu, 2012). The strategic insights contained within this text have remained relevant for over 2,500 years, demonstrating practical utility for medieval generals as well as for contemporary political leaders and corporate executives (Wu, 1996:115).

This study analyzes Georgian translation of **The Art of War**: directly from Classical Chinese by sinologist Zurab Mamniashvili. In the first chapter, Sun Zi discusses calculation and planning:

“Warfare is the way of deception: thus, if you are able, appear incapable; if you intend to act, seem inactive; if you are near, make the enemy believe you are far; if

you are far, make him believe you are near. Lure him with gain if he is greedy; take advantage of disorder; guard against strength; avoid confrontation when he is strong. Provoke him when he is angry; sow confusion when he is united; exhaust him when he is rested; divide him when he is in harmony. Strike where he does not expect it. Such is the true mastery of the general” (Sun Zi, 2023:16).

This strategy emphasizes the use of indirect and psychological methods prior to direct conflict. Victory is not merely about triumphing on the battlefield but about doing so efficiently and with minimal resistance. When extrapolated into a contemporary geopolitical context, these principles can be interpreted in relation to China’s “One China” policy and its strategic efforts to extend Beijing’s jurisdiction over the island of Taiwan, which regards itself as the legitimate heir of the Republic of China.

Notably, China has refrained from overt military engagement to achieve this objective, though it maintains the possibility of such action under certain conditions. Instead, it employs a synchronized approach that leverages historical memory (Xi, 2019), economic and cultural interconnectedness—which deepens annually—and periodic demonstrations of military capacity, such as drills conducted in proximity to the island. These exercises convey the potential for future encirclement or occupation (Mahadzir, 2025), aligning closely with Sun Zi’s notion of strategic deception and pressure without immediate confrontation.

The second chapter of **The Art of War** focuses on the art of actual engagement (作战), offering strategic counsel to commanders leading military expeditions into foreign territories. Of particular interest is Sun Zi’s emphasis on resource conservation:

“Military campaigns impoverish the state, as warfare demands the long-distance transportation of provisions. The cost of supplying the army depletes the nation’s resources, inflates local prices near the camps, drains the treasury, and burdens the people. Six-tenths of a state’s revenue is consumed by broken wagons and worn-out horses, armor repair, and weaponry. Therefore, a wise commander always seeks to feed his troops at the enemy’s expense. One chong (640 liters) of provisions seized from the enemy equals twenty chong spared from the homeland; one dan (100 liters) captured in the field equals twenty dan conserved at home” (Sun Zi, 2023:19).

While this passage directly concerns military logistics, its broader strategic implications resonate with contemporary Chinese environmental and industrial policy. Despite rapid industrial expansion in recent decades, China has simultaneously increased its national forest coverage through deliberate and large-scale afforestation initiatives. Regional and national greening programs have significantly expanded vegetative cover, even in areas adjacent to Asia’s largest deserts (Wei, Liu et al., 2024)

This raises a critical question: how does China continue to meet the resource demands of its manufacturing sector while increasing domestic forest cover? According to research by Forest Trends, over the past 15 years, China has significantly increased its imports of timber from abroad. The range of supplier countries is vast, including Siberia (Russia), Eastern Europe, Southeast Asia, tropical Africa, and both Americas. This case study illustrates the enduring relevance and adaptability of Sun Zi’s second chapter: the strategic logic of minimizing domestic strain while externalizing costs remains deeply embedded in China’s modern policy framework.

Mastery of Offensive Strategy: Analysis of Chapter Three of The Art of War

The third chapter of **The Art of War** concerns the mastery of offensive strategy. Sun Zi writes:

“To achieve victory in a hundred battles is not the pinnacle of excellence; supreme excellence consists in breaking the enemy’s resistance without fighting at all. Thus, the highest form of warfare is to thwart the enemy’s plans; the next best is to disrupt his alliances; then to attack his army; and the worst strategy is to besiege walled cities.”

In the same chapter, Sun Zi emphasizes the critical importance of assessing both one’s own capabilities and those of the adversary:

“If you know the enemy and know yourself, you need not fear the result of a hundred battles. If you know yourself but not the enemy, you will suffer a defeat for every victory. If you know neither the enemy nor yourself, you will succumb in every battle” (Sun Zi, 2023:26).

These strategic principles reveal that Sun Zi placed the highest value not on brute force or costly sieges, but on winning through superior understanding, foresight, and psychological advantage. The ideal victory, in his framework, is one that avoids direct confrontation altogether.

When applied to contemporary corporate strategy, this principle is clearly reflected in the approach of major Chinese telecommunications brands such as Xiaomi and Huawei. These companies entered

developing markets gradually and quietly, initially targeting lower-priced product segments. Once brand familiarity and consumer trust were established, they expanded their offerings to include high-end products that directly challenged established global competitors such as Apple and Samsung (Acelingo, n.d.). A similar strategic pattern is evident in China's rare earth mineral strategy.

By the third decade of the 21st century, the People's Republic of China had come to dominate the global supply chain for rare earth elements—crucial inputs for modern technologies—without resorting to military force or geopolitical confrontation. What makes this dominance particularly notable is that many of these minerals are located outside China, in diverse regions and on multiple continents. Nonetheless, China has positioned itself as the central player in the processing and export of these critical materials (Karve International, 2024). This development has not gone unnoticed, particularly in the United States. Recent tensions and policy shifts between the U.S. and Ukraine concerning strategic mineral access reflect Washington's attempt to mitigate the national security risks posed by China's near-monopoly in this vital sector (Levimnt, 2024).

Additionally, Chapter Three of **The Art of War** addresses the personal qualities of a commander:

“The general is the pillar of the state: if the pillar is solid and unwavering, the state will be strong. If the pillar is cracked and unstable, the state will be weak”
(Sun Zi, 2023:24).

Although China operates as a party-state—where political authority is largely concentrated within the Chinese Communist Party (CCP)—its leadership system features a robust meritocratic structure. Talent recruitment and cadre promotion are guided by performance

indicators and institutionalized mechanisms aimed at attracting high-caliber individuals into both government and party leadership roles (CGTN, 2019). This emphasis on talent is echoed in recent directives from the General Secretary, who has underscored the need to identify and empower qualified professionals not only in the public sector but also within private enterprise (State Council of the PRC, 2021).

Strategic Momentum and Adaptive Mastery: Insights from Chapters Five and Eight of *The Art of War*

In Chapter Five of ***The Art of War***, titled “**Shi**” (勢)—often translated as “strategic momentum” or “potential force”—Sun Zi emphasizes the subtle use of deception, patient maneuvering, and the orchestration of forces in such a way that the enemy is overwhelmed without recourse to chance. A well-positioned and skillfully maneuvered army, he argues, can deliver a blow as unstoppable as a massive boulder rolling down a mountain. Victory, in this sense, is less about brute force and more about exploiting timing, terrain, and psychological disarray.

This concept is clearly manifested in the strategic rollout of TikTok (known domestically in China as **Douyin**). Its global debut came at a time when the entertainment market was ripe for disruption, particularly among younger demographics in Western nations. Through careful timing and aggressive adaptation, TikTok swiftly captured the attention of Generation Z and became a dominant force in digital entertainment (Karimi & Fox, 2023). The platform’s cultural influence has been so substantial that even governments have struggled to counter its momentum: the United States was compelled to retreat from efforts to ban the app, while in Romania, electoral campaigns conducted via TikTok significantly shaped youth voting behavior (Reuters, 2025).

Sun Zi also stresses the importance of intelligence and reconnaissance in the successful execution of strategy:

“Therefore, discern the enemy’s intentions to judge whether his plans are good or bad. Tempt him to reveal his formations and strategies. Entice him to expose his strengths and weaknesses. Engage him to test his deployments and identify where he is overextended or under-defended.” (Sun zi, 2023)

In modern practice, the People's Republic of China relies on a complex information-gathering network to monitor developments in target nations—not necessarily for military purposes, but for strategic economic engagement. These networks include diaspora communities, economic partnerships, and commercial liaisons. Open-source research and legislative records suggest that diaspora populations often play a pivotal role in providing insights into local market trends, investment opportunities, production capacities, and potential vulnerabilities (Pubrick, 2023). This intelligence is then used to strategically coordinate initiatives such as foreign direct investment, supply chain insertion, or mineral extraction.

Chapter Eight of **The Art of War** discusses the traits that can lead a commander—and by extension, a state—to failure. Sun Zi identifies five fatal flaws in leadership:

“There are five dangerous traits that may afflict a commander: recklessness, which leads to destruction; cowardice, which leads to capture; a quick temper, which can be provoked; a sense of honor, which is easily manipulated; and excessive compassion, which makes a leader vulnerable to suffering” (Sun Zi, 2023: 54).

These characteristics are not merely moral reflections—they are strategic liabilities. From 1978 onward, China's foreign policy largely embraced a doctrine of strategic restraint, consistent with the concept of **tao guang yang hui** (韬光养晦), often translated as "hide brightness, nourish obscurity." According to the authoritative Sino-Georgian digital lexicon, the term denotes "concealing one's capabilities and biding one's time"—a principle echoed in Georgian literature as: "You must be a hero but walk like a coward; a master, but appear incompetent" (chinese.ge, 2025; cf. Konstantine Gamsakhurdia, **The Right Hand of the Grand Master**).

For decades, China applied this principle by abstaining from direct involvement in global conflicts, maintaining minimal engagement in turbulent geopolitical zones, and prioritizing internal socio-economic transformation. Rather than escalating tensions, Beijing opted for protocol diplomacy and avoided actions that could compromise its long-term strategic objectives.

The examples drawn from **The Art of War**, when considered alongside contemporary Chinese policies, reaffirm the enduring relevance and universal applicability of classical Chinese strategic thought. While the parallels drawn in this study are selective, it is evident that many of Sun Zi's doctrines remain profoundly instructive for understanding modern statecraft, corporate strategy, and geopolitical positioning. Ultimately, the full application of these insights depends on scholarly interpretation and the contextual lenses through which modern phenomena are viewed.

The Thirty-Six Stratagems (三十六计): Classical Chinese Cunning in Modern Strategy

Another prominent compendium of classical Chinese strategic thinking is the **Thirty-Six Stratagems** (三十六计, **san shi liu ji**). Alth-

ough the precise date of its origin remains debated among historians, most scholars agree that the current form was likely compiled during the Ming or Qing dynasties, synthesizing a wide range of stratagems and tactical principles developed over 1,500 to 2,000 years (Zhou, 2015). This paper draws primarily on the Georgian translation by Malkhaz Uturashvili, **36 Stratagems: The Secret Book of Military Art**, published by Meridiani in 2019.

A selection of stratagems from the collection is analyzed using the same interpretive method applied to **The Art of War**—that is, contextualizing classical principles within modern geopolitical or corporate realities.

Stratagem 3: 借刀杀人 (jie dao sha ren) – “Kill with a Borrowed Knife”

This stratagem, which literally means "borrow a knife to kill someone," involves using a third party to execute one's aims, thereby avoiding direct confrontation. It aptly parallels the strategic posture of the People's Republic of China during the latter half of the Cold War. After the initiation of economic reforms and opening-up policies, China deliberately avoided becoming entangled in great power conflicts. Apart from a brief war with Vietnam, Beijing largely refrained from direct confrontations. It allowed the ideological and strategic rivalry between the United States and the Soviet Union to dominate the global stage, while it quietly focused on industrial development and internal consolidation.

For over a decade, China leveraged this geopolitical breathing space to attract foreign investment and modernize its economy—largely free from being perceived as a major geopolitical threat, thanks to the presence of more immediate global security concerns. This strategic discretion was further reinforced by China's low-profile foreign

policy, consistent with earlier discussions on the legacy of **The Art of War** (Chikhladze, 2025:250).

Stratagem 5: 趁火打劫 (chen huo da jie) – “Loot a Burning House”

This stratagem, meaning to profit from another’s misfortune, found modern corporate expression during the global COVID-19 pandemic. Virtually no country escaped the economic and logistical challenges of the crisis, including China. However, while Western fast fashion giants like H&M and ZARA faced severe disruptions—delayed orders, soaring prices, and declining customer satisfaction—Chinese ultra-fast fashion brand SHEIN capitalized on the moment.

Utilizing its fully integrated supply chain infrastructure in Guangzhou, which included over 6,000 domestic factories, and leveraging its proprietary digital platforms, SHEIN turned adversity into opportunity. Its effective logistical coordination and agile manufacturing allowed it to scale rapidly at a time when much of the global supply network was paralyzed. As a result, the company achieved historic sales highs during the peak of the pandemic (Sabio, 2024; Zhang et al., 2023).

Stratagem 8: 暗度陈仓 (an du chen cang) – “Sneak Through Chen Cang”

This stratagem involves using deception to conceal one’s true intentions. Its literal meaning, “to secretly cross through Chen Cang,” evokes the idea of distracting with one visible action while executing a more significant maneuver in secret. A modern geopolitical analogy can be seen in China’s dual-track policy toward North Korea.

On one hand, China publicly supports diplomatic efforts around North Korea’s nuclear program and occasionally even enforces sanctions. On the other, it remains Pyongyang’s most important economic partner, facilitating trade, providing technical support, and shielding it

from complete international isolation. North Korea thus serves as both a geopolitical buffer between China and U.S. military bases in South Korea, and as a tool for strategic leverage. In this way, China positions itself as a constructive global actor while simultaneously maintaining a reliable bulwark against U.S. regional influence (Fong, 2024).

Stratagem 9: 隔岸观火 (Ge an guan huo) – “Watch the Fire from Across the River”

Closely related to Stratagem 20 (坐山观虎斗 – “Sit on the Mountain and Watch the Tigers Fight”), this principle emphasizes non-interventionism and strategic observation. Over the past 45 years, China has consistently applied this approach in its foreign policy—rarely engaging directly in global conflicts, yet often emerging in the final phase as a mediator or neutral party. Its roles in the Iran–Saudi Arabia détente and the North Korean nuclear dialogue are illustrative: China maintains a visible but calibrated presence, intervening diplomatically only when beneficial or necessary.

Stratagem 14: 借尸还魂 (Jie shi huan hun) – “Revive the Soul by Borrowing a Corpse”

This stratagem emphasizes the revitalization of an old idea through new means. One of the most striking contemporary applications is China’s **Belt and Road Initiative** (BRI)—a modern reinterpretation of the ancient Silk Road. As Feng (2015) notes, the BRI emerged in the 21st century as a core element of China’s grand strategy, reinvigorating historical trade concepts with global-scale infrastructure and geopolitical ambitions.

Stratagem 17: 抛砖引玉 (Pao zhuan yin yu) – “Cast a Brick to Attract Jade”

This strategy involves using a small offering to obtain a greater reward. China's long-term engagement with developing nations—particularly in Africa—demonstrates this principle in action. Through anti-colonial rhetoric, diplomatic support, and advocacy for equality on international platforms, China has gained favor among many nations once viewed as part of the “Third World” (Shinn, 2019:62). Today, China is among the most accepted and active economic partners on the African continent, securing access to critical minerals and raw materials while garnering consistent diplomatic support at the United Nations (Afripoli, 2023).

Stratagem 23: 远交近攻 (Yuan jiao jin gong) – “Befriend the Distant, Attack the Near”

This historically confirmed stratagem was notably applied by Mao Zedong during the Cold War. Amid deteriorating relations with the Soviet Union and India, Mao strategically aligned with the United States—China’s distant ideological rival at the time. As Kissinger (2011) recounts, this maneuver broke Beijing’s geopolitical encirclement and reshaped global diplomatic alignments.

Liu Tao (六韬) – The Six Secret Teachings

Attributed to Jiang Ziya, **Liu Tao** is another foundational Chinese strategic classic that expands beyond military doctrine to encompass civil administration. As the text is not yet available in Georgian, this article references the modern Chinese–English edition translated and adapted by Cheng Song and edited by Shaun Connors (Connors, 2013).

Wen Tao (文韬) – Civil Strategy
Wen Tao reflects key tenets of traditional Chinese political philosophy,

blending Confucian and Legalist principles. It advocates for moral leadership, meritocratic governance, and public welfare as the foundation of state power. The ideal ruler is ethically exemplary, attracting trust from the people, while administrative positions must be filled based on talent rather than elite lineage. Governance requires a balance between civil and military competence, as state stability depends on the harmony of both domains. Excessive taxation or administrative burden, it warns, risks undermining the state's social contract.

Wu Tao (武 韜) – Military Strategy
Wu Tao discusses both military tactics and the moral and strategic responsibilities of a commander. Victory, it argues, is contingent upon the support of the people—without which any military campaign risks collapse. Thus, war must be morally justified and waged only in cases of necessity (Liu, 2012). The text also advocates for:

The use of espionage and information networks;

Psychological warfare to demoralize the enemy;

Integration of non-military tools such as diplomacy and economic pressure.

These principles echo **The Art of War** and retain relevance in both conventional and asymmetric conflict environments.

Long Tao (龙 韬) – The Dragon Strategy
The "Dragon Strategy" emphasizes flexibility, creativity, and adaptation. Rather than relying on brute force, it promotes the intelligent use of changing circumstances. Tactical advantage is gained through unpredictability, disinformation, and dynamic planning—particularly by exploiting the opponent's weaknesses (Connors, 2013:64).

Hu Tao (虎韬) – The Tiger Strategy: Aggressive Offense

The Tiger Strategy emphasizes direct and overwhelming attacks designed to demoralize and exhaust the opponent's resources quickly. Though highly effective under the right conditions, it is resource-intensive and carries substantial risk if poorly executed (Connors, 2013:116). It is most applicable in scenarios requiring rapid disruption of an adversary's operational cohesion.

Bao Tao (豹韬) – The Leopard Strategy: Speed and Manipulation

In contrast to the Tiger, the Leopard Strategy favors speed, cunning, and indirect tactics. It is especially suited for weaker but agile forces facing superior enemies. Key elements include:

Formation of strategic alliances;

Provoking discord among rivals;

Use of psychological warfare through disinformation and rumor (Connors, 2013:119).

Quan Tao (犬韬) – The Dog Strategy: Domestic Stability and Loyalty

The Dog Strategy concerns not battlefield maneuvers but internal governance. It underscores the need for hierarchical discipline, the maintenance of social order, and the cultivation of public loyalty—foundations of national resilience and internal security (Connors, 2013:126).

Sima's Methods of War (司马法): Order, Discipline, and Strategic Adaptation

The final classical Chinese strategic text examined is **Sima Fa** (司马法), attributed to Sima Rangju. Like **Liu Tao**, this work has not been translated into Georgian, and the analysis here is based on the modern

Chinese-English edition edited by Shaun Connors and translated by Cheng Sung. **Sima Fa** blends military, political, and legal wisdom, presenting a doctrine of systematized discipline and adaptive strategy.

Two core principles underpin this treatise:

Rigorous discipline as the foundation of power;

Creative adaptativity as the instrument of victory.

The text outlines the necessity of a well-structured, hierarchical military system in which all components function in unified coordination. Yet, Sima stresses that true mastery begins before combat—through psychological disruption, resource manipulation, and demoralization of the adversary.

Politically, **Sima Fa** places strong emphasis on unity and loyalty, which must be grounded in just governance and transparent reward systems. The treatise also evaluates alliances as temporary instruments of strength—tools that must be used strategically to isolate enemies or mobilize resources, but not relied upon in the long term. This viewpoint aligns with China's contemporary skepticism of formal military alliances, which it often characterizes as sources of global instability (Jevans, 2024).

In modern terms, Sima's methods may be applied to military operations, corporate management, and political strategy. Their core message is that the success of any organized system depends on:

Standardized procedures (discipline);

Flexible resource allocation (adaptability);

Psychological superiority (disorientation of adversaries);

Strategic use of temporary alliances.

Though formulated in the 4th century BCE, these principles remain relevant to contemporary strategic thinking across various domains.

Conclusion

The classical Chinese strategic corpus represents a profound contribution to global intellectual and philosophical heritage. The four texts analyzed in this article span centuries—from the 9th century BCE to the later imperial periods—and continue to offer frameworks applicable far beyond their original military contexts.

More than collections of tactical advice, these works embody a universal strategic philosophy—adaptable not only to warfare but also to statecraft, corporate governance, and international relations. The examples explored here—ranging from China’s geopolitical maneuvers to its corporate strategies—underscore the continuing relevance of these teachings in the 21st century.

Despite their significance, Chinese classical strategies remain understudied in Georgian historiography and Sinology. This article aims to encourage further exploration of these texts, both in academic and policy-making contexts. A deeper engagement with Chinese strategic thought can enrich Georgia’s strategic discourse and offer new perspectives on global developments.

Bibliography:

- Accelingo. (n.d.). **Xiaomi's global strategy**. <https://www.accelingo.com/xiaomis-global-strategy/>
- Afripoli. (2023). **China's role in Africa's critical minerals landscape: Challenges and key opportunities**. <https://afripoli.org/chinas-role-in-africas-critical-minerals-landscape-challenges-and-key-opportunities>
- Berge, J. V. (2021). "Hide your strength, bide your time"? An analysis of Chinese nuclear posture, technological development, and the Sino-U.S. deterrence relationship. **University of Oslo**.
- CGTN. (2019, December 21). **China's meritocracy: Selection and election of officials**. <https://news.cgtn.com/news/2019-12-21/China-s-meritocracy-Selection-and-election-of-officials--MA53VFP8t2/index.html>
- Connors, S. (Ed.). (2013). **Military strategy classics of ancient China: English & Chinese: The Art of War, Methods of War, 36 Stratagems & selected teachings** (C. Song, Trans.).
- Feng, B. (2015). "一带一路": 全球发展的中国逻辑 [The Belt and Road: The Chinese Logic of Global Development]. 中国民主法制出版社 [China Democracy and Legal System Publishing House].
- Fong, C. (2024, November 21). **The China-North Korea relationship. Council on Foreign Relations**. <https://www.cfr.org/background/china-north-korea-relationship>
- Karimi, K., & Fox, R. L. (2023). Scrolling, sipping, and mobilizing: TikTok's influence over Generation Z's political behavior. **The Journal of Social Media in Society**, 12(1), 181–208. <https://thejsms.org>
- Karve International. (2024). **The impact of China's rare earth supply chain monopoly on national security**. Karve International.
- Kissinger, H. A. (2011). **On China**. Penguin Press.
- Lin, H. (2022). The strategy for Huawei going global: Huawei's initial market strategy for entering the European market. **Advances in Economics, Business and Management Research**, 215, 353–358. Atlantis Press.

- Liu, X. (2024). Lessons in the dragon's lair: The People's Liberation Army's professional military education. **Journal of Indo-Pacific Affairs**. <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/3540678/lessons-in-the-dragons-lair-the-peoples-liberation-armys-professional-military/>
- Livemint. (2024, January 10). Donald Trump's obsession with rare earth elements, explained: What are they and what they mean for US economy. <https://www.livemint.com/news/us-news/donald-trump-s-obsession-with-rare-earth-elements-explained-what-are-they-and-what-they-mean-for-us-economy-11740902504810.html>
- Mahadzir, D. (2025, April 2). Chinese military wraps intimidation drills off Taiwan. **USNI News**. <https://news.usni.org/2025/04/02/chinese-military-wraps-intimidation-drills-off-taiwan>
- Purbrick, M. (2023, April 12). United Front work and beyond: How the Chinese Communist Party penetrates the United States and Western societies. **The Jamestown Foundation**. <https://jamestown.org/program/united-front-work-and-beyond-how-the-chinese-communist-party-penetrates-the-united-states-and-western-societies/>
- Reuters. (2025, May 1). Romanian voters again turn to TikTok for guidance in rerun of annulled election. <https://www.reuters.com/world/europe/romanian-voters-again-turn-tiktok-guidance-rerun-annulled-election-2025-05-01/>
- Sawyer, R. D. (Trans.). (1993). **The seven military classics of ancient China**. Basic Books.
- Sabio, C. J. (2024). Cross-border e-commerce revolution: Analyzing Shein's supply chain advantage. In **Proceedings of the 5th Asia Pacific Conference on Industrial Engineering and Operations Management** (pp. [insert page numbers if available]). **IEOM Society International**. <https://doi.org/10.46254/AP05.20240055>
- Shinn, D. H. (2019). China-Africa ties in historical context. In A. Oqubay & J. Y. Lin (Eds.), **China-Africa and an economic**

- transformation** (Chap. 4). Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198830504.003.0004>
- State Council of the People's Republic of China. (2021, December 15). [Xi Jinping: Deeply implement the strategy of strengthening the country through talent in the new era and accelerate the construction of an important talent center and innovation highland in the world] [中国国务院新闻]. http://www.gov.cn/xinwen/2021-12/15/content_5660938.htm
- Wei, X., Liu, R., Liu, Y., He, J., Chen, J., Qi, L., Zhou, Y., Qin, Y., Wu, C., Dong, J., Xiao, X., Chen, J., & Ge, Q. (2024). Forest areas in China are recovering since the 21st century. **Geophysical Research Letters**, 51(22), e2024GL110312. <https://doi.org/10.1029/2024GL110312>
- Wu, R. (1996). **Rou Wu Lu: Zhongguo Gudian Zhanlue Zhiyao** [On 'Soft Combat': The Quintessence of Classical Chinese Strategy]. **Zhongguo Junshi Kexue**, (1), 111–128.
- Xinhua News Agency. (2019, January 2). **Speech at the meeting marking the 40th anniversary of the issuance of the message to compatriots in Taiwan** [Xi, J.]. <https://interpret.csis.org/translations/speech-at-the-meeting-marking-the-40th-anniversary-of-the-issuance-of-the-message-to-compatriots-in-taiwan/>
- Zhang, D., Zhang, X., & Zou, Y. (2023). Analysis on SHEIN's overseas success during COVID-19 from the perspective of supply chain management. In **Proceedings of the 7th International Conference on Economic Management and Green Development**. https://www.Researchgate.net/publication/375551498Analysis_on_SHEIN's_Overseas_Success_During_COVID-19from_the_Perspective_of_Supply_Chain_Management
- Zhang, S. (2004). **Economic reforms and development strategies in China: A historical perspective**. China Social Sciences Press.
- Zou, J. (2015). **Cong junshi dao zhian: Sanshiliu ji** [从军事到治安: 三十六计; From military to public security: The thirty-six stratagems]. Central Police University Press.

- Liu, X. (2012, February 9). The Art of War and China's foreign and defense policies [Speech transcript]. Embassy of the People's Republic of China in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. <http://gb.china-embassy.gov.cn/dshd/2012/201202/t201202113378816.htm>
- Nyabiage, Jevans. "How the Non-Aligned Movement Fits China's Global Geopolitical Ambitions." South China Morning Post, January 20, 2024. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3249189/how-non-aligned-movement-fits-chinas-global-geopolitical-ambitions>.
- Sven Dzi [სვენ ძი]. (2023). Samkhedro khelnatsulebis shesakheb [სამხედრო ხელოვნების შესახებ; On the art of war] (Z. Mamniashvili, Trans.). Saga.
- Uturashvili, M. [უტურაშვილი, მ.]. (2019). 36 khriki, samkhedro khelnatsulebis saidumlo tsigni [36 ხრიკი, სამხედრო ხელოვნების საიდუმლო წიგნი; 36 stratagems: The secret book of military art]. Meridiani.
- Sun Zi [სუნ ძი]. (2019). Omis khelnatsuleba [ომის ხელოვნება; The art of war] (I. Abulashvili, Trans.). Tsignabi Batumshi. (Original work published ca. 5th century BCE).
- Chikhladze, S. [ჩიხლაძე, შ.]. (2025). Chinets ekonomika tsarsulsa da tanamedrovebashi [ჩინეთის ეკონომიკა წარსულსა და თანამედროვეობაში; China's economy in the past and present]. In N. Gelashvili (Ed.), Chinetsmcodneobis sapudzvebi [ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები; Fundamentals of Sinology] (p. 250). Karchkhadze Publishing.
- ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა

HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის შეთანხმება მეგობრობაზე,
ალიანსა და უერთიერთდახმარებაზე (1950-1980წწ.)

ნელი ახოზაძე

სინოლოგი, ჩინეთის ისტორიის მკვლევარი,
ჩინეთის კვლევების კავკასიური ასოციაცია,
ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, თბილისი, ილია ჭავჭავაძის
გამზირი № 1,0179, საქართველო,
+995598172377. mychinesestories@gmail.com
<https://orchid.org/0000-0002-3199-1092>

აბსტრაქტი

მეოცე საუკუნე ჩინეთის ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე რთული პერიოდია. ამ პერიოდში ჩინელებმა ოთხი მთავარი მართველი ძალა გამოიცვალეს, 1911 წელს დაამხეს მონარქიული მმართველობა და დააარსეს ჩინეთის რესპუბლიკა ნაციონალური პარტიის იგივე კუომინტანგის (გუომინდანის) ხელმძღვანელობით, მალევე ეს პარტია სამხედრო ძალაუფლების მქონე მხედართმთავრებით ჩანაცვლდა, 1927 წლიდან ისევ კუომინტანგმა დაიბრუნა მმართველობა, 1949 წლიდან კი ჩინელმა კომუნისტებმა დაიკავეს ქვეყნის მართვის სადავეები.

გარდა შიდა პოლიტიკური ცვლილებებისა, ქვეყნის საგარეო და ეკონომიკური მდგომარეობაც მუდმივად ცვალებადი და ჩინეთისთვის არც თუ სახარბიელო იყო. მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში ჩინეთის ტერიტორიების ნაწილი კვლავ დასავლური ქვეყნებისა და რუსეთ-იაპონიის ხელთ იყო, ჩინელები ისევ სიღარიბეში და სხვა ქვეყნებზე დამოკიდებულნი რჩებოდნენ, 1931 წლიდან ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობა მძაფრდება, 1937-1945 წლებში კი მათ შორის ომი ოფიციალურად მიმდინარეობდა, ამ ომის დასრულების შემდეგ სამოქალაქო დაპირისპირება დაიწყო ჩინელ ნაციონალებსა და კომუნისტებს შორის, რომელიც კომუნისტური პარტიის გამარჯვებით დასრულდა 1949 წელს.

1949 წლის 1 ოქტომბერს დაარსდა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა, ქვეყნის სათავეში კი კომუნისტები მოვიდნენ. მაო წეტუნგსა (მაო ძედუნსა) და სტალინს შორის არსებული პირადი დაპირისპირების მიუხედავად, მაომ აირჩია მთლიანად დაყრდნობოდა საბჭოთა კავშირს და 1950 წელს მოსკოვში გააფორმა ახალი ხელშეკრულება სახელად - „ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის შეთანხმება მეგობრობაზე, ალიანსსა და ურთიერთდამარებაზე“, რომლის მსგავსი ჯერ კიდევ 1945 წელს იყო ხელმოწერილი სტალინსა და ძიანგ ძიეშის (ჩანგ კაიშის) შორის. ახალი შეთანხმება 30 წლის ვადით დაიდო, ეს პერიოდი კი შეიძლება სამ ნაწილად დავყოთ:

1950-1958 წლები - ჩინეთ-საბჭოთა ურთიერთობის მეგობრული პერიოდი.

1959-1969 წლები - მაოსა და ხრუშოვს შორის დაწყებული დაპირისპირებებიდან საომარ მოქმედებებამდე.

1970-1980 წლები - ჩუმი დაპირისპირება და მეგობრობის დასასრული.

კვლევაში განხილულია ჩინეთ-საბჭოთა ურთიერთობები 1950-1980 წლებში, ხელშეკრულების გაფორმების წინაპირობიდან ვადის ამოწურვამდე, ზემოთ ნახსენები სამივე ეტაპი აღწერილია თანმიმდევრულად, ასევე მოყვანილია შედარება 1945 და 1950 წლის შეთანხმებებს შორის. ეს ყველაფერი დაეხმარება ქართულენოვან აუდიტორიას უფრო სიღრმისეულად გაიაზროს „ჩინურ-საბჭოური“ მეგობრობა, აღიქვას ეს ურთიერთობა უფრო ობიექტურად და გაეცნოს ჩინური მხარის მოსაზრებებსაც საბჭოთა კავშირთან დაკავშირებით.

საძიებო სიტყვები: ჩინელი კომუნისტები; ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა; ჩინეთ-საბჭოთა ურთიერთობა; მაო მოსკოვში;

შესავალი

ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობები, საბჭოთა კავშირის დაარსების დღიდან ცვალებადი და არაპროგნოზირებადი

იყო. მიუხედავად ამისა, ამ ორ ქვეყნას შორის შეთანხმებების არ მიღწევა გარდაუვალი აღმოჩნდა როგორც ჩინეთის რესპუბლიკის, ისე ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის მთავრობისთვის. ჩინეთში მმართველები იცვლებოდნენ, თუმცა მათი მეზობელი ქვეყანა არ იცვლებოდა. შესაბამისად, ჩინეთ-საბჭოთა კავშირს შორის ორჯერ გაფორმდა მსგავსი შინაარსისა და დასახელების ხელშეკრულება, პირველად ჯერ კიდევ 1945 წელს - „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობისა და ალიანსის შეთანხმება“, მეორედ კი 1950 წელს - „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობის, ალიანსისა და ურთიერთდახმარების შეთანხმება“.

ჩინეთის მხრიდან ხელშეკრულების გაფორმება ორივე შემთხვევაში გამოუვალი მდგომარეობის და მეზობელთან ურთიერთობის გაუმჯობესების მცდელობა იყო. თუმცა როგორც პირველ, ისე მეორე შემთხვევაში მათი მშვიდობიანი და თანასწორი უფლებებით თანაარსებობა არც თუ ისე ადვილად მისაღწევი ან დასაზღვრებელი აღმოჩნდა. მიუხედავად მათი ძედუნის იგივე მათ წეტუნგის ამბიციისა, სტალინთან დაემყარებინა ბევრად უკეთესი ურთიერთობა, ვიდრე ეს ჩან კაიშის ჰქონდა და ჩინეთისთვის აშშ-ს დახმარება საბჭოთა დახმარებით ჩაენაცვლებინა, შეექმნა საბჭოთა კავშირის თანაბარი უფლებებით მოარსებე კომუნისტურ-სოციალისტური ჩინეთი, „უფროსი ძმისთვის“ მიუღებელი აღმოჩნდა. საბოლოოდ, კი მათი მეგობრობა ჩუმ, თუმცა გრძელვადიან დაპირისპირებაში გადაიზარდა.

მეთოდი

სტატია ეყრდნობა როგორც პირველად, ისე მეორეულ წყაროებს, ისტორიული შემეცნებისა და შედარებითი ანალიზის მეშვეობით გაანალიზებული იქნა მონოგრაფიები, სამეცნიერო სტატიები და სხვა მნიშვნელოვანი დოკუმენტები, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო ორი ქვეყნის ისტორიული კავშირის ობიექტური შეფასება და ჩინეთის დამოკიდებულების წარმოჩენა.

შედეგები

სტატია პირველი ქართულენოვანი ნაშრომია, რომელიც დეტალურად განიხილავს ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკასა და

საბჭოთა კავშირის შორის პირველი შეთანხმების წინაპირობას, შეთანხმების არსსა და შედეგებს. კვლევა გვამღევს საშუალებას დავინახოთ არა მხოლოდ ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობის ისტორია, არამედ ჩინეთის კომუნისტური პარტიისა და მაო წეტუნგის მიზანი და რეალური დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირთან მიმართებაში.

დისკუსია

ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსება

ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსება 1949 წლის 1 ოქტომბერს გამოცხადდა, თუმცა მაო წეტუნგმა ჯერ კიდევ 12 სექტემბერს გამართა ეროვნული პოლიტიკური საკონსულტაციო კონფერენცია, რომელზეც გამოაცხადა ახალი მთავრობისთვის მზადების დაწყება. ეს კონფერენცია 12 დღეს გაგრძელდა, შეიმუშავეს „ცენტრალური სახალხო ხელისუფლების ორგანული კანონ-პროექტი“ და „საერთო პროგრამა“. ამავე სხდომაზე გადაწყვიტეს ჩინეთის ახალი დროშის ფორმა და იდეა - უნდა ყოფილიყო წითელი, მარცხენა ზედა კუთხეში ერთი დიდი ხუთქიმიანი ყვითელი ვარსკვლავი და მის ირგვლივ ოთხი პატარა, ასევე ხუთქიმიანი ყვითელი ვარსკვლავები. დიდი ვარსკვლავი მიგვითითებს ჩინეთის კომუნისტური პარტიის ლიდერობაზე, ხოლო პატარა ვარსკვლავები წარმოადგენენ ოთხი კლასის, მუშების, გლეხების, წვრილი ბურჟუაზიისა და ეროვნული ბურჟუაზიის ალიანსს.

1 ოქტომბერს მაომ არა მხოლოდ ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის დაარსება, არამედ დედაქალაქიც და მისი სახელის ცვლილებაც გამოაცხადა, თუ მანამდე პეკინს ჩინურად პეიფინგს ეძახდნენ, ახლა უკვე პეიძინგი უნდა დაერქვათ.⁸⁹

მეორე დღეს ჩინეთის ახალმა პრემიერმა ჭოუ ენლაიმ მიიღო პირველი მილოცვა საბჭოთა კავშირისგან, რომელშიც ასევე ატყობინებოდნენ, რომ საბჭოთა კავშირმა გადაწყვიტა დაემყარ-

⁸⁹ პეკინი ეს სახელწოდება ქართულში რუსულის გავლით შემოვიდა და დარჩა, შესაბამისად, ის გარკვეულწილად განსხვავდება როგორც ძველი ისე ახალი სახელწოდებისგან.

ებიან საერთაშორისო ურთიერთობა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკასთან და უკვე ამზადებდა ელჩს იქ გასაგზავნად. ჩინელი ისტორიკოსების თანახმად, სწორედ, ამ დღეს გადაწყვიტა მათ წეტუნგმა საბჭოთა კავშირს დეკემბერში სტუმრებოდა.

მათ წეტუნგმა თავის სიცოცხლეში სულ ორჯერ დატოვა ჩინეთი, ორივე შემთხვევაში მიზანი და დანიშნულების ადგილი იყო საერთო - საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებების გამართვა. მისი პირველი ვიზიტი 1949 წლის 6 დეკემბრიდან 1950 წლის 4 მარტამდე განახორციელა, მიუხედავად ხანგრძლივი პერიოდისა, მოლაპარაკებებმა სულაც არ ჩაიარა ისე მარტივად, როგორც ელოდა.

მათ წეტუნგის სტრატეგიული არჩევანი - „ცალმხარეს დაყრდნობის“ პოლიტიკა

მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ სტალინის მოლოდინები ჩინეთში მიმდინარე პროცესებთან დაკავშირებით განსხვავებული იყო, ის მაინც კომუნისტანგს (გუომინდანს) ხედავდა ძლიერ პარტიად, მისი აზრით, ჩინეთის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო ძალაუფლება ჩან კაიმის იგივე ძიანგ ძიემის ხელთ იყო და ჩინელი კომუნისტური პარტიისა და მათ წეტუნგის იმედი ნაკლებად ჰქონდა. მეტიც, ჯერ კიდევ 1936 წელს, როდესაც მათ გახდა ჩინეთის კომუნისტური პარტიის ლიდერი, სტალინი არც კი აღიარებდა მას. მის თვალში მათ უფრო „მემარჯვენე“ ოპორტუნისტი და „პრომოსკოვური ფრაქციის“ მოწინააღმდეგე იყო. შესაბამისად, ის თავიდანვე სხვას - ვანგ მინგს თვლიდა ჩინეთის კომუნისტური პარტიის იდეალურ ლიდერად, ამ უკანასკნელს კი განათლება მოსკოვში ჰქონდა მიღებული და მისი „პრომოსკოვურობა“ ცნობილი იყო. შესაბამისად, მომდევნო პერიოდშიც კი, 1938-1945 წლებში, სტალინი იმედს იტოვებდა რომ ვანგ მინგი შემლეებდა მათს ჩანაცვლებას.

მეორე მხრივ, არც მათ წეტუნგი ყოფილა სტალინის დიდი მოყვარული. ჩინეთის კომუნისტური პარტიის ლიდერებში მათ იყო იმ უმცირესობიდან, რომელიც არც საბჭოთა კავშირში იყო ნამყოფი, არც სტალინი და არც სხვა საბჭოთა ცნობილი კომუნი-

სტები ენახა. 1936 წელს, როცა მისთვის უკვე აშკარა გახდა სტალინის წინააღმდეგობა მის ლიდერობასთან დაკავშირებით, ამერიკელ ჟურნალისტ ედგარ სნოუსთან ინტერვიუს დროს უკვე მკაფიოდ განაცხადა: „ჩვენ ჩინეთის კუმინტანგისგან გასათავისუფლებად ვიბრძვით და არა ჩინეთის მოსკოვისთვის გადასაცემად“ (Snow, 1961:96). მაო სტალინთან პირად კონტაქტზე 1944 წლის მერეღა გავიდა, 1947 წელს კი გამოთქვა მასთან შეხვედრის სურვილი, მეორედ 1948 წელს, მესამედ კი 1949 წლის აპრილში შესთავაზა მაომ სტალინს შეხვედრა, თუმცა სტალინმა სამივეჯერ უარით გაისტუმრა. შესაძლოა ამის მიზეზი სტალინის პროგნოზი ყოფილიყო, რომლითაც ის გამარჯვებულს მაინც ძიანგ ძიემს ხედავდა და წინასწარ კომუნისტების ლიდერთან ღია შეხვედრისგან თავს ამიტომაც იკავებდა, მიუხედავად იმისა, რომ ის ყველანაირად ეხმარებოდა კომუნისტებს გამარჯვების მოპოვებაში, როგორც ჩანს, ჩინეთის მეორე მხარესთან ურთიერთობის ღიად გაფუჭება მაინც არ შედიოდა მის ინტერესში.

მეორე მსოფლიო ომის დასრულებამდე, საბჭოთა არმიამ დაიკავა ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი და ჩინელ კომუნისტებს გადასცა იქ დარჩენილი იაპონური შეიარაღება, საბჭოელებმა კი ხელთ ჩაიგდეს 2 მილიარდი დოლარის ღირებულების სამრეწველო ობიექტები, 3 მილიარდი დოლარის ოქროს ზოდები და 850 მილიონი ე.წ. მანჯურიული მონეტები, ასევე მთელი ჩრდილო-აღმოსავლეთი მოაქციეს თავიანთი კონტროლის ქვეშ. 1945 წელს კი კუმინტანგის მთავრობასთან გააფორმეს „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობისა და ალიანსის შეთანხმება“ და კიდევ ერთხელ მოუწოდეს მაოს ძიანგ ძიემისთან თანამშრომლობისკენ. ამ ყველაფერმა ჩინელი კომუნისტების უკმაყოფილება, რა თქმა უნდა, გაზარდა და შესაბამისად, გააქტიურდა ამერიკელებთან დაახლოების სურვილი. ჩინური წყაროები ამტკიცებენ, რომ მაო წეტუნგი და ჭოუ ენლაი სტალინთან და საბჭოთა კავშირთან ურთიერთობას აშშ-სთან კავშირს არჩევდნენ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, მათ რამდენჯერმე სცადეს რუზველტთან კონტაქტზე გასვლა და მასთან საიდუმლო

შეხვედრის შეთანხმება, თუმცა წარუმატებლად. მაო და ჭოუ მაინც განაგრძობდნენ „დიქსის მისიის“ პოლიტიკური ხელმძღვანელის ჯონ ს. სერვისის გადაბირებას აშშ-ს მხარდაჭერის მოსაპოვებლად. 1945 წლის 13 მარტს მაომ კიდევ ერთხელ გამოთქვა სერვისთან აშშ-სთან ურთიერთობის სურვილი. მაო ამბობდა, რომ აშშ-ს ეკონომიკური დახმარების გარეშე ვერ განავითარებდა ჩინეთს, მაგრამ ეს ეკონომიკური დახმარება არ შექმნიდა სამომავლო კონკურენციას ამ ორ ქვეყანას შორის და აშშ იქნებოდა ის ერთადერთი ქვეყანა, რომელსაც ექნებოდა შესაძლებლობა ჩარეულიყო ჩინეთის ეკონომიკაში. თუმცა აშშ მაინც ძიანგ ძიეშის უჭერდა მხარს და კუომინტანგის მმართველობაში ხედავდა ჩინეთის მომავალს.

1949 წელს სტალინი ცდილობდა სინძიანგის დამოუკიდებლად გამოყოფასაც, ისევე როგორც 1921 წელს გარე მონღოლეთი გამოაცხადა ცალკე რესპუბლიკად, ის სინძიანგელებს პირობას აძლევდა, რომ აღიარებდა მათ და როგორც ავტონომიურ რესპუბლიკას, ისე შეუერთებდა საბჭოთა კავშირს. თუმცა ამ გეგმის განხორციელებაში სინძიანგში მყოფმა კუომინტანგის არმიამ შეუშალა ხელი. მოგვიანებით, 1962 წლის 28 სექტემბერს, მაო წეტუნგმა ჩინეთის კომუნისტური პარტიის მერვე ცენტრალური კომიტეტის მე-10 პლენარულ სხდომაზე გაიხსენა: „ჩინეთ-საბჭოთა დაპირისპირების ფესვები დიდი ხანია ჩამარბულია, მათ არ მისცეს ჩინეთს უფლება მოეწყო „კომუნიზმის“ რევოლუცია. 1945 წელს სტალინმა არ დაგვთანხმდა რევოლუციაზე, მეტიც გვითხრა არ უჭერდა მხარს სამოქალაქო ომს და უნდა გვეთანამშრომლა ძიანგ ძიეშისთან, უნდა წავსულიყავით დათმობაზე. ჩვენ მაშინ არ დაუუჯერეთ სტალინს და რევოლუციაც წარმატებულად დასრულდა“ (Xu, 519).

მიუხედავად ამ ყველაფრისა, მაო წეტუნგმა გამარჯვების შემდეგ მაინც აირჩია „ცალმხარეს დაყრდნობის“ პოლიტიკა. ახლად შექმნილ ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკას არ ჰქონდა საკუთარი ძალებით ქვეყნის აღდგენის იმედი, ვერც ნეიტრალიზაციის შენარჩუნების ძალა შესწევდა, სჭირდებოდა ძლიერი

მოკავშირე, რომელიც გაუწევდა მას ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დახმარებას, რომელსაც მხოლოდ საბჭოთა კავშირისგან ელოდა. ამიტომ მათ მალევე დაიწყო საბჭოთა კავშირში თავისი პირველი ვიზიტისთვის მზადება, ის იქ სამი თვის გატარებას გეგმავდა, პირველი თვე ლენინგრადის და სტალინგრადის მონახულებას, ხელშეკრულების გაფორმებას, სტალინთან მსოფლიო კომუნიზმის თეორიებისა და პრაქტიკის განხილვას აპირებდა; მეორე თვეში პოლონეთის, ჩეხოსლოვაკიისა და რუმინეთის მოსანახულებლად წასვლას ფიქრობდა; მესამე თვე კი საბჭოთა კავშირში მკურნალობისთვის უნდოდა დაეთმო.

სტალინისა და მათს პირველი შეხვედრა

1949 წლის დეკემბერში, მათ წეტუნგი ჩავიდა მოსკოვში სტალინის 70-ე დაბადების დღის მისალოცად, 1945 წლის შეთანხმების გასაუქმებლად, ახლის შესათანხმებლად და დახმარების სათხოვნელად. თუმცა სტალინმა იქ ჩასული მათ არაფრად ჩააგდო და მათი მოლაპარაკებაც რთულად წარიმართა. 16 დეკემბერს იაროსლავსკის მატარებლის სადგურზე მას ნიკოლაი ბულგანინი და ვიჩესლავ მოლოტოვი დახვდნენ, რათა მანქანით წაეყვანათ მათ და მისი თანხმლები პირები სტალინის აგარაკზე. მათ მათ შესთავაზა ერთი მანქანით წასვლა და თავისი ხელით მომზადებული ჩინური კერძით გამასპინძლება, თუმცა მათგან უარი მიიღო. ჩინელი ისტორიკოსების აზრით, მათი ეს ქესტი ამაყი მათთვის უპატივცემულობად იქნებოდა აღქმული.

მათ იმ დღესვე მიიწვიეს სტალინის მიღებაზე, რომელზეც მან სტალინისა და საბჭოთა კავშირის მიმართ პატივისცემა გამოხატა, თუმცა საიდუმლო შეხვედრა სტალინთან, რომელსაც ასე ძალიან ელოდა არ შედგა. ამის შემდეგ მათ შეხვდა კოვალევის. კოვალევის მოხსენების მიხედვით, მათ სტალინისგან ითხოვდა: 16 სექტემბერს სტალინთან მათს მიერ ნახსენებ საკითხებზე ცენტრალური საბჭოს დამოკიდებულების გაზიარებას; 23 ან 24 დეკემბერს შეხვედრის ჩანიშვნას; პოლიტსაბჭოს წევრებთან, მოლოტივთან, მიკოიანთან, ბულგანინსა და შვერნიკთან შეხვე-

დრას და გასაუბრებას. გარდა ამისა, მაო წეტუნგი მოლაპარაკებების ორ გეგმას სთავაზობდა:

პირველი - მოგვარებინათ ჩინეთ-საბჭოთა კრედიტის, ვაჭრობის, საჰაერო ტრანსპორტის ხელშეკრულებები და სხვა საკითხები. ამ ვარიანტისთვის, მაოს აზრით, საჭირო იყო ჭოუ ენლაის ჩამოყვანა მოსკოვში ხელშეკრულებებზე ხელის მოსაწერად, შემდეგ კი ჭოუ ენლაისთან ერთად წავიდოდა ლენინგრადისა და სტალინგრადის მოსანახულებლად. მეორე გეგმის მიხედვითაც, ძირითადად, იგივე საკითხები უნდა განეხილათ, მაგრამ არ გააფორმებდნენ ხელშეკრულებას, ამ შემთხვევაში ჭოუ ენლაის ჩამოსვლა არ იქნებოდა საჭირო, როცა ხელშეკრულების გაფორმების დრო გადაწყდებოდა მერე ჩამოვიდოდა. მაო წეტუნგმა ასევე ხაზი გაუსვა რომ ყველა საკითხი, მათ შორის მისი სამკურნალოდ წასვლა, სტალინის გადაწყვეტილებას ელოდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ მაო რეალურად დახმარების სათხოვნელად იყო სტალინთან ჩასული, მაინც ძალიან უჭირდა თავის დახრა, მეტიც თავად ფიქრობდა, რომ თვითონაც დიდი ქვეყნის პირველი პირი იყო და რუსეთს თუ საბჭოთა კავშირსაც სჭირდებოდა მასთან თანამშრომლობა და სტალინიც აუცილებლად უნდა დახმარებოდა ჩინელ კომუნისტებს. 24 დეკემბერს გამართულ შეხვედრაზე სტალინმა ჩინეთი არც კი ახსენა. მაოს იქ ყოფნას არც კი იმჩნევდა, მაო კი ბრაზს ვერ იკავებდა.

1950 წლის ახალი წლის დღესლა დათანხმდა სტალინი ახალ ხელშეკრულებას და მაოსთან მოლოტოვი და მიკოიანი გაგზავნა დეტალებზე სასაუბროდ, მაომ კი ჭოუ ენლაის ხელშეკრულებაზე მოსალაპარაკებლად ჩამოყვანა მოითხოვა. რის შემდეგაც მაომ ჩინეთის კომუნისტურ პარტიას მისწერა:

„დღეს რვა საათზე ამხანაგები - მოლოტოვი და მიკოიანი მესტუმრნენ, მათ მკითხეს ჩინეთ-საბჭოთა შეთანხმებაზე ჩემი დამოკიდებულება. მე მათ სამი ვარიანტი შევთავაზე:

ა) ხელი მოვაწეროთ ჩინეთ-საბჭოთა ურთიერთობის ახალ ხელშეკრულებას, როდესაც ჩინეთ-საბჭოთა ურთიერთობები დაფიქსირდება ახალ ხელშეკრულებაში, ჩინელი მუშები, გლე-

ხები, ინტელექტუალები და ეროვნული ბურჟუაზიის მარცხენა ფრთა აღფრთოვანებული იქნება და შეგვეძლება ეროვნული ბურჟუაზიის მარჯვენა ფრთის იზოლირება. საერთაშორისო დონეზე, ჩვენ შეგვეძლება გვეკონდეს უფრო დიდი პოლიტიკური კაპიტალი იმპერიალისტურ ქვეყნებთან ურთიერთობის მოსაგვარებლად და წარსულში ჩინეთსა და იმპერიალისტურ ქვეყნებს შორის დადებული ხელშეკრულებების გადასახედად.

ბ) ორი ქვეყნის საინფორმაციო სააგენტოებს გამოვაქვეყნებინოთ მოკლე რეპორტი, სადაც ნათქვამი იქნება მხოლოდ, რომ ორი ქვეყნის ხელისუფლებამ აზრები გაცვალა ძველ ჩინეთ-საბჭოთა მეგობრობისა და ალიანსის ხელშეკრულების შესახებ და მიაღწია შეთანხმებას მნიშვნელოვან საკითხებზე. რეპორტი უნდა იყოს დეტალების გარეშე, რაც ფაქტიურად საკითხის რამდენიმე წლით გადადებდა. თუ ასე მოხდება, მაშინ ჭოუ ენლას ჩამოსვლა აღარ იქნება საჭირო.

გ) ხელი მოვაწეროთ დეკლარაციას, რომელიც ასახავს ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობის ძირითად პუნქტებს, მაგრამ ეს არ იქნება ხელშეკრულება. ჭოუ ენლას ჩამოსვლა არც ამ შემთხვევაში იქნება საჭირო.

როცა მე ეს სამი ვარიანტი შევთავაზე მოლოტოვს, მან თქვა რომ ა ვარიანტი კარგი იყო და ჭოუ ენლას შეეძლო ჩამოსვლა, ხოლო კითხვაზე შესაძლებელია თუ არა ძველი ხელშეკრულების ახლით ჩანაცვლება, ამხანაგმა მოლოტოვმა მიპასუხა კი“ (Li, 1997:98).

მამ მოსთხოვა ჭოუ ენლას 9 იანვარს უკვე მოსკოვში ყოფილიყო, ფიქრობდა 20 იანვარს შეთანხმებას მიაღწევდნენ და თებერვლის დასაწყისში ერთად დაბრუნდებოდნენ ჩინეთში.

თუმცა „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობის, ალიანსისა და ურთიერთდახმარების შეთანხმებაზე“ ხელმოწერის ცერემონიალი 1950 წლის 14 თებერვალსდა გამართეს კრემლში. ჩინეთის მხრიდან ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის ცენტრალური სახალხო მთავრობის თავმჯდომარემ და საგარეო საქმეთა მინისტრმა ჭოუ ენლაიმ, საბჭოთა კავშირის მხრიდან კი საბჭოთა კავშირის

საგარეო საქმეთა მინისტრმა ანდრეი ვიშინსკიმ ხელშეკრულების როგორც რუსულ, ისე ჩინურ ვერსიას მოაწერეს ხელი. ამავე დღეს ხელი მოაწერეს ჩანგჩუნის და კრედიტის ხელშეკრულებებსაც. 17 თებერვალს მამ და ჭოუმ დატოვეს საბჭოთა კავშირი, მაგრამ ეკონომიკურ საკითხებზე მოსალაპარაკებლად ლი ფუჩუნი, იე ძიჭუანგი და ჩინეთის სხვა წარმომადგენლები მოსკოვში დარჩნენ.

1945 და 1950 წლის ხელშეკრულებებს შორის არსებული სხვაობები

ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის დაახლოებით ერთი და იმავე სახელწოდებისა და შინაარსის ხელშეკრულება ორჯერ დაიდო, პირველად 1945 წელს „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობისა და ალიანსის შეთანხმება“, მეორედ 1950 წელს „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობის, ალიანსისა და ურთიერთდახმარების შეთანხმება“.

ამ ორი ხელშეკრულებას შორის პირველი სხვაობა არის ის, თუ რა ვითარების ფონზე გაფორმდა თითოეული. 1945 წლის თებერვალში იალტას კონფერენციის შედეგად გადაწყვიტა საბჭოთა კავშირმა ამ შეთანხმებაზე დათანხმება, მაშინ სტალინმა მოითხოვა სახალისის კუნძული, ტალიენის, ლუშუნისა და სხვა არ გაყინვადი პორტები, შუა აღმოსავლეთისა და სამხრეთ მანჯურიის რკინიგზა და გარე მონღოლეთის დამოუკიდებლობის აღიარება, თუ ჩინეთი ამ მოთხოვნებს არ დააკმაყოფილებდა, ის მონაწილეობას არ მიიღებდა იაპონიის წინააღმდეგ ომში. თუ დიდი ბრიტანეთი, აშშ და ჩინეთი თანახმა იქნებოდა, მაშინ საბჭოთა კავშირი აღიარებდა ჩინეთის სუვერენიტეტს ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე და ხელს მოაწერდა დოკუმენტს, რომელიც ჩინეთის ერთადერთ ლიდერად ძიანგ ძიეშის (ჩან კაიშის) აღიარებდა.

1945 წლის ივნის-აგვისტოში ჩინეთის რესპუბლიკისა და საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრები ვანგ შიძიე და მოლოტოვი მართავდნენ შეხვედრებს, 15 აგვისტოს კი ხელი

მოაწერეს „ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობისა და ალიანსის შეთანხმებას“, „ჩინეთის ჩანგჩუნის რკინიგზასთან დაკავშირებულ ხელშეკრულებას“, „ტალიენტან დაკავშირებულ ხელშეკრულებას“, „ლუშუნის შესახებ ხელშეკრულებას“ და „შეთანხმებას საბჭოთა ძალების უზენაეს მეთაურსა და ჩინეთის სამთავრობო ხელისუფლებას შორის ურთიერთობის შესახებ, საბჭოთა ჯარების სამ ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციაში შესვლის შემდეგ ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის მიერ იაპონიის წინააღმდეგ მიმდინარე ერთობლივ ოპერაციებში“. მათ ასევე გაცვალეს შენიშვნები და სხვა დოკუმენტები გარე მონღოლეთის საკითხთან დაკავშირებით. 1945 წელს ჩინეთს, ასეთ უთანასწორო ხელშეკრულებაზე ხელის მოწერის გარდა, სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა. 1950 წელს კი, მიუხედავად ეკონომიკური კრიზისისა, ჩინეთი ბევრად მარტივ ვითარებაში იყო, სამოქალაქო ომიც დასრულებული იყო და იაპონიის აგრესიაც.

მეორე განსხვავება იაპონიასთან დაკავშირებული საკითხი იყო. პირველის გაფორმება იაპონიასთან ომის პერიოდში მოხდა, მეორე შემთხვევაში იაპონიასთან ომი უკვე დასრულებული იყო. 1945 წლის და 1950 ხელშეკრულებების პირველი, მეორე და მესამე მუხლები სრულიად სხვადასხვაა. პირველში საუბარია იაპონიასთან ომის პირობებზე, მეორეში კი ნახსენებია მომავალში, თუ იაპონიასთან ომი მოუწევთ რა შეიძლება გაკეთდეს. 1945 წლის ვერსიაში პირველ პუნქტში პირდაპირ წერია, რომ იაპონიასთან ომის პერიოდში იაპონიის წინააღმდეგ უნდა ყოფილიყო ხელმომწერი ქვეყნები და საბოლოო გამარჯვებამდე ყველანაირი სამხედრო დახმარება უნდა გაეწიათ ერთმანეთისთვის. 1950 წლის ვერსიაში ეს პუნქტი სართოდ არ არის, აქ ჩვენ ვიპოვით მხოლოდ ამას „თუ რომელიმე ხელმომწერმა ქვეყანამ წააწყდა იაპონიის ან მისი რომელიმე მოკავშირის დამპყრობლურ შემოტევას, მეორე ხელმომწერი ქვეყანა ვალდებულია გაუწიოს მას სამხედრო დახმარება“.

ძველის მეოთხე და ახლის მესამე პუნქტები დაახლოებით ერთი და იგივეა „ხელმომწერი ქვეყნებიდან არც ერთი არ უნდა

გაწევრიანდეს რომელიმე მოწინააღმდეგე ალიანსში ან რამე დაჯგუფებაში“, ახალში ამას დაემატა ბოლო წინადადება „არც ერთი ხელმომწერი მხარე არ გაწევრიანდება რაიმე ალიანსში მეორის წინააღმდეგ, არ შეუერთდება რომელიმე ჯგუფს და არ მიიღებს მონაწილეობას რაიმე ქმედებაში ან ღონისძიებაში მეორის წინააღმდეგ“.

1950 წლის მეოთხე პუნქტში წერია „ორი ხელმომწერი მხარე, მშვიდობისა და საყოველთაო უსაფრთხოების განმტკიცების ინტერესებიდან გამომდინარე, გაივლიან კონსულტაციებს ერთმანეთთან ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის საერთო ინტერესების ყველა ძირითად საერთაშორისო საკითხზე“. მსგავსი პუნქტი არ მოიძებნება ძველ ხელშეკრულებაში, სანაცვლოდ კი ვიპოვით სამ პუნქტს. 1945 წლის ხელშეკრულებაში წერია:

- მეხუთე პუნქტი, ხელმომწერი მხარეები იღებენ ვალდებულებას განავითარონ და გააძლიერონ ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის მეგობრობისა და თანამშრომლობის სულისკვეთებით, თანასწორობის, ორმხრივი სარგებლის, ერთმანეთის სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის პატივისცემის და ერთმანეთის შიდა საქმეებში ჩაურევლობის პრინციპების შესაბამისად;
- მეექვსე პუნქტი, ხელმომწერი მხარეები შეთანხმდნენ, რომ ომის შემდეგ ერთმანეთს გაუწევენ ყველა შესაძლო ეკონომიკურ დახმარებას, რათა ხელი შეუწყონ დააჩქარონ თავიანთი ქვეყნების რეკონსტრუქცია და მსოფლიო კეთილდღეობა;
- მეშვიდე პუნქტი, ხელმომწერი სახელმწიფოების, როგორც გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წევრების უფლებებსა და მოვალეობებზე, გავლენას არ მოახდენს ამ ხელშეკრულებაში მოცემული რომელიმე საკითხის ინტერპრეტაცია.

1946 წლის ხელშეკრულებიდან ჩანს, რომ საბჭოთა კავშირის დამოკიდებულება და ადგილი ჩინეთზე უფრო მაღალია, ვიდრე 1950 წლის ხელშეკრულებაში.

მესამე განსხვავება კი ხელშეკრულებების ხანგრძლივობაა. პირველი მიუხედავად იმისა, რომ 30 წლის ვადით გაფორმდა, თუ ვადის გასვლამდე 1 წლით ადრე არც ერთი ქვეყანა არ განაცხადებდა გაუქმების შესახებ, მაშინ ის უვადო გახდებოდა; 1950 წლის ხელშეკრულებაც 30 წლით დაიდო და თუ ვადის გასვლამდე 1 წლით ადრე რომელიმე მხარე გაუქმებას არ მოისურვებდა, ის ავტომატურად გაგრძელდებოდა კიდევ 5 წელი.

საბჭოთა დახმარება საერთაშორისო ასპარეზზე

ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ, 1953-1957 წლებში, მათი ურთიერთობა ყველა მხრივ ვითარდებოდა. ამ პერიოდში ჩინეთმა საბჭოთა კავშირის დახმარებით მოაგვარა გარკვეული წილი შიდა და გარე პრობლემები. საბჭოთა კავშირი ადრე იყო ჩართული ორმაგ ურთიერთობაში შეერთებულ შტატებთან, ამ ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ იგი ეწინააღმდეგებოდა შეერთებულ შტატებს თაივანთან დაკავშირებით.

1950 წლის 25 ივნისს კორეის ომის დაწყებით ისარგებლა ჩინეთმა და თაივანის დაკავება სცადა, ორი დღის შემდეგ აშშ-მ გამოაცხადა რომ ეწინააღმდეგებოდა ჩინეთის მიერ თაივანზე ძალის გამოყენებას, 28 ივნისს კი ჭოუ ენლაიმ გამოაცხადა, რომ თაივანი ჩინეთს ეკუთვნოდა და ამას ვერაფერი შეცვლიდა.

1954 წლის 2 დეკემბერს შეერთებულმა შტატებმა და თაივანის ხელისუფლებამ ხელი მოაწერეს ურთიერთდაცვის ხელშეკრულებას, 8 დეკემბერს ჭოუ ენლაიმ გამოაცხეცა განცხადება, რომელშიც მკაცრად დაგმო შეერთებული შტატები, მეორე დღეს საბჭოთა წარმომადგენელმა გაეროს გენერალური ასამბლეის სპეციალურ პოლიტიკურ კომიტეტს შესთავაზა შუამდგომლობა და სთხოვა გენერალურ ასამბლეას მიეღო ზომები შეერთებული შტატების წინააღმდეგ და დაადანაშაულა აშშ ჩინეთის წინააღ-

მდეგ აგრესიაში. 1955 წლის 31 იანვარს საბჭოთა კავშირმა წარუდგინა წინადადება უშიშროების საბჭოს სახელწოდებით „ამერიკის შეერთებული შტატების აგრესიული აქტების შესახებ ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის წინააღმდეგ თავიანთსა და ჩინეთის სხვა კუნძულებზე“, დაგმო აშშ-ს აგრესია და მოითხოვა აშშ-ის ჯარების გაყვანა თავიანიდან და ჩინეთის სხვა ტერიტორიებიდან.

კორეის ომის დასრულების შემდეგ საერთაშორისო ვითარება გარკვეულწილად დაწყნარდა. ჩინეთმა და საბჭოთა კავშირმაც იაპონიის საკითხთან დაკავშირებით გარკვეული ზომები მიიღეს. 1954 წლის 12 ოქტომბერს ჩინეთმა და საბჭოთა კავშირმა გამოსცეს „ერთობლივი დეკლარაცია იაპონიასთან ურთიერთობის შესახებ“, რომელშიც ორი ქვეყნის მთავრობამ განაცხადა, რომ იაპონია მიიღებდა სრულ მხარდაჭერას ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირისგან მათთან პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარების მცდელობებში. ანალოგიურად, იაპონიის მიერ გადადგმული ყველა ნაბიჯი მისი მშვიდობიანი და დამოუკიდებელი განვითარებისთვის პირობების უზრუნველსაყოფად, ასევე მიიღებს სრულ მხარდაჭერას ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირისგან. ეს დეკლარაცია საფუძვლად დაედო ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის იმდროინდელ პოლიტიკას იაპონიის მიმართ.

მოგვიანებით, 1954 წლის 26 აპრილიდან 21 ივლისამდე, გაიმართა ჟენევის კონფერენცია. ჟენევის კონფერენცია იყო ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის პირველი ნაბიჯი საერთაშორისო ურთიერთობებისკენ. რადგანაც ჩინელ კომუნისტებს დასავლეთის ქვეყნებთან საერთაშორისო საკითხების განხილვის გამოცდილება აკლდა, ამიტომ 1 აპრილს ჭოუ ენლაი ჯერ მოსკოვში გაფრინდა, იქ ორი დღე დარჩა, მოლოტოვის დარიგებები საერთაშორისო კონფერენციასთან დაკავშირებით მოისმინა და შემდეგ გაფრინდა ჟენევაში. ჟენევის კონფერენციაზე მოლოტოვი თითქმის ყოველდღე ხვდებოდა ჭოუ ენლაის და კოორდინაციას უწევდა მას.

ბოლო ერთობლივ დიპლომატიურ ქმედებად შეიძლება ჩაითვალოს 1971 წელს საბჭოთა კავშირის მხარდაჭერა ჩინეთის ლეგიტიმური ადგილის აღსადგენად გაეროში.

ჩინეთ-საბჭოთა ერთობლივი მენეჯმენტი

1950-1955 წლები ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის ერთობლივი მენეჯმენტისა და საბჭოთა არმიის უკან გაწვევის პერიოდია. ამ დროს ერთობლივად იმართებოდა ჩინეთის ჩანგჩუნის რკინიგზა, ნავთობკომპანია, ფერადი ლითონების, სამოქალაქო ავიაციის და გემთმშენებელი კომპანიები.

ახლად დაარსებულ ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკას არა მხოლოდ ეკონომიკური პრობლემები ჰქონდა, არამედ აკლდა ქვეყნის მართვის გამოცდილებაც. ჩინეთის ტერიტორიაზე არსებული ბევრი პროექტი, რომელიც საბჭოთა კავშირის ხელში აღმოჩნდა ჯერ კიდევ „უთანასწორო ხელშეკრულებებით“, შემდეგ კი იაპონიის დამარცხებით, ისევ მათ ხელში რჩებოდა.

1950 წლის თებერვალში, ჩინეთი და საბჭოთა კავშირი შეთანხმდნენ, რომ გარდამავალ პერიოდში ამ ყველაფერს ერთობლივად მართავდნენ, სარგებელსაც გაინაწილებდნენ და ბოლოს დაუბრუნებდნენ ჩინეთს. 1950 წლის 25 აპრილს ჩინეთის ჩანგჩუნის სარკინიგზო კომპანია ოფიციალურად დაარსდა, როგორც ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის მიერ ჩანგჩუნის რკინიგზის ერთობლივი მართვის ინსტიტუტი. 1950-1952 წლებში აღდგა ჩანგჩუნის რკინიგზის 455 კილომეტრი ორლიანდაგიანი და 191 კილომეტრი ავტომატური ბლოკის სიგნალიზაცია, თავიდან აწარმოეს 2600 სატვირთო მატარებელი, შეაკეთეს 5150 სატვირთო და 943 სამგზავრო მატარებელი.

1952 წლის 31 დეკემბრს კი დასრულდა ჩინეთისთვის ყველა რკინიგზისა და მათი ქონების გადაცემა, რომელიც მოიცავდა: 3000 კილომეტრის ორ სარკინიგზო ხაზს მანჭოულიდან სუიფენხემდე და ხარპინიდან ტალიენ-ლუშუნამდე, ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის ერთობლივი მართვის პერიოდში შეძენილ, გარემონტებულ და ახლად აშენებულ აღჭურვილობას, საკომუნ-

იკაცო ხაზებს, სარკინიგზო განშტოების ხაზებს, საზოგადოებრივ თუ ტექნიკურ შენობებსა და რეზიდენციებს, ეკონომიკურ დაწესებულებებს, შვილობილ საწარმოებსა და ინდუსტრიებს.

1951 წლის 28 ივლისს პეკინში ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის მთავრობებმა ჩინეთის სამხედრო გემების წარმოებისა და გემთმშენებლობის ინდუსტრიის გასათანამედროვებლად, თანაბარი უფლებებისა და ერთობლივი აქციების პრინციპზე დაყრდნობით, ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, 25 წლის ვადით შეექმნათ ჩინეთ-საბჭოთა გემთმშენებელი კომპანია, რომელიც 1952 წლის 1 იანვარს ტალიენის ბაზაზე ოფიციალურად დაარსდა.

1954 წლის 12 ოქტომბერს ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის მთავრობებმა ხელი მოაწერეს ერთობლივ კომუნიკეს, რომლის მიხედვითაც საბჭოთა მხარე 1955 წლის 1 იანვრამდე ჩინეთს ოთხი ჩინურ-საბჭოთა სააქციო საზოგადოების საბჭოთა წილების მიყიდვას დაჰპირდა. გასაყიდი ფასი იყო 400 მილიონი აშშ დოლარი, ჩინეთს შეეძლო 10 წლის განმავლობაში დაეფარა დავალიანება. საბჭოთა წილების გადაცემის შემდეგ, ჩინეთ-საბჭოთა სამოქალაქო ავიაციის კომპანია მიიღო ჩინეთის სამოქალაქო ავიაციის ადმინისტრაციამ. დანარჩენ სამი კომპანია კი იყო სინძიანგის ნავთობკომპანია, სინძიანგის ფერადი ლითონების კომპანია და ტალიენის გემთმშენებელი ქარხანა.

1955 წლის 8 მაისს, ჩინეთის ლუშუნის რაიონში განლაგებული საბჭოთა ჯარები უკან გაიწვიეს. 24 მაისს, ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის გაიმართა ლუტას რეგიონის დაბრუნების ხელმოწერის ცერემონია და 26 მაისს საბჭოთა სამხედრო მეთაურებმაც დატოვეს ეს ტერიტორია.

ჩინეთ-საბჭოთა ურთიერთდახმარება

1950 წლის თებერვალში საბჭოთა კავშირმა ჩინეთს მისცა 300 მლნ. დოლარის ოდენობის კრედიტი, რომლის ნახევარიც ჩინეთის საინჟინრო პროექტებს მოხმარდა, ხოლო მეორე ნახე-

ვარი საზღვაო აღჭურვილობას. შემდეგ ჩინეთში გამოაგზავნეს სხვადასხვა სფეროს სპეციალისტები, მიიღეს ჩინელი სტუდენტები რუსულ უნივერსიტეტებში და ა.შ. 1950-1960 წლებში საბჭოთა კავშირმა ჩინეთში 10 000-ზე მეტი სპეციალისტი გაგზავნა სხვადასხვა ვადით. 1951-1962 წლებში დაახლოებით 10 000 ჩინელი ინჟინერ-ტექნიკოსი და 1 000 მეცნიერი სწავლობდა ან პრაქტიკას გადიოდა საბჭოთა კავშირში. ამავე პერიოდში 11 000-ზე მეტმა ჩინელმა სტუდენტმა დაამთავრა საბჭოთა უნივერსიტეტები.

1954-1963 წლებში საბჭოთა კავშირმა სამეცნიერო და ტექნოლოგიური დოკუმენტების 24 000-ზე მეტი კომპლექტი, მათ შორის 1 400 მსხვილი საწარმოს საპროექტო ნახაზები ფაქტიურად უსასყიდლოდ გადასცა ჩინეთს. ასევე მისცა გრძელვადიანი შეღავათიანი სესხი 1,816 მილიონი რუბლი. საბჭოთა კავშირის დახმარებით ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ ჩამოაყალიბა სრული ინდუსტრიული სექტორი ჩინეთში: საავიაციო, ავტომობილებისა და ტრაქტორების, ელექტროტექნიკის, მძიმე და ზუსტი მანქანების, ინსტრუმენტების, რადიოინჟინერიისა და სხვადასხვა ქიმიური ინდუსტრიული სექტორები.

1954 წლის 12 ოქტომბერს ჩინეთმა და საბჭოთა კავშირმა ხელი მოაწერეს კიდევ ერთ პროტოკოლს საბჭოთა კავშირის დახმარების შესახებ, ჩინეთში კიდევ 15 სამრეწველო ქარხნის აშენებასა და წინა ხელშეკრულებით გათვალისწინებული 141 საწარმოსთვის დამატებითი აღჭურვილობის მიწოდებასთან დაკავშირებით. მოგვიანებით ამ პროექტებიდან ფაქტობრივად მხოლოდ 150 აშენდა, მათ შორის 146 პირველი ხუთწლიანი გეგმის პერიოდში. ეს 150 სამშენებლო პროექტი მოიცავდა საავიაციო, ელექტრო, იარაღის, კოსმოსური, გემთმშენებელი, ფოლადის, ქიმიური, ქვანახშირის, ნავთობის, სამედიცინო და სხვა საწარმოებს.

ჩინეთის მთავრობაც სანაცვლოდ სთავაზობდა სხვადასხვა სახის დახმარებას საბჭოთა კავშირს. კორეის ომის შემდეგ, როდესაც საბჭოთა კავშირს სავაჭრო პრობლემები წარმოექმნა სტრატეგიული მასალების შეძენაში, როგორიცაა კალის, ალუმინის,

თუთიის და ა.შ. ჩინეთმა, რომელიც აწარმოებდა ამ სტრატეგიულ მასალებს, გაუგზავნა დიდი რაოდენობით იშვიათი ლითონები. 1952 წლის ზაფხულის ბოლოს ჩინეთი დათანხმდა სტალინის მოთხოვნას დაეარსებინა რეზინის ქარხანა კუნძულ ხაინანზე.

1950-იან წლებში ჩინეთმა საბჭოთა კავშირს ტექნიკის სრულ კომპლექტებში გაუცვალა დიდი რაოდენობით სასოფლო-სამეურნეო და სხვა პროდუქტები, ასევე სამრეწველო და სამთო პროდუქტები. 1950 წლიდან 1962 წლამდე ჩინეთმა საბჭოთა კავშირს მიაწოდა 2.1 მილიარდი რუბლის ღირებულების მარცვლეულის ზეთი და სხვა საკვები პროდუქტები. მათ შორის 5,76 მლნ ტონა სოიო, 2,94 მლნ ტონა ბრინჯი, 1,09 მლნ ტონა მცენარეული ზეთი, 9 მლნ ტონა ხორცი და ა.შ. ჩინეთის მიერ ამავე პერიოდში მიწოდებული მინერალური პროდუქტებისა და ტექნიკის ღირებულება 1,4 მილიარდი რუბლის ღირებულებას აღემატებოდა. მათ შორის მნიშვნელოვანი ნივთები მოიცავდა: 100,000 ტონა ლითიუმის ქვიშას, 270,000 ტონა კვარცს პიეზოელექტრული დანიშნულებით, 7,730 ტონა ვერცხლისწყალს, 180,000 ტონა კალს და ა.შ. გარდა ამისა, სანამ ჩინეთი იღებდა საბჭოთა მეცნიერულ და ტექნოლოგიურ დახმარებას, ის საბჭოთა კავშირს აწვდიდა სამეცნიერო და ტექნოლოგიურ მასალებს და ჩინური აბრეშუმის წარმოების ტექნიკას.

ურთიერთდაპირისპირება და მეგობრობის დასასრული

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, მათს ჰქონდა პრეტენზია თვითონ გამხდარიყო კომუნისტების ლიდერი და გაეერთიანებინა მსოფლიო კომუნისტები, ის ხრუმოვში ლიდერს ვერ ხედავდა. მათ შორის დაპირისპირება ნელ-ნელა გაღვივდა. შესაბამისად, საბჭოთა კავშირსა და ჩინეთს შორის უთანხმოებებმაც იმატა. 1958 წელი კი იყო გარდამტეხი, როდესაც ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობა საბოლოოდ დაიძაბა.

1957 წლის 2 ნოემბერს მამო მეორედ დატოვა ჩინეთი და ისევ მოსკოვში გაემგზავრა. ამჯერად, მისი ვიზიტის მიზანი იყო დასწრებოდა მსოფლიო კომუნიზმისა და მუშათა პარტიის წარმომადგენელთა სხდომას. მას უნდოდა საბჭოთა კავშირის წარმ-

ომადგენლებისთვის გაეზიარებინა თავისი დამოკიდებულება და ორი პარტიის სახელით შემუშავებული დოკუმენტი გადაეცათ სხდომაზე განსახილველად. 10 ნოემბერს ჩინეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს წარუდგინა „მოსაზრებების მონახაზი მშვიდობიანი გარდამავლობის საკითხზე“, რომელშიც ყოვლისმომცველად იყო ასახული ჩინეთის კომუნისტური პარტიის შეხედულებები. მეორე დღეს ორი მხარის დელეგაციამ მოსკოვის დეკლარაციის პროექტი საერთაშორისო კონფერენციას წარუდგინა.

ამავე ვიზიტზე მამო განაცხადა, რომ, თუ აშშ საბჭოთა კავშირს თავს დაესხმებოდა, ისინი ვერ მოიგებდნენ და მხოლოდ მსხვერპლი ექნებოდათ. მან ასევე ხაზგასმით აღნიშნა, რომ საბჭოთა კავშირის მიერ ჩინეთის კომუნისტური პარტიისთვის გაცემული 6,2 მილიარდი რუბლის კრედიტის ნაწილი ჩინეთმა დაფარა. მეორე ნაწილს -მეორე ხუთწლიანი გეგმის პერიოდში, ხოლო დანარჩენ დავალიანებას მესამე ხუთწლიანი გეგმის პერიოდში დაფარავდა.

მეორე ვიზიტის მანძილზე მამო უკვე გამოავლინა მისი დამოკიდებულება და უკმაყოფილება, ხოლო ორ ქვეყანას შორის ღია დაპირისპირება დაიწყო მას შემდეგ რაც 1958 წლის 18 აპრილს საბჭოთა კავშირმა აცნობა ჩინეთის თავდაცვის მინისტრ ფენგ დეხუაის, რომ მათ სურდათ შეექმნათ სპეციალური გრძელი ტალღის რადიო გადამცემები ჩინეთში მათი წყალქვეშა ფლოტისთვის. ბიუჯეტის ღირებულება 110 მილიონი რუბლი იყო. საბჭოთა კავშირი დაფარავდა 70 მილიონ რუბლს, ხოლო ჩინეთი დაფარავდა 40 მილიონ რუბლს. დასრულების შემდეგ, ორი ქვეყანა მათ ერთობლივად გამოიყენებდა. ისინი ასევე ითხოვდნენ ნებართვას, რომ მათ სამხედრო ხომალდებს შეძლებოდათ საწვავის შევსება და შეკეთება ჩინეთში, ასევე საბჭოთა ფლოტისთვის სანაპიროზე დასვენების ნებართვას. მაგრამ ჩინეთმა ეს თავის სუვერენიტეტში ჩარევად მიიჩნია და უარი განაცხადა. მამო თქვა: „არა. ბრიტანელები და სხვა უცხო ქვეყნის წარ-

მომადგენლები საკმარისად დიდი ხნის განმავლობაში იმყოფებოდნენ ჩვენს ტერიტორიაზე. ჩვენ აღარ დავუშვებთ, რომ ვინმემ ჩვენი მიწა საკუთარი მიზნებისთვის გამოიყენოს“ (Zhang, 2009:3)

1959 წლიდან, საბჭოთა კავშირი ჩინელი კომუნისტების ურთიერთდაპირისპირებასაც ცდილობდა, განსაკუთრებით, თავდაცვის მინისტრის ფენგ დეხუაისა და მაო წეტუნგის. ამავე წლის ივნისში, როცა ფენგ დეხუაი დაბრუნდა ჩინეთში, მოსკოვმა ცალმხრივად გააუქმა 1957 წლის ოქტომბერში ხელმოწერილი თავდაცვის ახალი ტექნოლოგიების მიწოდების შეთანხმება, რომლის თანახმად, საბჭოთა კავშირს ჩინეთისთვის უნდა მიეწოდებინა ატომური ბომბების ნიმუშები, სამეცნიერო მონაცემები და ტექნიკური პერსონალი. 1959 წელს ასევე შეიზღუდა სამეცნიერო და ტექნოლოგიური დაზვერვის გადაცემა. საბჭოთა კავშირმა ტექნიკოსები და სპეციალისტები ჩინეთიდან გაიყვანა და მათ თან წაიღეს საინჟინრო ნახაზები, მათ შორის იყო ატომური ბომბის გეგმაც.

მაო ფიქრობდა, სოციალისტებსა და კაპიტალისტებს შორის ომი გარდაუვალი იყო. მისი აზრით, პირველმა მსოფლიო ომმა ბოლშევიკები წარმოშვა, მეორემ ჩინური კომუნისტური პარტია, მესამეს კი აშშ უნდა დაემარცხებინა და გაენადგურებინა კაპიტალისტები. ის აცხადებდა, მიუხედავად მოსალოდნელი დიდი მსხვერპლისა, პეკინს ომის არ ეშინოდა. ხრუშოვმა მისი მოსაზრება გააკრიტიკა, რის გამოც მაომ ის მოლაღატედაც კი გამოაცხადა. მათ შორის პრობლემის მოსაგვარებლად 1960 წლის ნოემბერში მოსკოვში გაიმართა 81 კომუნისტური პარტიის სხდომა. 1960 წლის 6 დეკემბერს სხდომის მიერ გამოტანილ დასკვნაზე, რომელიც არ ეთანხმებოდა მათს იდეას პეკინმა იძულებით მოაწერა ხელი.

მათი დაპირისპირება აისახა სხვა სექტორებშიც, მაგალითად, 1962 წელს მოსკოვის ცალმხრივ ქმედებებში კუბის სარაკეტო კრიზისის დროს; მოსკოვის მიერ ბირთვული გამოცდის აკრძალვის ხელშეკრულების მიღება ჩინელებთან კონსულტა-

ციის გარეშე და მისი უარი ჩინეთის მხარდაჭერაზე 1962 წლის ჩინეთ-ინდოეთის სასაზღვრო ომში. 1963 წლის 8 მარტს პეკინმა გამოაქვეყნა რუსეთ-საბჭოთა მიერ წართმეული მიწების სია, მათ შორის იყო ციმბირის სამხრეთ ნაწილი, პინგხაის პროვინცია და რუსეთის 500 000 კვადრატული კილომეტრის ტერიტორია. პეკინმა მოთხოვა მოსკოვს წერილობით ელიარებინა ამ მიწების მათ მიერ მიტაცება და უთანასწორო, არალეგალური ხელშეკრულებებით მითვისება. თუმცა საბჭოთა კავშირმა, რა თქმა უნდა, უარი განაცხადა ამის აღიარებაზე.

1964 წლის 25 თებერვალს კვლავ დაიწყეს საზღვართან დაკავშირებით მოლაპარაკებები. ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის მტრობა იმდენად გამძაფრდა, ხრუშოვმა განიხილა ჩინეთის ატომური ბომბის ბაზების განადგურება. მაომ კი გარე მონღოლეთის ანექსიით დაიმუქრა, რათა თვალსაჩინო ყოფილიყო საბჭოთა კავშირის სისუსტე, რომელსაც თავისი აზიური სატელიტ ქვეყნის დაცვაც კი აღარ შეეძლო. ხრუშოვის ხელისუფლებიდან ჩამოცილების შემდეგ, ბრეჟნევმა მოახერხა ჩინეთ-საბჭოთა ომის არიდება, თუმცა 15 ოქტომბერს მათ შორის ურთიერთობა საერთოდ შეწყდა. მიუხედავად მოსკოვის მცდელობისა არ დახმარებოდა ჩინეთს ატომური ბომბის შექმნაში, 16 ოქტომბერს ჩინეთმა წარმატებით დატესტა თავისი პირველი ატომური ბომბი.

ჩინური წყაროების თანახმად, 1964 წლიდან 1969 წლის მარტამდე საბჭოელებმა 4 189-ჯერ დაარღვიეს ჩინეთის საზღვარი. 2 და 14-15 მარტს მოხდა მასშტაბური შეტაკება ჩინელ და საბჭოთა სამხედროებს შორის მდინარე უსურის ჭენგპაოს (დამანსკი) კუნძულზე, შემდეგ ხეილუნგძიანგის მდინარეში არსებულ პაისიეს კუნძულზე, სინძიანგის საზღვარზე. საომარი ვითარება კვლავ განახლდა. პეკინმა თავიდან დაიწყო საზღვრის საკითხზე საუბარი, თუმცა ამ ეტაპზე ტერიტორიების უკან დაბრუნებას არ ითხოვდა რუსეთისგან; მაგრამ ითხოვდა ძველ ხელშეკრულებებზე გადახედვას, საზღვრის პრობლემის განხილვას და ჩინეთზე უთანასწორო ხელშეკრულებებით მიყენებული ზიანის

აღიარებას. ჯერ რუსეთისა და შემდეგ საბჭოთა კავშირის მიერ მითვისებული მიწების უპირობო დაბრუნებას, მათ შორის მდინარე უსურის და ხეილუნგძიანგის მდინარეში არსებული 700 კუნძულიდან 600-ს, რომელთა საერთო მიწის ფართობი დაახლოებით 400 კვადრატული მილი იყო, დამატებით 12,000 კვადრატული მილი მიწა სინძიანის პამირის მთებში. თუმცა საბჭოთა კავშირი არ აღიარებდა არც ხელშეკრულებების უთანასწორობას და არც ზემოთ ხსენებული მიწების არალეგალურ მითვისებას.

საბჭოთა კავშირმა ნელ-ნელა გაზარდა თავისი არმიის რაოდენობა ჩინეთის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე. 1973 წელს კი საბჭოთა ჯარისკაცების რაოდენობამ ჩინეთის საზღვრებთან მილიონს მიაღწია, მათ აღჭურვილობაში ასი ანტიბალისტიკური რაკეტა და ბირთვული იარაღიც შედიოდა, წყნარ ოკეანეში კი 150-მდე სამხედრო ხომალდი განლაგა. ჩინეთმაც მილიონამდე ჯარისკაცი განათავსა საზღვარზე, მცირე რადიუსის რაკეტები განლაგა ვლადივოსტოკის, ირკუტსკისა და სხვა საბჭოთა ქალაქების საზღვრის მახლობლად, ხოლო საშუალო მანძილის რაკეტები, რომელთა მანძილი 1 200-დან 2 300 მილამდე იყო მოამზადა ციმბირსა და საბჭოთა ცენტრალურ აზიაში სამიზნეებზე დასარტყმელად. პარალელურად ჩინეთი ცდილობდა აშშ-სთან და იაპონიასთან ურთიერთობის დალაგებას, მისი მიზანი იყო თავიდან აეცილებინა შეთქმულების შესაძლებლობა შეერთებულ შტატებსა და საბჭოთა კავშირს შორის.

1973 წლის ივნისში მოსკოვმა პეკინს აგრესიის წინააღმდეგ შეთანხმება შესთავაზა, თუმცა პეკინმა უარი განაცხადა. ერთი წლის შემდეგ, 1974 წლის ნოემბერში უკვე ჩინეთმა შესთავაზა იმავე ხელშეკრულების გაფორმება საბჭოთა კავშირს. ჩინეთის ლიდერები (მაო წეტუნგი, ჰოუ ენლაი, ჯუ დე, ქანგ შენგი და ტენგ სიაოფინი) შეთანხმდნენ საბჭოთა კავშირთან გაეგრძელებინათ სავაჭრო და სატრანსპორტო ურთიერთობა, თუმცა პოლიტიკურად საწინააღმდეგო მიმართულებით გააგრძელებდნენ სვლას. 1980 წელს ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობის ხელშეკრულებას ვადა ამოეწურა, ჩინეთმა განახლებაზე უარი განა-

ცხადა. მიუხედავად ომის კრიზისის გადალახვისა, ორ ქვეყანას შორის დამაბულობა გაგრძელდა და მათი მეგობრობაც დასრულდა.

დასკვნა

ორი ქვეყნის ურთიერთობა, რაც არ უნდა მეგობრული ფორმით იყოს წარმოჩენილი, ყოველთვის ეფუძნება სტრატეგიულ გათვლებს, რაც დაკავშირებულია ეროვნულ ინტერესებსა და უსაფრთხოების მოთხოვნებთან. ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის მეგობრობა ამის თვალსაჩინო მაგალითია. ორმხრივი თანამშრომლობა არ ყოფილა მხოლოდ იდეოლოგიური ერთსულოვნების შედეგი, არამედ ორი დიდი ქვეყნის საჭიროებებზე აგებული რეალობა. ჩინეთისთვის, რომელიც მეორე მსოფლიო ომისა და ხანგრძლივი სამოქალაქო დაპირისპირების შემდეგ მძიმე ეკონომიკურ და სოციალურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, კრიტიკულად მნიშვნელოვანი იყო მხარდაჭერა აღდგენის, ინდუსტრიალიზაციისა და საერთაშორისო აღიარების გზაზე. საბჭოთა კავშირისთვის კი ჩინეთთან პარტნიორობა წარმოადგენდა სტრატეგიულ ბერკეტს გლობალურ დაპირისპირებაში, განსაკუთრებით აშშ-ს წინააღმდეგ, იმ გათვლით, რომ პოტენციური მსოფლიო კონფლიქტის შემთხვევაში ჩინეთი შეიძლებოდა მძლავრი სამხედრო და დემოგრაფიული მხარდაჭერის წყაროდ ქცეულიყო.

1950 წელს მხარეებმა გააფორმეს მეგობრობის, ალიანსისა და ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება, რომელიც, სხვათა შორის, სამხედრო თანამშრომლობის ვალდებულებებსაც ითვალისწინებდა. მიუხედავად იდეოლოგიური სიახლოვისა, ურთიერთობების განვითარების პროცესში გამოიკვეთა ასიმეტრიული ხასიათი: საბჭოთა კავშირი ჩინეთს არ აღიქვამდა თანასწორ პარტნიორად და აქტიურად იყენებდა საკუთარ გავლენასა და ძალაუფლებას რეგიონში, რაც დროთა განმავლობაში იწვევდა უკმაყოფილებას ჩინურ ელიტაში. ჩინეთის ტრადიციული ეთნოცენტრისტული ხედვები და საკუთარი სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის განცდა წინააღმდეგობაში მოდიოდა მოსკოვის

დომინანტურ როლთან.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა მხარე აქტიურად აფიშ-ირებდა ჩინეთისათვის გაწეულ დახმარებებს, განსაკუთრებით ტექნიკურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით, მათ მიღმა მნიშვნე-ლოვან დათმობებს ჰქონდა ადგილი. მაო ძედუნმა იძულებული გახდა ელიარებინა გარე მონღოლეთის დამოუკიდებლობა, დრო-ებით დაეთმო სინძიანგის რესურსები, ჩანგჩუნის რკინიგზა და პორტები ლუშუნსა და ტალიენში. კორეის ომში ჩინეთმა გაიღო სერიოზული ადამიანური და სამხედრო რესურსი, მაომ სწორედ ამ ომში დაკარგა ვაჟი. ეს ყველაფერი კიდევ ერთხელ აჩვენებს, რომ დახმარება უსასყიდლო არ ყოფილა.

მიმდინარე დაძაბულობის ფონზე ჩინეთ-საბჭოთა ურთიე-რთობამ თანდათან დაკარგა პარტნიორული ხასიათი და 1980 წელს, ხელშეკრულების ვადის ამოწურვის შემდეგ, ფორმალუ-რადაც დასრულდა. მიუხედავად იმისა, რომ მათ შორის ომი არ დაწყებულა, ე.წ. „მეგობრობამ“ ადგილი დაუთმო კონკურენციასა და სტრატეგიულ სიფრთხილეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Barbara W. T. (1972). If Mao had come to Washington: An Essay in Alternatives. Foreign Affairs. 56.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi[selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 1.1945.1-1949.2.16.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 3.1950.8-1951.8.113-114,407.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 5.1954.2-1955.7.229.

- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 6.1955.8-1956.9.317.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 7.1956.10-1958.3. 348-349,364.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 9.1959.10-1962.12.165-178.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 12.1969.7-1991.12.259-289.
- December 16, 1949, Record of Conversation between I.V. Stalin and Chairman of the Central People's Government of the People's Republic of China Mao Zedong on 16 December 1949.
- Edgar Snow. (1961). Red Star over China. New York.96.
- Feng H.L. (2018). 20 Shiji 50 Niandai chuqi Mao Zedong “yibiandao” wajiao zhengce de yuanyin ji pingjia. [the reasons and evaluation of Mao Zedong’s “leaning to one side” foreign policy in the early 1950s.] Heilongjiang university. Bridge of century. 6-7.
- James B.H. (1972). The Long March to Power. New York. 379.
- Khrushchev, N. (1972). Khrushchev Remembers the last Testament. Canada. 250-266, 268-270, 283-289.
- Koloskov B.T. (1980) Zhongsuguanxi 1945-1980. [Sino-Soviet relations 1945-1980]. Sanlianshudian. 40-46.
- Li F.B. Mao Zedong and Stalin Talk about Political Strategy. 1997. Lilunshentao Vol 2. Harbin. 97-98.
- report by John S. Service on a conversation with Mao Tse-tune March 13 1945. Foreign Relation of the United States, Diplomatic Papers 1945. Vol VII. The Far East china. Washington. 1969. 273.
- Selected Works of Mao Zedong. (1991) Vol 2. Renminchubanshe. 657-658.

- Shen J.R.(1992). Dangdai Zhongguo Dui Wai Maoyi.Contemporary China's Foreign Trade. Volume 1. Dangdai Zhongguo chubanshe. 258-260.
- Telegram from Mao Tse-tung to Liu Shaoqi.December 18.1949.2.
- Telegram from Mao to Chinese Communist Party's Central Committee. January 2.1950.
- Wang Y.J., Song X.W., Lang Y.M. (2013). Mao Zedong queli „yibia-ndao“ duiwaijiao Zhengce Yuanyin Tansuo. [A Deep Analysis of the Reasons Why Mao Zedong Established the „Leaning to One Side“ Foreign Policy] Journal of Beijing University. Volume 14, Issue 5.72-75.
- Yang Sh.B., Liang J.M., Yang J. (2003). Dangdai Zhongguoshi shilueshu. A Brief Account of Contemporary Chinese Historical Events. Zhejiang Renmin chubanshe 35-78.
- Xu Zh.Y. (2008). Zhongguojindaishi 1600-2000 Zhongguo de fengdou. Modern Chinese History: The Struggles of China from 1600 to 2000. Houlang Publishing Company.119-130,440-519.
- Zhang Zh.J.(2009). Zhonggejiemi dangan: Mao Zedong si hui Heluxiaofu. China and Russia reveal secret archives: Mao Zedong's four meetings with Khrushchev. Wenshijinghua. 3.
- Zhonghua renmin gongheguo suweiai shehuizhuyi gongheguo lianmeng youhao tongmeng huzhu tiaoyue[Treaty of Amity and Alliance between the People's Republic of China and the Union of Soviet Socialist Republics].1950.
- Zhongsu youhao tongmeng tiaoyue quanwen [The Treaty of Friendship and Alliance between China and the Soviet Union].1945.
- Галенович Ю.М. (2009).Войны нового Китая и его дипломатическая служба.Восточная Книга.Москва.104-160.
- Договор о дружбе, союзе и взаимной помощи между Союзом Советских Социалистических Республик и Китайской Народной Республикой.1950.
- Соглашение между Союзом Советских Социалистических Республик и Китайской Народной Республикой о Китайской

Чанчуньской железной дороге, Порт-Артуре и Дальнем и Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Центральным Народным Правительством Китайской Народной Республики о предоставлении кредита Китайской Народной Республике. 1950.

Галенович Ю.М. (2009). Сталин и Мао _ Два Вождя. Восточная Книга. Москва. 257-300, 343-417.

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა

HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance and Mutual
Assistance (1950-1980)

Neli Akhobadze

Sinologist & researcher of Chinese history
Caucasian Association of China Studies
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, Ilia Chavchavadze avenue. N:1, 0179, Georgia
+995589172377. mychinesestories@gmail.com
<https://orchid.org/0000-0002-3199-1092>

Abstract

The twentieth century represents one of the most tumultuous and transformative periods in Chinese history. During this time, China experienced four major political transitions. In 1911, the imperial monarchy was overthrown and replaced by the Republic of China under the leadership of the Nationalist Party (Kuomintang, or Guomindang). Shortly thereafter, power was fragmented among regional warlords. In 1927, the Kuomintang regained central authority, only to lose control again in 1949 to the Chinese Communist Party (CCP), which has remained in power ever since.

In addition to these domestic political changes, China's foreign relations and economic conditions were marked by instability and frequent setbacks. Throughout the first half of the century, parts of China remained under the control of Western powers as well as Russia and Japan. Chinese society continued to suffer from poverty and foreign dependency. Relations with Japan deteriorated sharply beginning in 1931, culminating in the Second Sino-Japanese War (1937–1945). Following Japan's defeat, a civil war between the Nationalists and Communists ensued, ending with the Communist victory and the establishment of the People's Republic of China (PRC) on October 1, 1949.

Despite personal tensions between Mao Zedong and Joseph Stalin, Mao opted for close alignment with the Soviet Union. In 1950,

he traveled to Moscow and signed a new treaty entitled the **Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance, and Mutual Assistance**, a document that resembled an earlier 1945 agreement signed between Stalin and Chiang Kai-shek. The 1950 treaty was concluded for a 30-year term and can be divided into three distinct phases:

- **1950–1958:** A period of friendly and cooperative Sino-Soviet relations.
- **1959–1969:** Escalating ideological and political tensions between Mao and Khrushchev, culminating in military confrontations.
- **1970–1980:** A phase of silent rivalry and the eventual dissolution of the alliance.

This study examines the evolution of Sino-Soviet relations from the signing of the 1950 treaty until its expiration in 1980. It traces the development of the alliance across its three major phases and includes a comparative analysis of the 1945 and 1950 treaties. The research seeks to provide Georgian-speaking audiences with a deeper and more nuanced understanding of Sino-Soviet “friendship”, encouraging a more objective interpretation of this bilateral relationship and greater awareness of China’s perspective on the Soviet Union.

Keywords: Chinese communists; People’s Republic of China; Sino-Soviet relations; Mao in Moscow.

Introduction

Sino-Soviet relations have been marked by volatility and unpredictability since the establishment of the Soviet Union. Nevertheless, the necessity of formal agreements between the two nations became inevitable for both the Republic of China and the People’s Republic of China. While political leadership in China changed over time, its geo-

graphic proximity to the Soviet Union remained constant, compelling successive governments to engage with their powerful neighbor.

Two bilateral treaties of a similar nature and title were signed between the two countries. The first, the **Sino-Soviet Treaty of Friendship and Alliance**, was signed in 1945; the second, the **Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance, and Mutual Assistance**, followed in 1950. In both instances, China's participation stemmed from a position of limited diplomatic alternatives and the strategic need to improve relations with the Soviet Union.

However, peaceful coexistence and equality within these agreements proved difficult to achieve and sustain. Despite Mao Zedong's ambition to forge a stronger and more balanced relationship with Joseph Stalin—surpassing the prior ties between Stalin and Chiang Kai-shek—and his desire to substitute American aid with Soviet support, Stalin ultimately rejected the vision of a truly equal Sino-Soviet partnership. Mao's vision of a coexistent socialist China with equal status under Soviet leadership was not welcomed by the “elder brother”. This mismatch in expectations led to the eventual deterioration of their alliance into a prolonged, albeit understated, conflict.

Methodology

This study employs both primary and secondary sources. Through historical inquiry and comparative analysis, it examines monographs, scholarly articles, and official documents to evaluate the historical foundations of Sino-Soviet relations. The methodological approach is designed to provide an objective assessment of the bilateral relationship and to present China's perspective within that historical context.

Findings

This article represents the first Georgian-language academic work to provide a detailed analysis of the preconditions, substance, and consequences of the first bilateral treaty between the People's Republic of China and the Soviet Union. The research offers insights not only into the historical trajectory of Sino-Soviet relations but also

into the strategic objectives of the Chinese Communist Party and Mao Zedong's actual stance toward the Soviet Union.

Discussion

The Founding of the People's Republic of China

The founding of the People's Republic of China was officially declared on October 1, 1949. However, preparations for the establishment of the new government had begun earlier. On September 12, Mao Zedong convened the Chinese People's Political Consultative Conference, during which he announced the initiation of preparations for the new administration. The conference lasted for twelve days and resulted in the drafting of the "Organic Law of the Central People's Government" and the "Common Program". During the same session, delegates also decided on the design and symbolism of the new national flag: it would feature a red background with one large yellow five-pointed star in the upper left corner, surrounded by four smaller yellow five-pointed stars. The large star symbolized the leadership of the Chinese Communist Party, while the four smaller stars represented the alliance of the four social classes—workers, peasants, petty bourgeoisie, and national bourgeoisie.

On October 1, Mao not only proclaimed the establishment of the People's Republic of China, but also announced the renaming of the capital: the city previously referred to as *Beiping* would henceforth be officially known as *Beijing*.

The following day, Zhou Enlai, the newly appointed Premier of China, received the first official congratulatory message from the Soviet Union. The message included notice of the Soviet decision to establish diplomatic relations with the People's Republic of China and of preparations to dispatch an ambassador. According to Chinese historians, it was on this day that Mao Zedong decided to visit the Soviet Union in December.

Throughout his life, Mao Zedong left China only twice, and both times for the same purpose and destination—to conduct negoti-

ations with the Soviet Union. His first visit took place from December 6, 1949, to March 4, 1950. Despite the extended duration of the visit, the negotiations proved far more complex and challenging than initially expected.

Mao Zedong's Strategic Choice: The Policy of "Leaning to One Side"

Following the end of the Second World War, Joseph Stalin's expectations regarding the developments in China diverged significantly from the eventual outcome. Stalin viewed the Kuomintang (Guomindang) as the dominant political force in China and believed that political, economic, and military power was concentrated in the hands of Chiang Kai-shek (Jiang Jieshi). He did not have hope of the Chinese Communist Party (CCP) or Mao Zedong. In fact, when Mao became the leader of the CCP in 1936, Stalin did not even formally recognize him. In Stalin's view, Mao was a "rightist" opportunist and a critic of the pro-Moscow faction. Consequently, Stalin initially favored Wang Ming as the ideal leader of the CCP—Wang had received his education in Moscow and was widely known for his pro-Moscow stance. Even between 1938 and 1945, Stalin held onto the hope that Wang might eventually replace Mao.

On the other hand, Mao himself was not particularly fond of Stalin. Among the CCP leadership, he was one of the few who had never visited the Soviet Union and had not met Stalin or other prominent Soviet communists. In 1936, after realizing Stalin's resistance to his leadership, Mao told American journalist Edgar Snow in an interview: "We are fighting to free China from the Kuomintang, not to hand it over to Moscow" (Snow, 1961:96). Mao only established direct contact with Stalin in 1944. He expressed interest in meeting him in 1947, again in 1948, and a third time in April 1949—but Stalin rejected all three requests. Stalin's reluctance likely stemmed from his belief that Chiang Kai-shek would ultimately prevail, and he was cautious about openly engaging with the communist leadership before the final

outcome was clear. While he did provide considerable support to the Chinese communists, he sought to avoid irreparably damaging relations with the opposing side.

Before the end of World War II, the Soviet army occupied northeastern China and handed over Japanese weapon stockpiles in the region to the Chinese communists. At the same time, the Soviets seized industrial assets worth approximately \$2 billion, gold bullion valued at \$3 billion, 850 million Manchurian yuan, and established control over the entire northeastern territory. In 1945, the USSR signed the Sino-Soviet Treaty of Friendship and Alliance with the Kuomintang government and once again urged Mao to cooperate with Chiang Kai-shek. These developments deeply frustrated the CCP and intensified their desire to seek rapprochement with the United States. Chinese sources indicate that both Mao Zedong and Zhou Enlai preferred the idea of fostering ties with the U.S. over reliance on Stalin and the Soviet Union. In the immediate postwar years, they made several attempts to reach out to President Franklin D. Roosevelt and even proposed a secret meeting, albeit unsuccessfully. Nevertheless, Mao and Zhou continued efforts to win the support of American officials, particularly through engagement with John S. Service, head of the political division of the “Dixie Mission”. On March 13, 1945, Mao again expressed to Service his interest in establishing relations with the United States, asserting that economic assistance from the U.S. was essential for China’s development. Mao emphasized that such support would not lead to future economic competition and that the United States would remain the sole foreign actor involved in China’s development. However, the U.S. ultimately chose to support Chiang Kai-shek, seeing the Kuomintang as the legitimate governing authority in China.

In 1949, Stalin even attempted to orchestrate the secession of Xinjiang from China, much as he had done with Outer Mongolia in 1921. He promised Xinjiang leaders that he would recognize their autonomy and integrate the region into the Soviet Union as an

autonomous republic. However, the Kuomintang military presence in the area obstructed these plans. Later, on September 28, 1962, during the Tenth Plenary Session of the Eighth Central Committee of the CCP, Mao reflected: “The roots of the Sino-Soviet conflict go back a long time. They did not allow China to carry out a communist revolution. In 1945, Stalin did not support our revolution—in fact, he told us he was against civil war and urged us to cooperate with Chiang Kai-shek and make concessions. We did not listen, and the revolution succeeded” (Xu, p. 519).

Despite the mistrust and prior tensions, after the communist victory Mao ultimately chose to pursue the “leaning to one side” policy. The newly established People's Republic of China lacked the capacity to rebuild the nation independently and was unable to maintain a position of neutrality in the emerging Cold War. A powerful ally was essential—one that could provide both political and economic assistance, which Mao believed only the Soviet Union could offer. Consequently, Mao soon began preparing for his first official visit to the USSR. He planned to spend three months there: the first month would be dedicated to visiting Leningrad and Stalingrad, signing treaties, and discussing communist theory and practice with Stalin; the second month was reserved for visits to Poland, Czechoslovakia, and Romania; and the third month he intended to spend receiving medical treatment in the Soviet Union.

The First Meeting Between Stalin and Mao Zedong

In December 1949, Mao Zedong traveled to Moscow with several objectives: to offer congratulations on Stalin's 70th birthday, to seek the annulment of the 1945 Sino-Soviet Treaty, to negotiate a new agreement, and to request economic and political assistance. However, Stalin did not extend a warm welcome to Mao, and their negotiations were marked by tension and difficulty. Upon his arrival at Yaroslavy Station on December 16, Mao was met by Nikolai Bulganin and Vyacheslav Molotov, who escorted him and his delegation to Stalin's dacha. Mao offered to travel together in a single vehicle and to host them

with a traditional Chinese meal he had personally prepared, but his gesture was declined. According to Chinese historians, this was perceived by Mao—who held strong personal pride—as a sign of disrespect.

That evening, Mao attended a formal reception hosted by Stalin, during which he expressed his admiration for Stalin and the Soviet Union. However, the private audience with Stalin that Mao had eagerly anticipated did not take place. Subsequently, Mao met with Kovalev, and according to Kovalev's reports, Mao made several requests: that the Central Committee respond to issues he had raised with Stalin on September 16; that a meeting be scheduled for December 23 or 24; and that discussions be arranged with key Politburo members, including Molotov, Mikoyan, Bulganin, and Shvernik. Mao also proposed two negotiation strategies.

The first plan involved finalizing agreements on Soviet loans, trade, air transport, and other matters. Mao believed that this approach required Zhou Enlai to travel to Moscow in order to co-sign the agreements, after which the two would visit Leningrad and Stalingrad. The second plan entailed discussing the same issues without signing formal agreements, which would negate the immediate need for Zhou's presence—he would only be summoned when the time came to sign. Mao emphasized that all decisions, including his personal medical treatment, were subject to Stalin's approval.

Although Mao had come to Moscow to request aid, he found it difficult to humble himself. He considered himself the head of a major nation and believed that the Soviet Union needed cooperation with China just as much as China needed Soviet support. Nevertheless, at the December 24 meeting, Stalin did not even mention China, nor did he acknowledge Mao's presence, which infuriated the Chinese leader.

Only on New Year's Day 1950 did Stalin agree to renegotiate the treaty. He dispatched Molotov and Mikoyan to speak with Mao in detail, and Mao requested Zhou Enlai be brought to Moscow for formal negotiations. After this, Mao wrote to the Chinese Communist Party:

“At 8 o’clock today, Comrades Molotov and Mikoyan visited me. They asked for my opinion on the new Sino-Soviet agreement. I offered them three options:

(a) Sign a new treaty on Sino-Soviet relations. This would solidify bilateral relations in a new legal framework, which would greatly inspire Chinese workers, peasants, intellectuals, and the left wing of the national bourgeoisie, while isolating its right wing. Internationally, it would give us more political leverage in negotiations with imperialist countries and allow us to reassess past unequal treaties signed with them.

(b) Release a short joint communiqué from the countries’ news agencies stating that discussions on the old friendship and alliance treaty had taken place and that consensus was reached on key points. This would contain no specifics, effectively postponing the issue for several years. In this case, Zhou Enlai would not need to travel to Moscow.

(c) Sign a declaration outlining the basic principles of Sino-Soviet relations without forming a binding treaty. This also would not require Zhou’s presence.

After I presented these options, Molotov agreed that Option (a) was the best and said that Zhou could come. When I asked whether the old treaty could be replaced, Comrade Molotov replied, “Yes” (Li, 1997:98).

Mao instructed Zhou Enlai to arrive in Moscow by January 9, anticipating that the agreement could be finalized by January 20 and that they could return to China together in early February.

However, the signing ceremony for the *Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance, and Mutual Assistance* took place only on February 14, 1950, in the Kremlin. The treaty was signed on behalf of China by Zhou Enlai, Chairman of the Central People’s Government and Minister of Foreign Affairs, and on behalf of the USSR by Foreign Minister Andrei Vyshinsky. Both Chinese and Russian versions of the treaty were signed. On the same day, additional agreements were sign-

ed concerning loans and the administration of Changchun Railway. On February 17, Mao and Zhou departed the Soviet Union, while Chinese officials such as Li Fuchun and Ye Jizhuang remained in Moscow to continue negotiations on economic matters.

Differences Between the 1945 and 1950 Treaties

The Soviet Union and China concluded two treaties that were similar in name and content: the *Sino-Soviet Treaty of Friendship and Alliance* in 1945 and the *Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance, and Mutual Assistance* in 1950. The first key difference between the two treaties lies in the historical and political contexts in which they were signed.

The 1945 treaty was a product of the geopolitical agreements reached at the Yalta Conference in February of that year. At the time, Stalin agreed to enter the war against Japan, but in return, he demanded significant territorial and strategic concessions from China. These included the recognition of Soviet control over Sakhalin Island, the ice-free ports of Dalian and Lüshun, control over railways in South Manchuria and Inner Mongolia, and the recognition of Outer Mongolia's independence. The Soviet Union made it clear that unless these conditions were met, it would not participate in the war against Japan. Only with the consent of the United Kingdom, the United States, and China would the USSR recognize Chinese sovereignty in the northeast and formally acknowledge Chiang Kai-shek as China's sole legitimate leader.

Between June and August 1945, negotiations were conducted by Chinese Foreign Minister Wang Shijie and Soviet Foreign Minister Vyacheslav Molotov. On August 15, 1945, they signed the *Sino-Soviet Treaty of Friendship and Alliance*, along with several related agreements: on the Changchun Railway, Dalian, Lüshun and on Soviet military cooperation with the Chinese government following the entry of Soviet forces into three northeastern provinces during joint operations

against Japan. The two sides also exchanged notes and additional documents concerning the status of Outer Mongolia. At the time, China had little choice but to accept these unequal terms.

By contrast, the 1950 treaty was concluded under significantly different circumstances. Although China was experiencing economic difficulties, the country was in a more stable position. The civil war had ended, the People's Republic of China had been established, and Japanese aggression was no longer a direct concern.

The second major difference between the treaties concerns the issue of Japan. The 1945 treaty was signed during an active conflict with Japan, while the 1950 treaty was signed after Japan's defeat. As a result, Articles I–III of the two treaties differ substantially. The 1945 treaty focused explicitly on cooperation during wartime against Japan, stating in Article I that the signatories would provide full military support to each other until final victory. In contrast, the 1950 treaty does not contain such a clause. Instead, it states: *“If one of the contracting parties is subjected to an attack by Japan or its allies, the other party is obliged to provide military assistance.”*

Another difference lies in the provisions regarding alliances. Both treaties include clauses preventing the signatories from joining hostile alliances. However, the 1950 version adds a more explicit commitment: *“Neither party shall join any alliance directed against the other, nor participate in any group, action, or measure aimed at the other.”*

Article IV of the 1950 treaty further outlines that the two parties shall consult one another on all major international issues affecting their mutual interests, with the goal of promoting peace and global security. Such a provision is absent from the 1945 treaty, which instead includes the following points:

- Article V commits the parties to strengthening economic and cultural ties in the spirit of friendship and cooperation, based on

mutual respect for sovereignty, territorial integrity, equality, and non-interference in internal affairs.

- Article VI provides for mutual post-war economic assistance to support national reconstruction and global prosperity.
- Article VII affirms that the treaty shall not affect the obligations and rights of either party as members of the United Nations.

The language and structure of the 1945 treaty reflect the dominant position of the Soviet Union at the time, in contrast to the more equal footing apparent in the 1950 treaty.

A third significant difference concerns the duration of the treaties. While both were initially concluded for a term of 30 years, the mechanisms for extension differ. The 1945 treaty stipulated that if neither party requested termination at least one year before its expiration, the treaty would become indefinite. In contrast, the 1950 treaty stated that if no party sought to terminate it a year before expiration, it would be automatically extended for an additional five years.

Soviet Support on the International Stage

Following the signing of the Sino-Soviet Treaty, relations between China and the Soviet Union developed significantly in the years 1953 to 1957. During this period, China, with Soviet assistance, managed to resolve a number of internal and external challenges. Whereas the Soviet Union had previously maintained a dual policy approach in its relations with the United States, after the treaty, it openly opposed U.S. positions concerning Taiwan.

When the Korean War broke out on June 25, 1950, China attempted to take advantage of the situation to seize Taiwan. Two days later, the United States declared its opposition to the use of force by China against Taiwan. On June 28, Zhou Enlai publicly asserted that Taiwan rightfully belonged to China and that no external interference could alter this fact.

On December 2, 1954, the United States and the Taiwanese authorities signed a Mutual Defense Treaty. In response, on December

8, Zhou Enlai issued a strong statement condemning the United States. The following day, the Soviet representative at the United Nations General Assembly's Special Political Committee submitted a motion requesting the Assembly to take measures against the United States, accusing it of committing aggression against China. Subsequently, on January 31, 1955, the Soviet Union submitted a formal proposal to the UN Security Council titled "*Concerning the Aggressive Acts of the United States of America Against the People's Republic of China in Taiwan and Other Chinese Islands*". In this proposal, the USSR condemned U.S. aggression and called for the withdrawal of American troops from Taiwan and other Chinese territories.

Following the conclusion of the Korean War, international tensions eased to some extent. Both China and the Soviet Union took coordinated steps regarding the Japan issue. On October 12, 1954, the two nations issued a *Joint Declaration on Relations with Japan*, in which they affirmed that Japan would receive full support from both countries in its efforts to establish political and economic relations with them. The declaration also stated that any actions Japan undertook to ensure the conditions for peaceful and independent development would be fully supported by China and the Soviet Union. This declaration served as the foundation for their respective policies toward Japan during that period.

Subsequently, from April 26 to July 21, 1954, the Geneva Conference took place. This marked the People's Republic of China's first active engagement in international diplomacy. Given the Chinese Communist leadership's lack of experience in negotiating with Western powers, Zhou Enlai first traveled to Moscow on April 1. He remained there for two days, during which he received detailed instructions from Molotov regarding the upcoming international conference, and then proceeded to Geneva. During the conference, Molotov met with Zhou almost daily to provide ongoing coordination and guidance.

The last notable instance of Sino-Soviet diplomatic cooperation occurred in 1971, when the Soviet Union supported the restoration of China's legitimate seat at the United Nations.

Sino-Soviet Joint Management (1950–1955)

The period from 1950 to 1955 marks a phase of joint management between the People's Republic of China and the Soviet Union, as well as the gradual withdrawal of Soviet military forces from Chinese territory. During this time, several key sectors—including the Changchun Railway, petroleum companies, non-ferrous metal industries, civil aviation, and shipbuilding enterprises—were managed jointly by both governments.

The newly established People's Republic of China faced not only severe economic challenges but also a lack of administrative experience in state governance. Many infrastructure projects and assets located on Chinese soil had come under Soviet control, initially through a series of "unequal treaties" and later as a result of Japan's defeat. These remained in Soviet hands after 1945.

In February 1950, China and the Soviet Union agreed to jointly manage these resources during a transitional period. Under the agreement, both countries would share the profits, and ultimately the assets would be returned to China. On April 25, 1950, the China Changchun Railway Company was officially established as the joint Sino-Soviet body to oversee the Changchun Railway. Between 1950 and 1952, 455 kilometers of dual-track railway and 191 kilometers of automated signal block systems were restored. During the same period, 2,600 freight cars were manufactured, and 5,150 freight cars and 943 passenger cars were repaired.

On December 31, 1952, the transfer of all railways and related properties to China was completed. This included two railway lines totaling 3,000 kilometers—from Manzhouli to Suifenhe, and from Harbin to Dalian and Lüshun—along with equipment that had been acquired, repaired, or newly constructed during the joint management period. The transfer also encompassed communication lines, rail bra-

nches, public and technical buildings, residential quarters, economic institutions, subsidiary enterprises, and associated industries.

On July 28, 1951, the Chinese and Soviet governments signed an agreement in Beijing to modernize China's shipbuilding industry and naval production, based on the principles of equal rights and joint equity. As a result, a Sino-Soviet Shipbuilding Company was created for a term of 25 years and was officially established on January 1, 1952, based in Dalian.

On October 12, 1954, both governments signed a joint communiqué in which the Soviet Union pledged to sell its shares in four Sino-Soviet joint-stock companies to China by January 1, 1955. The total sale price was set at \$400 million USD, to be paid by China over a ten-year period. After the transfer of shares, the Sino-Soviet Civil Aviation Company was incorporated into the Chinese Civil Aviation Administration. The remaining three companies were: the Xinjiang Petroleum Company, the Xinjiang Non-Ferrous Metals Company, and the Dalian Shipbuilding Plant.

On May 8, 1955, Soviet troops stationed in the Lüshun region were formally withdrawn. A signing ceremony between China and the Soviet Union for the return of the Lüda region took place on May 24, and on May 26, the last Soviet military commanders departed from the area.

Sino-Soviet Mutual Assistance

In February 1950, the Soviet Union granted China a credit of \$300 million, half of which was allocated to engineering projects, while the other half was used to procure naval equipment. Following this agreement, the Soviet Union dispatched experts in various fields to China, and Chinese students were admitted to Soviet universities. Between 1950 and 1960, more than 10,000 Soviet specialists were sent to China on various assignments. From 1951 to 1962, approximately 10,000 Chinese engineering and technical personnel, along with around 1,000 scientists, pursued studies or internships in the Soviet Uni-

on. During the same period, over 11,000 Chinese students graduated from Soviet universities.

Between 1954 and 1963, the Soviet Union transferred to China more than 24,000 sets of scientific and technical documents, including blueprints for 1,400 major industrial enterprises—virtually free of charge. In addition, it extended a long-term concessional loan amounting to 1.816 billion rubles. With Soviet assistance, the People's Republic of China succeeded in building a comprehensive industrial base, including sectors such as aviation, automotive and tractor manufacturing, electrical engineering, heavy and precision machinery, instrumentation, radio engineering, and various branches of the chemical industry.

On October 12, 1954, China and the Soviet Union signed an additional protocol outlining further Soviet support. The agreement covered the construction of 15 new industrial plants and the delivery of supplementary equipment to 141 enterprises previously covered under earlier treaties. Approximately 150 industrial projects were completed, 146 of which were finalized during China's First Five-Year Plan. These projects encompassed aviation, electrical machinery, armaments, aerospace, shipbuilding, steel production, chemicals, coal, petroleum, medicine, and other sectors.

In return, the Chinese government also offered various forms of assistance to the Soviet Union. After the Korean War, the USSR faced difficulties in acquiring strategic materials such as tin, aluminum, zinc etc. China, as a producer of such materials, exported substantial quantities of rare metals to the Soviet Union. In late summer 1952, China agreed to Stalin's request to construct a rubber factory on Hainan Island.

Throughout the 1950s, China exchanged large volumes of agricultural and industrial products—including mining materials—for Soviet equipment and machinery. Between 1950 and 1962, China supplied the USSR with food products valued at 2.1 billion rubles. These included 5.76 million tons of soybeans, 2.94 million tons of rice, 1.09 mill-

ion tons of vegetable oil, and 9 million tons of meat, among other goods. The value of the mineral products and technical materials China provided to the Soviet Union during this period exceeded 1.4 billion rubles. Key items included 100,000 tons of lithium sand, 270,000 tons of quartz for piezoelectric use, 7,730 tons of mercury, and 180,000 tons of calcite, among others.

In addition to receiving scientific and technological assistance, China also shared its own expertise with the Soviet Union—particularly in the form of scientific and technical materials and technologies related to Chinese silk production.

Sino-Soviet Confrontation and the End of Friendship

Following Stalin's death, Mao Zedong aspired to become the leader of the global communist movement, a role for which he did not consider Nikita Khrushchev suitable. This ambition gradually intensified tensions between China and the Soviet Union, culminating in a definitive deterioration of relations by 1958.

On November 2, 1957, Mao visited Moscow for the second time, this time to attend a meeting of representatives of communist and workers' parties from around the world. His objective was to present China's ideological position and to submit a document jointly drafted by the two parties. On November 10, the Central Committee of the Chinese Communist Party submitted a "Draft Proposal on Peaceful Transition" to the Soviet Communist Party, outlining China's views. The next day, both delegations presented the Moscow Declaration draft to the international conference.

During this visit, Mao publicly declared that a U.S. attack on the USSR would not succeed and would only lead to casualties. He also emphasized that China had already repaid part of the 6.2 billion ruble Soviet loan, with the remainder to be paid during the second and third Five-Year Plans. However, Mao also expressed dissatisfaction and set a confrontational tone.

The open conflict began on April 18, 1958, when the Soviet Union informed Chinese Defense Minister Peng Dehuai of its inte-

ntion to construct long-wave radio transmitters in China for use by Soviet submarines. The project budget was 110 million rubles, with the USSR covering 70 million and China 40 million. The equipment would be jointly operated upon completion. The Soviets also requested permission for their military vessels to refuel, undergo repairs, and allow their crews to rest in China. Mao refused, citing infringement on national sovereignty, stating: "No. The British and other foreign powers have been present on our territory for quite long enough. We will no longer permit anyone to use our land for their own purposes." (Zhang, 2009:3)

By 1959, the USSR had begun interfering in Chinese internal affairs, particularly by attempting to exploit tensions between Mao and Peng Dehuai. In June of that year, the USSR unilaterally canceled the 1957 agreement on providing China with nuclear weapons technology, including atomic bomb blueprints and scientific data. It also began restricting scientific and technical cooperation and withdrew Soviet specialists from China, taking sensitive documents with them.

Mao believed that war between socialism and capitalism was inevitable. He asserted that the First World War had produced the Bolsheviks, the Second had led to the Chinese Communist Party, and a Third would defeat U.S. imperialism. Despite the potential for massive casualties, Mao declared that Beijing was unafraid of war. Khrushchev criticized this stance, prompting Mao to label him a traitor. Efforts to resolve tensions culminated in the November 1960 Moscow Conference of 81 Communist Parties, during which China was compelled to sign a final declaration that opposed Mao's position.

Sino-Soviet conflict extended to other global crises. For instance, during the 1962 Cuban Missile Crisis, Moscow acted unilaterally without consulting Beijing. It also failed to support China in the 1962 Sino-Indian border war. On March 8, 1963, China published a list of territories it claimed were illegally seized by Tsarist Russia and the Soviet Union, including parts of Siberia and regions totaling over

500,000 square kilometers. China demanded written acknowledgment of these unjust treaties. The USSR refused.

On February 25, 1964, border negotiations resumed, but the situation deteriorated rapidly. Mao threatened to annex Outer Mongolia to expose Soviet weaknesses. Khrushchev, fearing Chinese nuclear capability, even contemplated preemptively striking China's nuclear facilities. After Khrushchev's removal, Brezhnev managed to avert outright war, but on October 15, relations between them were formally severed. Ironically, the day after ties were cut, on October 16, China successfully tested its first atomic bomb, signaling its emergence as a nuclear power despite Soviet obstruction.

Between 1964 and March 1969, Chinese sources report that Soviet forces violated the Sino-Soviet border 4,189 times. Armed clashes occurred in March 1969, notably on Zhenbao Island (Damansky) on the Ussuri River and on other disputed islands in Heilongjiang province and the Xinjiang border. The war situation has resumed. Although Beijing did not demand immediate territorial return, it insisted on renegotiating unequal treaties and sought acknowledgment of historical injustices. China demanded the return of 600 of 700 islands on the Ussuri and Heilongjiang rivers, covering around 400 square miles, and an additional 12,000 square miles in the Pamir Mountains. The USSR refused both the territorial claims and the characterization of the treaties as unequal.

In response, the USSR increased its military presence along the Chinese border, deploying up to one million soldiers by 1973, equipped with nuclear weapons and over 100 anti-ballistic missiles. It also stationed approximately 150 naval vessels in the Pacific. China mirrored this buildup, placing nearly a million troops along the border, deploying short-range missiles near Soviet cities such as Vladivostok and Irkutsk, and preparing medium-range missiles targeting Soviet Central Asia and Siberia. Concurrently, China sought rapprochement with the United States and Japan to prevent a joint Soviet-American encirclement.

In June 1973, the USSR proposed a non-aggression pact, but China rejected it. In November 1974, China itself offered to sign such a pact, seeking to normalize trade and transport ties while maintaining political separation. Chinese leaders—Mao Zedong, Zhou Enlai, Zhu De, Kang Sheng, and Deng Xiaoping—agreed to resume limited practical cooperation. However, in 1980, China declined to renew the Sino-Soviet Treaty of Friendship, marking the final formal break. Although war was averted, bilateral tensions persisted and the era of Sino-Soviet friendship came to an end.

Conclusion

Bilateral relations between states, no matter how amicably they are presented, are fundamentally driven by strategic calculations rooted in national interests and security concerns. The friendship between the Soviet Union and the People's Republic of China exemplifies this dynamic. Their alliance was not merely a consequence of ideological alignment but rather a reflection of pragmatic necessities facing both powers. For China, emerging from the devastation of World War II, years of Sino-Japanese and civil war, Soviet support was critical for national reconstruction, industrialization, and international recognition. For the Soviet Union, cultivating a partnership with China served as a strategic counterweight in its global rivalry with the United States—particularly under the assumption that, in the event of a third world war, China could function as a powerful and populous ally.

In 1950, the two countries formalized their cooperation through the Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance, and Mutual Assistance, which included provisions for mutual military support in the case of external aggression. Despite the shared ideological foundation of socialism, the relationship soon revealed an asymmetrical nature: the Soviet Union did not treat China as an equal partner, instead asserting its dominance in international affairs. This hierarchical approach increasingly irritated Chinese leadership and intellectual elites, who adhered to a longstanding perception of China as a central and sovereign civilization—often referred to as the “Middle Kingdom”.

While Soviet propaganda frequently highlighted the extensive assistance provided to the newly established People's Republic of China—particularly in technological and economic spheres—these acts of support came with significant concessions from the Chinese side. Mao Zedong was compelled to recognize the independence of Outer Mongolia, temporarily surrender control over the mineral-rich Xinjiang region, and grant the Soviet Union access to key infrastructure such as the Changchun Railway and the ports of Lüshun and Dalian. Moreover, China committed substantial military and human resources to the Korean War, including the deployment of millions of so-called “volunteers”, resulting in significant casualties—including the death of Mao's own son.

Over time, tensions between the two powers escalated, gradually transforming their partnership from nominal friendship to strategic rivalry. By the time the treaty expired in 1980, the alliance had effectively dissolved without direct military conflict, marking the end of what had been presented as a close socialist camaraderie.

Referances:

- Barbara W. T. (1972). If Mao had come to Washington: An Essay in Alternatives. Foreign Affairs. 56.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 1. 1945.1-1949.2.16.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 3.1950.8-1951.8.113-114,407.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 5.1954.2-1955.7.229.

- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 6.1955.8-1956.9.317.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 7.1956.10-1958.3. 348-349,364.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 9.1959.10-1962.12.165-178.
- Chen, Z. Eluosijiemi dangan xuanpian zhongxuguanxi [selected Decrypt files of Russia, China-Soviet relations]. Volume 12.1969.7-1991.12.259-289.
- December 16, 1949, Record of Conversation between I.V. Stalin and Chairman of the Central People's Government of the People's Republic of China Mao Zedong on 16 December 1949.
- Edgar Snow. (1961). Red Star over China. New York.96.
- Feng, H.L. (2018). 20 Shiji 50 Niandai chuqi Mao Zedong “yibiandao” wajiao zhengce de yuanyin ji pingjia. [the reasons and evaluation of Mao Zedong’s “leaning to one side” foreign policy in the early 1950s.] Heilongjiang university. Bridge of century.6-7.
- James, B.H. (1972). The Long March to Power.New York. 379.
- Khrushchev N. (1972). Khrushchev Remembers the last Testament. Canada. 250-266, 268-270, 283-289.
- Koloskov, B.T. (1980). Zhongsuguanxi 1945-1980. [Sino-Soviet relations 1945-1980]. Sanlianshudian. 40-46.
- Li F.B. Mao Zedong and Stalin Talk about Political Strategy. 1997. Lilunshentao Vol 2. Harbin. 97-98.
- report by John S. Service on a conversation with Mao Tse-tune March 13 1945.Foreign Relation of the United States, Diplomatic Papers 1945. VoL VII.The Far East china. Washington. 1969. 273.
- Selected Works of Mao Zedong. (1991)Vol 2. Renminchubanshe.657-658.

- Shen, J. R. (1992). Dangdai Zhongguo Dui Wai Maoyi. Contemporary China's Foreign Trade. Volume 1. Dangdai Zhongguo chubanshe. 258-260.
- Telegram from Mao Tse-tung to Liu Shaoqi. December 18. 1949.2.
- Telegram from Mao to Chinese Communist Party's Central Committee. January 2. 1950.
- Wang, Y.J., Song X.W., Lang Y.M. (2013). Mao Zedong queli "yibian-dao" duiwaijiao Zhengce Yuanyin Tansuo. [A Deep Analysis of the Reasons Why Mao Zedong Established the "Leaning to One Side" Foreign Policy] Journal of Beijing University. Volume 14, Issue 5. 72-75.
- Yang, Sh.B., Liang J.M., Yang, J. (2003). Dangdai Zhongguoshi shilueshu. A Brief Account of Contemporary Chinese Historical Events. Zhejiang Renmin chubanshe 35-78.
- Xu Zh.Y. (2008). Zhongguojindaishi 1600-2000 Zhongguo de fengdou. Modern Chinese History: The Struggles of China from 1600 to 2000. Houlang Publishing Company. 119-130, 440-519.
- Zhang, Zh.J. (2009). Zhonggejiemi dangan: Mao Zedong si hui Heluxiaofu. China and Russia reveal secret archives: Mao Zedong's four meetings with Khrushchev. Wenshijinghua. 3.
- Zhonghua renmin gongheguo suweiai shehuizhuyi gongheguo lianmeng youhao tongmeng huzhu tiaoyue [Treaty of Amity and Alliance between the People's Republic of China and the Union of Soviet Socialist Republics]. 1950.
- Zhongsu youhao tongmeng tiaoyue quanwen [The Treaty of Friendship and Alliance between China and the Soviet Union]. 1945.
- Galenovich, Y.M. (2009). The war of new China and its diplomatic service. Eastern book. Moscow. 104-160.
- Treaty of Friendship, Alliance and Mutual Assistance between the Union of Soviet Socialist Republics and the People's Republic of China. 1950.
- Agreement between the Union of Soviet Socialist Republics and the People's Republic of China on the Chinese Changchun Railway,

Port Arthur and Dalny and the Agreement between the Government of the Union of Soviet Socialist Republics and the Central People's Government of the People's Republic of China on the provision of credit to the People's Republic of China.1950.

Galenovich, Y.M. (2009). Stalin and Mao -Two Leaders. Eastern Book. Moscow.257-300, 343-417.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა

LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

მთიანი ყარაბაღის ომის შედეგად გამოწვეული სიკვდილ-
სიცოცხლის საკითხი ნ.აზგარიანის, ა.აილისლის და გ.მოვლუდის
შემოქმედებაში

მზევინარი ჯანაშვილი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი სადოქტორო
პროგრამა - თანამედროვე ქართული ლიტერატურა
და ლიტერატურათმცოდნეობა დოქტორანტი.
საქართველო, 0186 თბილისი, ა. პოლიტოვსკაიას ქ. # 61
+995 555 42 10 89. janashvilimzevinri@gmail.com
ORCID iD: 0009-0001-2340-2980

აბსტრაქტი

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი არის ტერიტორიული და
ეთნიკური დავა აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის, რომელიც
ძირითადად მთიანი ყარაბაღის რეგიონის ირგვლივ ვითარდება.
მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი აზერბაიჯანსა და სომხეთს შო-
რის სათავეს იღებს ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის დასაწყისში 1980-
იანი წლების ბოლოს საბჭოთა კავშირის დაშლის პერიოდში და
გადაიზარდა სრულმასშტაბიან ომში რის შედეგადაც სომხურმა
მხარემ კონტროლი დაამყარა მთიან ყარაბაღსა და მის მიმდებარე
შვიდ რეგიონზე.

2020 წელს აზერბაიჯანმა 44-დღიანი ომის შემდეგ, დაიბრ-
უნა მთელი რიგი ტერიტორიები, მათ შორის შუშა, რომელიც
სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ქალაქია, ხოლო 2020 წლის
ნოემბერში აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის ცეცხლის შეწყვეტის
შეთანხმება დაიდო რუსეთის შუამავლობით. შეთანხმების ფარგ-
ლებში, სომხეთმა დატოვა ზოგიერთი ოკუპირებული ტერიტო-
რია, ხოლო მთიანი ყარაბაღის ძირითადი ნაწილი აზერბაიჯანის
ხელში დარჩა, თუმცა რუსი სამშვიდობო ძალები რეგიონში გან-
ლაგდნენ. კონფლიქტმა გამოიწვია მასობრივი გადაადგილება,

მსხვერპლი და ტრავმა ორივე მხარეს და მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ორივე ქვეყნის სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზოგადოებებზე, რომელიც ნათლად აისახა **აქრამ აილისლის რომანი - „ქვის სიზმრები“**, **გიუნელ მოვლუდის რომანი - „ბანაკი“** და **ნარინე აზგარიანის მხატვრულ კრებული- „განაგრძე ცხოვრება“** სადაც გააზრებულად საუბრობენ ომზე, ომის შემდგომ პერიოდზე, საკუთარი მიწიდან, სახლიდან, შეჩვეული ყოფიდან გამოგდებულ ყველანაირი საკუთრების დამკარგავი ადამიანების ბედზე.

სამივე ავტორმა, თავიანთ ნაწარმოებებში - მჭრელი თვალთ, მოწამლული ენით, მახვილი გონებით გამოიყენეს მხატვრული აზროვნების ყველაზე გამორჩეული და რთული სახეები მეტაფორები⁹⁰ და სიმბოლოები⁹¹. ნაწარმოებში, ავტორებმა მეტაფორულად, ნათლად წარმოაჩინეს - **მთიანი ყარაბაღის ომის შედეგად გამოწვეული სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი**“, აგრეთვე ავტორები სიმბოლური ენის მეშვეობით აღწერენ ომის შემდგომი პერიოდის ისტორიულ - კულტურულ კონტექსტის ურთიერთკვშირს და მათ შერწყმას მატერიალურ გარემოსთან, სადაც **დაქცეულ შენობებს, განადგურებულ ბაღებს, დარბეულ სახლებს** - ანაცვლებენ სიმბოლოები და წარმოჩენილია ადამიანების სიცოცხლის-სიკვდილის სულიერი განცდების სარკისებური ანარეკლი. ნაწარმოების პერსონაჟები ცდილობენ ახალ რეალობაში გზის გაკვალვას სადაც ხშირ შემთხვევაში სიცოცხლისა და სიკვდილის საზღვრები ხშირად ბუნდოვანია.

თითოეული მწერალი სხვადასხვა თვალთახედვიდან გვთავაზობს ადამიანური ტრაგიზმის, მორალურ და სულიერ ტკივილს, თავიანთი თვალთ დანახულს და განცდილს. **აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრები“**,⁹² **გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“**⁹³ და **ნარ-**

⁹⁰ სიტყვა ან გამოთქმა, რომელსაც გადატანითი მნიშვნელობა აქვს და ემყარება მსგავსებას, შედარებას, ანალოგიას.

⁹¹ ჩვეულებრივ სიმბოლოს ნიშანს უწოდებენ. ამ ტერმინს ორგვარი პირველადი მნიშვნელობა აქვს: სიმბოლო არის ნიშანი და ამავე დროს სიმბოლური სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს შეერთებულს („სიმბოლო“ – ბერძნ. ვაერთებ)

⁹² <https://www.armin.am/images/menus/1400/AkramAilisi-Stone-dreams.pdf>

ინე აზგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“⁹⁴ არის ნაწარმოებები, სადაც მწერლებმა შეძლეს უმძიმეს ადამიანურ მანკიერებებზე ამაღლებით საკუთარ თავში მტრობისა და სისასტიკის დამარცხება, საპირისპირო მხარის ტკივილის, ტანჯვის გასივრდევანება და გათავისება. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ავტორების მიერ გამოყენებულ ლიტერატურულ ხერხებს, სიმბოლოებს და მეტაფორებს, რომლებიც გამოხატავენ ომის შემდგომი სამყაროს კატასტროფულ ჭეშმარიტებას. მწერლები გადმოგვცემენ თავიანთი თვალთა დანახულს და განცდილს. მათი სურვილია მთელი სულისკვეთებით გადმოგვცენ ის ტკივილი და ტრავმა, რომლებიც ცვლიან ადამიანის ცხოვრებას. სამივე ავტორი საუბრობს იძულებით გადაადგილებულთა ეკონომიკურ სირთულეებსა და ფსიქოლოგიური ტრავმის გამოცდილებაზე⁹⁵ და ხშირად ეხებიან კონფლიქტისა და ომის თემებს⁹⁶(Alexander, 2004:5).

საკვანძო სიტყვები: მთიანი ყარაბაღის ომი; ომის შემდგომი სამყარო; მეტაფორები; სიმბოლოები, და სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი.

შესავალი

ნაშრომში განხილული ნაწარმოებები დაფუძნებულია სომხურ-აზერბაიჯანული კონფლიქტის უახლესი ტრაგიკული ისტორიის რეცეფციაზე - მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი 1988-1994 წწ. ეს მოვლენები ტრავმული იყო როგორც ორი ქვეყნისთვის (სომხეთი და აზერბაიჯანი), ისე პირადად თითოეული მწერლისთვის, რამაც, ცხადია, გამოიწვია მიმართვა ეთნიკური ურთიერთობების რთულ პერიოდზე. კონფლიქტი, რომელიც ათწლ-

⁹³ <https://shaqrobabua.ge/products/3027>

⁹⁴ <https://www.livelib.ru/review/1049491-dalshe-zhit-sbornik-narine-abgaryan>

⁹⁵ Айерман Р. Социальная теория и травма / Р. Айерман // Социологическое обозрение. Т. 12. 2013. № 1. С. 125.

⁹⁶ Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы заживают психологические раны после войны.

ეულების განმავლობაში გრძელდება, ღრმად აისახა რეგიონის მოსახლეობის ცხოვრებაზე, კულტურასა და ლიტერატურაზე.

სამივე ავტორის შემოქმედებაში **„მთიანი ყარაბაღის ომის შედეგად გამოწვეული სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი“** ასოცირდება ომის შედეგად მიყენებულ - **ტრავმასთან , დაუცველობასთან, საფრთხესთან, ჭრილობასთან, ნაიარევთან, ტკივილთან და მარტოობის განცდასთან დანაკარგთან“**. ეს სიმბოლურად მიანიშნებს, რომ მიუხედავად ტკივილის წარუშლელობასა, სიცოცხლე მაინც გრძელდება.

მაგალითად, ნარინე აბგარიანის მოთხრობის დომინანტური განწყობა, ისევე როგორც დის ნახატი, განცდილი ტრავმისა და მასში ჩაძირვის შედეგია. გამოსახული ნისლი უცნობის სიმბოლოა, რომელიც წარმოშობს ახლომახლო მომხდარის გაუგებრობას და, შესაბამისად, საფრთხის, დაუცველობის, მელანქოლიისა და მარტოობის განცდას. კონცეპტუალურად ნისლები ამახინჯებს სივრცეს და ცვლის მის არსს, რაც ასევე იწვევს დაცულობის შეგრძნების შეუძლებლობას და თავისუფლად წინსვლის უნარს.

სამივე ავტორის ნაწარმოების სათაურებს განსაკუთრებული სიმბოლური დატვირთვა აქვთ: **ისინი ხაზს უსვამენ მთავარ დეტალს-სიმბოლოს, მთავარ პრობლემას, იდეას**. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი. „მერელოტები“ (სომხეთში-საფლავების მონახულების დღე) მორალური აუცილებლობაა წინაპრებისა და მოულოდნელად გარდაცვლილთა პატივსაცემად, ლიტურგია, როგორც დანაკარგის ტკივილის დასაძლევად: „... მალე დაიწყება მიცვალებულთა მსახურება. მკვდრებს ის რათქმა უნდა აღარ სჭირდება, ცოხლებს უფრო სჭირდება“. ეს სათაური აღრმავებს მთელი ტექსტის აღქმას, აკავშირებს თაობებს შორის კავშირს და ადრეული სიკვდილის არაბუნებრივობას, რომელსაც ომი იწვევს. „ხალიჩა“ არის თაობათა კავშირი, ოჯახური კავშირები და მათი ხსოვნა: „კრნატანც ლუსინე ხალიჩაზე დაწვა და მისი მძიმე კიდე

დაიფარა. ხალიჩა ისე ჩაეხუტა, როგორც ბავშვობაში დედა ეხუტებოდა.

თითოეული ავტორი ომს სხვადასხვა პერსპექტივიდან აღწერს, თუმცა სამივე ავტორს გააჩნიათ საერთო თემა, რომელიც ეხება ომის შედეგად გამოწვეულ ტრავმებს. მათი აზრით ომი არის წარსულისა და აწმყოს დაკარგული თვითმყოფადობის დაპირისპირება, სდაც თავს იჩენს მარადიული პრობლემები, რომლებიც ერთმანეთს არ ჰყოფს, მაგრამ წვრილი ძაფი აერთიანებს სხვადასხვა ადამიანის ბედს.

სამივე ავტორის ნაწარმოები **„ეძღვნება თანამემამულეების ხსოვნას, რომლებმაც დატოვეს ომით გამოწვეული უგლოვი ტკივილი“**. ომით გამოწვეული ტკივილი და მისი შედეგები არა მხოლოდ ისტორიული მოვლენაა, არამედ თითოეული ინდივიდის განცდების ფუნდამენტალური ნაწილია, რომელიც მათ სულში ღრმადაა ამოტვიფრული და იქცა მათი ნაწამოების მთავარ სიმბოლოდ.

კონფლიქტმა გამოიწვია:

- იძულებითი მასობრივი გადასახლება;
- ეთნიკური დამაბულობა და კონფლიქტები;
- ფიზიკური, გონებრივი, ფსიქოლოგიური ტრავმა;
- გენოციდი, ომი, რევოლუცია, ოკუპაცია, ეკონომიკური კრიზისი;
- ინცესტი და ძალადობა;

ნაშრომის კვლევის ინტერესს წრმოადგენს: მხატვრული ლიტერატურული ხერხების - მეტაფორების, სიმბოლოების, ნარატიული სტრუქტურების მეშვეობით **„მთიანი ყარაბაღის ომის შედეგად გამოწვეული სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხის“** - განხილვა, ლიტერატურული ანალიზის წარმოჩენა და მომავლის პერსპექტივების ძიება.

კვლევის მიზანია: მხატვრული ხერხებისა და სიმბოლოების გამოყენებით გაანალიზოს ომის შედეგად ტრავმირებული ადამიანების ბედი, წარმოაჩინოს მათი მნიშვნელობა სხვადასხვა კულტურულ, ფილოსოფიურ და ესთეტიკურ კონტექსტში.

ნაშრომის აქტუალობა განპირობებულია იმით, რომ თანამედროვე მხატვრულ ლიტერატურაში ტრავმის პრობლემის კვლევა მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს. ეს თემა განსაკუთრებული ინტერესის საგანია, რადგან ტრავმა, როგორც ერთ-ერთი მთავარი სიუჟეტური და თემატური ელემენტი, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის შინაგანი სამყაროსა და გამოცდილების გააზრებაში. ლიტერატურაში ტრავმა ხშირად განიხილება როგორც „**სიცოცხლისა და სიკვდილის**“ სიმბოლური გამოხატულება, რომელიც წარმოაჩენს ომით, ძალადობით ან სხვა ტრაგიკული მოვლენებით გამოწვეულ სულიერ ტკივილსა და შინაგან ნგრევას.

ტრავმის ლიტერატურულ გააზრებას აქვს უნარი, ხელი შეუწყოს მკითხველის ემპათიის გაღვივებას და მას გარკვეულწილად შეუქმნას წარმოდგენა იმ საშინელებებზე, რაც შეიძლება კონკრეტულ ინდივიდს ან საზოგადოებას გადახდეს. შესაბამისად, ტრავმის კვლევა არა მხოლოდ ინდივიდუალური, არამედ კულტურული და სოციალური მნიშვნელობითაც მნიშვნელოვანია, რაც ნაშრომს სიღრმისეულ აქტუალობას ანიჭებს. ტრავმა, თავისი სხვადასხვა ვარიაციით, არის ისტორიული წარსულისა და თანამედროვე დროის ტრაგიკული მოვლენების ბუნებრივი შედეგი, როგორიცაა ომი, გენოციდი, რევოლუცია, ოკუპაცია, კატასტროფა, სტიქიური უბედურება და ა.შ. კონკრეტული მწერლების მხატვრული ნაწარმოებების ანალიზით ვეცადეთ გაგვეგო კონფლიქტის უფრო ღრმა, ადამიანური მხარე და მისი გავლენა როგორც ინდივიდებზე, ასევე მთლიანად საზოგადოებაზე.

სამივე ავტორის ნაწარმოებები გვთავაზობს უნიკალურ შესაძლებლობას, შევხედოთ კონფლიქტის ეპიცენტრში მყოფი

ადამიანების ცხოვრებას, გავიგოთ მათი განცდები, იმედები და მათი შინაგანი სამყარო⁹⁷ (ალექსანდერი, 2015:96).

ზემოაღნიშნული ლიტერატურული ნაწარმოებების ანალიზი საშუალებას მოგვცემს, ლიტერატურული ხერხების მეშვეობით, უკეთ გავიაზროთ კონფლიქტის კომპლექსური ბუნება, რაც თავის მხრივ, ხელს შეუწყობს ემპათიის გაღრმავებას და კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარების გზების ძიებას.

მეთოდი

კვლევაში გამოყენებულია კომბინირებული მეთოდოლოგიური მიდგომა, რომელიც აერთიანებს ლიტერატურულ ანალიზს, შედარებით მეთოდს და კონტექსტუალურ კვლევას.⁹⁸ მისი მიზანია მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის ასახვა სამ ლიტერატურულ ნაწარმოებში: აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრები“, გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“ და ნარინე აზგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“. აღნიშნული ნაწარმოებები სიმბოლოებისა და მეტაფორების საშუალებით ხაზს უსვამენ ომის სირთულეებსა და ადამიანურ დრამებს.

1. ტექსტების შერჩევა და მომზადება: სამივე ავტორის ნაწარმოებიდან ორიგინალი ტექსტების მოძიება, რომელიც ეხება ომის თემატიკას. (ქართულ ან ინგლისურ ენაზე).

2. ნარატიული ტექნიკების ანალიზი: ავტორების მიერ გამოყენებული მხატვრული ხერხების შესწავლა - პერსონაჟების განვითარებისა და თხრობის სტილის ანალიზი.

3. შედარებითი ანალიზი: სამივე ნაწარმოების შედარება თემატური, სტილისტური და იდეოლოგიური თვალსაზრისით; მსგავსებებისა და განსხვავებების იდენტიფიკაცია.

⁹⁷https://kulturiskvlebebi.weebly.com/uploads/1/8/3/7/18376403/cultural_trauma_and_collectivity.pdf

⁹⁸http://css.ge/wpcontent/uploads/Tsuladze_Sociologiuri_Kvlevis_Tvisebrevi_Metodebi.pdf

5. კონტექსტუალური ანალიზი: ნაწარმოებების ისტორიული, კულტურული და სოციალური კონტექსტის გათვალისწინება;

6. ლიტერატურული ხერხების ანალიზი: ავტორების მიერ გამოყენებული ლიტერატურული ხერხები და სტილისტური საშუალებები, რომელიც გადმოსცემს ომის შემდგომ რეალობას;

7. ინტერდისციპლინარული მიდგომა: კვლევაში გამოყენებულია საკითხები დისციპლინებიდან, როგორიცაა ფსიქოლოგია (ტრავმის თეორია), რომელიც იძლევა საშუალებას ლიტერატურული ტექსტების სიღრმისეული ანალიზის კეთებას;

8. ეთიკური საკითხები: მგრძნობიარე თემების გათვალისწინება ანალიზის პროცესში; ობიექტურობისა და მიუკერძოებლობის შენარჩუნება.

ეს მეთოდოლოგიური ჩარჩო უზრუნველყოფს სისტემატურ მიდგომას ნაწარმოებების ანალიზისადმი და საშუალებას იძლევა მეტაფორების და სიმბოლოების მეშვეობით გამოვლინდეს, ომის შემდგომი მწარე რეალობა და გვადმევს საშუალებას გავიგოთ, თუ რა როლს თამაშობს ლიტერატურა კონფლიქტის და ომის დამლევის, გააზრების საკითხებში.

შედეგები

ნარინე აზგარიანის, აქრამ აილისლის და გიუნელ მოვლუდის ნაწარმოებებში კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რამდენიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი, სადაც აღწერილია ომის შემდგომი სამყარო, ტრავმა, პოსტტრავმა, მწუხარება, ცრემლები, მოგონებები იმ დღეებს, როდესაც ყველა ჯერ კიდევ ერთად ბედნიერია. აღნიშნული მწერლების ნაწარმოებები ცხოვრებისეული სარკეა, რომელიც ასახავს ომის კატასტროფულ ჭეშმარიტებას და შედეგად:

 ტრავმის რეპრეზენტაცია: სადაც ავტორები იყენებენ მეტაფორულ ენას ტრავმის გადმოსაცემად მაგალითად, ნარინე

აბგარიანის რომანში „განაგრძე ცხოვრება“ გამოყენებულია მეტა-ფორა „სიცოცხლისა და სიკვდილის გატეხილი ხაზებით გატეხილი ხელისგული“ სადაც წარმოდგენილია - „სიცოცხლისა და სიკვდილის გატეხილი ხაზები გატეხილი პალმის მსგავსად“⁹⁹.

 მეხსიერების როლი: წარმოდგენილია, როგორც ორმხრივი ხმალი - ერთი მხრივ ის ინახავს ტრავმულ გამოცდილებას, მეორე მხრივ კი ეხმარება პერსონაჟებს იდენტობის შენარჩუნებაში. აბგარიანის პერსონაჟები ხშირად იყენებენ ნოსტალგიის ცნებებს, ხოლო აილისლის ნაწარმოებში კოლექტიური მეხსიერება ასოცირდება კონფლიქტთან;

 იდენტობის ტრანსფორმაცია: გიუნელ მოვლუდის პერსონაჟები ხშირად განიცდიან იდენტობის კრიზისს, რაც გამოწვეულია მათი შინაგანი სამყაროს რღვევით, აბგარიანის პერსონაჟების იდენტობა მჭიდრო კავშირშია კულტურასთან, რომლის დაკარგვა იწვევს ეგზისტენციალურ კრიზისს, ხოლო აილისლის აჩვენებს, როგორ ცვლის ომი ადამიანების თვითაღქმას და მათ ადგილს საზოგადოებაში;

 რეკონსტრუქცია და შერიგება: სამივე ავტორი ეხება რეკონსტრუქციის საკითხს, თუმცა განსხვავებული აქცენტებით. მაგალითად, აბგარიანი ყურადღებას ამახვილებს კულტურული ტრადიციების შენარჩუნებაზე, აილისლი უფრო სკეპტიკურად უდგება შერიგების საკითხს და აჩვენებს მის სირთულეებს, გიუნელ მოვლუდი ხაზს უსმევს პირად ტრანსფორმაციას და მის საფუძვლებს;

 ენობრივი და სტილისტური თავისებურებები: აბგარიანი ხშირად იყენებს პოეტურ ენას და სიმბოლიზმს ომის შემდგომი რეალობის გადმოსაცემად, აილისლი ირჩევს რეალისტურ სტილს, ხშირად იყენებს დიალოგებს კონფლიქტის პერსპექტივების წარმოსაჩენად, ხოლო მოვლუდის სტილი გამოირჩევა ფრაგმენტულობით, რომელიც აღწერს პოსტ-საბჭოთა რეალობას;

⁹⁹ Ленивец А. Вкус кислых незрелых яблок ელ.რესურსი: <https://znamlit.ru/publication.php?id=7041> (გადაამოწმებულია 10.12 2024)

 ლიტერატურის როლი: კვლევამ აჩვენა, რომ სამივე ავტორი ლიტერატურას განიხილავს, როგორც კოლექტიური ტრავმის დაძლევის საშუალებას, მათი ნაწარმოებები ქმნიან სივრცეს დიალოგისთვის, სადაც შესძლებელია რთული და მტკივნეული საკითხების განხილვა;

კვლევის შედეგად გამოვლინდა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი სმივე ავტორთან დაკავშირებით:

1. თემატური მსგავსებები:

სამივე ნაწარმოებში გამოიკვეთა საერთო თემები: სამივე ავტორთან დრო წარმოდგენილია არაწრფივად, რომელიც ნიშნავს ტრავმის გავლენას მხსიერებასა და მის აღქმაზე.

- აზგარიანი ხშირად იყენებს რეტროსპექტივებს, რათა აჩვენოს წარსულის გავლენა აწმყოზე;
- აილისლის პერსონაჟები ხშირად ხშირად „ჩარჩენილი“ არიან წარსულში რომელიც ხელს უშლით მომვლისკენ სვლაში;
- მოვლუდთან დრო ხშირად ციკლურია, რომელიც ასახავს ისტორიის გამეორებას;

აილისლის „ქვის სიზმრები“, ნარინე აზგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“ და გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“ - მიხედვით, ავტორები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ მრავალმხრივ და კომპლექსურ ხედვას ომის შემდგომი სამყაროს შესახებ.

აილისლის „ქვის სიზმრები“ - ა. აილისლი უფრო მეტად ფოკუსირდება მამაკაცების გამოცდილებაზე, განსაკუთრებით მათ მეგრძოლ ხასიათზე და იდენტობის შენარჩუნების საკითხებზე;

ნარინე აზგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“ - განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ქალების გამოცდილებას, ომის შემდგომ პერიოდში. მისი პერსონაჟი ქალები ხშირად წარმოდგენილი არიან როგორც ოჯახისა და საზოგადოების მთავარ საყრდენად;

გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“ - აქცენტს აკეთებს უფრო ბალანსირებულ ხედვაზე, სადაც ქალი და მამაკაცი თანაბრად ებრძვიან ახალ რეალობას შემდგომი ადაპტაციისთვის;

2. პერსპექტივების მრავალფეროვნება:

«Каменные сны» („ქვის სიზმრები“ (აზერბაიჯანული: Daş yuxular) არის აზერბაიჯანელი მწერლის აკრამ აილისლის რექვიემური რომანი, რომელიც ეძღვნება სომხურ-აზერბაიჯანული კონფლიქტს. რომანში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ავტორის მშობლიური სოფლის - აილისის ისტორიას ნახიჩევანის მხარეში, რომლის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი სომხები იყვნენ. რომანი ეძღვნება მწერლის თანამემამულეების ხსოვნას, რომლებმაც დატოვეს უდიდესი ტკივილი მის გულში 1919 წლის ხოცვა-ჟლეტის დროს. რომაში სომხები მსხვერპლად არიან წარმოჩენილნი და ძირეულად ეწინააღმდეგება ოფიციალურ პროპაგანდას, სადაც სომხებს აგრესორებად და დამპყრობლებად მოიხსენიებენ. რომანს მწვავე უარყოფა მოჰყვა აზერბაიჯანში, სადაც მწერალს ადანაშაულებდნენ სომხების მიმართ სიმპათიაში და აკრიტიკებდნენ აზერბაიჯანულ მედიას, მწერალთა კავშირს (რომლის წევრიც აილისლი 20 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში იყო)¹⁰⁰. თავად მწერალმა კი რომანის დაწერის მიზეზი შემდგომად განმარტა:

გულწრფელად რომ გითხრათ, ამ ნამუშევრით მინდოდა მესიჯი გამეგზავნა სომხებისთვის და, პირველ რიგში, მთიან ყარაბაღში მცხოვრები ჩვენი ეროვნების სომეხი მოქალაქეებისთვის.

„მინდოდა მათთვის მეთქვა, რომ ჩვენ არ დაგვიწყებია ბოროტება, რაც მათ წინააღმდეგ ჩავიდინეთ. დიახ, ჩვენ ჩავიდინეთ

¹⁰⁰ Анна Козырева. Приснится же такое. Азербайджанского писателя обвинили в симпатии к армянам. lenta.ru (5 февраля 2013). Дата обращения: 6 февраля 2013. Архивировано 12 февраля 2013 года.

Тищенко Михаил. «Смерть Акраму!»: В Азербайджане сожгли книги опального писателя. lenta.ru (11 апреля 2013). Архивировано 2 сентября 2013 года.

ეს ბოროტება. მაგრამ მათ იგივე გააკეთეს. და ამ ყველაფრის შესახებ, მათ შორის ხოჯალის, სომეხმა მწერლებმაც უნდა თქვან. მინდა ხაზი გავუსვა, რომ თუ სომხები განაგრძობენ მთიან ყარაბაღში ცხოვრებას, მაშინ ისინი არ უნდა შევაშინოთ. მე მესიჯი გავუზავნე სომხებს, რომ ყველაფერი დაკარგული არ არის და ჩვენ შეგვიძლია მშვიდობიანად თანაცხოვრება“¹⁰¹.

ნარინე აბგარიანის შემოქმედება „განაგრძე ცხოვრების“ მიხედვით: ნარინე აბგარიანი სომხური წარმოშობის რუსულენოვანი მწერალია. დაიბადა სომხეთში, 1971 წლის 14 იანვარს სასაზღვრო ქალაქ ბერდში. მწერლის შემთხვევაში ომი და მიღებული ტრავმა მისი პირადი ტრაგედიაა. კრებულის ავტორს სურდა ჩაეწერა და შეენარჩუნებინა ჩვეულებრივი ადამიანების ბედი. ომის შედეგების თემა მთავარია კრებულში **„განაგრძე ცხოვრება“**, თუმცა პირდაპირ არ წერია რომ ომზეა საუბარი. **ფრაზა „ყარაბაღის ომი“** ტექსტში არ არის. კრებული ფორმალურად, შედგება სხვადასხვა ჟანრის პროზაული ტექსტებისგან ცალკე სათაურებით. როგორც ზემოთ ვღნიშნე თითოეული ტექსტის სათაურს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ნ. აბგარიანის კრებულში „განაგრძე ცხოვრება“ სახლის ტრადიციული გამოსახულება განადგურებულია. მაგალითად, ტექსტი „მარტოობა“, სადაც მთავარი გმირი ბავშვობის სახლში გარდაცვლილ დედას აღმოაჩენს. ყველაფერი, რაც ოდესღაც კომფორტს და განსაკუთრებულ საოჯახო ატმოსფეროს ქმნიდა, დანგრეული და ჭურვივით გაშავებული აღმოჩნდა. გაუფასურდა თვით ცხოვრებაც, რომლის სიმბოლოც დედა იყო (ქალი, როგორც გამრავლების ტრადიციული სიმბოლო, კერის მომვლელი). თუმცა, საყურადღებოა, რომ ნივთების გროვა რომელიც დაემხო ქალს ა ნარინე აბგარიანი უწოდებს „სარკოფაგს“ - წმინდა ნაგებობას, რომელიც იცავს გარდაცვლილის სულს ბოროტებისგან და მიცვალებულისადმი ხარკის სიმბოლოა. ანუ მწერალი ცდი-

¹⁰¹ ელ.რესურსი: <https://theanalyticon.com/ru/новости/акрам-айлисли-если-бы-я-был-армянино/> (გადამოწმებულია 10.14.2024)

ლობს შეინარჩუნოს ომისგან უგულვებელყოფილი საგნების სულ-
იერი ღირებულება.

სათაურებს „კოლოტები“, „კვანძი“, „ბაქლავა“, „მაქმანი“, „გულა“, „ჩეჩები“ - სათავეში უდევს იმ საგნების სახელებს, რომლებიც ამ მოთხრობების გმირებისთვის არის გამომწვევი ნივთები - რაც იწვევს პოსტტრავმული სტრესული აშლილობის მქონე ადამიანში უეცრად განიცადოს ფსიქოლოგიური ტრავმა და მძიმე უარყოფითი ემოციები. „მარტოობა“, „მოლოდინი“, „არჩევანი“, „დუმილი“, „დანაშაული“, „ხსნა“ - ტრავმული მოვლენების შედეგები.

ამრიგად, ომის შესახებ წიგნების ზოგადი ფონიდან „განა-გრძე ცხოვრება“ გამოირჩევა უნიკალური ინტონაციით. აზგარიანი წერს იმისთვის, რომ ბოლოს დასვას წერტილი ამ საშინელ ისტორიაში და განაგრძოს გზა მომვლისკენ.

გიუნელ მოვლუდის „ბანაკი“:¹⁰² პოეტი დაიბადა 1981 წელს ჯაბრაილის რაიონის სოფელ მეჰდილში. მოვლუდი გიუნელ იმანოვას სამწერლო ფსევდონიმია. 12 წლის ასაკში გიუნელი იძულებული გახდა, ოჯახთან ერთად, დაეტოვებინა მშობლიური ქვეყანა ყარაბაღის კონფლიქტის გამო. წიგნი „გოგონა ყარაბაღიდან“, აზერბაიჯანელი ჟურნალისტისა და მწერლის გუნელ მოვლუდის ავტობიოგრაფიული რომანია, ის თავის წიგნში „ბანაკი“ (Düşərgə), სათაურით „გოგონა ყარაბაღიდან“, შეგნებულად არ ეხება ომის თემას, თუმცა იგი ეხება თემებს, რომლებიც ტაბუდადებულია კონსერვატიულ აზერბაიჯანულ საზოგადოებაში. მისი წიგნი არის მოთხრობა იმ მორალურ დეგრადაციაზე, რასაც არაადამიანური ცხოვრების პირობები იწვევს. რომანში

¹⁰² «Девочка из Карабаха» — роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах, ელ.რესურო: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308-девочка-из-карабаха-р-оман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (გადამოწმებულია 23.09.2024)

Гюнель Мовлуд, «Девочка из Карабаха».

საუბარია, თუ როგორ უნდა შეეგუო ბანაკის „გალიას“¹⁰³ სადაც მწერალს აღწერილი აქვს ყრავადის პირველი ომის შემდგომ დევნილებისთვის გაშლილ ე.წ კარვების ქალაქში მის მიერ განვლილი ხუთწლიანი ცხოვრება.

ამრიგად, მწერალს სურდა მკითხველს მეტი ინფორმაცია ჰქონოდა თუ რა ემართებათ ადამიანებს, რომლებიც ომის გამო ასეთ საშინელ პირობებში აღმოჩნდებიან. ყველას ესმის, რომ ომის დროს ადამიანები ლტოლვილები ხდებიან და ისინი სადმე არიან შესახლებული - **როგორ ხდება მათი დაბინავება, სად აბინავებენ და რამდენ ხანს გრძელდება ეს „დროებითი“ სიცოცხლე.** რომანი ომის სიდუხჭირის, არაადამიანური პირობების მსხვერპლთა შესახებაა დაწერილი.

3. ნარატიული ტექნიკები:

თხრობის პერსპექტივები - ნ. აბგარიანი მიმართავს პირველ პირში თხრობას, რაც საშუალებას აძლევს უფრო ახლოდან იგრძნოს პერსონაჟების განცდები, რომელიც ომის რეალობას მეტ ემოციურ დატვირთვას ანიჭებს.

ა. აილისლი უპირატესობას ანიჭებს, მესამე პირის ყოვლისმცოდნე მთხრობელს, რომელიც წარმოაჩენს კონფლიქტის სხვადასხვა მხარეს.

გ. მოვლუდი იყენებს ნარატიულ სტილს, რეალისტური სურათის შესაქმნელად, სადაც სხვადასხვა პერსონაჟთა მონაცვლობით ჰყვება ამბავს.

ამრიგად ზემოაღნიშნული ნარატიული ტექნიკები ცხადყოფს, რომ ნ. აბგარიანი, ა. აილისლი და გ. მოვლუდი ქმნიან უნიკალურ სამყაროს, სადაც აღწერულია ომის მძიმე რეალობა.

¹⁰³ Севиль Гусейнова, ЖИЗНЬ В «КЛЕТКЕ»: ВОСПОМИНАНИЯ ДЕВОЧКИ ИЗ КАРАБАХА, ელ. რესურსი: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/zhizn-v-kletke-vospominaniya-devochki-iz-karabaha/> (გასამოწმებულია 20.05.2024)

4. იდენტობის საკითხები: იდენტობის საკითხი ცენტრალურია სამივე ავტორის შემოქმედებაში.

ნ. აბგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“ - იდენტობა წარმოდგენილია, როგორც მდგრადობის და გადარჩენის სიმბოლოდ, რომელიც ეყრდნობა კულტურას და ტრადიციას.

ა. აილისილი „ქვის სიზმრები“ - ავტორი კრიტიკულად უდგება ნაციონალურ იდენტობას. მის ნაწარმოებში ნაციონალიზმი წამოდგენილია, როგორც კონფლიქტის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი.

გ. მოვლუდის „ბანაკი“ - იდენტობა ხშირდ წინააღმდეგობაში მოდის საბჭოთა ათეისტურ წარსულთან, მისთვის ენა და რწმენა არის იდენტობის უმთავრესი ასპექტი.

5. სოციალური გავლენა:

ა. აილისილი „ქვის სიზმრები“ - გვიჩვენებს, თუ როგორ ანგრევს ომი არსებულ სოციალურ წესრიგს, ქმნის ახალ ქაოსურ რეალობას და ირღვევა ძლაუფლების ბალანსი საზოგადოებაში. ავტორი კრიტიკულად უდგება რელიგიის პოლიტიზაციას და მის როლს კონფლიქტში.

ნ. აბგარიანის „განაგრძე ცხოვრება“ - მიხედვით ოჯახი ხშირ შემთხვევებში არის ცენტრალური საკითხი, ის ხაზს უსმევს კულტურულ ტრადიციებს და მის შენარჩუნებას.

გ. მოვლუდის „ბანაკი“ - ასახავს პოსტსაბჭოთა საზოგადოების მძიმე რეალობას, სადაც ძველი სოციალური ნორმები უპირისპირდება ახალ რეალობას.

6. უნივერსალური გზავნილები:

სამივე ავტორი ერთხმად ხაზს უსვამს „**სიცოცხლისა და სიკვდილის საკითხს**“, რომელიც აღწერს ომის გამანადგურებელ ზეგავლენას ადამიანების ცხოვრებაზე, რადგან ომი ხშირად ანგრევს არა მხოლოდ ფიზიკურ გარემოს, არამედ ფსიქოლოგიურ და ემოციურ სტაბილურობას. ავტორები თავიანთი ნაწარმოე-

ბების მეშვეობით ცდილობენ გამოავლინონ ომის შემდგომი მწარე რეალობა და ტრაგიკული შედეგები. მათი ნარატივები გვთავაზობს განსხვავებულ პერსპექტივას, მაგრამ გააჩნიათ საერთო საერთო თემა სადაც საუბრობენ ომიზე და მის უარყოფითი შედეგებზე. სამი ავტორის მხატვრული ტექსტების განხილვის შედეგად შეგვიძლია გამოვყოთ შემდეგი საერთო თემები:

- **ბუნების როლი და სიმბოლიზმი:** ხშირად ამ ავტორების ნაწარმოებში ბუნებ გამოყენებულია, როგორც მეტაფორა ან სიმბოლო. მაგალითად დაზიანებული ლანდშაფტებში - მოისაზრება საზოგადოების ტრავმა, ხოლო აყვავებული ბაღები - იმედს და დაქცეულის აღდენას.
- **კუკტურული იდენტობის დაკარგვა:** კონფლიქტის შემდეგ ჩნდება საზოგადოებაში კითხვა - ვინ ვართ ჩვენ და სად არის ჩვენი ადგილი თანამედროვე სამყაროში.
- **ჰუმანიზმი კონფლიქტის მიღმა:** ავტორები წარმოაჩენენ ინდივიდების ჰუმანურობას და თანაგრძნობას პოლიტიკური და ეთნიკური დაპირისპირების მიუხედავად.
- **შერიგების პერსპექტივები:** სამივე ავტორი თავის ნაწარმოებებში ეხებიან შერიგების თემას, თუმცა შერიგების პროცესი არაა მარტივ საკითხი. შერიგება მოითხოვს დიდ ძალსხმევას, ემპათიას და კონფლიქტის ორივე მხარის მიერ წარსულის ტკივილის აღიარებას.
- **ქალის როლი:** ნაწარმოებში ავტორები აქცენტს აკეთებენ ქალების გამოცდილებაზე ომის და ომის შემდგომ პერიოდზე. **გ. მოვლუდის „ბანკი“** - ხშირად ვხვდებით ქალ პერსონაჟებს, რომლებიც ცდილობენ გადარჩენას და ოჯახების შენარჩუნებას კონფლიქტის პირობებში.

კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ სამივე ავტორის ტექსტებში სიცოცხლე და სიკვდილი ხშირად იკვეთება, როგორც მწარე რეალობა. მიუხედავად ამ ყველაფრისა რწმენა და ადამიანობა რჩება მთავარ ძალად და სიმბოლოდ ომის შედეგად გატეხილ სამყაროში.

ამრიგად, სამივე ნაწარმოებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის კომპლექსური ბუნების გაგებასა და მისი ადამიანური განზომილების წარმოჩენაში.

დისკუსია

აქრამ აილისილის, ნარინე აზგარიანის და გიუნელ მოვლუდის ნაწარმოებების თემა მრავალწახნაგოვანია, მათი თხრობის სტილი და ნარატიული ფორმები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისგან, თუმცა გააჩნიათ საერთო თემატიკა იდენტობის, მეხსიერებისა და შერიგების თემებზე. მთი გმირები, მუდმივად ეძებენ თავიანთ ადგილს დროსა და სივრცეში, სადაც გატეხილი პიროვნებები არიან, რომლებიც ცდილობენ თავიანთი სულის გატეხილი ფრაგმენტები ერთმანეთს დაუკავშირონ და საერთო ძალისხმევით შექმნან დარჩენილი ნანგრევებიდან ახალი სიცოცხლე და გატეხილი ხელის გულის სიმბოლოს მსგავსად აღადგინონ გატეხილი სიცოცხლის ხაზები და ნახონ გამოსავალი ახალი რეალობის შესაქმნელად. სამივე ავტორი ხაზს უსვამს: ომის შემდგომი სამყაროს ტრაგიკულ რეალობას, მის გავლენას ორივე ქვეყნის საზოგადოებაზე და მათ შედეგებს:

ნარატიული ტექნიკები: როგორ იყენებენ ავტორები სხვადასხვა თხრობით ხერხებს ომის შემდგომი რეალობის გადმოსაცემად მაგალითად,

აქრამ აილისლი - „ქვის სიზმრები“ რომანი-რეკვიემი მიჰყვება მისი გმირის, „კიხოტიკოსი“ აზერბაიჯანელი მსახიობის სადაი სადიქლის ბედს ბაქოში „შავი იანვრის“ წინა დღეებში (1990 წლის იანვარი). აქრამ აილისლის „ქვის სიზმრები“ ეროვნული დანაშაულის მტკივნეული პათოსით სავსე ნოველაა. ეს რომანი არის ერთგვარი გზავნილი ყარაბაღში მცხოვრები სომხებისთვის,“ მის ტექსტებში ვხვდებით მორალურ და ეთიკურ დილემებს, რომლებიც ომთანაა დაკავშირებული. რომანის «**Каменные сны**» („ქვის სიზმრები“) ძირითადი ნაწილი კომაში მყოფი სადიქლის ოცნებებისა და მოგონებებისგან შედგება.

გიუნელ მოვლუდი აზერბაიჯანელი მწერალი და ჟურნალისტი რომელიც დევნილი გახდა ყარაბაღის პირველი ომის შედეგად. ნარინე აზგარიანის მსგავსად გიუნელ მოვლუდიც აღწერს 12 წლის ასაკში განცდილ და გადატანილ ტკივილს, ტანჯვას, რომელმაც თავისი დადი დაასვა მის ცხოვრებას. გოგონა მძაფრად განიცდიდა „ბრეჟნეტის, ლერწმისა და ტალახისაგან დასვრილ ქოხმახებში გატარებულ ხუთ წელს და ჯოჯოხეთურ ყოფას. მწერალი ამ ამბის წერისას ფიქრობდა და ბოლომდე ვერ გადაეწყვიტა, იქნებ იმ ადამიანებს, ვინც ამ ომის მომსწრე გახდა, სურდათ ყოველივე განვლილი იმ საშინელების დავიწყება და მას კი ამ ამბის აღწერით ხელი შეეშალა მათთვის „სამამრცხვინო წლების“ დავიწყებაში. თავის რომანში ეხება თემებს, რომლებიც ტაბუდადებულია კონსერვატიულ აზერბაიჯანულ საზოგადოებაში.

ნარინე აზგარიანი - წერს, სიცოცხლე სიკვდილზე სამართლიანია და სწორედ აქ დევს მისი ურღვევი სიმართლე. თქვენ უნდა გჟეროდეთ ამის, რომ გააგრძელოთ ცხოვრება“. წიგნის სათაური გახდა **ფრაზა „განაგრძე ცხოვრება“**. ომში ცხოვრების პირადი გამოცდილების მქონე და ამგვარი ცხოვრების სირთულეების გაცნობიერებით, კრებულის ავტორს წარმოეჩინა ჩვეულებრივი ადამიანების ბედი. ნარინე აზგარიანი დელიკატურად, ეთიკურად და სწორად ეხმაურება სენსიტიურ საკითხებს, ტაქტიანად აგებს ოპოზიციას „ჩვენ/მათ“, რაც განსხვავებულია იმ ადამიანებისთვის, ვინც ადრე საკმაოდ კარგად ერწყმოდა თითოეულ მათგანს. **მოკლე პროზის კრებული „განაგრძე ცხოვრება“** საინტერესო მხატვრული ფენომენია თანამედროვე ლიტერატურულ დისკურსში.

❖ **კულტურული კონტექსტი:** მიუხედავად იმისა, რომ ავტორები სხვადასხვა ეროვნებას მიეკუთვნებიან მათი მთავარი მიზეზი, რომელმაც ისინი აიძულა ამ რთულ თემაზე ესაუბრთ, არის პროვოცირებული ეთნიკური კონფლიქტების ტრაგიზმით დაზარალებული საზოგადოება. სამივე ავტორების შემოქმედება მოიცავს ფართო სპექტრს. მათი მიზანია

აღადგინონ ომის სირთულეების ფონზე ადმიანური ურთ-ერთობები, რომელიც სამომავლოდ ადმიანური ბუნების გამძ-ლეობის, სიმტკიცის სიმბოლოდ იქცევა.

- ❖ **შერიგებისა და აღდგენის თემები** - ავტორები გვთავაზობენ უნიკალურ შესაძლებლობას, გავიხედოთ კონფლიქტის მიღმა და დავინახოთ საერთო თემატიკა, რომელიც შემდგომში შეიძლება გახდეს საფუძველი მომავალი დიალოგის, სართო-ენის გამონახვის და შერიგების.
- ❖ **სიმბოლიზმი და მეტაფორები** - ავტორები აქტიურად იყენ-ებენ სიმბოლიზმებს და მეტაფორებს ეს ლიტერატურული ხერხები საშუალებას აძლევს მწერლებს, აღწერონ საკუთარი მიწიდან, სახლიდან, შეჩვეული ყოფიდან გამოგდებული, ყველანაირი საკუთრების დამკარგავი ადამიანების ბედი, ამ-გვარ რთულ ვითარებაში აღმოცენებული იერარქია, დომინ-ანტი ინდივიდებს მიერ დადგენილი კანონები, ექსტრემალ-ური პირობებისაგან წარმოქმნილი შემთხვევები და ურთი-ერთობები.

სიმბოლიზმი - დანგრეული სახლები, როგორც სიმბოლო, ხშირად ჩნდება ომის შემდგომ ნარატივებში და ასახავს არა მხო-ლოდ ფიზიკურ ნგრევას, არამედ სახლი ტრადიციულად არის „სამყაროს მოდელი, სამშობლოს გამოსახულება, რომელიც ასრ-ულებს დამცავ, წმინდა, ესთეტიკურ, სოციალურ და რიტუალურ ფუნქციას“. მრავალ კულტურაში ეს არის სიმბოლო, რომელიც „ასახავს ადამიანის სიმბოლოურ კავშირს კოსმოსთან“ და იყო ხალხური კოლექტიური ფასეულობების განსახიერება: ოჯახის კეთილდღეობა, უსაფრთხოება და სიმდიდრე. **კრებულში „განაგ-რძე ცხოვრება“** სახლის ტრადიციული გამოსახულება განადგ-ურებულია. მაგალითად, ტექსტი „მარტოობა“, სადაც მთავარი გმირი ბავშვობის სახლში გარდაცვლილ დედას აღმოაჩენს. ყვე-ლაფერი, რაც ოდესღაც კომფორტს და განსაკუთრებულ საოჯახო ატმოსფეროს ქმნიდა, დანგრეული და ჭურვივით გაშავებული აღმოჩნდა.

ამრიგად, მწერლები სიმბოლოების და მეტაფორების გამოყენებით გადმოგვცემენ ომის მწარე რეალობას, ტრაგიზმს, შეუქცევად ტრავმებს და გამოყენებული სიმბოლოების მეშვეობით აცოცხლებენ იმედის ნაპერწკალს, რომელიც ამლევს მათ შესაძლებლობას ნგრევის შედეგად დაქცეულის თავიდან აღდგენას.

კვლევის პრაქტიკული მნიშვნელობა მდგომარეობს იმაში, რომ ნაშრომის მასალები შეიძლება გამოყენებულ იქნას მხატვრულ ლიტერატურაში ტრავმული მეხსიერების პრობლემის და ომის ზეგავლენის შესასწავლად. სამივე ავტორის შემოქმედება ღირებული ობიექტია ტრავმის შესასწავლად.

დასკვნა

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის ლიტერატურული რეპრეზენტაციის კვლევამ **აქრამ აილ-ისლის, გიუნელ მოვლუდის და ნარინე აზგარიანის** - ნაწარმოებებში გამოავლინა კონფლიქტის კომპლექსური ბუნება და მისი მრავალმხრივი გავლენა საზოგადოებაზე.

ზემოთ აღნიშნულმა ავტორებმა მთელი სიცხადითა და სიზუსტით გადმოგვცეს ყველა ის მოვლენა და პრობლემა, რომლებიც მათი ცხოვრების ურთულეს პერიოდს დაემთხვა, საუბარია „**სიცოცხლისა და სიკვდილის გატეხილი ხაზებით გატეხილი ხელისგულზე**“ - რომელიც ავტორებს გამოყენებული აქვთ, როგორც მეტაფორა და აღწერენ ომის რთულ ვითრებას, განადგურებულ საზოგადოებას, რომლებიც არ კარგავენ იმედს მიუხედავად ნაიარევი ხელისგულისა, მათ მაინც სჯერავთ, რომ სწორედ ამ ნაიარევმა შესაძლოა მისცეს დასაბამი სამყაროს აღორძინებას. ავტორების ცხოვრებიდან ფაქტების გაანალიზებისას გამოიკვეთა ომის შემდგომი სამყაროს კომპლექსურ და რეალისტურ სურათი, სადაც ყველა პერსონაჟს გააჩნია თავისი უნიკალური ისტორია, ხედავ, რომლებიც გასათვალისწინებელია გაანალიზებისას.

მრავალმხრივი პერსპექტივა: სამი სხვადასხვა ავტორის ნაწარმოებების ანალიზმა საშუალება მოგვცა დაგვენახა კონფლიქტი

სხვადასხვა კუთხიდან. ეს მრავალფეროვანი ხედვა ხელს უწყობს არა მხოლოდ ომის შედეგების განხილვას, არამედ გვაძლევს საშუალებას უკეთესი მომავლის შესაქმნელად, რომელიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მიანიჭებს თანამედროვე მსოფლიო ლიტერატურას. ეს მრავალფეროვანი ხედვა ხელს უწყობს კონფლიქტის უფრო სრულყოფილ გაგებასა და ემპათიის გაღრმავებას ყველა მხარის მიმართ.

❖ **საერთო თემები:** მიუხედავად განსხვავებული პერსპექტივებისა, ყველა ნაწარმოებში გამოიკვეთა საერთო თემები - სამივე ავტორის ნაწარმოებში ჩანს, თუ როგორ შეიძლება ტრამული გამოცდილება გარდაიქმნას მხატვრულ ნარატივად.

❖ **ნარინე აზგარიანი, აქრამ აილისლი და გიუნელ მოვლუდი** - ცდილობენ წარმოადგინონ კონფლიქტის სხვადასხვა მხარე. ისინი ქმნიან პერსონაჟებს, რომლებიც მკითხველს აძლევს საშუალებას იყოს ომის ეპიცენტრის თანამონაწილე და შეიგრძნოს თითოეული ავტორის, თითოეული პრსონჟის მრავალფეროვანი ბუნება.

❖ **სივრცის პოეტიკა:** ომის შემდგომი სივრცე მათ ნაწარმოებში წარმოდგენილია როგორც:

- ფიზიკური რეალობა (დანგრეული შენობები, გაპარტახებული ბაღები)
- მეტაფორული ლანდშაფტები (მოგონებების და ოცნებების სივრცე)
- მეტაფორული სამყარო (სადაც წარსული და მომავალი ერწყმის ერთმანეთს)

❖ **ნარატიული სტრატეგიები:** მათი თხრობის ტექნიკა მოიცავს:

- მრავალხმიანობას;
- დროში გადასვლებს;
- სიმბოლურ ენას;
- დოკუმენტურ და მხატვრულ ელემენტებს

❖ **გენდერული პერსპექტივა:** განსაკუთრებით აღსანიშნავია რომ ნაწარმოების ავტორები წარმოჩენენ როგორც მდედრობით

ასევე მამრობით სქესის წარმომადგენლების გამოცდილებას ომი-
ანობის ჟამს და მათ შედეგებს, რომელიც გვამლევს საშუალებას
დავინახოთ როგორ განსხვავებულად აისახება კონფლიქტი სხვა-
დასხვა სქესის წარმომადგენლებზე.

❖ **დროითი პერსპექტივა:** ავტორები ხშირად იყენებენ დრ-
ოში გადასვლის ტექნიკას, რომელიც საშუალებას გვამლევს დაე-
ინახოთ მოვლენები როგორც წარსულის, ისე აწყმოს პერსპექ-
ტივიდან.

❖ **გეგოგრაფიული მრავალფეროვნება:** ნაწარმოებში ასახ-
ულია როგორც ქალაქის, ისე სოფლის ცხოვრება, რომელიც გვი-
ჩვენებს, თუ როგორ განსხვავებულად აისახება კონფლიქტი სხვა-
დასხვა გარემოში.

❖ **მომავლის ხედვა:** ავტორები აღწერენ სხვადსახვა თაობის
გამოცდილებას - მოხუცებს, რომლებიც ინახავენ წარსულს, შუა
ხნის ადამიანებს, რომლებიც ცდილობენ ადადგინონ ახალი ცხო-
ვრება და ახალგაზრდებს, რომლებიც იზრდებიან კონფლიქტის
შემდგომ სამყაროში სადაც ავტორები გვთავაზობენ იმედიან
პერპექტივას:

- აღდგენის შესაძლებლობა;
- თაობათა შორის დიალოგი;
- კულტურული მემკვიდრეობის შენაჩუნება;

საბოლოო ჯამში, „სიცოცხლისა და სიკვდილის გატეხილი
ხაზებით გატეხილი ხელისგული“ წარმოადგენს არა მხოლოდ
ტრავმის მეტაფორას, არამედ გამოხატავს ადამიანის უნარს:

- გადალახოს სირთულეები;
- შეინარჩუნოს ღირსება;
- შექმნას მომავლის იმედი;

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს ლიტერატურ-
ული ნაწარმოებები წარმოადგენენ არა მხოლოდ მხატვრულ ტე-
ქსტებს, არამედ მნიშვნელოვან კულტურულ დოკუმენტებს, ემო-
ციურ - ინტელექტუალურ გზამკვლევს იმისათვის, თუ როგორ
უნდა გავიაზროთ და გადავლახოთ კონფლიქტის შედეგები, რო-

გორ შვეინარჩუმით ჰუმანურობა, რომელიც გვამღევს უნიკალურ შესაძლებლობას, გავიხედოთ კონფლიქტის მიღმა და დავინახოთ საერთო ადამიანური გამოცდილება, რაც შეიძლება გახდეს საფუძველი მომავალი დიალოგისა და შერიგებისთვის.

ზემოთ ხსენებული რომანები არის მოწოდება, რომ ადამიანმა არ დაკარგოს სინდისი, პასუხისმგებლობა, მოვალეობა თუნდაც ყველაზე რთულ ვითარებაში. ინტელექტუალები, გამოჩენილი კულტურული მოღვაწეები არ უნდა იყვნენ გულგრილები იმ უსამართლობის მიმართ, რომელიც ხდება ქვეყანაში, რომელიმე ეროვნების ან ჯგუფის მიმართ. საზოგადოებამ ჯანსაღად, სამართლიანად და ობიექტურად უნდა შეაფასოს ნებისმიერი მოვლენა ქვეყნის ცხოვრებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა :

- მოვლუდი, გიუნელ. (2020). *ბანაკი*, გამომცემლობა „ლიტოდი-სეა“, თბილისი.
- აბგარიანი, ნარინე. (2018). *გაანაგრძე ცხოვრება*, გამომცემლობა, „AGT“, მოსკოვი.
- აილისლი, აქრამ. (2003). *ქვის სიზმრები*, გამომცემლობა, „ინტელექტი“, თბილისი.
- ელ. რესურსი: http://loveread.ec/read_book.php?id=72084&p=1
- ელ. რესურსი: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2707455-echo/> (25.09.2024).
- ელ. რესურსი: https://ru.wikipedia.org/wiki/Каменные_сны, (25.09.2024).
- Alexander, Jeffrey C – Toward a Theory of Cultural Trauma – University of California press, Berkley 2004.
- Абгарян Н. Дальше жить. Москва : АСТ, 2018. 256.
- Айерман Р. Социальная теория и травма / Р. Айерман // Социологическое обозрение. — Т. 12. — 2013. — № 1. — С. 125.

- Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы залечивают психологические раны после войны. «Девочка из Карабаха» роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах, ელ. რესურსი: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308-девочка-из-карабаха-роман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (23.09.2024).
- Севиль Гусейнова, ЖИЗНЬ В «КЛЕТКЕ»: ВОСПОМИНАНИЯ ДЕВОЧКИ ИЗ КАРАБАХА ელ. რესურსი: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/zhizn-v-kletke-vospominaniya-> (25.09.2024).
- Казарян К., Исаев Г. Армяне и азербайджанцы залечивают психологические раны после войны. ელ. რესურსი: <https://russian.eurasianet.org> (23.09.2024).
- «Девочка из Карабаха» — роман Гюнель Мовлуд о жизни беженцев, патриархальном Азербайджане и сильных женщинах. ელ. რესურსი: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308/>.
- de Waal, Thomas.(2013). Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York University Press.
- Айлисли, Акрам.(2012). Каменные сны. Дружба Народов.
- Abgaryan, Narine. (2020). Three Apples Fell from the Sky. Oneworld Publications.
- Movlud, Gunel. (2018). The Camp. Azerbaijan Literature Magazine.
- Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." International Negotiation, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 33-56.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

The life-and-death issue caused by the Nagorno-Karabakh war

(according to N. Abgaryan's, A. Aylisli's, G. Movlud's novels)

Mzevinari Janashvili

Sukhumi State University

A PHD program - Modern Georgian

Literature and Literary Studies

A PHD student, Georgia, 0186 Tbilisi

No. 61, A. Politkovskaia,

+995 555 42 10 89. janashvilimzevinri@gmail.com

ORCID iD: 0009-0001-2340-2980

Abstract

The Nagorno-Karabakh conflict is a territorial and ethnic dispute between Azerbaijan and Armenia, mainly centered around the entire Nagorno-Karabakh region. The Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia started from the beginning of the early 20th century, and escalated into a full-scale war in the late 1980s, during the collapse of the Soviet Union, resulting in the Armenian side gaining control of Nagorno-Karabakh and seven surrounding regions.

In 2020, Azerbaijan regained a number of territories, including the strategically important city of Shusha, after a 44-day war, and in November 2020, a ceasefire agreement was made between Azerbaijan and Sukhoi with Russian mediation. As a part of the agreement, Armenia withdrew from some occupied territories, while the main area of Nagorno-Karabakh remained in Azerbaijani hands, although Russian peacekeepers were positioned in the region. The conflict caused mass migration, casualties, and trauma on both sides, and had a significant impact on the societies of both Armenia and Azerbaijan, which was clearly written in Akram Aylisli's novel "Stone Dreams," Günel Movludi's novel "The Camp," and Narine Abgaryan's fiction novels "To Live On," which thoughtfully speak about the war, the post-war period, and the fate of people who lost all kinds of property, thrown out of their land, homes, and accustomed lives.

All three authors, in their works – with a sharp eye, a poisonous tongue, and a sharp mind – used the most characteristic and complicated forms of artistic thought – metaphors¹⁰⁴ and symbols¹⁰⁵. In the work, the authors metaphorically and clearly depict the "life-and-death issue" caused by the result of the Nagorno-Karabakh war. The authors also use symbolic language to describe the intersection of the historical and cultural context of the post-war period and their fusion with the material environment, where collapsed buildings, destroyed gardens, and ransacked houses are replaced by symbols and a mirror reflection of people's spiritual experiences of life and death is presented.

The characters in the work try to find their way in a new reality where the boundaries of life and death are often vague.

Each writer offers us to show human tragedy from different perspectives, moral and spiritual pain, seen and experienced with their own eyes. **Akram Aylisli's "Stone Dreams"**,¹⁰⁶ **Günel Movludi's "Camp"**¹⁰⁷ and **Narine Abgaryan's "To Live On"**¹⁰⁸ are works where the writers were able to overcome hostility and cruelty within themselves by rising above the gravest human vices, enduring and liberating the pain and suffering of the opposite side. Special attention is paid to the literary strategies, symbols and metaphors used by the authors, which express the catastrophic truth of the post-war world. The writers express themselves what they have seen and experienced with their own eyes. Their desire is to express with all their souls the pain and trauma that change a person's life. All three authors speak about the

¹⁰⁴ A word or expression that has a figurative meaning and is based on similarity, comparison, analogy.

¹⁰⁵ Usually a symbol is called a sign. This term has two primary meanings: a symbol is a sign and at the same time a symbolic word means something connected ("symbol" – Greek. I connect)

¹⁰⁶ <https://www.armin.am/images/menus/1400/AkramAilisli-Stone-dreams.pdf>

¹⁰⁷ <https://shaqrobabua.ge/products/3027>

¹⁰⁸ <https://www.livelib.ru/review/1049491-dalshe-zhit-sbornik-narine-abgaryan>

economic difficulties and psychological trauma experienced¹⁰⁹ by internally migrated people, and often touch on the topics¹¹⁰ of conflict and war. (Alexander, 2004:5).

Keywords: The Nagorno-Karabakh War; the post-war world; metaphors; symbols, and an issue of life and death.

Introduction

The works discussed in this work are based on the reception of the latest tragic history of the Armenian-Azerbaijani conflict – the Nagorno-Karabakh conflict of 1988-1994. These events were traumatic both for the two countries (Armenia and Azerbaijan) and for each writer personally, which, of course, led to an appeal to the difficult period of ethnic relations. The conflict, which has been going on for decades, has had a profound impact on the life, culture and literature of the region's population.

In the novels of all three authors, the **“life-and-death issue caused by the Nagorno-Karabakh war”** is associated with the **“trauma, vulnerability, danger, wound, scar, pain, and sense of loneliness and loss”** caused by the result of the war. This symbolically means that despite the indelible nature of pain, life is still going on.

For example, the dominant attitude of Narine Abgaryan's story, like her sister's painting, is the result of experienced trauma and immersion in it. The depicted fog is a symbol of the unknown, which creates a lack of understanding of what is happening nearby and, consequently, a sense of danger, insecurity, melancholy and loneliness. Conceptually, fog distorts space and changes its essence, which also leads to the inability to feel safe and the ability to move forward freely.

¹⁰⁹ Eyerman R. Social Theory and Trauma / R. Eyerman // Sociological Review. - Vol. 12. - 2013. - No. 1. - P. 125.

¹¹⁰ Khazaryan K., Isaev G. Armenians and Azerbaijanis Heal Psychological Wounds after the War.

The titles of the novels of all three authors have a special symbolic meaning: they emphasize the main detail – a symbol, a main problem, an idea. Let us give a few examples. “Merelots” (in Armenia – the day of visiting graves) is a moral necessity to honor ancestors and the suddenly deceased, liturgy as a way to overcome the pain of loss: “. . . the service for the dead will begin soon. The dead certainly no longer need it, the living need it more.” This title deepens the perception of the entire text, connecting the connection between generations and the unnaturalness of early death, which war causes. “Carpet” is the connection of generations, family ties and their memory: “Krnatansz Lucine lay down on the carpet and covered its heavy edge. The carpet hugged her as her mother hugged her in childhood.

Each author describes war from a different perspective, but all three authors have a common topic, which concerns the trauma caused by war. In their opinion, war is a confrontation between the past and the lost identity of the present, where eternal problems arise that do not separate each other, but a thin thread ties the fate of different people.

The novels of all three authors are **“dedicated to the memory of our compatriots who left behind the indescribable pain caused by war.”** The pain caused by war and its consequences is not only a historical event, but also a fundamental part of the feelings of each individual, deeply engraved in their souls and becoming the main symbol of their suffering.

The conflict has caused:

- forced mass migration;
- ethnic tensions and conflicts;
- physical, mental, and psychological trauma;
- genocide, war, revolution, occupation, economic crisis;
- incest and violence;

The research interest of the paper is: discussion of the **"life-and-death issue caused by the Nagorno-Karabakh war"** through artistic

literary techniques – metaphors, symbols, narrative structures – presenting literary analysis and searching for future perspectives.

The goal of the research is: to analyze the fate of people traumatized by war using artistic techniques and symbols, and to present their meaning in various cultural, philosophical, and aesthetic contexts.

The relevance of the work is considered the fact that the study of the problem of trauma takes an important place in modern fiction. This topic is about the particular interest, because trauma, as one of the main plots and thematic elements, plays an important role in understanding the inner world and experience of a person. In literature, trauma is often considered as a symbolic expression of “**life and death**”, which depicts the spiritual pain and internal destruction caused by war, violence or other tragic events.

The literary understanding of trauma has the ability to help arouse the reader's empathy and to some extent create an idea of the horrors that can befall a particular individual or society. Accordingly, the study of trauma is important not only in terms of individual, but also in terms of cultural and social significance, which gives the work a profound relevance. Trauma, in its various variations, is a natural consequence of tragic events of the historical past and modern times, such as war, genocide, revolution, occupation, catastrophe, natural disaster, etc. By analyzing the literary works of specific writers, we tried to understand the deeper, human side of the conflict and its impact on both individuals and society as a whole.

The novels of all three authors offer us a unique opportunity to look into the lives of people at the epicenter of the conflict, to understand their feelings, hopes, and inner worlds.¹¹¹ (Alexander, 2015:96).

The analysis of the above-mentioned literary works will allow us to better understand the complex nature of conflict through literary techniques, which in turn will contribute to deepening empathy and the search for ways to peacefully resolve the conflict.

¹¹¹https://kulturiskvlevebi.weebly.com/uploads/1/8/3/7/18376403/cultural_trauma_and_collect.identity.pdf

Method

A combined methodological approach is used in the research, this combines literary analysis, comparative method and contextual research¹¹². Its aim is to reflect the Nagorno-Karabakh conflict in three literary works: Akram Aylisli's "Stone Dreams", Günel Movludi's "Camp" and Narine Abgaryan's "To Live On". These works highlight the complexities of war and human dramas through symbols and metaphors.

1. **Selection and preparation of texts:** Finding original texts from the works of all three authors that deal with the theme of war. (in Georgian or English).
2. **Analysis of narrative techniques:** Study of the artistic techniques used by the authors – analysis of character development and narrative style.
3. **Comparative analysis:** Comparison of all three works from thematic, stylistic and ideological points of view; identification of similarities and differences.
4. **Contextual analysis:** Considering the historical, cultural and social context of the works;
5. **Analysis of literary techniques:** Literary techniques and stylistic strategies used by the authors, which convey the post-war reality;
6. **Interdisciplinary approach:** The research uses issues from disciplines such as psychology (trauma theory), which allows for an in-depth analysis of literary texts;
7. **Ethical issues:** Considering sensitive topics in the analysis process; maintaining objectivity and impartiality.

This methodological framework provides a systematic approach to the analysis of works and allows us to reveal the harsh realities of the post-war period through metaphors and symbols, and allows us to understand the role that literature plays in overcoming and understanding conflict and war.

Results

¹¹² http://css.ge/wp-content/uploads/Tsuladze_Sociologiuri_Kvlevis_Tvisebrivi_Metodebi.pdf

The research revealed several important aspects in the works of **Narine Abgaryan, Akram Aylisli and Günel Movludi**, describing the post-war world, trauma, post-trauma, grief, tears, memories of the days when everyone was still happy together. The works of these writers are a mirror of life, reflecting the catastrophic truth of war and **as a result:**

- ✚ **Representation of Trauma:** Where authors use metaphorical language to convey trauma. For example, Narine Abgaryan's novel "To Live On" uses the metaphor "a broken palm with broken lines of life and death" where it is presented as "the broken lines of life and death like a broken palm".¹¹³
- ✚ **The role of memory:** Presented as a double-edged sword – on the one hand it preserves traumatic experiences, on the other hand it helps characters maintain their identity. Abgaryan's characters often use concepts of nostalgia, while in Aylisli's work collective memory is associated with conflict;
- ✚ **Identity Transformation:** Günel Movludi's characters often experience an identity crisis caused by the interruption of their inner world, Abgaryan's characters' identities are closely linked to culture, the loss of which causes an existential crisis, while Alili shows how war changes people's self-perception and their place in society;

Reconstruction and resolution: All three authors address the issue of reconstruction, albeit with different emphases. For example, Abgaryan focuses on the preservation of cultural traditions, Aylisli is more skeptical about the issue of resolution and shows its difficulties, Günel Movludi emphasizes personal transformation and its foundations;

¹¹³ Lenivets A. The taste of sour unripe apples. E-recourse https://znamlit.ru/publication.php?id=70_41 (checked 10.12.2024)

- 🚩 **Linguistic and stylistic features:** Abgaryan often uses poetic language and symbolism to show the post-war reality, Aylisli chooses a realistic style, often using dialogues to present the perspectives of the conflict, while Movludi's style is distinguished by its fragmented nature, which describes the post-Soviet reality;
- 🚩 **The role of literature:** the study showed that all three authors consider literature as a means of overcoming collective trauma, their works creating a space for dialogue where it is possible to discuss difficult and painful issues;

The result of the research has revealed several important aspects taking into account all three authors:

1. Thematic similarities:

Common themes emerged in all three works: In all three authors, time is presented in a non-linear manner, which signifies the impact of trauma on memory and its perception.

- Abgaryan often uses retrospectives to show the influence of the past on the present;
- Aylisli's characters are often "stuck" in the past, which prevents them from moving towards the future;
- In Movlud, time is often cyclical, reflecting the repetition of history;

According to Aylisli's "Stone Dreams", Narine Abgaryan's "To Live On" and Günel Movludi's "Camp", the authors pay special attention to a multifaceted and complex vision of the post-war world.

Aylisli's "Stone Dreams" – A. Aylisli focuses more on the experience of men, especially their fighting nature and issues of maintaining identity;

Narine Abgaryan's "To Live On" – pays special attention to the experience of women in the post-war period. Her characters are often presented as the mainstay of the family and society;

Günel Movludi's "Camp" – focuses on a more balanced vision, where women and men equally struggle to adapt to the new reality;

2. Diversity of perspectives:

«Каменные сны» («Stone Dreams» (Azerbaijani: Daş yuxular) is a requiem novel by the Azerbaijani writer Akram Aylisli, dedicated to the Armenian-Azerbaijani conflict. The novel focuses on the history of the author's native village of Aylis in the Nakhichevan region, the majority of which population was Armenian. The novel is dedicated to the memory of the writer's compatriots, who left the greatest pain in his heart during the massacres of 1919. In the novel, Armenians are represented as victims and fundamentally contradict to the official propaganda, which refers to Armenians as aggressors and invaders. The novel was met with fierce criticism in Azerbaijan, where the writer was accused of being sympathetic to Armenians and criticized by the Azerbaijani media and the Writers' Union (of which Aylisli was a member for over 20 years).¹¹⁴ **The writer himself explained the reason for writing the novel as follows:**

To be honest, with this work I wanted to send a message to Armenians and, first of all, to our ethnic Armenian citizens living in Nagorno-Karabakh.

“I wanted to tell them that we have not forgotten the evil that we had committed against them. Yes, we committed this evil. But they did the same. And Armenian writers should also tell them about all this, including Khojaly. I want to emphasize that if Armenians continue to live in Nagorno-Karabakh, then we should not scare them. I have sent a message to the Armenians that all is not lost and we can live together peacefully.”¹¹⁵

¹¹⁴ Anna Kozyreva. What a dream. Azerbaijani writer accused of sympathy for Armenians. lenta.ru (5 February 2013). Date of access: 6 February 2013. Archived 12 February 2013. Tishchenko Mikhail. "Death to Akram!": Books of disgraced writer burned in Azerbaijan. lenta.ru (11 April 2013). Archived 2 Sep. 2013.

¹¹⁵ E-resource: <https://theanalyticon.com/ru/новости/акрам-айлисли-если-бы-я-был-армянино/> (checked 10.14.2024)

Narine Abgaryan's work according to "To Live On": Narine Abgaryan is a Russian-speaking writer of Armenian origin. She was born in Armenia, on January 14, 1971, in the border town of Berd. In the case of the writer, the war and the trauma she suffered are her personal tragedy. The author of the collection wanted to record and preserve the fate of ordinary people. The main theme of the consequences of the war is the main theme in the collection **"To Live On"**, although it is not directly stated that it is about the war. **The phrase "Karabakh War"** is not in the text. Formally, the collection consists of prose texts of different genres with separate titles. As I mentioned above, the title of each text has a special meaning.

In N. Abgaryan's collection "To Live On", the traditional image of the house is destroyed. For example, in the text "Loneliness", where the main character finds his dead mother in his childhood home. Everything that once created comfort and a special family atmosphere turned out to be destroyed and blackened like a shell. Life itself, the symbol of which was the mother (a woman as a traditional symbol of reproduction, the keeper of the hearth), was devalued. However, it is noteworthy that the pile of things that fell on the woman Narine Abgaryan calls a "sarcophagus" – a sacred structure that protects the soul of the deceased from evil and is a symbol of tribute to the deceased. That is, the writer is trying to preserve the spiritual value of things neglected by the war.

The titles **"Tights", "Knot", "Baklava", "Lace", "Gulpa", "Boots"** – are preceded by the names of objects that are triggering objects for the heroes of these stories – which cause a person with post-traumatic stress disorder to suddenly experience psychological trauma and severe negative emotions. "Loneliness", "Expectation", "Choice", "Silence", "Crime", "Salvation" – the consequences of traumatic events.

Thus, "Continue Living" stands out from the general background of books about the war with a unique intonation. Abgaryan writes in order to put an end to this terrible story and continue the path to the future.

Gunel Movludi's "Camp" ¹¹⁶: The poet was born in 1981 in the village of Mehdi, Jabrayil region. Movludi is the pen name of Gunel Imanova. At the age of 12, Gunel was forced to leave her native country with her family due to the Karabakh conflict. The book "A Girl from Karabakh" is an autobiographical novel by the Azerbaijani journalist and writer Gunel Movludi. In her book "Camp" (Düşərgə), under the title "A Girl from Karabakh", she deliberately does not touch on the topic of war, although she touches on topics that are taboo in conservative Azerbaijani society. Her book is a story about the moral degradation that inhuman living conditions cause.

The novel is about how to adapt to the "cage"¹¹⁷ of the camp, where the writer describes his five-year life in the so-called tent city set up for refugees after the First World War.

Thus, the writer wanted the reader to have more information about what happens to people who find themselves in such terrible conditions because of war. Everyone understands that during war, people become refugees and they are resettled somewhere – **how they are accommodated, where they live, and how long this "temporary" life lasts**. The novel is written about the hardships of war, the victims of inhuman conditions.

3. Narrative techniques:

Narrative perspectives - **N. Abgaryan** uses first-person narration, which allows us to feel the characters' feelings more closely, which gives the reality of war more emotional weight.

A. Ayisli prefers a third-person omniscient narrator who presents different sides of the conflict.

¹¹⁶ "The Girl from Karabakh" is a novel by Gunel Movlud about the lives of refugees, patriarchal Azerbaijan and strong women, E-resource: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/2021/0308-девочка-из-карабаха-poman-gunel-movlud-refugees-war-azerbaijan-women> (checked 09/23/2024)

Gunel Movlud, "Girl from Karabakh".

¹¹⁷ Sevil Huseynova, LIFE IN A "CAGE": MEMORIES OF A GIRL FROM KARABAKH, E-resource: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/zhizn-v-kletke-vospominaniya-devochki-iz-karabaha/> (checked 20.05.2024)

G. Movludi uses a narrative style to create a realistic picture, where different characters alternately tell the story.

Thus, the above-mentioned narrative techniques demonstrate that N. Abgaryan, A. Aylisli and G. Movludi create a unique world, where the harsh reality of war is described.

4. Identity issues: The issue of identity is central to the novels of all three authors.

N. Abgaryan's "To Live On" – identity is presented as a symbol of sustainability and survival, which is based on culture and tradition.

A. Aylisli "Stone Dreams" – the author is critical of national identity. In his work, nationalism is represented as one of the main causes of conflict.

G. Movludi's "Camp" – identity often comes into conflict with the Soviet atheistic past, for him language and faith are the most important aspects of identity.

5. Social impact:

A. Aylisli's "Stone Dreams" – shows how war destroys the existing social order, creates a new chaotic reality and disrupts the balance of power in society. The author is critical of the politicization of religion and its role in the conflict.

N. Abgaryan's "To Live On" – according to him, the family is often a central issue, it emphasizes cultural traditions and their preservation.

G. Movludi's "Camp" – reflects the harsh reality of post-Soviet society, where old social norms confront the new reality.

6. Universal messages:

All three authors unanimously emphasize the “**issue of life and death**”, which describes the devastating impact of war on people's lives, as war often destroys not only the physical environment, but also psychological and emotional stability. Through their works, the authors try to reveal the bitter reality and tragic consequences of war. Their narratives offer us different perspectives, but have a common theme of talking about war and its negative consequences. As a result

of discussing the literary texts of the three authors, we can distinguish the following common themes:

- **The role of nature and symbolism:** Often in the works of these authors, nature is used as a metaphor or symbol. For example, damaged landscapes – symbolize the trauma of society, while blooming gardens – hope and the restoration of the fallen.
- **Loss of cultural identity:** After a conflict, the question arises in society – who are we and where is our place in the modern world.
- **Humanism beyond conflict:** The authors present the humanity and compassion of individuals despite political and ethnic confrontation.
- **Perspectives on resolution:** All three authors touch on the topic of resolution in their works, although the process of resolution is not an easy one. Resolution requires great effort, empathy, and recognition of the pain of the past by both sides of the conflict.
- **The role of women:** In the novels, the authors focus on the experience of women in the war and the post-war period. **G. Movludi's "Bank"** – we often encounter female characters who are trying to survive and maintain their families in the midst of conflict.

The results of the study show that in the texts of all three authors, life and death are often depicted as a bitter reality. Despite all this, faith and humanity remain the main power and symbol in a world broken by war.

Thus, all three novels have made a significant contribution to understanding the complex nature of the Nagorno-Karabakh conflict and representing its human dimension.

Discussion

The themes of the novels of **Akram Aylisil**, **Narine Abgaryan** and **Günel Movludi** are multifaceted, their storytelling styles and narrative forms are significantly different from each other, although they have common topics of identity, memory and resolution. Their heroes are

constantly searching for their place in time and space, where they are broken individuals who are trying to connect the broken fragments of their souls with each other and with common efforts create a new life from the remaining ruins and, like the symbol of **the palm of a broken hand**, restore **the broken lines of life** and see a way out to create a new reality. All three authors emphasize: the tragic reality of the post-war world, its impact on the society of both countries and their consequences:

Narrative techniques: How authors use different narrative techniques to convey post-war reality. For example, **Akram Aylisli's** novel-requiem "Stone Dreams" follows the fate of its protagonist, the "Quixotic" Azerbaijani actor Saday Sadiqli in Baku in the days before "Black January" (January 1990). Akram Aylisli's "**Stone Dreams**" is a novel filled with the painful pathos of national guilt. This novel is a kind of message to the Armenians living in Karabakh, "in its texts we encounter moral and ethical dilemmas related to the war. The main part of the novel «Каменные сны» ("**Stone Dreams**") consists of the dreams and memories of Sadiqli, who is in a coma.

Gunel Movludi is an Azerbaijani writer and journalist who became a refugee as a result of the First Karabakh War. Like Narine Abgaryan, Gunel Movludi describes the pain and suffering she experienced at the age of 12, which has left its mark on her life. The girl was deeply affected by the "five years spent in huts made of tarpaulin, reeds and mud, and the hellish life she lived. While writing this story, the writer thought and could not completely decide whether perhaps those people who witnessed this war wanted to forget all the horrors that had passed, and by describing this story she prevented them from forgetting the "shameful years". In her novel, she touches on topics that are taboo in conservative Azerbaijani society.

Narine Abgaryan – writes, "Life is fairer than death, and this is where its indestructible truth lies. You must believe this in order to continue living." The title of the book was **the phrase "To Live On"** having personal experience of living in war and realizing the

difficulties of such a life, the author of the collection depicted the fate of ordinary people. Narine Abgaryan delicately, ethically and correctly responds to sensitive issues, tactfully builds the opposition "us/them", which is different for people who previously got along quite well with each of them. **The collection of short prose "To Live On"** is an interesting artistic phenomenon in modern literary discourse.

- ❖ **Cultural context:** although the authors belong to different nationalities, their main reason for speaking about this difficult topic is the tragedy of provoked ethnic conflicts in society. The works of all three authors cover a wide spectrum. Their goal is to restore human relations against the backdrop of the difficulties of war, which in the future will become a symbol of the resilience and strength of human nature.
- ❖ **Themes of resolution and restoration** – the authors offer us a unique opportunity to look beyond the conflict and see common themes, which can later become the basis for future dialogue, finding a common language and resolution.
- ❖ **Symbolism and metaphors** – the authors actively use symbolism and metaphors. These literary strategies allow writers to describe the fate of people who have been thrown out of their land, home, accustomed life, and have lost all their property, the hierarchy that has emerged in such difficult circumstances, the laws established by dominant individuals, cases and relationships arising from extreme conditions.

Symbolism – ruined houses, as a symbol, often appear in post-war narratives and show not only physical destruction, but the house is traditionally “a model of the world, an image of the homeland, which performs a protective, sacred, aesthetic, social and ritual function”. In many cultures, it is a symbol that “shows the symbolic connection of man with the cosmos” and was the embodiment of folk collective values: family well-being, security and wealth. **In the collection “To Live On”**, the traditional image of the house is destroyed. For example, the text “Loneliness”, where

the main character finds his dead mother in his childhood home. Everything that once created comfort and a special family atmosphere turned out to be destroyed and blackened like a shell.

Thus, using symbols and metaphors, writers take the bitter reality of war, tragedy, and irreversible traumas, and through the symbols used, they recover a spark of hope that gives them the opportunity to rebuild what was lost as a result of the destruction.

The practical significance of the study lies in the fact that the materials of the work can be used to study the problem of traumatic memory and the impact of war in fiction. The works of all three authors are a valuable object for the study of trauma.

Conclusion

The study of the literary representation of the Nagorno-Karabakh conflict in the works of **Akram Ay-Isli, Gunel Movludi and Narine Abgaryan** revealed the complex nature of the conflict and its multifaceted impact on society.

The above-mentioned authors conveyed with all clarity and accuracy all the events and problems that coincided with the most difficult period of their lives, we are talking about the **“broken palms of hand with broken lines of life and death”** – which the authors have used as a metaphor and describe the difficult situation of the war, a destroyed society, who do not lose hope despite the scarred palms, they still believe that this scar can give rise to the restoration of the world. When analyzing the facts from the lives of the authors, a complex and realistic picture of the post-war world was revealed, where every character has their own unique history, vision, which should be taken into account when analyzing.

Multifaceted Perspective: The analysis of the works of three different authors allowed us to see the conflict from different angles. This various vision helps not only to discuss the consequences of the war, but also allows us to create a better future, which will give special significance to contemporary world literature. This various vision

contributes to a more complete understanding of the conflict and deepens empathy for all sides.

- ❖ **Common topics:** despite the different perspectives, common topics have emerged in all the works – all three authors' works show how traumatic experiences can be transformed into an artistic narrative.
- ❖ **Narine Abgaryan, Akram Aylisli and Gunel Movludi** – try to represent different sides of the conflict. They create characters that allow the reader to be a participant in the epicenter of the war and feel the various nature of each author, each character.
- ❖ **Poetics of Space:** the post-war space in their work is represented as:
 - Physical reality (ruined buildings, destroyed gardens)
 - Mental landscapes (spaces of memories and dreams)
 - Metaphorical world (where the past and the future merge)
- ❖ **Narrative strategies:** their storytelling techniques include:
 - Polyphony;
 - Time transitions;
 - Symbolic language;
 - Documentary and artistic elements
- ❖ **Gender perspective:** it is particularly noteworthy that the authors of the works represent the experiences of both female and male representatives during the war and their composition, which allows us to see how the conflict affects representatives of different genders differently.
- ❖ **Time perspective:** the authors often use the technique of time travel, which allows us to see events from both perspectives – from the past and from the present.
- ❖ **Geographic diversity:** the work reflects both urban and rural life, showing how conflict is reflected differently in different environments.
- ❖ **Vision of the future:** the authors describe the experiences of different generations – the elderly people who preserve the

past, middle-aged ones who try to rebuild a new life, and young people who grow up in a post-conflict world where the authors offer a hopeful perspective:

- The possibility of recovery;
- Dialogue between generations;
- Preservation of cultural heritage;

Eventually, the “broken palms of hands with the broken lines of life and death” is not only a metaphor for trauma, but also expresses the human ability to:

- overcome difficulties;
- maintain dignity;
- create hope for the future;

In conclusion, we can say that these literary works represent not only artistic texts, but also important cultural documents, an emotional-intellectual guide to how to understand and overcome the consequences of conflict, how to preserve the humanity that gives us a unique opportunity to look beyond the conflict and see a common human experience, which can become the basis for future dialogue and resolution.

The above-mentioned novels are a call for a person not to lose conscience, responsibility, duty even in the most difficult circumstances. Intellectual people, prominent cultural figures should not be indifferent to the injustice that occurs in the country, towards any nationality or group. Society should evaluate any event in the life of the country in a healthy, fair and objective way.

References:

Movlud, Gunel. (2020). The Camp, "Litodisea" Publishing House, Tbilisi.

- Abgaryan, Narine. (2018). To Live On, Publishing House, "AGT", Moscow.
- Aylisli, Akram. (2003). Stone Dreams, Publishing House, "Intellecti", Tbilisi.
- E-recourse: http://loveread.ec/read_book.php?id=72084&p=1
- E-recourse: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2707455-echo/> (23.09.2024).
- E-recourse: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Stone Dreams](https://ru.wikipedia.org/wiki/Stone_Dreams), (21.09.2024).
- Alexander, Jeffrey C – Toward a Theory of Cultural Trauma – University of California press, Berkley 2004.
- Abgaryan N. To Live on. Moscow: AST, 2018. 256.
- Ayerman R. Social Theory and Trauma / R. Ayerman // Sociological Review. - Vol. 12. - 2013. - No. 1. - P. 125.
- Kazaryan K., Isayev G. Armenians and Azerbaijanis heal psychological wounds after the war. "The Girl from Karabakh" is a novel by Gunel Movlud about the life of refugees, patriarchal Azerbaijan and strong women, E-resource: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308-девушка-из-карабаха-роман-гюнель-мовлуд-беженцы-война-азербайджан-женщины> (23.09.2024).
- Sevil Huseynova, LIFE IN A "CAGE": MEMORIES OF A GIRL FROM KARABAKH, E-resource: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/zhizn-v-kletke-vospominaniya-> (23.09.2024).
- Kazaryan K., Isayev G. Armenians and Azerbaijanis heal psychological wounds after the war. E-resource: <https://russian.eurasianet.org/> (23.09.2024).
- "The Girl from Karabakh" is a novel by Gunel Movlud about the lives of refugees, patriarchal Azerbaijan and strong women, E-resource: <https://www.rfi.fr/ru/кавказ/20210308/>.
- de Waal, Thomas. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York University Press, 2013.
- Aylisli, Akram. Stone Dreams. Friendship of Peoples, 2012.
- Abgaryan, Narine. Three Apples Fell from the Sky. Oneworld Publications, 2020.
- Movlud, Gunel. The Camp. Azerbaijan Literature Magazine, 2018.

- Broers, Laurence. Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry. Edinburgh University Press, 2019.
- Garagozov, Rauf. "Collective Memory and the Russian 'Schematic Narrative Template'." *Journal of Russian and East European Psychology*, vol. 40, no. 5, 2002, pp. 55-89.
- Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." *International Negotiation*, vol. 15, no. 1, 2010, pp. 33-56.
- Wertsch, James V. "Collective Memory and Narrative Templates." *Social Research*, vol. 75, no. 1, 2008, pp. 133-156.
- Khalid, Adeeb. "The Soviet Union as a Colonial Formation: A View from Central Asia." *Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire*, Slavica Publishers, 2008, pp. 113-139.
- Suny, Ronald Grigor. "Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations." *The Journal of Modern History*, vol. 73, no. 4, 2001, pp. 862-896.
- Laycock, Joanne. "Beyond National Narratives? Centenary Histories, the First World War and the Armenian Genocide Armenian Genocide." *Revolutionary Russia*, vol. 28, no. 2, 2015, pp. 93-117.
- Göksel, Oğuzhan. (2019). "Beyond Addressing Ethnic Tensions: Secession Dynamics and the Future of the South Caucasus." *Turkish Policy Quarterly*, vol. 17, no. 4, 2019, pp. 53-63.
- Beissinger, Mark R. (2009). "Nationalisms and the Collapse of Soviet Communism." *Contemporary European History*, vol. 18, no. 3, 2009, pp. 331-347.
- Tokluoglu, Ceylan. (2011). "The Political Discourse of the Azerbaijani Elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991-2009)." *Europe-Asia Studies*, vol. 63, no. 7, 2011, pp. 1223-1252.
- Geukjian, Ohannes. (2016). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*. Routledge, 2016.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა

არაბული ქალური განვითარების რომანის ზოგიერთი ასპექტი
იმან ჰუმაიდანის რომანში „ველური თუთა“¹¹⁸

ირინე შოთაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის არაბული ფილოლოგიის დოქტორანტი.
საქართველო, თბილისი, ი.ჭავჭავაძის გამზ. 1
+995 592 30 20 10. irine.shotashvili@gmail.com
ORCID: 0009-0003-4543-0354

აბსტრაქტი

სტატიაში გაანალიზებულია თანამედროვე ლიბანელი მწერლის, იმან ჰუმაიდანის რომანი „ველური თუთა“ (2001). ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს ამ რომანის განხილვა არაბული ქალური განვითარების რომანის ჭრილში. ამისათვის მას ვადარებთ ორი არაბული რომანის სიუჟეტს და მათში წარმოდგენილ თემატიკას. ეს რომანებია: ემილი ნასრაღლას „სექტემბრის ჩიტები“ (1962) და სუმაია რამადანის „ნარცისის ფოთლები“ (2001). შესაბამისად, კვლევა წარმართეთ შედარებითი და შეპირისპირებითი მეთოდების გამოყენებით.

¹¹⁸ სამეცნიერო სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დოქტორანტურის საგანმანათლებლო პროგრამების გრანტის „თანამედროვე ლიბანური ქალური მწერლობა“ (იმან ჰუმაიდან იუნისის შემოქმედების მაგალითზე) (PHDF-23-6382) ფარგლებში.

არაბული ქალური განვითარების რომანების მხოლოდ მცირე ნაწილია შესწავლილი. ჩვენი კვლევის აქტუალობაც იმაში მდგომარეობს, რომ კვლევის საფუძველზე ვაჩვენოთ, რა პარამეტრებით შეესაბამება „ველური თუთა“ არაბული ქალური განვითარების რომანის კრიტერიუმებს.

საკვანძო სიტყვები: არაბული განვითარების რომანი; Bildungsroman; არაბული ქალური განვითარების რომანი.

შესავალი

XIX საუკუნის გერმანიაში ჩამოყალიბებულმა განვითარების რომანმა, იგივე, „Bildungsroman“-მა დიდი გზა განვლო და დღემდე ჩვენამდე გამდიდრებული თემატიკით მოაღწია. იგი სხვადასხვა სახელწოდებითაა ცნობილი, მაგალითად, „ფორმაციის“, „განსწავლის“ ან „ზრდასრულ ასაკში შესვლის“ რომანის სახელით. ამ ტიპის ნაწარმოებებს ვხვდებით როგორც ამერიკულ და ევროპულ, ისე აღმოსავლურ ლიტერატურაში.

განვითარების რომანის პირველი ნიმუშების პროტაგონისტებად მამაკაცები გვევლინებიან, თუმცა დროთა განმავლობაში გაჩნდა ნაწარმოებები, რომელთა მთავარ გმირებად ქალებსაც ვხვდავთ. ამის თვალსაჩინო მაგალითია შარლოტა ბრონტეს „ჯეინ ეარი“. აგრეთვე გაიზარდა დაინტერესება ქალური განვითარების რომანების მიმართ, განსაკუთრებული ყურადღების ქვეშ მოექცა დასავლური მწერლობა, რასაც ბოლო წლებში მიჰყვა აღმოსავლური ლიტერატურაც.

არაბული ქალური განვითარების რომანების კვლევა, შეიძლება ითქვას, რომ ჯერაც არასრულყოფილადაა ასახული ახალი და უახლესი არაბული ლიტერატურის სამეცნიერო კვლევებში და ამ ტიპის ლიტერატურის მხოლოდ მცირე ნაწილია შესწავლილი.

სტატიის მიზანია, თანამედროვე ლიბანელი მწერლის, იმან ჰუმაიდანის რომანის „ველური თუთის“ განხილვა არაბული ქა-

ლური განვითარების რომანის ჟანრის ჭრილში. ამის მისაღწევად, რომანს შევადარებთ არაბულ ტრადიციულ და ქალური განვითარების რომანების სიუჟეტებსა და თემებს, გამოვკვეთთ საერთო და განმასხვავებელ ნიშნებს. არაბული ქალური განვითარების რომანის ნიმუშებად ავიღეთ ემილი ნასრალლას „სექტემბრის ჩიტები“ და სუმაია რამადანის „ნარცისის ფოთლები“.

მეთოდი

ჩვენი კვლევის მეთოდი, საკვლევი ობიექტის სპეციფიკიდან გამომდინარე, არის შედარებითი და შეპირისპირებითი ანალიზი. შევეცადეთ, კონკრეტული ტექსტის ნაწილების შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე ჩამოგვეყალიბებინა პრობლემის ერთიანი სურათი და წარმოგვედგინა შესაბამისი დასკვნები.

შედეგები

კვლევამ აჩვენა, რომ, თანამედროვე ლიბანელი მწერლის, იმან ჰუმაიდანის რომანი „ველური თუთა“ მიუყვება ტრადიციული განვითარების რომანის სტანდარტულ სიუჟეტს, ის ასევე იმეორებს ქალური განვითარების რომანის თემებს. საბოლოო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ „ველური თუთა“ აკმაყოფილებს არაბული ქალური განვითარების რომანის ჟანრის კრიტერიუმებს.

დისკუსია

განვითარების რომანს (Bildungsroman) საფუძველი გერმანიაში ჩაეყარა 1809 წელს კარლ მორგენშტერნის მიერ ახლანდელ ტარტუს უნივერსიტეტში წაკითხული ლექციით „Bildungsroman-ის ბუნების შესახებ“. ლექციამ მოგვიანებით ბეჭდური სახე შეიძინა, თუმცა დიდი გამოძახილი ვერ ჰპოვა და სალიტერატურო სფეროში ვერ დამკვიდრდა. ტერმინის პოპულარიზაცია მიეწერება ვილჰელმ დილთეის, ნაშრომით - „პოეზია და გამოცდილება“ (1906), რომელშიც ავტორი ამტკიცებს, რომ Bildungsroman გამორჩეულად გერმანული მიღწევაა.

დილთეი განვითარების რომანს ისტორიულად და ეროვნულად გამორჩეულად მიიჩნევს, მაშინ როცა, მორგენშტერნი მას თანამედროვე რომანის უნივერსალურ ქვეკატეგორიად აღიარებს. დილთეის მიდგომა გამოკვეთს ჟანრის „მინაგანობას“ და

„პიროვნულობას“, ხოლო მორგენშტერნი, პირიქით, ხაზს უსვამს არა პერსონაჟის, არამედ მკითხველისა და რეალური სამყაროს განვითარებას (Boes, 2009:647)

დილთეის სამუშაო ტექსტს წარმოადგენს გოეთეს „ვილჰელმ მაისტერის განსწავლის წლები“ (1795-96), რომელზე დაყრდნობითაც მსჯელობს, რომ განვითარების რომანის გმირი უნდა გადიოდეს ცხოვრების ეტაპებს, რა დროსაც შეიძენს იმ გამოცდილებასა და ცხოვრებისეულ ღირებულებებს, რომლებიც მოამზადებს მას მომდევნო ეტაპებისთვის (Boes, 2006:231).

ამრიგად, დილთეისა და მორგენშტერნის ნაშრომების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ევროპული ტრადიციული განვითარების რომანები მოიცავს შემდეგ თემებს: ბავშვობა, თაობათა კონფლიქტი, პროვინციულობა, მოგზაურობა, თვითგანათლება, გაუცხოება, სიყვარულით გამოწვეული განსაცდელი და მოწოდების მიება.

არაბული განვითარების რომანი, როგორც რომანის ქვეჟანრი, პირველად ლიტერატურულ სივრცეში ნედალ ალ-მუსამ წარმოადგინა (ალ-მუსა 1993). მისი თეორია ემყარება გერმანულ სკოლას, იგი აანალიზებს ევროპულ განვითარების რომანებში წარმოდგენილ თემებს და ადარებს მათ არაბული რომანების თემებსა და სტრუქტურას.

საანალიზოდ მუსას წარმოდგენილი აქვს შემდეგი რომანები: თავფიკ ალ-ჰაქიმის „ჩიტი აღმოსავლეთიდან“ (1938), ზუ ნუნუნი აიუბის „დოქტორი იბრაჰიმი“ (1939), იაჰია ჰაკკის „უმ-ჰამიმის კანდელი“ (1945), სუჰაილ იდრისის „ლათინური კვარტალი“ (1953), ატ-ტაიბ სალიჰის „მიგრაციის სეზონი ჩრდილოეთში“ (1966) და ღალიბ ჰამზა აბუ ალ-ფარაჟის „დაკარგული წლები“ (1980). საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ზემოხსენებულ რომანებში პროტაგონისტებად მხოლოდ მამაკაცები გვევლინებიან.

ნედალ ალ-მუსას მიხედვით, არაბული განვითარების რომანში სიუჟეტი შემდეგნაირად ვითარდება: ნაწარმოების პროტაგონისტი იზრდება პროვინციულ ოჯახში, თუმცა თავგადასავლების საძიებლად სახლს ტოვებს და ბედის სამეზნელად მიე-

მართება, ამასობაში უყვარდება უცხოელი ქალი, რომლის მიუწვდომლობა ან ზოგ შემთხვევაში მასთან გაბმული რომანი მის შინაგან ცვლილებას იწვევს. მოგზაურობისას პერსონაჟის გზა იკვეთება სხვადასხვა მასწავლებელთან და დამრიგებელთან, რომლებიც გარკვეულ როლს თამაშობენ მის განათლებაში, შინაგან ზრდაში. რომანტიული თავაგადასავალი და ახალი ცოდნის მიღება საბოლოო ჯამში მას რეალობასთან აახლოვებს, რითაც სრულდება მისი ცხოვრების საგანმანათლებლო პროცესი.

არაბულ განვითარების რომანებში პროტაგონისტის მოგზაურობა უმეტეს შემთხვევაში აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ ხორციელდება. აღმოსავლური სამყაროსა და დასავლეთის შეხვედრა-დაპირისპირების თემა, XIX-XX საუკუნიდან მოყოლებული, არაერთი მწერლის ყურადღების არეალში მოქცეულა. ეს, ერთი მხრივ, განპირობებული იყო არაბულ სამყაროსა და ევროპას შორის კოლონიური ისტორიის არსებობით და მეორე მხრივ, ევროპაში განათლების მისაღებად გაგზავნილი ახალგაზრდების დიდი როდენობით, მათ შორის იყო არაბული ინტელიგენციის მომავალი თაობა, რომელთა შემოქმედებაც ასახავს სწორედ ამ ორი განსხვავებული კულტურის ურთიერთკავშირს (სურმავა, 2018:58).

როგორც ვნახეთ, არაბული განვითარების რომანები უმეტეს შემთხვევაში იმეორებს იმავე თემებს რასაც ევროპული განვითარების რომანები გვთავაზობს, თუმცა ვხედავთ ახალ თემასაც: სულიერი აღმოსავლეთისა და მატერიალისტური დასავლეთის შეპირისპირება. აღმოსავლელი პროტაგონისტის მოგზაურობა დასავლეთში, კულტურული შოკის განცდა, დასავლური კულტურის გაანალიზება და აღმოსავლური ღირებულებების გადაფასება.

სანამ განვიხილავთ ქალურ განვითარების რომანს, მართებული იქნება თუ ჯერ ვახსენებთ ლიტერატურის ფემინისტური კრიტიკის საკითხს, რომელიც სულ პირველად ვირჯინია ვულფმა წამოჭრა 1929 წელს გამოქვეყნებულ ესეში „საკუთარი ოთახი“. ვულფი პატარა, მაგრამ საყურადღებო ესეში ცდილობს პას-

უბი გასცეს იმ დროისთვის მნიშვნელოვან კითხვას, თუ რატომ არის ისტორიაში ქალი მწერლების მცირე რაოდენობა. ასევე ეხება საზოგადოებაში ქალების შეზღუდული როლების, მათი მატერიალური მდგომარეობის საკითხებს. ვირჯინია ვულფი მსჯელობს, რომ ვინაიდან რომანს კავშირი აქვს რეალურ ცხოვრებასთან, მისი ღირებულებები გარკვეულწილად რეალური ცხოვრებიდან მოდის. თუმცა აშკარაა, რომ ქალების ღირებულებები ძალიან ხშირად განსხვავდება სხვა სქესის ღირებულებებისგან. ვულფი ერთმანეთისგან განასხვავებს ქალურ და მამაკაცურ მწერლობას, აგრეთვე ხაზს უსვამს გენდერის გავლენას მხატვრული ნაწარმოების სიუჟეტზე. გამოცდილება, რაც ქმნის ქალურ სიუჟეტს, ცვლის ქალი მწერლის დამოკიდებულებას ნარაციის ტრადიციის მიმართ, რამაც შეიძლება კიდევ უფრო სხვანაირად ჩამოაყალიბოს ქალის მიერ დაწერილი ტექსტი (Abel and Hirsh, 1983:162).

ვულფის შემდეგ ამ საკითხს 1949 წელს ეხმიანება სიმონ დე ბოვუარი ესსეთი: „მეორე სქესი“, დაინტერესება გრძელდება ფემინიზმის მეორე ტალღის გაძლიერებასთან ერთად, იწყება ლიტერატურული ტექსტების გადაანალიზებაც.

მეოცე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში ელეინ შოუვოლტერს შემოაქვს ტერმინი „გინოკრიტიკა“, რაც ერთგვარად ვულფის ნააზრევის გაგრძელებაა და გულისმობს არა ლიტერატურულ ნაწარმოებებში ქალთა რეპრეზენტაციების კვლევას, არამედ ქალი მწერლების სოციალური და მატერიალური მდგომარეობის, მათი წერილობითი ენის შესწავლას (Showalter, 1986:12).

რაც შეეხება ქალურ განვითარების რომანს, ამ ტიპის ნაწარმოებების აქტიური შესწავლა 1970-იან წლებში იწყება. ფემინისტი კრიტიკოსები აანალიზებენ მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნის ქალი მწერლების რომანებს, სადაც მთავარ გმირებად ასევე ქალები გვევლინებიან. ამ პერიოდის ქალური განვითარების რომანებში ასახულია „ქალის ავტონომიის, წარმოსახვის უნარისა და სიმწიფის დათრგუნვა და დამარცხება პატრიარქალური გენდერული ნორმებით“ (Lazzaro-Weis, 1990:17). ანის პრატის თანახმად,

ქალური განვითარების რომანების მიზანია დაანახოს მკითხველს თუ როგორ უბიძგებს საზოგადოება ქალებს, რომ „დაპატარავდნენ“, ნაცვლად იმისა, რომ გაიზარდონ (Pratt, 1981:14).

ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდეს, რომ სხვაობა ქალურ და ტრადიციულ განვითარების რომანებს შორის მხოლოდ პროტაგონისტის საპირისპირო სქესია, თუმცა ელიზაბეტ აბელისა და მარიანა ჰირშის კვლევები გვიჩვენებს, რომ ქალური განვითარების რომანმა გარკვეული ცვლილებები განიცადა როგორც ჟანრმა. ავტორები გამოთქვამენ აზრს, რომ თუ მამრობითი სქესის გმირის სწრაფვა ინდივიდუალური სურვილისა და სოციალური კონვენციის შერიგებისკენ არის მიმართული, ქალური განვითარების რომანის მთავარი გმირის ბრძოლა მდგომარეობს იმაში, რომ „გააჟღეროს ნებისმიერი მისწრაფება“. თუ მამრობითი სქესის გმირს აქვს ხმა და თავისუფალია მონაწილეობა მიიღოს საჯარო სფეროს რაციონალურ კრიტიკულ დისკურსში, ქალი პროტაგონისტი, პირიქით, იბრძვის, რომ მისი ხმა გაიგონ (Abel and Hirsh, 1983:7).

აბელი და ჰირში გამოყოფენ ორ ნარატიულ ნიმუშს ქალურ განვითარების რომანში: პირველი არის უწყვეტი განვითარება ბავშვობიდან სიმწიფემდე და მეორე არის "გამოღვიძება" მოგვიანებით ცხოვრებაში, როგორც წესი, ქორწინების შემდეგ, თუმცა ორივე მათგანს აქვს საერთო მახასიათებელი: შინაგანი კონცენტრაცია თავის დამკვიდრებისთვის, აჯანყებისთვის ან უკან დახევისთვის (Abel and Hirsh, 1983:8)

არაბული ქალური განვითარების რომანის ასპექტებს პირველად ნედალ ალ-მუსა ანალიზებს სტატიაში „ქალი პროტაგონისტის ცვალებადი სურათი არაბულ ქალურ განვითარების რომანში“ (2006), სადაც ორ არაბულ რომანს ადარებს ამერიკულ და თურქულ ქალურ განვითარების რომანებს. ემილი ნასრალლას „სექტემბრის ჩიტები“ (1962) და სუმაია რამადანის „ნარცისის ფოთლები“ (2001) არაბი ქალი მწერლების შემოქმედებაა. „სექტემბრის ჩიტებში“ აღწერილია საზოგადოება, რომელიც ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენლებს განვითარების პირობებს

არ უქმნის და პირიქით, ზღუდავს მათ. ლიბანის ერთ-ერთ სოფელში დამყარებული სოციალური ნორმები ბიჭებს მიგრაციისგენ უბიძგებს, ქალებს კი პატრიარქალური საზოგადოების წესებს ახვევს თავს. პროტაგონისტი მუნა სოფლის დანარჩენი მდუმარე ქალებისგან განსხვავებით, კარგად ხედავს სოფლის სასტიკ ადათ-წესებს და იმ „მტრული ძალების“ სიასაც აკეთებს, რომლებიც მას ხელს უშლის იყოს ისეთი, როგორიც არის. ამ ძალებში მოიაზრებს სოფლის მღვდლის ავტორიტეტს, მოძველებულ ტრადიციებს, სკოლის მასწავლებლებსა და მამაკაცის მიერ დომინირებულ ღირებულებათა სისტემას.

განვითარების რომანის ერთ-ერთი მთავარი თემა სიყვარული, ემილი ნასრალლას რომანშიც აქტუალურია. მუნა არაბულ კონსერვატიულ საზოგადოებაში იზრდება და არ შეუძლია საერთოდ უარი თქვას ქორწინების იდეაზე, თუმცა არც იმის შესაძლებლობა აქვს, ღიად დაუპირისპირდეს გარიგებით ქორწინებას, რასაც სოფლის სხვა გოგონები მორჩილად თანხმდებიან.

რომანის დასასრულს ვხედავთ, რომ ბევრი ბრძოლის მიუხედავად, მუნა ბოლომდე ვერ ახერხებს საკუთარი თავის რეალიზებას და ისე ცხოვრებას, როგორც თავად სურს. ნედალ ალმუსა როჯერ ალენის სტატიაზე დაყრდნობით გამოთქვამს აზრს, რომ სიყვარულის თემის შემცველი არაბული რომანების გმირებს არ შეუძლიათ ქორწინების მეშვეობით თვითრეალიზაცია (al-Mousa, 1993:262).

„ნარცისის ფოთლებში“ მთავარი გმირი, კიმი, მუნას მსგავსად პატრიარქალურ საზოგადოებაში იზრდება, თუმცა მუნასგან განსხვავებით, კიმი საკუთარ თავში ჩაღრმავებას საზღვარგარეთ, დასავლეთში მოგზაურობის დროს ახერხებს. განათლების მისაღებად ირლანდიაში წასული ახალგაზრდა გოგონა შორდება მშობლიური კულტურის გავლენებს და იწყებს საკუთარი თავის შეცნობას, მისი ძლიერი სულისკვეთება საშუალებას აძლევს, ხმა აიმაღლოს და დაუპირისპირდეს კიდეც პატრიარქალურ წესებს.

დასავლეთისა და აღმოსავლეთის შეხვედრა აქაც ისევე აქტუალურია, როგორც ზემოხსენებულ არაბულ ტრადიციულ

განვითარების რომანებში, თუმცა სუმაია რამადანი ცდილობს გვიჩვენოს ორი კულტურის დაპირისპირების შედეგად შემდგარი თავისუფალი ადამიანი - უსამშობლო და ყველა სამშობლოს მქონე, ყველა და ამავედროულად, არც ერთი ენის მფლობელი“ (al-Mousa, 2006:267).

კიმის სასიყვარულო გამოცდილება უფრო მდიდარი და თამამია, რითაც ცდილობს საკუთარი დამოუკიდებლობა გამოხატოს და დაუპირისპირდეს მშობლიურ კულტურას, რაც სრულებით განასხვავებს მუნას გამოცდილებისგან.

ამ ორ არაბულ ქალურ განვითარების რომანში იკვეთება ის სიუჟეტი და თემატიკა, რაც მოიძიება, როგორც დასავლურ, ისე არაბულ ტრადიციულ განვითარების რომანებში. ძირითადი განსხვავება ქალურ და ტრადიციულ განვითარების რომანებს შორის პროტაგონისტების განვითარებაზე მოქმედი ფაქტორებია. თუ მამაკაცების შემთხვევაში ეს ფაქტორი ცხოვრების გზაზე შემხვედრ ადამიანებთან ურთიერთობა და მათი ზეგავლენაა, ქალების შემთხვევაში, მათი ცვლილების მთავარი გამომწვევი მიზეზი და საშუალება საკუთარ თავში ჩაღრმავება და თვითშესწავლაა.

რაც შეეხება იმან ჰუმაიდანის რომანს „ველური თუთა“, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ განვითარების რომანის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია. რომანში მოვლენები XX საუკუნის 30-იან წლებში ვითარდება მთიანი ლიბანის ერთ პატარა სოფელ აინ-ტაჰუნში, რომელიც რელიგიური და ეთნიკური სიჭრელით ხასიათდება. პროტაგონისტი, სარა, მკაცრ პატრიარქალურ საზოგადოებაში იზრდება, სადაც წესებს ზედმიწევნით იცავენ როგორც კაცები, ასევე ქალები. ამ სისტემისგან თავის დაღწევა მხოლოდ სარას დედამ შეძლო სოფლიდან გაქცევით. სარას ძმა მთელი ცხოვრება გამგზავრებაზე ფიქრობს და გეგმავს, თუმცა ოჯახის მარწუხებს ვერ გაურბის, სოფელში რჩება. გულისწადილის ასრულებას ვერც სარას მამიდა, შამსი ახერხებს. ძმის მრავალწლიანი დაპირება, რომ იბრაჰიმზე, მის გულისსწორზე გაათხოვებს, ცარიელია.

სარას სახლში დედამისის შესახებ არ საუბრობენ, ამ თემას ტაბუ ადევს. დედის ერთი ფოტოს გარდა სარას ხელშესახები არაფერი აქვს. ნაცნობებისგან მოსმენილი ისტორიების შეკოწიწებით ცდილობს მის შესახებ წარმოდგენა შეიქმნას: „მოგონებებს შორის ხიდებს ვაგებ და ერთმანეთთან ვაკავშირებ ძველი ტანსაცმლის მკემსავივით, რომელსაც ნახმარ სამოსზე საკერებლის დადების გარდა სხვა არაფერი დარჩენია“ (ჰუმაიდანი, 2021:30).

დედის იდუმალი ხატება ფონად გასდევს სარას ცხოვრების ყველა ასპექტს, განსაზღვრავს მის გაცნობიერებულ თუ გაუცნობიერებელ ნაბიჯებს, მათ შორის, რომანტიულ ურთიერთობას ქარიმთან, მისი ძმის მეგობართან.

ქარიმს სარა პატარაობიდან იცნობს, მათი გრძნობები დროთა განმავლობაში ღვივდება, თუმცა ქორწინების იდეა სარაში მაშინ მწიფდება, როცა იგებს, რომ ქარიმს სამუშაოდ ინგლისში უწევს წასვლა და შანსი უჩნდება, რომ პორტერების ოჯახს ეწვია და დედამისის ამბავი გამოიკვლიოს: „დარწმუნებული ვიყავი, ქარიმი დამავიწყებდა ქალს, რომლის სურნელსაც მისი წასვლის შემდეგ დავეძებდი - უკვე თხუთმეტი წელია“ (ჰუმაიდანი, 2021:111)

თანაცხოვრების რამდენიმე წლის შემდეგ სარა გაუცხოებას გრძნობს ქარიმთან. ქმარი იმ სიცარიელეს ვერ უვსებს, რაც დედისგან მიტოვების ტრავმამ დაუტოვა.

დასავლეთში მოგზაურობით გრძელდება სარას თავგადასავალი დედის ძიების გზაზე, რომელიც უფრო მეტ სულიერ შფოთვას იწვევს: „ვფიქრობდი, ჩემი გამგზავრებით ახალ ცხოვრებას დავიწყებდი, სხვა ცხოვრებას, მარტოხელა ცხოვრებას რომ არ ჰგავდა. მაგრამ ეს რა მჭირს?! ვგრძნობ, რომ გამგზავრებამ ჩემს ტვირთს ახალი სიმძიმე შემატა. ვგრძნობ, რომ ჩემი ახლანდელი ცხოვრება წინანდლისგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ ის მარტოობის ცოტა უფრო გრძელ კვალს ტოვებს, ვიდრე წინა და ჩემგან მიუწვდომელ აკუმულირებულ დროს“ (ჰუმაიდანი, 2021: 127).

სარა ინგლისში ყოფნას ვერ ეგუება, გარემო მისთვის უცხოა, მეუღლის გარდა ურთიერთობა არავისთან აქვს, საკუთარ თავში იკეტება და კვლავ აინ ტაჰუნში დაბრუნებაზე ფიქრობს. პორტერების ოჯახთან შეხვედრამ პასუხებს გაცემის ნაცვლად, პირიქით, უფრო მეტი კითხვა გაუჩინა. სოფელში ჩასული აცნობიერებს, რომ საიდანაც დაიწყო მისი ცხოვრება, ისევ იქ დაბრუნდა. „მე მთელი ეს წრე უნდა გამეგლო, რომ ამ ადგილამდე მოვსულიყავი - იმავე ადგილამდე, საიდანაც დავიწყე (ჰუმაიდანი, 2021:146).

დასკვნა

ამრიგად, რომანის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ „ველური თუთა“ მიუყვება ტრადიციული განვითარების რომანის სტანდარტულ სიუჟეტს და აკმაყოფილებს ჟანრის კრიტერიუმებს. იგი იწყება პროტაგონისტის ბავშვობის წლების აღწერით, გრძელდება მისი სასიყვარულო ისტორიით, მოგზაურობით და სრულდება შეცვლილი და ტრანსფორმირებული სახით სახლში დაბრუნებით.

აღსანიშნავია, რომ ტრადიციული არაბული განვითარების რომანის მსგავსად შეიცავს დასავლურ კულტურასთან შეხების თემას, რაც პროტაგონისტში გაუცხოებას და კრიზისს იწვევს.

რაც შეეხება არაბული ქალური განვითარების რომანის მახასიათებლებს, პირველ რიგში, ხაზი უნდა გაესვას თვითრეფლექსიას და საკუთარ თავში ჩაღრმავებას, რაც სარას შემთხვევაში მკვეთრადაა გამოხატული.

რომანში აგრეთვე თვალსაჩინოდაა აღწერილი ლიბანის მაღალმთიან სოფელში დამყარებული პატრიარქალური წყობა, რომელიც განაგებს არა მარტო პროტაგონისტის, არამედ დანარჩენი პერსონაჟების ცხოვრებასაც.

მართალია, სარას სასიყვარულო ისტორია მისი სურვილის თანახმად ვითარდება, მაგრამ აშკარაა, რომ მისთვის ქორწინება თვითრეალიზაციისთვის გადადგმული ნაბიჯია, რაც კრახით სრულდება და რომანის ბოლოს ვხედავთ რთულ გზაგამოვლილ პერსონაჟს, რომელიც საწყის წერტილს უბრუნდება და აცნობ-

იერებს, რომ ეს ყველაფერი უნდა განეცადა რათა საკუთარ თავს დაბრუნებოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- სურმავა, ნ. (2018). დასავლეთი და აღმოსავლეთი XX საუკუნის არაბულ ლიტერატურაში (10-იანი-60-იანი წლები), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი.
- ჰუმაიდან, ი. (2021). „ველური თუთა“, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი.
- Al-Mousa, N. M. (1993). The Arabic Bildungsroman: A generic appraisal. *International Journal of Middle East Studies*, 25(2), 223-240.
- Al-Mousa, N. M. (2006). The Changing Image of the Heroine in the Arabic Female Bildungsromane. *Middle Eastern Literatures*, Vol. 9, No. 3, December.
- Abel, E. Hirsch, M. Langland, E. (1983) Eds. *The Voyage In: Fictions of Female Development*. Hanover: UP of New England.
- Boes T. (2006). Modernist Studies and the Bildungsroman: A Historical Survey of Critical Trends. *Literature Compass* 3/2, 230-243
- Lazzaro-Weis C. (1990). The Female "Bildungsroman": Calling It into Question. *NWSA Journal*, Vol. 2, No. 1. 16-34
- Pratt, A. (1981). *Archetypal Patterns in Women's Fiction*. Bloomington: Indiana University Press.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა

**Some Aspects of the Arabic Female Bildungsroman in Iman
Humaydan's novel "Wild Mulberries"¹¹⁹**

Irine Shotashvili

PhD student of Arabic Philology

Faculty of Humanities

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

1, Ilia Tshavtchavadze ave, Tbilisi, Georgia

+995 592 30 20 10. irine.shotashvili@gmail.com

ORCID: 0009-0003-4543-0354

Abstract

The article examines the novel "Wild Mulberries" (2001) by the contemporary Lebanese writer Iman Humaydan. The aim of our research is to discuss this novel in the context of the Arabic female novel of development (Bildungsroman). In order to achieve this, we compare it with the plot and the themes presented in two Arabic novels. The following novels are: "The Birds of September" (1962) by Emily Nasrallah and "The Leaves of Narcissus" (2001) by Sumayya Ramadan. Accordingly, we conducted the research using comparative and contrastive methods.

¹¹⁹ The scientific article was prepared within the framework of the Shota Rustaveli National Science Foundation Doctoral Educational Programs Grant "Contemporary Lebanese Women's Writing (Based on the Work of Iman Humaydan Younes)" (PHDF-23-6382).

Only a small part of Arabic female Bildungsromans has been studied so far. The relevance of our research lies in showing, on the basis of research, by what parameters "Wild Mulberries" corresponds to the criteria of an Arabic novel of female development.

Keywords: Arabic novel of development; Bildungsroman; Arabic Female Bildungsroman.

Introduction

The development novel, also known as the "Bildungsroman", originated in 19th century Germany, has come a long way and has reached us today with enriched topics. It is known by various names, for example, as the "formation", "education" or "coming of age" novel. We find works of this type in American, European and Eastern literature.

The first examples of the Bildungsroman feature male protagonists, but over time, works have emerged that feature women as their main characters. A very notable example is Charlotte Brontë's *Jane Eyre*. There has also been a growing interest in female Bildungsromans, with Western writing receiving particular attention lately followed by Eastern literature as well.

It can be said that the study of Arabic female Bildungsroman, is still incompletely reflected in scientific studies of new and recent Arabic literature, and only a small part of this type of literature has been studied.

The aim of the article is to discuss the novel "Wild Mulberries" by the contemporary Lebanese writer Iman Humaydan in the context of the genre of the Arabic female Bildungsroman. To achieve this, we will compare the novel with the plots and themes of traditional Arabic and Arabic female Bildungsromans, identifying common and distinctive features. We chose Emily Nasrallah's "The Birds of September" and Sumayya Ramadan's "The Leaves of Narcissus" as examples of Arabic female Bildungsroman.

Methods

Our research method, based on the specifics of the research object, is a comparative and contrastive analysis. We tried to form a unified picture of the problem and present the relevant conclusions based on the study and analysis of parts of a specific text.

Conclusions

The study showed that, while the novel "Wild Mulberries" by contemporary Lebanese writer Iman Humaydan follows the standard plot of a traditional Bildungsroman, it also repeats the themes of a female Bildungsroman. Ultimately, it can be said that "Wild Mulberries" meets the criteria of the Arabic female Bildungsroman genre.

Discussion

The novel of development (Bildungsroman) was emerged in Germany in 1809 by Karl Morgenstern's lecture entitled "On the Nature of the Bildungsroman" at the present-day University of Tartu. The lecture was later published, but it did not find much popularity and did not establish itself in the literary field. The term is attributed to Wilhelm Dilthey, in his work "Poetry and Experience" (1906), in which the author argues that the Bildungsroman is a uniquely German achievement.

Dilthey considers the Bildungsroman to be historically and nationally distinctive, while Morgenstern recognizes it as a universal subcategory of the modern novel. Dilthey's approach emphasizes the "interiority" and "personality" of the genre, while Morgenstern, on the contrary, emphasizes the development not of the character, but of the reader and the real world (Boes, 2009:647).

Dilthey's working text is Goethe's "Wilhelm Meister's Apprenticeship" (1795-96), on the basis of which he argues that the hero of a Bildungsroman should go through stages of life, during which he will acquire the experience and life values that will prepare him for the next stages (Boes, 2006:231).

Thus, according to the works of Dilthey and Morgenstern, it can be stated that European traditional development novels include the

following themes: childhood, the conflict of generations provincialism, travel, self-education, alienation, trials caused by love, and the search for a calling.

The Arabic Bildungsroman, as a subgenre of the novel, was first introduced into the literary field by Nedal al-Musa (al-Musa 1993). His theory is based on the German school, he analyzes the themes presented in European Bildungsromans and compares them with the themes and structure of Arabic novels.

Al-Musa presents the following novels for analysis: Tawfiq al-Hakim's "Bird of the East" (1938), Dhu al-Nun Ayyub's "Doctor Ibrahim" (1939), Yahya Haqqi's "Umm Hashim's Lamp" (1945), Suhail Idris's "The Latin Quarter" (1953), al-Tayib Salih's "Season of Migration to the North" (1966), and Ghalib Hamza Abu al-Faraj's "The Lost Years" (1980). It is noteworthy that in the above-mentioned novels, only men appear as protagonists.

According to Nedal Al-Musa, the plot of the novel of Arabic Bildungsroman develops as follows: the protagonist grows up in a provincial family, but in search of adventure he leaves home and sets off in search of his destiny, in the meantime he falls in love with a foreign woman, whose inaccessibility or in some cases the romance with her causes his inner change. During the journey, the character's path intersects with various teachers and tutors, who play a certain role in his education, inner growth. Romantic adventures and the acquisition of new knowledge ultimately bring him closer to reality, thus completing the educational process of his life.

In Arabic Bildungsroman, the protagonist's journey is usually from the East to the West. The topic of the encounter and confrontation of the Eastern and the Western world has been the focus of many writers since the 19th and 20th centuries. On the one hand, this was due to the existence of a colonial history between the Arab world and Europe, and, on the other hand, to the large number of young people sent to Europe for education, including the future generation of Arab

intellectuals, whose works reflect the interaction of these two different cultures. (Surmava, 2018:58).

As we have seen, Arabic Bildungsromans in most cases repeat the same themes as European Bildungsromans, although we also see a new theme: the contrast between the spiritual East and the materialistic West. The journey of an Eastern protagonist to the West, the experience of culture shock, the analysis of Western culture, and the reevaluation of Eastern values.

Before discussing the female Bildungsroman, it would be appropriate to first mention the issue of feminist criticism of literature, which was first raised by Virginia Woolf in her essay "A Room of One's Own", published in 1929. In a short but noteworthy essay, Woolf attempts to answer the important question of that time: why there are so few female writers in history. She also discusses the issues of the limited role of women in the society and the difficulties of their financial well-being. Virginia Woolf argues that since the novel has a connection with a real life, its values are to some extent deriving from real life. However, it is obvious that women's values are very often different from the values of the other sex. Woolf distinguishes between female and male writing, and also emphasizes the influence of gender on the plot of a work. The experience that creates a female narrative, changes the female writer's attitude towards the tradition of narration, which can further shape the text written by a woman. (Abel and Hirsh, 1983:162).

Woolf was followed by Simone de Beauvoir in 1949, discussing this issue in her essay - "The Second Sex." Interest increased during the strengthening of the second wave of feminism, and the reanalysis of literary texts began.

In the 1970s, Elaine Showalter introduced the term "gynocriticism," which was a progression of Woolf's ideas and meant not the study of representations of women in literary works, but the study of the social and economic conditions of women writers, their written language. (Showalter, 1986:12).

As for the female Bildungsroman, active study of this type of work began in the 1970s. Feminist critics analyze novels written by female writers of the nineteenth and twentieth centuries, where the main characters are also women. Feminist novels of this period reflect "the suppression and defeat of female autonomy, creativity, and maturity by patriarchal gender norms." (Lazzaro-Weis, 1990:17). According to Annis Pratt, the purpose of female Bildungsromans is to show readers how society pushes women's stagnation rather than development (Pratt, 1981:14).

At first glance, it may seem that the only difference between the female and traditional Bildungsromans is the opposite gender of the protagonist, but research by Elizabeth Abel and Marianne Hirsch shows that the female Bildungsroman has undergone some changes as a genre. The authors suggest that while the male protagonist's struggle is to reconcile individual desire to social convention, the female protagonist's struggle is to "give voice to any aspiration." Whereas the male protagonist has a voice and is free to participate in the rational critical discourse of the public sphere, the female protagonist, by contrast, struggles to be heard. (Abel and Hirsh, 1983:7).

Abel and Hirsch distinguish two narrative patterns in the female Bildungsroman: the first is a continuous development from childhood to adulthood, and the second is an "awakening" later in life, usually after marriage, although both share a common characteristic: an inward focus to assert oneself, rebel, or retreat. (Abel and Hirsh, 1983:8)

Aspects of the Arabic female Bildungsroman were first analyzed by Nedal Al-Musa in his article "The Changing Image of the Heroine in the Arab Female Bildungsromane" (2006), where he compares two Arab novels with American and Turkish female Bildungsromans. Emily Nasrallah's "The Birds of September" (1962) and Sumayya Ramadan's "The Leaves of Narcissus" (2001) are works of Arab women writers. "The Birds of September" describes a society that does not create conditions for the development of the younger generation, but rather sets limits for them. Social norms established in a Lebanese village

push boys towards migration, while women are bound by the rules of a patriarchal society. The protagonist, Muna, unlike the other silent women of the village, is well aware of the cruel customs of the village and even makes a list of the "hostile forces" that prevent her from being who she is. These forces include the power of the village priest, obsolete traditions, school teachers, and a male-dominated value system.

One of the main topics of the Bildungsroman, love, is also relevant in Emily Nasrallah's novel. Muna grows up in a conservative Arab society and cannot completely reject the idea of marriage, but she also does not have the opportunity to openly oppose the arranged marriage that the other girls in the village obediently accept.

At the end of the novel, we see that despite many struggles, Muna is unable to fully realize herself and live the life she wants. Based on Roger Allen's article, Nedal Al-Musa expresses the opinion that the heroes of Arabic novels containing the topic of love cannot fulfil themselves through marriage. (al-Mousa, 1993:262).

Kim, the main character of "The Leaves of Narcissus", grows up in a patriarchal society like Muna, but unlike Muna, Kim is able to delve into herself while traveling abroad, to the West. Having gone to Ireland to receive an education, the young girl distances herself from the influences of her native culture and begins to understand herself, her strong spirit allowing her to raise her voice and even challenge patriarchal rules.

The meeting of the West and the East is just as relevant here as in the aforementioned Arabic traditional Bildungsromans, although Sumayya Ramadan tries to show us a free person formed as a result of the confrontation of two cultures - a person without a homeland and a possessor of all homelands, a possessor of all and at the same time, a possessor of none of the languages." (al-Mousa, 2006:267).

Kim's love experience is richer and bolder, attempting to express her independence and challenge her native culture, what is completely different from Muna's experience.

These two Arabic female Bildungsromans feature the same plot and themes that can be found in both Western and traditional Arabic Bildungsromans. The main difference between female and traditional Bildungsromans is the factors that influence the development of the protagonists. If in the case of men, this factor is the relationship with people they meet on their way of life and their influence, in the case of women, the main cause and means of their change is self-introspection and self-study.

As for Iman Humaydan's novel "Wild Mulberries", it can be safely said that it is one of the most striking examples of a Bildungsroman. The events in the novel take place in the 1930s in Ain Tahun, a small village in mountainous Lebanon, which is characterized by religious and ethnic diversity. The protagonist, Sarah, grows up in a strict patriarchal society, where the rules are scrupulously followed by both men and women. Only Sarah's mother was able to escape this system by running away from the village. Sarah's brother has been thinking and planning to leave the place his whole life, but he cannot escape the family troubles and remains in the village. Sarah's aunt, Shams, is also unable to fulfill her heart's desire. Sara's brother's long-standing promise to marry her to Ibrahim, the man of her choice, is empty.

At Sara's home nobody talks about her mother, the topic is a taboo. Sara has nothing tangible of her mother except for one photo. She tries to create an idea about her by connecting stories she has heard from acquaintances: „I try to collect small shards of news about her just as a mason binds together bricks and mud to rebuild a house struck by an earthquake. In the end, however, I have nothing concrete, only fragments of memory that I try to construct without success“ (Humaydan, 2008:11).¹²⁰

The mysterious figure of her mother looms over every aspect of Sarah's life, determining her conscious and unconscious actions, including her romantic relationship with Karim, her brother's friend.

¹²⁰ All quotes used in the article are taken from Michelle Hartmann's translation (Humaydan 2008)

Sara has known Karim since childhood, and their feelings develop over time, but the idea of marriage matures in Sara when she learns that Karim has to go to England for work and she has a chance to visit the Porter family and investigate her mother's story: „I believed that Karim might help me forget the woman whose soul I have been searching for since she left fifteen years ago” (Humaydan, 2008:86).

After several years of living together, Sara feels alienated from Karim. Her husband cannot fill the void left by the trauma of her mother's abandonment.

Sarah's quest to find her mother continues with a trip to the West, which leads to more spiritual anxiety: „I thought that I would start a new life abroad, a different life unlike this lonely one. But I feel that moving has only increased my burdens anew. I have started to feel that my life now is no different than it was, except that it has left behind me a longer trail of loneliness and an unreachable accumulation of time” (Humaydan, 2008:100).

Sarah cannot adapt to living in England, the environment is foreign to her, she has no relationship with anyone except her husband, she withdraws into herself and thinks about returning to Ain Tahun again. Meeting the Porter family, instead of giving her answers, on the contrary, raised more questions. Arriving in the village, she realizes that she has returned to where her life began. „I had to make a complete circle in order to arrive at this place, the very same place where I began” (Humaydan, 2008:117).

Conclusion

The study of the novel has shown us that "Wild Mulberries" follows the standard plot of a traditional Bildungsroman and meets the criteria of the genre. It begins with a description of the protagonist's childhood years, continues with her love story, travels, and ends with her return home in a changed and transformed form.

It is noteworthy that, like the traditional Arabic Bildungsroman, it contains the theme of contact with Western culture, which causes alienation and crisis in the protagonist.

As for the characteristics of the Arabic female Bildungsroman, first of all, self-reflection and introspection should be emphasized, which is clearly expressed in the case of Sarah.

The novel also vividly depicts the patriarchal system established in the Lebanese highland village, which governs the lives of not only the protagonist, but also the rest of the characters.

Although Sarah's love story develops according to her own wishes, it is clear that for her the marriage is a step towards self-realization, which ends in failure, and at the end of the novel we see a character who has gone through a difficult path, who returns to the starting point and realizes that she had to go through all of these in order to return to herself.

References:

- Surmava, N. (2018). West and East in 20th Century Arabic Literature (10s-60s), Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philology (Ph.D.) at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi.
- Humaydan, I. (2021). "Wild Mulberries", "Intelekti publishing", Tbilisi
- Humaydan, I. (2008). "Wild Mulberries", "Interlink Books".
- Al-Mousa, N. M. (1993). The Arabic Bildungsroman: A generic appraisal. *International Journal of Middle East Studies*, 25(2), 223-240.
- Al-Mousa, N. M. (2006). The Changing Image of the Heroine in the Arabic Female Bildungsromane. *Middle Eastern Literatures*, Vol. 9, No. 3, December.
- Abel, E. Hirsch, M. Langland, E. (1983) Eds. *The Voyage In: Fictions of Female Development*. Hanover: UP of New England.
- Boes T. (2006). Modernist Studies and the Bildungsroman: A Historical Survey of Critical Trends. *Literature Compass* 3/2, 230-243
- Lazzaro-Weis C. (1990). The Female "Bildungsroman": Calling It into Question. *NWSA Journal*, Vol. 2, No. 1. 16-34.

Pratt, A. (1981). *Archetypal Patterns in Women's Fiction*.
Bloomington: Indiana University Press.

**Phraseological Units With Component “Eye” In German, English,
Turkish And Georgian Languages - Comparative Analysis**

Nana Stambolishvili

Batumi Shota Rustaveli State University
Professor of Department of European Studies
Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili str. 32/35
+ 995593324653. nana.stambolishvili@bsu.edu.ge
<https://orcid.org.0000-0001-6924-8184>

Lile Tandilava

Batumi Shota Rustaveli State University
Professor of Oriental Studies Department.
Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili str. 32/35
+ 995593348990. lile.tandilava@bsu.edu.ge
ORCID ID/0000-0002-0118-2075

ABSTRACT

The object of the research is the phraseological units with component „Eye“ in the German, English, Turkish and Georgian languages. The subject of the research is the semantic features of the phraseological units which carry the characteristics of a person and his/her activities. To achieve this goal, the following tasks are solved: 1) to study the concept of phraseology and phraseological units, identify the features and characteristics of phraseological units; 2) to perform a comparative analysis of the phraseological units with component „Eye“ in German, English, Turkish and Georgian languages and identify their similarities and differences.

Keywords: phraseology; phraseological units; national character; equivalence; culture

INTRODUCTION

The term “phraseology” has two generally recognized meanings today: on the one hand, it stands for the “linguistic sub-discipline that deals with the study of phraseologisms”, on the other hand, it refers to the “stock (inventory) of phraseologisms from a specific individual language” (Fleischer, 1997: 3). In the narrower sense, phraseologism is used synonymously with idiom, or as a generic term for several classes of fixed word combinations. In the present work, phraseologism is used in the second meaning.

A comparative analysis of phraseology of different cultures reveals that each language has its own linguistic elements. Each language has its own phraseological units containing specific, national-cultural components, determined by a different phraseological picture of the world. Each country has its own history, customs, traditions and culture. Alongside of national phraseological units, that are related to a specific culture and language, there are universal phraseological units that are similar in semantics.

Our aim is to conduct comparative analysis of phraseological units with component “Eye” in four different languages: German, English, Turkish and Georgian and see similarities and differences between them. In the present work, phraseologism is used in the second meaning in the tradition of Fleischer (1997) and Burger (2010).

Methodology

Theoretically our article is based on scientific researches of H. Burger, V. Fleisher, Röhrich, L. Römer, Ch. Schippan, T. Sakhokia T. As for practical material, empirical material for the article is taken from N. Stambolishvili’s “German-Georgian Phraseological Dictionary” und “Deutsch-Russisches Phraseologisches Wörterbuch”. Binowitsch L. Grischin N.

In our work, we try to clarify the various phraseological of different languages: German, English, Turkish and Georgian. The methods used in the following article: inductive and deductive methods. We also used the comparison method to determine the similarities and differences between the source language and the target languages.

DISCUSSION

1. FEATURES OF PHRASEOLOGISMS

Phraseology is one of the most important layers of the language. Phraseological fund of every language is the source of figurativeness, expressiveness, evaluation and emotionality. Moreover, phraseological units can transmit universal and national knowledge from person to person and from generation to generation.

Phraseological units are always directed to the subject. Consequently, they are used in the language with the aim to describe the world, to interpret and reflect the subjective attitude towards the reality. For this reason, phraseology of the language can be defined as a kind of reflection of national identity in the definite linguoculture.

Phraseologisms are fixed word combinations, i.e. they are indecomposable groups of words that exist in language and appear in the process of speaking in the function of individual words. Almost all linguists share this definition. According to Schippan: "Phraseologisms are solid units consisting of more than one word" (Schippan, 1992:47). Phraseology deals with those fixed word groups that are stored like individual words in long-term memory (in the mental lexicon); However, they differ from the words and the free word groups (cf. Römer 2003: 158).

Phraseology has a number of essential features: stability, reproducibility, integrity of meaning, dismemberment of its composition (separate structure), lexicality, idiomaticity and expressiveness.

a) Reproducibility (as relatively fixed components of the language system, phraseologisms are not newly formed in the linguistic act, but are reproduced as a unit Reproduzierbarkeit);

b) Stability (phraseologisms are relatively stable linguistic wholes, their application is only possible to a limited extent); Stability of use means that set expressions are reproduced ready-made and not created in speech.

Stability and reproducibility are related but not identical concepts. Reproducibility is the regular repetition of language units of varying degrees of reproducibility. Stability is a measure, a degree of semantic unity and indecomposability of components. Stability serves as a form of manifestation of idiomaticity.

c) Semantic integrity is most fully manifested in phraseological units that have arisen as a result of a metaphorical rethinking of free phrases of the same lexical composition;

d) Lexicality (compared to the free syntagma, they form a new semantic unit and their components can partially or completely lose their independence);

E) Idiomaticity (the meaning of a phraseologism cannot be explained from the meanings of its components).

2. PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT „EYE“

Somatic phraseological units, commonly known as idioms, are linguistic constructs that use human body-related imagery to convey abstract meanings. They play a fundamental role in communication, contributing to the richness and depth of expression.

The historical roots of somatic phraseological units can be traced back to the earliest stages of human language development. As humans evolved and developed increasingly complex communication systems, they naturally drew upon their immediate physical experiences, particularly those related to their bodies, to describe abstract concepts, emotions, and experiences. Early humans relied on their bodily sensations and actions as a primary source of metaphorical language. This approach was not only practical but also highly intuitive. When they experienced strong emotions or encountered difficult situations, they turned to the physical sensations they could perceive and the actions

they could perform to create metaphors that vividly conveyed their inner experiences to others (Rusikulova, 2019:1).

In the big group of somatic phraseological units, a special place is given to those ones that contain component „Eye.“

I have made a list of most frequently used phraseological units with component „Eye“ in German, English, Turkish and Georgian and tried to find their equivalents.

German

1. Die Augen aufreißen – to make your eyes wide open, to be amazed;
2. Aug(e) auf jmdn./etw.haben - to like someone (something);
3. etwas im Auge haben- to take something into account, to have something in mind;
4. In die Augen fallen (springen)- to attract somebody's attention;
5. mit einem blauen Auge davonkommen- to get away without much damage;
6. ins Auge fassen – *to stare persistently*;
7. Unter vier Augen – Directly, personally, without a witness;
8. *jmdm. ein Dorn im Auge sein*- to be unpleasant, hateful to someone;
9. jmdm. Sand in die Augen streuen – to deceive, to cheat;
10. Mit scheelen Augen ansehen- to look at somebody differently;

English

1. All eyes and ears – to be attentive;
2. to keep an eye on – to watch something closely;
3. All eyes are on – to watch alertly or attentively;
4. In the blink of an eye - very quickly;
5. to keep an eye peeled – to be observant;
6. to see eye to eye - to agree;
7. Eagle Eye - to have ability to see important details and notice mistakes;

8. to turn a blind eye - to ignore something intentionally; to choose not to notice something;
9. Catch someone's eye - to get someone's attention;
10. Cry one's eyes out – to cry for a long time in a desperate manner such as at the loss of a loved one.
11. a black eye - a mark of shame;
12. to be the apple of someone's eye -to be loved and treasured by someone;
13. A feast for the eyes- Something that is visually appealing;
14. Have eyes in the back of your head - to be very aware of your surroundings;
15. Have eyes bigger than your stomach -to take more food than you can eat.

Turkish

1. göz koyar- to have an eye on something or someone; to like something or somebody;
2. göz 'kolak olun – to keep an eye on somebody or something;
3. göz nuru döker – to work hard and for a long time;
4. göz onunden kaçır AK kaçıtır - to miss something out because of lack of attention;
5. göz ucuyla barar - to glance, to look at someone shyly;
6. göze batar – to be an eyesore; to dislike someone;
7. Göze çarpar – to catch somebody's eyes;
8. Gözle yer- to look at someone eagerly;
9. Gözleri arkada kaldı – to put an eye on someone or something;
10. Gözleri kararır – to be unable to see well;
11. Gözleri Parlar- to have eyes bright with desire;
12. Göz açıp kapayınca kadar - in an instant;
13. Göz alıcı – glamorous, eye catching;
14. Göz banyosu yapar- to please one's eyes;
15. Göz etme – to wink;

16. Göz göre göre- blatantly; with one's eyes open;
17. Göz goze gelmek- to catch each other's eyes;
18. Göz gözü görmemek – can't see beyond the end of one's nose; can't see one's hand in front of one's face;
19. Göz hapsinde tutmak – to watch someone like a hawk;
20. Göz kesildi - to have eyes on something or somebody; to be all eyes;

Georgian

1. თვალეში ნაცრის მიერა (*tvalebshi natsris miġra*) - to deceive;
2. თვალის გასწორება (*tvalis gastsoreba*) - to look directly into the eyes;
3. თვალის თვალში გაყრა (*tvalis tvalshi gaġra*) - to look at somebody directly and fearlessly.
4. თვალის ჩინი¹ (*tvalis chini*)¹ - the ability to see;
5. თვალის ჩინი² (*tvalis chini*)²- (Metaphorical phraseology) - Dear, very lovely creature;
6. თვალის ცეცება (*tvalis tsetseba*) - to roll one's eyes, to squint here and there;
7. თვალის ახელა (*tvalis akhela*) - to find out something that previously was unknown;
8. თვალის დახამხამებაში (*tvalis dakhamkhamebashi*) - quickly, instantly;
9. თვალის დევნება (*tvalis devneba*)- to pay attention;
10. თვალის მოტყუება (*tvalis motġueba*) – to take a nap;

RESULTS

The analysis showed that there are three types of equivalence between English, German, Turkish and Georgian **phraseological units with component „Eye“**: complete, partial and zero equivalence. **Complete equivalence is found in the phraseological units that show lexical and structural congruence and represent the same picture. Such phr-**

aseologisms are: jmdm. **Sand in die Augen streuen** - თვალეზში ნაცრის მყერა (*tvalebshi natsris miqra*) - to throw ashes in somebody's eyes; jmdm. **ein Dorn im Auge sein** - თვალში ეკალივითაა (*tvalshi ekalivitaa*) - to be a thorn in someone's eyes; **in the blink of an eye** - თვალის დახამხამებაში (*tvalis dakhhamkhemashi*); **die Augen aufreissen** - გაახილო თვალეზი (*gaakhilo tvalebi*); **An Eye for an Eye** - თვალი თვალის წილ (*tvali tvalis tsil*); **Turn a blind eye** - თვალის დახუჭვა (*tvalis dakhuchva*); **Catch someone's eye** - ვინმეს მოკრა თვალი *tvalis mokra tvali*.

CONCLUSION

The analysis revealed that German, English, Turkish and Georgian phraseological units with component „Eye“ are multiword units that contain information on nonverbal actions of the person and his/her emotions.

A comparative analysis of phraseological units with component „Eye“ of different cultures shows that each language has its own linguistic elements. Each language contains a specific, national-cultural component, which is determined by a different phraseological picture of the world. Phraseological units with component “Eye” function not only as metaphors, but they function as quasi - symbols of a given culture.

Despite culture specific phraseological units, there is a large number of idioms, which are in complete agreement with each other. Phraseologisms with complete equivalence are structurally, semantically, and lexically identical in the source and target languages, and they also have the same image.

On conducting a contrastive analysis of German, English, Turkish and Georgian somatic idioms, it can be concluded that there are many full equivalents, yet, culture-specific idioms dominate in the analyzed corpus. The culture-bound idioms reflect the national image of the world, traditions, customs etc., which developed in a given culture. Such idioms function as exponents of national specificity, which

may manifest itself by the frequency of employment of lexemes as constituents of phraseological units.

REFERENCES:

- Burger, Harald. (2010). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: E. Schmidt Verlag.
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Goshkheteliani, I. (2019). Culture As reflected in Somatic Idioms, Journal „Philologist“.
- Henschel, Helgunde. (1993). *Die Phraseologie der tschechischen Sprache: ein Handbuch*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang GmbH.
- Röhrich, L. (1991-1992). *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Bd. 1-3. Freiburg/Basel/Wien.
- Römer, Ch. et al., (2005). *Lexikologie des Deutschen*, Tübingen Gunter Narr Verlag.
- Rusikulova, G. (2019). The Study of Somatic Phraseological Units in English, <https://doi.org/10.5281/zenodo.8347637>
- Schippan, T. (1992). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen Gunter Narr Verlag.
- Sakhokia T. (1979), *Georgian Figurative Expressions*, Print House „Merani“, Tbilisi. (სახოკია, თ. (1979). ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბილისი, „მერანი“) <https://sites.google.com/site/mygeolingua/khatovani-sitqva-tkmani/>

Wörterbücher

- Stambolishvili, N. (2010). *Deutsch-Georgisches Phraseologisches Wörterbuch*, Batumi Shota Rustaveli State University.
- Binowitsch, L., Grischin. N. (1975). *Deutsch-Russisches Phraseologisches Wörterbuch*, Moskau: Verlag Russische Sprache. <https://mastsavlebeli.ge/?p=34219>

ფრაზეოლოგიური ერთეულები კომპონენტით „თვალი“
გერმანულ, ინგლისურ, თურქულ და ქართულ ენებზე -
შედარებითი ანალიზი

ნანა სტამბოლიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ევროპეისტიკის დეპარტამენტის პროფესორი,
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995593324653, nana.stambolishvili@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0001-6924-8184>

ლილე თანდილავა

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ადმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტის პროფესორი,
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+ 995593348990. lile.tandilava@bsu.edu.ge
ORCID ID/0000-0002-0118-2075

აბსტრაქტი

კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ფრაზეოლოგიური ერთეულები „თვალის“ კომპონენტით გერმანულ, ინგლისურ, თურქულ და ქართულ ენებზე. კვლევის საგანია ფრაზეოლოგიური ერთეულების სემანტიკური თავისებურებები, რომლებიც ატარებენ პიროვნებისა და მისი საქმიანობის მახასიათებლებს. ამ მიზნის მისაღწევად წყდება შემდეგი ამოცანები: 1) ფრაზეოლოგიისა და ფრაზეოლოგიური ერთეულების ცნების შესწავლა, ფრაზეოლოგიური ერთეულების თავისებურებებისა და მახასიათებლების გამოვლენა; 2) „თვალის“ კომპონენტის მქონე ფრაზეოლოგიური ერთეულების შედარებითი ანალიზი გერმანულ, ინგლისურ,

თურქულ და ქართულ ენებზე და მათი მსგავსებისა და განსხვავებების იდენტიფიცირება.

საკვანძო სიტყვები: ფრაზეოლოგია; ფრაზეოლოგიური ერთეულები; ეროვნული ხასიათი; ეკვივალენტობა; კულტურა

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

საბას ლავრის ტიპიკონის XVII ს. არაბული თარგმანი და მისი
როლი ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის აღორძინებაში

ვენერა კოჭლამაზაშვილი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
არაბული ფილოლოგიის დოქტორანტი
ილია ჭავჭავაძის გამზირი № 1, 0179 თბილისი
+995593461047. venera.kochlamazishvili@tsu.ge
ORCID. 0009-0006-8463-3682

აბსტრაქტი

მოცემულ ნაშრომში გამოკვლეულია XVII საუკუნის ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის განვითარება და განხილულია მისი ერთ-ერთი ლიტერატურული ძეგლის მნიშვნელობა. XVII საუკუნეში ანტიოქიის საპატრიარქოში სამღვდელოებაცა და მრევლიც არაბულენოვანი ქრისტიანები იყვნენ და მთარგმნელობითი პროცესების განახლებამ ხელი შეუწყო სამღვდელოებაში განათლების დონის ამაღლებას მშობლიურ ენაზე. წინამდებარე სტატიაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საბაწმინდური ტიპიკონის არაბულ თარგმანს, რომელსაც, როგორც სასულიერო ლიტერატურის ნიმუშს, დიდი მნიშვნელობა აქვს მართლმადიდებლურ ლიტურგიაში. მოცემული კვლევა ემყარება კომპარატივისტულ-ფილოლოგიურ, ისტორიულ და ლინგვისტურ მეთოდ-

ოლოგიებს, რაც საშუალებას იძლევა, განვიხილოთ თარგმანების ტექსტობრივი და სტრუქტურული ცვლილებები. ნაშრომში გაანალიზებულია ძირითადი ხელნაწერები, რომლებიც ასახავს ხსენებული პერიოდის ლინგვისტურ და კულტურულ ტენდენციებს. კვლევის შედეგები მიუთითებს, ქრისტიანული არაბული ლიტერატურა არა მხოლოდ რელიგიური პრაქტიკის ნაწილია, არამედ ფართო კულტურულ და ლინგვისტურ კონტექსტში მნიშვნელოვანი ფენომენია, რაც მეტყველებს ბერძნულ-სირიული ტრადიციების გარდაქმნაზე არაბულ კულტურულ სივრცეში.

საკვანძო სიტყვები: ანტიოქიის საპატრიარქო; ქრისტიანული არაბული ლიტერატურა; ქრისტიანული არაბული ხელნაწერები; ტიპიკონი არაბულ ენაზე.

შესავალი

ქრისტიანული არაბული ლიტერატურა ორ ეტაპად იყოფა: პირველ ეტაპზე (VIII-XIII სს.) ქრისტიანული არაბული ლიტერატურა იკვებება ბიზანტიური და აღმოსავლური ქრისტიანული ტრადიციებით. მეორე ეტაპზე, რომელიც XIII საუკუნის შემდგომ იწყება და ინტენსიური განვითარების ფაზაში XVI საუკუნიდან შედის, აღმოსავლურის გარდა, ის უკავშირდება ლათინურ ტრადიციებსაც. პირველ ეტაპზე ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის ძეგლები ითარგმნებოდა ბერძნული, სირიული და კოპტური ენებიდან და იქმნებოდა ორიგინალური თხზულებებიც, ხოლო მეორე პერიოდში ხშირად ლათინურიდან და შემდგომ ევროპული ენებიდან ხორციელდებოდა თარგმანები. აღსანიშნავია, რომ ძველი (პირველი ეტაპის) ტრადიცია – თარგმნა ბერძნულიდან არაბულად – XVII საუკუნეში ანტიოქიის საპატრიარქოში ჯერ კიდევ მყარადაა შენარჩუნებული. ამ პერიოდში მელქიტა (მართლმადიდებელ ქრისტიან არაბთა) შორის ლიტერატურულ აღმავლობაზე არაერთი მკვლევარი საუბრობს. ანტ-

იოქიის პატრიარქები თუ სხვა სასულიერო პირები აქტიურად იყვნენ ჩართულნი ბერძნულიდან არაბულ ენაზე მთარგმნელობით პროცესებში. განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ მელეთიოს ქარმა და მაკარი ანტიოქიელი. მათი მოღვაწეობის დროს ანტიოქიის საპატრიარქოში იწყება თავმოყრა და შესწავლა გაფანტული ძველი ქრისტიანული არაბული ხელნაწერებისა. მიიღეს სპეციალური ზომები, რათა მრევლში და თვით სამღვდელოებაში განათლების დონე ამაღლებულიყო. ერთ-ერთი ასეთი მნიშვნელოვანი ძეგლია საბაწმინდური ტიპიკონის არაბული თარგმანი, რომელიც ბერძნულიდან არაბულ ენაზე 1612 წ. შესრულდა მიტროპოლიტ მელეთიოს ქარმას მიერ. ლიტურგიის ერთადერთ ენად არაბული იქცა, ვინაიდან ანტიოქიის საპატრიარქოში ამ დროისათვის სამღვდელოებისა და მრევლის უდიდესი ნაწილი არაბულენოვანი იყო. მონასტრებში ღვთისმსახურება სხვადასხვა წესით სრულდებოდა, ამიტომ მშობლიურ ენაზე ტიპიკონის შექმნა ნიშნავდა, რომ უნდა დაწერგილიყო საერთო წესი და ის გავრცელებულიყო ანტიოქიის საპატრიარქოს ყველა მონასტერში. სტატიის მიზანია, აჩვენოს XVII საუკუნეში ლიტურატურული აღორძინება ანტიოქიის საპატრიარქოში, გამოიკვლიოს ტიპიკონის არაბული თარგმანი და წარმოაჩინოს მისი მნიშვნელობა მართლმადიდებლურ ლიტურგიაში. სამონასტრო ტიპიკონის არაბული თარგმანი დაცულია ლიბანში, ბალამანდის მონასტრის ხელნაწერში № 94, რომელიც ინახება ბალამანდის მონასტრის წმ. იოსებ დამასკელის სახელობის ხელნაწერთა ცენტრში. იგი შედგება 169 გვერდისაგან და დაწერილია ნუსხური ხელწერით სალიტერატურო არაბულ ენაზე, თუმცა აღსანიშნავია, რომ გამოყენებულია დიალექტური ფორმებიც, რაც დამახასიათებელია ქრისტიანული არაბული ხელნაწერებისთვის.

მეთოდები

სტატიაში გამოყენებულია როგორც ექსტრინზიკული ან კონტექსტუალისტური, ასევე ინტრინზიკული ან იზოლაციონისტური მეთოდოლოგიის სახეობა და მოიცავს შემდეგს:

1. შედარებითი კვლევა: აღწერილია როგორც ტიპიკონის შემქმნელის, ასევე მისი მთარგმნელის მოღვაწეობის ისტორიული კონტექსტი, ამ ორ ეპოქაში არსებული წყაროები და პარალელური შრომები ბერძნულ და არაბულ ენებზე, ხდება მათი შედარება.

2. ტექსტოლოგიური ან ფორმალური მიდგომა: ნაშრომი ეფუძნება XVII საუკუნის არაბული თარგმანის ტექსტოლოგიურ ანალიზს, რაც გულისხმობს მისი შინაარსობრივი, სტრუქტურული და ლინგვისტური მახასიათებლების შეფასებას. კვლევა ძირითადად ეხება ტექსტის ფილოლოგიურ თავისებურებებსა და მისი მნიშვნელობის განსაზღვრას ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის კონტექსტში. თარგმანის შემცველი ორი ხელნაწერის შედარების შედეგად გაღრმავებულია ენობრივი თავისებურებების ანალიზი.

3. ლიტერატურის მიმოხილვა: კვლევის ფარგლებში შესწავლილია სხვადასხვა წყარო, მათ შორის აღმოსავლური და ევროპული, რაც აყალიბებს ფართო საფუძველს ნაშრომში წარმოჩენილი პრობლემატიკის საერთო კონტექსტის განსაზღვრისთვის. სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვამ საშუალება მოგვცა, შეგვეფასებინა XVII საუკუნეში ანტიოქიის საპატრიარქოში არსებული ვითარება და დაგვენახა გარკვეული ლიტერატურული აღმავლობა.

4. ფილოლოგიური ანალიზი: ნაშრომი მოიცავს ძეგლის ენობრივი, სტილისტური და ლიტერატურული მახასიათებლების ანალიზს, რაც საშუალებას იძლევა, განისაზღვროს ხელნაწერის არაბული თარგმანის თავისებურებები და მისი გავლენა ქრისტიანულ არაბულ ლიტერატურაზე.

შედეგები

ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის განახლება XVII საუკუნეში – ნაშრომი აჩვენებს, რომ ამ პერიოდში ქრისტიანული არაბული ლიტერატურა განიცდის მნიშვნელოვან აღორძინებას, რაც დაკავშირებულია ანტიოქიის საპატრიარქოს გააქტიურებასთან.

მთარგმნელობითი პროცესები – 1612 წელს დასრულებული ტიპიკონის არაბული თარგმანი მნიშვნელოვანი იყო ლიტურგიული პრაქტიკის ერთიანი წესის ჩამოყალიბებისთვის.

ალეპოს მიტროპოლიტისა და პატრიარქის როლი – მელეთიოს ქარმასა და მაკარი აზ-ზაიმის მიერ ხელნაწერების შეგროვება და თარგმნა გადამწყვეტი აღმოჩნდა ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის აღორძინებისთვის.

ლიტურგია – არაბული ენა ლიტურგიაში სირიულისა და ბერძნულის ნაცვლად აქტიურად დამკვიდრდა, რაც მნიშვნელოვანი კულტურული ტრანსფორმაცია იყო.

მსჯელობა

ანტიოქიის საპატრიარქოს თეოლოგიური სკოლა არაბულენოვან მართლმადიდებელ ქრისტიანთათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო. იგივე შეიძლება ითქვას ალექსანდრიაზეც. ეს აშკარად იკვეთება როგორც ადრეულ ეტაპზე, ასევე ოსმალთა პერიოდში. ანტიოქიის საპატრიარქოს პატრიარქები და სამღვდელოებაც XVII საუკუნისათვის უკვე ძირითადად არაბულენოვანნი იყვნენ. 1724 წლის სქიზმის შემდეგ მათმა ერთმა ჯგუფმა კათოლიკეობა აღიარა, თუმცა სრულად შეინარჩუნა არაბული ენა. სწორედ XVII საუკუნეში ანტიოქიის საპატრიარქოს წიაღში დაიწყო გარკვეული კულტურული პროცესები, რომლებიც აღნიშვნისა და შესწავლის ღირსია.

ამ პერიოდში ანტიოქიის საპატრიარქოს ცენტრი უკვე დამასკოში იყო, მნიშვნელოვანი საეპისკოპოსოები კი ალეპოსა და ბეირუთში. სირია-ლიბანის ტერიტორიაზე მოქმედებდა მრავალი ეკლესია-მონასტერი. ალეპო წარმოადგენდა ოსმალთა და ევროპელთა სავაჭრო ცენტრს. ბევრი ქრისტიანი ჩართული იყო ევროპელებთან სავაჭრო საქმიანობაში, საიდანაც ისინი სარგებელს ნახულობდნენ როგორც ფინანსურად, ასევე ინტელექტუალურად. ქალაქი გახდა ევროპელებთან ვაჭრობის, სხვადასხვა ქვეყნიდან მომავალ პირთა დიპლომატიური და მისიონერული საქმიანობის ცენტრი. ბუნებრივია, ამ გარემოებებმა დიდად შეუწყო ხელი ინტელექტუალური ცხოვრების აღმავლობას ალეპოში.

ქრისტიანული არაბული მემკვიდრეობის მკვლევარი კარსტენ ვალბინერი XVII-XVIII სს. ალექსოს ასახელებს, როგორც ინტელექტუალურ და რელიგიურ ცენტრს. იგი ამ პერიოდს სამონასტრო ცხოვრების აღორძინების ხანად მიიჩნევს და აღნიშავს, რომ მართლმადიდებელი მიტროპოლიტები და პატრიარქები, როგორებიც არიან მელეთიოს ქარმა და მაკარი აზ-ზაიმი, იწყებენ მძლავრ ინტელექტუალურ მოძრაობას¹²¹. იგი ასევე მიუთითებს, რომ ე. წ. „დაცემის“ პერიოდიდან რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, XVII საუკუნის დასაწყისში, მეცნიერება და ხელოვნება ძნელად ვითარდებოდა მელქიტა შორის. შეზღუდული იყო განათლების მიღება სამღვდელოებისთვის. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ეპისკოპოსები, ისინი ასწავლიდნენ დიაკვნებსა და მღვდლებს ქრისტიანულ სარწმუნოებას, მათ გადაწერეს ხელნაწერები, უმეტესად ლიტურგიული წიგნები (Walbiner, 1997-1998:577).

პირველი ინიციატორი ინტელექტუალური განახლებისა გახლდათ მელეთიოს ქარმა. თხუთმეტი წლის მღვდლობის შემდეგ, 1612 წლის 12 თებერვალს, მელეთიოსი ალექსოს მიტროპოლიტად აკურთხეს, ხოლო 1635 წლიდან 1636 წლამდე პატრიარქად აირჩიეს (ექვთიმე III). მას ხშირად უკავშირდებოდნენ დასავლელი მისიონერები. მელეთიოსიც მათთან კარგი ურთიერთობის დამყარებას ცდილობდა. მან დამასკოში მყოფ ფრანკისკელებთან მოლაპარაკება დაიწყო არაბული წიგნების დაბეჭდვის შესახებ. ქრისტიანთა უმრავლესობისათვის მხოლოდ არაბული ენა იყო გასაგები, ამიტომაც მათში განათლების დონის ასამაღლებლად სწორედ არაბული სასულიერო ლიტერატურის გამოცემა იყო საჭირო (Walbiner, 1997-1998:577).

მელეთიოსმა ბერძნულიდან თარგმნა ლიტურგიული წიგნები. მას ასევე დაევალა ბიბლიის არაბული თარგმანის რედა-

¹²¹ აღსანიშნავია, რომ ინტელექტუალური აღორძინების საკითხთან დაკავშირებით ორი ფაქტორია გამოყოფილი: პირველი - ევროპელ მისიონერებთან ანტიოქიის საპატრიარქოს სამღვდელოების ურთიერთობა და მეორე - თავად საპატრიარქოს სამღვდელოების აქტიურობა ინტელექტუალურ საქმიანობაში. ამ საკითხთან დაკავშირებით შეგიძლიათ იხილოთ შემდეგი მონოგრაფია: Raheb, A. (1981). Conception of the Union in the Orthodox Patriarchate of Antioch (1622-1672), Historical Part, Beirut.

ქტირება რწმენის გავრცელების კონგრეგაციისგან. 1612 წლის სექტემბრისათვის მას დასრულებული ჰქონდა საბას ლავრის ტიპიკონის, ასევე, ჰიმნოგრაფიული კორპუსების არაბული თარგმანები (45-43 :1988, رستم).

მელეთიოს ქარმას მოსწავლე და ამავე დროს ბიოგრაფი მაკარი აზ-ზაიმი (ანტიოქიელი) გვაუწყებს: „მან გააცნობიერა, რომ ერეტიკოსებს ჰქონდათ დათესილი „სარეველა“ ზოგიერთ წიგნში და დაიწყო მათი აღმოფხვრა. მან დიდი შრომა ჩადო ღვთისმსახურების წიგნში, ექოლოგიის, ჟამნის წიგნებში და სხვა შრომები თარგმნა ბერძნულიდან არაბულად და უბოძა ეკლესიას“ (Walbiner, 1997-1998:581); :1947 (نصرالله); (85 :1913, كلزي) (438).

ავტორი აღნიშნავს, რომ ქარმამ ხელი შეუწყო სახვითი ხელოვნების განვითარებას. მან მოიწვია მელეთიოს ას-საქიზი, ხატმწერი საბას ლავრიდან, რათა მას მოეხატა ეკლესიები ალექსანდრეში. მან ასწავლა ხატის წერა ადგილობრივ სამღვდელოებს, რის შემდეგაც დაარსდა ალექსოს სამხატვრო სკოლა. ქარმას მიმდევრები აგრძელებდნენ მის საქმიანობას, მათ შორის თვითონ მაკარი აზ-ზაიმი. 1629 წელს ქარმამ ბიძგი მისცა იეზუიტებს, გაეხსნათ სკოლა ალექსანდრეში. ეს იყო თანამედროვე პერიოდის პირველი სკოლა სირიაში, რომელიც გახსნეს დასავლელმა ქრისტიანებმა. 1633 წელს მას მეორე სკოლაც შეემატა (Walbiner, 1997-1998:580-583).

ინტელექტუალური აღორძინების საქმეში ასევე დიდი წვლილი მიუძღვის მაკარი აზ-ზაიმს (ანტიოქიელს), რომელიც ალექსოს მიტროპოლიტი გახდა 1635 წ., შემდგომ კი პატრიარქი (1648-1672 წწ.). მან რამდენიმე ქრისტიანული არაბული შრომა შექმნა. ერთ-ერთი წიგნია „ქითაბ ან-ნაჰლა“, სადაც აღნიშნავს, რომ გაგზავნა და მოამიყვანა მთელ ალექსანდრეში წმინდანთა ცხოვრებანი და გადასცა ალექსოს ეკლესიებს. შექმნა ჰაგიოგრაფიული კრებულები, არაბულად თარგმნა ბერძნული ქრონიკები. ფაქტობრივად, მაკარი მთავარ როლს თამაშობდა ამ პერიოდის საგა-

ნმანათლებლო-ინტელექტუალურ მოძრაობაში (Walbiner, 1997-1998:583-584);(49-48 :1988 ,رستم) .

ლიტერატურული აღორძინების პროცესი მნიშვნელოვანი იყო აღნიშნული პერიოდის მართლმადიდებელ საზოგადოებაში (მელქიტებში), ვინაიდან, როგორც ცნობილია, არაბი სასულიერო პირები იზოლირებულნი იყვნენ ბერძნული კულტურისგან და ბერძნული ენა თითქმის ამოღებული იყო საეკლესიო და ყოველდღიური ხმარებიდან, მაშინ, როდესაც არაბული ენა დამკვიდრებული იყო ყველა სფეროში. სირიულისა და ბერძნულის გაკლენა ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო ანტიოქიის საპატრიარქოს ეკლესიებში, თუმცა ტიპიკონის არაბულად თარგმნით სირიული და ბერძნული ენების გამოყენება შეწყდა და დასრულდა ღვთისმსახურებაში არაბულის სრულად დამკვიდრების პროცესი.

სანამ უშუალოდ საბაწმინდური ტიპიკონის არაბული თარგმანის ანალიზზე გადავალთ, წარმოვადგენთ ამ ტიპიკონის განვითარების ისტორიის მოკლე მიმოხილვას.

ჩვენამდე შემორჩენილი საბაწმინდური ტიპიკონი XII საუკუნით თარიღდება. ამასთან დაკავშირებით დანიელ გალაძა აღნიშნავს, რომ ყველაზე ადრინდელი დათარიღებული ტიპიკონი XII საუკუნისაა. ტიპიკონი შესულია 1096-ე ხელნაწერში წარმოშობით სინადან და მიეკუთვნება „საბაწმინდის ლავრის ყოველდღიური მსახურების“ კოდექსს. ამ კოდექსის სათაურია „საეკლესიო მსახურების ტიპიკონი ჩვენი ღირსი მამის, საბას ლავრისა იერუსალიმში“. ხელნაწერში აღწერილია საბას სამონასტრო ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი ლიტურგიული მსახურება, დრო, სხვა საღვთისმსახურო ასპექტები და ყოველდღიური ცხოვრება მონასტერში. ხსენებულ ხელნაწერში ნათლად ჩანს, რომ ტიპიკონი განკუთვნილი იყო საბას ლავრაში გამოსაყენებლად. საბაწმინდის ტიპიკონი გავრცელდა სხვა მონასტრებშიც, როგორიცაა მონასტერი სინას მთაზე. ამას ადასტურებს მეორე ყველაზე ადრეული ბერძნული ხელნაწერი, რომელიც ასევე სინური წარმოშობისაა (ხელნაწერი 1097, დათარიღებული 1214 წლით,

ალექსეი დმიტრიევსკის მიხედვით – ტიპიკონის სინური რედაქცია) (Galadza, 2019:126-127).

ზემოთქმული მოწმობს, რომ საბაწმინდური ტიპიკონი V საუკუნიდან მოყოლებული XII საუკუნემდე (და დღემდეც) მოქმედია და ის მუდმივად ვითარდებოდა. წმინდა საბას ლიტურგიული ტიპიკონი ბიზანტიურ სამყაროში პრესტიჟული გახდა XIII-XIV საუკუნეებში. პალეოლოგების პერიოდში საბაწმინდური ტიპიკონი იქცა ყველაზე პოპულარულ სახელმძღვანელოდ ლიტურგიული და მორწმუნეთა ცხოვრების მარეგულირებელი წესებისთვის, რომელთაც ჩაანაცვლეს კონსტანტინოპოლის მონასტრებისთვის უკვე არსებული სტუდიელთა წესები და იერუსალიმური ტიპიკონი (Thomas, 2001:80).

რაც შეეხება ლიტურგიული ტექსტების თარგმნის სისტემატურობას ქრისტიან არაბთა შორის, ასეთი სახე ამ საქმიანობას მიეცა XVII საუკუნიდან, თუმცა მათ VIII საუკუნიდან დაიწყეს არაბული ენის ათვისება და მისი გამოყენება, როგორც საეკლესიო ენისა. სინას ახლადადმოჩენილ ხელნაწერებში შედის ლიტურგიული კრებულები, მათ შორის არაბული ტიპიკონებიც, რომლებიც თარიღდება XIII-XV საუკუნეებით.

აღსანიშნავია, რომ ტიპიკონის თარგმნა არა ცენტრალიზებული, არამედ ინდივიდუალური პროცესი იყო, შეიძლება ითქვას, ცალკეული ბერების ინიციატივა. ამ საკითხზე საუბრობს მარტინ ლუსთრეთენი და აღნიშნავს, რომ სხვადასხვა მონასტერში დასტურდება პარალელური თარგმანები ერთი და იმავე ნაშრომისა, შესაბამისად, არსებობდა რამდენიმე ვერსია. იგი ხაზს უსვამს, რომ პატრიარქები არ იყვნენ ამ საქმეში ჩართულნი. მონასტრები თვითონ წყვეტდნენ, როგორ ეთარგმნათ ბიზანტიური ლიტურგიული წიგნები, გადაეწერათ და გაცევალათ ისინი სხვა მონასტრებთან (Lüstraeten, 2021:7). ბუნებრივია, მრავალი დიდი წიგნთსაცავი შეიქმნა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია პალესტინა, ასევე, სინაზე წმ. ეკატერინეს მონასტერი, სადაც განსხვავებული კულტურის მატარებელი და სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ბერები ცხოვრობდნენ. თუ კონკრეტულ შემთხვევაში რომ-

ელიმე კულტურის / ენის წარმომადგენლები უმეტეს ნაწილს ქმნიდნენ, მაშინ ღვთისმსახურება მათ ენაზე მიმდინარეობდა. ნასრალლაჰი აღნიშნავს, რომ ხელნაწერები მრავლად იწერებოდა, მაგრამ, მონასტრების მდგომარეობიდან გამომდინარე, ბევრი მათგანი განადგურდა (Nasrallah, 1981:80-82).

თარგმნის არასისტემატური პროცესისა და ტიპიკონის სხვადასხვა ვარიანტის გავრცელების შესახებ ალექსო მიტროპოლიტმა მელეთიოს ქარმამ 1612 წ. ამ ძეგლის ახალი არაბული თარგმანის შესავალში აღნიშნა. იგი მიუთითებს, რომ ერთმანეთისგან განსხვავებული წესების არსებობის გამო მან კიდევ ერთხელ თარგმნა საბაწმინდური ტიპიკონი ერთიანი წესის დასამკვიდრებლად და სამღვდელოებაში ცოდნის ასამაღლებლად¹²².

რაც შეეხება უშუალოდ საკვლევ მასალას, საბას ლავრის ტიპიკონის თარგმანს, რომელიც შესულია ლიბანური წარმოშობის არაბულ ხელნაწერში და მომდინარეობს ბალამანდის მონასტრიდან (Ms. Balamand 94), ის დაწერილია ქაღალდზე, მუყაოს ყდით. ზოგი ფურცელი დაზიანებულია. ავტორის ვინაობა და თარგმანის თარიღი ცნობილია. იგი მოიცავს 209 გვერდს, ზოგი მათგანი დაზიანებული და დაჩვრეტილია. ამ ხელნაწერიდან სამონასტრო ტიპიკონი შედგება 169 გვერდისგან. ხელნაწერი დაწერილია არაბულ ენაზე, ნუსხური ხელწერით. გამოყენებულია შავი და წითელი მელანი. ზოგ ადგილას გვხვდება ოთხი წერტილით ჯვრის ფორმის, რომბისებური სიმბოლო. ასევე, ავტორი იყენებს წითელ მელანს ორთოგრაფიული ნიშნის „მძიმეს“ აღსანიშნავად. მთლიანად წიგნის გვერდები დანომრილია, თითოეულ გვერდზე ტექსტი წარმოდგენილია ორ სვეტად. ყოველი ფურცლის პირველი გვერდის დასასრულს (მეორე სვეტის ბოლოს, გვერდის მარცხენა კუთხეში) ავტორს უწერია მომდევნო გვერდის პირველი სიტყვა. თითოეული თავი გამოყოფილია მოზრდილი ასოებით. თავები სხვადასხვა ზომისაა. ძეგლი შედგება შესავლის, სარჩევისა და ძირითადი ნაწილისგან (57 თავი).

¹²² იხ. სტატია: Kotchlamazashvili V. (2023), Introduction to the Arabic Translation of St. Sabas Typicon. Aghmosavletmtsodneoba, XII. Pp. 290-298.

როგორც უკვე აღინიშნა, ძირითადი საკვლევი მასალა მომდინარეობს ბალამანდის ხელნაწერიდან № 94, თუმცა შედარების მიზნით განხილულია ჰამატურის მონასტრის (აგრეთვე ლიბანში) ხელნაწერი № 46, რომელიც დათარიღებულია 1692 წლით. იგი შედგება 187 გვერდისგან და დაწერილია ნუსხური ხელწერით. დაკვირვების შედეგად, შეიძლება ითქვას, რომ პირველი შესამჩნევი განსხვავება ორ ხელნაწერს შორის არის დიაკრიტიკული ნიშნები. ჰამატურის ხელნაწერში დიაკრიტიკული ნიშნები მეტად დაცულია, ვიდრე ბალამანდის ხელნაწერში. გამოიკვეთა, რომ ჰამატურის ხელნაწერის ტექსტში არის როგორც ჩამატებები, ასევე კლებაც, რაც, ჩვენი აზრით, შეიძლება შემდეგნაირად კვალიფიცირდეს:

1. ამოკლება:

1.1 ამოკლების შემთხვევაში ავტორი ტოვებს მხოლოდ კონკრეტულ ცნებას, სიტყვას, საკითხს, ან არ თვლის მნიშვნელოვნად ამა თუ იმ საკითხის დეტალურად აღწერას:

მაგ.:

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
(ხელნაწერი №94, 1612:5) "ح „ჩვენი ბატონის / უფლის, იესო ქრისტეს განკაცებისთვის“	"لَجَسْدُ يَسُوعَ الْمَسِيحِ" (ხელნაწერი №46, 1692:4) „იესო ქრისტეს განკაცებისთვის“
"الْقَدِيسِينَ الشَّهَدَا نَازَارِيُوسَ وَجِرْفَاسِيُوسَ وَبَرْتُولَمَائُوسَ، (ხელნაწერი №94, "كلسيوس" 1612:34r) „წმინდა მოწამეები ნაზარიუსი, გერვასიუსი, პროტასიუსი და კელსიუსი“	"الشَّهَدَا نَازَارِيُوسَ وَرَفْقَتَهُ" (ხელნაწერი №46, 1692:24) „მოწამეები ნაზარიუსი და მისი მეგობარნი“

1.2 მთელი დღის ამოკლება

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
"اليوم الثامن والعشرون من كانون الاول " (ხელნაწერი №94, 1612:58r) „ოცდარვა დეკემბერი“	-----

ზემოხსენებული მაგალითის მიხედვით, ხელნაწერი № 46-ის ავტორს ან გამორჩენილი აქვს კონკრეტული დღე ან ხელნაწერში № 94 მოგვიანებითაა ჩამატებული, ვინაიდან ეს დღე მთავარ ტექსტში კი არა, არამედ ტექსტის ქვევითაა მინაწერის სახით.

2. ჰამატურის ხელნაწერის გადამწერი უპირატესობას ანიჭებს არაბულ ტერმინებს, მაგალითად:

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
"ترتل ستشراري اناسطاسيما اللحن تلاته". (ხელნაწერი №94,) (1612:7) „იგალობე ანასტასის საგალობელი სამხმად“.	"ترتل ستشراري القيامه اللحن تلاته". (ხელნაწერი №46, 1692:7) „იგალობე აღდგომის საგალობელი სამხმად“.
"كيرياليصن" (ხელნაწერი №94, 1612:25r) „კირიე ელესონ“.	"يا رب ارحم". (ხელნაწერი №46, 1692:26) „უფალო შეგვიწყალენ“.

აღსანიშნავია, რომ ხელნაწერში № 94 უფრო ხშირდაა გამოყენებული ბერძნული ტერმინოლოგია, ვიდრე ხელნაწერში № 46, თუმცა ხელნაწერი № 94-ის გადამწერი ერთსა და იმავე ცნებას სხვადასხვა ადგილას აღნიშნავს არაბული ტერმინითაც.

2.1 ხელნაწერის № 46-ის გადამწერი ზოგჯერ იყენებს სირიულ ტერმინებს:

ბალამანდის ხელნაწერი № 94	ჰამატურის ხელნაწერი № 46
(ხელნაწერი №94, بانيشيطا 1612:115r) დატირება, პანაშვიდი	(ხელნაწერი №46, نياحة 1692:114) ساجسا დატირება, პანაშვიდი

3. გვხვდება ასევე ჩამატებაც ჰამატურის ხელნაწერში, მაგალითად:

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
"ثم يبتدي القس وبيتدي المتقدم والاكليسار شيس". (ხელნაწერი №94, 1612:12) „შემდეგ მღვდელი იწყებს იწყებს და იწყებს პრესვიტერი და ეკლესიარქი“.	"ثم يبتدي القس المجد للثلوث وبيتدي المتقدم او الاكليسار شيس". (ხელნაწერი №46, 1692:112) „შემდეგ მღვდელი იწყებს სამების დიდებას და იწყებს პრესვიტერი ან ეკლესიარქი“.

ხელნაწერ № 94-ისა და ხელნაწერ № 46-ის შედარება გვიჩვენებს, რომ ჩამატება ხელნაწერში № 46 უფრო ნაკლებია, ვიდრე ამოკლება.

4. გვხვდება ფონეტიკური სხვაობა.

4.1 უცხოური სიტყვები:

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
القندلفت (ხელნაწერი №94, 1612:24r)	القندلفت (ხელნაწერი №46, 1692:25)

4.2 არაბული სიტყვები:

"ان كنت حاضر في وقت الصلب".	"ان كنت حاضر في وقت الصلب".

(ხელნაწერი №94, 1612:34r) „თუ დაესწრები გარდამოხსნას“.	(ხელნაწერი №46, 1692:35) „თუ დაესწრები გარდამოხსნას“.

5. ჰამატურის ავტორი ზოგჯერ იყენებს სიტყვების შემოკლებულ ვარიანტს და აღნიშნავს პირველი ასოთი:

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
تاوطوكيون – თეოტოკოსი, ღვთისმშობელი	Θ – ბერძნული ასო თეტა

6. ჩანაცვლება

ბალამანდის ხელნაწერი	ჰამატურის ხელნაწერი
"طوبا للرجل الخايف من الرب، الانجيل من بشارة لوقا". (ხელნაწერი №94, 1612:30v) „ნეტარ არს კაცი, რომელსა ემინის უფლისა, ლუკას სახარება“.	"طوبا للرجل الخايف من الرب والانجيل من متي". (ხელნაწერი №46, 1692:31) „ნეტარ არს კაცი, რომელსა ემინის უფლისა და მათეს სახარება“.

როგორც ვხედავთ, ორი ხელნაწერის შედარებისას გვხვდება ამოკლებაც, ჩამატებაც და ჩანაცვლებაც, თუმცა მნიშვნელოვანი რედაქციული ცვლილება არ შეინიშნება.

წინამდებარე ხელნაწერებში, ისევე, როგორც ზოგადად სხვა ქრისტიანულ არაბულ ხელნაწერებში, ფართოდ არის წარმოდგენილი ბერძნული ტერმინოლოგია. ამ ორ ხელნაწერში ნაკლებად გამოიყენება სირიული ტერმინები.

ბერძნული ტერმინოლოგია:

არაბული	ბერძნული	ქართული
مغربية.مغربيات (مغربيات)	ἀγρυνία (<i>plural</i> ἀγρυνίες)	ღამისთევზა
القندلفت (القندلفت)	κανδηλάπησ	მნათე (კანდელაფტი)
سنيخون، سنيخون — سنيخونات، استيخون	Στίχος	ფსალმუნის ან საგალობლის მუხლი
ستيخولوجيا	Στιχολογία	სტიხოლოგია
طروبارية، طروباريات	τροπάριο	ტროპარი
الاكليسيار شيس	ἐκκλησιάρχης	საეკლესიო მოღარე, სეკლესიო მსახური/ეკლესიარქი
دكصالوجية	Δοξολογία	დოქსოლოგია
بروكيمنن	προκείμενον	წარდგომა
ايقونة	εἰκὼν	ხატი
الانتيفونا	ἀντίφωνον	ანტიფონი
الابوكاليپسيس	ἀποκάλυψις	აპოკალიპსი
قنداق	κοντάκιον	კონდაკი

التريصاجيون	τρισάγιον	წმინდაო ღმერთო, წმინდაო ძლიერო, წმინდაო უკვდავო შეგვიწყალე ჩვენ.
التاوطوكس	θεοτόκος	ღვთისმშობელი
كيريالسن	κύριε ἐλέησον	კირიელეისონ; უფალო შეგვიწყალენ
القناديل	κανδήλα	კანდელი
اناسطاسيما	ἀναστάσιμος	აღდგომა
ميناون	μηνᾶιον	თვენი
أناطوليكا	ἀνατολή	აღმოსავლური

რაც შეეხება ლინგვისტურ გარემოს, უნდა აღინიშნოს შემდეგი: როგორც ცნობილია, არაბიზაციის პროცესი სირიაში უკვე VIII საუკუნის შუა წლებიდან დაიწყო და არაბული ენა, როგორც საეკლესიო ენა, პირველად შევიდა მელქიტურ საზოგადოებაში. VIII საუკუნიდან მოყოლებული, არაბული ენის გამოყენება მელქიტურ საზოგადოებაში, როგორც საეკლესიო ენისა, უფრო და უფრო გაიზარდა. IX საუკუნისთვის იერუსალიმის, სინასა და პალესტინის მონასტრებში შეიქმნა ქრისტიანული არაბული ტექსტები სალიტერატურო არაბულისგან განსხვავებულ ენაზე. ძირითადად გამოიყენებოდა დიალექტური ფორმები და ტექსტებში ჩანს სირიულ-არამეულისა და ბერძნულის გავლენა. ჯოშუა ბლავუს ეკუთვნის ერთ-ერთი უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი მონოგრაფია ქრისტიანულ არაბისტიკასა და არაბული ენის ისტორიის სფეროში. ნაშრომში გამოკვლეულია ქრისტიანული არაბული ხელნაწერები, კერძოდ, მოცემულია მათში წარმოდგენილი ძეგლების ლინგვისტური ანალიზი. ავტორმა 60-ზე მეტი ძეგლი დაამუშავა, რომელთაგანაც ხუთი არის ორიგინალური აპოლიგეტური ტრაქტატი, დანარჩენი ტექსტები კი თარგმანებია. ისინი

მოიცავს ქადაგებებს, წმინდანების ცხოვრებას, მარტვილობებსა და პატრისტიკულ თხზულებებს. გარემოებიდან გამომდინარე, თარგმანები შესრულებული იყო ადგილობრივ სალაპარაკო არაბულზე. კოლოფონების მიხედვით ჩანს, რომ არაბული ტექსტები გავრცელებული იყო პალესტინაში, ედესაში, ჰარანში, ანტიოქიაში, ბაღდადში, დამასკოში, სინასა და ალექსანდრიაში (Griffith, 1988:13). XVII საუკუნის ხელნაწერში № 94 ვხედავთ, რომ ტიპიკონის მთარგმნელი შეეცადა სალიტერატურო არაბულზე ეთარგმნა. მისი მცდელობა გარკვეულწილად შესრულდა, მაგრამ დიალექტური ფორმები ხელნაწერში ჭარბობს. ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან სალიტერატურო არაბული გავრცელებული იყო მუსლიმურ ინტელექტუალურ საზოგადოებაში ყურანის გამო, ქრისტიანი არაბი ავტორები კი სალიტერატურო არაბულს სრულყოფილად არ ფლობდნენ და სასაუბრო ენის ელემენტები საკუთარ ნაწერებშიც შეჰქონდათ. ასევე, შეიძლება ითქვას, რომ ჯოშუა ბლაუს მიერ ადრეულ სამხრეთ პალესტინურ ტექსტებში გამოვლენილი ენობრივი თავისებურებანი XVII საუკუნის ტიპიკონშიც გვხვდება.

ზემოხსენებულს მოწმობს შემდეგი მაგალითები:

ფონეტიკა

როგორც ჯოშუა ბლაუ აღნიშნავს, ზოგადად, ქრისტიანული არაბული ტექსტები არ არის გახმოვნებული. ეს ისლამური ხელნაწერების მახასიათებელიცაა, მაგრამ ზოგჯერ ქრისტიანულ არაბულში შეინიშნება სალიტერატურო ენაში მიღებული წესის მიხედვით არსებული ხმოვნების ჩანაცვლება დიალექტურ წარმოთქმაში დამკვიდრებული ხმოვნებით (Blau, 1966:61-62) . ხელნაწერში № 94 არის ხმოვანთა ასეთი ჩანაცვლების შემთხვევები.

ხმოვნების ოპოზიციები:

- 1) “a”- ფათჰას ენაცვლება “u”- დამმა:
მაგ.: بَسْبَب [bisubab] (4 صفحة)

2) “i”- ქესრას ენაცვლება “u”-დამმა. ჯოშუა ბლაუ მსგავს შემთხვევებთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ ი-სა და უ-ს შორის ფონეტიკური განსხვავებები შემცირდა და რომ მოკლე ხმოვნების ფონემური სტრუქტურა ხასიათდება შემდეგი ოპოზიციით ა: ი/უ. ასეთი ფონემური სტრუქტურა, შესაძლებელია, არსებობდა პროტო-სემიტურის რომელიმე პერიოდში და ის დადასტურებულია თანამდეროვე არაბულ დიალექტებში (Blau, 1966:63)

მაგ.: مَعْرِفَةٌ [ma‘rufa] (7 صفحة)

3) „i“ ქესრას ანაცვლებს „u“ დამმა.

მაგ.: فِهُمُ [fihum] (36 صفحة) رُسَالَةٌ [rusāla] (35 صفحة)

4) ალიფ მაკსურას ნაცვლად წარმოდგენილია

(i) الـ [ilā] ،

حَتَّى [hattā] ، مَتَّى [mattā] მაგ.:

5) ალიფის ნაცვლად (ī)

(12 الصفحة) هَكَذَا [hakaḏā]

სუბსტიტუცია

გლოტალური შემართვა (ჰამზა)

თანხმოვნების ცვლილების საკითხში ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებაა გლოტალური შემართვის თითქმის სრულად გაქრობა. ისევე, როგორც სხვა შემთხვევებში, ზოგადი წესის დადგენა შეუძლებელია. გლოტალური შემართვა, შესაძლოა, ამოღებულ იქნას ნებისმიერი პოზიციიდან (იგულისხმება როგორც სიტყვის დასაწყისში, ასევე, შუაში და ბოლოშიც), გარდა ამისა, თუ მას ხმოვანი არ მოჰყვება და მარცვლის ბოლოს მოკლე ხმოვნის შემდეგ დგას (Blau, 1966:86)

ალიფზე დაყრდნობილი ჰამზა *a* ' გადადის (ā)-ში.

მაგ.: رَأْس [rās]

1) ია- ზე დაყრდნობილი ჰამზა *i* ' გადადის (ī) -ში.

كُنَائِسْ ، [al-ḥāif] ، [maḡāibak] ، رَيْسْ [raīs] ، دَائِمَةٌ [dāima] ، كُنَائِسْ [kanāis]

ვავზე დაყრდნობილი ჰამზა *u* ' გადადის (ū)-ში. (2)

მაგ.: [mūmin] مومن , [rūsā] روسا

3) ცალკე მდგომი ჰამზა, როგორც სიტყვის შუა პოზიციაში, ასევე სიტყვის ბოლოშიც სრულად ქრება.

[qirāāt] قراآت , [qirātayn] قرايتين

მაგ.: [ābā] أبأ , [aš-šuhadā] الشهدا ,

დიალექტისთვის დამახასიათებელი წესის მიუხედავად (ჰამზის ელიმინაცია ან ასიმილირება), ხელნაწერში გვხდება ჰამზაც:

[šuhadā'] شهداء , [ābā'] ابااء

მაგ.: [yawma' idin] يومئيد

4) (ث) t-ს ანაცვლებს (ت) t, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში:
اتيتوه

მაგ.: [tawwāb] تواب , [atbatūhu]

6) გვხდება შემთხვევებიც, როდესაც (ت) t-ს ანაცვლებს (ث) t

მაგ.: [tartāl] تارتال , [tantayn] تنئين , [kitāb] كتاب

7) (ذ) d ინტერდენტალი გადადის (د) d -ში, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში:

[dālīka] دالك , [alladī] الدي

მაგ.: [hādihi] هذه , [kadaba] كذب

8) თა მარბუტა:

უმეტეს შემთხვევაში თა მარბუტა გადადის (ه) h-ში სიტყვის ბოლოში.

خالفه [ḥālīqa(h)] , الجامعه الرسولييه [al-ğāmi'a ar-rasūliyya(h)] , امانه

მაგ.: [al-qiyāma(h)] القيامة , [amāna(h)]

გემინაცია:

ხელნაწერში არ გვხდება რეგულარული გემინაცია.

ხელნაწერში გვხდება სპონტანური გემინაცია:

მაგ.: [illā] الّا (صفحہ 23r)

ხელნაწერში გვხდება ფაკულტატიური გემინაცია:

მაგ.: ['ayyuhā al- 'abb] ايها الاب (صفحہ 19 v)

თანხმოვნის წერის თავისებურებები:

Qaf ზოგ შემთხვევაში წარმოდგენილია შემდეგნაირად: ف
მაგ.: (r35 صفحة) [qad ǧaʿala] ف جَعَلَ

მორფოლოგია

უცხო ლექსემები ადაპტირებულია და მიესადაგება არაბული
ენის შინაგან კანონებს.

al-] الكاتما

მაგ.: [kātismātāt] - كاتسماطات [kātismā

უარყოფა:

لم (lam) წარმოდგენილია პერფექტივთან.
(v26 صفحة) [lam raǧaʿta] لم رجعت

სინტაქსი

1. ტექსტში რამდენიმე ადგილას გვხვდება მდ. სქესის
ნაცვალსახელოვანი სუფიქსის შემდეგი ფორმა, რომელიც
ერთვის ზმნას:

მაგ.: [māḍī nadʿūkī ʿayyatuha al-munʿim ʿalaynā] ماذا ندعوكي
ايتها المنعم علينا

ავტორი, სავარუდოდ, გამოყოფს მდ. სქესის ნაცვალსახე-
ლოვან სუფიქსს, რაც დამახასიათებელია დიალექტური ფორმე-
ბისთვის, მაგ.: [anti] انتي

2. ზოგ შემთხვევაში ზმნა ليس (Laysa) (მე-3 პირში) გამოიყენება
უარყოფის მიზნით ზმნის წინ.

მაგ.: [yā rabb, laysa qadamayya taǧsilu faqaṭ, bal yadayya wa
rāsī] يا رب ليس تغسل قدمي فقط بل ويدي وراسي (صفحة 140)
فليس تنزع ع [fa-laysa]

[tatazaʿzaʿu] (صفحة 145)

თუმცა გვხვდება მე-2 პირშიც:

მაგ.: [lasta taǧsila li qadamayya] لست تغسل لي قدمي (صفحة 140)
[lasta taǧsilu qadamayya faqaṭ lakinna yadayya wa rāsī]
(صفحة 140) لست تغسل قدمي فقط لكن يدي وراسي

4. სიტყვა ab-ის გამოყენება, როგორც სტატუს კონსტრ-
უქტუსის პირველი წევრისა, ზოგ შემთხვევაში წარმოდგენილია
შემდეგნაირად:

[abīnā al-] ابينا البار جرجس الخوري (صفحة 70)

მაგ.: bār ǧirǧis al-khūrī]

5. რიცხვითი სახელის შემთხვევაში, კლასიკური არაბულის მიხედვით, პირველი დეკადის (3-9) რიცხვითი სახელი დგას აღსარიცხი სახელის მხოლოდობითი რიცხვის საპირისპირო სქესში. წინამდებარე ხელნაწერში პირველი დეკადის რიცხვითი სახელი ზოგჯერ წარმოდგენილია შემდეგნაირად:

მაგ.: [tis 'a sã 'āt] (6 صفحة) تسعة ساعات

მეორე დეკადის რიცხვითი სახელის გამოყენებისას კლასიკურ არაბულში აღსარიცხი სახელი სქესში შეეთანხმება ერთეულს. წინამდებარე ხელნაწერში ზოგ შემთხვევაში მეორე დეკადის რიცხვითი სახელი აღსარიცხ სახელთან მიმართებაში წარმოდგენილია შემდეგნაირად:

მაგ.: [bil-arba 'a 'ašara risāla(h)] (148 صفحة) بالاربعة عشر رساله

რიგობითი რიცხვითი სახელის შემთხვევაში, მრგვალი ათეულების გამოყენებისას ზოგჯერ al არტიკლი არ არის წარმოდგენილი:

[ar-rās at-tāsi ' wa-l- : الراس التاسع واربعون]

მაგ.: (صفحة 155) arba 'ūn]

ზოგ შემთხვევაში რაოდენობითმა რიცხვითმა სახელმა ჩაანაცვლა რიგობითი რიცხვითი სახელი:

მაგ.:

[wanabtadi bi-mazmūr tis 'a wa- 'iṣrūn] ونبتدي بمزمور تسعه وعشرون

(صفحة 15) [ilā mazmūr mi 'a wa-itnaīn] الي مزمور مائه واثنين

ტექსტში ორობითი რიცხვის ფორმა დაცულია, თუმცა გვხვდება დიალექტური ფორმა:

მაგ.: [wa-li ' aḥūhu tantaīn] ولاخوه تنتين

დასკვნები

ნაშრომი წარმოაჩენს XVII საუკუნის ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის მნიშვნელობასა და მის განვითარებაზე მოქმედ ისტორიულ, კულტურულ და ლინგვისტურ ფაქტორებს. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ამ პერიოდში არაბულ ენაზე თარგმნილი ტექსტები ლიტურგიული პრაქტიკის გაძლიერებას ემსახურებოდა. 1612 წლის ტიპიკონის არაბული თარგმანი იყო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ტექსტი, რომელმაც დიდი როლი

ითამაშა მართლმადიდებლური ლიტურგიის განვითარებაში. კომპარატივისტულ-ფილოლოგიური, ისტორიული და ლინგვისტური ანალიზის მეშვეობით გამოვლინდა, რომ ამ თარგმანებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს ადგილობრივი ქრისტიანული თემების რელიგიურ პრაქტიკასა და ტექსტების სტრუქტურულ განვითარებაზე.

საბოლოოდ, კვლევა აჩვენებს, რომ XVII საუკუნეში ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის აღორძინება მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო რეგიონში ქრისტიანული იდენტობის განმტკიცებისა და ლიტერატურული ტრადიციების შენარჩუნებისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Blau, J. (1966). "A Grammar of Christian Arabic". Louvain: Corpus Scriptorum Christiarum Orientalium.
- Galadza, D. (2019). Liturgy at the Great Lavra of St. Sabas from its Beginings to the First Crusade: A Preliminary Survey. *Orientalia Christiana Periodica* 85:1, 113-138.
- Griffith, S. (1988). The Monks of Palestine and the Growth of Christian Literature in Arabic. *The Muslim World* , 1-28.
- Lüstraeten, M. (2021). The source Value of Arabic Typikon-Manuscripts as Testimonials for the Byzantinization of the Melkites. *Religions*, 931.
- Nasrallah, J. (1981). *Histoire du Mouvement Littéraire dans l'Église Melchite du Ve au XXe siècle*. vol. III, Louvain: Peeters.
- Thomas, J. (2001). The Imprint of Sabaitic Monasticism on Byzantine Monastic "Typika". *The Sabaite Heritage in the Orthodox Church from the Fifth Century to the Present* , 73-83.
- Walbiner, C. (1997-1998). Bishops and Metropolitans of the Antiochian Patriarchate in the 17th century (Their Relations to the Muslim Authorities, their Cultural Activities and Their Ethnic Background). *ARAM*, 577-587.

Walbiner, C. (2004). Monastic Reading and Learning in Eighteenth-Century Bilad AL-Sham: Some Evidence from the Monastery of AL-Shuwayr (Mount Lebanon). "Arabica", 462-477.

რსტმ, ა. (1988). *كنيسة مدينة الله أنطكية العظمى، الجزء الثالث 1928-1453*. بيروت: منشورات نوري.

კლზი, ა. მ. (1913). *حياة البطريرك أفتيموس كرمه*. المسرة. 81-89.
نصرالله, أ. ي. (1947). *الاداب الملكية في اللغة العربية*. المسرة. 436-440.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა

Peculiarities of the 17th c. Arabic Translation of the Typicon of Mar Sabas's Laura and Its Role in the Revival of Christian Arabic Literature

Venera Kotchlamazashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

PhD Student in Arabic Philology

1, Ilia Tshavtchavadze Avenue, 0179 Tbilisi, Georgia

+995593461047. venera.kochlamazishvili@tsu.ge

ORCID. 0009-0006-8463-3682

Abstract

This paper deals with the development of 17th century Christian Arabic literature and discusses the significance of one of its literary monuments. In the 17th century, both the clergy and the laity of the Patriarchate of Antioch were Arabic-speaking Christians, and the renewal of translation processes contributed to raising the level of education among the clergy in their native language. This study places particular emphasis on the Arabic translation of the Typicon of Mar Sabas, which, as a significant example of ecclesiastical literature, plays an important role in the Greek Orthodox liturgical tradition. This research is based on comparative-philological, historical, and linguistic methodologies, which allow for an analysis of the textual and structural changes in the translations. The paper analyzes the main manuscripts that reflect the linguistic and cultural tendencies of the period. The findings of the study indicate that Christian Arabic literature is not only a component of religious practice but also a significant phenomenon within a broader cultural and linguistic context,

reflecting the transformation of Greco-Syriac traditions within the Arabic cultural sphere.

Keywords: The Patriarchate of Antioch; Christian Arabic Literature; Christian Arabic Manuscripts; Arabic Typicon.

Introduction

Christian Arabic literature is divided into two stages. In the first stage (8th–13th centuries), it was under the influence of Byzantine and Eastern Christian traditions. In the second stage, which begins after the 13th century and enters a phase of intensive development from the 16th century onward, in addition to Eastern traditions, it also becomes connected with Latin traditions. In the first stage, works of Christian Arabic literature were translated from Greek, Syriac, and Coptic, and original compositions were also created. In the second period, translations were often made from Latin and later from various European languages. It is noteworthy that the older tradition of translating from Greek into Arabic, characteristic of the first stage, was still firmly preserved in the Patriarchate of Antioch as late as the 17th century. Many scholars speak of a literary flourishing among the Melkites (Arabic-speaking Greek Orthodox Christians) during this period. The Patriarchs of Antioch, as well as other clergy, were actively involved in the process of translating from Greek into Arabic. Of particular importance are Meletios Karmah and Macarius of Antioch, under whose leadership efforts were undertaken to collect and study early Christian Arabic manuscripts. Furthermore, special measures were introduced to elevate the educational standards of both the clergy and the laity. In 1612, Metropolitan Meletios Karmah did the translation of the Arabic Typicon from Greek. Arabic became the language of the liturgy, as by this time the vast majority of both clergy and laity within the Patriarchate of Antioch were Arabic-speaking. In the monasteries, liturgical services were performed according to various rites, and thus,

the creation of a Typicon in the native language signified the need to establish a unified rule and ensure its implementation across all monasteries of the Patriarchate of Antioch. The aim of this article is to demonstrate the literary revival within the Patriarchate of Antioch in the 17th century, to examine the Arabic translation of the Typicon, and to highlight its significance in the context of Greek Orthodox liturgy. The Arabic translation of the monastic Typicon is preserved in Lebanon, in manuscript № 94 of the Balamand Monastery, housed in St. Joseph of Damascus Manuscript Center. The manuscript consists of 169 folios and is written in literary Arabic using a Naskh script. However, it is noteworthy that dialectal forms are also present, a characteristic feature of Christian Arabic manuscripts.

Methods

The article employs both extrinsic (contextualist) and intrinsic (isolationist) methodological approaches, and includes the following:

1. The translation of the Typicon of the Laura of St. Sabas was completed in the 17th century by Meletios Karmah, the Metropolitan of Aleppo. A comparative research method has been used, specifically by outlining the historical context of both the author of the Typicon and its translator. The study examines the sources and parallel works that existed in both periods, in Greek and Arabic, and provides a comparison between them.
2. Textual or Formal Approach: The study is based on a textological analysis of the 17th-century Arabic translation, which involves an assessment of its content-related, structural, and linguistic characteristics. The research primarily focuses on the philological features of the text and its significance within the context of Christian Arabic literature. Through the comparison of the two manuscripts containing the translation, the analysis of linguistic peculiarities is further deepened.
3. Literature Review: Within the scope of the research, a variety of sources have been examined, including both Eastern and European materials, providing a broad foundation for defining the

general context of the issues presented in the study. The review of scientific literature has made it possible to evaluate the contemporary context within the Patriarchate of Antioch in the 17th century and to identify a certain literary flourishing during that period.

4. **Philological Analysis:** The study includes an analysis of the linguistic, stylistic, and literary features of the work, allowing for the identification of the distinctive characteristics of the Arabic translation of the manuscript and its influence on Christian Arabic literature.

Results

The Renewal of Christian Arabic Literature in the 17th Century: This study demonstrates that Christian Arabic literature experienced a notable revival during the 17th century, a development closely associated with the revitalization and increased engagement of the Patriarchate of Antioch

Translation Processes: The Arabic translation of the Typicon, completed in 1612, played a significant role in the establishment of a unified order of liturgical practice.

The Role of the Metropolitan of Aleppo and the Patriarch: The collection and translation of manuscripts by Meletios Karmah and Macarius al-Zaim proved to be pivotal for the revival of Christian Arabic literature.

Liturgy: The Arabic language was actively adopted in the liturgy in place of Syriac and Greek, marking a significant cultural transformation.

Discussion

The theological school of the Patriarchate of Antioch held particular significance for Arabic-speaking Greek Orthodox Christians. The same may be said of the Patriarchate of Alexandria. This importance is clearly evident both in the early stages and throughout the Ottoman period. By the 17th century, the patriarchs and clergy of the Patriarchate of Antioch were predominantly Arabic-speaking. Follo-

wing the schism of 1724, one faction accepted union with the Catholic Church while fully preserving the use of the Arabic language. It was in the 17th century that certain cultural developments began to emerge within the Patriarchate of Antioch – processes that merit both recognition and scholarly investigation.

During this period, the center of the Patriarchate of Antioch had already been established in Damascus, while major episcopal sees were located in Aleppo and Beirut. Numerous churches and monasteries operated throughout the Syria-Lebanon region. Aleppo served as a key commercial hub for both the Ottomans and Europeans. Many Christians were actively engaged in trade with European merchants, from which they benefited not only financially but also intellectually. The city became a center of commerce with Europe as well as a focal point for diplomatic and missionary activity by individuals arriving from various countries. It is to be expected that, these circumstances greatly contributed to the flourishing of intellectual life in Aleppo.

The scholar of Christian Arabic heritage, Carsten Walbiner, identifies Aleppo in the 17th–18th centuries as an intellectual and religious center. He regards this period as an era of monastic revival and notes that Greek Orthodox metropolitans and patriarchs – such as Meletios Karmah and Macarius al-Zaim – initiated intellectual movement¹²³.

It is also noted that several centuries after the so-called “period of decline,” at the beginning of the 17th century, science and the arts developed only with difficulty among the Melkites. Access to education was limited, particularly for the clergy. Bishops were especially active in this regard; they taught deacons and priests the Christian

¹²³ It is noteworthy that two key factors are identified in relation to the issue of intellectual revival. The first is the interaction between the clergy of the Patriarchate of Antioch and European missionaries; the second is the active involvement of the patriarchal clergy themselves in intellectual endeavors. On this subject, the following monograph may be consulted: Raheb, A. (1981). *Conception of the Union in the Orthodox Patriarchate of Antioch (1622–1672)*, Historical Part, Beirut.

faith, and were responsible for copying manuscripts – primarily liturgical books (Walbiner, 1997-1998:577).

The first initiator of intellectual renewal among the Melkites was Meletios Karmah. After fifteen years of priesthood, on February 12, 1612, Meletios was consecrated Metropolitan of Aleppo, and later served as Patriarch from 1635 to 1636 (under the name Euthymius II). He was frequently in contact with Western missionaries, with whom he sought to establish good relations. Meletios initiated negotiations with the Franciscans based in Damascus regarding the printing of Arabic-language books. Since Arabic was the only language understood by the majority of Christians in the region, the publication of religious literature in Arabic was essential for raising the level of education among them (Walbiner, 1997-1998:577).

Meletios translated liturgical books from Greek into Arabic. He was also entrusted by the Congregation for the Propagation of the Faith with the task of editing the Arabic translation of the Bible. By September 1612, he had completed the Arabic translations of the Typicon of the Laura of Mar Sabas as well as several hymnographic collections (45-43 :1988، رستم).

Meletios Karmah's student and biographer, Macarius Ibn al-Zaim (of Antioch), reports: "He realized that heretics had sown bad weed in some books and he immediately set about eliminating it. With great trouble he rendered the Divine Service book, The Euchologion, the Horologion and other books from Greek into Arabic, and he blessed the churches with them" (Walbiner, 1997-1998:581); (كلزي، 1913: (نصر الله، 1947: 438) 85).

The author notes that Karma promoted the development of fine arts. He invited Meletios al-Suqayzi, an iconographer from the Laura of Saint Sabas, to paint churches in Aleppo. He also instructed the local clergy in the art of icon writing, which subsequently led to the founding of the Aleppo School of Art. Karma's followers continued his work, including Macarius Ibn al-Zaim himself. In 1629, Karma encouraged the Jesuits to open a school in Aleppo. This became the first

modern-era school in Syria established by Western Christians. A second school followed in 1633 (Walbiner, 1997–1998:580–583).

Macarius Ibn al-Zaim (of Antioch) also played a significant role in the intellectual revival. He became Metropolitan of Aleppo in 1635 and later served as Patriarch (1648–1672). He authored several Christian Arabic works, one of which is *Kitāb al-Naḥla*, where he notes that he commissioned a search throughout Aleppo for the Lives of the Saints and distributed them to the churches of the city. He compiled hagiographic collections and translated Greek chronicles into Arabic. In effect, Macarius played a leading role in the educational and intellectual movement of this period (Walbiner, 1997–1998:583–584); (رستم، 49-48 :1988).

The process of literary revival was of great importance within the Greek Orthodox community (particularly the Melkites) during this period. As is well known, Arab clergy had become largely isolated from Greek culture, and the Greek language had nearly disappeared from both ecclesiastical and everyday usage, whereas Arabic had become dominant in all spheres. Although Syriac and Greek influences still lingered in the churches of the Patriarchate of Antioch, the Arabic translation of the Typicon marked a turning point: the use of Syriac and Greek was discontinued, and Arabic was fully established as the liturgical language.

Before delving into the analysis of the Arabic translation of the Typicon of the Laura of Saint Sabas, we will present a brief overview of the history of the development of this Typicon.

The surviving manuscript of the Typicon of the Laura of Saint Sabas dates back to the 12th century. In this regard, Daniel Galadza notes that the earliest dated Typicon is from the 12th century. The Typicon is included in Ms. Gr. 1096, originating from Sinai, and belongs to the collection of "The daily services of the Laura of Saint Sabas." The title of this codex is "The Typicon of Ecclesiastical Services of the Laura of Saint Sabas, Our Venerable Father, in Jerusalem." The manuscript describes the liturgical services, times, other aspects of div-

ine worship, and daily life typical of the monastic life at the Laura of Saint Sabas. It is evident from this manuscript that the Typicon was intended for use at the Laura of Saint Sabas. The Typicon of Saint Sabas was also disseminated to other monasteries, such as the Monastery of Mount Sinai. This is confirmed by the second oldest Greek manuscript, which also has Sinai origins (manuscript 1097, dated 1214, according to Alexei Dmitrievsky – Siniatic redaction of the Typicon) (Galadza, 2019:126-127).

The above indicate that the Typicon of the Laura of Saint Sabas has remained in use from the 5th century to the present day, and it has continuously evolved. The liturgical Typicon of Saint Sabas gained prestige in the Byzantine world during the 13th and 14th centuries. During the Palaiologan period, the Typicon of Saint Sabas became the most popular guide for regulating liturgical and devotional life, replacing the existing Studite rules and the Jerusalem Typicon in the monasteries of Constantinople (Thomas, 2001:80).

As for the systematic translation of liturgical texts among Christian Arabs, this activity took a distinct form from the 17th century onward. However, the process of learning the Arabic language and using it as an ecclesiastical language began as early as the 8th century. The newly discovered manuscripts from Sinai include liturgical collections, among which are Arabic Typicons dating from the 13th to the 15th centuries.

It is noteworthy that the translation of the Typicon was not a centralized process but rather an individual endeavor, often initiated by individual monks. Martin Lüstraeten discusses this, noting that parallel translations of the same work can be found in different monasteries, meaning that multiple versions existed. He emphasizes that the patriarchs were not involved in this process. Monasteries themselves decided how to translate Byzantine liturgical books, rewrite them, and exchange them with other monasteries (Lüstraeten, 2021:7). It is to be expected that many large libraries were established. Notably, Palestine and Mount Sinai, particularly the Monastery of Saint Cathe-

rine, are highlighted, where monks of different cultural backgrounds and languages resided. In cases where representatives of a specific culture or language constituted the majority, the liturgy was conducted in their language. Nasrallah notes that many manuscripts were written, but due to the conditions of the monasteries, many of them were destroyed (Nasrallah, 1981: 80–82).

The non-systematic nature of translation and the dissemination of various versions of the Typicon were noted by Meletios Karmah, Metropolitan of Aleppo, in the introduction to his new Arabic translation of this liturgical monument in 1612. He observed that, due to the existence of divergent liturgical practices, he undertook a new translation of the Typicon of the Laura of Saint Sabas in order to establish a unified rite and to enhance the knowledge of the clergy¹²⁴.

Regarding the material under investigation – the Arabic translation of the Typicon of the Laura of Saint Sabas, preserved in an Arabic manuscript of Lebanese origin from the Balamand Monastery (Ms. Balamand 94) – it is written on paper with a cardboard binding. Several folios are damaged. The name of the author and the date of the translation are known. The manuscript comprises 209 pages, some of which are damaged or perforated. Of these, 169 pages are dedicated to the monastic Typicon. The manuscript is written in Arabic using a Naskh script. Both black and red ink are used. In certain places, a decorative cross formed by four dots, rhomb-like symbol appears. The red ink is also used to mark the punctuation sign for a comma. The pages are fully numbered, and the text is arranged in two columns per page. At the end of the first page of each folio (in the lower left corner of the second column), the author has written the first word of the following page. Each chapter is introduced with enlarged letters and varies in length. The manuscript consists of an introduction, a table of contents, and the main part comprising 57 chapters.

¹²⁴ See the article: Kotchlamazashvili V. (2023), Introduction to the Arabic Translation of St. Sabas Typicon. *Aghmosavletmtsodneoba*, XII. Pp. 290-298.

As already noted, the primary material under investigation originates from Balamand manuscript no. 94; however, for comparative purposes, manuscript no. 46 from the Monastery of Hamatoura (also located in Lebanon), dated to the year 1692, has also been studied. This manuscript comprises 187 pages and is written in Naskh script. Upon close analysis, the first notable difference between the two manuscripts lies in the use of diacritical marks. The Hamatoura manuscript preserves diacritical marks more consistently than the Balamand manuscript. It has also been observed that the text of the Hamatoura manuscript contains both additions and reductions. In our view, this may be interpreted as follows:

1. Reduction:

1.1 In cases of reduction, the author retains only a specific concept, word, or topic, or does not consider it important to provide a detailed description of a given issue:

For instance:

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
(Ms. №94, 1612:5) لَتَجَسَّدَ سَيِّدُنَا يَسُوعُ "الْمَسِيحُ" "For the incarnation of our Lord Jesus Christ".	(Ms. №46, "لَتَجَسَّدَ يَسُوعُ الْمَسِيحُ" 1692:4) "For the Incarnation of Jesus Christ".
"الْقَدِيسَيْنِ الشَّهَدَا نَازَارِيُوسَ وَجِرْفَاسِيُوسَ" (Ms. №94, "وَبِرَوْتَاسِيُوسَ، كَلْسِيُوسَ", 1612:34r) "Holy martyrs Nazarius, Gervasius, Protasius and Kelasius".	"الشَّهَدَا نَازَارِيُوسَ وَرَفَقَتَهُ" (Ms. №46, 1692:24) "Martyr Nazarius and his companions".

1.2 Reduction of the complete daily liturgy.

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
"اليوم الثامن والعشرون من كانون الاول" "....."	-----

(Ms. №94, 1612:58r) “The twenty-eighth of December”.	

Based on the aforementioned example, the author of Manuscript No. 46 either omitted the specific day or it was added later in Manuscript No. 94, as the day appears not within the main text, but rather as a marginal note beneath it.

2. The scribe of the Hamatoura manuscript prefers Arabic terms, such as:

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
"ترتل سنثراري اناسطاسيما اللحن تلاته". (Ms. №94, 1612:7) “Chant the Hymn of Resurrection in three voices”.	"ترتل سنثراري القيامه اللحن تلاته". (Ms. №46, 1692:7) “Chant the Hymn of Resurrection in three voices”.
(Ms. №94, "كيريا ليصن", 1612:25r) “Kyrie Eleison”.	"يارب ارحم". (Ms. №46, 1692:26) “Lord, have mercy”.

It is noteworthy that the Greek terminology is used more frequently in Manuscript No. 94 than in Manuscript No. 46. However, the scribe of Manuscript No. 94 also refers to the same concept at different places using the Arabic term.

2.1 The scribe of Manuscript No. 46 occasionally uses Syriac terms:

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
(Ms. №94, 1612:115r) بانيشيطا “The commemoration”.	(Ms. №46, 1692:114) نياحة سسل “The commemoration”.

3. Additions are also found in the manuscript of Hamatoura, for instance:

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
"ثم يبّدي القس ويبّدي المتقدّم والاكليسيارشيس". (Ms. №94, 1612:12) "Then the priest starts, and starts the one standing in front and an ecclesiarch".	"ثم يبّدي القس المجد للتلوّث ويبّدي المتقدّم او الاكليسيارشيس". (Ms. №46, 1692:112) "Then the priest starts praising the Trinity, and starts the one standing in front and an ecclesiarch".

A comparison of Manuscript No. 94 and Manuscript No. 46 reveals that additions in Manuscript No. 46 are fewer than reductions.

4. Phonetic differences are observed.

4.1 Foreign words:

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
القندلفظ (Ms. №94, 1612:24r)	القندلفت (Ms. №46, 1692:25)

4.2 Arabic words

"ان كنت حاضر في وقت الصلب". (Ms. №94, 1612:34r) "If you attend the resurrection"	"ان كنت حاضر في وقت الصلب". (Ms. №46, 1692:35) "If you attend the resurrection".

5. The author of the manuscript of Hamatoura sometimes uses abbreviated forms of words, denoted by their initial letter.

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
تاوطوكيون – Theotokos, the Mother of God.	Θ – The Greek letter theta

6. Substitution

The manuscript of Balamand	The manuscript of Hamatoura
"طوبا للرجل الخائف من الرب، الانجيل من بشارة لوقا". (Ms. N°94, 1612:30v) "Blessed is the man who fears the Lord, from the Gospel of Luke".	"طوبا للرجل الخائف من الرب والانجيل من متي". (Ms. N°46, 1692:31) "Blessed is the man who fears the Lord, from the Gospel of Matthew".

As we can see, in the comparison of the two manuscripts, we encounter reductions, additions, and substitutions, but no significant editorial changes are observed.

In the present manuscripts, as well as in other Christian Arabic manuscripts in general, Greek terminology is widely represented. In contrast, Syrian terms are less frequently used in these two manuscripts.

Greek terminology:

Arabic	Greek	English
اغبنيّة (اغبنياء)	ἀγρυπνία	Vigil
القندلفظ (القندلفت)	κανδηλάπτῃς	Candle-lighter
ستيخون، ستيخن – ستيخونات، استيخون	στίχος	Verse of the Psalter, or of the nine odes
ستيخولوجيا	στιχολογία	The reading of the Psalter, or of the nine odes
طروبارية، طروباريات	τροπάριον	Troparion
الاكليسيارشيس	ἐκκλησιάρχης	A sort of sacristan
دكسالوجية	δοξολογία	The doxology
بروكيمنن	προκείμενον	Introductory verse

		from the Psalter
ايقونة	εἰκὼν	Icon
الانتيفونا	ἀντίφωνον	Antiphona
الابوكاليفسيس	ἀποκάλυψις	Apocalypse
قنداق	κοντάκιον	Short hymn containing a comprehensive view or the substance of a church feast
الثريصاجيون	τρισάγιον	Thrice holy
التاوطوكس	θεοτόκος	An epithet of the Virgin Mary
كيرياالصن	κύριε ἐλέησον	Lord, have mercy
القناديل	κανδήλα	Candle, torch
اناستاسيما	ἀναστάσιμος	Resurrection
ميناون	μηναῖον	Menaeon, month-book
أناتوليكا	ἀνατολή	Eastern

From a linguistic point of view, the following should be noted: as is well known, the process of Arabization in Syria began as early as the mid-eighth century, and Arabic was first introduced as a liturgical language within the Melkite community. From the eighth century onward, the use of Arabic as a church language increasingly expanded within the Melkite society. Since the 8th century, the use of the Arabic language as a liturgical language in the Melkite community gradually increased. By the 9th century, Christian Arabic texts had begun to emerge in the monasteries of Jerusalem, Sinai, and Palestine, written in a form of Arabic distinct from Classical Arabic. Primarily, dialectal forms were used, and the texts exhibit influences from both Syriac-Aramaic and Greek. One of the most significant and authoritative monographs in the field of Christian Arab studies and the history of the Arabic language was authored by Joshua Blau. His work

investigates Christian Arabic manuscripts, offering a linguistic analysis of the texts contained within them. The author analyzed more than sixty texts, five of which are original apologetic treatises, while the remaining ones are translations. These include sermons, hagiographies, martyrdom accounts, and patristic writings. Due to the specific historical and social context, the translations were rendered into the local spoken variety of Arabic. According to colophons, Arabic texts were widespread in Palestine, Edessa, Harran, Antioch, Baghdad, Damascus, Sinai, and Alexandria (Griffith, 1988:13). In the seventeenth-century manuscript No. 94, we see that the translator of the *Typicon* attempted to render the text into literary Arabic. While this effort was partially successful, dialectal forms still predominate in the manuscript. This is to be expected, as literary Arabic was prevalent in Muslim intellectual circles due to the Qur'an, whereas Christian Arab authors were not fully proficient in literary Arabic and often incorporated elements of the spoken language into their writings. It can also be noted that the linguistic features identified by Joshua Blau in early South Palestinian texts are also observable in the seventeenth-century *Typicon*.

The above is evidenced by the following examples:

Phonetic

As Joshua Blau notes, Christian Arabic texts are generally unvocalized. This is also characteristic of Islamic manuscripts; however, in Christian Arabic, one sometimes finds substitutions of standard literary vowels with those used in dialectal pronunciation (Blau, 1966:61–62). Such instances of vowel substitution can be observed in Manuscript № 94.

Vowel oppositions:

- 6) “a”(Fathā) > “u”(ḍamma)

For example: بِسَبَب [bisubab] (صفحة 4)

- 7) “i”(kasrah) > “u”(ḍamma).

Joshua Blau, in relation to such cases, notes that there existed no phonemic difference between “i” and “u”, the phonemic structure of the short vowels being characterized by the opposition a:i/u. This phonemic structure existed perhaps in some period of Proto-Semitic and it is attested in modern Arabic dialects (Blau, 1966:63).

For example: مَعْرُفَةٌ [ma‘rufa] (صفحة 7)

1) „i“ (kasrah) > „u“ (ḍamma)

For example: فِيهِمْ [fiḥum] (صفحة 36), رُسَالَةٌ [rusāla] (صفحة 35)

2) Alif Maqṣūrah > (y)

حَتَّى [ḥattā] الِى [ilā]

، [mattā]مَتَّى: For example:

8) Alif > (y)

هَكَذَا [hakaḏā] (صفحة 12)

Substitution

The glottal stop (*hamza*):

In the sphere of the consonants the most important change is the almost complete disappearance of the glottal stop. As in other cases, it is impossible to establish a general rule. A glottal stop may be elided from any position (including the beginning, middle, and end of a word). Moreover, this occurs if it is not followed by a vowel and stands at the end of a syllable after a short vowel (Blau, 1966, p. 86).

5) *a'* develops into *ā*.

For example: رَأْس [rās]

6) *i'* develops into *ī*.

دَائِمَةً [dāīma]، رَيْبِس [raīīs]، بَعْجَائِيك [bi-‘ağāībak]، الْخَائِف [al-ḥāīf]

For example: كَنَائِس [kanāīs]

7) *u'* develops into *ū*.

رُوسَا [rūsā]، مَومِن

For example:[mūmin]

8) The independent hamza is completely elided both in medial and final word positions.

قراتين [qirāṭayn]، قرات [qirāāt]، الشهدا [aš-šuhadā]

For example: [ābā]با

Despite the dialectal rule (the elimination or assimilation of the glottal stop), the manuscript also contains instances of the glottal stop:

اباء [ābā]، شهداء [šuhadā] and يومئذ

example: [yawma'idin]

9) $\underline{t} > t$ in some cases:

اتبتوه [atbatūhu]، ثواب

example: [tawwāb]

9) Instances are also found where $t > \underline{t}$

For example: كتاب [kiṭāb]، تنئين [tanṭayn]، ترتل [tarṭal]

10) ($\underline{d}$) > (d) However, in certain cases:

الدي [alladī]، ذلك [dālīka]، كذب [kadaba]، هذه [hādihi]

11) Tā' marbūṭa:

In most cases, the tā' marbūṭa is rendered as h (ه) at the end of the word.

خالقه [ḥāliqa(h)]، الجامعه الرسوليّه [al-ḡāmi'a ar-rasūliyya(h)]

امانه [amāna(h)]، القيامة [al-qiyyāma(h)]

Gemination:

The manuscript does not contain regular gemination. Instead, it contains instances of spontaneous gemination

For example: الّا [illā] (صفحة 23r)

The manuscript also contains instances of facultative gemination:

For example: ايها الابّ [ʾayyuhā al-'abb] (صفحة 19 v)

Peculiarities of consonant orthography:

Qaf - In certain instances, it appears in the following form: ف

For example: [qad ḡa'ala] فجعّل (صفحة 35r)

Morphology

Foreign lexemes are adapted and conform to the internal rules of the Arabic language.

Negation:

لم (lam) is presented with the perfective aspect.

For example: (صفحة 26) [lam raġa'ta] لم رجعت

Syntax

5. In several instances within the text, the following form of the feminine pronominal suffix, which is attached to the verb, is found:

For example: [mādā nad'ūkī 'ayyatuha al-mun'im 'alaynā] ماذا ندعوكي ابتها المنعم علينا

The author, presumably, marks the feminine pronominal suffix, which is characteristic of dialectal forms, for example: [anti] انتي

2. In several instances ليس (Laysa) in the third person is used as a negation particle preceding the verb.

For example: [yā rabb, laysa qadamayya taġsilu faqaṭ, bal yadayya wa rāsī] يا رب ليس تغسل قدمي فقط بل ويداي وراسي (صفحة 140)

فليس تنزعزع [fa-laysa]

[tataza'za'u] (صفحة 145)

However, it also appears in the second person:

For example: [lasta taġsila lī qadamayya] لست تغسل لي (صفحة 140)
(قدمي)

[lasta taġsilu qadamayya faqaṭ lakinna yadayya wa rāsī] (صفحة 140)
لست تغسل قدمي فقط لكن يدي وراسي

4. The use of the word *ab* as the first element in a status constructus is, in some cases, presented as follows:

For example: [abīnā al-bār ġirġis al-khūrī] ابينا البار (صفحة 70)
(جرجس الخوري)

5. In the case of numerals, according to Classical Arabic, the numerals of the first decade (3–9) appear in the gender opposite to that of the counted noun, which is in the singular. In the manuscript under discussion, the numerals of the first decade are, in some instances, presented as follows:

For example: [tis'a sā'āt] تسعة ساعات (صفحة 6)

In Classical Arabic, when using numerals from the second decade, the counted noun agrees in gender with the unit. In the manuscript under discussion, in some cases, the numeral of the second decade appears in relation to the counted noun as follows:

For example: [bil-arbaʿa ʿašara risāla(h)] (صفحة 148) بالاربعة عشر (رسالة)

In the case of ordinal numerals, the definite article al- is sometimes absent when round tens are used:

For example: [ar-rās at-tāsiʿ wa-l-arbaʿūn] (صفحة 155) الراس التاسع واربعون

In some cases, the cardinal numeral has replaced the ordinal numeral:

For example:
[wanabtadi bi-mazmūr tisʿa wa-ʿiṣrūn] (صفحة 15) ونبتدي بمزمور تسعه وعشرون
[ilā mazmūr miʿa wa-iṭnaīn] (صفحة 10) الي مزمور مائه واثنين

The dual form is preserved in the text, although a dialectal form is encountered:

For example: [wa-li ʿaḥūhu tantaīn] ولاخوه تتنين

Conclusion

This study highlights the significance of 17th-century Christian Arabic literature and the historical, cultural, and linguistic factors that influenced its development. The research established that texts translated into Arabic during this period primarily served to strengthen liturgical practice. The 1612 Arabic translation of the Typicon was one of the most important texts, playing a pivotal role in the development of Greek Orthodox liturgy. Through comparative philological, historical, and linguistic analysis, it was revealed that these translations had a substantial impact on the religious practices of local Christian communities and on the structural evolution of the texts themselves.

Ultimately, the research demonstrates that the revival of Christian Arabic literature in the 17th century marked a significant phase in the consolidation of Christian identity and the preservation of literary traditions in the region.

References:

- Blau, J. (1966). "A Grammar of Christian Arabic". Louvain: Corpus Scriptorum Christiarum Orientalium.
- Galadza, D. (2019). Liturgy at the Great Lavra of St. Sabas from its Beginings to the First Crusade: A Preliminary Survey. *Orientalia Christiana Periodica* 85:1, 113-138.
- Griffith, S. (1988). The Monks of Palestine and the Growth of Christian Literature in Arabic. *The Muslim World* , 1-28.
- Lüstraeten, M. (2021). The source Value of Arabic Typikon-Manuscripts as Testimonials for the Byzantinization of the Melkites. *Religions*, 931.
- Nasrallah, J. (1981). Histoire du Mouvement Littéraire dans l'Église Melchite du Ve au XXe siècle. vol. III, Louvain: Peeters.
- Thomas, J. (2001). The Imprint of Sabaitic Monasticism on Byzantine Monastic "Typika". *The Sabaite Heritage in the Orthodox Church from the Fifth Century to the Present* , 73-83.
- Walbiner, C. (1997-1998). Bishops and Metropolitans of the Antiochian Patriarchate in the 17th century (Their Relations to the Muslim Authorities, their Cultural Activities and Their Ethnic Background). *ARAM*, 577-587.
- Walbiner, C. (2004). Monastic Reading and Learning in Eighteenth-Century Bilad AL-Sham: Some Evidence from the Monastery of AL-Shuwayr (Mount Lebanon). "Arabica", 462-477.
- رستم, أ. (1988). كنيسة مدينة الله أنطكية العظمى، الجزء الثالث 1928-1453. بيروت : منشورات نوري.
- كلزي, ا. م. (1913). حياة البطريرك أفثيموس كرمه. المسرة. 81-89 ,
- نصرالله, ا. ي. (1947). الاداب الملكية في اللغة العربية. المسرة. 436-440 ,

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

Nathan der Weise and the Enlightenment: East, Tolerance, and Universal Ethics

Teona Beridze

Batumi Shota Rustaveli State University
Associate Professor, Department of European Studies,
Batumi Shota Rustaveli State University,
Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili St. 32/35
+995599940363. teona.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2764-0561>

Nona Metreveli

Batumi Shota Rustaveli State University
Invited Teacher, Department of European Studies,
Batumi Shota Rustaveli State University,
Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili St. 32/35
+995599795651. nona.metreveli@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2040-4233>

Maia Dumbadze

Batumi Shota Rustaveli State University
Department of European Studies Visiting teacher,
Georgia, 6010. Batumi, Ninoshvili St. 32/35
+995593301297. maia.dumbadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0213-7735>

Abstract

Gotthold Ephraim Lessing's Nathan the Wise ("Nathan der Weise," 1779) is considered one of the major works of the Enlightenment. Lessing reflects on religious tolerance, humanism, and reason as the

highest virtues. Despite Nathan the Wise has long stood as a symbol of Enlightenment ideals: reason, religious tolerance, and universal morality, controversies followed after Edward Said's "Orientalism" (1978). Criticism of approaches that present the East only as a passive figure has become particularly acute. Positioned during the Crusades, yet deeply embedded in the 18th-century German intellectual milieu, the drama offers a vision of interfaith harmony via its famed "Ring Parable" and the moral wisdom of its Jewish protagonist, Nathan. Literary discourse constructs the East as a symbolic space in which the West defines its identity. While postcolonial and critical critics criticized the limitations of Lessing's Enlightenment universalism, e.g., Edward Said's critique of Eurocentric discourses (1978). The critique of secular tolerance of recent scholarship remains in support of the play as an ongoing appeal for tolerance. Scholars, e.g. Shmuel Feiner (2012), Von Schwerin-High (2013), Albrecht Classen (2021, 2023) and more posit that Nathan der Weise is a foundational text of intercultural ethics, as well as of moral cosmopolitanism. Engaging with ongoing debates on Enlightenment humanism and pluralism, they support the standpoint that Lessing's vision retains pedagogical and philosophical relevance in contemporary discussions on religious coexistence, civic virtue, and universal dignity. The article analyzes the significance of the play in historical, cultural and literary contexts. It explores and synthesizes the contemporary approaches, positioning them within the broader contestation over the Enlightenment's legacy in a global, postcolonial world. Paying particular attention to the cultural and religious dimensions that make the drama an early literary bridge between the East and the West, we focus on the East as a cultural topoi in Lessing's drama to reinforce universal humanist ideas and to affirm the philosophy of the Enlightenment.

Keywords: Lessing; Tolerance; Nathan the Wise; Critique; Enlightenment.

Introduction

The German Enlightenment (*Aufklärung*) was closely associated with the spread of ideas of reason, science, and tolerance. Gotthold Ephraim Lessing's drama "Nathan the Wise," which is also a philosophical treatise, was written during that period. The work is set in Jerusalem, which was historically a crossroads between East and West and an arena of conflict. The East appears in Lessing's drama in two main meanings: 1. Geographical-historical context, i.e. Jerusalem as a meeting place for different cultures and religions. 2. Metaphorical meaning, i.e. the East as a symbol of wisdom, humanism and tolerance.

We focus on these two aspects in order to discuss and determine how Lessing uses the theme of the East to present his Enlightenment ideas. The plot of Lessing's drama unfolds during the Third Crusade (1189-1192), which is not accidental. This era is known for the confrontation between Christians and Muslims in the Holy Land, which ended in 1192, an agreement signed between Richard I the Lionheart and Sultan Saladin, according to which Christian pilgrims could freely enter Jerusalem (Tyerman, 2006:464–465; Riley-Smith, 2005:213), the Chronicle by Roger of Howden, an English historian as a historical source describes in detail the campaign of Richard I to the Holy Land. (Riley, 1853). However, as centuries passed after the Agreement, Lessing (1729-1781) lived in an era when Europe was still trying to escape from religious wars and dogmatic fanaticism, when in Germany, Jews were often victims of persecution and discrimination. Against this background, in the *Nathan the Wise* (1779) the author courageously created a Jewish character, Nathan, as a bearer of humanistic wisdom and morality. The closeness with the famous Jewish philosopher Moses Mendelssohn, who was a figure of the German Haskalah (Jewish Enlightenment), undoubtedly influenced the construction of this character. Nathan reflects the idea that wisdom and humanity are not determined by religious confession (Sorkin, 2012; Valeur, 2016). In this context, the main character, Nathan, is conceptualized not only as an individual hero, but also the personification of the entire culture and

philosophical values of the East. He represents deep wisdom, peace and humanism against a background where religious confrontation and violence were still relevant. Both political and literary discourses construct the East as a symbolic space in which the West defines its own identity. After Edward Said's "Orientalism" (1978), criticism of approaches that present the East as a passive figure has become particularly acute. The concept of the East has long been shaped by competing narratives in philosophy, historiography, and literature.

The goal of the present research is to explore various scholarly approaches highlighting the diverse interpretations of the meaning of the East. to Lessing's drama especially in the light of the modern criticism.

The Enlightenment Context: Reason and Moral Equality

The play is set in 12th-century Jerusalem, representing the Eastern world, allowing the author to explore a multicultural environment and the issues of religious coexistence. The choice of Jerusalem as the setting for the drama is not accidental: the city is a symbol of the coexistence and conflict of three main monotheistic religions, Christianity, Islam and Judaism. The drama is nourished by the Enlightenment thinking of the 18th century, which was based on the ideas of the superiority of reason and tolerance. Consistent with the views of and writings on the humanism and rationality of the Age of Enlightenment by other philosophers of the Enlightenment, such as Voltaire (Betts, 1984) and Herder (Sikka, 2011), in Lessing's world, the East may even be more rational and humane than the West. The East appears not only as a centre of conflicts, but also as a space for multicultural dialogue.

The characters, Nathan, a Jewish merchant, and Sultan Saladin, a Muslim ruler, represent different cultures, but they are united by common humanistic values. To quote Hillenbrand (2005:503) "Saladin is then used as the mouthpiece for the pre-Enlightenment position

which asserts that only one of the three monotheistic religions can be right.”

Edward Said famously conceptualized the Orient not as a real geographic or cultural entity, but as a discursive construction through which the West asserts its intellectual and cultural dominance. As Said (1979:12) argues, “Orientalism is not a mere political subject matter or field that is reflected passively by culture, scholarship, or institutions; nor is it a large and diffuse collection of texts about the Orient; it is rather a distribution of geopolitical awareness into aesthetic, scholarly, economic, sociological, historical, and philological texts.” Said’s position is echoed and deepened by Jacques Derrida’s (1976:158) deconstructive critique of Western logocentrism, particularly his claim that “there is nothing outside the text,” suggesting that the East, like all categories in Western discourse, is textual and may have lost any stable referent to historical reality. It encapsulates Derrida’s challenge to any metaphysical grounding outside of the language, which directly supports readings like Said’s that “the Orient” is a textual, constructed object rather than a stable and empirical reality. Deconstructivism is particularly relevant to post-structuralist and postcolonial analysis. ... Derrida’s model of deconstruction, the critical examination of contradictions and hierarchies in texts and discourse, questions the binary oppositions that often reinforce power imbalances and entrench dominant ideologies” (Beridze, 2025-40).

Ali A. Mazrui, a renowned Kenyan political scientist, offers a more dynamic and balanced view, emphasizing the East’s active role in global history and cultural exchange. In *Cultural Forces in World Politics* (1990), he writes that “the flow of culture has not been one-way; Islam and Africa have sent back influences to the West,” thus challenging the unilateral model of cultural diffusion. Literature adds another dimension to this discourse.

Meanwhile, European Romantic literature often portrayed the East as an exotic, mysterious realm, a mirror in which the West both admired and criticized itself, as seen in Western re-imaginings of “One

Thousand and One Nights” or the orientalist musings of Byron and Coleridge. Taken together, these perspectives from Said's poststructuralism to Mazrui cultural dialogism, reveal that representations of the East often speak less about the Orient itself and more about the West's ongoing struggle to define its own identity in relation to an imagined Other.

To quote Nisbet (2013:1) Lessing “was a cosmopolitan and one of the first to use the neologisms *Kosmopolit* and *Weltbürger* (citizen of the world).” Lessing's articulation of tolerance in *Nathan the Wise* is rooted in Enlightenment principles. The play emphasizes rational discourse, ethical behavior, and shared humanity as bases for transcending sectarian conflict. It can be underscored that Lessing intended to re-found religion on the basis of rational morality, portraying tolerance not merely as coexistence but as mutual respect grounded in reason. In the play, the titular character's insistence that only the deeds of the wearer shall prove the true ring encapsulates this ethos shifting the legitimacy of belief from confessional alignment to ethical conduct.

In modern literary criticism, opposing positions emerge around the text: on the one hand, Lessing is considered as a bearer of the humanism of the Enlightenment era, and on the other hand, critics note the stereotypical depiction of Eastern culture in the text. Of particular interest are the positions of literary critics and researchers who compare Lessing to William Shakespeare, for example, with such dramatic figures as Shylock (“*The Merchant of Venice*”) or Othello. Argued by Feinberg (2002:234), these Shakespearean characters represent the “other” ethnically or religiously and this humanistic problem shapes the discourse on self-knowledge and relationships with the other: “Nathan remains the other, as much of an outsider as his predecessor, Shylock. It fails because the Jew's arguments are misunderstood, challenged, distorted. It fails because the memory-laden past constantly erupts into the present, into the dream world of the theater and into our own reality.” To further quote Feinberg (ibid) “Shakespeare's Jew,

in black clothes and a ubiquitous bowler hat, is Nathans counterpart, even his alter-ego. The suitcase in Shylock's hand has the same metonymic function as the cart in which Nathan stores his belongings. Both are wandering Jews, scarred and vulnerable; acknowledged at best, and at worst, ostracized." Nonetheless, von Schwerin-High (2013: 276) counter argues and even adds a critical layer to this analysis by noting that Lessing's pluralism sought not only passive tolerance but active moral recognition of religious diversity: "What distinguishes Lessing is his deliberate extension of agency to all religious traditions," she writes, highlighting that Jews, Muslims, and Christians alike are treated as fully moral actors in the play. This distinguishes Lessing from more hierarchical Enlightenment figures who valorized Christianity as the implicit moral apex.

Eastern Wisdom and the Parable of the Three Rings

We believe that Nathan the Wise is an Enlightenment drama, the main ideas of which are based on free thought, tolerance and religious pluralism. The East in this context somehow echoes the ideas of Enlightenment philosophers, including Baruch Spinoza (1632-1677). According to Spinoza's teachings, God is universal and not limited to one particular religion, to quote "Tractatus Theologico-Politicus," Chapter 14: "God's justice and love belong to all people equally, regardless of religion," and to quote "Ethica," Part I, Proposition 15: "God is the foundation of nature, and nothing can exist apart from him; he is not a personal God belonging to a particular religion God is all that exists." This idea is also at the heart of the "Parable of the Three Rings." The East, which appears as an alternative to European dogmatism, corresponds to Lessing's philosophical and enlightened position. In Nathan the Wise Lessing adapts the medieval parable of the three rings, a story that first appeared in the *Gesta Romanorum* ('Deeds of the Romans'), a Latin collection of moral tales compiled in the 13th–14th century. The tale was later popularized by Giovanni Boccaccio

in *The Decameron* (1353, Day 1, Story 3), where it features a Jewish merchant and Saladin debating the true faith. Lessing reworked this narrative into a foundational allegory for religious pluralism, using the three rings to symbolize Judaism, Christianity, and Islam as equally valid paths to truth" (Von Schwerin-High, 2013).

One of the most impressive and key scenes is the dialogue between Nathan and Saladin, the Muslim Sultan of Jerusalem. This meeting takes place at a critical moment when Saladin, due to financial difficulties, plans to extort money from Nathan. The central theme is the dialogue that begins between them on the issue of the truth of religion. Saladin asks Nathan a question that is very dangerous for Nathan:

"Since you are now so wise: so tell me once – What for a faith, what for a law has dawned on you most?" (Lessing, 2004:56 III, 5).

However, Nathan is not confused. He does not choose a direct answer, he does not say that Judaism is true, but begins the conversation with the famous parable of the three seals, which completely changes the dynamics of the conversation. The parable tells the story of a king who had a precious ring, which the king passed on to his son as his heir. However, once, when the king had three sons, he imperceptibly had two exact copies made. Before his death, he gave each son a ring - so that none of them knew which was the real one. After the father's death, they began to argue about who was the true heir.

The idea of the parable is clear: the truth about religions can be lost without a trace. What is more important is how a person lives his faith - with dignity, love and justice. In this way, Nathan tries to wisely soften Saladin's attack and turn the conversation to morality. Lessing's Saladin as a wise and humane ruler, who admires Nathan's wisdom:

Nathan! Nathan! Lieber Mann! Jetzt bist du wirklich ein Weiser (Lessing2004:106)

Literal translation: Nathan! Nathan! Dear man! Now you're truly wise.

Caroline Warman (2016:106-108) offers excerpts of English translation of the play by “the acclaimed translator of Schiller, Francis Lampert, has gone back to the original and produced the following version:”

Nathan. If, Sultan Saladin, you feel
That you might be that wiser man –
Saladin. I? I am dust, am nothing! God!
Nathan. What is it, Sultan?
Saladin. Nathan! Your judge’s thousand thousand years
Are not yet past. His judgement seat is not
For me. Leave me, dear Nathan, go – But be my friend.

The dialogue between Nathan and Sultan Saladin clearly reveals Nathan's nature, his inner calm at a critical moment, and he is also a good diplomat. With this scene, Lessing conveys his main humanistic message: true religious morality is not dogmatic or violent - it is deliberative, ethical, and based on mutual respect. And it is through this dialogue that Nathan becomes not just a representative of the East, but its cultural and spiritual peak - the face of tolerance and peace.

Feiner (2012)¹²⁵ also cautions against dismissing Lessing on anachronistic grounds. He asks: “Can we find paths leading from Lessing’s didactic, symbol-laden play from medieval Jerusalem to Berlin of the Enlightenment and from there to present-day Jerusalem?” This tempered defense supports a dialogical rather than dogmatic approach to Enlightenment legacies. Feiner further points out that: “Nathan, the Jewish merchant, who has lost his wife and his entire family in a horrible pogrom, and Leo von Filnek, a member of the Templar order and a Crusader whose life was spared by Salah a-Din after defeating him and his Christian brethren, meet for a dialog in which, with amazing

¹²⁵ While we quote Feiner, S. (2012). Lessing’s Nathan the Wise: A View from Jerusalem. *Milestones: essays in Jewish history dedicated to Zvi (Kuti) Yekutieli*, eds. Immanuel Etkes, David Assaf, Yosef Kaplan, 219-277, we refer to its English translation shared by the author on: https://www.academia.edu/35808942/Shmuel_Feiner_Lessing_s_Nathan_the_Wise_A_View_from_Jerusalem_Lessing_Yearbook_vol_40_2012_2013_157_166

understanding, they settle long-standing historical accounts in the blood-soaked relations between Jews and Christians.”

Lessing used this plot as an allegory to show: no religion has absolute truth, but all have equal value and importance. Lessing's presentation of religions in this way sharply contradicted the views of ministers of any church in the world, especially the Christian church's claim to unquestionable truth. Lessing's public confrontation with Johann Melchior Goeze, Hamburg's chief Lutheran pastor, underscores the institutional power of religious orthodoxy in late 18th-century Germany. As Nisbet (2013:492–520) documents, Goeze's denunciations of Lessing's publication of Reimarus' radical theological fragments led to state-enforced censorship, including a ban on Lessing's further theological writings. This episode reveals the constraints on Enlightenment critiques of religion, even as Lessing's defiance, culminating in Nathan the Wise championed intellectual freedom through indirect means. Nathan creates a clear contrast – he does not judge, and does not make decisions with bias. His presence in the space of Western culture is the author's call to reconsider prejudices towards the East and its peoples. Nathan appears to us as a bridge for dialogue between the East and the West. Saladin is a figure who embodies the ethical ideals of the Enlightenment, he breaks cultural stereotypes and is a clear example of how people and religions should interact in a world where difference should be perceived not as a threat, but as an opportunity for dialogue and mutual understanding.

Lessing's Nathan the Wise is often seen as an Enlightenment call for interreligious tolerance and humanism. However, as various authors' interpretations show, the pluralistic structure of the play is not universally acceptable or neutral. It is against the background of these different reactions that the mechanisms that determine the approaches to the different within Western universalism emerge. While Lessing's Nathan the Wise advocates religious tolerance, Karl-Josef Kuschel in his work *Vom Streit zum Wettstreit der Religionen. Lessing und die Herausforderung des Islam* (1998:120-135) contends that its dialogue

remains constrained by Christian-Western presuppositions. The play's moral universalism, he argues, subtly subordinates Islam and Judaism to a secularized Christian ethic, rather than engaging them as independent theological voices. Muslim thinkers often express skepticism about the kind of religious pluralism that Lessing portrays. Tariq Ramadan (2004:81) critically notes: "The Western discourse of universality often ignores the particularities of Islamic epistemeology." He criticizes (2004:78–82) Western secular universalism for marginalizing Islamic perspectives but does not link this to Lessing. Rather he advocates for a pluralism rooted in Islamic ethics, not Enlightenment harmonization (Ramadan, 2004:120–125). On the other hand, European thinkers such as the theologian Hans Küng, emphasize the importance of mutual respect among religions and the pursuit of a global ethic that transcends doctrinal differences. For instance, in *Christianity and the World Religions*, Küng (1986) explores paths of dialogue with Islam, Hinduism, and Buddhism, advocating for understanding and cooperation among faiths. Küng (1986:124) interprets Lessing's Nathan the Wise as a pioneering model of interreligious dialogue, one that balances tolerance with theological integrity. For Küng, the play avoids both relativism and hierarchy, instead proposing a 'humanistic coexistence' where differing faiths engage as moral equals. As Martinson (2016:6-7) points out, central to Kuschel's thesis is the claim that Lessing promoted an "Islamic humanity" ("Menschlichkeit"), opposing religious orthodoxy and engaging constructively with Islamic thought. Moreover, as Lessing's Sultan Saladin embodies such virtues as reason and tolerance not despite his Muslim faith but because of it, drawing on historical annals of Saladin's enlightened rule (ibid). Martinson juxtaposes Barbara Fischer's (2006/2007) counter-opinion to Kuschel's reading of Nathan the Wise as a "pro-Muslim play" ("ein promuslimisches Stück"), questioning why Lessing assigned the Ring Parable to Nathan, a Jew, rather than Saladin, if its rendered message were inherently Islamic. Monika Fick, as Martinson explores, stresses Lessing's deep roots in Protestant Christianity, suggesting his framework rema-

ined indebted to Christian humanism despite its inclusive gestures. To Fick this co-equality is essential for understanding Lessing's rejection of a Eurocentric moral hierarchy.

Albrecht Classen (2021:10) extends the arguments around Lessing, advocating for *Nathan the Wise* to be read worldwide not just as German heritage, but as part of a "world literature of tolerance." Classen contends that the play offers a "shared ethical language" that can bridge the divides between East and West in educational contexts. As Classen (2023:4) underscores, Lessing's message "transcends all times and cultures," arguing that Lessing's ethics shall be viewed from the perspective of the anthropological universalism. Classen's arguments position *Nathan the Wise* as a humanist manifesto against intolerance and division.

Nathan the Wise exemplifies how literature can model civic ethics and democratic pluralism without collapsing into relativism. This is reflected not only in religious tolerance or philosophical wisdom. It also deals with issues of family, fatherhood, and identity. Nathan, as a wise and calm representative of the East, is a man with a deep emotional world, a father who raised Recha with love and wisdom. Recha, who seems to be his biological child, is actually a girl of Christian origin, whom Nathan took in as a father after the girl's parents died in the Crusades. This decision was not easy for Nathan, especially at a time when religious conflicts were raging:

"Ich nahm das Kind, ich zog es auf – als wär's mein eigen Fleisch und Blut" (Lessing, 2004:94–95).

(Literal translation: "I took this child and raised her – as if he were my own flesh and blood").

Recha, for her part, sees in Nathan not only a caregiver, but also a safe harbour in this world. At one point, when she doubts his own identity and asks himself who she is, Nathan calmly answers her:

"Was tut's, mein Kind? Du bist – Du bleibst mein Kind" (Lessing, 2004:94).

(Literal translation: “What does it matter, my child? You are, and you will be my child”).

Nathan’s words define parenthood not biologically, but morally and emotionally. For him, parenthood is about responsibility, dedication, and respect. Nathan’s paternity also contradicts the socio-religious expectations of the time, which often based identity on blood ties. Nathan shows that people and relationships are much deeper than just origin or faith. Recha carries the morals and values she learns from him with her—as a daughter who, through Nathan, learns about humanism and the true nature of love. With the final revelation of Recha’s identity (when we learn that she is actually related to Saladin), Nathan’s fatherly figure is further strengthened: he remains the only stable and emotionally stable pillar in Recha’s life, despite the new discoveries. Nathan thus teaches us that fatherhood is not just a matter of origin - it is a choice that becomes a reality through love, sacrifice, and cooperation. As a bearer of Eastern wisdom, he shows the Western world how to live with care for others, regardless of one’s beliefs.

Nathan teaches us that fatherhood is not just a lineage it is a choice that becomes a reality through love, sacrifice, and support. Thus, Nathan represents not only Eastern wisdom, but also a guide for the Western world, how to live with care, solidarity and love, regardless of faith, origin or past.

Wilfried Wilms (2002:317) underlines the performative dimension of tolerance in Nathan the Wise, pointing out that: “Lessing challenges the idea of the imagined ideal of all people in a world-state beyond competition,” however, he preaches tolerance through dialogue, relational ethics, generosity, and cross-cultural exchange. This emphasis on praxis resonates with modern theories of deliberative democracy and civic virtue. As Wilms (2002:306) argues:

I am describing the final scene of Lessing’s Nathan der Weise, a scene and a play canonized not just in German literature, but also in the liberal Enlightenment reception of that literature and its tradition.

In Nathan, rationality successfully overcomes a series of obstacles and works its way into a traditional 'Lebenswelt' dominated by prejudice that does not shy away from murder and even genocide. We observe how rationality surpasses, most importantly, the limitations of cultural heritage and blood-based bonds, and watch it ultimately defeat the dumb stubbornness of religious dogma that locks some of its actors into irrational dead end.

Lessing's play, while not explicitly political, invites us to ask: what shall be erased to achieve tolerance? Wilms (2002:312–313) examines Odo Marquard's skepticism toward Jürgen Habermas' model of communication, which can be described as driven to consensus. Marquard argues that Habermas' pursuit of "*Einheit*" or universal consensus risks suppressing "*Vielfalt*" or diversity. In Habermasian discourse, dissent is merely a temporary phase on the path to unanimity, and ultimately it can render "pluralism obsolete." Marquard warns, that communication stagnates once consensus is achieved. In his perspective, consensus can reduce communication to a monolithic repetition of the same opinion. Connecting his critique to Nathan the Wise, Wilms questions whether Lessing's vision of tolerance, celebrated admitted as proto-Habermasian, might expose difference to hazard under the guise of universalism. Wilms picks on the "three rings" parable and its promotional effect of a natural religion that transcends doctrinal conflicts to compare to the Habermas' cosmopolitan project *The Postnational Constellation*, and to juxtapose with Carl Schmitt's darker critique of the universalist claims, that tolerance can disguise intolerance.

As pluralism becomes a defining feature of 21st-century societies, scholars increasingly turn to Nathan der Weise as a resource for civic education. Lessing's play is a valuable didactic tool for promotion of the interfaith dialogue, while the main messages of the play can be adapted to contemporary curricula.

From Karl S. Guthke's (2018:229) perspective, Lessing adopts a providential worldview akin to Isaac Newton's, where divine order governs human affairs, leaving no room for randomness: "Newton's theological determinism is also Lessing's, as can be seen in the postscript to his edition of Jerusalem's essays or in *Nathan der Weise*. To quote Guthke (ibid) "Providence seems vindicated, chance has been expelled," which means that Lessing adapts Newton's belief in God's rational design structures of the universe, manifestation of which is gravity. In *Nathan the Wise*, the plot's resolution implies a hidden divine logic, not mere coincidence. The play's contrived "happy ending" as Nathan's lost family was restored, suggests providential orchestration where interfaith harmony is achieved, which is not a chaotic chance.

Conclusion

Against the background of the contradictions to what extent Lessing creates a universal model of intercultural coexistence, and to what extent he uses the East as an idealized, romanticized background for presenting Western ideals, the study is relevant in defending Lessing's "*Nathan der Weise*." Modern scholars revive its core vision: that mutual respect, moral conduct, and rational dialogue can bridge even the deepest divides. While critics from postcolonial and critical theory rightly interrogate the structural limitations of Enlightenment tolerance, Lessing's play continues to inspire a vision of peace founded on ethical engagement rather than dogmatic superiority. Rather than dismissing it as outdated, modern defenders urge us to critically inherit Lessing's idealism to build a world where difference is not feared but respected and understood. With our explorations on the Lessing's play, while having revisited stipulations by the global scholia, we conclude that the East in the drama is not only a historical backdrop, but also a symbol of humanist values; Nathan and Saladin represent archetypes of dialogue and ethical coexistence; *Nathan the Wise* is a text that serves to build cultural bridges, where the cultural heritage of the East corresponds to the core values of the Enlightenment. Lessing does not

view the East as an exotic world, but as a space from which the West can learn humanism, tolerance and ethical reasoning, intelligence and humane values. The drama, with its symbolism and allegorical structure, is still relevant today in discussions of cultural dialogue and religious tolerance.

References:

- Arendt, H. (2007). *Men in dark times*. Schocken Books. (Chapter: "Lessing and the Enlightenment")
- Beridze, K. (2025). *Translation and Postcolonial: A Theory of Inter-reflections*. Batumi Shota Rustaveli Publishing House (forthcoming).
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Betts, C. J. (1984). *Early Deism in France: From the so-called 'déistes' of Lyon (1564) to Voltaire's 'Lettres philosophiques'(1734)* (Vol. 104). Springer Science & Business Media.
- Classen, A. (2021). Religious toleration as a subject for world education. *Journal of Social Sciences*, 4 (1), 1–12.
- Classen, A. (2023). Toleration and tolerance as human challenges. *Rupkatha Journal*, 15(3), 1–18.
- Derrida, J. (1976). *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans., p. 158). Johns Hopkins University Press. (Original work published 1967).
- Eco, U. (1994). *Six walks in the fictional woods*. Harvard University Press.
- Feinberg, A. (2002). The Janus-Faced Jew. In: Morris, L., Zipes, J. (eds) *Unlikely History*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-0-230-10928-5_11
- Feiner, S. (2012). Lessing's Nathan the Wise: A View from Jerusalem. *Milestones: essays in Jewish history dedicated to Zvi (Kuti) Yekutiel*, eds. Immanuel Etkes, David Assaf, Yosef Kaplan, 219-277.

- Galland, A. (Trans.). (2009). *The Arabian Nights: Tales of 1001 nights*. Penguin Classics.
- Goethe, J. W. von. (1998). *West-östlicher Divan* (Original work published 1819). Reclam.
- Guthke, K. S. (2018). *Exploring the interior: Essays on literary and cultural history* (p. 366). Open Book Publishers.
- Hillenbrand, C. (2005). The Evolution of the Saladin Legend in the West. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 58, 497-510.
- Kim, E. (2011). The 'tolerance' concept in the 18th-century German Enlightenment. *Pacific Science Review*, 13(1), 39-44.
- Küng, H. (1986). **Christianity and the world religions: Paths of dialogue with Islam, Hinduism, and Buddhism** (P. Heinegg, Trans.). Doubleday.
- Kuschel, K. J. (1998). *Vom Streit zum Wettstreit der Religionen: Lessing und die Herausforderung des Islam*. Patmos Verlag.
- Lessing, G. E. (2004). *Nathan der Weise* (Original work published 1779). Stuttgart: Reclam.
(Reclam-Ausgabe, Universal-Bibliothek Nr. 6)
- Lewis, B. (2002). *What went wrong? Western impact and Middle Eastern response*. Oxford University Press.
- Lewis, B. (1993). *Islam and the West*. Oxford University Press.
- Mazrui, A. A. (1990). *Cultural forces in world politics*. James Currey.
- Nisbet, H. B. (2010). On the rise of toleration in Europe. *Modern Language Review*, 105(2), xxviii-xliv.
<https://doi.org/10.5699/modelangrevi.105.2.0312> (verify DOI)
- Nisbet, H. B. (2013). *Gotthold Ephraim Lessing: His life, works, and thought*. OUP Oxford.
- Ramadan, T. (2003). *Western Muslims and the future of Islam*. Oxford University Press.
- Riley, H. T. (Ed.). (1853). *The Annals of Roger de Hoveden: Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from AD 732 to AD 1201* (Vol. 2). HG Bohn.

- Riley-Smith, J. (2005). *The Crusades: A History* (2nd ed.). Yale University Press.
- Said, E. W. (1979). *Orientalism* (1st Vintage Books ed.). Vintage Books
- Sikka, S. (2011). *Herder on humanity and cultural difference: Enlightened relativism*. Cambridge University Press.
- Spinoza, B. (2002). *Spinoza: complete works*. Hackett Publishing.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.
- Sorkin, D. (2012). *Moses Mendelssohn and the religious enlightenment* (Vol. 8). Halban Publishers.
- Tyerman, C. (2006). *God's War: A New History of the Crusades*. Oxford University Press.
- Valeur, P. S. (2016). Notes on friendship: Moses Mendelssohn and Gotthold Ephraim Lessing. *Oxford German Studies*, 45(2), 142–156.
- von Schwerin-High, F. (2013). Gotthold Ephraim Lessing's religious pluralism in *Nathan the Wise* and the Fragments controversy. In C. LaVopa (Ed.), *Enlightenment and secularism* (pp. 273–289). Palgrave Macmillan.
- Warman, C. (2016). *Tolerance: The beacon of the Enlightenment*. OPEN Library. Volume: 3
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt19b9jvh>
- Wilms, W. The Universalist Spirit of Conflict: Lessing's Political Enlightenment (pp. 306–321)
 Wilfried Wilms. <https://www.jstor.org/stable/30157706>.

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა LINGUISTICS, LITERARY CRITICISM

ნათან ბრძენი და განმანათლებლობა: აღმოსავლეთი, ტოლერანტობა და უნივერსალური ეთიკა

თეონა ბერიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ევროპეისტიკის დეპარტამენტის
ასოცირებული პროფესორი,
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995599940363. teona.beridze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0002-2764-0561>

ნონა მეტრეველი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ევროპეისტიკის დეპარტამენტის
მოწვეული მასწავლებელი,
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995599795651. nona.metreveli@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0009-2040-4233>

მაია დუმბაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ევროპეისტიკის დეპარტამენტის
მოწვეული მასწავლებელი,
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995593301297. maia.dumbadze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0001-0213-7735>

აბსტრაქტი

გოტჰოლდ ეფრაიმ ლესინგის „ნათან ბრძენი“ ("Nathan der Weise," 1779) განმანათლებლობის ეპოქის ერთ-ერთი მთავარი

ლიტერატურული ტექსტია. ლესინგი უმაღლეს ღირსებებად განსჯის რელიგიურ ტოლერანტობასა და ჰუმანიზმს. მიუხედავად იმისა, რომ „ნათან ბრძენი“ განმანათლებლობის ეპოქის იდეალების, შემწყნარებლობისა და უნივერსალური მორალის სიმბოლოდ იყო აღიარებული, ედვარდ საიდის „ორიენტალიზმის“ (1978) გამოცემას თან მოჰყვა ლესინგის პიესის კრიტიკული შეფასებები. მიუხედავად იმისა, რომ ლესინგის ლიტერატურული დისკურსი აღმოსავლეთს წარმოგვიდგენს სიმბოლურ სივრცედ, რომელშიც დასავლეთი თავის იდენტობას განსაზღვრავს, კრიტიკულ მოსაზრებებში შენიშნავენ, რომ პიესაში აღმოსავლეთი პასიურ ფიგურადაა წარმოჩენილი. ლესინგის პიესაში მოქმედება ჯვაროსნული ლაშქრობების პერიოდში ვითარდება, მაგრამ იგი XVIII საუკუნის გერმანულ ინტელექტუალურ ხედვას გადმოგვცემს. „სამი ბეჭდის“ ცნობილი იგავისა და პიესის ებრაელი პროტაგონისტის, ნათანის მორალური სიბრძნის მეშვეობით, პიესაში კონფესიათაშორისი ჰარმონიაა მიღწეული. საპირისპიროდ, პოსტკოლონიური კრიტიკოსები საიდის ევროცენტრულ დისკურსის კვალდაკვალ განმანათლებლობის ეპოქის უნივერსალიზმის ნაკლოვანებებზე მიუთითებენ. სტატიაში ყურადღებას ვამახვილებთ აღმოსავლეთზე, როგორც კულტურულ ტოპოსზე, რაც ლესინგის დრამაში უნივერსალური ჰუმანისტურ იდეებს განამტკიცებს; ასევე, განმანათლებლობის ფილოსოფიის კონტექსტში ვაანალიზებთ ლესინგის დრამატული ნაწარმოების აქტუალობას.

სტატიაში ასევე შესწავლილია ბოლოდროინდელი კვლევებიც, რომლებშიც კვალავ აღნიშნულია, რომ ლესინგის პიესა უნდა გავოგოთ სეკულარული ტოლერანტობისადმი სწრაფვად. არაერთი ავტორი, მაგ. სამუელ ფაინერი (2012), ფონ შვერინ-ჰაი (2013), ალბრეხტ კლასენი (2021, 2023) და სხვ. მიუთითებენ, რომ „ნათან ბრძენი“ ინტერკულტურული ეთიკისა და მორალური კოსმოპოლიტიზმის ერთ-ერთი უმთავრესი ლიტერატურული ტექსტია. ისინი მხარს უჭერენ სამეცნიერო თვალთახედვას, რომ თანამედროვე, გლობალურ, პოსტკოლონიურ სამყაროში, სადაც

განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა კულტურულ და რელიგიურ განზომილებებს, ლესინგის ტექსტი პედაგოგიურ და ფილოსოფიურ რელევანტურობას ინარჩუნებს, რაც “ნათან ბრძენს,” როგორც ჰუმანისტურ ნაწარმოებს აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ლიტერატურულ ხიდად აქცევს, სტატიაში კვლევის შედეგად შეჯამებულია თანამედროვე სამეცნიერო მიდგომები პიესისადმი.

საკვანძო სიტყვები: ლესინგი; ტოლერანტობა; ნათან ბრძენი; კრიტიკა; განმანათლებლობა.

თბილისელი სომეხი თვითნასწავლი მხატვრები და კ.
გრიგორიანცის უცნობი ტილო¹²⁶

ქეთევან ოთარაშვილი

საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის
სახელობის ეროვნული ბიბლიოთეკა
თბილისი 0108, გუდიაშვილის ქ.5/7
+995568707242. kotarashvili@yahoo.com
ORCID: 009-0003-8849-6353

ანოტაცია

საქართველოში სომხურ მხატვრობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. XVII ს-დან თბილისში არსებობდნენ სომეხ მხატვართა საგვარეულოები, რომელთა შორის უძველესია ჰოვნათანიალების ოჯახი. XX საუკუნის დასაწყისში თბილისში უკვე მოღვაწეობდა სომეხ მხატვარ ქალთა ჯგუფი. თბილისის სომხური სამხატვრო სკოლის ჩამოყალიბებაში განუზომელი წვლილი შეიტანეს როგორც რუსეთსა და ევროპაში განსწავლულმა პროფესიონალებმა, ასევე თვითნასწავლმა დიდოსტატებმა ვ. ხოჯაბეკოვმა, კ. გრიგორიანცმა, ვ. ელიბეკიანმა.

კ. გრიგორიანცი, ფიროსმანის თანამედროვე პრიმიტივისტი თვითნასწავლი მხატვარი, სახასიათო ქართული ფერწერით ქმნიდა პორტრეტებსა და ნატურმორტებს, აკეთებდა აბრებს, ხა-

¹²⁶ კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის გრანტის ფარგლებში [FR -21 – 8081] „თბილისის ეთნორელიგიური მოზაიკა“ (1801-1921წლებში)

ტავდა დუქნებსა და სამიკიტნოებს. სერგო კლდიაშვილის გადმოცემით, კ. გრიგორიანცი 12 წიგნის ავტორიც ყოფილა. ჩვენამდე კი შემორჩა „ძველი თბილისის იშვიათი ამბები“, რომელიც 2011 წელს გამოიცა და მასში შეტანილია იმ დროისთვის ცნობილი ორმოცივე ნახატი. მათ შორის არ არის კ. გრიგორიანცის აქამდე უცნობი „თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი“, რომელიც საქართველოს პარლამენტის ეროვნულმა ბიბლიოთეკამ 2022 წ. შეიძინა კერძო პირისგან. თვითნასწავლი მხატვარი, ვ. ხოჯაბეგოვი, ძირითადად, ხატავდა ჟანრულ სცენებს. ძალიან საინტერესოა „ნეფის ცეკვა მშობლების საფლავზე“. ასეთი ტრადიციაც ყოფილა, ყარაჩოღელი ნეფე მიდიოდა თავის მამის საფლავზე და ზურნაზე ცეკვით გამოსთხოვდა დალოცვას. ეს ტრადიცია მხოლოდ ვანო ხოჯაბეგოვის ნახატზეა შემორჩენილი. გრიგორიანცის, ხოჯაბეგოვისა და ელიბეკიანის სურათებზე აღბეჭდილი ძველი თბილისი აცოცხლებს მე-19 საუკუნის მიწურულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის თბილისის თვითმყოფად სახეს, ქალაქურ ტრადიციებს, თბილისელთა სამოსსა და ქალაქურ გასართობებს. თბილისელი თვითნასწავლი სომეხი მხატვრების ნაივური ნამუშევრები თბილისური ცხოვრების ერთგვარი მატიაწეობა.

საკვანძო სიტყვები: კ. გრიგორიანცი; „თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი“; „ძველი თბილისის იშვიათი ამბები“; ვ. ელიბეკიანი; ვ. ხოჯაბეგოვი.

შესავალი

საქართველოს გეოგრაფიულმა მდებარეობამ აზიისა და ევროპის გზაჯვარედინზე, მრავალსაუკუნოვანმა იძულებითმა თუ გაცნობიერებულმა ურთიერთობებმა ქრისტიანულ ბიზანტიასა თუ მუსლიმანურ ქვეყნებთან, ამ ურთიერთობების თანმხლებმა ისტორიულმა პროცესებმა განაპირობა საქართველოს მოსახლეობის მრავალეთნკურობა. თბილისი მუდამ გამოირჩეოდა ეთნოსთაშორისი ურთიერთობის მაღალი კულტურით, ამას მოწმობს

როგორც ქართული, ისე უცხოენოვანი წერილობითი წყაროები, ყოფითი კულტურა თუ სხვა ისტორიულ-ეთნოლოგიური დოკუმენტები. სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების ხანგრძლივმა თანაცხოვრებამ შექმნა ტრადიციათა და კულტურათა ერთგვარი მოზაიკა, თბილისური მულტიკულტურა - სხვადასხვა კულტურის უკონფლიქტოდ თანაარსებობის, შერევის და იმავდროულად, ავტონომიურად განვითარების უნიკალური მოვლენა.

საქართველოში XIX საუკუნე დაიწყო გარდამტეხი მოვლენებით. 1801 წ. ქართული სახელმწიფოებრიობის მარცხი მყისიერად აისახა დედაქალაქის ბედზე - თბილისი საგუბერნიო ქალაქად იქცა, აქ განთავსდა კავკასიის მთავარმმართველისა და მეფისნაცვლის რეზიდენცია, აქ, და არა ერევანში, მოისწრაფოდნენ ოსმალეთსა თუ ირანში მცხოვრები სომხები, აქ დაარსეს სასულიერო სასწავლებელი, სომხური გაზეთები, სომხური თეატრი... თუკი XVIII ს. და XIX ს. დასაწყისში თბილისელი სომხების ენა იყო ქართული, ისინი ქართულად საუბრობდნენ ოჯახში, ქართულად ადგენდნენ საბუთებს და ხელსაც ქართულად აწერდნენ, უკვე XIX ს. ბოლოს მათ ათვისებული ჰქონდათ რუსული და სომხური ენები.

ისტორიულად ეთნიკურად ისედაც მრავალფეროვან საქართველოში რუსეთის იმპერიამ, თავისი პოლიტიკური სტრატეგიიდან გამომდინარე, გამიზნულად ცვლიდა ეთნოსურათს - ხელს უწყობდა აქ სხვადასხვა ხალხების ჩამოსახლებას. თბილისის ქუჩები ყოველთვის იყო ხალხმრავალი. თბილისელები ქუჩაში მუშაობდნენ, ვაჭრობდნენ, ისვენებდნენ, სეირნობდნენ, ურთიერთობდნენ... თბილისის ეთნიკურ შემადგენლობას კარგად ახასიათებს ი. ევლახოვი: „ხალხი მოძრაობს, ხმაურობს, ფუსფუსებს. ერთმანეთში ირევა კოსტუმები, სახეები და მორთულობა. ქართველი, სპარსელი, ოსი, ლეკი; ჩოხები, ჩერქეზულები, ჩალმები, ნაბდები სწრაფად ელავენ თვალწინ და ვერც კი ასწრებთ გამვლელთა დათვალიერებას. აი, ქალაქის გარეუბნიდან მოსული ქალები კარაქით, ერბოთი, ლორითა და რძით. აი, ქართველი ებრ-

აელები, ფართლის, ქალთა ხელსაქმის, საწვრილმანთა დამტარებელნი“ (Евлаховъ, 1846: 2-3).

თბილისის მოსახლეობის ასეთი „აჭრელება“ ცარიზმის ინტერესებში შედიოდა. რუსეთმა თბილისის ეთნიკურ ჯგუფებს შორის თანაფარდობის იმპერიისთვის მისაღები ბალანსი შექმნა. ცარიზმის დემოგრაფიული პოლიტიკის აგრესიული ხასიათი იმაშიც ვლინდებოდა, რომ თუ მანამდე ეთნიკური ჯგუფები ქმნიდნენ უწყინარ კულტურულ-ენობრივ ჯგუფს, მეფის რუსეთი ცდილობდა ეთნიკური სტრატეგიკაციის და ეთნიკურობის პოლიტიზირების გზით ლინგვისტურ-კულტურული ფენომენი გადაექცია პოლიტიკურ აქტორად. თუმცა თბილისმა, შეძლო მეფის რუსეთის მიერ გაღვივებული ნაციონალიზმის მიმართულების შეცვლა და ვერტიკალურად - ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ განწყობა. თბილისის თავს აფარებდნენ რუსეთიდან ბოლშევიკურ ტერორს გამოქცეული ავანგარდისტი მწერლები და მხატვრები; ჯოტოს¹²⁷ და დ. კაკაბაძის ბიოგრაფიებში ერთნაირად აირეკლა საბჭოთა ტერორის შედეგები.

1916 წ. თბილისში დაფუძნებული „სომეხ მხატვართა კავშირის“ გამგეობის წევრები¹²⁸, ისევე როგორც 1921 წ. შექმნილი „ჰაიარტუნის“ გამგეობის წევრები¹²⁹, იყვნენ პროგრესულად მოაზროვნე შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლები, რომლებიც არ დაემორჩილნენ იმპერიის ნაციონალისტურ პროპაგანდას. თუმცა XIX ს. დასაწყისიდანვე, ამიერკავკასიის ადმინისტრაციულ ცენტრად გამოცხადებიდან, თბილისი შემოქმედებით კერად იქცა. აქ თავმოყრილმა სომეხმა ინტელიგენციამ მიზნად დაისახა, რომ ყველა შესაძლებლობა გამოეყენებინათ ეროვნული იდეის წინ წამოსაწევად.

¹²⁷ ჯოტო - გ. გრიგორიანი (1897, თბ.-1976, ერევანი). რეპრესიების შიშით ჯოტომ ერთ დამეში დაწვა 300-400 ტილო. მხატვარი ხშირად მიმართავს ბავშვობის მოგონებებს, ასახავს ძველი ტფილისის აურზაურსა და მოძრაობას: „ნატურმორტი „ძველი ტიფლისი“, „დედა და მე“, „კინტო ჩემი ქუჩიდან“.

¹²⁸ გ. შერბაზიანი, ა. აკოფიანი, ვლ. სურენიანი, ე. თათევოსიანი, ვ. ხოჯაბეგოვი და ალ. შირვანზადე.

¹²⁹ ჰ. თუმანიანი, რ. მელიქიანი, ლ. კალანტარი და გ. შერბაზიანი.

მეთოდი

კვლევის პროცესში გამოყენებულია მონაცემთა შეჯერებისა და შედარებითი ანალიზის მეთოდი.

შედეგი

მუშაობის პროცესში გამოიკვეთა თვითნასწავლი სომეხი მხატვარები, ამოცნობილ იქნა კ.გრიგორიანცის მანამდე უცნობი ნახატი, რომელიც არ იყო შეტანილი მისი ნამუშევრების სიაში.

მსჯელობა

იმპერიის შემოსვლამდე საქართველოში სომხურ მხატვრობას დიდი ხნის ისტორია გააჩნდა. უკვე XVII ს-დან თბილისში არსებობდნენ სომეხ მხატვართა საგვარეულოები, რომელთა შორის უძველესი, ჰოვნათანიანების ცნობილი ოჯახი XVII ს-დან ცხოვრობდა თბილისში¹³⁰. ჰოვნათანიანების ოჯახიდან ცნობილია 7 მხატვარი: ნაღში, აკოფი, არუთიუნი, ჰოვნათანი, მიკირტუმი, აკოფი და აგაფონი (Дзუцова, 2014: 110-144). ოჯახის უზუცესი - ჰოვნათან ნაღში საქართველოს მეფის ვახტანგ VI-ის სასახლის კარის მხატვარი იყო, ხოლო ყველაზე ცნობილი - თბილისური პორტეტული სკოლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი, ფერმწერი ჰაკობ ჰოვნათანიანი¹³¹. მოგვიანებით სომეხ მხატვართა საგვარეულოებს დაემატა ბაჟბუქ-მელიქიანების, ბაიანჩელების, დილბარიანების, მანოიანების, ელიზბეკიანების, მირზოიანების და სხვა მხატვართა ოჯახები...

თბილისში დამკვიდრებულ სომეხ მხატვართა შემოქმედებას უწყვეტ ხაზად გასდევს თბილისის სიყვარული. მათი შემოქმედების ემოციურ ფონს ქმნიდა თბილისის ლანდშაფტი, არქიტექტურა, კოლორიტული მოქალაქეების ერთგვარად თეატრალიზებული ყოფა. ხოლო პატრიოტული ინტელიგენციის აქტ-

¹³⁰ ნაღშის შვილები და მოწაფეები უმთავრესად წიგნის ილუსტრაციაზე მუშაობდნენ.

¹³¹ 3. ჰოვნათანიანი (1806, თბ. - 1886, ირანი) ნამუშევრები: ნ. თუმანიანის, ე. გურგენეკიანის (სომხეთის სურათების გალერეა, ერევანი), გ. კარაჯიანის (აღმ. ხალხთა ხელოვნების მუზეუმი, მოსკოვი), მელიქიშვილების, მიზანდარის (საქ. ხელოვნების მუზეუმი, თბილისი) პორტრეტები.

იურობა თავისებურ მიმართულებას აძლევდა სომეხ მხატვართა შემოქმედებას.

1887 წ. დაარსებული „კავკასიის ნატიფი ხელოვნების წამახალისებელი საზოგადოების“ გამოფენებში სომეხი მხატვრები მონაწილეობდნენ, როგორც ქართული კულტურის ორგანული ნაწილი. XX ს. დასაწყისში თბილისურ გარემოში სომხები თავს თბილისის კულტურის განუყოფელ ნაწილად თვლიდნენ და საკუთარი შემოქმედება თბილისის კულტურული სივრცის მიღმა ვერც წარმოედგინათ.

1922 წელს თბილისის სამხატვრო აკადემიის დაარსებისთანავე, აქ მუშაობდნენ ცნობილი სომეხი მხატვრები: ჰ. შამშინიანი, ჰ. ჰაკობიანი, ვ. სურენიანი, ვ. გაიფეჯიანი, ი. კარალიანი; აქ სწავლობდნენ ე. ისაბეკიანი, დ. ნალბადიანი, რ. ლორის-მელიქოვი, რ. ისრაელიანი, რ. სიმონიანი, რ. საფაროვი, ჰ. ღარიბჯანიანი, ს. კირაკოზოვი, თ. ნალბანდიანი, გრ. მირზოევი, ა. კოჯოიანი, ს. კაშხიანი და სხვები. ქართველ მხატვრებთან ერთად ისინი თბილისური ფერწერის ერთიან სკოლას წარმოადგენდნენ.

საქართველოს დამოუკიდებლობის დროს განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა სომეხ მხატვრებს. 1919 წელს შედგა ერვანდ ქოჩარის პირველი გამოფენა; 1919 წელს მოეწყო ალ. ბაჟბეუქ-მელიქოვისა და ლადო გუდიაშვილის ერთობლივი ექსპოზიცია ჟურნალ „არსის“ რედაქციაში (ზაალიშვილი, 2011: 6-11).

XX საუკუნის დასაწყისში თბილისში უკვე მოღვაწეობდა სომეხ მხატვარ ქალთა ჯგუფი: ანასტასია დანდუროვი, ნინა თამაშშევა, ელ. დიგუროვა-ქიქოძე, ჰერმინე ხაჩოიანი, მადლენ ამირხანოვა, ნადეჟდა ალექსანიან-შახაზიზი, ავანგარდისტი - უნიკ-იერესი გრაფიკოსი ემა ლალაევა-ედიბერიძისა (ლალი).¹³²

¹³² ემა ლალაიანი-ედიბერიძე (1904, თბ.-1991, თბ.) 1924-1928 წ. სწავლობდა თბილისის სამხატვრო აკადემიის გრაფიკის ფაკულტეტზე, პროფესორ ი. შარლემანის კლასში. 1938 წელს მისი მეუღლე, გიორგი ედიბერიძე დახვრიტეს, ამიტომ ემა მხატვართა კავშირიდან გარიცხეს და მოუხედავად ისეთი ცნობილი მხატვრების მცდელობისა, როგორებიც იყვნენ თ. აბაკელია, ს. ქობულაძე, მ. გოცირიძე, ა. ქუთათელაძე, უ. ჯაფარიძე... მას გამოუენა აღარ ჰქონია.

თბილისის სომხური მხატვრობის სურათი არ იქნება სრული ცნობილი ფოტოხელოვანების - ალ. სააკოვის (თბილისის და მისი მოქალაქეების ამსახველი ფოტოსერიების ავტორი), იური მეჩითოვის (თბილისისადმი და ს. ფარაჯანოვისადმი მიძღვნილი ფოტოკომპოზიციების შემქმნელი), ალ. არუთიუნოვის, ს. დარჩინიანის („თბილისი. სომხური ეტიუდები“), ი.ტერტეროვის ხსენების გარეშე.

საქართველოს სომეხ მხატვართა შემოქმედება იმდენად მრავალფეროვანია, რომ წარმომავლობის და მოღვაწეობის არეალის გარდა, თითქმის, არაფერი აქვთ საერთო. მათ ერთი თემატიკა და ერთი დიდი ვნება აერთიანებთ - უზარმაზარი სიყვარული თბილისის მიმართ. თბილისის სომხური სამხატვრო სკოლის ჩამოყალიბებაში განუზომელი წვლილი შეიტანეს როგორც განსხვავებული ხელწერის მქონე, რუსეთსა და ევროპაში განსწავლულმა პროფესიონალებმა: გ. ბაშინჯალიანმა, გ. შარბაბჩიანმა, ე. თადევოსიანმა, ა. შამშიანმა, ჰ. ჰაკობიანმა, ვ. სურენიანცმა, ვ. გაიფეჟიანმა, ი.კარალიანმა და XX ს-ის აღიარებულმა ოსტატებმა - მარტიროს სარიანმა, ერვანდ ქოჩარმა, გიორგი აკულოვმა, არშილ გორკმა, ასევე თვითნასწავლმა დიდოსტატებმა ვ. ხოჯაბეკოვმა, კ. გრიგორიანცმა, ვ. ელიბეკიანმა. მათ, როგორც თბილისის „შემოქმედმა ისტორიკოსებმა“, თბილისური ყოფა-ცხოვრება გამორჩეული სიცხადით გადმოიტანეს ტილოზე.

სამართლიანი იქნება, თუ მათზე საუბარს კარაპეტ გრიგორიანცით დავიწყებთ, ვინაიდან, მის შემთხვევაში ძველი თბილისის ყოფა-ცხოვრების ამსახველი შემოქმედება გვხვდება როგორც სამხატვრო, ასევე თეატრალურ და სალიტერატურო წრეებში. ეს იყო ფიროსმანის თანამედროვე პრიმიტივისტი თვითნასწავლი მხატვარი, თუმცა თავის დროზე ფიროსმანზე უფრო მეტ შეკვეთას იღებდა. ფიროსმანის მსგავსად, შესრულებული აქვს ისტორიულ პირთა პორტრეტები. ფიროსმანის მსგავსი, სახასიათო ქართულ ფერწერით ქმნიდა პორტრეტებსა და ნატურმორტებს, აკეთებდა აბრებს, ხატავდა დუქნებსა და სამიკიტნოებს. მოუხატავს პუშკინის ქუჩაზე მდებარე იმ დროისთვის ცისფერ-

ყანწელთა თავშეყრის ადგილი, ცნობილი სამიკიტნო „სიმპატია“, მირიანაშვილის ღვინის სარდაფი, ძმები მათიაშვილების რესტორანი რიყეზე, მიხაკა ვარსიმაშვილის ღვინის სარდაფი. მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა თბილისური არტისტული და თეატრალური ცხოვრების ნაწილი იყო.

„კავკასიის კალენდრის“ 1899 წლის გამოცემაში მითითებულია მხატვრის გვარი და მისამართი: ტფილისი, აბას-აბადის მოედანი, თავად არღუთინსკი-დოლგორუკოვის სახლი. 1890 წელს ჯვრის მამის ქუჩაზე გაუხსნია საკუთარი სახელოსნო, სადაც უამრავ ხალხს იზიდავდა. მუშაობდა, ძირითადად, დიქტზე ზეთით. ავტოგრაფი „კარაპეტ გრიგორიანცი. ძველი ტფილისი“ მხატვრის თითქმის ყველა ნახატზე გვხვდება. ნახატებში გვხვდება იმ დროის თბილისისათვის დამახასიათებელი ტიპაჟები: კინტოები, ჩარჩები. კ. გრიგორიანცის ყველაზე მეტი ნახატი საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ინახება: სულ შემორჩენილია კარაპეტ გრიგორიანცის 40 ნამუშევარი: ამათგან, მხოლოდ ერთი ინახება ერევანში, ქექსი – საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში, ოცდაცამეტი კი – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, რომლის ინვენტარიზაციის წიგნის მიხედვით, 1935 წელს თავად მხატვარს მიუტანია.

ი. გრიშაშვილი „ძველი ტფილისის ლიტერატურულ ბოჰემაში“ (გრიშაშვილი, 1927:141-143), კარაპეტ გრიგორიანცს ახსენებს არა როგორც მხატვარს, არამედ როგორც ლიტერატორს - 1910 წელს გამოცემული ლექსების კრებულის ავტორსა (გრიგორიანცი, 2010) და სომხურად „ვეფხისტყაოსნის“ მთარგმნელს.¹³³

აღსანიშნავია, რომ კ. გრიგორიანცი მშობლიურ ენად ქართულს მიიჩნევდა და არამართებულად მიაჩნია რუსულ ენაზე სწავლება, წუხს ქართული ენის შერყვნისა და გაღარიბების გამო: „ამგვარმა რუსის დევნამ ქართული ენა იქამდისინ მიაყენა, რომ

¹³³ კ. გრიგორიანცს სურდა სომხური თეატრის სცენაზე დაედგათ ვეფხისტყაოსანი, ამიტომ სრულად თარგმნა პიესის სახით, თუმცა თეატრის ხელმძღვანელობამ, სირთულის გამო, სამომავლოდ გადადო მისი დადგმა.

ძველი ქართული ერთიანად დაიკარგა და ამღვრეული ენა შემოვიდა. ეხლანდელი ქართული ენა არის არაბულიდან, სპარსულიდან, სომხურიდან და ევროპიელთა ენებიდან ნასესხები... ქართველებსაც ოდესმე ქონიათ საკუთარი სუფთა ენა. ძველს დროში სომეხი პოეტებიც იყვნენ საქართველოში, რომლებიც წმინდა გაურეველ ქართულ ენას ხმარობდნენ“ (გრიგორიანცი, 2011: 83).

სერგო კლდიაშვილის გადმოცემით, კ.გრიგორიანცი 12 წიგნის ავტორი ყოფილა. ტექსტები თითქმის მთლიანად დაკარგულია. შემორჩა „ძველი თბილისის დაუჯერებელი ამბები“, რომელიც ხელნაწერის სახით ლიტერატურის მუზეუმში მწერალ სერგო კლდიაშვილს 1944 წელს შეუტანია. წიგნის უმთავრესი ღირსება ის არის, რომ ავტორი ეთნოგრაფიულ მასალას სხვისგან კი არ მოიპოვებდა, არამედ თბილისურ ყოფაში იყო გაზრდილი, თბილისური ყოფის თვითმხილველი და თანამონაწილეა. მსგავსი წიგნებით ქართველი მკითხველი დიდად განებივრებული არ არის. ის დეტალურად აღწერს, თუ როგორ იყო მოწყობილი სახლები, როგორ შემოვიდა ხმარებაში ჭრაქი, ელექტრონი, როგორ ტანისამოსს ატარებდნენ თბილისელები, რა ვითარება იყო ქარხნებში, სად რამდენი იყო ხელფასი, სად და როგორ ერთობოდნენ, როგორ სჯიდნენ დამნაშავეებს, რა იყიდებოდა ბაზრებში, მოგვითხრობს რკინიგზის გაყვანაზე, კორუფციაზე, „ბუნტზე ნალოგის გამოთ ბაშბუქ-მელიქოვის ქალაქის თავათ ყოფნის დროს“, მეხის დაცემაზე, ზუხარის ემირის სტუმრობაზე თბილისში, გრიგორ არწრუნის შთამბეჭდავ დასაფლავებაზე, ავაზაკ ტატო წულუკიძის საქმეებსა და სიკვდილით დასჯაზე, მტკვრის ადიდებაზე, გველისგან ღვინის დამზადებაზე და რასაც ძალიან იშვიათად ვხვდებით – აღწერს სხვადასხვა პროფესიის ადამიანთა, მათ შორის მეძავეების საქმიანობას თბილისში. უნდა ითქვას, რომ აღწერს არა გაკვრით და ზოგადად, არამედ ყველა თემას ცალკე თავი აქვს დათმობილი.

გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმმა 2011 წელს გამოსცა კ. გრიგორიანცის „ძველი თბილისის იშვიათი ამბები“, რომელსაც ახლავს ავტორის ბიოგრაფია.

აღსანიშნავია, რომ ნაწარმოების ტექსტის და ბიოგრაფიის ხელწერა ერთნაირია, მაგრამ ხელნაწერი არ ეკუთვნის ავტორს. ამის თქმის საფუძველს იძლევა მესამე პირში დაწერილი ბიოგრაფია. არსებობს ვარაუდი, რომ ის სერგო კლდიაშვილის დაწერილი ან გადაწერილია. წიგნი გაფორმებულია ავტორის ნახატებით და მასში შეტანილია იმ დროისთვის ცნობილი ყველა ნახატი. მათ შორის არ მოხვდა კ. გრიგორიანცის აქამდე უცნობი „თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი“, რომელიც საქართველოს პარლამენტის ეროვნულმა ბიბლიოთეკამ 2022 წ. შეიძინა კერძო პირისგან. ამ ნახატს დავურთავ სტატიას და, ვფიქრობ, მცირე წვლილს შევიტან მხატვრის ბიოგრაფიაში. ვინაიდან ის ძალიან ბევრს ხატავდა, დღემდე ხდება ქალაქში მიმოფანტული მისი ნახატების მოძიება. ასევე შეიძლება სადმე იყოს შენახული მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა. ნახატების დიდი ნაწილისა და ტექსტების მსგავსად, დაკარგულად ითვლება კარაპეტ გრიგორიანცის საფლავიც. ლადო გუდიაშვილს დაუჩივლია, ფიროსმანის მსგავსად, ძველი ტფილისის კიდევ ერთი თვითმყოფადი მხატვრის საფლავი დაგვეკარგაო. (ზურაბიანი, 1981) გარდაიცვალა 1943 წელს, უაღრესად დიდ გაჭირვებაში.

ი. გრიშაშვილმა 1927 წელს გამოცემულ „ძველი ტფილისის ლიტერატურულ ბოჰემას“ დაურთო ძველი თბილისის კიდევ ერთი მემკვიდრე მხატვრის, ვანო ხოჯაბეგოვის მიერ შესრულებული თბილისის ეგზოტიკური ყოფის ამსახველი ილუსტრაციები. ისტორიკოსი და ეთნოგრაფი თ. ბერიძე წერს, რომ 1875 წელს დაბადებულმა ვანომ ხატვა ბავშვობიდან დაიწყო. ვანო ხოჯაბეგოვი დაიბადა 1875 წლის 14 იანვარს თბილისში, წყაროსუბანში. დედა - მელანია, შინ საქმიანობდა. მამა - გიორგი კი ხარაზი იყო. ვანოს სწავლა-განათლება ხელმოკლეობის გამო არ მიუღია. ბავშვობა თბილისში მცხოვრები უფროსი ძმის ხილბოსტნეულის დუქანში გაატარა. შემდეგ ფედოსეევის ქუჩაზე საწვრილმანო დუქანი გახსნა და „როცა კი მოიცლიდა, ხატავდა მუშტრებს, თბილისელ მოქალაქეებს“ (ბერიძე, 1969:5-6). ხოჯაბეგოვის მხატვრობა ისეთივე ორიგინალურია, როგორც ძველი

თბილისის ყოფა. ძირითადად, ხატავდა ჟანრულ სცენებს: „ყე-
ნობა“, „ბაირამობა“, „შაჰსეი-ვაჰსეი“... ვანოს შემოქმედებიდან
ძალიან საინტერესოა „ნეფის ცეკვა მშობლების საფლავზე“... ასე-
თი ტრადიციაც ყოფილა, ყარაჩოღელი ნეფე მიდიოდა თავის
მამის საფლავზე და ზურნაზე ცეკვით გამოსთხოვდა დალოცვას.
ეს ტრადიცია მხოლოდ ვანო ხოჯაბეგოვის ნახატზეა შემორ-
ჩენილი.

ვანომ მიიქცია მხატვარ ფოგელის ყურადღება, რომელსაც
1910 წელს სკლიფასოვსკის კერძო სამხატვრო სასწავლებელში
წაუყვანია. როგორც მხატვარი ჯოტო გრიგორიანი იხსენებს,
„სასწავლებელში ყოფნისას ვანოს ნატურიდან ხატვა მეტად უჭი-
რდა, მაგრამ თუ სთხოვდნენ, ზეპირად დაეხატა რაიმე, იგი
დიდი ხალისით აკეთებდა ამას და უცბად, რამდენიმე მონასმით
ხატავდა რომელიმე სცენას ძველი თბილისის ყოფიდან. ვანომ
ვერ გაუძლო სასწავლებელში არსებულ აკადემიურ რეჟიმს და
ორი თვის შემდეგ სწავლისთვის თავი დაუწებებია“ (ბერიძე,
1969:7-8). თუმცა, მის შემოქმედებას ამით არაფერი დააკლდა,
ვანო ამ დროს უკვე ჩამოყალიბებული, საკუთარი სტილისა და
ფორმის მხატვარი იყო.

ძველი ტფილისის მთელი ხიზლი და ელფერი თავის ტილ-
ოებზე გადაიტანა კიდევ ერთმა თვითნასწავლმა მხატვარმა,
ვალარშაკ ელიბეკიანმა. ვ. ელიბეკიანი დაიბადა 1924 წ. თბილ-
ისში ზეინკალ ჰ. ელიბეკიანის ოჯახში. ბავშვობაში დაამთავრა
„ჰაიარტუნის“ სამხატვრო წრე, სადაც მისი პირველი მასწავლე-
ბელი იყო პარიზში განათლებამიღებული ფერმწერი გიგო შარ-
ბაზჩიანი. იმის გამო, რომ ელიბეკიანის შემდეგი მოღვაწეობა
თეატრში გაგრძელდა¹³⁴, მისი ტილოები თითქოს სცენაა, თბილ-
ისის ცხოვრება თითქოს დადგმულია. ძველი ქალაქის ატმოს-
ფერო გადმოცემულია მოძრაობებში, პოზებში, სახის მიმიკებში.
თეატრალურ გარემოში ასახულია ქალაქელების ყოველდღიურ-
ობა, კინტოების, მედუქნების, მეზურნეებისა და მექორწილეების

¹³⁴ ვ. ელიბეკიანი წლების მანძილზე ხელმძღვანელობდა თეატრს და გააფორმა ოცზე მეტი სპექტაკლი.

მონაწილეობით. როგორც ხელოვნებათმცოდნე ჰ.იგითიანი წერს, „ჩვენს წინაშე დგას გრანდიოზული ფერადი სპექტაკლი მრავალრიცხოვანი პერსონაჟებით, სხვადასხვა სიტუაციით, რომელიც იწვევს მაყურებელს, გახდეს ამაღელვებელი წარმოდგენის მონაწილე, რომლის დრამატურგი, რეჟისორი და მხატვარი არის ვადარშაკ ელიბეკიანი. მომხიბლავი სახლები აიგნებით, მყუდრო ეზოებით, მაღაზიები მხიარული აბრებით. ახალ სიცოცხლეს და სილამაზეს, ახალ მნიშვნელობას პოულობენ ვადარშაკ ელიბეკიანის შემოქმედებაში“ (Игитян, 1979:21). ის, რასაც ვადარშაკ ელიბეკიანი ასახავს, უფრო მეტად თბილისზე ოცნებაა, როგორიც იყო მისი ბავშვობის მოგონებებში - როცა ქუჩები უფრო ფართო იყო, სახლები უფრო მაღალი, ფერები უფრო ნათელი. ეს არის ქალაქი, რომელიც საოცარ ლეგენდად იქცა. ელიბეკიანი ამ ლეგენდას აძლევს რეალობის სახეს.

ელიბეკიანმა ხატვა 64 წლის ასაკში უსაქმურობის გამო დაიწყო, თუმცა დიდი წვლილი შეიტანა ძველი თბილისის ვიზუალური ენციკლოპედიის შექმნაში. ყველა მისი ნამუშევარი არის მოგონება მშობლიურ თბილისზე. მის ნახატებზე ვხვდებით მშაკის რედაქციასა და ავლაბრის არაქსიანის თეატრს, ჩიტების ბაზარსა და ხელოსანთა რიგებს, ქუჩის სადალაქოებსა და მაწვნის გამყიდველს, ჰარუთიუნ ელიბეკიანის საზეინკლო სახელოსნოს...

დასკვნა

გრიგორიანის, ხოჯაბეგოვისა და ელიბეკიანის სურათებზე აღბეჭდილი ძველი თბილისი აცოცხლებს მე-19 საუკუნის მიწურულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის თბილისის თვითმყოფად სახეს, ქალაქურ ტრადიციებს, თბილისელთა სამოსსა და ქალაქურ გასართობებს: ყეენობას, ამპრობას, აშუღობას, კრივს, არიფანას, რიგისპურს, ყავახანას, ქუჩის წარმოდგენებს, სალხინო ბაღებს... თბილისელი თვითნასწავლი სომეხი მხატვრების ნაივური ნამუშევრები თბილისის სიყვარულით, მისი კოლორიტითაა ინსპირირებული, ამიტომ ისინი თბილისური ცხოვრების ერთგვარი მატიანეებია.

სომეხი მხატვრებისთვის თბილისის თემა იმდენად მრავალმხრივი და ვრცელია, რომ შეუძლებელია ერთ სტატიასში მისი თუნდაც რომელიმე ნაწილის სრულად განხილვა. სტატიის მიზანია იმის ჩვენება, რომ XIX-XX ს. თბილისელ სომეხ მხატვართა შემოქმედება ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე შესწავლილი და კვლავ გრძელდება ნამუშევრებისა თუ ცნობების მოძიება და თავმოყრა. შევეცადე მცირე წვლილი შემეტანა ამ მიეზაში. ვფიქრობ, კ. გრიგორიანცის „თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი“ ღირსეულ ადგილს დაიმკვიდრებს მხატვრის ნამუშევრების ნუსხაში.

ბიბლიოგრაფია

- ანდრიაძე, დავით. (2014). *ტფ[თბ]ილისი - ახალი ბაბილონი = Tifftbilis-i - new Babylon*. თბილისი.
- ანდრიაძე, დავით. (2014-2015). *კატალოგი ძველი თფილისი. სურათები ქალაქის ცხოვრებიდან MARGINAILA*. თბილისი: სეზანი.
- ბერიძე, თეიმურაზ. (1969). *მხატვარი ვანო ხოჯაბეგოვი*. თბილისი: ხელოვნება.
- ბერიძე, ვახტანგ. (2018). *კულტურა და ხელოვნება დამოუკიდებელ საქართველოში*. თბილისი: სეზანი.
- გრიგორიანცი, კარაპეტ. (2011). *ძველი თბილისის იშვიათი ამბები*. თბილისი.
- გრიშაშვილი, იოსებ. (1927). *ძველი ტფილისის ლიტერატურული მოკება*. თბილისი: სახელგამი.
- ზაალიშვილი, ნინო. (2011). *სომეხი მხატვრები საქართველოში - ჰაკობ ჰოვანათიანიდან გაიანე ხაჩატურიანამდე*. თბილისი.
- თოფჩიშვილი, როლანდ და გვიმრაძე, თეიმურაზ. (2017). *ეთნოლოგიური თბილისი თბილისელთა ტრადიციული ყოფა და კულტურა*. თბილისი: უნივერსალი.

რეზია, დ. (1979). *მხატვარი გ. გრიგორიანი*. თბილისი: მეგობრობა 1: 240-250.

Дзуцова, Ирина. (2014). *Народное направление в грузинской Станковой живописи второй Половины XVIII-XIX веков*. Тбилиси.

Евлаховъ, И. „Заметки о Тифлисъ.“ Кавказ 23 (1846): 2-3.

Игитян, Генрих. (1979). *Вагаршак Элибекян*. Тбилиси: Хеловნება.

Каменский, Александр. (1979). *Этюды о художниках Армении*. Ереван.

Каменский, Александр. (1979). *Этюды о художниках Армении*. Ереван: Издательство «Советакан გროხ».

Манукян, Сейрануш. (1991). *Вагаршак Элибекян*. Москва: Издательство «Изобразительное искусство».

ვალარშაკ ელიბეკიანი. ყუენობა

ვანო ხოჯაბეგოვი. ნეფის ცეკვა მშობლების საფლავზე

კარაპეტ გრიგორიანცი. თამარი და შოთა

**Armenian self-taught painters from Tbilisi and an unknown canvas by
K. Grigoryants¹³⁵**

Ketevan Otashvili

Ilia Chavchavadze National Parliamentary

Library of Georgia.

5/7, Gudiashvili Street, Tbilisi 0108

+995568707242. kotashvili@yahoo.com

ORCID: 009-0003-8849-6353

Abstract

Armenian painting in Georgia has a long history. Already from the 17th century, there were Armenian artists' families in Tbilisi. The oldest famous family of Hovnathanians lived in Tbilisi from the 17th century. At the beginning of the 20-th century, a group of Armenian women artists was already active in Tbilisi. Professionals who received education in Russia and Europe, as well as self-taught great masters V. Khojabekov, K. Grigoryants, and V. Elibekyan, who brought the life of old Tbilisi to the canvas with exceptional clarity, made an immeasurable contribution to the formation of the Tbilisi Armenian Art School.

K. Grigoryants's work depicting the life of old Tbilisi can be found in artistic, theatrical and literary circles. He was a primitivist

¹³⁵ The research is supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [FR-21– 8081] “Ethnoreligious Mosaics of Tbilisi (1801-1921)”.

self-taught artist, a contemporary of Firosmeni and similar to Firosmeni, he created portraits and still lifes with characteristic Georgian painting and made signs. According to S. Kldiashvili, K. Grigoryants was the author of 12 books. The texts are almost completely lost. In 2011, K. Grigoryants's „Rare Stories of Old Tbilisi“ was published. The book is decorated with the author's drawings and includes all 40 drawings known at the time. K. Grigoryants's previously unknown „Queen Tamar and Shota Rustaveli“ was not among them. The National Parliament Library of Georgia purchased the painting from a private person in 2022. V. Khojabegov's painting is as original as the existence of old Tbilisi. He mainly painted genre scenes. The forgotten tradition preserved in Khojabegov's painting „Groom's dance on the grave of his parents“ is very interesting. The everyday life of the townspeople is depicted in a theatrical environment. The old Tbilisi captured in the pictures of Grigoryants, Khojabegov, and Elibekyan revives the self-contained face of Tbilisi of the late 19th and early 20th centuries, urban traditions, clothes of Tbilisi residents, and urban entertainments. The naive works of self-taught Armenian artists from Tbilisi are considered to be prominent records of Tbilisi's life.

Keywords: K. Grigoryants; „Queen Tamar and Shota Rustaveli“; „Rare Stories of Old Tbilisi“; V. Elibekyan; V. Khojabegov.

Introduction

The geographical location of Georgia at the crossroads of Asia and Europe, centuries-long forced or conscious relations with Christian Byzantium and Muslim countries, and the accompanying historical processes of these relations led to the multi-ethnicity of the population of Georgia. Tbilisi has always been distinguished by a high culture of inter-ethnic relations; this is evidenced by both Georgian and foreign written sources, existing culture, and other historical-ethnological documents. The long-term coexistence of different ethnic groups has

created a kind of mosaic of traditions and cultures, Tbilisian multiculturalism - an unique phenomenon of conflict-free coexistence, mixed and at the same time, autonomous development of different cultures.

The XIX century in Georgia began with transformative events. In 1801 The failure of Georgian statehood was immediately reflected in the fate of the capital city - Tbilisi became a governorate, the residence of the ruler and viceroy of the Caucasus was located here, Armenians living in Ottoman or Iran aspired here, not to Yerevan, a theological school, Armenian newspapers, Armenian theater were founded here... If the language of Tbilisi Armenians was Georgian in the XVIII and early XIX centuries, they spoke Georgian in their families, drew up documents in Georgian, and signed in Georgian, and by the end of the XIX century, they had mastered Russian and Armenian languages.

Russian Empire, based on its political strategy, deliberately changed the ethnic image of the already historically ethnically diverse Georgia - it encouraged the settlement of different peoples here. The streets of Tbilisi were always crowded. The people of Tbilisi worked in the streets, they traded, rested, strolled, socialized... The ethnic composition of Tbilisi is well characterized by I. Evlakhov: "People move, make noise, whisper. Costumes, faces and decorations are intermingled. Georgians, Persians, Ossetians, Laks; Chokhas, Circassians, turbans, burkas gleam quickly in front of you, and you can't even catch a glimpse of the passers-by. Here are the women from the outskirts of the city with butter, ghee, ham and milk. Here are the Georgian Jews, the wearers of garments, women's needlework, small things." (Евлახовъ, 1846: 2-3).

Such „multicolorism“ of the population of Tbilisi was in the interests of Tsarism. Russia created an acceptable balance for the empire between the ethnic groups of Tbilisi. The aggressive character of the demographic policy of Tsarism was also manifested in the fact that, if before ethnic groups formed a harmless cultural-linguistic group, Tsarist Russia tried to turn the linguistic-cultural phenomenon into a

political actor through ethnic stratification and politicization of ethnicity. However, Tbilisi was able to change the direction of the nationalism stirred up by Tsarist Russia and organized it vertically – against the central government. Avant-garde writers and artists fleeing the Bolshevik terror from Russia took refuge in Tbilisi; Giotto¹³⁶ and D. Kakabadze's biographies similarly reflected the consequences of Soviet terror.

The members¹³⁷ of the board of the "Union of Armenian Artists" established in 1916 in Tbilisi, as well as the members¹³⁸ of the board of the "Hayartun" established in 1921, were representatives of the progressive-minded creative intelligentsia who did not obey the nationalist propaganda of the empire. However, since the beginning of the XIX century, when it was recognized as the administrative center of Transcaucasia, Tbilisi became a creative hub. The Armenian intelligentsia gathered here aimed to use every opportunity to advance the national idea.

Methodology

The research process used the method of data collation and comparative analysis.

Outcome

The research identified self-taught Armenian artists. A previously unknown painting by K. Grigoryants was also identified, which was not included in the list of his works.

Discussion

Before the entry of the empire, Armenian painting in Georgia had a long history. Already from the 17th century, there were Armenian artists' families in Tbilisi. The oldest famous family of Hov-

¹³⁶ Giotto - G. Grigoryan (1897, Tb.-1976, Yerevan). Fearing repressions, Giotto burned 300-400 canvases in one night. The artist often refers to his childhood memories, depicts the hustle and bustle of Old Tbilisi: "Still life "Old Tbilisi", "Mom and Me", "Kinto from my street".

¹³⁷ G. Sherbabchyan, A. Akofyan, Vl. Surenyants, E. Tatevosyan, V. Khojabegov and Al. Shirvanzade.

¹³⁸ H. Tumanyan, R. Melikyan, L. Kalantari and G. Sherbabchyan.

natanians lived in Tbilisi since the XVII century¹³⁹. 7 artists from the Hovnatanian family are known: Nagash, Akof, Arutiun, Hovnatan, Mikirtum, Akof and Agafon (Дзюцова, 2014: 110-144). The elder of the family - Hovnatan Nagashi was the painter of the palace court of Vakhtang VI, the king of Georgia, and the most famous - one of the prominent representatives of the Tbilisi portrait school, painter Hakob Hovnatanian¹⁴⁰. Later, the families of Bazhbeuk-Melikyans, Bayakhch-evs, Dilbaryans, Manoyans, Elibekyans, Mirzoyans and others joined to the families of Armenian artists...

The love of Tbilisi runs through the creativity of Armenian artists settled in Tbilisi. The emotional background of their creativity was created by Tbilisi's landscape, architecture, and the somewhat theatrical presence of prominent citizens. And the activity of the patriotic intelligentsia gave its own direction to the creativity of Armenian artists.

At the beginning of the 20th century, Armenian artists considered themselves as an integral part of Tbilisi culture and as an organic part of Georgian Culture, participated in the exhibitions of the „Caucasian Fine Art Promotion Society“ established in 1887.

In 1922, right after the establishment of the Tbilisi Art Academy, famous Armenian artists were teaching and studied there: H. Shamshinyan, H. Hakobyan, V. Surenyants, V. Gaifejian, I. Karalyan; E. Isabekyan, D. Nalbadyan, R. Loris-Melikov, R. Israelyan, R. Simonian, R. Safarov, H. Gharibjanyan, S. Kirakozov, T. Nalbandyan, Gr. Mirzoev, A. Kojoyan, S. Kashkhyan and others. Together with Georgian artists, they represented a unified school of Tbilisi painting.

During the independence of Georgia, special attention was paid to Armenian artists. Ervand Kochar's first exhibition was held in 1919; In 1919 a joint exposition of Al. Bajbeuk-Melikov and Lado Gudiash-

¹³⁹ Nagashi's children and disciples mainly worked on the illustration of the book.

¹⁴⁰ H. Hovnatanyan (1806, Tb. - 1886, Iran) Works: N. Tumanyan, E. Gurgenbekyan (Picture Gallery of Armenia, Yerevan), Portraits of G. Karajiani (Museum of Art of the Peoples of Azerbaijan, Moscow), Melikishvili, Mizandari (Museum of Art of the Peoples, Tbilisi).

vili was held in the editorial office of "Arsi" magazine. (Zaalishvili, 2011: 6-11)

At the beginning of the 20-th century, a group of Armenian female artists - Anastasya Dandurov, Nina Tamamsheva, El. Digurova-Kikodze, Hermine Khachoyan, Madeleine Amirkhanova, Nadezhda Aleksanyan-Shakhazizi and an avant-garde artist - the talented graphic artist Ema Lalaeva-Ediberidze (Lali) - was already active in Tbilisi¹⁴¹.

The picture of the Armenian art of Tbilisi would not be complete without mentioning famous photo artists – Al. Saakov (author of photo series depicting Tbilisi and its citizens), Yuri Mechitov (creator of photo compositions dedicated to Tbilisi and S. Farajanov), Al. Arutunov, S. Darchinyan ("Tbilisi, Armenian Etudes"), and I. Terterov.

The works of Georgian Armenian artists are so diverse that they have almost nothing in common except their origin and field of activity. They are united by one topic and one great passion - huge love for Tbilisi. Professionals who received education in Russia and Europe G. Bashinjalyan, G. Sharbabchyan, E. Tadevosyan, A. Shams-hiyan, H. Hakobyan, V. Surenyants, V. Gayfechyan, I. Karalyan and recognized masters of the 20-th century - Martiros Saryan, Ervand Kochar, Giorgi Akulov, Arshil Gork..., as well as self-taught great masters V. Khojabekov, K. Grigoryants, V. Elibekyan, As the "creative historians" of Tbilisi, they brought the life of old Tbilisi to the canvas with exceptional clarity, made an immeasurable contribution to the formation of the Tbilisi Armenian Art School.

It will be fair if we start our conversation about them with Karapet Grigoryants, because, in his case, his creations depicting the life of old Tbilisi can be found in artistic, theatrical, and literary circles. He was a primitivist self-taught painter contemporary of Pirosmani, although he received more commissions than Pirosmani in his

¹⁴¹ Emma Lalayants-Ediberidze (1904, Tb.-1991, Tb.) in 1924-1928 she studied at the Faculty of Graphics of the Tbilisi Academy of Arts, in Professor I. Charlemagne's class. In 1938, her husband, Giorgi Ediberidze, was shot, so Emma was expelled from the Union of Artists, and despite the efforts of such famous artists as T. Abakelia, S. Kobuladze, M. Gotsiridze, A. Kutateladze, U. Japaridze... she never had an exhibition.

time. Like Pirosmeni, he painted portraits of historical figures. Like Pirosmeni, he created portraits and still lifes with characteristic Georgian painting, made signs, painted dukhans and taverns. He had painted the meeting place of The Blue Horns members on Pushkini Street, the famous tavern "Simpatia", Mirianashvili's wine cellar, brothers' Matiashvili restaurant on Rike, Mikhaka Warsimashvili's wine cellar. His life and work were part of Tbilisi's artistic and theatrical life.

In the 1899 edition of the "Caucasian Calendar" the name and address of the artist are indicated: Tbilisi, Abbas-Abad Square, the house of Prince Arghutinsky-Dolgorukov. In 1890, he opened his own workshop on Jvaris Mama Street, where he attracted a lot of people. He worked mainly with oil on plywood. Autograph "Karapet Grigoriants. Old Tbilisi" can be found in almost all of the artist's paintings. In the paintings, there are typical types for Tbilisi of that time: kintos, tradesmen... The largest number of paintings by K. Grigoriants are kept in the National Museum of Georgia: A total of 40 works of Karapet Grigoriants have survived: only one of them is kept in Yerevan, six - in the State Museum of Folk and Applied Arts of Georgia, and thirty-three - in the National Museum of Georgia, which, according to the inventory book, were brought by the artist himself in 1935.

I. Grishashvili mentions Karapet Grigoriants in "The Literary Bohemia of Old Tbilisi" (Grishashvili, 1927: 144) not as an artist, but as a writer - the author of a collection of poems published in 1910 (Grigoriants, 1910) and the translator¹⁴² of "Vepkhistaosani" in Armenian.

It should be noted that K. Grigoriants considered Georgian to be his native language and considered it inappropriate to teach in Russian, he is worried about the corruption and impoverishment of the Georgian language: "Such persecution by the Russians caused the Georgian language to such a point that the old Georgian was completely lost and a corrupt language was introduced. Today's Georgian language is

¹⁴² K. Grigoriants wanted to put "Vepkhistaosani" on the stage of the Armenian theater, so he completely translated it into a play, but the theater management, due to the difficulty, postponed its production for the future.

borrowed from Arabic, Persian, Armenian and European languages... Georgians also once had their own pure language. In ancient times, there were also Armenian poets in Georgia, who talked in pure unmixed Georgian language (Grigoryants,2011: 83).

According to Sergo Kldiashvili, K. Grigoryants was the author of 12 books. The texts are almost completely lost. „Rare Stories of Old Tbilisi“, which was submitted to the Museum of Literature by the writer Sergo Kldiashvili in 1944 as a manuscript, has survived. The main merit of the book is that the author has not obtained the ethnographic material from someone else, but he grew up in Tbilisi, is an eyewitness and participant of Tbilisi's existence. Georgian readers are not largely pampered by such books. He describes in detail how houses were arranged, how oil lamps and electronics came into use, how the people of Tbilisi wore clothes, what was the situation in the factories, how much was the salary, where and how they got together, how criminals were punished, what was sold in the markets, he tells us about the introduction of the railway, corruption, "about the riot due to the taxes during Bazhbeuk-Melikyan's stay as the head of the city", about the lightning strike, about the visit of the Emir of Bukhari to Tbilisi, the impressive burial of Grigor Artsrun, the deeds and execution of the thug Tato Tsulukidze, on flooding of the river Mtkvari, on the poisoning wine with snake venom, and what we rarely see - he describes the activities of people of various professions, including prostitutes, in Tbilisi. It should be said that the description is not limited and general, but every topic has a separate chapter.

In 2011, Giorgi Leonidze Museum of Georgian Literature published K. Grigoryants' "Rare Stories of Old Tbilisi", accompanied by the author's biography. It should be noted that the handwriting of the text of the work and the biography are the same, but the handwriting does not belong to the author. The basis for saying this is given by the biography written in the third person's point of view. There is an assumption that it was written or copied by Sergo Kldiashvili. The book is decorated with the author's drawings and includes all the

drawings known at the time. The previously unknown "Queen Tamar and Shota Rustaveli" by K. Grigoryants was not among them, which was purchased by the National Library of the Parliament of Georgia in 2022 from a private person. I will attach this painting to the article and, I think, I will make a small contribution to the artist's biography. Since he painted so much, one can still find his paintings scattered around the city. His literary heritage may also be preserved somewhere. Like most of his paintings and texts, the tomb of Karapet Grigoryants is also considered lost. Lado Gudiashvili complained that, Like Pirosmiani, they lost the tomb of another independent artist of Old Tbilisi (Zurabian, Waves of happiness, 1981). He died in 1943, in extreme poverty.

I. Grishashvili added to the „Literary Bohemia of Old Tbilisi" published in 1927, illustrations depicting the exotic existence of Tbilisi made by another chronicler artist of Old Tbilisi, Vano Khojabekov. Historian and ethnographer T. Beridze writes (ბერძენი, 1969:5-6). that Vano, born in 1875, started painting since childhood. Vano Khojabekov was born on January 14, 1875 in Tbilisi, in Tskarosubani. Mother – Melania was a housewife. Father Giorgi was a shoemaker. Vano could not receive an education due to lack of money. He spent his childhood in the fruit and vegetable shop of his elder brother living in Tbilisi. Then he opened a small shop on Fedoseev Street, and „when he was free, he painted his clients, citizens of Tbilisi. “Khojabekov's painting is as original as the existence of old Tbilisi. Mostly, he painted genre scenes: „Keenoba, „Bayramy, “and „Shahsei-Vahsei“... Vano's „Groom's Dance on the Grave of his Parents “ is a very interesting work... There was such a tradition, „Karachokheli“ Groom went to his father's grave and asked for blessings by dancing accompanied by „zurna“. This tradition is preserved only in Vano Khojabekov's painting.

Vano attracted the attention of the artist Fogel, who in 1910 took him to Sklifasovsky's private art school. As the artist Joto Grigorian recalls, "While at school, Vano found it very difficult to draw

from subjects, but if he was asked to draw something orally, he did it with great enthusiasm and quickly, with a few words, he used to draw some scene from the old Tbilisi. Vano could not stand the academic regime in the school and after two months he gave up his studies" (Beridze, 1969:7-8). However, this did not detract him from his work, Vano was already an established artist of his own style and form at that time.

Another self-taught artist, Vagharshak Elibekyan, put all the charm and color of old Tbilisi into his canvases. V. Elibekyan was born in 1924, in Tbilisi, in the family of the locksmith H. Elibekyants. As a child, he graduated from the art circle of „Hayartun“, where his first teacher was Gigo Sharbabchian, a painter educated in Paris. Because Elibekyan continued his work in the theater¹⁴³, his canvases seemed to be a stage, the life of Tbilisi seemed to be staged. The atmosphere of the old city is conveyed in movements, poses, facial expressions. The everyday life of the townspeople is depicted in a theatrical environment, with the participation of Kintos, dukhan workers, zurna players and wedding people. As an art critic H. Igityan writes, "We have before us a grandiose colorful play with numerous characters, various situations, which invites the audience to become a participant in an exciting performance, the playwright, director and artist of which is Vagharshak Elibekian. Charming houses with balconies, cozy yards, shops with funny signs. They find new life and beauty, new meaning in Vagharshak Elibekyan's work" (Игитян, 1979:21). What Vagharshak Elibekian depicts, is more of a dream of Tbilisi, as it was in his childhood memories - when the streets were wider, the houses were taller, the colors were brighter. This is a city that has become an amazing legend. Elibekyan gives this legend a face of reality.

Elibekyan started painting at the age of 64 due to idleness, although he made a great contribution to the creation of the visual encyclopedia of Old Tbilisi. All his works are memories of his native Tbilisi. In his paintings, we can see „Mshak's“ editorial office and

¹⁴³ V. Elibekyan led the theater for years and decorated more than twenty plays.

Araksian Theater of Avlabari, the bird market and rows of artisans, street barbers and matson sellers, Harutyun Elibekyants's locksmith workshop...

Conclusion

The old Tbilisi captured in the pictures of Grigoryants, Khojabegov and Elibekyan revives the unique face of Tbilisi of the late 19-th and early 20-th century, urban traditions, clothes of Tbilisians and urban entertainment: Keenoba, Amkroba, Ashugoba, boxing, Arifana, Rigispuri, Kavakhana, street performances, Salkhino gardens... The naive works of self-taught Armenian artists from Tbilisi are inspired by the love of Tbilisi, its prominence, therefore they are a kind of chronicles of Tbilisian life.

For Armenian artists, the topic of Tbilisi is so multifaceted and extensive that it is impossible to fully discuss even one part of it in one article. The purpose of the article is to show that the work of Tbilisi Armenian artists of the 19th-20th century has not yet been fully explored, and the search and collection of works and references continues. I tried to make a small contribution to this search. I think "Queen Tamar and Shota Rustaveli" by K. Grigoryants will occupy a worthy place in the list of the artist's works.

Bibliography:

- Andriadze, David. (2014). *Tif[tbi]lis-i - new Babylon*. Tbilisi.
- Andriadze, David. (2014-2015). *Catalog Old Tbilisi. Pictures from City Life MARGINALLA*. Tbilisi: Cezanne.
- Beridze, Teimuraz. (1969). *Artist Vano Khojabegovi*. Tbilisi: khelovneba.
- Beridze, Vakhtang. (2018). *Culture and Art in Independent Georgia*. Tbilisi: Cezanne.
- Grigoryants, Karapet. (2011). *Rare Stories of Old Tbilisi*. Tbilisi.
- Grishashvili, Ioseb. (1927). *The Literary Bohemia of Old Tbilisi*. Tbilisi: sakhelgami.

- Zaalishvili, Nino. (2011). *Armenian Artists in Georgia - from Hakob Hovanthanyan to Gayane Khachaturyan*. Tbilisi.
- Topchishvili, Roland and Gvimradze, Teimuraz. (2017). *Ethnological Tbilisi: Traditional Life and Culture of Tbilisians*. Tbilisi: Universal.
- Revia, D. (1979). *Artist G. Grigoryan*. Tbilisi: Megobroba 1: 240-250.
- Dzutsova, Irina. (2014). *Folk direction in Georgian easel painting of the second half of the 18th-19th centuries*. Tbilisi.
- Evlakhov, I. „Notes about Tiflis“. *Caucasus* 23 (1846): 2-3.
- Igityan, Genrikh. (1979). *Vagharshak Elibekyan*. Tbilisi: Khelovneba.
- Kamensky, Alexander. (1979). *Sketches about the artists of Armenia*. Yerevan: „Sovetakan Grokh“.
- Manukyan, Seyranush. (1991). *Vagharshak Elibekyan*. Moscow: „Fine Arts“.

Vagharshak Elibekyan. Qeenoba (Carnival)

Vano Khojabekov. Groom's Dance on the Grave of his Parents

Karapet Grigoryants, Tamar and Shota

ომერ სეიფედინი(1884-1920) - „მემკვიდრეობა“

ნატო ხარშილაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
საქართველო, 0179, თბილისი,
ილია ჭავჭავაძის გამზირი №1,
+995551424252, nkharshiladze@cu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0001-8366-8820>

აბსტრაქტი

ომერ სეიფედინი დაიბადა 1884 წელს თურქეთში, ქ.ბანდი-რმაში. გარდაიცვალა 1920 წელს ქ.სტამბოლში. იყო მოთხრო-ბების მწერალი, რომანისტი, მასწავლებელი და ოფიცერი. ის ითვლება ერთ-ერთ უდიდეს თანამედროვე თურქ ავტორად.

სეიფედინი სწავლობდა ედირნისა და კონსტანტინოპოლის სამხედრო სასწავლებლებში, შემდეგ კი ჯარში მსახურობდა. მიი-ღო მონაწილეობა ბალკანეთის ომებში(1912-13წწ.). სამხედრო სამსახურიდან წასვლის შემდეგ მან თავი მწერლობასა და სწა-ვლებას მიუძღვნა. ლიტერატურული მოღვაწეობა 1908 წლიდან დაიწყო. სეიფედინი წერდა უნიკალური სტილით. ნაწარმოებ-ებში მოთხრობილი ამბები პირადი გამოცდილებიდან, ისტორ-იიდან და პოპულარული ტრადიციებიდან აიღო. სასაუბრო ენის გამოყენებამ მის მოთხრობებს ნათელი და მომხიბვლელი სხივი შესძინა. ის იყო პოპულარული და ფართოდ წაკითხვადი ავტ-ორი, აბსოლუტურად დამოუკიდებელი თავისი დროის ლიტე-რატურული მოძრაობებისგან. სეიფედინის ნაწარმოებები მოი-

ცავს თემების ფართო სპექტრს: სატირებს, პოლემიკურ დრამებს, კომიკურ სიტუაციებს და სოციალურ კომენტარებს. მისი ნაწარმოებები თარგმნილია სხვადასხვა ენებზე, მათ შორის ქართულად.

სკვანძო სიტყვები: მემკვიდრეობა; გონება; ღალატი; ეშმაკი; გულწრფელი.

თურქულიდან თარგმნა ნატო ხარშილაძემ

„მემკვიდრეობა“

ვფიქრობ, არაფერია ამქვეყნად იმაზე მეტად მტკივნეული, ვიდრე საკუთარი თავის სი- ძულვილი! მყისვე ვშორდებით მეგობარს, როცა მის სისამაგლეს და პირფერობას ვიგრძნობთ, რომლის როლები და ტყუილები წლების განმავლობაში თვალს გვიხვევდა. სიყვა- რულშიც ხომ ასეა... სხეულზე, რომელსაც კერპივით ვეთაყვანებით, აღმოვაჩენთ თუ არა ნაკლს, მის მიმართ მაშინვე ვცვივდებით და მტრულადაც განვეწყობით. მაგრამ, რა შეგვი- ძლია ვუყოთ საკუთარ თავს?! არაფერი! რა უნდა ქნა, როცა სიკეთის, ჭეშმარიტების, მშვე- ნიერების ამაღლებული იდეალები, რომელსაც ზნეობის გრძნობა ანთებს ადამიანის სულ- ში, თანდათან იფერფლება?! ამ სამი ცეცხლოვანი ჩირაღდანთან რომელიმე თუ ჩაქრა ჩვენ- ში, მყისვე პირუტყვად ვიქცევით. და რა მძიმეა ცხოველის ყოფა?! ცხოვრება მხარდაჭერის, მიზნის, სიყვარულის, სიწმინდის გარეშე, სადაც არ არის მართალი, არც კეთილი, არც ღამა- ზი... აი, დღეს ჩემს სულში ღვთაებრივი ჩირაღდანი ჩაქრა! მაწანწალა, სევდიანი, პირუტყვი ვარ! ადამიანური ღირებულებები რომ დაკარგა, ის საწყალი არსება ვარ! ჩემი ნება არ იყო ამ უკუნეთში მოხვედრა. შემძლია ვთქვა, ჩემდაუნებურად მოხდა ეს ყველაფერი.

ამ ათიოდე დღის წინ...

იმ ღამეს ბიძაჩემის სახლში მეძინა. როგორ მოხდა, რომ უცებ დავკარგე ადამიანობა?! რო- გორ ჩავვარდი ჯოჯოხეთში ისე, რომ სამოთხეში ველარასდროს დავბრუნდები?! როგორ, როგორ?!..

ბიძაჩემმა, იმ დღიდან, რაც მისი ვაჟი ნიჰათი ჩანაქვაქალაქში გმირულად დაეცა, მე მიშ- ვილა, მის ადგილას დამაყენა. შარშან ბიცოლა გარდაიცვალა - შვილზე დარდს გადაჰყვა. ახლა ეს უბედური კაცი თავის მსახურებთან ერთად სასახლის მსგავს უზარმაზარ სახლში ცხოვრობს. ხანდახან დავდივარ მასთან სანახავად. ყველაზე კეთილი, სათნო, პატიოსანი ადამიანი, ვინც კი ოდესმე მცნობია, ბიძაჩემია. მამისგან მემკვიდრეობით მიღებული დიდ- ძალი ქონება ძმასავით ფუქსავატურ გართობა- დროსტარებაში არ გაუფლანგავს, პატიოსნად ემსახურა თავის ქვეყანას: ხან კაიმაკამად, ხან მუთასარიფად მუშაობდა, ხან კი - ვილაიეთის მმართველის თანამდებობა ეკავა. ჩვენ, ახალგაზრდები, ვერც კი ვხვდებით, როგორი მცოდ- ნე- შემფასებელია ხელოვნებისა და პოეზიის. მისი აზრით, პოეზიის კრებულები ლექსთა ერთობლიობა კი არ არის, არამედ წმინდა აზრი იმალება მათში, ღაზელებისა და ყასიდების სტროფებსა და რითმებში ღვთიური, იდუმალი სიკეთე სუფევს.

ფიჭვებს შორის აშენებული ბიბლიოთეკა დღის ბოლოს საიდუმლო ტაძარს ემსგავსება... ბიძაჩემი დღის ნახევარზე მეტს აქ ატარებს: წიგნებს მტვერს აცლის, ყდებს სათუთად ეფე- რება და გულმოდგინედ უვლის.

როგორც ყოველთვის იმ დღესაც კარი მსახურმა გამიღო:

-ბატონი ბიბლიოთეკაშია, თუ გსურთ, იქ მიბრძანდით!

ბიბლიოთეკისკენ მიმავალ ბილიკზე მივაბიჯებდი. ვუყურებდი მინდორს, რომელსაც ფოთოლგაცვენილ ხეებქვეშ სიმწვანე ჯერ კიდევ შერჩენოდა. ბიბლიოთეკის ტყვიის ფურც- ლით გადახურული თასის ფორმის გუმბათი რაღაც შეუცნობელ სევდას აღმიძრავდა ხოლ- მე. მწვანედ შეღებილი რკინის ანჯამები ღია იყო. კარისკენ გავემართე. ძველი ურდულის ქვეშ საკეტში სპილენძის ყვითელი გასაღები იყო გაჩრილი, მაგრამ მე

თითით ფრთხილად დავაკაკუნე, არ გაუგია; ცოტა უფრო ძლიერად დავაბრაგუნე. მსახური ვეგონე:

- რა ხდება, მეჰმედი?
- მეჰმედი არა, ბიძაჩემო, მე ვარ...
- ...

კარი გაიღო. ბიძაჩემი თავისი თოვლივით თეთრი წვერით და სქელი, ოქროსჩარჩოიანი ძვირფასი სათვალით, რომელიც მის ცისფერ და დაღლილ თვალებს უფრო დიდს აჩენდა, საფლავიდან ცოცხლად ამოსულ წმინდანს ჰგავდა. ხელობე ვაკოცე.

- მოდი, შემოდი, ერთი ძვირფასი საგანძური უნდა გაჩვენო.
- აბა, მაჩვენეთ, - მივუგე მე.

ფეხსაცმელი გავიხადე, როგორც მეჩეთში შესვლისას... ოთახის წითელი ჩუსტების რამ-დენიმე წყვილიდან ერთი ავარჩიე და ჩავიცვი. ბიძაჩემს აქლემის ბეწვისგან მოქსოვილი საშინაო ხალათი ეცვა.

მაგიდასთან დავსხედით. მან გადაშლილი წიგნი გამომიწოდა:

- ნამდვილი საუნჯეა, ბადალი რომ არ ჰყავს ისეთი საგანძურია.

ეს „საგანძური“ ტალახში ჩავარდნილ მედუქნის გაქონილ საანგარიშო დავთარს ჰგავდა. ყალბადაღელვებული გამოვიყურებოდი.

- მართლაც დიდებულა!
- გუშინ მომიტანეს. შენც თუ ასე მოგწონს, რას ფიქრობ, რამდენი გადავიხადე?

- ორი ლირა.

გაოცებული მომაშტერდა და მომახალა:

- გაგიჟებულხარ, შვილო!

დავიბენი და სიტუაციის გამოსწორება ვცადე:

- ყდა საკმაოდ ძველი და გაცვეთილი აქვს, მაგან შემაცდინა, ხუთ ლირას მისცემდით.

- რას ამბობ, შვილო, რის ხუთი ლირა! - წამოიყვირა მან, - „დაფი ალგუმუმია“, დელი ბირადერის იგავების კრებული. ეს ხომ ბრწყინვალე კოლექციაა. სხვა ეგზემპლარი სტამ-ბოლში არ

არის. შესაძლოა მთელ მსოფლიოში არც იყოს ამის ბადალი! იქნებ თავად მეჰმედ ღაზელის ხელნაწერიც კი იყოს...

- რამდენი მიეცით?

- ას ოთხმოცი ლირა...

- ძალიან კარგი! - შევუქე მე.

ხელნაწერი ბატიფეხური იყო; ყდა და ნაპირები ისე ჰქონდა შემოცვეთილი, თითქოს ვირთხამ შემოაჭამაო, მოოქროვილი ნაქარგებიც საკმაოდ გასცვეთოდა. მე ვიდრე ამ დაფლეთილ წიგნს ვათვალიერებდი, ბიძაჩემმა ახლახან შეძენილი „საგანძურების“ გადმოლაგება დაიწყო და სათითაოდ მაგიდაზე დებდა:

-შენ ეს არ გინახავს, არც ეს. რამდენიმე დივანი, ისტორიული წიგნი და თარგმანი გადმოალაგა. თითოეულს ძველი, ობიანი საფლავის ნესტის სუნი მოჰყვებოდა თითქოს. რაც მარტო დარჩა ბიძაჩემი, ცხოვრება ბიბლიოთეკას მიუძღვნა. კმაყოფილი იყო ჩემი პოეზიითა და ხელოვნებით გატაცებით, მოსწონდა ჩემი ლექსები და ხშირად მეტყოდა ხოლმე: „მე ვა- მაყოზ შენით!“ . თუმცა, ახალ მწერლებს, ახალ პოეტებს, და თანამედროვე ცხოვრების ამსახ- ველ წიგნებს და ხელნაწერებს არ აჭაჭანებდა თავის ბიბლიოთეკაში. წიგნების თვალიერე- ბით დაღლილი თვალები მოჭიქული ფილებით მოპირკეთებულ კედლებზე ავკპარე, წიგ- ნებზე იაფი არც ეს ნახელავი დაჯდებოდა, თუმცა მათზე წარწერების ამოკითხვა შეუძლე- ბელი იყო.

გუმბათის შუაში დაკიდებული ბროლის ჭალი თავისი მოოქროვილი ჯაჭვით იმდენად დი- დი იყო, რომ ბიბლიოთეკის მოკრძალებულ სიმშვიდეს და მყუდროებას არღვევდა. ბიძაჩემ- მა ყასიდის კითხვა დაასრულა და მე მომიბრუნდა:

- იცი, შვილო, ჩემი ბიბლიოთეკის ყიდვა უნდოთ?!

- ვის?

- არ გეცოდინება, აღმოსავლეთმცოდნეები არიან.

- რამდენს იხდიან?

- ჯერ ათი ათასი ლირა მამლიეს. უარი რომ ვუთხარი, თხუთმეტზე ავიდნენ, შემდეგ ოცი ათასიც შემომთავაზეს.

- რას ამბობთ?
- ოცდახუთსაც მომცემენ.
- არც იფიქროთ, ბიძაჩემო, გაყიდეთ.

წიგნს, რომელსაც კითხულობდა, თვალი მოსწყვიტა და მე შემომხედა. ისეთი საყვედური, ისეთი ჩივილი იყო ამ გამოხედვაში...

- ჩემი ბიბლიოთეკა გაყვიდო? მე რაღა ვქნა მერე, რა ვაკეთო?
- ...

თავი კვლავ წიგნებში ჩარგო. სახეზე გაბრაზება, წყენა და სიბრაღური ერთად გამოეხატა:

-იმ ქვეყნად როცა გამისტუმრებთ, მაშინ გაყიდეთ. მე საფლავში, ჩემი ბიბლიოთეკა კი - აუქციონზე, - ნაღვლიანი კილოთი თქვა და თავი გააქნია.

ხმა არ ამოძლია. წიგნი ავიღე და მოვაჩვენე თავი, ვითომ ვკითხულობდი. არ ვიცი რამდენ ხანს ვიყავით ჩუმად, მე დიდხანს მომეჩვენა. თვალებს სტრიქონებს ვავლებდი და თან ოც- დახუთი ათას ლირაზე ვფიქრობდი. ეს პატარა ქონება არ იყო, რომელიც ადრე თუ გვიან ჩე- მი გახდებოდა, რადგან ბიძაჩემს ჩემ გარდა მემკვიდრე არ ჰყავდა. უკვე სიკვდილის გზაზე დამდგარმა მოხუცმა თავის სიცოცხლეში ბევრი რამის გაკე-თება მოასწრო, განა აწი რამდენ ხანს იქნებოდა წუთისოფლის სტუმარი?!

-რამდენიმე წელი კიდევ... ჰა, ხუთი წელი იყოს... უკვდავების წყალი ხომ არ აქვს დალე- ული? - ვფიქრობდი ჩემთვის.

ნეტავ, ვინ იყვნენ ის აღმოსავლეთმცოდნეები? ის იყო კითხვის დასმა დავაპირე, რომ ზო- ლო წამს გადავიფიქრე, ენას კბილი დავაჭირე. მეშინოდა მისი გონიერი თვალების, რომლე- ბიც სათვალის მინის ქვეშ უფრო დიდი, ცისფერი და კაშკაშა ჩანდა. მეგონა, რომ მაშინვე გა- იგებდა ჩემს ჩანაფიქრს.

ამ მემკვიდრეობამ, რაზეც აქამდე არასდროს მიფიქრია, უცებ აავსო ჩემი ყველა ოცნება. ისეთი შეგრძნება მქონდა, თითქოს თავი გამისივდა და თავბრუ დამეხვა. ვერ ვიაზრებ-

დი, რაზე ველაპარაკებოდი ბიძაჩემს. ბიბლიოთეკიდან გამოვედი. მისაღებ ოთახში შევე- დით და საჭმელად დავსხედით. რომანის პერსონაჟით ვგრძნობდი თავს. ბიძაჩემი დრო- დადრო:

- შვილო, დღეს რაღაც გაფანტული ხარ, რა დაგემართა?

ვიდრე მაგიდას ვუსხედით და ვსადილობდით, ჩემი გონება, როგორც მანქანა, ისე მუშაობ- და, ფიქრობდა და გეგმებს აწყობდა. ეს ყველაფერი კი თითქოს ჩემი სხეულის, სულის და ჩემი ნების მიღმა ხდებოდა. თავში გაჩენილ იდეებს ვერ ვაკონტროლებდი და გავჩუმდი. ას- ეა, ასე... ეს საცოდავი მოხუცი უეჭველად საიქიოს გზას გაუდგება... ბიბლიოთეკა ოცდახუ- თი ათასი ლირა ღირს... სახლი, ბაღი, ფაიქჯაშას აღმართზე კიდევ ერთი ბინა... სამოცდათი-ოთხმოცი ათასი ლირაც ესენი იქნება, ესეც შენი ასი ათასი ლირის ქონება! მთელი სიმდიდ- რეა! აქ რაღა მაცხოვრებს?! ევროპაში წავიდოდი, ამოვისუნთქავდი და სიამოვნებით დავტკ- ბებოდი ცხოვრებით. მაგრამ თუ ეს მოხუცი ცოლის მოყვანას გადაწყვეტს ან რამე ეგეთი?... შესაძლებელია განა?

ემმაკის მკვეთრი ხმა ჩამესმა გონებაში:

- რატომაც არა?!

- წარმოუდგენელია, წარმოუდგენელი, - გამოცვერი კბილებში.

- შეუძლებელი არაფერია! შეიძლება ხვალვე მოულოდნელად გაიგო, რომ ბიძაშენი ცოლს ირთავს!..

- საშინელებაა...

- რა თქმა უნდა, საშინელებაა...

- არა, მართლაც თუ ითხოვს ცოლს...

- ამაში ეჭვიც არ შეგეპაროს. მაშინ სიზმარშიღა ნახავ იმ შენ ასი ათას ლირას!

- მაშ?

კვლავ ჩამორეკა ემმაკის ხმამ ჩემს გონებაში:

- ამის ალბათობა თავიდან უნდა აიცილო! - დაუნდობელი და მუხანათური ბრძანება იყო...

- როგორ შემიძლია თავიდან ავიცილო ასეთი უბედურება?!
დიახ, ეს ნამდვილი უბედურება იქნებოდა, თუკი თითქმის ჩემს
ხელთ არსებულ ასი ათას ლირას დაუდევრობით ხელიდან
გავუშვებდი...

ბიძაჩემს შევხედე. პატარა კოვზით ფლავს მიირთმევდა.
სპეტაკი წვერის შიგნით თეთრი, გამხდარი ყელი მოუჩანდა... იმ
თეთრ ყელს ორი-სამი წუთი ხელები მოუჭირე და.. ასი ათა- სი
ლირა შენია...

-მაგრამ?..

ემშაკის ხმა, რომელიც შხამიან ელვასა და ცეცხლს ტოვებდა ჩემ
სულში:

- სულელი ხარ! რისი გეშინია?

- მეშინია.

- არა, ნუ გეშინია! შენ ჩვეულებრივი მკვლელივით ბიძაშენს
ყელში არ ეცემი და არ დაახრ- ჩობ.

- აბა როგორ მოვიქცე?

- ისეთ რამეს გააკეთებ, რომ მართლმსაჯულება დანაშაულს ვერ
დაგიმტკიცებს.

- როგორ?

- შენ მეგობარს, ბაქტერიოლოგ საბითოს, ტიფის მიკრობებს
მოჰპარავ.

- მერე?

- ამ მიკრობებს ბიძაშენი ღამით რომ წყალს სვამს იქ ჩააგდებ.
ტიფი თუ დაემართა, სანამ ექიმი მის განკურნებას ეცდება, შენ
წამლის მაგიერ მაინც მიკრობებით მოწამლული წყალი ასვი. ერთ
კვირაში აუცილებლად მოკვდება. ყველასთან ერთად შენც
იტირებ. გასვენების დღეს ცხედარს წინ გაუძღვები, ვერავინ
შეიტანს ექვს შენში! პირიქით, შენს მწუხარებას გა- იზიარებენ და
მოგისამძიმებენ.

- ოჰ!..

- ...

უცებ გამოვცოცხლდი. თითქოს მხრებიდან მძიმე ტვირთი
ჩამოვიხსენი.

თვალები გავახილე. ბიძაჩემი ვაშლს ფცქვნიდა. ჯერ კიდევ არ მესმოდა, რას მელაპარა- კებოდა, მხოლოდ ეს გავიგონე:

- ჩემო სიამაყევ!

უკვე გვიანი იყო. საწოლ ოთახში ავედი. ჩემს გონებაში ჩასახული მკვლელობის გეგმა თანდათან მწიფდებოდა. საწოლზე ჩამოვჯექი. მაგიდაზე ანთებული სანთლის შუქი კედლებზე უფორმო ჩრდილებს ამოძრავებდა. ასი ათასი ლირა!.. თვალი კარადის სარკისკენ გა- მექცა. საკუთარი თავის მოჩვენება მომშტერებოდა. თმა ყალყზე ედგა, თვალები გიენასავით ჩასისხლიანებოდა. თვალი მოვარიდე, რომ აღარ შემეხედა.

იმ ღამეს საერთოდ არ მიძინია. სარკისკენ ვერ ვიყურებოდი, რომ საკუთარი თავი არ და- მენახა. დიახ, მე მკვლელი ვიყავი, ბოროტმოქმედი. ყველანაირი მორალური და ეთიკური გრძნობისგან დაცლილი. დილამდე ვუსმენდი ეშმაკის ნარატივს, რომელიც ჩემს გონებას მბრძანებლობდა:

- ნუ ყოყმანობ!

- არა, არა, ამას არ ჩავიდენ!

- ჩაიდენ!

- არა-მეთქი!

- ასიათას ლირას დაკარგავ!

- ჯანდაბას, დაიკარგოს!

- შენ გიჟი ხომ არ ხარ?!

- ...

- არა, სულელი არ ვარ, მაგრამ...

დილაადრიან ბიძაჩემთან ჩავედი. საწყალი მოხუცი აივანზე იჯდა და რძეს სვამდა. ჩემდა სამწუხაროდ ამაყი ღიმილით შემეგება:

-რა დაგემართა? ფერი არ გადევს, შეუძლოდ ხარ?

- არა, ნორმალურად ვარ.

- მშვიდად გეძინა?

-კი.

უეცრად ვეცი და ხელებზე კოცნა დავუწყე.

თვალებიდან ცრემლები მცვიოდა. იმ ავაზაკს ვგავდი, რომელიც

მის მიერ მოკლული წმინ- დანის გვამის წინაშე ცოდვას
ინანიებდა. ადამიანს აღარ ვგავდი.

- თქვენთან ერთი სათხოვარი მაქვს! - დავიყვირე მე. ასეთ
უჩვეულო მდგომარეობაში ბიძა- ჩემმა პირველად მნახა, არ
იცოდა რა ეთქვა. ის ვერ ხვდებოდა იმ დარტყმას და სულიერ გა-
კოტრებას, რომელიც ეშმაკმა ჩემს არსებას მიაყენა.

- რა ხდება, შვილო, გამაგებინე, რა ხდება?

- არაფერი! ჯერ დამპირდით, რომ უეჭველად შემისრულებთ.

- მითხარი რა გინდა?

- პირობა მომეცით!

ხელები გაშალა:

- კარგი, თქვი, გპირდები! - თქვა მან.

- მე ხომ თქვენი ერთადერთი მემკვიდრე ვარ?

- უეჭველად.

- ჰოდა, მინდა მთელი თქვენი ქონება, თქვენსავე სიცოცხლეში,
ეროვნულ ორგანიზაციებს უანდერძოთ...

- მაგრამ, რატომ?

- მე ასე მინდა.

- გავიგე, მაგრამ რისთვის?

- ...

მინდოდა, ყველაფერი მეამბნა, წუხელ უხილავი და ვერაგული
იარაღით როგორ ვგეგმავ- დი მის მოკვლას, რომ რაც შეიძლება
მაღე მიმედო ასი ათასი ლირა. მაშინ ის ჩემს ნამდვილ შინაგან
მეს ამოიცნობდა და ახლა იქნებ ცოტა უფრო მშვიდად
ვყოფილიყავი. მაგრამ არა, გამბედაობა არ მეყო, სიმართლე ვერ
ვუთხარი. შესაძლოა, ტვირთი სინდისის ქენჯნისა შემ-
მზუსუქებოდა კიდევ. მაგრამ ვერ გავბედე და ჩემს ჭუჭყიან,
საძაგელსა და ბილწ მორალს სათნოების ის ფარდა ჩამოვაფარე,
რომელიც საერთოდ არც კი გამაჩნდა და ტყუილების ამოთქმა
დავიწყე:

-ჯერ ახალგაზრდა ვარ. შესაძლოა, ეს ძვირადღირებული
ბიზლიოთეკა ისეთ პირზე გავყი- დო, რომელიც მას

სამშობლოდან გაიტანს. მე კი მინდა, რომ ეს ფასდაუდებელი
მემკვიდრე- ობა ჩემს ერს დარჩეს!

- ძალიან კარგი! ბიბლიოთეკა ჩვენს ერს მივცეთ, მაგრამ მთელი
ჩემი უძრავი ქონება?

- არც ეგ მინდა, ბიძაჩემო... იმდენი ავადმყოფი, ქვრივი, ობოლი,
მიტოვებული და უქო- ნელია, იმდენ ადამიანს სჭირდება
ცრემლების მოწმენდა, ჭრილობაზე სალბუნის დადება,
თანადგომა და ნუგეში!..

- ...

ამას რომ ვამბობდი, ბიძაჩემი დიდი ყურადღებით მისმენდა და
გაოცებული, მოხიბლუ- ლი შემომცქეროდა. საცოდავი... აბა, რა
იცოდა, რაოდენ მდაბალი ქმნილება იდგა მის წინა- შე.

გასწორდა, გულში ჩამიკრა და შუბლზე მაკოცა:

- ვამაყოფ შენით!..

დიახ, ადამიანობის იდეალი და ის სამი ზნეობრივი ჩირაღდანი
სამუდამოდ ჩაქრა და ჩა- იფერლა ჩემს სულში. ერთ ღამეში
საშინელ და საზარელ მკვლელად ვიქეცი. მე ახლა წყვიდი- ადით
მოცულ უდაბნოში ვიმყოფები. ერთი საბრალო,
იმედდაკარგული პირუტყვი ვარ! ვე- დარასოდეს
დავუბრუნდები ადამიანურ სამოთხეს - სიკეთის, ჭეშმარიტებისა
და მშვენიერე- ბის სამოთხეს. ეს საბრალო მოხუცი კი, რომელიც
უსინდისოდ მოვატყუე, ჩემს მსგავს მდა- ბალ, მხდალ, არსებებს
კვლავ სათნო ადამიანებად მიიჩნევს და ეტყვის:

- ჩემო სიამაყევ!

Omer Seyfeddin(1884-19420) –„Inheritance“

Nato Kharshiladze

Tbilisi Ivane Javakhishvili State University
Georgia, 0179, Tbilisi, Chavchavadze Avenue №1
+995551424252. nato.kharshiladze@tsu.ge
<https://orcid.org/0000-0001-8366-8820>

Abstract

Omer Seyfeddin (born 1884, Göhen, Bandirma, Ottoman Empire [now in Turkey]—died March 6, 1920, Constantinople [now Istanbul]) was a short-story writer who is considered to be one of the greatest modern Turkish authors.

Seyfeddin studied in the military schools of Edirne and Constantinople and then entered the army, eventually taking part in the Balkan Wars (1912–13). After leaving the army, he devoted himself to writing and teaching. Seyfeddin wrote in a unique style and drew his stories from his personal experience, from history, and from popular traditions. His use of colloquial language gave his stories a vivid and charming quality. He was a popular and widely read author who was independent of the literary movements of his day. Seyfeddin's works cover a wide range of themes and include satires, polemical dramas, comical situations, and social commentaries.

Keywords: inheritance; mind; treason; devil; sincere

Translated from Turkish by Nato Karshiladze

თარგმანი TRANSLATION

იუნუს ემრე - ლექსი

ასმათ ჯაფარიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო, 0179, თბილისი,
ილია ჭავჭავაძის გამზირი №1,
+995599503356. japaridzeasmat@yahoo.com
Orcid ID : 0000-0001-6594-6049

აბსტრაქტი

იუნუს ემრე ცნობილი თურქი სუფი პოეტია. მისი დაბადებისა და გარდაცვალების ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეებში. წერდა რელიგიურ-მისტიკურ ლექსებს სადა, ხალხისთვის გასაგები ენით.

საკვანძო სიტყვები: სამყარო; სიყვარული; ღმერთი; სამოთხე; ეული.

თურქულიდან თარგმნა ასმათ ჯაფარიძემ

* * *

შენი ტრფობის ცეცხლში გახვეულა გული ჩემი, ღმერთო,
აღმოდებულ ჩემს გულს უნდა, მხოლოდ შენ ერთს გენდოს,
ყველა ცოდვა შენი ცეცხლით დაწვას, დამიფერფლოს,
შენ მჭირდები, შენ გენუკვი, შენ ერთს, შემოქმედო.
არ მახარებს არც სიმდიდრე, არც ღარიბის ტვირთი მზარავს,
შენს სიყვარულს შევიმოსავ, სიმშვიდეში ჩაძირული შეგღაღადებ
მაღალს,
ჩემი ეგო, დაცემული ბუნების და ბოროტების, მყისიერად
გიტმობს გზა-კვალს,
სიყვარულის ზღვაში ჩაძირულს და შენკენ მზირალს შენ ამიხელ
სხვა თვალს,
შენსავ შექმნილ სამყაროში ცნაურდები და ხილულს ხდი შენს
თავს.
მინდა დავეწაფო ღვინოს შენსას, მათრობელას,
ვით მეჯუნნი, სიყვარულით შლეგად ქმნილი, მთას მივმართავ,
ჩემი ფიქრი შენ, ერთადერთს, დაგტრიალებს,
შენ მჭირდები, შენ გარეშე ეულად ვარ.
თუნდაც მომკლან ხელად ქმნილი, არ დაგიდევი,
ვიწრო ბილიკს, შენკენ მავალს, არ გადავალ.
ვიცი, მალე ჩემს ფერფლს ცაში გაფანტავენ,
საფლავიდან ამოგმახებ: „შენთანა ვარ“.
ფიქრობენ, რომ სამოთხეში ნეტარება გველის,
იქ მდიდრული კოშკებია, ფერიაა ბევრი.
ო, არ მინდა მე სიკვთე, რომელიც იქ მელის,
შენს წიაღში ჩაძირვა მსურს, გთხოვ, მომკიდო ხელი.
მე, იუნუსს, ღვთიურ ცეცხლის წაკიდება მშველის,
ორსავ სოფელს ერთი მიზნით ვიყო შენი მხლები.

Yunus Emre - Poem

Asmat Japaridze

Tbilisi Ivane Javakhishvili State University
Georgia, 0179, Tbilisi, Ilia Chavchavadze Avenue №1,
+995599503356, japaridzeasmat@yahoo.com
Orcid ID : 0000-0001-6594-6049

Abstract

Yunus Emre was a Turkish folk poet and Sufi who greatly influenced Turkish culture.

The exact date of his birth and death is not known. He lived in the thirteenth-fourteenth centuries. He wrote religious-mystical poems in plain, understandable language.

Keywords: World; love; god; heaven; lonely.

Translated from Turkish by Asmat Japaridze

რეცენზია ემზარ მაკარაძის მონოგრაფიაზე - „თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები 2000-2024 წლებში“. გამომცემლობა: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია. თბილისი, 2025.

ქართული სამეცნიერო სივრცის, კერძოდ თურქოლოგიის, შესანიშნავი და მნიშვნელოვანი შენაძენია პროფესორ ემზარ მაკარაძის ახალი მონოგრაფია - „თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები 2000-2024 წლებში“. თამამად შემიძლია ითქვას, რომ ამ საკითხზე ეს ნაშრომი შექმნილია ავტორის მრავალწლიანი დაკვირვების, საკონფერენციო მოხსენებების, ცალკე გამოქვეყნებული სტატიებისა და გამოცდილების შედეგად.

წიგნში, წარმოდგენილია თანამედროვე თურქეთის 2000-2024 წლებში არსებული პოლიტიკური პრობლემების ანალიზი, ქვეყნის საშინაო პოლიტიკის აქტუალური საკითხები, კერძოდ, ისლამური სამართლიანობისა და განვითარების პარტიისა და მისი ლიდერის - რეჯეფ თაიფ ერდოღანის როლი ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

წიგნი სამი თავისაგან შედგება:

თავი I. თურქეთის საშინაო პოლიტიკა 2000-2014 წლებში (გვ. 6-64).

პირველ თავში ავტორი იწყებს საუბარს „არაბული გაზაფხულის“ (2010-2011 წლების მასობრივი სახალხო მოძრაობა არა-

ბულ სამყაროში) შემდეგ ახლო აღმოსავლეთში ე.წ. „თურქული მოდელის“ დანერგვის პერსპექტივით და აგრძელებს ისლამურ რესპუბლიკურ სახელმწიფოებში, კერძოდ, ერთ-ერთი ნათელი მაგალითია თურქეთი, ისლამური პარტიების სათავეში მოსვლით. ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი, რომ როდესაც თურქეთის პირველი პრეზიდენტი - მუსტაფა ქემალ ათათურქი (1923-1938) რესპუბლიკას აარსებს, ის ერთმანეთისაგან მიჯნავს რელიგიასა და პოლიტიკას - ის სუსტად თვლიდა ყველა ლიდერს, რომელიც რელიგიას იყენებდა მასების სამართავად. ათათურქიდან მოყოლებული, თურქეთის რესპუბლიკის სათავეში სამხედროები ინიშნებოდნენ, რომლებსაც, ძირითადად, ათათურქისეული კურსი ჰქონდათ აღებული და რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილ პოლიტიკურ პარტიებს პირდაპირ ემტერებოდნენ. თუმცა, 90-იან წლებში თურქეთში გააქტიურდა ისლამური პარტიების საკითხი და მალევე ქვეყნის სათავეშიც მოვიდნენ.

პროფესორი ემზარ მაკარაძე დეტალურად განიხილავს ყველა პროცესს, რაც 2000-2014 წლებში თურქეთის რესპუბლიკის პოლიტიკურ ასპარეზზე მომხდარა, განსაკუთრებით საინტერესოაა შეფასებული პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის ეკონომიკური, საშინაო და საგარეო პოლიტიკის საკითხები. აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების ლიდერებიდან, ერდოღანი ერთ-ერთი მოწინავე ფიგურაა, რომლის გარშემოც მთელი რიგი მსოფლიო პოლიტიკური საკითხები ტრიალებს არა მხოლოდ რეგიონში, არამედ ევროპის პოლიტიკურ ასპარეზზე. გასაკვირი არაა, რომ ის მრავალი მკვლევრის ყურადღებას იქცევს, მათ შორის არიან დადებითად და უარყოფითად განწყობილი მეცნიერები.

წიგნის პირველ თავში, ასევე, გადმოცემულია 2014 წლის განმავლობაში მიმდინარე ყველა საშინაო და საგარეო პოლიტიკური პროცესი, რომელთა ნაწილიც ექვეყნემა აყენებს თურქეთის რესპუბლიკის დემოკრატიულობას. ასევე, საუბარია თურქეთის საარჩევნო საკითხებზე, კერძოდ, არჩევნებში „მეჯლისის“ როლზე. აქვეა განხილული ერთნაირი და განსხვავებული შეხედუ-

ლებების მქონე პოლიტიკური საზოგადოება, როგორებიც არიან: აჰმედ ნეჯდეთ სეზერი (2000-2007) (მან სულეიმან დემირელი-სგან სამტურიანი არჩევნების (2000 წ.) შედეგად გადაიბარა თურქეთის რესპუბლიკის სადავები. ახალმა პრეზიდენტმა აირჩია „ათათურქის პრინციპების დაცვისა და განმტკიცების“ პოლიტიკური კურსი;), დევლეთ ბაჰჩელი, ვიცე-პრემიერი ჰუსამეთინ ოზქანი, ბიულენთ ეჯევითი, რეჯეფ ონადი, მუსტაფა ილმაზი, ისთემიჰან თალაი, აბდულაჰ გიული (პრეზიდენტი 2007-2014 წწ.), აჰმედ დავუთოღლუ და სხვა.

ყურადღებას იქცევს სამხედროებთან დაკავშირებით დეტალური ანალიზი, რაც, თანამედროვე თურქეთის სამხედრო წყობით დაინტერესებული მკვლევრებისთვის მეტად საყურადღებო საკითხია. მაგალითად, გამოსარჩევია 2007-2012 წლებში, სამხედრო გენერალიტეტის საქმიანობა თურქეთის რესპუბლიკაში, რომელიც საკმაოდ რეზონანსული პროცესი იყო იმ პერიოდში.

წიგნის პირველი თავი, სადაც ავტორმა დეტალურად განიხილა 2000-2014 წლების თურქეთის ეკონომიკური, სამხედრო და პოლიტიკური საკითხები, სრულდება 2014 წლის 10 აგვისტოს ჩატარებული საპრეზიდენტო არჩევნებით, რომელიც უმნიშვნელოვანესი იყო თურქეთის რესპუბლიკისთვის. არჩევნების შედეგად დასრულდა კორუფციული მთავრობის არსებობა და პრეზიდენტის თანამდებობა დაიკავა ყოფილმა პრემიერ-მინისტრმა, „სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის“ (თურქ. - *Adalet ve Kalkınma Partisi*) ლიდერმა - რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა, რომელიც დღემდე თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტია.

თავი II. თურქეთის საშინაო პოლიტიკა 2014-2024 წლებში (გვ. 64-95).

წიგნის მეორე თავში აღწერილია რ. თ. ერდოღანის საპრეზიდენტო მმართველობის პერიოდი, კონსტიტუციური ცვლილებები და ძალაუფლების კონცენტრაცია „სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის“ ხელში. გაანალიზებულია 2016 წლის გადატრიალების მცდელობა და მისი გავლენა თურქეთის პოლიტიკურ სისტემაზე. მოგეხსენებათ, რომ თანამედროვე თურქე-

თის ისტორიაში, სამხედროთა გადატრიალებები და ამბოხებები ხშირია (მაგ.: 1960 წლის 27 მაისის და 1980 წლის 12 სექტემბრის), მათ შორის, ყველაზე ბოლოს მომხდარი, 2016 წელს განხორციელებული გადატრიალების მცდელობაა, როგორც გარდამტეხი მომენტი, რომელმაც ხელისუფლებას მეტი ავტორიტარიზმისკენ უბიძგა. ამ პროცესების ანალიზი ეყრდნობა ფაქტობრივ მონაცემებს და მკაფიოდ აჩვენებს, როგორ შეიზღუდა დემოკრატიული ინსტიტუტების ფუნქციონირება. თავში ასევე განხილულია ოპოზიციური მოძრაობების როლი და სამოქალაქო თავისუფლებების მდგომარეობა.

ავტორი ასევე განიხილავს პოლიტიკური პლურალიზმის შემცირებას, ოპოზიციური პარტიების წინააღმდეგ მიმართულ პოლიტიკას და მედიაზე კონტროლის გაძლიერებას. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ნაციონალისტურ განწყობებსა და რელიგიურ კონსერვატიზმზე დაფუძნებულ პოლიტიკურ ნარატივებს, რომლებიც რ. თ. ერდოღანის რიტორიკაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ.

მნიშვნელოვანი თემაა თურქეთის ეკონომიკური პოლიტიკა და მისი გავლენა საშინაო პოლიტიკურ სტაბილურობაზე. აღწერილია ინფლაციის ზრდა, თურქული ლირის დევალვაცია და ეკონომიკური გამოწვევები, რაც სოციალური უკმაყოფილების ზრდის წინაპირობა გახდა. ავტორი მიუთითებს, რომ ეკონომიკური კრიზისი პოლიტიკური ოპონენტების აქტივიზაციის ერთ-ერთ ფაქტორად იქცა.

მეორე თავში მოყვანილია დეტალური ანალიზი ბოლო საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნების შესახებ, სადაც ნათლად ჩანს, როგორ მოახერხა რ. თ. ერდოღანმა პოლიტიკური პოზიციების შენარჩუნება მკაცრი მობილიზაციისა და სახელმწიფო რესურსების გამოყენებით. ავტორი განსაკუთრებით ხაზგასმით საუბრობს ოპოზიციის სტრატეგიებზე, მათ წარუმატებლობასა და საზოგადოების პოლარიზაციაზე.

მოკლედ რომ ვთქვათ, მეორე თავი წარმოადგენს ძლიერ ანალიტიკურ ნაშრომს, რომელიც არა მხოლოდ ფაქტობრივ ინფ-

ორმაციას, არამედ ღრმა ინტერპრეტაციებსაც სთავაზობს მკითხველს. ავტორის გამოყენებული წყაროები და დეტალური ანალიზი ტექსტს მაღალი აკადემიური ღირებულების მატარებლად აქცევს.

თავი III. თანამედროვე თურქეთის ორი ძირითადი პოლიტიკური დოქტრინა (გვ. 95-110).

პროფესორ ემზარ მაკარადის წიგნის მესამე თავი მნიშვნელოვან თემას ეხება - „*თანამედროვე თურქეთის ორი ძირითადი პოლიტიკური დოქტრინის*“ ანალიზს. ავტორი წარმოაჩენს, თუ როგორ აისახა ეს დოქტრინები ქვეყნის შიდა და საგარეო პოლიტიკაზე, ასევე რა გავლენა იქონიეს თურქეთის სოციალურ და ეკონომიკურ განვითარებაზე. წარმოდგენილია დოქტრინები, რომლებიც განსაზღვრავენ თურქეთის პოლიტიკურ სტრატეგიას. ავტორი ნათლად აღწერს თითოეული დოქტრინის მთავარ პრინციპებს, პოლიტიკურ მიზნებს და იდეოლოგიურ საფუძვლებს. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა რ. თ. ერდოღანის მმართველობის პერიოდში ამ დოქტრინების ჩამოყალიბებასა და განვითარებას. ავტორი წარმატებით აყალიბებს დოქტრინების ისტორიულ კონტექსტს. ის მიმოიხილავს თურქეთის შიდა პოლიტიკური პროცესების განვითარებას, საერთაშორისო ურთიერთობების დინამიკას და გლობალურ კონტექსტში ქვეყნის სტრატეგიულ პოზიციონირებას.

როგორც წინა თავებში, ავტორი აქაც წარმატებით აერთიანებს ფაქტობრივ მონაცემებსა და ანალიტიკურ შეხედულებებს, რაც მკითხველს მიაწვდის ღრმა და მრავალმხრივ ინფორმაციას თანამედროვე თურქეთის პოლიტიკურ სტრატეგიებზე. ეს არის მნიშვნელოვანი ნაშრომი, რომელიც ხელს უწყობს თურქეთის თანამედროვე ისტორიის და პოლიტიკური პროცესების უკეთ გაგებას.

პროფესორ ემზარ მაკარადის წიგნი ფუნქციურ-ინფორმაციული სპეციფიკით არის განპირობებული და ავსებს ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს გამოცემულ წიგნებს თურქეთის საშინაო პოლიტიკაზე.

წიგნის ბოლოს არის მოვლენათა ქრონოლოგიური ჩამონათვალი, რომელიც დეტალურად აღწერს თურქეთის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენებს 2000 წლიდან 2024 წლამდე. ის მოიცავს არა მხოლოდ პოლიტიკურ ცვლილებებს, არამედ მათ შორის არსებული კავშირების გაანალიზებასაც. ნაშრომის ეს მხარე მკითხველს აძლევს შესაძლებლობას, უკეთ გააცნობიეროს როგორ აისახა ისტორიული მოვლენები ქვეყნის პოლიტიკურ დინამიკაში. ავტორი ხაზს უსვამს ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენების გავლენას, როგორიცაა კონსტიტუციური ცვლილებები, პოლიტიკური პარტიების ფორმირება და საერთაშორისო ურთიერთობების დინამიკა.

ასევე, დასასრულ, წარმოდგენილია ბიოგრაფიული ცნობები მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ფიგურების შესახებ, მართალია მოკლედ, მაგრამ საკმარისად ინფორმაციულად. ავტორი საინტერესოდ აღწერს ისეთი ლიდერების ბიოგრაფიებს, როგორებიც არიან: ნეჯმეთთინ ერბაქანი, აჰმედ ნეჯეთ სეზერი, ბიულენტ ეჯევითი, დევლეთ ბაჰჩელი, დენიზ ბაიკალი, თანსუ ჩილერი, აბდულაჰ გიული, რეჯეფ თაიფ ერდოღანი, აჰმედ დავუთოღლუ, ბინალ ილდირიმი და ექრემ იმამოღლუ. ამ პოლიტიკურ ფიგურებზე ინფორმაცია მკითხველს აცნობს მათ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებსა და კარიერულ განვითარებასთან დაკავშირებულ მოვლენებზე. ავტორის ნეიტრალური და კრიტიკული მიდგომა საშუალებას აძლევს მკითხველს, დამოუკიდებლად გააანალიზოს პერსონაჟთა როლი თურქეთის ისტორიაში.

აუცილებლად უნდა აღვნიშნო წიგნის წერისას გამოყენებული ლიტერატურა, რომელიც ნაშრომის სანდოობას აძლიერებს. ავტორი ეყრდნობა როგორც ქართულ, ასევე უცხოურ წყაროებს, რაც საგრძნობლად ზრდის ნაშრომის აკადემიურ ღირებულებას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ წიგნში გამოყენებულია დიაგრამა-წყაროები, რაც დამატებით ვიზუალურ მასალას სთავაზობს მკითხველს. ეს ხელს უწყობს საკითხის უკეთ აღქმას და ანალიზს.

ემზარ მაკარაძის ნაშრომი - „თურქეთის საშინაო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები 2000-2024 წლებში“ - წარმოადგენს სიღრმისეულ ანალიზს თურქეთის პოლიტიკური ისტორიის შესახებ. ავტორის მიერ გაწეული ანალიტიკური სამუშაო, ქრონოლოგიური სიზუსტე და ბიოგრაფიული მონაცემების მრავალფეროვნება ქმნის კომპლექსურ და სანდო ნაშრომს.

გიორგი ახალკაციშვილი
თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
აღმოსავლეთმცოდნე-ისტორიკოსი.

A Review of Emzar Makaradze's Book: „The Main Issues of Turkey's Domestic Policy 2000–2024“. Publishing House: Georgian National Academy of Sciences. Tbilisi, 2025.

A remarkable and significant contribution to the Georgian academic sphere, particularly in the field of Turkology, is Prof. Emzar Makaradze's new monograph, "The Main Issues of Turkey's Domestic Policy (2000–2024)". I can confidently state that this work is the result of the author's many years of observation, conference presentations, independently published articles, and extensive experience.

In the book, an analysis of the political issues of contemporary Turkey between 2000-2024 is presented, addressing the key domestic political topics, particularly focusing on the role of the Justice and Development Party and its leader, Recep Tayyip Erdoğan, in the country's affairs.

The book is structured into three chapters:

Turkey's Domestic Politics from 2000 to 2014 (pp. 6-64).

In the first chapter, the author begins by discussing the prospects of implementing the so-called “Turkish model” in the Middle East after the “Arab Spring” (a series of mass movements across the Arab world in 2010-2011) and continues by analyzing the role of Islamic republican states, with Turkey being one such example, particularly the rise of Islamic parties to power. It is well-known that when Turkey's first president, Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938), established the republic, he drew a strict line between religion and politics,

strongly opposing any leader who used religion to govern the masses. From Atatürk's time onward, military leaders, who predominantly upheld Atatürk's course, were appointed to the top positions of the Turkish Republic and firmly opposed political parties driven by religious fanaticism. However, in the 1990s, the issue of Islamic parties gained prominence in Turkey, and soon these parties came to power.

Prof. Emzar Makaradze insightfully examines all the developments in the political landscape of the Turkish Republic from 2000 to 2014, particularly evaluating President Erdoğan's policies on the economy, domestic issues, and foreign relations. It must be noted that among the leaders of the countries in the Middle East, Erdoğan stands out as one of the key figures around whom numerous global political matters revolve, not only in the region but also in the European political arena. It is no surprise that he attracts the attention of many scholars, both those who view him positively and those with a more critical stance.

The first chapter also presents an account of all the domestic and foreign political processes that unfolded in 2014, some of which raise questions about the democratic nature of the Turkish Republic. There is also a discussion on Turkey's electoral issues, specifically the role of the "Meclis" (Grand National Assembly of Turkey) in elections. The political community with similar and differing viewpoints is also explored, including figures such as Ahmet Necdet Sezer (2000-2007), who succeeded Süleyman Demirel after the 2000 elections, and the new president chose a political course of "protecting and strengthening Atatürk's principles"; Devlet Bahçeli, Vice Prime Minister Hüsamettin Özkan, Bülent Ecevit, Recep Onadi, Mustafa İlmaç, İstemihan Talay, Abdullah Gül (President 2007-2014), Ahmet Davutoğlu, and others.

Particular attention is given to a detailed analysis of the military, an issue that is of great significance to researchers interested in the contemporary structure of Turkey's military forces. For instance, the period of 2007-2012, during which military generals were involved

in political matters, is highlighted as a significant and resonant process of that era.

The first chapter concludes with the presidential elections held on August 10, 2014, which were of monumental importance for the Turkish Republic. As a result of the election, the era of a corrupt government ended, and the former Prime Minister and leader of the Justice and Development Party, Recep Tayyip Erdoğan, assumed the office of President. Erdoğan continues to serve as the President of the Turkish Republic to this day.

Turkey's Domestic Politics from 2014 to 2024 (pp. 64-95).

In the second chapter of the book, the author describes the period of Erdoğan's presidential rule, constitutional changes, and the concentration of power in the hands of the Justice and Development Party (AKP). Analyzing the attempted coup of 2016 and its impact on Turkey's political system, the chapter highlights how such events, which have been frequent in Turkey's history (e.g., the coups of May 27, 1960, and September 12, 1980), marked a turning point that pushed the government towards greater authoritarianism. The analysis is grounded in factual data and clearly demonstrates how democratic institutions' functioning was constrained. The role of opposition movements and the state of civil liberties are also discussed.

The author also addresses the reduction in political pluralism, the state's policies targeting opposition parties, and the increased control over the media. Particular attention is given to nationalist sentiments and political narratives based on religious conservatism, which play a significant role in Erdoğan's rhetoric.

Another crucial topic is Turkey's economic policy and its effect on domestic political stability. The chapter describes the rising inflation, the devaluation of the Turkish lira, and economic challenges, which have led to increased social discontent. The author notes that the economic crisis became one of the factors activating political opposition.

A detailed analysis of the most recent presidential and parliamentary elections is presented, illustrating how Erdoğan managed to

maintain his political positions through stringent mobilization and the use of state resources. The author emphasizes the opposition's strategies, their failures, and the polarization within society.

In summary, the second chapter is a robust analytical work, offering not only factual information but also profound interpretations for the reader. The sources used and the detailed analysis make this chapter a significant academic contribution.

Modern Turkey's Two Main Political Doctrines (pp. 95-110).

The third chapter of Prof. Emzar Makaradze's book focuses on an important topic—the analysis of “the two main political doctrines of modern Turkey.” The author illustrates how these doctrines have influenced the country’s domestic and foreign policy, as well as their impact on Turkey’s social and economic development. The doctrines that define Turkey’s political strategy are presented, with each doctrine’s core principles, political goals, and ideological foundations clearly explained. Special attention is given to the formation and development of these doctrines during Erdoğan’s rule. The author successfully places these doctrines within their historical context, reviewing the evolution of Turkey's domestic political processes, the dynamics of international relations, and the country’s strategic positioning on the global stage.

As in previous chapters, the author effectively combines factual data with analytical views, providing the reader with in-depth and multifaceted insights into Turkey’s contemporary political strategies. This chapter is an essential piece for better understanding modern Turkey’s political landscape.

Prof. Makaradze's book is functionally informative and complements his earlier works on Turkey's domestic politics. At the end of the book, a chronological list of significant political events from 2000 to 2024 is included, which not only covers political changes but also analyzes the connections between them. This section helps readers gain a deeper understanding of how historical events have shaped the country’s political dynamics. The author also emphasizes the impact of

key events such as constitutional changes, the formation of political parties, and the dynamics of international relations.

Moreover, the book includes biographical information on notable political figures, presented concisely but informatively. The author describes the biographies of leaders such as Necmettin Erbakan, Ahmet Necdet Sezer, Bülent Ecevit, Devlet Bahçeli, Deniz Baykal, Tansu Çiller, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Binali Yıldırım, and Ekrem İmamoğlu. This information offers the reader insight into these leaders' political decisions and career trajectories. The author's neutral and critical approach allows the reader to independently assess the roles these figures have played in Turkey's history.

It should also be noted that the bibliography used in writing this book adds to its reliability. The author relies on both Georgian and foreign sources, which significantly enhances the academic value of the work. Notably, the book includes diagram-based sources, providing additional visual material to help the reader better grasp and analyze the issues discussed.

Emzar Makaradze's work, "The Main Problems of Turkey's Domestic Politics from 2000 to 2024", represents a thorough analysis of Turkey's political history. The author's analytical work, chronological precision, and the variety of biographical details create a comprehensive and reliable study.

George Akhalkatsishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

Orientalist-Historian.

„ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები“ - აკადემიური რეცენზია

წიგნი „ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები“ წარმოადგენს განსაკუთრებით მნიშვნელოვან აკადემიურ ნაშრომს ქართულ სამეცნიერო სივრცეში, რომელიც მკითხველს სთავაზობს კომპლექსურ და სიღრმისეულ ცოდნას ჩინეთის შესახებ. აღნიშნული ნაშრომი გამოირჩევა როგორც შინაარსობრივი სიმდიდრით, ასევე პროფესიული მიდგომით და მაღალი აკადემიური სტანდარტებით.

ნაშრომის განსაკუთრებულ ღირსებას წარმოადგენს მისი ლოგიკური და მწყობრი სტრუქტურა, რომელიც თემატური დაჯგუფების პრინციპით არის ორგანიზებული და მოიცავს ჩინეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების თითქმის ყველა მნიშვნელოვან სფეროს. ნაშრომში განხილულია შემდეგი საკითხები: ჩინეთმცოდნეობის და სინოლოგიის არსი, ჩინეთის გააზრება სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში და სინოლოგიური კვლევების განვითარება ევროპასა და საქართველოში; ჩინეთის ისტორიული განვითარება შანგის დინასტიიდან ცინგის დინასტიის დამხობამდე; ჩინეთის თანამედროვე პოლიტიკური სისტემის კომპლექსური ანალიზი; ეკონომიკის განვითარება უძველესი პერიოდიდან დღემდე; ჩინური ფილოსოფიურ-რელიგიური მოძღვრებები და მათი ევოლუცია; რელიგიური მიმდინარეობები თანამედროვე ჩინეთში; ჩინური ხელოვნების დარგები და მიმდინარეობები; ჩინური ენის

ლინგვისტური თავისებურებები; ჩინეთის მეცნიერული და ტექნოლოგიური მიღწევები; ჩინეთის კულტურული იდენტობის საკითხები ინტერკულტურული განზომილებების კრილში.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ნაშრომის ავტორები არიან მაღალკვალიფიციური სინოლოგები (შალვა ჩიხლაძე, თეონა გელაშვილი, ნანა გელაშვილი, ნელი ახოზაძე, ოთარ ჭიღლაძე, თამარ ქვლივიძე, თინათინ შიშინაშვილი, ანა მახარაძე), რომლებსაც აქვთ როგორც თეორიული ცოდნა, ასევე პრაქტიკული გამოცდილება, შეძენილი უშუალოდ ჩინეთში სტაჟირების პერიოდში. ეს ფაქტი ნაშრომს ანიჭებს განსაკუთრებულ ავთენტურობას და სანდოობას.

წიგნის აქტუალურობა განპირობებულია რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორით: თანამედროვე მსოფლიოში ჩინეთის მზარდი პოლიტიკური და ეკონომიკური როლით; საქართველო-ჩინეთის ურთიერთობების გაღრმავებით, განსაკუთრებით „სარტყელისა და გზის“ პროექტის ფარგლებში; ქართულ ენაზე ჩინეთის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის სიმცირით; ჩინური კულტურის, მეცნიერებისა და ფილოსოფიის მიმართ მზარდი ინტერესით.

ნაშრომის განსაკუთრებულ მეცნიერულ ღირებულებას განაპირობებს კვლევის კომპლექსური ხასიათი, რომელიც აერთიანებს ისტორიულ, პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, ფილოსოფიურ, ლინგვისტურ და კულტურულ ასპექტებს; სხვადასხვა ენაზე არსებული მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის, პერიოდული გამოცემებისა და არტეფაქტების ანალიზი; ავტორთა უშუალო დაკვირვებებზე და გამოცდილებაზე დაფუძნებული ცოდნა; ქრონოლოგიური და თემატური მიდგომების ეფექტური შერწყმა.

„ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები“ წარმოადგენს უაღრესად ფასეულ რესურსს სინოლოგიის და აღმოსავლეთმცოდნეობის მიმართულების სტუდენტებისთვის; მკვლევარებისა და აკადემიური წრეებისთვის; დიპლომატებისა და საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში მოღვაწე პირებისთვის; ბიზნეს სექტორის

წარმომადგენლებისთვის, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან ჩინეთთან თანამშრომლობით; ფართო საზოგადოებისთვის, რომელიც ინტერესდება ჩინური კულტურით და ცივილიზაციით.

ნაშრომი „ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები“ წარმოადგენს მნიშვნელოვან წვლილს ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში და უდავოდ შეავსებს იმ ხარვეზს, რაც არსებობს ქართულ ენაზე ჩინეთის შესახებ არსებულ სამეცნიერო პუბლიკაციებში. წიგნის მრავალმხრივი შინაარსი, აკადემიური სიღრმე და პროფესიონალიზმი საშუალებას მისცემს მკითხველს მიიღოს სრულყოფილი ცოდნა ჩინეთის ისტორიის, კულტურის, რელიგიის, ენის, ეკონომიკის, პოლიტიკისა და ხელოვნების შესახებ.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ნაშრომი ხელს შეუწყობს ორ ქვეყანას შორის კულტურული და სამეცნიერო დიალოგის გაღრმავებას და საქართველო-ჩინეთის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობების კიდევ უფრო განმტკიცებას. "ჩინეთმცოდნეობის საფუძვლები" უდავოდ გახდება საყრდენი წყარო ყველასთვის, ვინც დაინტერესებულია ჩინეთის მრავალფეროვანი და მდიდარი ცივილიზაციის შესწავლით.

ემზარ მაკარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი

Academic Review of "Outline of China Studies"

The book "Outline of China Studies" represents an exceptionally significant academic work in the Georgian scholarly domain, offering readers comprehensive and profound knowledge about China. This scholarly volume distinguishes itself through both its rich content and professional approach, adhering to high academic standards.

A particular merit of this work lies in its logical and coherent structure, organized according to thematic categorization principles, encompassing nearly all significant spheres of Chinese social life. The volume examines the following subjects: the essence of Chinese studies and Sinology; conceptualizations of China across various historical epochs and the development of Sinological research in Europe and Georgia; China's historical development from the Shang Dynasty until the overthrow of the Qing Dynasty; comprehensive analysis of China's contemporary political system; economic development from ancient periods to the present; Chinese philosophical-religious doctrines and their evolution; religious movements in contemporary China; genres and movements in Chinese art; linguistic characteristics of the Chinese language; China's scientific and technological achievements; and issues of Chinese cultural identity through intercultural dimensions.

It is particularly noteworthy that the authors of this work are highly qualified Sinologists (Shalva Chikhladze, Teona Gelashvili, Nana Gelashvili, Neli Akhobadze, Otar Chighladze, Tamar Kvilivdze,

Tinatin Shishinashvili, Ana Makharadze), who possess both theoretical knowledge and practical experience acquired directly during their professional residencies in China. This fact endows the work with exceptional authenticity and reliability.

The book's relevance is determined by several significant factors: China's growing political and economic role in the contemporary world; the deepening of Georgian-Chinese relations, particularly within the framework of the "Belt and Road" initiative; the scarcity of scientific literature about China available in the Georgian language; and increasing interest in Chinese culture, science, and philosophy.

The exceptional scholarly value of this work derives from its complex research approach, which integrates historical, political, economic, philosophical, linguistic, and cultural aspects; analysis of numerous scientific publications, periodicals, and artifacts available in various languages; knowledge based on the authors' direct observations and experiences; and effective integration of chronological and thematic approaches.

"Outline of China Studies" represents an extremely valuable resource for students of Sinology and Oriental Studies; researchers and academic circles; diplomats and individuals working in international relations; business sector representatives interested in collaboration with China; and the broader public interested in Chinese culture and civilization.

The work "Outline of China Studies" constitutes a significant contribution to Georgian scientific literature and undoubtedly fills the gap that exists in scholarly publications about China available in the Georgian language. The multifaceted content, academic depth, and professionalism of the book will enable readers to acquire comprehensive knowledge about Chinese history, culture, religion, language, economy, politics, and art.

Particularly significant is the fact that this work will facilitate the deepening of cultural and scientific dialogue between the two countries and further strengthen the centuries-old Georgian-Chinese

relations. "Outline of China Studies" will undoubtedly become a foundational source for everyone interested in studying China's diverse and rich civilization.

Emzar Makaradze

Batumi Shota Rustaveli State University
Department of Oriental Studies